

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK L

2002

ČÍSLO 2

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV
NITRA 2003

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
V NITRE

HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES
IN NITRA

GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK

Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
IN NITRA

SCHRIFTFLEITER GABRIEL FUSEK

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

L - 2 - 2002

Hlavný redaktor

Gabriel Fusek

Predseda redakčnej rady

Alexander Ruttkay

Redakčná rada

Václav Furmánek, Milan Hanuliak, Štefan Holčík, Titus Kolník, Pavel Kouřil, Elena Miroššayová,
Ján Rajtár, Matej Ruttkay, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka

Daniela Fábiková

Počítačové spracovanie

Beáta Jančíková

© Archeologický ústav SAV Nitra 2003

ISSN 1335-0102

Vychádza dva razy do roka

Rozširuje, objednávky a predplatné aj do zahraničia prijíma
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra

e-mail nrauhalm@savba.sk

Distributed by Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra, Slovakia

Tlač ADC Print Sered

OBSAH

Jozef Bátora

Contribution to the problem of „craftsmen“ graves at the End of Aeneolithic and in the Early Bronze Age in Central, Western and Eastern Europe	179
Príspevok k problematike hrobov „remeselníkov“ v závere eneolitu a v staršej dobe bronzovej v strednej, západnej a východnej Európe	225

Zoja Benkovásky-Pivovarová

Zur Datierung des bronzzeitlichen Brunnens von Gánovce	229
K datovaniu studne z doby bronzovej v Gánovciach	242

Matej Ruttkay

Mittelalterliche Siedlung und Gräberfeld in Bajč-Medzi kanálmi (Vorbericht)	245
Stredoveké sídlisko a pohrebisko v Bajči-Medzi kanálmi (Predbežná správa)	317

Milan Hanuliak - Jozef Ižóf

Velkomoravské pohrebisko v Galante (K možnostiam rekonštrukcie poznatkov z fragmentov veľkomoravských pohrebísk)	323
Das großmährische Gräberfeld in Galanta (Zu Rekonstruktionsmöglichkeiten der Erkenntnisse aus Fragmenten großmährischer Gräberfelder)	350

Jubileá

Životné jubileum PhDr. Zlady Čilinskej, DrSc.	353
Jubilujúci PhDr. Titus Kolník, DrSc.	359
K životnému jubileu doc. PhDr. Václava Furnáňka, DrSc.	361

Správy

Slovenská archeologická výstava v Taliansku (Václav Furnánek)	367
VII. kolokvium „Obdobie popolnicových polí a doba halštatská“ (Elena Mirošayová)	369
Konferencia „Ost-West Beziehungen während der Eisenzeit in Europa“ (Susanne Stegmann-Rajtár)	372
„100 Jahre Römisch-Germanische Kommission“ (Titus Kolník)	374
15. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum „Wasserwege: Lebensadern - Trennungslinien“ (Titus Kolník)	375
Medzinárodná výstava „Stred Európy okolo roku 1000“ (Alexander T. Ruttkay)	378

Recenzie

Mária Novotná: Die Fibeln in der Slowakei (Václav Furnánek)	381
Josef Unger: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (Eduard Krekovič)	382
Eva Lenneis und Jens Lüning: Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strögen (Juraj Paviuk)	383
Petr Sommer: Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury (Zuzana Slivenská)	388
Bogusław Gediga / Danuta Piotrowska (Ed.): Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej (Ladislav Veliačik)	390

Skratky - Abkürzungen - Abbreviations	395
---	-----

CONTRIBUTION TO THE PROBLEM OF „CRAFTSMEN“ GRAVES AT THE END OF AENEOLITHIC AND IN THE EARLY BRONZE AGE IN CENTRAL, WESTERN AND EASTERN EUROPE *

JOZEF BÁTORA

(Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences, Nitra)

The work has been written within the VEGA Scientific Grant agency project 2/1074/21

Die Studie befasst sich mit Gräbern von „Handwerkern“ aus dem Zeitabschnitt des Endäneolithikums und der frühen Bronzezeit im Gebiet von Mittel-, West- und Osteuropas, einbezogen den Nordkaukasus. Aufmerksamkeit wendet man sukzessiv ihren einzelnen Kategorien, d. h. den Gräbern von Metallurgen (Metallgießern und Schmieden), den Herstellern von Spaltindustrien, Pfeilspitzen und Pfeilschäften, geschliffenen Steinwerkzeuge, Knochenartefakten, Perlen aus Knochen, Geweih und Perlmutter, von Spinnern, Webern und Gerbern. Die Analyseergebnisse aus den genannten geographischen Gebieten wurden gegenseitig verglichen.

Some graves differentiating from the other ones in a burial stock were excavated in burial grounds and barrows dated to the end of the Aeneolithic and the Late Bronze Age in Central, Eastern and Western Europe. The equipment in these graves usually consists of production tools, semi-products and raw materials as well as of finished artefacts. These finds allow for the interpretation that these may be graves of craftsmen, buried with the tools and instruments they used in their lives for production of various artefacts. Hence, the question of possible identification of „profession“ or occupation of the deceased comes into the limelight.

Given the wide geographic focus of the current study, the aim here is to summarize the already existing knowledge and information on occurrence and stock of „craftsmen's“ graves in different cultural and geographic regions of Europe, as well as their mutual comparison and searching for similarities, distinctions and relations among them, rather than a detailed and complex analysis of specific problems arising in this context.

BURIALS OF METALWORKERS

The most remarkable group among „craftsmen's“ burials are those of men who made metal artefacts. Because this activity consists of several working processes - mining of raw materials, its melting, casting and forging - we use for them a collected term „metallurgy“ and for graves of men that car-

ried on this work „burials of metalworkers“ (metal founders and blacksmiths). So, it is not surprising that several scholars from Western (e. g. Bertemes 1999; Butler/van der Waals 1966; Jockenhövel 1982; 1990; Müller 1982; Rowlands 1971), Central (e. g. Malinowski 1982; Novotná 1982) and Eastern (e. g. Berezanskaja / Kravec 1989; Bočkarov 1975; 1978; 1980) Europe have devoted attention to their research.

Numerous found grave collections are evidence of metallurgy consisting of some directly consequential and mutually closely connected operations. This is supported by frequent common occurrence of metal founder (casting moulds, clay tayeres and crucibles) and smith's inventory (stone hammers, anvils and abrasives) in graves. On the other side, there are graves in which tools directly connected with metal founding are absent and those for cold metal processing are present. From this follows that within the category of burials of metalworkers two sub-categories are evident: those of metal founders and smiths.

Both of these burial sub-categories occurred in all three European regions that this study focuses on and their number has reached approximately 120 graves recently. The graves with metal founder-smith's stock prevail remarkably in Eastern Europe, where about 50 graves were revealed in comparison with 12 found in Central and Western Europe (Fig. 1; 2). Better-balanced situation is in the number of graves with exclusively smith's inventory. In Western and Central Europe we recently know 31 and in Eastern Europe more than 30 burials.

* Work on this study was enabled through the generous support of the VEGA Scientific Grant agency project 2/1074/21 and Alexander von Humboldt Fellowship at the Institute of Prehistoric Archaeology, Free University of Berlin (May - June 2002).

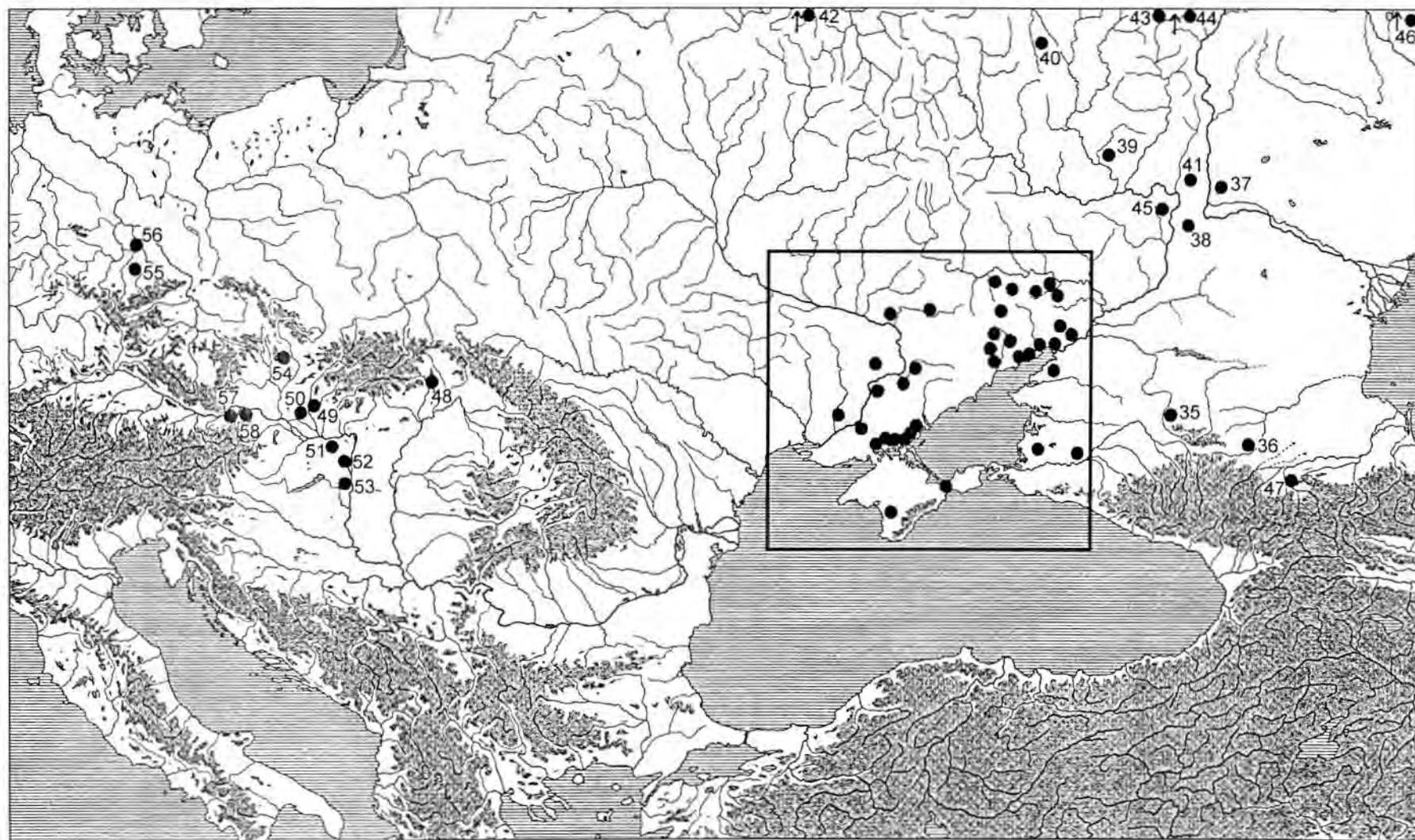

Fig. 1. Map of sites with metal founder's burials from the end of Aeneolithic and Early (Middle) Bronze Age in Central and Eastern Europe (names of sites 1-34 are on Fig. 2).
 35 - Veselaya Roshcha I; 36 - Skachki near Pjatigorsk; 37 - Kalinovka (Proletarskiy distr.); 38 - Zhutovo; 39 - Pavlovskoy mogil'nik; 40 - Kievka (Nizhniye Vedugi); 41 - Surovikino;
 42 - Volosovo-Danilovo; 43 - Churachiki; 44 - Pepkinskiy kurgan; 45 - Kalinovka (Surovikinskiy distr.); 46 - Pershin; 47 - Bylym; 48 - Nižná Myšľa; 49 - Nitra; 50 - Matúškovo;
 51 - Környe; 52 - Csepel; 53 - Dunaújváros; 54 - Ludéřov; 55 - Erfurt-Gispersleben; 56 - Sachsenburg; 57 - Franzhausen II; 58 - Gemeinlebarn.

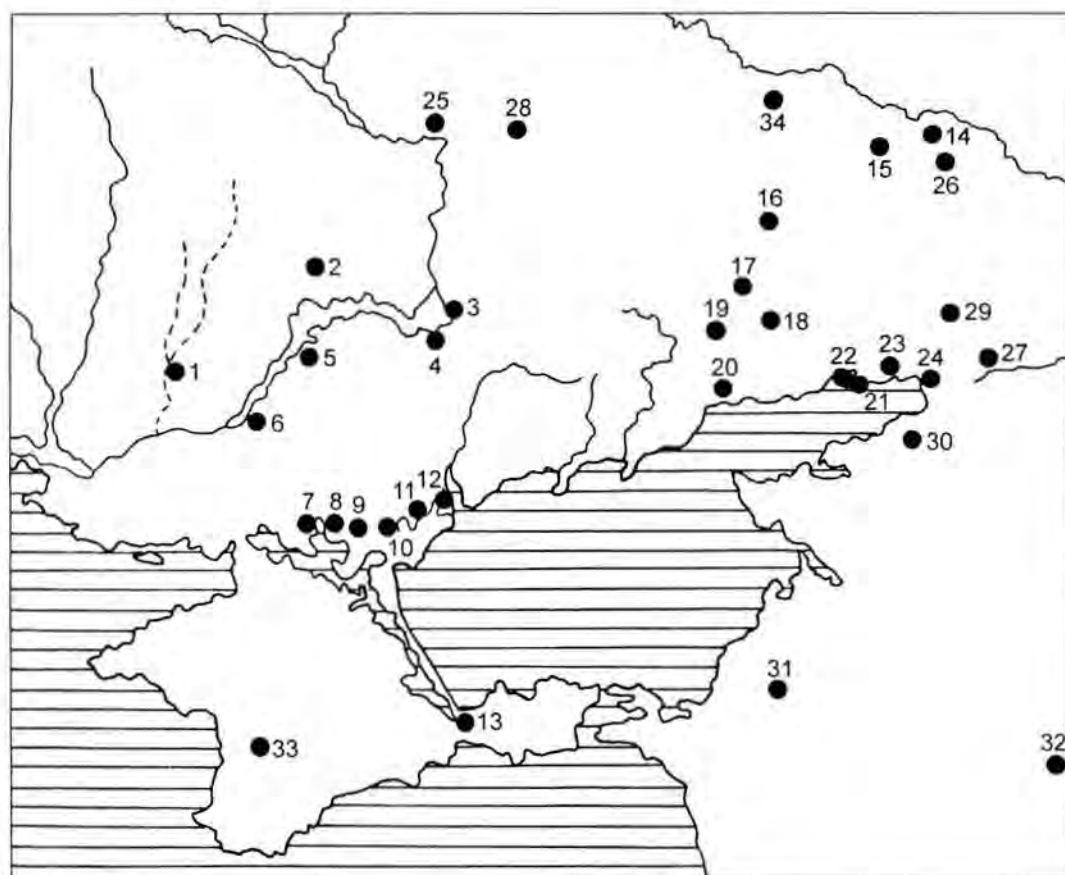

Fig. 2. Map of sites with metal founder's burials in northern Pontic (Black-Sea region) from the Early and Middle Bronze Ages. 1 - Pavlovka; 2 - Kamenka; 3 - Velika Krinita; 4 - Vasilevka; 5 - Pervomayevka; 6 - Kairy; 7 - Gromovka; 8 - Voskresenovka; 9 - Kalinovka (Kherson region); 10 - Novoye; 11 - Davidovka; 12 - Malaya Ternovka; 13 - Krasnovka; 14 - Lugansk; 15 - Prishib; 16 - Kramatorsk; 17 - Shakhtersk; 18 - Pokrovka; 19 - Styla; 20 - Novoalekseyevka; 21-22 - Lakedemonovka; 23 - Varenovka; 24 - Korotayevo; 25 - Verkhnyaya Mayevka; 26 - Voroshilovgrad; 27 - Aksay; 28 - Ostrov Samarskiy; 29 - Biryukovo; 30 - Ustj-Kagaljnitskiy; 31 - Lebedi I; 32 - Chernishevskiy; 33 - Simferopol; 34 - Privole.

Burials of metal founders

Eastern Europe and northern Caucasus

In Eastern Europe three graves from post-Mariupol period, i. e. from the first half of the 3rd millennium BC, excavated in southern Ukraine, belong to the oldest burials of metal founders. Firstly, a Kemi-Oba-culture grave, found in the „Golden Barrow” near Simferopol in Crimea, containing two clay moulds for casting of two different exemplars of shaft-hole axes (Necitajlo 1991, 31), could be mentioned. The next is a Shirochany-culture grave from Verkhnyaya Mayovka in Dniepropetrovsk region (the group of barrows XII, barrow 2, burial 10), which has been remarkable by three inhumations stretched on the back (Kovaleva et al. 1977, 20). Behind the skulls of two of them a metal founder-smith's stock consisting of a two-section clay casting mould for shaft-hole axes was found together with a fragment of another one for casting of axes

of the same type, a cylindrical clay core, a clay crucible with a tayere, a stone anvil, hammer, abrasive and a flint high-retouched knife. The third burial was excavated near Sokolovo, on the site Ostrov-Samarskiy in the Dniepropetrovsk region (barrow 1, grave 6), in which a two-section clay casting mould for shaft-hole axes was found (Klochko 1994, Fig. 3: 2). It is noteworthy, that in all the above-mentioned graves clay moulds for the same type of axes were revealed. They all had a common archaic element - they were open along the whole lower part of the belly or back and so a melted copper could be poured-in not only through a mouth on the back or through a special hole on the mould upper side as it was usual in chronologically younger exemplars. This important technological detail joins burials of metal founders in south Ukraine with those in the region of northern and North-Eastern Caucasus. This is well documented mainly by a casting mould for shaft-hole axes from the metal-founder's grave found under the north-Caucasian culture barrow in

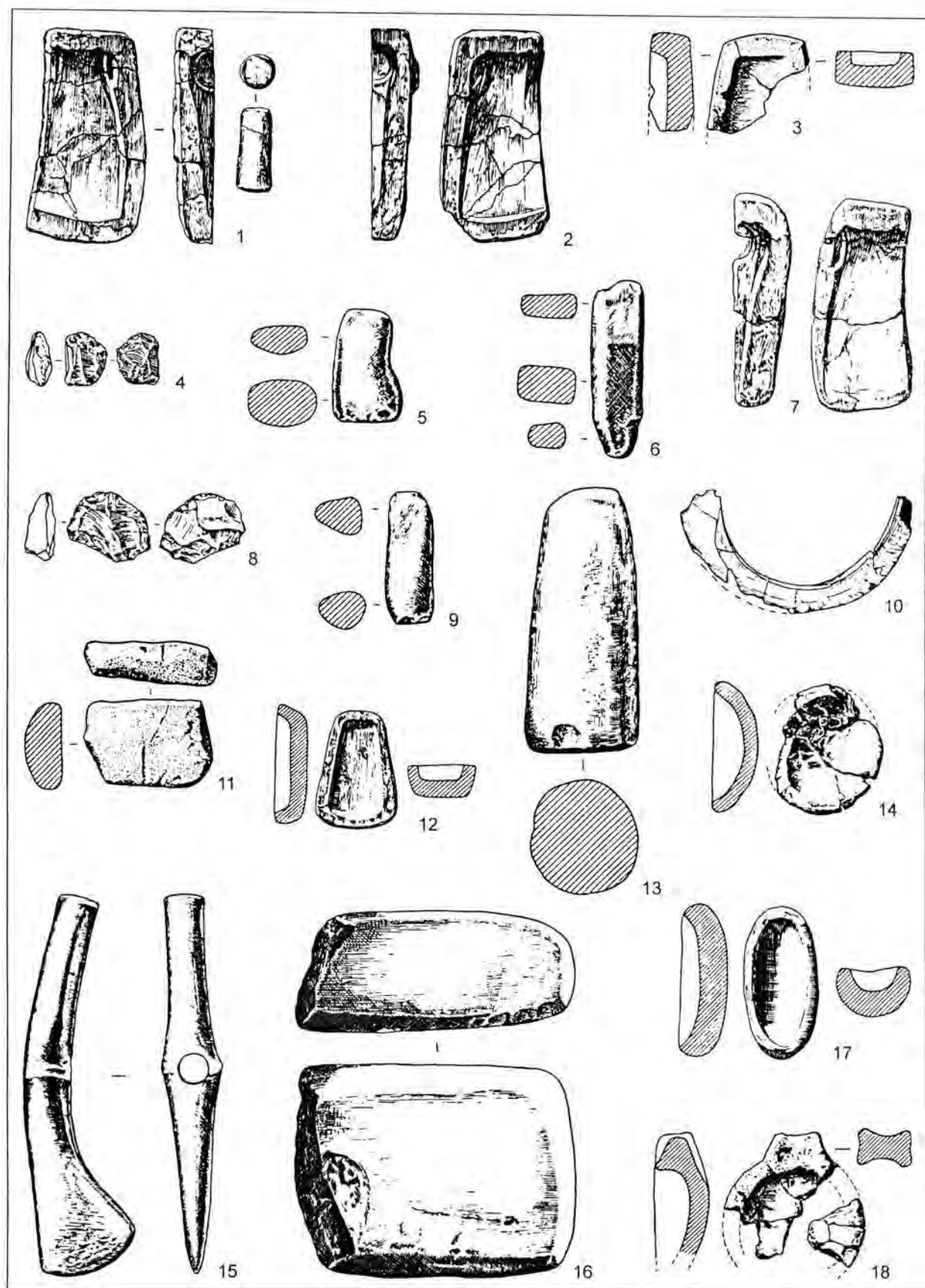

Fig. 3. Lebedi I. Equipment of a metal founder's burial (barrow 3, grave 10), the Novotitorovo culture (after Gej 1986). Without a scale.

Skachki near Pjatigorsk in Central Caucasus, then by a mould from the Galgalatli I site in Dagestan (Gadžiev 1991, Fig. 31: 1) and a two-section mould with a half of another one excavated in a grave of metal founder (barrow 1, grave 10) of the Novotitorovo culture on the Lebedi I site in the region of Kubanj (Fig. 3: 1, 2, 7; Gej 1986, Fig. 7: 1-4). The burial in Lebedi I contained beside the mentioned moulds also 25 another artefacts, majority of which is closely connected with metal processing and casting (Fig. 3: 3, 12, 14, 17, 18; Gej 1986, Fig. 4-9). Among the finds a highly polished serpentine hammer-axe was remarkable, that had been given into the grave already broken (Fig. 3: 15; Gej 1986, Fig. 5).

Another burial of a metal founder has been revealed not long ago (in 1998) also in Pershin (grave 4, barrow 1) in the Orenburg region of a forest-steppe between the rivers Ural and Volga. It belongs to the most Eastern graves of metal founders dated to this period in Europe and could be connected with the Yamnaya culture (the Pitgrave culture), what is evidenced mainly by a position of a buried (man, 12-13,5-year old boy) lying on the back with his legs in so-called frog position (Fig. 8; Černych et al. 2000, 70). Near his skull a clay-sandstone two-section mould for casting of shaft-hole axes with its bottom (belly) part open was found. The mould had been intentionally broken before it was given into the grave (Fig. 7: 1-3; Černych et al. 2000, 66).

The burials of metal founders could be commonly considered an important evidence of local metal foundry production. In particular, this fact is extraordinary relevant in connection with solving inter-cultural and inter-regional relations between northern Pontic and northern Caucasus in the period of the ending Stone and beginning Bronze Ages. A. L. Nečitajlo's research (1991; 1992) resulted, that evident impulses and influences of Caucasian metallurgical technologies came to the steppe region of Ukraine by two basic ways: through the Kubanj and Crimea and through the river Don and its basin. In this context the fact is not surprising, that axes cast in a mould from the early-catacomb grave of a metal founder in Prishib in the lower Don region, were similar to those of the late-Maykop or early-north-Caucasian exemplars or that a casting mould for shaft-hole axes from an early-catacomb grave in Krasnovka in Prjazovsk-Crimea region is very similar to the mould from a metal founder's burial the Novotitorovo culture in Lebedi I in northern Caucasus (Gej 1986, Fig. 1-4).

Besides typological similarities in casting moulds for shaft-hole axes, the above-mentioned south-Ukrainian and north-Caucasian graves of metal founders are linked also by some coincidence in

burial rite. So, e. g. in northern Caucasus in Lebedi I a stock of a metal founder's burial included one whole casting mould for shaft-hole axes and a half of another one, in lower Dnieper basin in Verkhnyaya Mayovka a two-section mould was found together with a fragment of another one and in Ostrov Samarskij a whole two-section mould and a cylindrical core were revealed (Gej 1986, 25, 26).

In the period focused on in this study the greatest number of metal founder's burials is known from the Catacomb-culture period, that following the Yamnaya culture and was spread in the steppe region of Ukraine mostly (S. Ž. Pustovalov wrote about 23 graves in 1994, but now more than 30 of them are known). Graves of metal founders occur sporadically as soon as in its early phase, but majority of them is dated into the Catacomb culture late phase. Into its early phase the grave 9 from the barrow 1 in Prishib (the Lugansk region), the grave 20 from the barrow 36 in Krasnovka (the Crimea region) and the grave 6 from the barrow 1 in Novoalekseyevka (near Mariupol in the Donetsk region) can be classified. In the burial in Prishib casting moulds for shaft-hole axes of Kolontayevo type were found together with one-sided mould for casting of right-angled ingots, a clay tayer and a sandstone fragment (Berezanskaja / Kravec 1989, 163, 164; Nečitajlo 1991, 23). In the grave from Krasnovka two tayeres, a casting spoon, moulds for castings of various shapes, a casting mould for shaft-hole axe of the shape similar to that found in the grave in Prishib, clay cores, a stone base and a hammer fragment were revealed (Nečitajlo 1991, 23, 24). The grave in Novoalekseyevka included two tayeres and three casting moulds for trapezoid and oval-oblong ingots (Berezanskaja / Kravec 1989, Fig. 2: 7-9; Pustovalov 1994, Fig. 6).

In the region of Ukraine the metal founder's burials are concentrated in three areas: in Lower Don in the Rostov region, in the Priazovye-Crimea region and in Lower Dnieper basin (Fig. 2). The greatest number of the burials was discovered in the Lower Don region. It is so surprising, because as far as its geography concerns, this area is the closest to Northern Caucasus. Together with graves of metal founders with extraordinary numerous stock, including mainly casting moulds for shaft-hole axes (Pokrovka: the barrow 4, grave 3; Lugansk: the barrow 1, grave 16 - Fig. 4; Kramatorsk) also burials occur, in which only clay crucibles appear as a typical metalworker's stock (Shakhtersk: barrow 2, grave 5 - Fig. 5: 5; Lakedemonovka: barrow 1, graves 1 and 3; Varenovka: barrow 4, grave 5; Styła: destroyed grave - Fig. 5: 4; Korotajevo) or also abrasive (Aksay: barrow 3, grave 5).

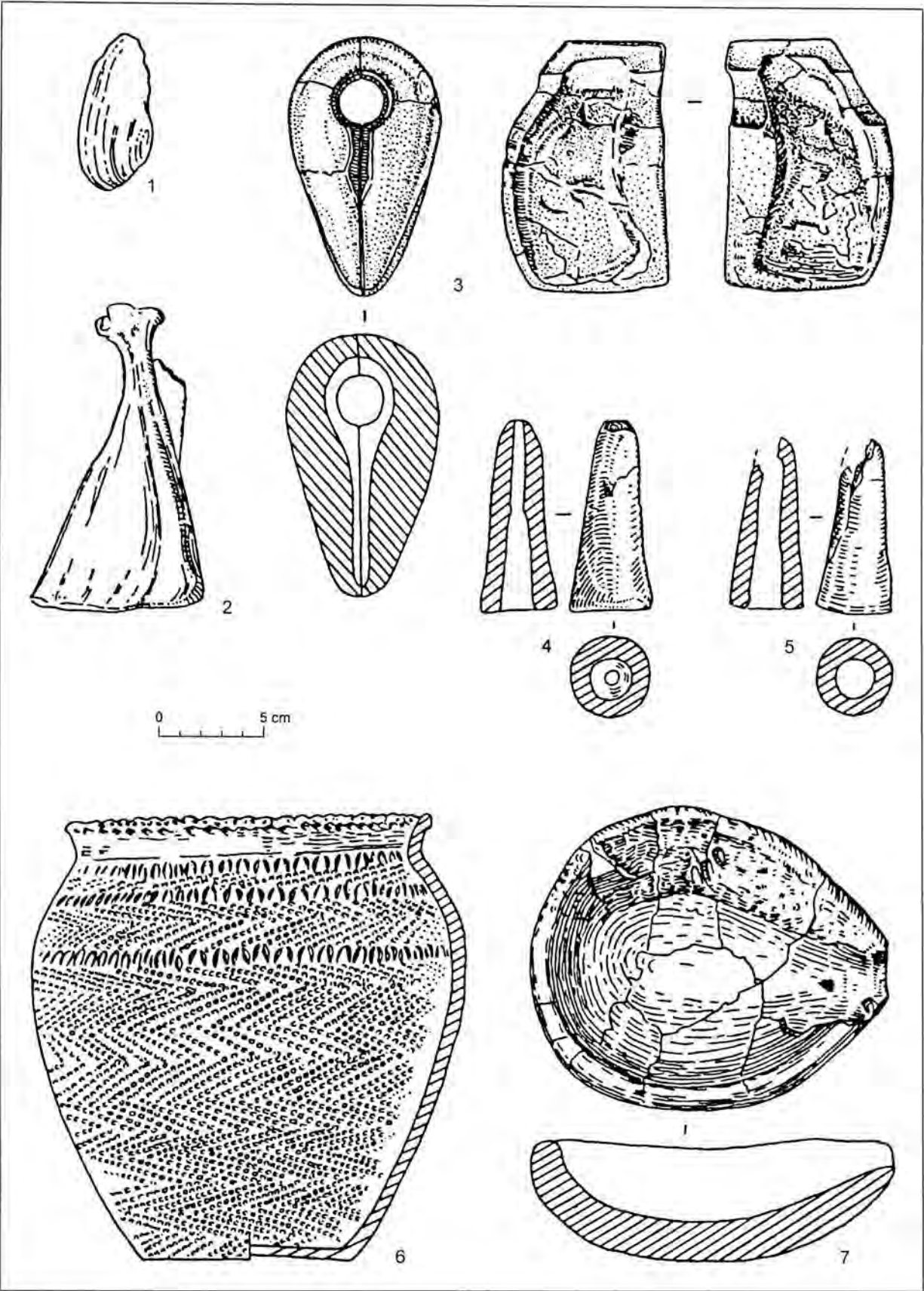

Fig. 4. Lugansk. Equipment of a metal founder's symbolic burial (barrow 1, grave 16), the Catacomb culture (after Berezanskaja 1980).

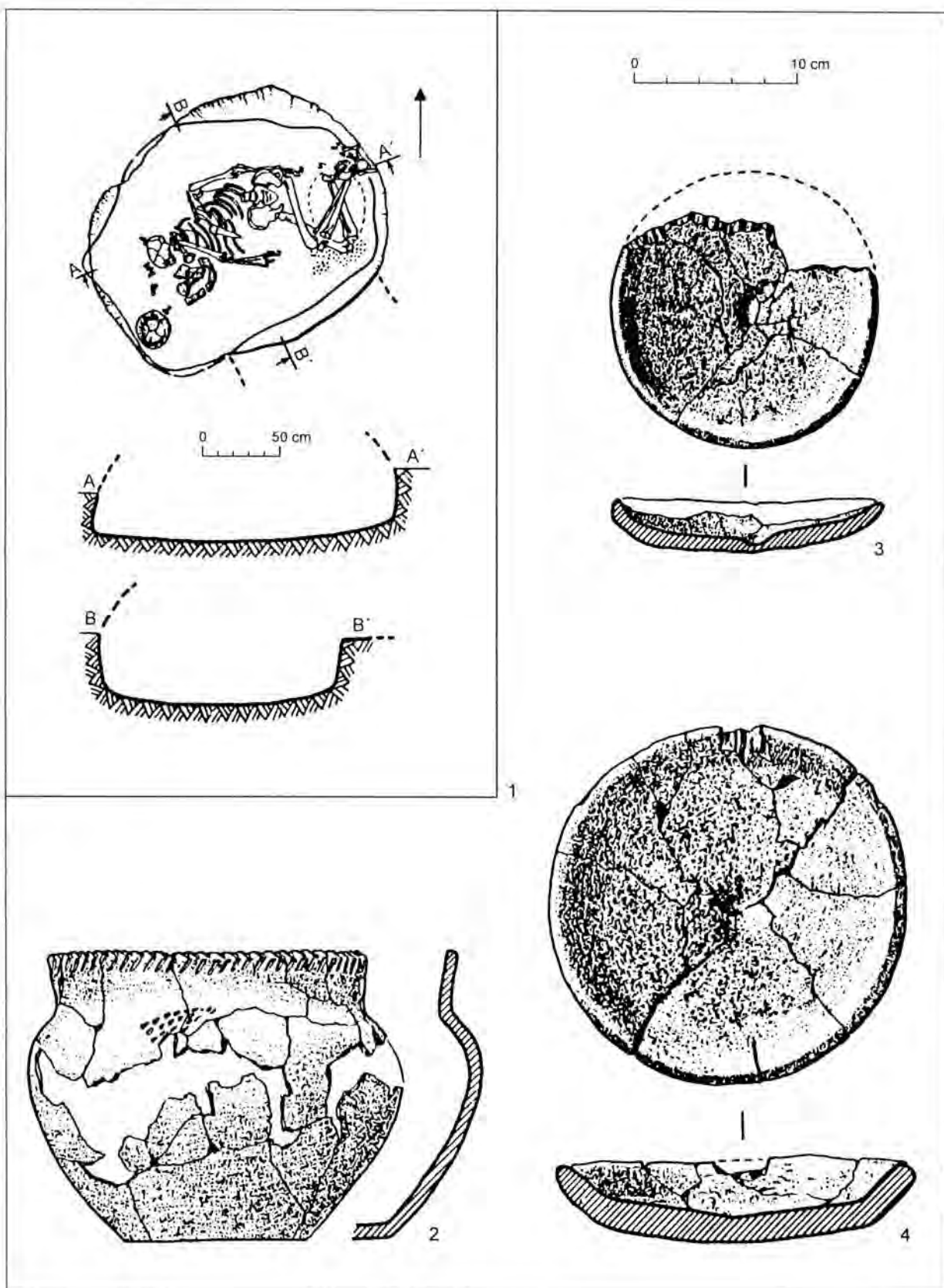

Fig. 5. Shakhtersk (1-3) and Styła (4). 1-3 - a metal founder's grave (1) and its equipment (2, 3) from Shakhtersk (barrow 2, grave 5); 4 - a clay crucible from a damaged grave of a metal founder from Styła. 1-4 - the Catacomb culture (after Berezanskaja / Kravec 1989).

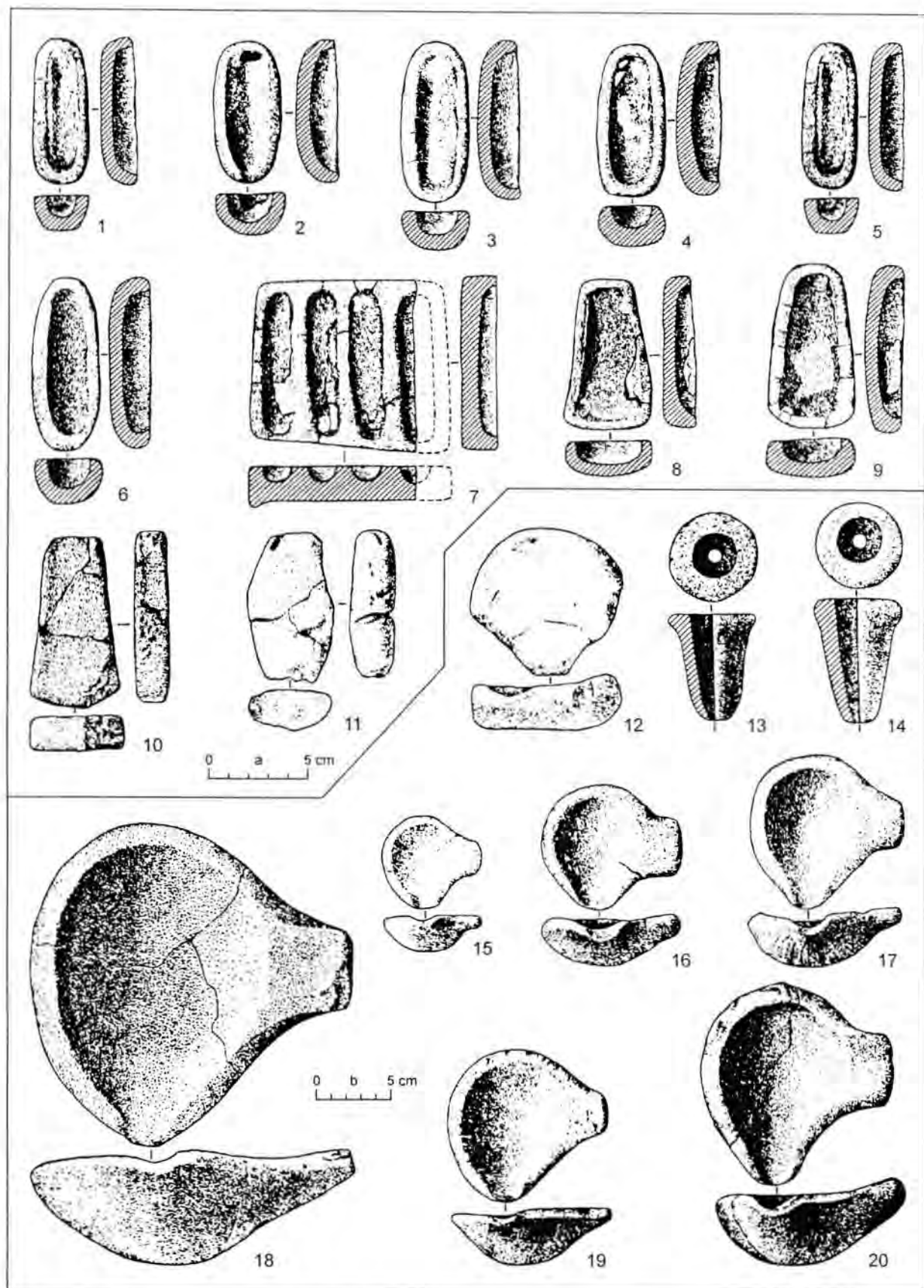

Fig. 6. Malaya Ternovka. 1-20 - an equipment from a metal founder's burial (barrow 2, grave 7), the Catacomb culture (after Pare 1999). Scales: a - 1-11; b - 12-20.

The grave 16 from the barrow 1 in Lugansk and the grave 5 from the barrow 3 in Aksay were especially interesting. The grave in Lugansk is a symbolic one, with a typical metal founder's stock in Central and north-Eastern parts of a catacomb, consisting of a two-section casting mould for shaft-hole axes of the Kolontayevo type, two clay tayeres, a clay crucible, bone tool made of a sheep shoulder blade, a pot-shaped vessel and an Unio-type shell (Fig. 4; *Berezanskaja* 1980, Fig. 2; 3). The burial in Aksay was extraordinary by its female inhumation of a woman, not a man, aged 18-20 (*Vlaskin* 1999, 65).

Westward the Lower Don, the Priazovye-Crimea region is situated, in which the burials of metal founders are less numerous. Besides the already mentioned early-catacomb grave 20 from the barrow 36 in Krasnovka, in another catacomb-culture graves of metalworkers no casting mould for shaft-hole axes were found. As compared with the preceding region, where almost all metalworkers' burials contained clay crucibles, here mostly clay tayeres were revealed (Malaya Ternovka: barrow 2, grave 7; Gromovka: barrow 1, grave 7; Voskresenka: barrow 3, grave 3; Kalinovka: barrow 1, grave 4; Novoye; Davydovka: barrow 1, grave 5). Special position within the graves of metal founders not only in this region is held by the grave 7 from the Barrow 2 in Malaya Ternovka, that included together with two clay tayeres and six clay spoons of different size with a beak also thirteen casting moulds for ingots of various size and shape (Fig. 6; *Kubyšev/Černjakov* 1985, Fig. 2; 6; 7). In these moulds ingots were cast, that served for weights, according to experimental measurements, from 42 to 186 g (*Kubyšev/Černjakov* 1985, 49; *Pare* 1999, 481). Casting moulds for ingots found in metalworker's burials in Northern Caucasus Lebedi I, Chernyshevsky and Skachki near Pjatigorsk were of similar size as those from Malaya Ternovka. In this context the grave of metal founder in Malaya Ternovka could be considered an extraordinary evidence of trade contacts and using of the same measurement system in the regions of the Black sea and also of Northern Caucasus (*Nečitajlo* 1992, 27).

As we have already mentioned above, the third region, in which burials of metal founders are concentrated within the framework of Catacomb culture, is Lower Dnieper basin. To the most important of them belongs also the metal founder's grave from the site Kairy in the Kherson region (barrow 1, grave 11), in which two clay casting spoons of different size were found together with a casting mould for mini-sized oval ingot, a bone handle of clay mould, diorite multi-functional implement used as a base-anvil and a small quartzite hammer,

flint sickle blade and an Unio-shell (*Nečitajlo* 1991, 87). As far as the burial stock is concerned, a metal founder's grave 1 from barrow 2 in Pervomayevka (Kherson region), in which two clay tayeres were found together with a casting spoon with remains of bronze, a clay casting mould for ingots of pyramidal shape, stone anvil, mace, abrasive, flint scraper and a vessel, is very close to the grave in Kaira. From another burials we can mention the grave 20 from the barrow 27 in Pavlovka in Nikolayev region, containing two clay tayeres, a hammer, an Unio shell and a vessel (*Ključincev* 1991, Fig. 3) and the grave 20 from the barrow 1 in Vasilevka in Zaporozhye region, in which two clay spoons of different size, two clay tayeres, a conical granite hammer, asymmetrical hammer-shaped tool and an elk bone fragment were found in a wooden box (*Kaiser/Plešivenko* 2000, Fig. 9: 1-3, 5, 6). From other metalworker's burials excavated the grave 7 from the barrow 4 revealed in Velikaya Krinicia in Zaporozhye region differs, that could be classified to the small group of symbolic burials. Its inventory was positioned in the centre of the grave pit and it consisted of a clay spoon with remains of a bronze slug, two stone hammers, a wild-boar tusk and an Unio shell (*Berezanskaja/Ljaško* 1989, Fig. 4).

As I have mentioned already, the Catacomb culture reached also the northern Caucasus and in this region we encountered a metal founder's burial, too. It was excavated in the site of Veselaya Roshcha I in Stavropol County (the barrow 3, grave 3). The burial was remarkable by inhumations of three children (two of the age 1-2 years, one suckling baby) that were buried together with a metalworker. In its extraordinary rich grave stock two pairs of clay casting moulds for shaft-hole axes dominated. Clay of the moulds was of a very low quality that led us to the hypothesis that they were made for burial purposes only. This is supported also by the fact that each of two sections of the smaller mould served for casting of different axe-type. From other artefacts of the burial stock we can mention a bronze knife with a handle made of an animal horn, a bronze awl, set of eight stone smith's tools and three vessels, from which the most interesting is a legged one, so-called „kurilnitsa“. Two of children skeletons had bronze beads (*Deržavin/Tichonov* 1981, 253-258). Evidently from a damaged burial of a metal founder was also a rare find of a two-section casting mould for shaft-hole axes of Kolontayevo type found in a burial ground of Ajlama near Bylym in Kabardino-Bakariya in north Caucasus, that was dated into the Middle Bronze Age (*Motzenbacher* 1996, 53; *Nečitajlo* 1991, Fig. 2).

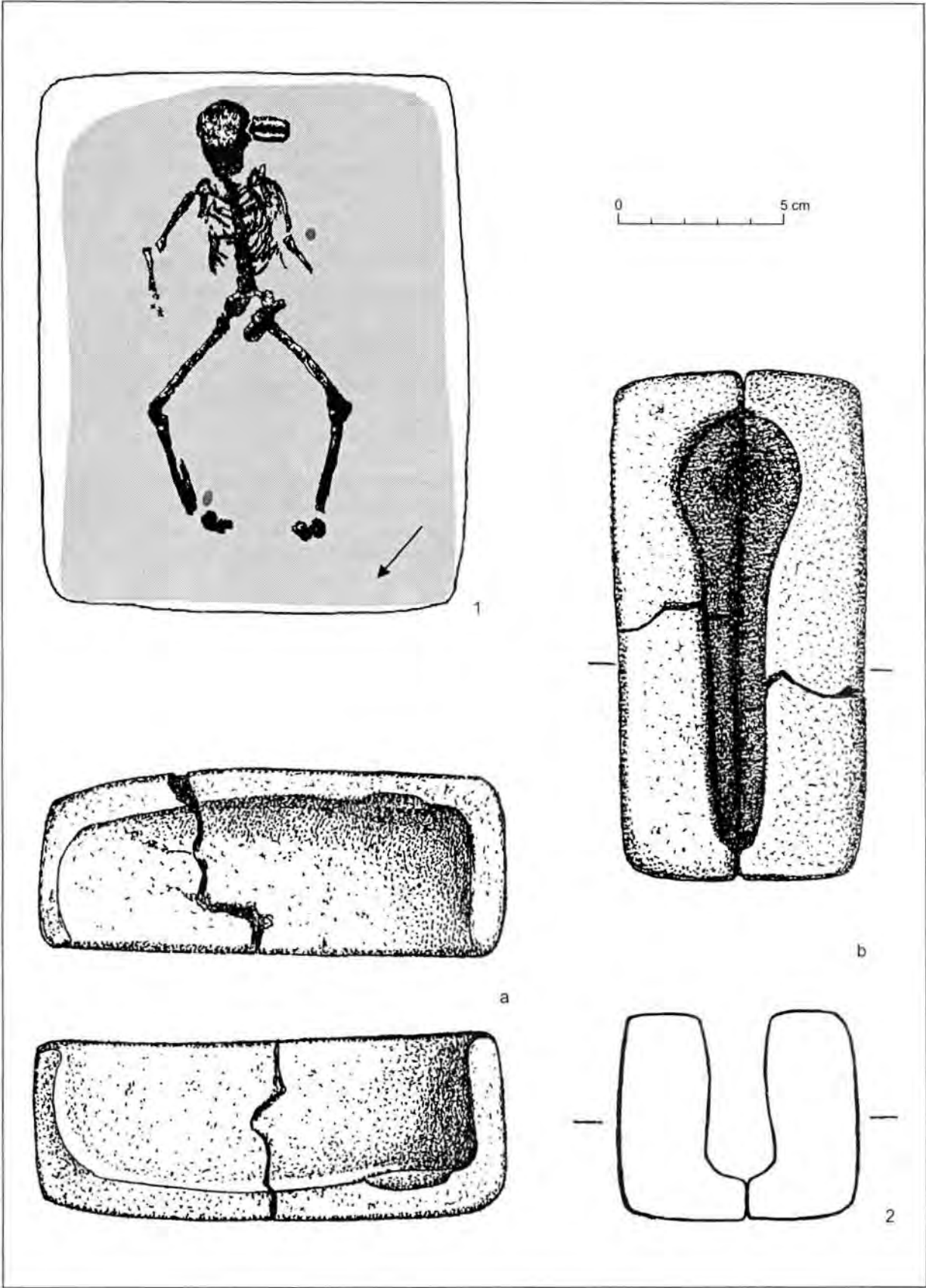

Fig. 7. Pershin. 1, 2 - a grave (1) and a clay two-section casting mould (2 a, b) from a metal founder's burial (barrow 1, grave 4), the Yamnaya culture (after Černých et al. 2000).

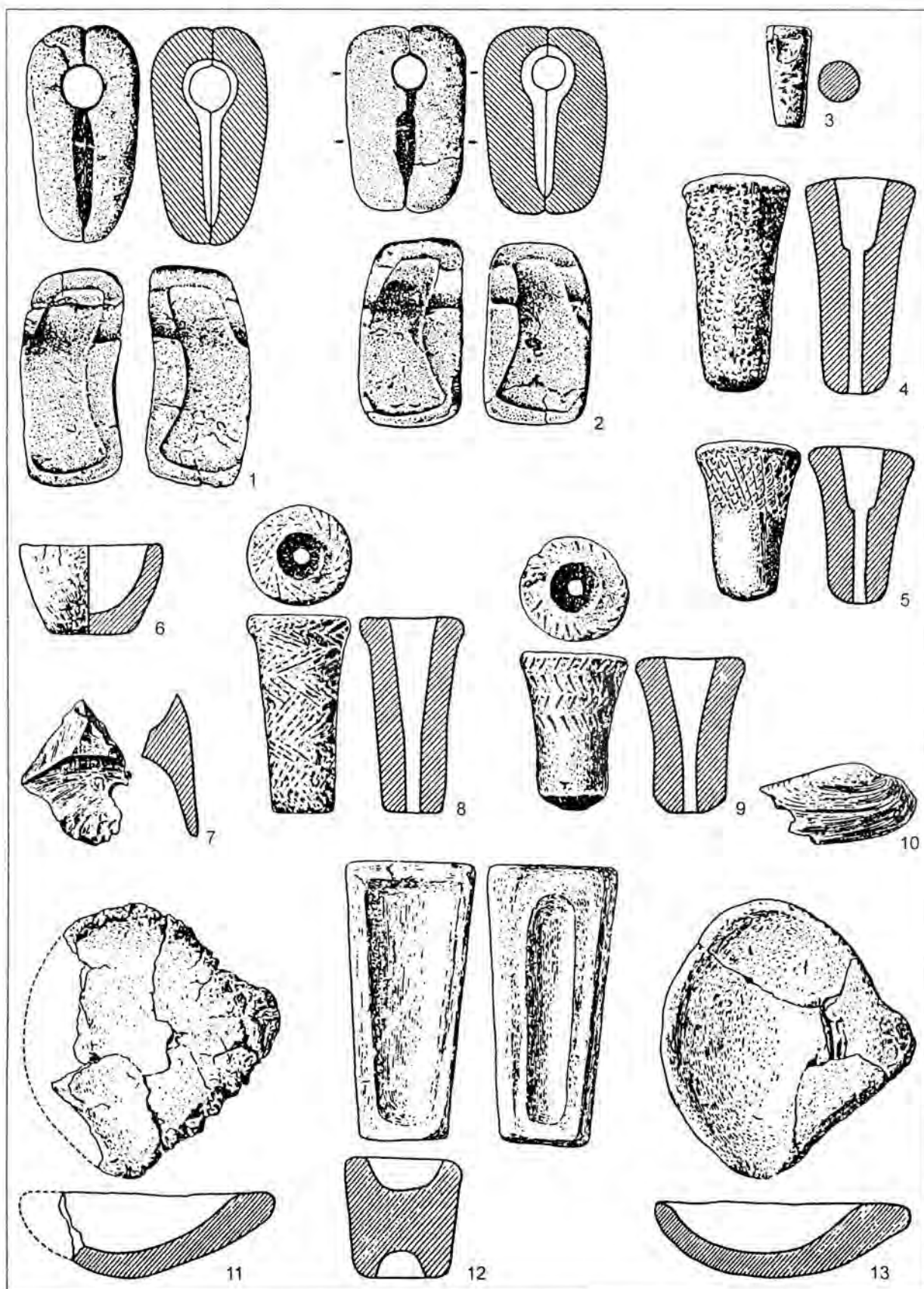

Fig. 8. Kalinovka. A metal founder's burial equipment (barrow 8, grave 42), the Poltavkino culture (after Šilov 1959). Without a scale.

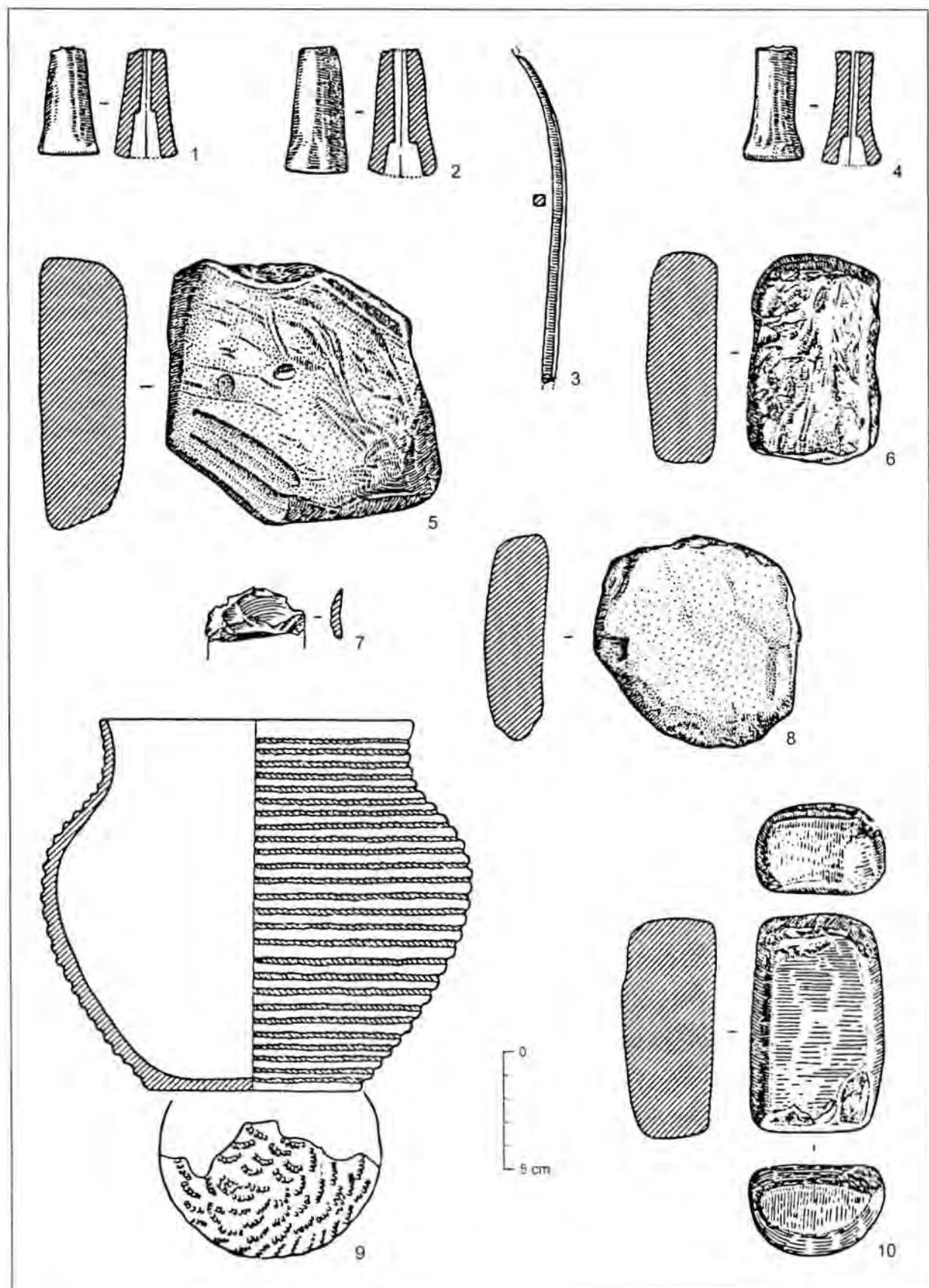

Fig. 9. Zhutovo. A metal founder's burial equipment (grave 3), the Catacomb culture (after Šilov 1966).

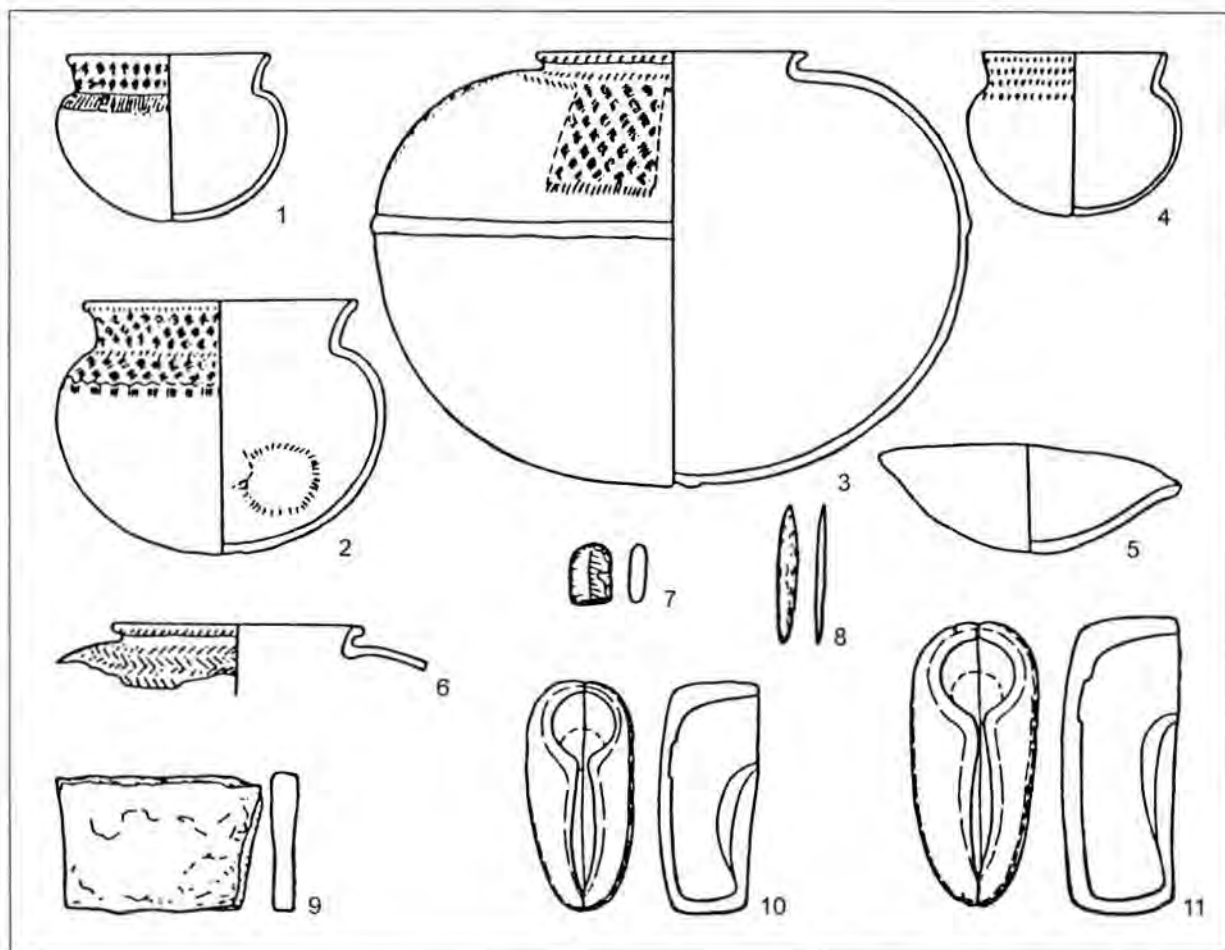

Fig. 10. Volosovo-Danilovo. A metal founder's burial equipment (grave 21), the Fatyanovo culture (after *Krajnov/Gazdjakaja* 1987). Without a scale.

Graves of metal founders were excavated also in the forest-steppe region of middle and lower river Volga basin. Burials of metalworkers here occur mainly in the Catacomb and Poltavkino cultures burial complexes that were contemporary as their chronology concerns. Firstly we can mention two burials of metal workers belonging to the Poltavkino culture, excavated in the burial ground in Kalinovka in Volgograd region. The grave 42 from the barrow 8, in which two complete sets of casting moulds for shaft-hole axes including Central cylindrical cores were found together with two-sided casting mould for two ingots, two clay spoons, four clay tayeres, a small conical crucible(?), a flint flake and an *Unio* shell (Fig. 8; *Kačalova* 1961, 26; *Šilov* 1959, Fig. 5; 6). Besides its stock the grave was noteworthy also by evident traces of intentional skull deformation of the buried man-metalworker (*Šilov* 1959, 14). The stock of the other grave 13 from the barrow 55 in Kalinovka was not so representative. It included two clay tayeres, a small casting mould for ingots, an abrasive, a curved

bronze awl and a pot-shaped vessel (*Šilov* 1959, Fig. 2).

Another burial of metalworker in Volgograd region is the grave 3 in Zhutov, dated to the Manich-Astrakhan variant of Catacomb culture. In the burial three clay tayeres, three sandstone abrasives, a small hammer made of pebble, a quartz flake, a metal awl with a wooden handle and a pot-shaped vessel were revealed (Fig. 9; *Šilov* 1966, Fig. 39).

According to more recent excavations, to the period of Catacomb cultures belongs also a metal founder's grave from the site Surovikino in Volgograd region, which have been dated by *E. V. Cuckin* (1982, 93-99) to the Timbergrave (Srubnaja) culture. This new dating is supported by a whole casting mould for shaft-hole axes of Kolontayevo type and fragments of a half of another one. Vessels of the Timbergrave culture have to be found in another burial (*Gej* 1986, 29).

Dating of the burial of metalworker from the barrow 2, which has been excavated in 1912 in the site Nizhniye Vedugi (formerly Kiyevka) in Voronezh

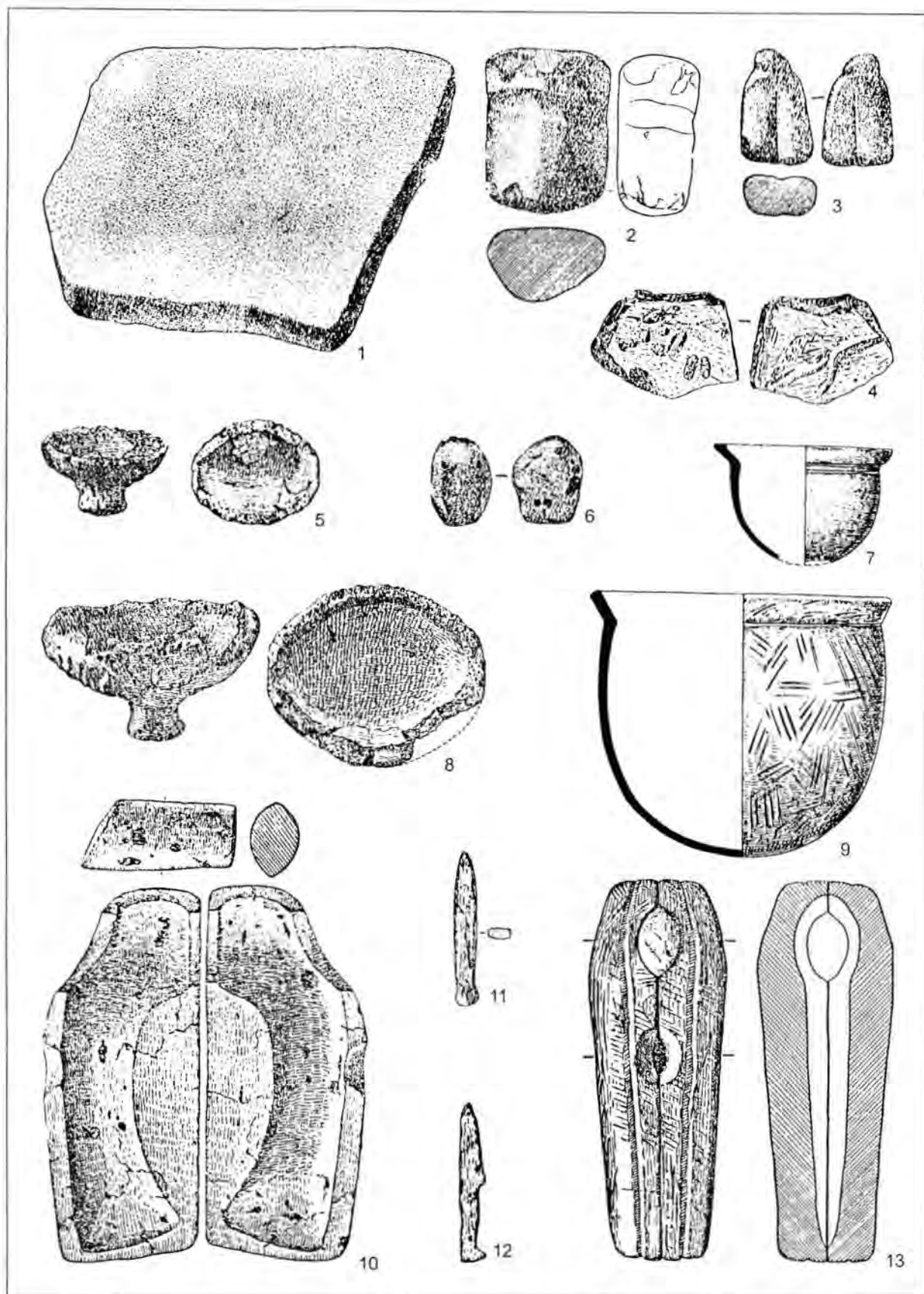

Fig. 11. Barrow in Pepkino. A metal founder's burial equipment (grave 1, skeleton 8), the Abashevo culture (after Chalikov / Lebedinskaja / Gerasimova 1966; Prjachin / Chalikov 1987). Without a scale.

region, is not so clear. The burial stock included a two-section clay casting mould with a core for shaft-hole axes, a clay crucible fragment, fragment of a stone abrasive, a bone ring and a pot-shaped vessel (Tallgren 1926, Fig. 47). The stock is close to the Timbergrave culture as well as to the Mnogovalikovaya pottery culture. S. S. Berezanskaja and D. P. Kravec (1989, 166) date it to the period of Catacomb culture.

Burials of metal founders occur also in the Fatyanovo culture, which was spread northwards in the forest-steppe region of Russia. In the grave 21 in Volosovo-Danilovo burial place besides four complete vessels also two casting moulds of different size for shaft-hole axes were found together with a clay beaked crucible and a stone abrasive (Fig. 10; *Krajnov/Gazdjatskaja* 1987, Tab. 18). A similar metalworker's burial was excavated in the grave 2 under a barrow in the site Churachiki (Chuvash region), which belonged to the Balanovskaya (Central Volga) group of the Fatyanovo culture. The grave included a small two-section casting mould for shaft-hole axes, a cylindrical clay core, a bronze shaft-hole axe, obviously cast in the given mould, another bigger two-section clay casting mould for shaft-hole axes, that was put in one from four vessels, a clay cylindrical core and a copper awl. On fragments of another vessel was a flint axe. Besides these artefacts a drilled bear tooth and two quartz flakes were found in the grave (*Kachovskij* 1963, Fig. 6). The habit of burying dead under a barrow links the burial of metalworker from Churachiki with the Abashevo culture, in which this way of inhumation under barrows was usual. This is well supported also by the barrow in Pepkino in Central Volga region, in which in one of three graves (in the grave 1) a common burial of 27 male individuals was found. Behind the skull of the skeleton 8 a metal founder's stock was revealed that included a two-section clay casting mould for shaft-hole axes with a cylindrical core, two clay legged crucibles, a big flat stone anvil, a stone grooved mace, a stone hammer, two stone abrasive, two bone clasps and two typical pot-shaped vessels of Abashevo culture (Fig. 11; *Chalikov/Lebedinskaja/Gerasimova* 1966, Fig. 7, Tab. 7-10; *Prjachin/Chalikov* 1987, 130, Fig. 63: 12, 14, 21).

Central and Western Europe

As I have mentioned already, in the region of Central and Western Europe we recently know only 12 burials with metal founder's stock from the end of the Aeneolithic and the Early Bronze Age. This is a great contrast in comparison with those excavated in Eastern Europe and in Caucasus, where their number is almost quintuple. The oldest up-

to-now revealed burial of a metal founder in the region of Central Europe is the grave of a Bell-beaker pottery culture metalworker from Luděřov in Central Moravia, that together with pottery, i. e. typical bell beakers and a copper awl, includes also a casting mould for copper handled daggers (*Böhm* 1929, 139-152; *Procházková* 2001, Fig. 28; 29).

Further metal founder's burials are known but from the periods of following Unterwölbling cultural group and Únětice culture, where they are characterised mostly by clay tayeres present in the burial stock. Here we firstly have to mention the metalworker's burial excavated in the Unterwölbling cultural group burial ground in Franzhausen II, Lower Austria. The grave 1057 contained a stone pestle, a clay tayer and a bowl, that enabled to date it into the stage Gemeinlebern I/Leithaprodersdorf (*Neugebauer/Gattringer* 1989, Fig. 10: 3, 4). The next metal founder grave of the Unterwölbling group (dated also in the stage Gemeinlebern I) is the grave no. 532 from Gemeinlebern „Maisgasse“, which besides one clay tayer contained clay casting moulds, boar tusks, flint, sandstone abrasive and a bowl with animal bones (*Neugebauer et al.* 1994, 298, Fig. 29: 3, 4). From burials of the Únětice culture the metal founder's grave from Erfurt-Gispersleben in Central Germany has to be mentioned, in which two clay tayeres, clay weaver's heights and fragments of pot-shaped vessel were found (Fig. 12; *Müller* 1982, Fig. 5). The next is a damaged grave of a metal founder from Nitra - Kupecká ulica Street, which together with two clay tayeres included also a bronze axe-shaped hammer close to the Saxon type (Fig. 13; *Ruttkayová* 1996, 139-141). A symbolic burial of a metal founder (the grave 50) from Matúškovo is a remarkable one, in which, besides a typical Únětice-culture cup, fragments of a two-section sandstone casting mould for triangular daggers were found together with four clay tayeres, boar's tusks and two sandstone rocks situated in the middle of the grave pit (Fig. 14; *Bátora* 1999a, Fig. 5).

In the context under study especially noticeable are graves of two metalworkers of the Otomani-Füzesabony culture, excavated in the burial place of Nižná Myšľa, Eastern Slovakia. The grave 280 had an extraordinary rich burial stock (Fig. 15), from which we can mention a two-section sandstone casting mould for pins with spherical, aslant pierced head, a bronze pin cast in the given mould, a clay tayer, a massive stone hammer, a bronze needle with eye, a bronze bracelet, three boar's tusks and a bone garniture consisting of 49 ornamental plates made of boar's tusks (Fig. 15: 7, 14-17; *Olexa* 1987, Fig. 4-6). In the grave 133 a two-section casting mould made of tuf for pins or awls were revealed together another finds (Fig. 16: 11; *Olexa* 1987, Fig. 1; 2).

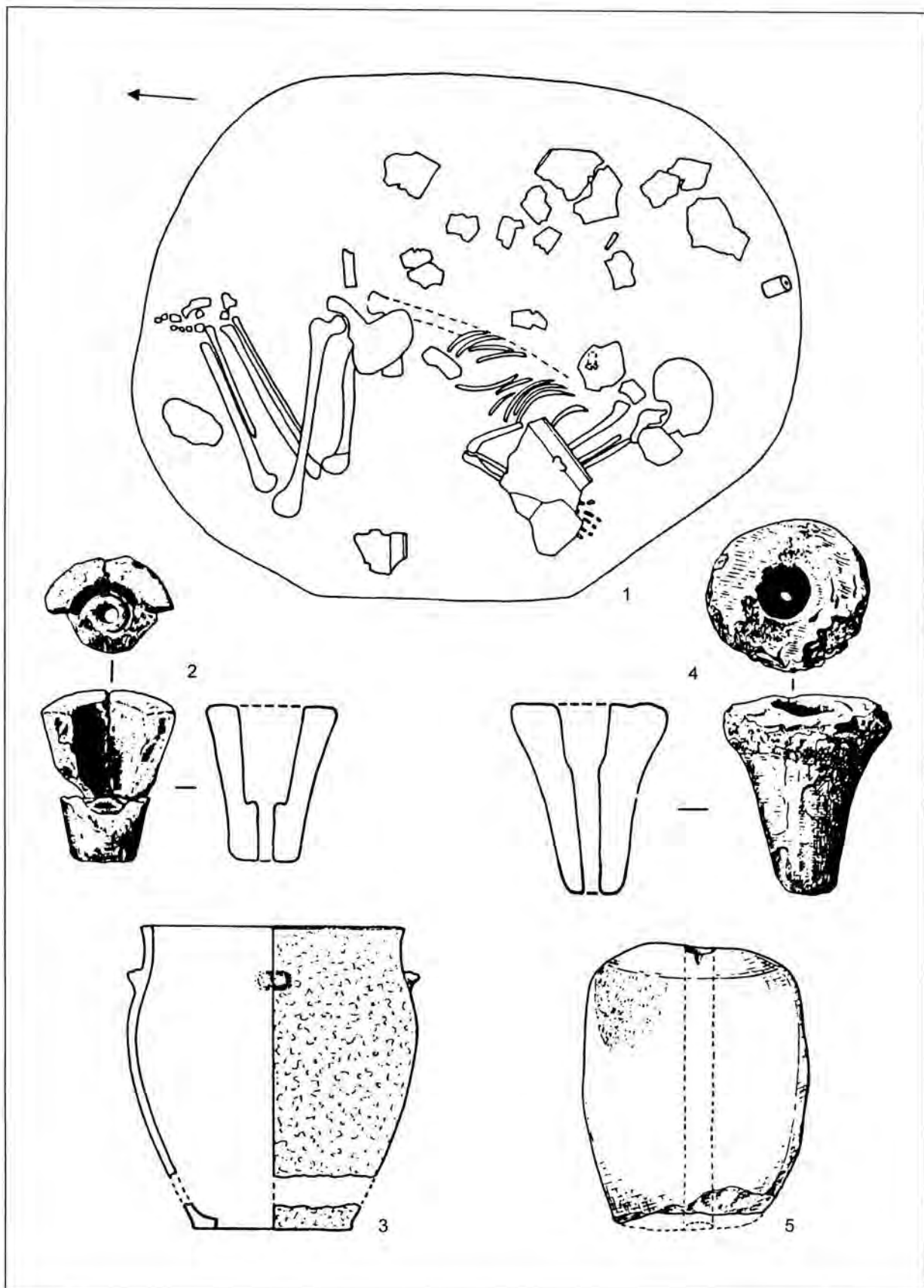

Fig. 12. Erfurt-Gispersleben. 1-5 - a grave of a metal founder (1) and its equipment (2-5), the Únětice culture (after Müller 1982). Without a scale.

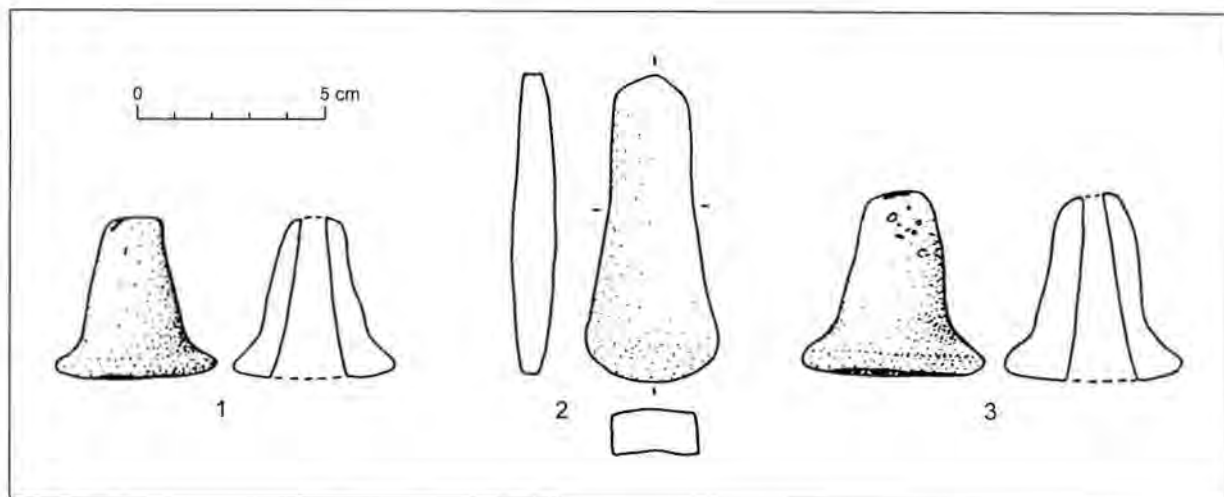

Fig. 13. Nitra. An equipment of a damaged metal founder's grave (Kupecká ulica), the Ůnětice culture (after Ruttkayová 1996).

From the later period of the Early Bronze Age we know burials of metalworkers from both the inhumation and urn burial grounds. They occurred in the Vatyá culture in the river Danube basin, Central Hungary, in two cases: in the urn grave 1029 (after Mozsolicz 1967 the grave no. 960) in Dunaújváros-Dunadülő and in the burial from Csepel (Bóna 1992, 52). The grave 1029 (960) from Dunaújváros, dated to the 2nd phase of the Vatyá culture included besides a sandstone casting mould for bronze lunular pendants also two stone hammers (Fig. 17; Bóna 1975, 55, Tab. 46: 9).

A noteworthy burial of a metal founder (a man in the age of 31-40 years) comes from the grave 15 that was excavated in the northern-Pannonian culture burial place in Környe-Fácánkert northern Trans-Danubian. Besides fragments of a spherical urn and a fragment of another vessel, three clay tayeres very similar to those found in the symbolic burial of a metal founder of the Ůnětice culture in Matúškovo, South-Western Slovakia, were excavated (Bándi/Nemeskéri 1970, 22, Tab. X: 20-22).

According to A. Mozsolicz a casting mould was found also in the grave in Cruceni in Western Romania, but its more precise cultural dating within the Bronze Age is not given (Mozsolicz 1967, 102, site no. 33 in Fig. 20).

At the end of this category of burials an older find of an inhumation grave under the barrow in Sachsenburg in Central Germany can be mentioned, in which about 300 clay tayeres were found, 80 of them have been preserved. The grave included also a sword of the Sögel type, a bronze dagger, three flint arrow-heads, two stone tools and a fragment of vessel. The grave could be dated to the terminal Early and incipient Middle Bronze Age (Fig. 18; Müller 1982, 118, Fig. 7).

Burials of blacksmiths

Eastern Europe and northern Caucasus

As noted above, that number of excavated burials of blacksmiths in Eastern Europe is almost the same as in Central and Western Europe and it represents about thirty graves. As their chronology concerns, the oldest are burials of blacksmiths from the period of Maykop culture in northern Caucasus, excavated in the burial places in Novosvobodnaya (the grave 4, barrow 25), Baturinskoe (the grave 10, barrow 1) and Inozemtsevo (the under-barrow grave; Korobkova/Šarovskaja 1983, 88-94). In all the three graves stone hammers and anvils, on which according to G. F. Korobkova and T. A. Šarovskaja (1983, 92) ornaments were made from leaf-shaped gold and silver by a cold forging, were found together with ornaments and weapons. It is evidenced by traces of fine grooves on the anvils surface, found by tracing analysis (Korobkova/Šarovskaja 1983, drawings no. 9, 11, 12). Similar traces were analysed also on an anvil and a stone stick from the „Sacrificial complex” and from the grave 5, barrow 31 in the burial ground Klady, also belonging to the Maykop culture (Rezepkin 2000, Tab. 53: 10, 11, 14).

Burials of blacksmiths were found also in chronologically younger burial places, mostly from the period of the Yamnaya culture late phase and from the Catacomb culture. They are concentrated mainly in the steppe region of Ukraine, i. e. in the space, where the greatest number of metal founder's burials is documented, too. According to S. S. Berezanskaja (1980, 247, 248), graves of blacksmiths, as far as the number of excavated burials concern, are not found very frequently. This is evi-

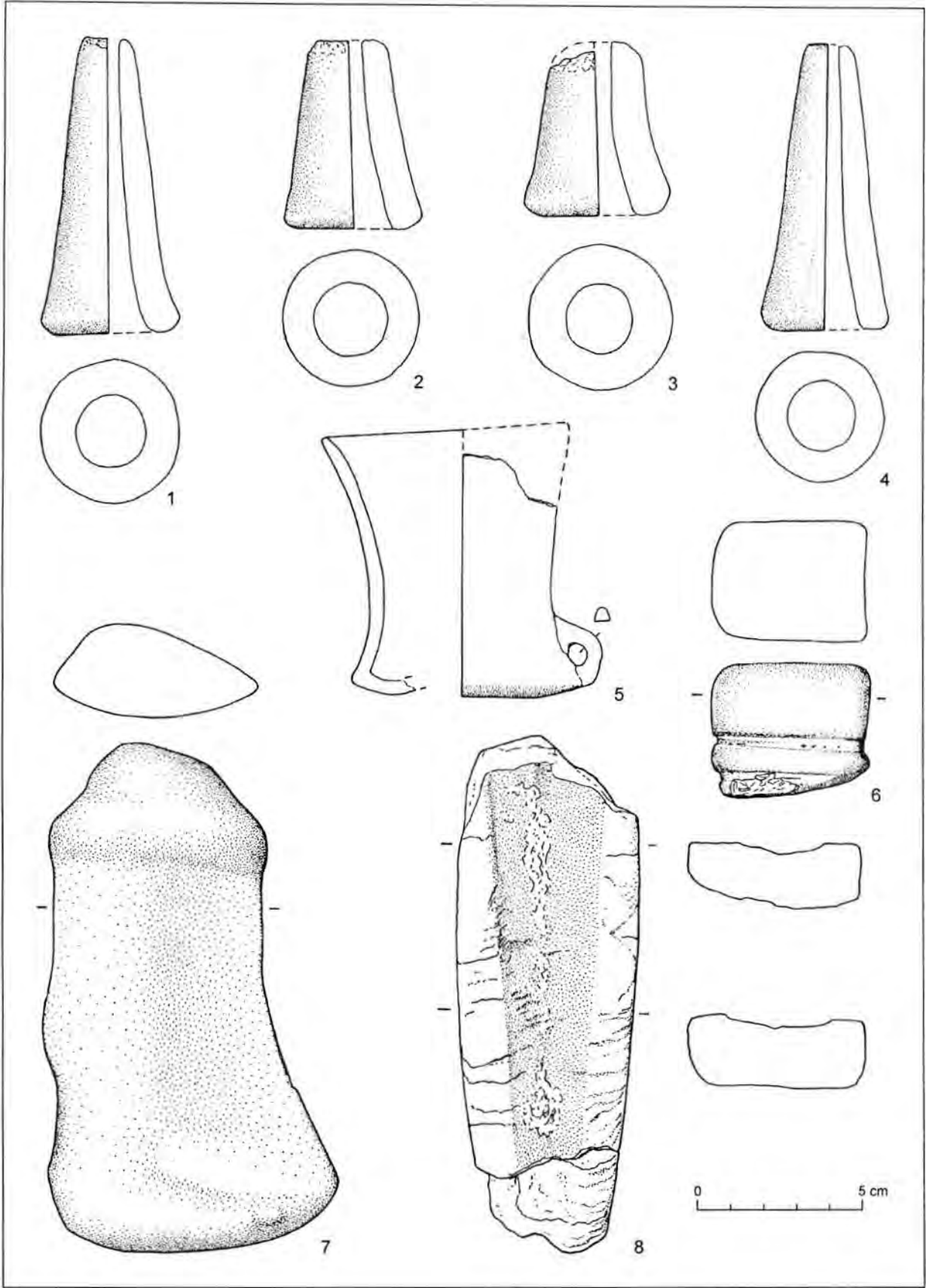

Fig. 14. Matúškovo. An equipment of a symbolic metal founder's grave (grave 50), the Únětice culture.

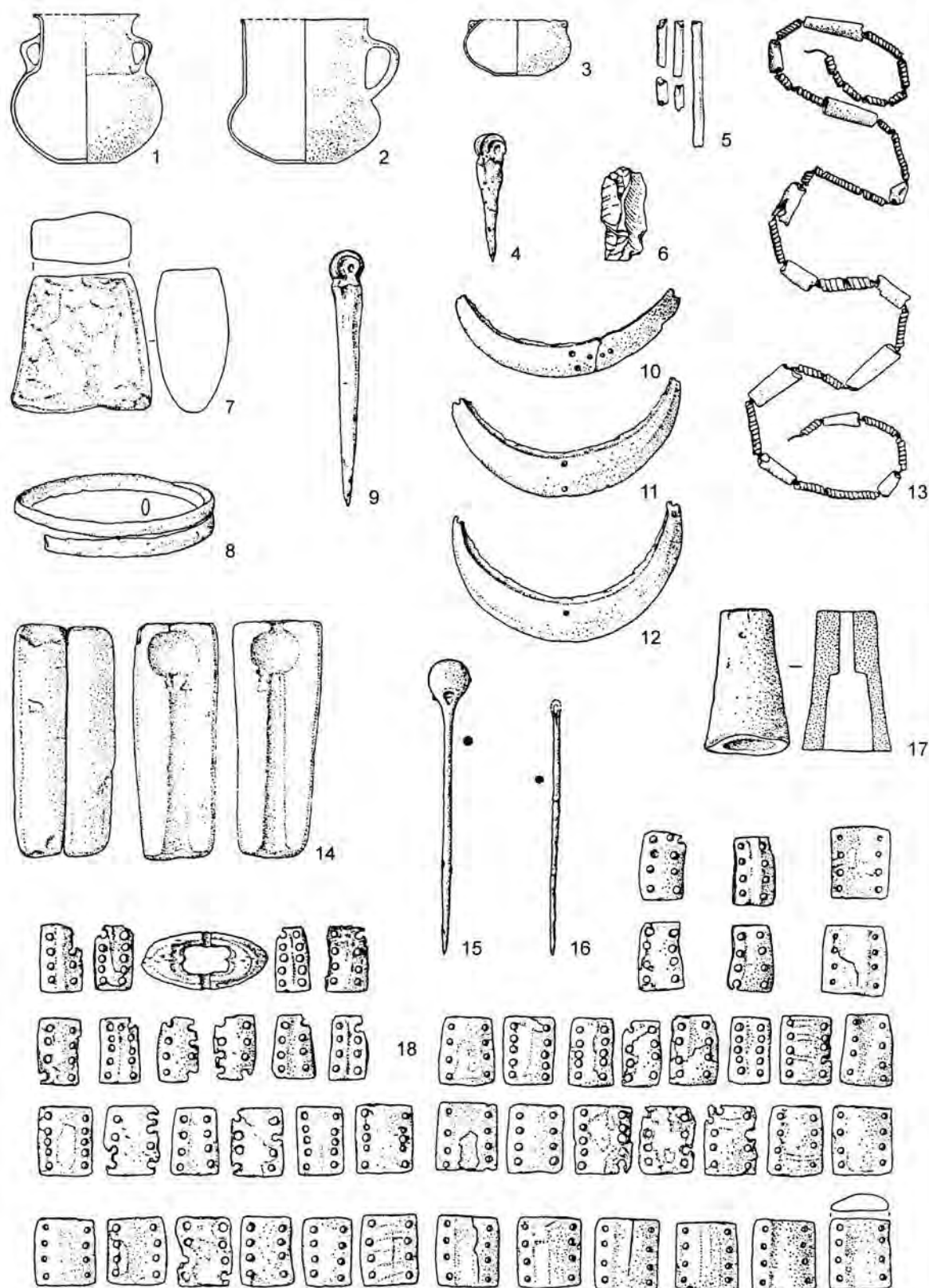

Fig. 15. Nižná Myšľa. An equipment of a metal founder's burial (grave 280), the Otomani-Füzesabony culture (after Olexa 1987). Without a scale.

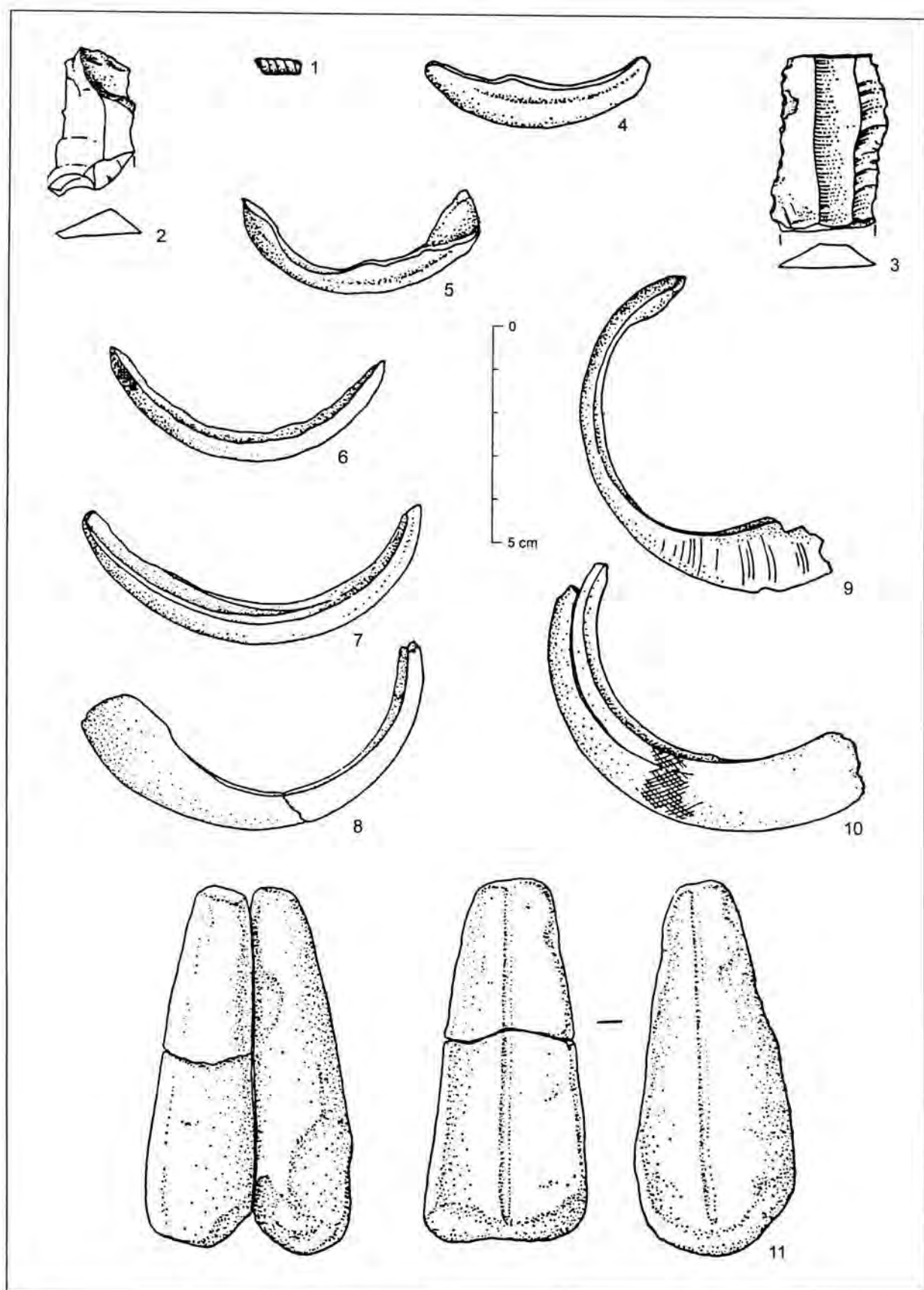

Fig. 16. Nižná Myšľa. An equipment of a metal founder's burial (grave 133), the Otomani-Füzesabony culture (after Olexa 1987).

Fig. 17. Dunaujváros-Dunadülő. An equipment of a metal founder's cremation grave (grave 1029), the Vátya culture (after Bóna 1975). Without a scale.

denced e. g. also by the fact, that among 256 graves of the Catacomb culture from the region of Lower Don basin only 10-12 can be moreless classified as those of blacksmiths (Bratčenko 1976, 154-195) and from 170 graves of the Yamnaya and Catacomb cultures late phases in Crimea only 6-7 can be recorded as burials of blacksmiths (Berezanskaja 1980, 248).

From the sites with blacksmith's burials we can notice mostly those in the region of Lower Dnieper basin (Babinkovo, Bolshaya Belozërka, Ljubimovka), Lower Don (Privole, Rostov na Donu) and in Crimea (Krasnoperekopsk).

The grave 9 from the barrow 27 in Ljubimovka, Kherson region, had a bone pin with a hammer-shaped head, a bronze awl, a knife, a stone abrasive and a quartz edge. In another grave (the grave 19, barrow 1) in Babinkovo, Kherson region, a copper awl and knife, a stone anvil and hammer were found. From the grave 4 (man, 25-35 year old), barrow 4, in Bolshaya Belozërka, Zaporozhye region, a stone prism-shaped hammer, a triangular-shaped anvil with vertical grooves in its corners (two in each), a flint leaf-shaped point with traces of secondary use and a fragment of hammer-axe butt were revealed (Berezanskaja/Ljaško 1989, Fig. 5). In the grave 1, barrow 3, in Privole, Voroshilovgrad region, a copper knife, an awl and a stone hammer were put into a male burial. In the barrow 3, the grave from 1904 in Rostov na Donu two hammers, two stone anvils and two flint edges were found (Fig. 19; Bratčenko 1976, Tab. V). The grave 22 from barrow 14 in Krasnoperekopsk, Crimea region, differs from those already mentioned by two buried individuals. In the Central part of the grave was buried a man by which a stone hammer, an anvil, a copper knife, fragment of copper awl, two shells and a quartz flake were found (Berezanskaja 1980, 246, 247).

Central and Western Europe

Within the ranges of Central and Western Europe 31 burials of blacksmiths are documented. No great number of them is known from the period of Corded pottery culture. From them we have to mention burial finds from Moravia first of all. The grave 1 (man in the age of 40-50 years) in Tešetice contained, apart from pottery, a stone angular hammer-axe, flint axe, fragments of a bone tool and stone anvil (Šebela 1999, Tab. 108; 109; 206). Microscopic analysis found copper remains on the anvil (for the information I am obliged to L. Šebela, from the Archaeological Institute of Academy of Sciences of Czech Republic in Brno), what is very important from the point of view of the problem under study. In the grave 1 in Velešovice (position 1, 1985) together with numerous pottery and copper artefacts (a dagger, awl, a small shovel, fragment of tin) also three stone artefacts were found, one of them having a clear wide groove along its periphery, the second was of triangular shape and the groove only in a slight sing and the third was of oblong angular shape (Čížmář/Geisler 1998, Tab. 34: 20-22). Into this group of burials also the grave 15 from Nechvalín could be probably inserted that together with pottery and artefacts made of bone and copper (a small knife, two awls, two rod hair ornaments) included also stone implements (a flat axe, stone hammer-axe, two flint tools) and a stone anvil of steady oblong shape (Šebela 1999, Pl. 71-73; 203: 13).

Burials of blacksmiths are much more frequent in the Bell beaker pottery culture, what is well evidenced by their finds in Moravia, Bohemia, Eastern and southern Germany and in the Netherlands (twenty graves together). From burial in Moravia we can assign here also the grave X in Holešov in Moravia, that besides of pottery, chipped stone industry and a wrist-guard contained also two

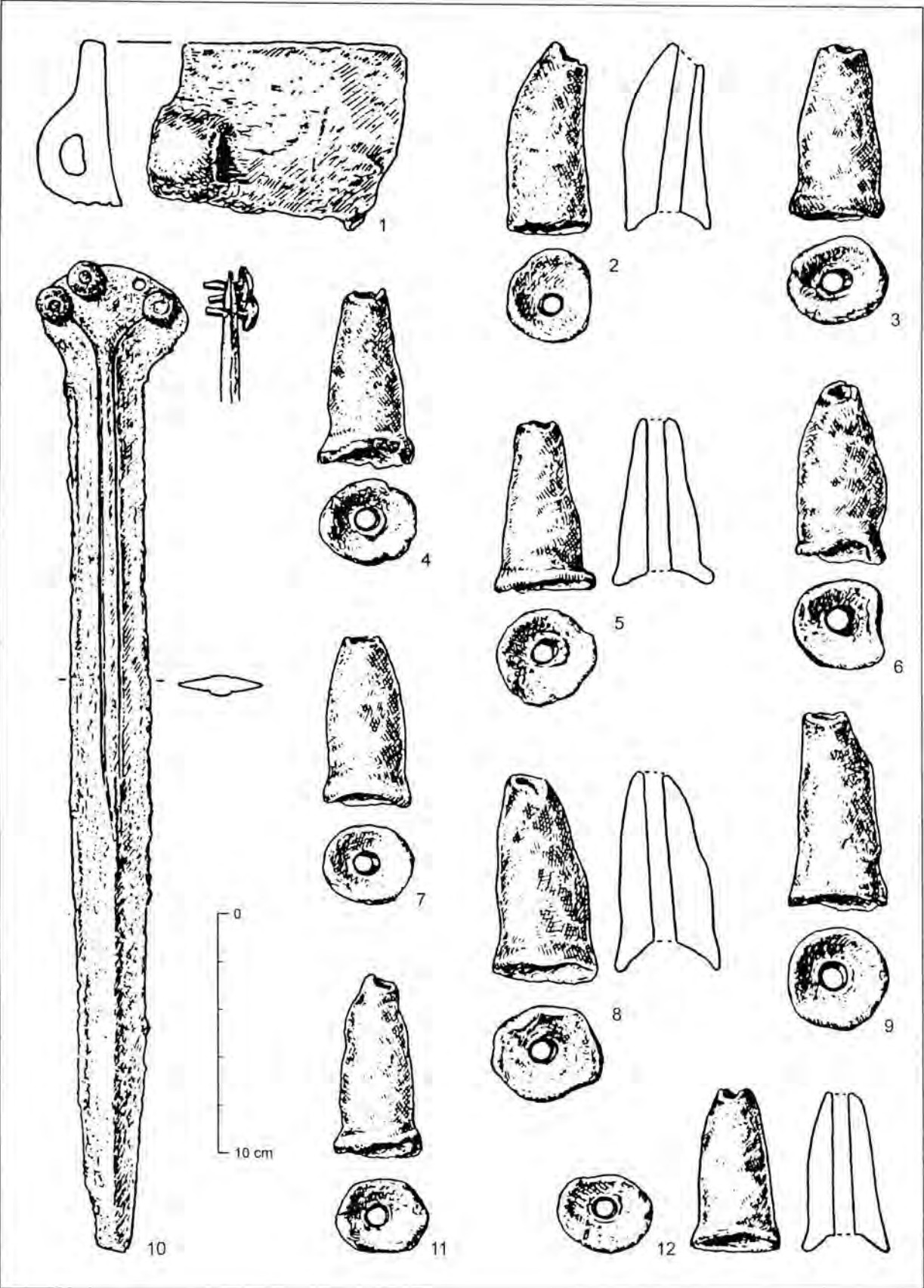

Fig. 18. Sachsensburg. An equipment of an inhumation grave under a barrow dated to the end of Early and beginning of Middle Bronze Ages (after Müller 1982).

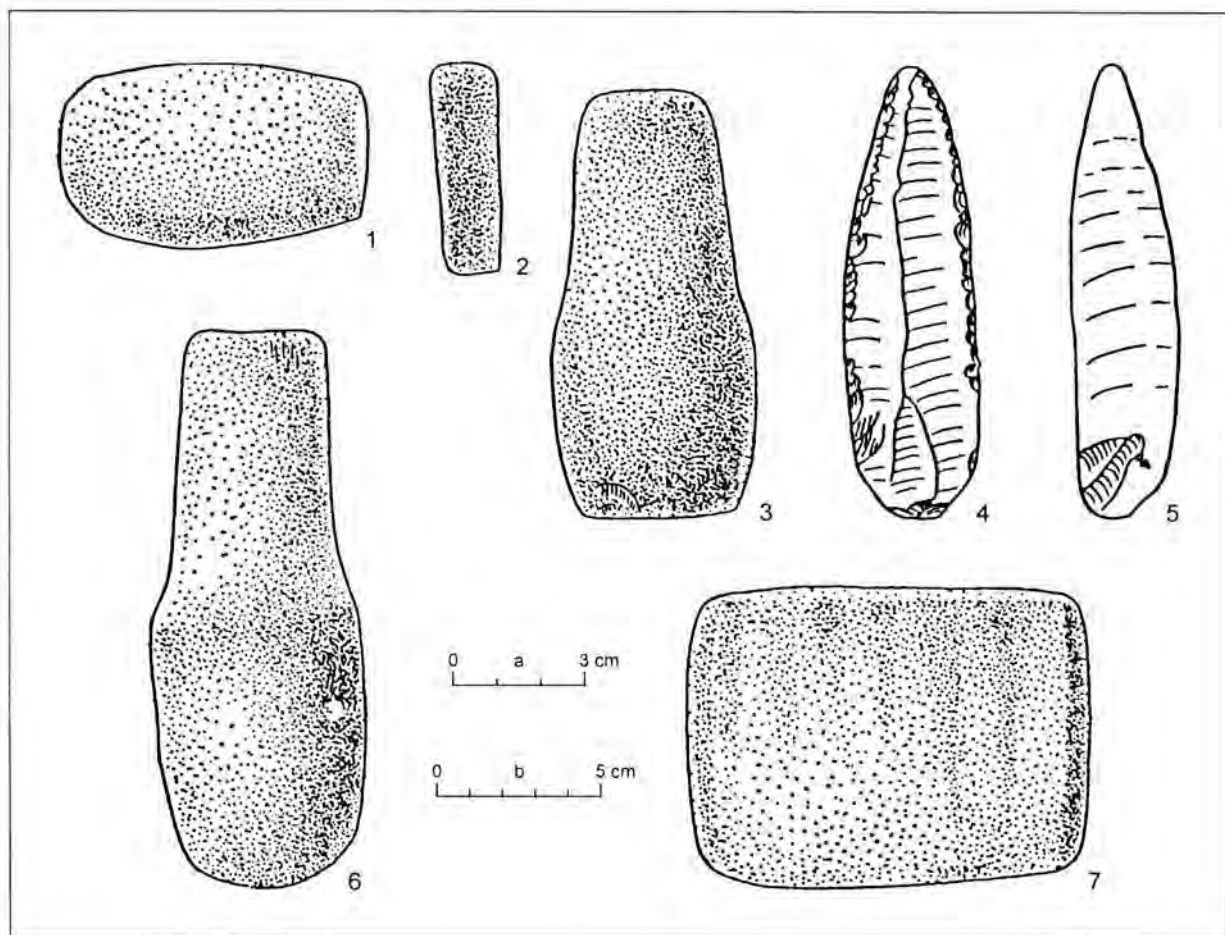

Fig. 19. Rostov na Donu. An equipment of a blacksmith's burial (barrow 3, grave from 1904), the Catacomb(?) culture (after Bratčenko 1976). Scales: a - 4, 5; b - 1-3, 6, 7.

stone anvils and a stone hammer (Ondráček/Šebela 1985, Tab. 45: 1; 46: 12, 14); the grave encircled with a double ditch in Prosiměřice, in which a bell-shaped beaker was found together with atypical potsherds, a flint arrow-head and two stones, one of them being probably an anvil and the other, of pentagonal shape, a blacksmith's hammer (Pernička 1961, Tab. II: 14); the grave under the barrow in Kostelec near Holešov, in which a flint arrow-head, bottom of a bell-shaped beaker and a prismatic stone anvil were revealed (Moucha 1989, Fig. 1: 7); from barrows in Turovice a stone hammer and anvil come together with a representative burial stock (gold earrings, wrist-guards, flint arrow-heads, chipped industry and a copper dagger; Moucha 1989, 216). On the hammer remains of metal, i. e. copper and gold, were revealed by a microscopic analysis, similar those found on the „golden hammer“ from the grave 9 in Künzing-Bruck, what will be described below (Bertemes/Schmoltz/Thiele 2000, 59). From damaged graves in Předmostí also two stone forging hammers come (Medunová-Benešová 1962, 235-245).

To the blacksmith's burials from the period of Bell-beaker pottery culture in Moravia we can assign also the grave 2 in Hrochův Týnec-Stíčky with a stone anvil and hammer (Čurda 1986, Tab. II); the grave 2 in Bylany, that besides of a rich stock included also a forging hammer (Pič 1910, Tab. I); the grave 2 from Brandýsek, in which a stone hammer was found together with a bell-shaped beaker (Kytlicová 1960, Fig. 6: 1); the partially damaged double grave from Neratovice with three flint arrow-heads and a forging hammer (Hájek 1968, 77); the graves 1 and 2 from Stehelčevěs, in which a stone abrasive, blacksmith's hammer, anvil and forging hammer were revealed together with bell-shaped beakers, a representative burial stock (copper daggers, wrist-guards, copper chisel, fragment of a boar's stuck, flint arrow-heads, antler hammer-axe; Moucha 1989, 215, 216, Fig. 1: 6).

According to D. W. Müller, on the territory of Eastern Germany, in the Central river Elbe basin and in the river Saala region the blacksmith's stock was found in the Bell-beaker pottery culture graves

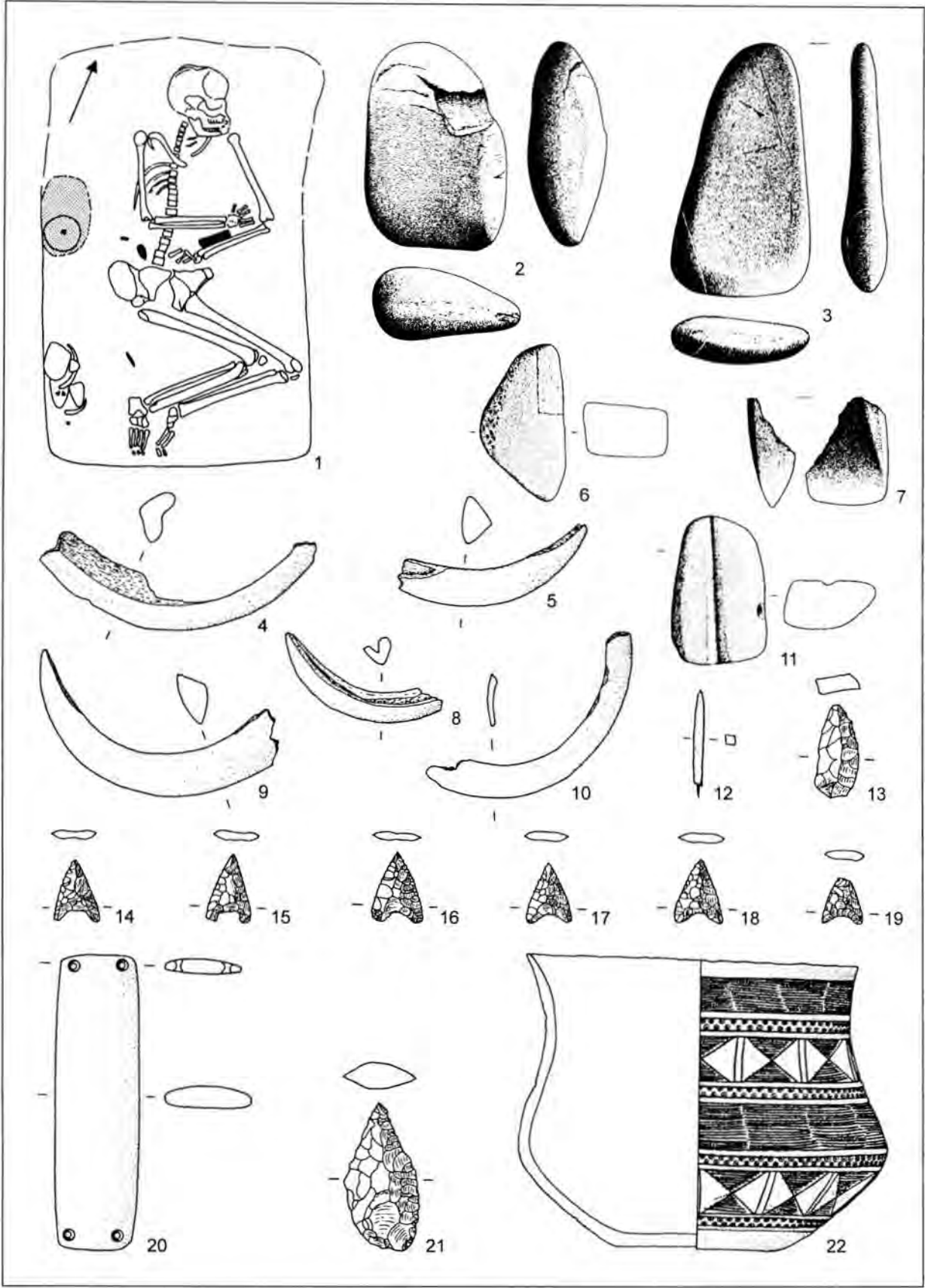

Fig. 20. Künzing-Bruck. 1-22 - a grave (1) of a blacksmith-metal founder and its equipment (2-22), grave 9, the Bell Beaker culture (after Bertemes / Schmotz / Thiele 2000). Without a scale.

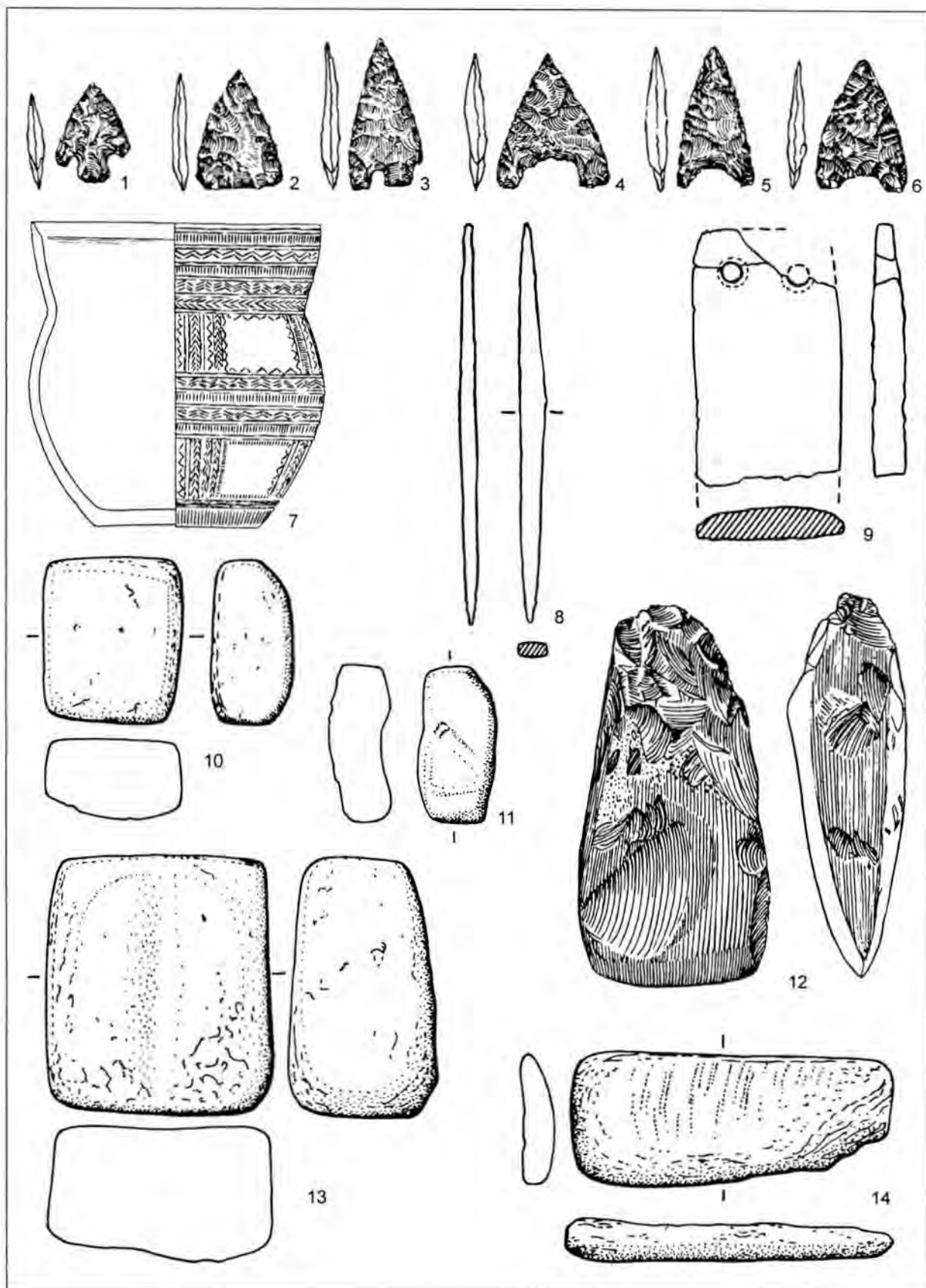

Fig. 21. Lunteren (Veluwe). An equipment of a blacksmith-metal founder's grave (grave 1) of the Bell Beaker culture (after Butler/van den Waals 1966). Without a scale.

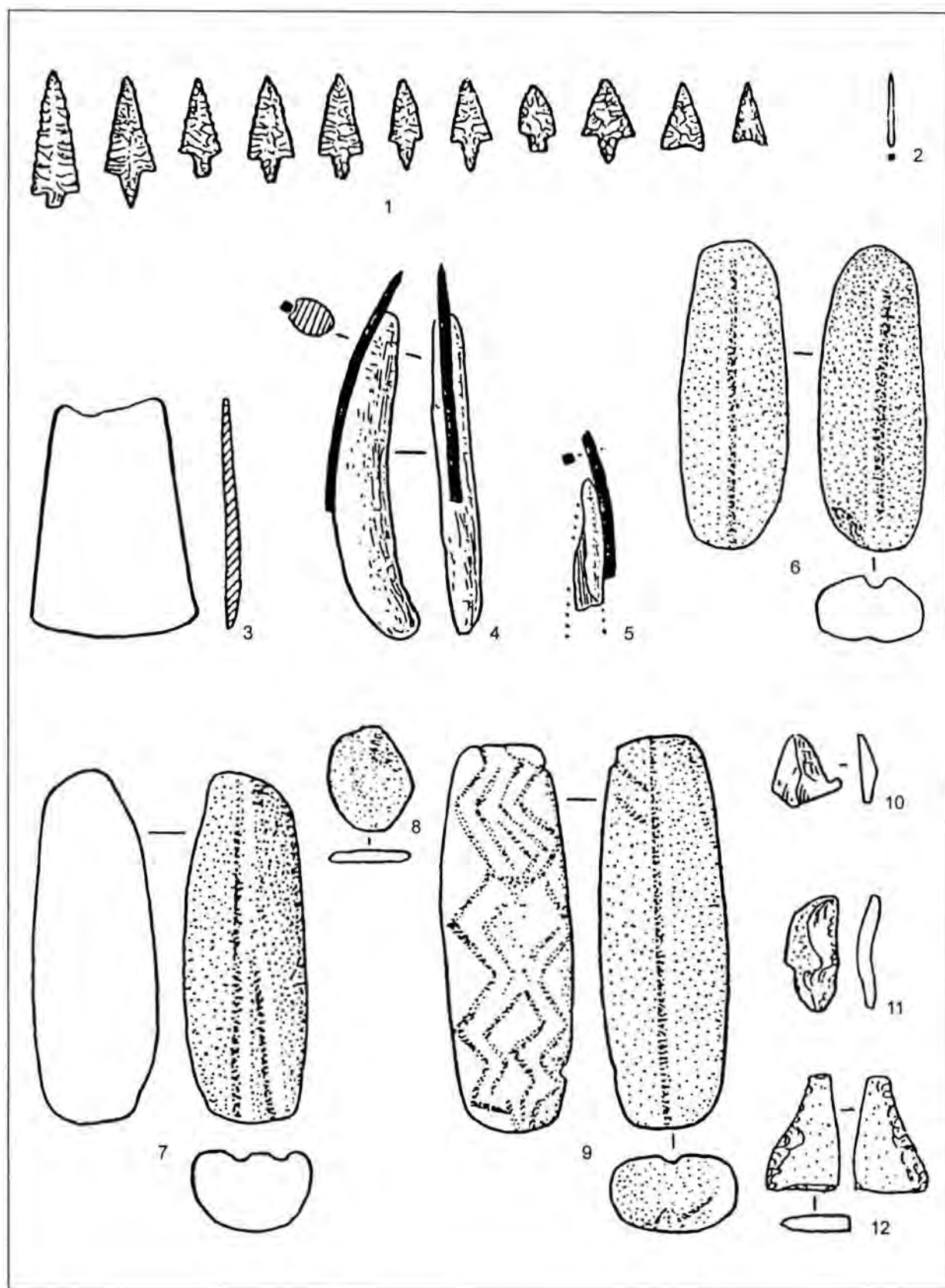

Fig. 22. Zalinijne (Gospitalniy Kholm). An equipment of a flint arrow-heads producer's burial (grave 116), the Early Bronze Age (after *Bratčenko* 1996). Without a scale.

in following sites: Bottendorf, distr. Artern - fringe fragments from a bell-shaped beaker and a stone implement resembling an axe with cross edge (Müller 1987, Fig. 1: c, d); Eulau, distr. Naumburg - an undecorated bell-shaped beaker and a bigger oval stone axe (Müller 1987, Fig. 2: a, b); Grosskayna, distr. Merseburg - an undecorated bell-shaped beaker and a stone pebble of triangular shape with intentionally polished narrower sides, that served as a hammer for chasing or polishing (Müller 1987, Fig. 1: a, b); Nohra, distr. Nordhausen - a decorated bell-shaped beaker, three trapezoid axes, three faceted chisels and flint flake (Müller 1987, 176); Sandersdorf, distr. Bitterfeld - a decorated bell-shaped beaker and a long, axe-like tool with polished surface as a abrasive (Müller 1987, Fig. 2: c, d). The newest in this group of burials is the grave from Zwenkau (Leipziger county), in which together with a golden plate, amber pearl and flint flakes five abrasives made of sandstone of various granularity and two chasing hammers were revealed (Campen 2001, 50).

In the region of southern Germany the black-smith's burials from the Bell-beaker culture are represented first of all by the grave 9 from Künzing-Bruck, distr. Deggendorf (Fig. 20; Schmotz 1991, 35-39). In the male burial two bell-shaped beakers with remains of red painting, some flint arrow-heads, a wrist-guard, a copper awl, boar's tusks were found together with several stone artefacts: a bigger gravel stone with working surfaces, a trapezoid pebble with a working surface, fragment of a stone axe with intentionally blunted edge, a sandstone without working traces and a stone with a groove for polishing of arrow lances (Fig. 20; Schmotz 1992, Fig. 12-14). Finding of traces of copper (25%) and gold (75%) on one of the stone tools that was used as a hammer (Fig. 20: 3; Bertemes/Schmotz/Thiele 2000, 58, Abb. 4) is important. Alike the hammer from Turovice and the anvil from the grave 1 belonging to the Bell-beaker culture in Tešetice it confirms usage of these stone tools in blacksmith's works with copper or gold. The other burial of this category in southern Germany is the grave 2 from Dietfurt an der Altmühl, in which four stone axes, two of them with intentionally blunted edge, were found together with a bell-shaped beaker and two flint arrow-heads (Goetze 1987, Fig. 4-6).

From the territory of present Netherlands the blacksmith's burials of the Bell-beaker pottery culture are known from Lunteren (Veluwe) and Soesterberg (Butler/van der Waals 1966, Fig. 14-16). The grave I from Lunteren (Veluwe) was situated in a circular ditch under a barrow and it contained a bell-shaped beaker of the Veluwe type, a copper awl, a flint axe, six flint arrow-heads, fragment of a wrist-guard, a stone anvil, two small hammers

and a abrasive (Fig. 21; Butler/van der Waals 1966, Fig. 13a, b). From the grave in Soesterberg a stone anvil, stone hammer, stone mace with a groove, two boar's tusks and a wrist-guard come (Butler/van der Waals 1966, Fig. 14). Especially noteworthy find is a mace with a groove (find No. 7506), because it is very close to the maces that were used mainly for breaking of big pieces of a copper raw material.

Surprising is the almost total absence of the blacksmith's burial stock in graves of Trans-Carpathian epi-corded cultural complex. Up to now isolated find is a fragment of a stone mace with a groove (silicified sandstone) from the grave 1 of the Nitra culture from the burial ground in Čachtice in Western Slovakia (Bátora 1976, 22). Similar hammer-axes with a groove were used in quarrying of copper ores and their processing. It is well documented e. g. by numerous finds of maces with a groove from Špania dolina in Central Slovakia (Točík/Bublová 1985, 47-135). The grave from Čachtice, alike that from Soesterberg in the Netherlands, can be the most probably assigned to the burial of metalworker preparing copper ore for melting. Even more surprising is a small number of blacksmith's burials in the Únětice culture, which - as it is widely known - belonged to the greatest producers of metal industry in the Early Bronze Age. From the burials of blacksmiths dated to the Únětice culture the symbolic grave 1244 from Hrdlovka in North-Western Bohemia can be mentioned (Beneš 1998, Fig. 1: 6) together with three graves from the burial ground in Jelšovce in South-Western Slovakia, dated to the transitional Únětice-Madarovce horizon (the grave 1, the symbolic grave 2 and the grave 622). The all three graves in Jelšovce contained besides pottery and bronze implements (pins with globular head and a dagger) stone hammers, and the grave 2 also boar's tusks that are typical for metal founder's burial stock (Bátora 2000, Tab. 1: 1-13; 53: 1-9). In the graves 1 and 622 adult men in the age of *maturus* II were buried.

From the region of the Unterwölbling culture group we know only three burials of this category from the burial place in Franzhausen I (the graves 748, 853 and 868), what is quite surprising. In the graves 853 and 868 not only men of equal age of *adultus-maturus* (30-40-years old) were buried, but also their burial stock was very similar - a simple bowl, bronze dagger and five stone artefacts (Neugebauer/Neugebauer 1997, Tab. 584 and 588). From the point of view of the problem under study interesting is the presence of a bronze ladle skull in on of the graves (the grave 868; Neugebauer/Neugebauer 1997, Tab. 588: 10). In the case of stone artefacts that are usually of small size, we can think, that a part of them (of quartz) were used for ham-

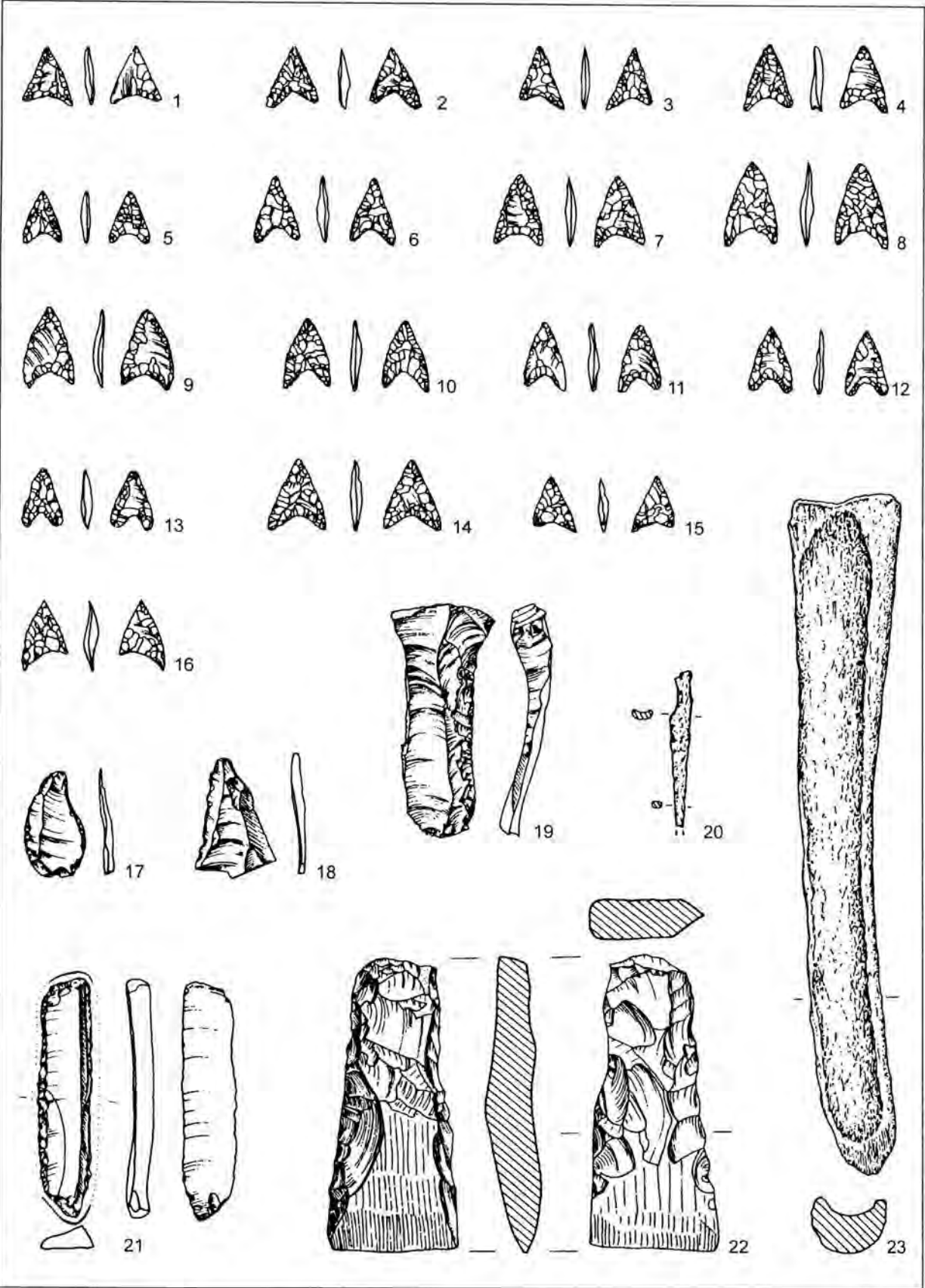

Fig. 23. Koniusza. An equipment of a flint arrow-heads producer's burial (grave 3), the Corded Pottery culture (after Budziszewski / Tunia 2000). Without a scale.

mers in fine metal wroughting works and the other part (of sandstone) for finishing of cast metal artefacts. Such finishing of surface with gold is well documented on personal ornaments found in the Otomani-Füzesabony culture burial place in Nižná Myšľa (Eastern Slovakia). Analysis of the surface macro-structure with an electron microscope shows their polishing with a natural material, probably tuf (Mihok/Olexa/Briančin 1996, 6).

BURIALS OF CHIPPED INDUSTRY AND ARROW-HEADS PRODUCERS

Eastern Europe and northern Caucasus

Among craftsmen's burials in Eastern Europe those belonging to producers of chipped industry, arrow-heads and lances are the most numerous. According to S. S. Berezanskaja (1980, 248) they are three-four-times more frequent than graves of blacksmiths. They are present almost in all cultures from the Aeneolithic up to the Middle Bronze Ages.

According to Ju. A. Smirnov (1983, 176) the most frequent elements in chipped industry producers are: raw material, a special tool and finished products.

The oldest graves of the category under study are burials from the Yamnaya culture, what is documented by the grave 3 from the barrow 1 in Primorske burial place, Zaporozhye region, in which a male skeleton was found in so-called „frog position” with a stone anvil, nucleus, two end-scrapers, 30 flakes, an Unio shell, a bronze awl and a flint arrow-head (Berezanskaja/Ljaško 1989, 22, Fig. 2). The grave 3 from the barrow 1 in Shiroka Balka, Kherson region, the grave 22 from the barrow 9 in Tankov, Crimea region, the grave 54 from the barrow 9 in Risov, Crimea region, and the grave 9 in the barrow 1 in Oleksandrovka, Voroshilovgrad region, were of similar character (Berezanskaja/Ljaško 1989, 22). From the period of the Yamnaya culture late phase we can mention the grave 2 from the barrow 2 in Kosteshki, distr. Rishkanskiy, and the grave 116 from the Zalinijne (Gospitalniy kholm) burial ground, situated on the river Dnieper left embankment, that is only in general dated to the Ukrainian Early Bronze Age. In the grave a flat bronze axe was found together with two antler pressure flaking tools with bronze shaft, 11 flint arrow-heads, 26 flint artefacts (knives, side-scrapers, end-scrapers, three pairs of abrasives with central grooves and an abrasive plate Fig. 22; Bratčenko 1996, 38, 45, Fig. 4).

Within the Central Dnieper culture several graves were excavated which together with craftsman's tools, e. g. stakes, or numerous finished products, e. g. flint arrow-heads, contained also some „pres-

tige” artefacts, e. g. stone battle-axes, a stone globular mace, bronze axes, neck-rings etc., that indicate a high social position of dead „craftsmen”. These cases the most probably are the burials of „masters-craftsmen”, who alike the Catacomb culture had preserved their tools as an evidence of the original „profession” in their burial stock (Pustovalov 1990, 98). An example of these burials is the grave 2 under the barrow 10 and the grave 1 under the barrow 11 in Khodosovichi burial ground, position Moshka, Gomel region. In the both graves stone arrow-heads (10 and 27), flakes (2 and 53), flint knives (3 and 4), a stone polished stake, a stone axe and a stone battle-axe were found. Besides this in the grave 2/10 a bronze awl and a copper battle-axe and in the grave 1/11 a bronze spearhead, a bronze battle-axe, a bronze glasses-like pendants and an amber pendant were revealed (Artemenko 1967, Fig. 46; 47; 76, Tab. 6).

In the Middlednieper culture, in spite of a great number of flint artefacts, mainly arrow-heads, the absence of bone or antler pressure flaking tools is remarkable together with the fact, that recently only two abrasives with a groove, that are very frequent in neighbouring Catacomb culture, are known from the grave under the barrow 3 in Ivankovichi, Kiev region (Artemenko 1967, Fig. 39: 5, 6).

The most frequent are the graves under research in the Catacomb culture in the over-Black Sea region of Ukraine and Russia, where their finds are concentrated into four areas:

1. Region of Eastern Manich - the group of barrows Chorgay 1: barrow 3, grave 6; Arkharin burial ground: barrow 28, grave 5; first group of Eastern Manich: barrow 6, grave 2; second group of Eastern Manich: barrow 23, grave 5; Eastern Manich: barrow 4, grave 6 and barrow 19, grave 7; right bank of Manich: barrow 28, grave 2; group of barrows „Three brothers”: barrow 27, grave 1, barrow 27, grave 3 and barrow 28, grave 3.

2. Prikubanye - Ul'skiy aul: barrow 5, grave 4; Suvorovskaya finding place: barrow 1, grave 12; Kholodnorodnikovskiy site: barrow 2, grave 5.

3. Left embankment of the river Don - Balabino burial ground: barrow 37, grave 13; Solenovskaya: barrow 1, grave 6, barrow 1, grave 13 and barrow 1, grave 19.

4. Central flow of the river Severskiy Donets - Aleksandrovskoye: barrow 1, grave 49; barrows near village Zhelobok (Zhelobok I and Zhelobok II); Shpakovka seclusion: barrow 2, grave 5; Cherepovka seclusion: barrow 1, grave 5 (Smirnov 1983, 170).

The given list of finding places with burials of producers of flint artefacts, arrow-heads and lances of the Catacomb culture has been extended in last 20 years with new finds. In the region of Severskiy Donets the grave 2 in the barrow 2 (male in the age

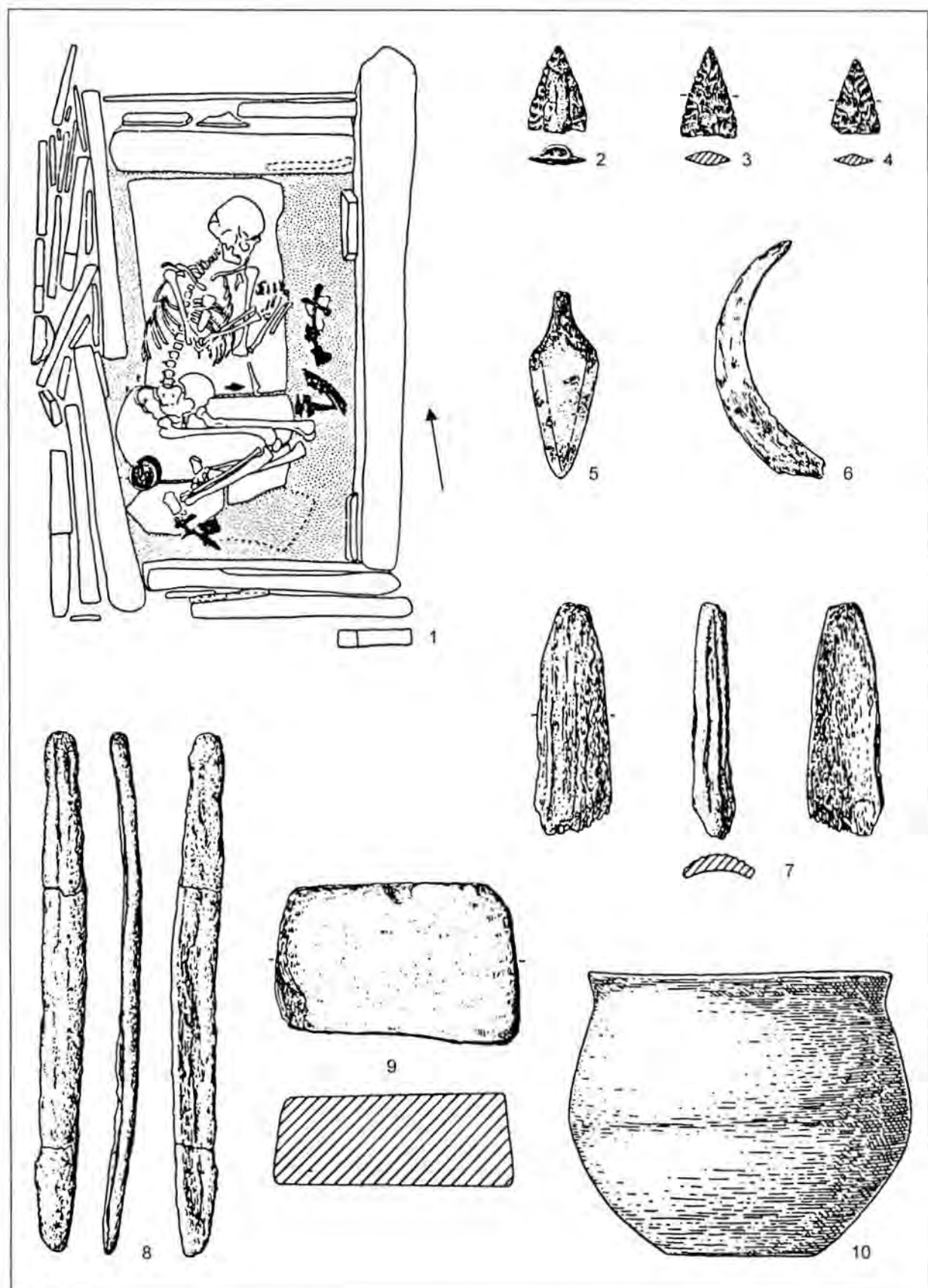

Fig. 24. Stedten. 1-10 - a burial (1) of a chipped industry producer and its equipment (2-10), the Bell Beaker culture (after Matthis 1964). Without a scale.

of 25-35 years) was excavated, that contained, together with other artefacts, a set of tools for production of wooden arrow lances and flint arrow-heads. The set was situated in the grave on one place before legs and it included four antler pressure flaking tools, two pairs of sandstone abrasives with a groove, a shell, an ochre lump, a stone wedge, a stone anvil, a flint semi-product, a bronze burin, bone beads and fish teeth (*Sanžarov 1988, 147, 148, Fig. 5; 6*). In the vicinity three playing bones of bi-pyramidal shape were found (*Sanžarov 1988, Fig. 5; 8*).

From another new burials the grave from Vladimirovka, Kherson region, could be mentioned, in which a man with a child were buried. Close by the male skeleton a vessel and a small sheaf of arrows with flint arrow-heads were situated, by the skull a wooden box with tools (bone and wooden pressure flaking tool, five abrasives, two flint flakes, 33 flint implements - side-scrapers, end-scrapers, cores) lied together with lances, a shell, animal tusks, a bronze nail and two bone tools (*Pustovalov 1994, 93*). We can also mention the grave 9 from the barrow 2 in Ternovka, Zaporozhye region, that contained several abrasives with a groove, semi-products of flint arrow-heads, a abrasive, some flint artefacts (side-scrapers, cores), a pebble (*Pustovalov 1994, 97*) and the grave 11 from the barrow 8 in Nikolskoye on the left embankment of the lower Dnester, in which two abrasives with a groove were found together with another burial stock (*Toščev 1998, Fig. 4: 11-24*).

One of the most representative burials of the Catacomb culture producers of flint artefacts, arrow-heads and lances undoubtedly is the grave 13 from the barrow 37 in Balabinskoye I burial ground, Rostov region, on the left embankment of the river Don, that contained 136 implements and flakes of quartz, four flint arrow-heads, five arrow-head semi-products, two stone anvils, four stone abrasives with a groove, two tools for polishing, a stone hammer, two stone pestles, an abrasive (sharpening stone), a copper knife, an awl and a legged vessel, so-called kurilnitsa (*Smirnov 1983, 167-169*).

To the representative burials we can assign also the grave 2 in the barrow 3 in Ordzhonikidze (Nikopol'shchina), Dnepropetrovsk region that is of syncretic character, because of the Late Catacomb culture elements intermingling with those of the Mnogovalikovaya ware culture (*Nikolova / Bunjatin 1991, 135*). Its numerous burial stock included a vessel, a flint core, 43 unfinished flakes, 48 re-touched flint tools, three flint arrow-heads, four antler pressure flaking tools, seven sandstone abrasives, an eagle finger, a pebble anvil, two abrasives

with a groove, a bronze stick and a bronze ear-ring (*Nikolova / Bunjatin 1991, 130-133, Fig. 2; 3*).

Very similar to those burials are the grave 2 from the barrow 12, excavated in Filatovka, Crimea, and the grave revealed on the barrow ground of „Kerchik” near Melekhovskaya, Rostov region. Here in a spacious catacomb chamber without a human skeleton (a cenotaph probably) two bovine skulls, bones of birds, tools made of quartz and bones, antler and bronze, as well as semi-products and remains of unidentified wooden and bone artefacts and *Unio* shells were concentrated in two places. Besides this 16 flint flakes were situated in the entrance shaft. From tools we can mention a toe-section sandstone abrasive with a groove, a sharpening stone in the shape of angular plate with a cross groove, a quadratic sharpening stone, an abraded sandstone plate, a stone pestle, a bronze awl and a punch, antler pressure flaking tool and a bone two-teethed tool for leading of bowstring (*Kulik 1996, 50*). According to *S. Ju. Kulik (1996, 50)* this grave illustrates very well a process of flint arrowheads and wooden lances production. This process is documented by similar way also in the grave 13 in Kairy, Kherson region (*Šilov 1990, 64, 65*).

A special position among the Catacomb culture graves has the male burial from the site Burlatskoye, Donets region, North-Eastern Priazovye, in the barrow 3, grave 1. The grave as the only one from the above mentioned burials contained tools for both flint arrowheads and lances production and for polished stone industry production (*Sanžarov 1991, Fig. 5-7*). From others it differentiated with position of the dead on his front as well as with remains of a clay facial mask (*Sanžarov 1991, 248-250*).

In the following period of Mnogovalikovaya ware culture burials of flint arrow-heads and lances producers occur much less frequently than in the period of Catacomb culture. According to *R. A. Litvinenko* only eight graves could be assigned to this category, in burial stocks of which mainly abrasives with grooves were present in numbers from 1 to 10 pieces - Preslav: barrow 1, grave 13; Privole: barrow 11, grave 13; Nizhnebaraninovka: barrow 5, grave 10; Krasnaya Gusarovka „G”: barrow 1, grave 1; Tsimljanka II: barrow 1, grave 3; Barvinovka: barrow 8, grave 1; Sokolovskiy: grave 2; Novogupalovka: barrow 1, grave 1 (*Litvinenko 1998, 98-100*). All the above mentioned graves come from the early chronological horizon of the Mnogovalikovaya ware culture and occur in the area among Dnieper, Severskiy Donets and Azov Sea, i. e. in the area, where initial core of the culture were formed (*Litvinenko 1998, 104*).

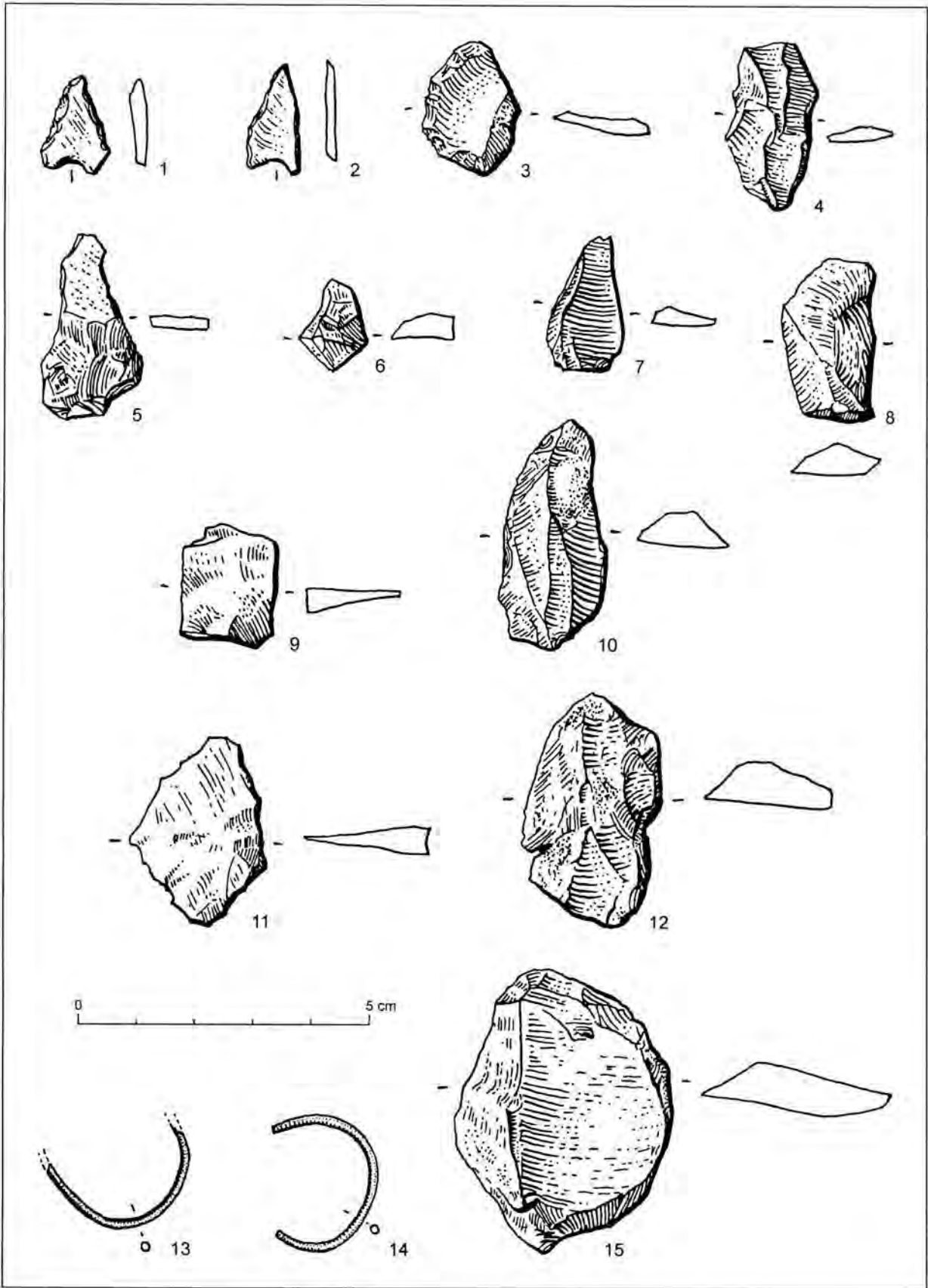

Fig. 25. Ludanice-Mýtňa Nová Ves. 1-15 - an equipment of the Nitra culture grave (grave 177) with semi-products of flint arrow-heads (1, 2).

Central and Western Europe

The burials of flint artefacts, arrowheads and lances producers in the region of Central and Western Europe are less frequent than in Eastern Europe. To the oldest ones belong graves from the period of Corded pottery culture, what is evidenced mainly by burials of flint arrowheads producers from sites in Koniusza, Mierzanowice, Zuków and Złota in the Little Poland. The grave 3 (a man in the age of adultus/maturus) in Koniusza had contained a rich burial stock, in which 16 flint arrow-heads, 39 flint flakes, three retouched artefacts and two bone pressure flaking tools dominated (Fig. 23; Budziszewski/Tunia 2000, 103-111). The fact, that the flint arrowheads were made of four various raw materials, could indicate the producer buried in the grave had not been engaged in the flint material exploitation directly (Budziszewski/Tunia 2000, 129). In the grave 100 in Mierzanowice two flint axes, several tens of flint flakes, nine flint arrow-heads and a fragment of a bone pressure flaking tool were found together with pottery (Uzarowiczowa 1970, Fig. 15). The grave 1 (2) in Zuków contained besides a vessel with corded decoration also 21 flint arrowheads, three flint flakes, two blades, two flint axes, a bone chisel and two antler pressure flaking tools (Marciniak 1960, 48, 49, Tab. IV). The burial stock from the grave 15 in Złota consisted besides pottery from two flint axes, two flint knives, eight flint arrowheads, 46 flakes, a bone chisel and an antler pressure flaking tool (Krzak 1958, Fig. 28; 29).

On the territory of Moravia the grave 1 (a man aged 30-40 years) from Hořovice-Heroltice, that besides numerous pottery contained also 46 flint flakes and tools, two stone axes, a abrasive and a bone chisel-like tool - maybe a pressure flaking tool, could be assigned to the burials of flint artefacts producers from the period of Corded pottery culture (Šebela 1999, Tab. 21-23).

In the following period of Bell-Beaker culture several graves are known, in which antler pressure flaking tools, finished flint artefacts and exceptionally also a raw material occur. From the territory of England it is e. g. the primary grave from Chilton (Kinnes 1994, Fig. No p. 3, 5, 7), the primary grave from West Overton, the grave from Green Low, the grave from Smerril Moor and the grave from Mouse Low (Smith/Simpson 1966, Fig. 3; 5, Tab. 1), from the territory of Eastern Germany it is the grave from Stedten (Fig. 24; Matthias 1964, Fig. 2) and from Southern Poland it is the grave from Samborzec (Kamieńska/Kulczycka-Leciejewiczowa 1970, Fig. 12). Majority of the graves is connected also by finds of copper daggers in their burial stocks besides the above-mentioned artefacts.

In the following period of Early Bronze Age burials of flint artefacts, flint arrowheads and lance producers are documented only sporadically. On the territory of England in the Wessex culture we can classify here the grave 85 from the barrow in Amesbury, that besides two bronze daggers contained also two antler pressure flaking tools, two grooved abrasives, three bone pins and a bone awl (Gerloff 1975, Pl. 46E). The most probably to this category belongs also the grave 38 from the barrow in Winterborne Came, in which three bronze daggers were found together with fragments of at least three antler pressure flaking tools, a bone pin and a bone awl (Gerloff 1975, Pl. 47B).

In the region of Central Europe the grave 17 from the Košťany culture burial place in Košťany, that included two copper daggers, two bronze hair-rings, a necklace from faience beads, seven flint arrow-heads and approximately 60 semi-products and raw material for production of flint artefacts, mainly arrow-heads, could be assigned to this category (Bátora 1991, Fig. 9). In the neighbouring Nitra culture in South-Western Slovakia we can mention the graves 177 and 262 from Mýtina Nová Ves and the grave 159 in Výčapy-Opatovce burial place. In the grave 177 together with two earrings from copper wire two semi-products for flint arrowheads, a flint side-scraper and ten flint flakes were found (Fig. 25; Bátora 1991, Fig. 7). The grave 262 contained besides pottery also a stone battle-axe, a boar's tusk, an ear-ring from copper wire, a bone awl, a bone pin, a flint blade, a flint flake, 16 flint arrow-heads and two antler pressure flaking tools (Bátora 1991, Fig. 32). In the grave 159 in Výčapy-Opatovce a semi-product of a flint arrowhead, ten pieces of raw material, a boar's tusk and a bone awl were revealed (Točík 1979, 96, Tab. XLI: 15-17).

From the later period of the Early Bronze Age we can assign here the urn grave 72 from the North-Pannonian culture burial place in Mosony-szentmiklós-Jánosházpuszta in North-Western Hungary, in which a grooved abrasive for sharpening of lances was found together with a stone pestle (Ušzoki 1963, Tab. 21: 1, 3).

BURIALS OF POLISHED STONE INDUSTRY PRODUCERS

Eastern Europe

In addition to the burials of flint artefacts and arrowheads producers also those of polished stone industry producers were found in the period under study. The most representative ones are known from the territory of Catacomb culture in southern

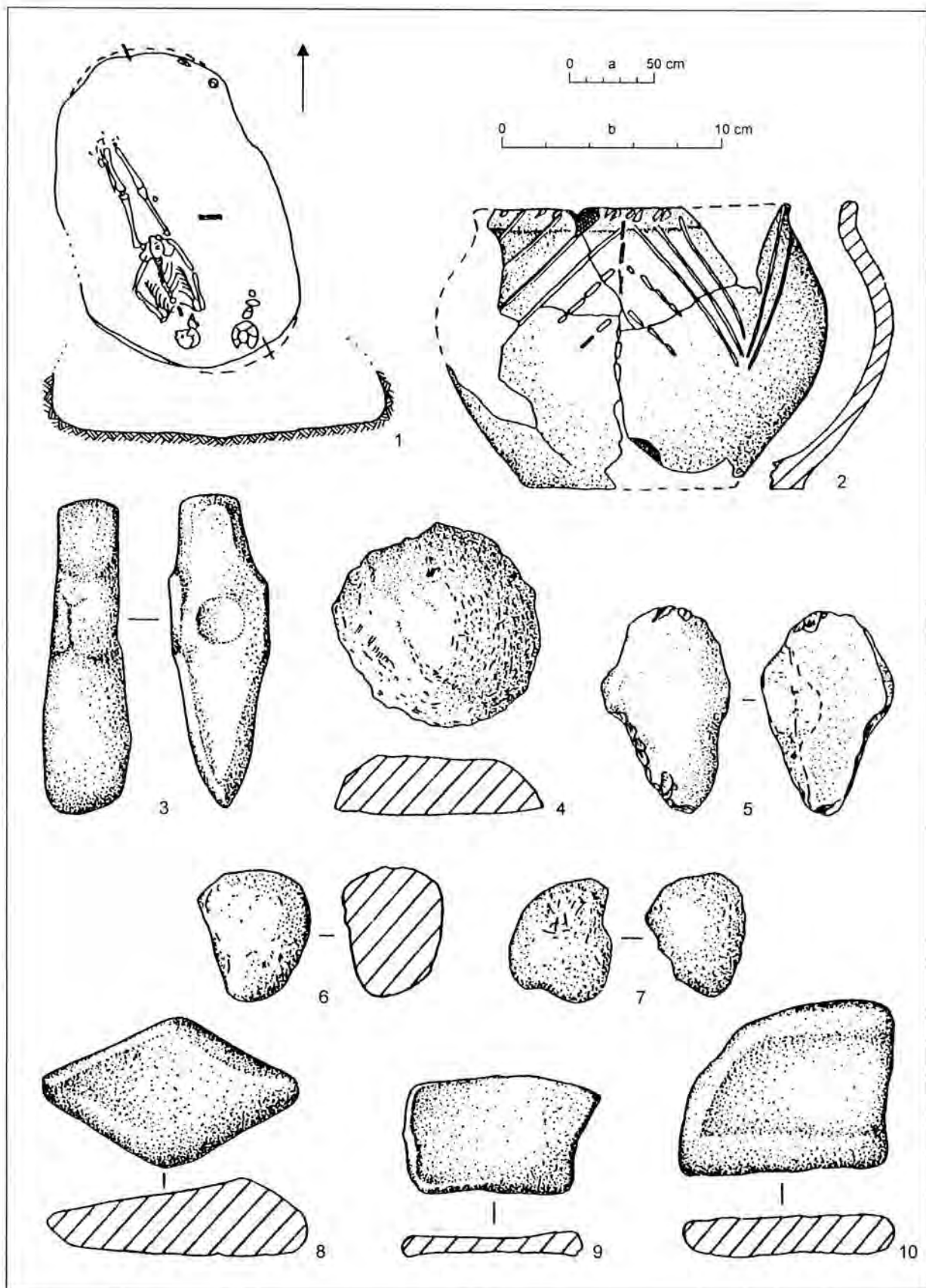

Fig. 26. Shevchenko. 1-10 - a grave (1) of a polished stone industry producer (barrow 2, grave 2) and its equipment (2-10), the Catacomb culture (after Sanžarov 1991). Scales: a - 1; b - 2-10.

Ukraine. First of them is the male grave 2 from the barrow 2, excavated in Shevchenko site, Donets region, that besides a clay vessel contained a semi-product of a granite battle-axe, three sandstone abrasives, three stone pestles and a quartzite anvil (Fig. 26; *Sanžarov 1991*, Fig. 8). To this category also the grave 4 from the barrow 3 in Burlatskoye could be assigned partially, in which tools for polished stone production were found together with those for flint arrowheads and lances. This burial stock, consisting of five flat abrasives of various shapes and a special tubular one for drilling of holes, was put in a special wooden case, situated by the right leg of the buried man (*Sanžarov 1991*, 246, Fig. 7: 1-4, 6, 8).

BURIALS OF PRODUCERS OF BONE ARTEFACTS AND BEADS MADE OF BONE, ANTLER AND NACRE

Eastern Europe

Up to now a burial of bone artefacts producer is the most noticeably documented in the grave 21, barrow 16 of the Catacomb culture burial ground in Brilevskoye, Kherson region in southern Ukraine. In the male grave artefacts lied in two piles behind the skull. The first pile consisted of a granite stone pestle, a sandstone abrasive, a flint end-scraper, two fragments of horse's teeth with traces of working, a flint blade, three flint drillers and a multi-functional tool of the side-scraper-saw-knife type. In the other pile a sandstone abrasive, upper part of a deer's antler with traces of sawing, three awls made of a big fish bone, a bronze awl, two antler needles, seven bone playing dies, from which three are finished and four unfinished, lied. Besides these a stone pestle and a bracelet made of eight bone and three bronze beads were found in the grave (*Evdokimov 1998*, 12-14, Fig. 2-4).

From the territory of Eastern Europe we know also an unique grave with raw material or semi-products of beads made of *Unio* shells nacre (37 pieces). They were found in the grave 2, barrow 14 in Vinogradnoye, which belongs to the „post-Mariupol” type of burials with inhumations in stretched position (*Rassamakin 1988*, 17). It is remarkable, that it is the grave of a child - boy, where the magical-protective function of the nacre is not excluded at all (*Biedermann 1992*, 188, 229).

Central Europe

In contrast to Eastern Europe, beads production from bones, antler and nacre in Central Europe is documented with more burials of producers that

use to include raw materials, semi-products as well as finished artefacts. From burial places of the Nitra culture in south-Western Slovakia ten such graves have been known up to now (Branc: graves 58, 78; Jelšovce: graves I, 469, 495; Mýtna Nová Ves: graves 78, 481; Nitra-Čermán: grave 4; Výčapy-Opatovce: graves 5, 106). The most representative of them is the grave 78 from Mýtna Nová Ves, in which together with five finished beads more than a hundred of their semi-products in various stage of their processing were found, documenting technology of their production from cutting of massive bones or antlers, through grinding, drilling up to final products (Fig. 27). Similar situation was revealed in the grave I in Jelšovce burial ground, which contained 196 pieces of beads semi-products (*Bátora 2000*, Tab. 54: 5-31) as well as the grave 106 from the burial place in Výčapy-Opatovce with approximately 300 semi-products (*Točík 1979*, Tab. XXXIX: 1). The beads semi-products were usually in graves situated by a left pelvis bone or near legs. Their position in a pile makes us presuppose they were in an organic cover originally.

Besides the Nitra culture production of bone and antler beads has been documented also in the region of Mierzanowice culture in the Little Poland, what is evidenced by the grave 30 in Swiniare Stare burial place (*Kraussowie 1971*, Tab. II).

Anthropological analyses showed in all the graves with beads semi-products adult women in the age of adultus-maturus were buried; only anthropological classification of the deceased buried in the grave 30 in Swiniare Stare is problematic (*Kraussowie 1971*, 123). Hence, we can presuppose rightfully that women produced the bone and antler beads. Number of graves with the semi-products on the above mentioned burial places ranges from one to three. The most frequent are two graves. The question is, to what extend this number reflects a real state of beads producers in the given community. Enormous number of finished beads could indicate more craftswomen in particular sites.

Alike in the case of bone and antler beads, production of nacre beads in graves is documented with numerous semi-products and finished artefacts, too. Evidence of this is some graves of the Košťany culture in Eastern Slovakia. In the grave 54 in Valaliky-Všechsvätých 84 pieces of semi-products made of river shells were found (Fig. 28) and in the grave 101 in Košice burial ground approximately 25 of them were revealed (*Pástor 1969*, Tab. XVII: 14). The both are female burials and semi-products or raw material were situated near pelvis (Valaliky-Všechsvätých, the grave 54) or by legs (Košice, the grave 101). The situation is the same

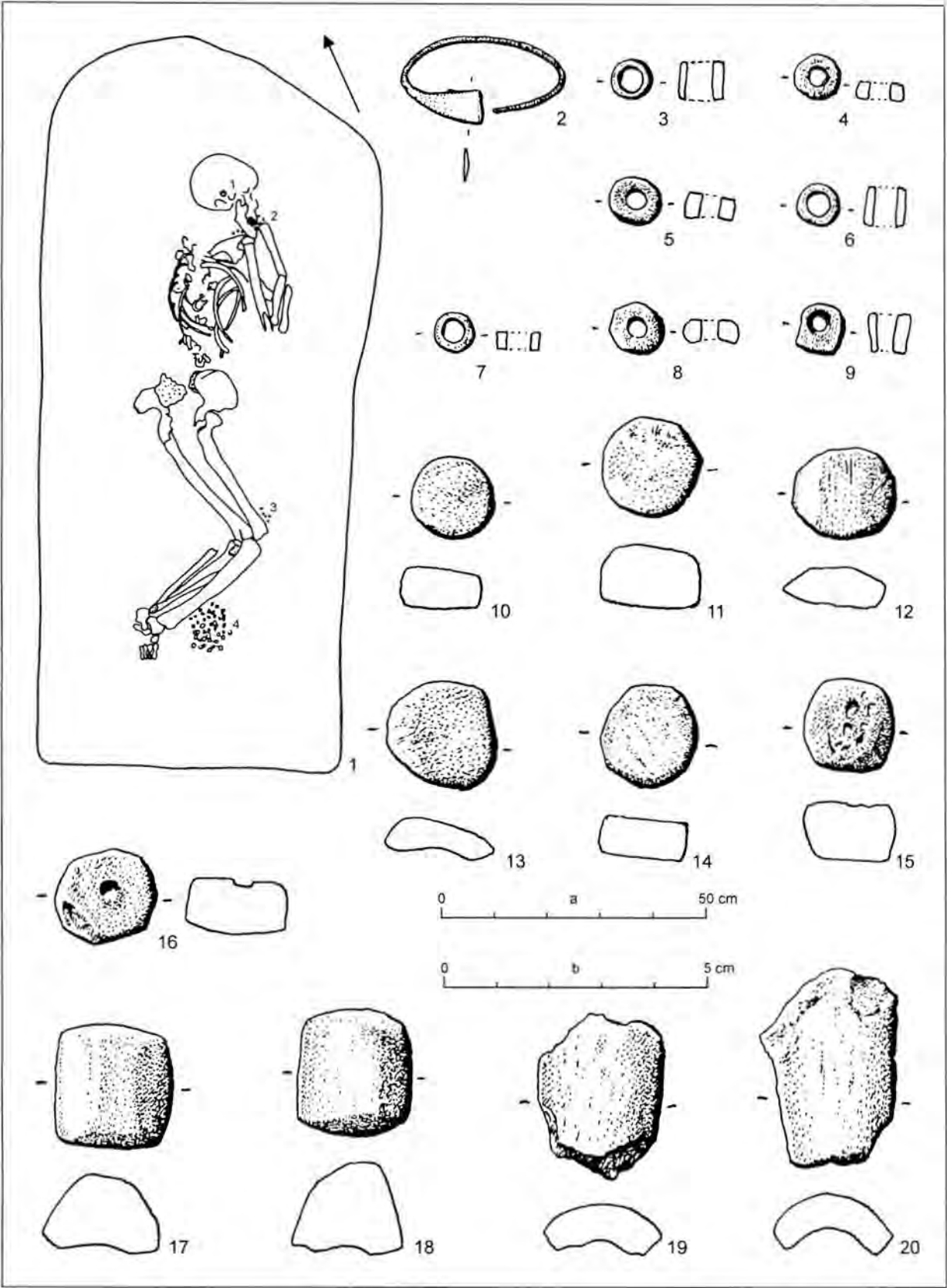

Fig. 27. Ludanice-Mýtň Nová Ves. 1-20 - a grave (1) of an antler beads women producer (grave 78) and its equipment (2-20), the Nitra culture. Scales: a - 1; b - 2-20.

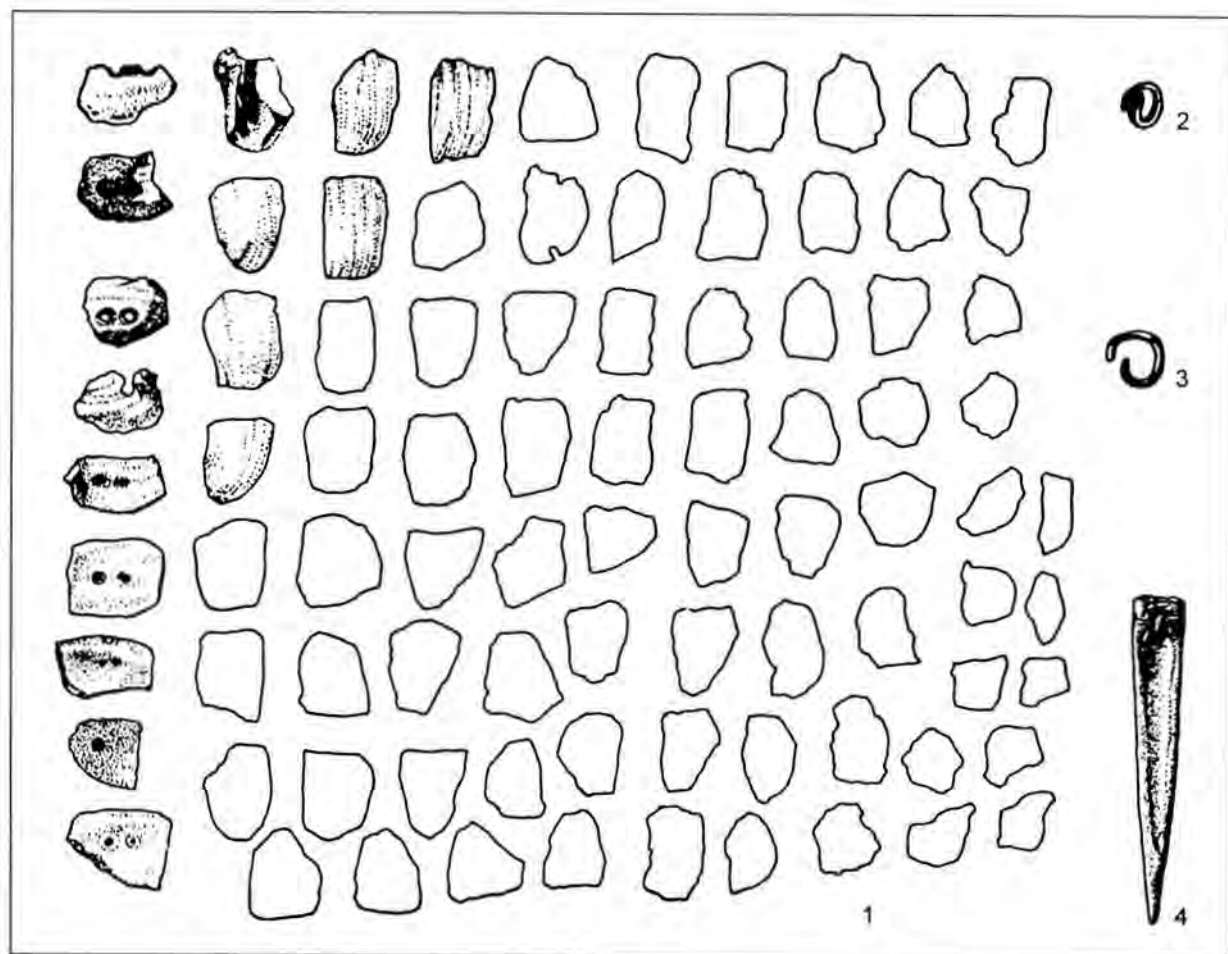

Fig. 28. Valaliky-Všechsvätých. A burial equipment of a nacre beads women producer (grave 54), the Košťany culture. Without a scale.

as in the Nitra culture burial places. We can also presupposed, that they are burials of nacre beads producers. In connection with occurrence of the nacre beads in graves, their magical, protective or even esoteric function cannot be excluded. The most recently *D. Bialeková* (2000, 21-24) has pointed it out in the case of a burial of child (the grave 6) from the Nitra culture burial place in Pobeďim, Western Slovakia, that contained 143 finished nacre beads.

In terms with female producers („craftswomen”) of the both types of beads a question of their social position in the given society arises. Their burial stock is not out of a common stock in female graves, i. e. they use to contain hair-rings and ear-rings of a willow-leaf shape or made of a simple wire, bone awls and necklaces from bone, antler or nacre beads. Only the woman in the grave I from Jelšovce had also a copper awl. However, this is not the artefact evidencing an extraordinary social position.

BURIALS OF SPINNERS AND WEAVERS

Eastern Europe

Burials of spinners-weavers are quite rare in the period of terminating Aeneolithic and in the Early Bronze Age. Within the Catacomb culture they were found in four cases, from which a grave from Juriyevka and the grave 15 from the barrow 7 in Barvinovka (both in Zaporozhye region) have to be mentioned first, that contained bone loom pins (*Pustovalov* 1994, 97).

In another grave 2 from the barrow 7 in Govorukha burial ground, Voroshilovgrad region, shell fragments, a flint flake, a bone plate, another plate of trapezoid shape made of schist, a bone awl, a wooden comb and a clay whorl were found together with pottery and necklace fragments (*Pislarij* 1982, 72, 73, Fig. 1-3). According to I. O. Pislarij these are production tools used for primary processing of wool and yarn connecting with weaving (*Pislarij* 1982, 73). The

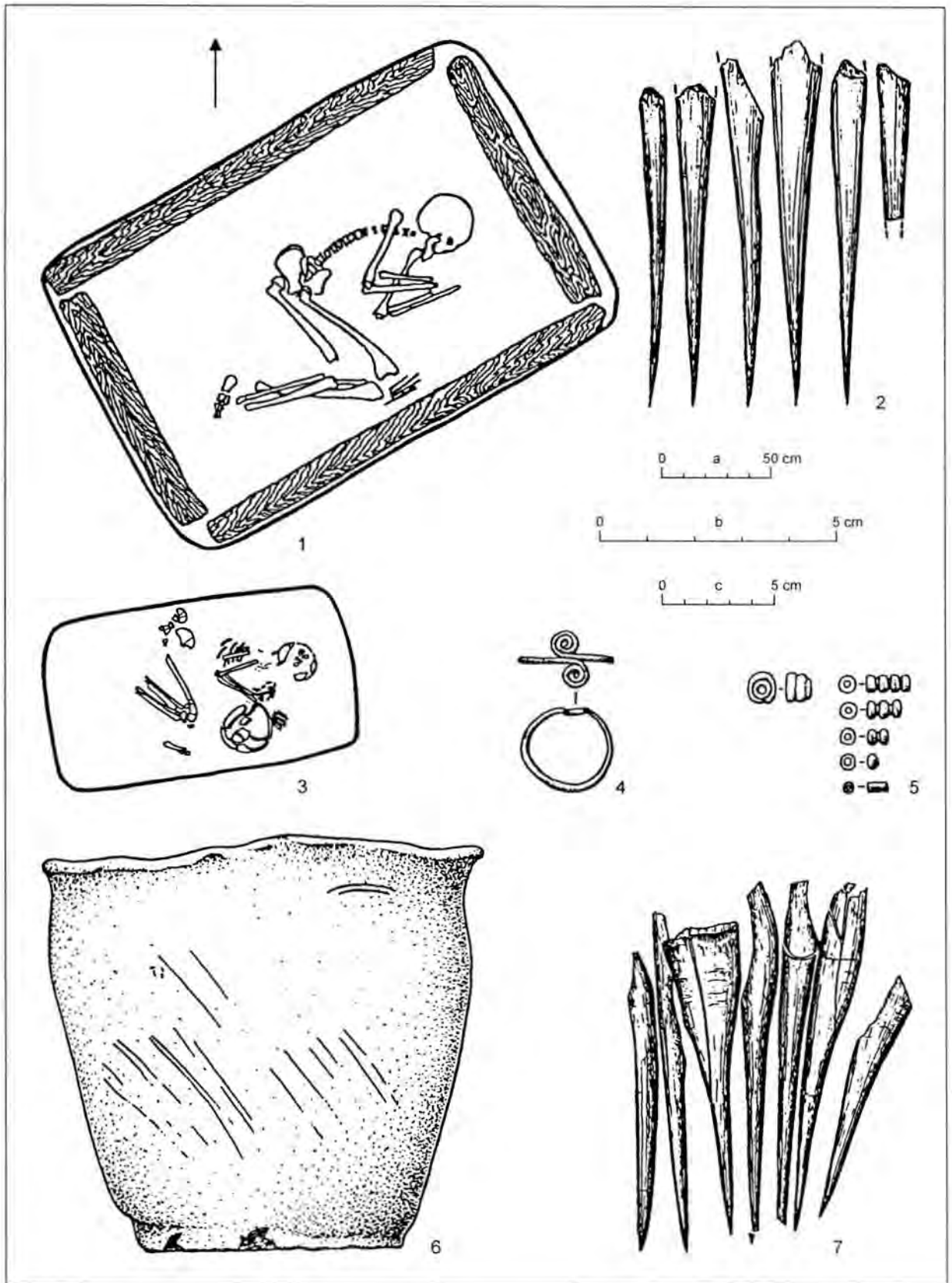

Fig. 29. 1-2 - Gubinikha II (barrow 3, grave 14); 3-7 - Pokrovka. Graves (1, 3) and burial equipments (2, 4-7) of graves with weaver-spinner's bone points from combs (2, 7). 1-7 - the Timber Grave (Srubnaja) culture (after Ušačuk/Litvinenko 1999). Scales: a - 1, 3; b - 2, 4, 5, 7; c - 6.

last burial of a Catacomb-culture spinner-weaver was the grave in Pivdenniy Buz (graves under a barrow on southern Bug), in which a burial stock similar to that from the grave in Govorukha was found (Pislarij 1982, a note under the line on p. 77). Production tools of last burials of weavers have several parallels in graves from the Middle Bronze Age in the Trans-Caucasian region. So e. g. in the grave 65 in Arich a stone whorl was found, in the grave 104 a bone comb and in the grave 8 on Metsamori burial place two heads of whorls together with eight vessels and a abrasive were revealed (Pislarij 1982, 77). Separated whorl exemplars were excavated on Volosovo-Danilovo burial place of the Fatyanovo culture (Krajnov 1972, 155) and on Balanovo burial ground a comb with bone teeth in a wooden base was found (Bader 1963, 114, 115, Fig. 46-48).

In the following Timbergrave (Srubnaja) culture ten burials with spinner-weaver's stock are documented. The most typical artefacts together with whorls are bone combs or bone points, very similar to awls (their length ranges between 8-12 cm), which were situated symmetrically next to each other (Usačuk/Litvinenko 1999, 205-207). According to I. A. Pislarij this way of arrangement makes us consider the points a part of combs, that were used in various working activities connected with spinning and weaving (Pislarij 1982, 78, 79). These points (teeth) probably used to be put into a wooden handle, what is proved by evident traces on their lower halves only. This is well documented on eight exemplars of points found in the grave 2, barrow 2 in Tsimljanka-II and in the grave 2, barrow 2 in Semenovka (Usačuk/Litvinenko 1999, Fig. 4: 3, 5).

From another graves containing bone points or combs we can mention three burials in Aleksandrovka (the grave 11 in barrow 5, grave 7 in barrow 7 and grave 18 in barrow 8), the grave 14 from barrow 3 in Gubinikha-II, the grave 2 from barrow 1 in Olefirovka, the grave 1 from barrow 2 in Kotovka, the grave 1 from barrow 3 in Uchkoz-II and the grave 7 from barrow 6 in Verboviy Log-IV (Fig. 29; Usačuk/Litvinenko 1999, 205, 206, Fig. 5; 7).

As it has been known already, combs had an important function also as toilet, ceremonial and sacral artefacts (van den Boom 2001, 186). Judging from their size and general features, usage of our points as working tools is more probable.

Central Europe

Within the limits of Central and Western Europe a symbolic weaver's burial (object 1245) from Hrdlovka in North-Western Bohemia, which contained 45 clay weaver's whorls and fragments of at least 11 another exemplars, 473 pottery fragments and burnt bones

of domesticated animals (cattle, pig, sheep or goat) and deer (Fig. 30) belongs to sporadic ones. According to J. Beneš (1998, 133) the weaver's weights represent a complete set of one weaving loom.

BURIALS OF TANNERS

Eastern Europe

Burials of leather dressers - tanners in the period under study are not very numerous. To the oldest of them belongs the grave 11 from barrow 2 in Velika Belozerkka, Zaporozhye region, dated to the Yamnaya culture period. The burial contained bone awls, a bone polisher, an anvil with traces of pricks made by sharp awls, a quartz core, a flint flake and a vessel with pointed bottom. To this group of burials also the grave 7 from barrow 6 in Augustinovka, Zaporozhye region, the grave 15 from barrow 2 in Zimogorje, Donetsk region, and the grave 20 from barrow 4 in Suvorovskaya, Stavropol County, can be assigned (Berezanskaja/Ljaško 1989, 24).

Central Europe

As a tanner's burial within the limits of Central Europe we can classify the grave 507 from the Nitra culture burial place in Mýtina Nová Ves, South-Western Slovakia. In the burial of a man in the age of maurus I a group of four bone artefacts (originally probably in a pocket from an organic material), consisting of three knife-shaped end-scrapers made of flat animal bones and of an awl, lied by his left pelvis bone (Fig. 31; unpublished excavation of J. Batora). Knife-shaped end-scrapers can be considered tools for stripping off animals and for following removing of their adipose.

CONCLUSIONS

Mutual comparison of metal founder's burials in all three regions under study, i. e. in Central, Western and Eastern Europe has resulted in discovery that while in Eastern Europe and northern Caucasus burials of metal founders are known from several Aeneolithic and within the framework of east-European chronology also from Early-Bronze Age cultures (approximately 6-7 graves), e. g. from Kemi-Oba, Shirochany, northern Caucasus, Novotitorovo and Yamnaya cultures, in Central and Western Europe of this period these burials are almost totally absent. The only representative of the Late-Aeneolithic metal founder's burial within the limits

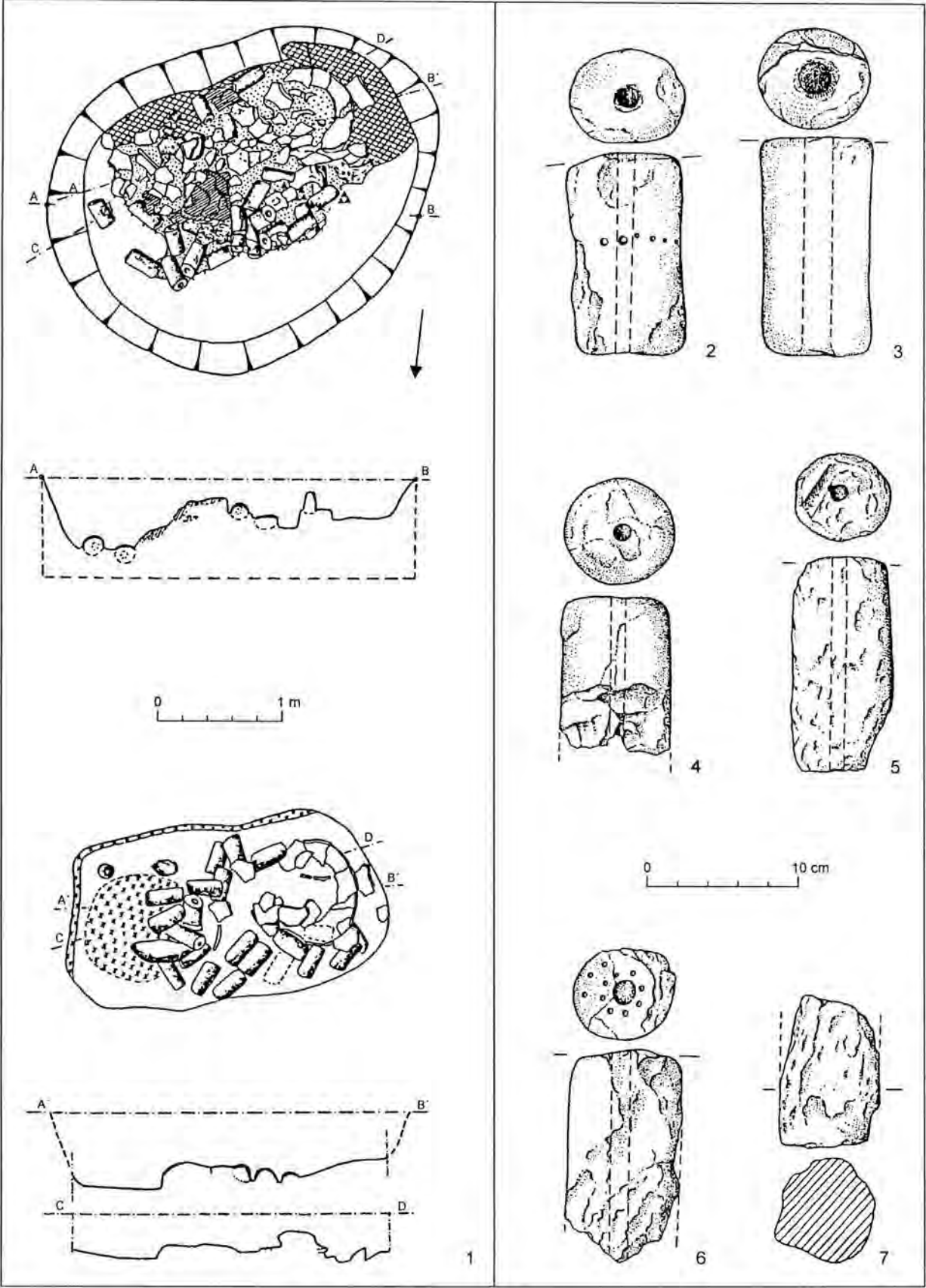

Fig. 30. Hrdlovka. 1-7 - a grave (1) and its burial equipment (2-7) from a symbolic weaver's burial of the Únětice culture (after Beneš 1998).

of Central and Western Europe is the Bell-beaker pottery culture burial from Luděšov in Moravia.

In the following period of Middle Bronze Age in Eastern Europe and northern Caucasus, that in chronology corresponds with the period of Early Bronze Age in Central and Western Europe, the greatest number of metal founder's burials is documented in the Catacomb culture (more than 30 from approximately 50 graves), that are dated mainly into its late phase. To this great number of burials are added also two graves of metalworkers of the Fatyanovo culture, which was spread in the forest-steppe and forest regions of Russia. In Central and Western European region of the chronologically parallel period we know only four burials of metalworkers, one from the Unterwölbling cultural group (Franzhausen II) and three from the Únětice culture (Erfurt-Gispersleben, Nitra - Kupecká ulica Street and Matúškovo). From the cultures following the Catacomb and Fatyanovo ones, in the final period of east-European Middle Bronze Age, i. e. in the Mnogovalikovaya, Abashevo and Timbergrave cultures, number of the metal founder's burials is remarkably lower and so comparable with their number in Central Europe, where they are known from the Otomani, Vatia and North-Pannonian cultures.

Mutual comparison of the metal founder's burials in Central, Western and Eastern Europe has shown not only a noticeable difference in recently known numbers, but also in the burial stock used. In the burial stock of metal founders in Eastern Europe and north Caucasus, regardless of their cultural classification, casting moulds for shaft-hole axes, consisting usually of two sections, are dominant. Another finds revealed in the burials are clay crucibles (often with metal traces), clay spoons and tayeres (1-4 pieces). Besides these the burial stock usually contained also blacksmith's tools, including stone hammers, anvils, abrasives (exceptionally also two-section exemplars with a Central groove), chipped industry and Unio shells. The casting moulds are present also in the graves of Central and Western Europe (in six graves), but they served for casting of various artefacts (dagger, pin, pendant). Frequent are also finds of clay tayeres, found in seven graves, too, with their number ranging from 1 to 4 exemplars like in Eastern Europe. Extreme was the find from barrow in Sachsenburg, central Germany, where approximately 300 tayeres were found under the barrow dated to the end of Early and beginning of Middle Bronze Age. As far as the burial stock richness and composition is concerned, two graves of metal founders from the Otomani-Füzesabony culture burial place in Nižná Myšľa are closest to those from Eastern Europe, mainly to its Catacomb culture.

Comparison of metalworker's burials has revealed, that while in Central and Western Europe only men are buried in graves of metal founders, what was proved also in urn burials (e. g. Kornye-Fácánkert - a grave of the North-Pannonian culture), in Eastern Europe we found in this category also a burial of a boy in the age of 12-13,5 years (Pershin - a grave of the Yamnaya culture) and of a woman in the age of 18-20 years (Aksay - a grave of the Catacomb culture). The question is whether a metal founder's stock in these graves have only to demonstrate the social belonging of the buried boy and woman to a class of metal founders or whether it really shows, that in this geographic region metalworking activities were not a domain of men exclusively. E. N. Černych, S. V. Kuzminyich, E. Ju. Lebedeva and V. Ju. Luňkov (2000, 70) admit the boy from the grave in Pershin could be professionally initiated before his death.

All the cultural regions compared are connected with occurrence of symbolic burials of metal founders. In Eastern Europe it is well documented by a symbolic grave dated to the Catacomb culture from Lugansk (grave 6, barrow 1) and in Central Europe by a symbolic burial of the Únětice culture in Matúškovo (grave 50).

Although the metalworker's graves have revealed that much more contacts in metallurgical activities were between steppe regions of Ukraine and Russia on one side and northern Caucasus on the other, nor Central and South-Eastern Europe were not without their influence. This is well documented mainly by spread of shaft-hole axes production in Western direction at the end of Aeneolithic, what is evidenced by several finds of casting moulds for their production as well as by numerous finished artefacts from the territory of Central and South-Eastern Europe.

In connection with the above mentioned problem the question arises, why in the cultures of Western and mainly Eastern Europe more finds of metal founder's burials are not known, i. e. why their number does not response the stage of metallurgical development, that as it is evidenced by excavations of sites and burial places had reached extremely high level in this period? Russian and Ukrainian experts in the 1970ies have discussed similar question already. According to V. S. Bočkarov (1975; 1978; 1980) in some cultures dead „craftsmen“ were buried with their tools and in other they did not. This analogy can be applied also in the case of cultures spread within the limits of Central and Western Europe. From previous part of the study we have already known, that burials of other „craftsmen“ are in this region present almost in every culture, what does not support the hypothesis. It is documented mainly

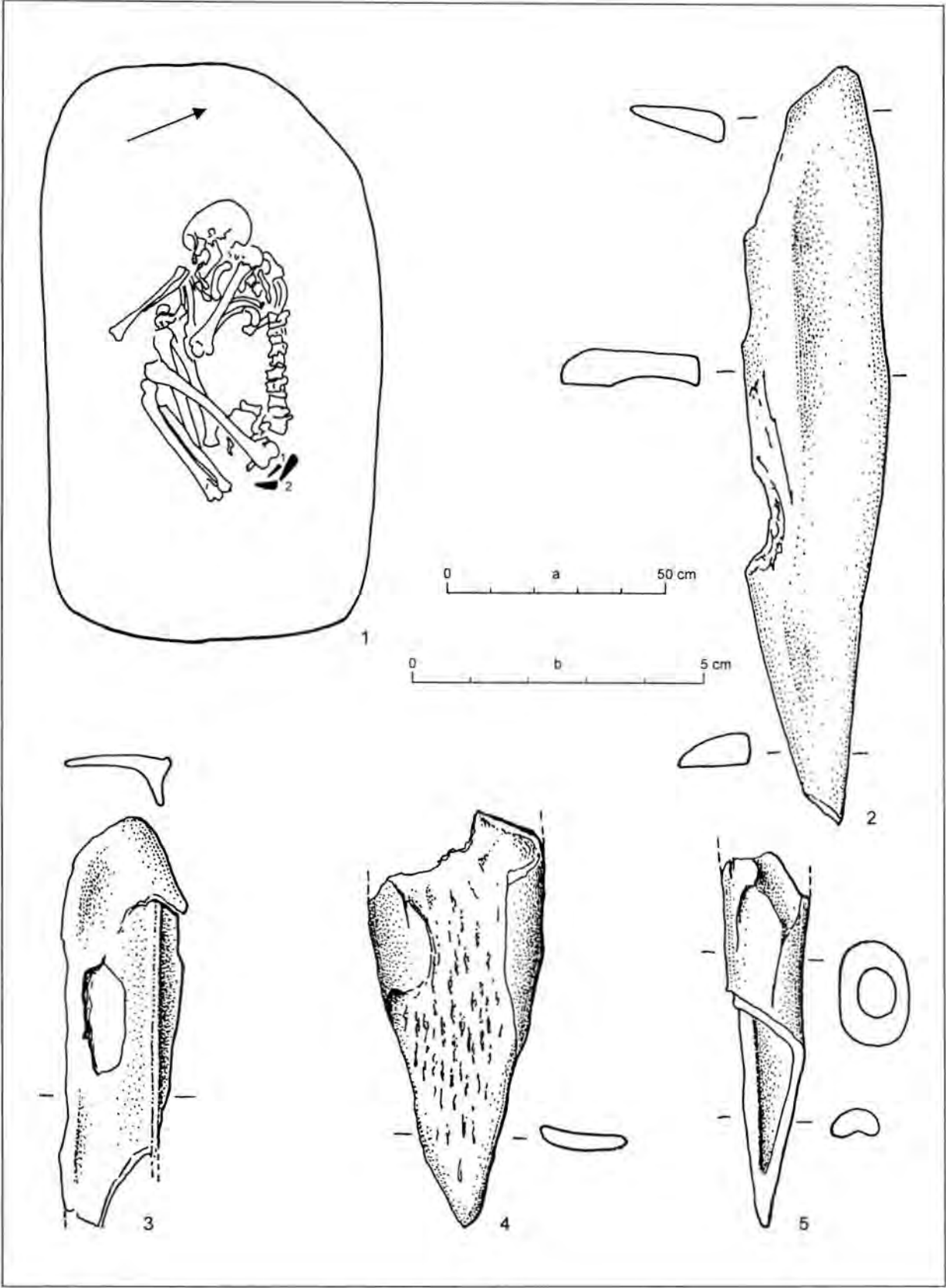

Fig. 31. Ludanice-Mýtňa Nová Ves. 1-5 - a grave (1) and its equipment (2-5) from a tanner's burial (grave 507), the Nitra culture. Scales: a - 1; b - 2-5.

by burials of blacksmiths as well as those of flint arrowheads and lances producers.

Much more balanced situation has been observed in total number of blacksmiths burials in the regions under study than it was in the case of metal founders. For example, in the Bell-beaker culture on the territory of Central and Western Europe a number of recently known blacksmith's burials is about 20 and in east-European Catacomb culture more than 20. It has be underlined, that chronology of these cultures is not contemporary, but they are successive. The question is to which extend the observation, according to which in Central and Western Europe the burials of blacksmiths and metal founders dominated at the end of Aeneolithic and in Eastern Europe in the Early Bronze Age, corresponds with a real historical situation.

The analysis has shown that unlike the metal founders burials, the burial stock of flint arrowheads and lances producers on the territories under comparison are very similar. Similar is also their chronological situation. While in Central and Western Europe the greatest number of flint arrowheads and lances producers are in the periods of Corded pottery and Bell-beaker cultures, i. e. at the end of Aeneolithic, in the region of Eastern Europe their occurrence is the highest in the Early-Bronze Catacomb culture. Relatively numerous, but mainly extremely rich are the burials of flint arrowheads producers in the Central Dnieper culture in Ukraine. In the successive Mnogovalikovaya pottery culture they are much less frequent than in the preceding period, what well corresponds with the situation observed in cultures of younger period of the Early Bronze Age in Central and Western Europe. In some graves of arrowheads producers in Central Europe (e. g. Koniusza - grave 3; Mýtna Nová Ves - grave 262) a raw material of four kinds for arrowheads production occur, what makes us presuppose, that persons buried in the graves did not participate in the flint raw material exploitation immediately (Budziszewski/Tunia 2000, 128-130).

While in the region of Eastern Europe also a burial of bone artefacts producer is known (Brilevskoye - a playing dies producer), in Central and Western Europe this type of a burial has not been documented unambiguously. Different situation is with burials of bone, antler and nacre beads producers. In Eastern Europe only one grave from the post-Mariupol culture in the site of Vinogradnoye has been documented. Again, it is interesting, that it is the grave of a child-boy, alike in the case of the metal founder's burial from Pershin. In Central Europe even 13 burials were excavated that can be classified as graves of beads producers. It is re-

markable, that all are the burials of adult women in the age of adultus-maturus.

Another handicraft documented in graves from the period under research is weaving and spinning. While in Central Europe it is noticeably documented only by a symbolic burial of the Únětice culture in North-Western Bohemia (Hrdlovka, grave 1245), in Eastern Europe it is represented by a greater number of graves in several cultures (the Catacomb, Fatyanovo and Timbergrave cultures). Basic attributes of weaver's and spinner's burials in Central Europe are weaver's weights and in Eastern Europe bone pins of looms and combs made of wood and bone.

The last category is represented by graves of tanners, which are a little more numerous in Eastern Europe than in its Central regions.

An important question is that of social position of buried „craftsmen” in particular cultures of the period under study. A good starting point for solving this problem are existing works dealing with social stratification of the cultures at the end of Aeneolithic and in the Early Bronze Age in Western Europe, e. g. on the territory of Denmark (Randsborg 1974; 1984; Kristiansen 1984) and in northern Germany (Wüstemann 1977), in Central Europe on the territory of Slovakia (Bátora 1982; 1991; 1999b), Bohemia, Poland, Austria and Hungary (Jockenhövel 1990). In the region of Eastern Europe they are first of all analyses of S. Ž. Pustovalov, aimed directly in social position of masters-craftsmen in the Catacomb culture as well as in complex analysis of economic and social structure of pastoral populations, which he has realised on a comprehensive material of the whole Catacomb culture in northern Pontic (the Black-Sea region) of Ukraine and Russia (Pustovalov 1992; 1994).

It is indicated, that within the social stratification of the period under research neither burials of „craftsmen” did not belong to one social class. We can presuppose, that alike in the Catacomb culture a part of them, i. e. mainly metallurgists (metal founders-blacksmiths) and producers of arrowheads and lances belonged to the contemporary highest social class. Other, prevailing part of „craftsmen”, e. g. weavers and spinners, tanners and producers of bone artefacts and beads, belonged to the class of ordinary richer population (Pustovalov 1990, 98). In spite of some indications, „professional” territorial differentiation, as it was observed within the Catacomb culture in Eastern Europe (Pustovalov 1990, 99), has not been up to now unambiguously proved within the bounds of Central and Western Europe at the end of Aeneolithic and in the Early Bronze Age.

LITERATURE

- Artemenko 1967 - I. I. Artemenko: Plemena verchnego i srednego Podneprovja v epochu bronzы. Moskva 1967.
- Bader 1963 - O. N. Bader: Balanovskij mogilnik. Moskva 1963.
- Bánda/J. Nemeskéri 1970 - G. Bánda/J. Nemeskéri: Das bronzezeitliche Brandgräberfeld von Környe - Fácánkert. Alba Regia 11, 1970 (1971), 7-34.
- Bátora 1976 - J. Bátora: Záchranný výskum na pohrebisku zo staršej doby bronzovej v Čachticiach. AVANS 1975, 1976, 21-23.
- Bátora 1982 - J. Bátora: Ekonomicko-sociálny vývoj východného Slovenska v staršej dobe bronzovej. Slov. Arch. 30, 1982, 249-314.
- Bátora 1991 - J. Bátora: The Reflection of Economy and Social Structure in the Cemeteries of the Chlopice-Veselé and Nitra Cultures. Slov. Arch. 39, 1991, 92-142.
- Bátora 1999a - J. Bátora: Symbolische(?) Gräber in der älteren Bronzezeit in der Slowakei. In: J. Bátora/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 63-73.
- Bátora 1999b - J. Bátora: Gräber mit Totenhäusern auf früh-bronzezeitlichen Gräberfeldern in der Slowakei (Beitrag zu Kulturverbindungen zwischen Mittel-, West- und Osteuropa). Prähist. Zeitschr. 74, 1999, 1-57.
- Bátora 2000 - J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Teil 1, 2. Kiel 2000.
- Beneš 1998 - J. Beneš: Tier- oder Handwerkerbestattungen? Ein Beispiel zweier Aunjetitzer Objekte in Hrdlovka (Nordwestböhmen). In: Arch. Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- u. Südböhmen 7. Treffen. Rahden/Westf. 1998, 130-134.
- Berezanskaja 1980 - S. S. Berezanskaja: Pervyje mastera - metallurgi na territorii Ukrainy. In: Pervobytnaja archeologija - poiski i nachodki. Kiev 1980, 243-256.
- Berezanskaja/Kravec 1989 - S. S. Berezanskaja/D. P. Kravec: O metallurgičeskom remesle plemen doneckoj katakombnoj kultury. In: Pervobytnaja archeologija. Kiev 1989, 156-179.
- Berezanskaja/Ljaško 1989 - S. S. Berezanskaja/S. M. Ljaško: Vivčennja remesla za virobničimi kompleksami z pamjatok doby bronzы. Archeologija (Kyjiv) 3, 1989, 18-30.
- Bertemes 1999 - F. Bertemes: Referát na konferencii Die Rolle des Handwerks und seiner Produkte in vorschriftlichen und schriftlichen Gesellschaften im Vergleich, Berlin 3.-6. 12. 1999.
- Bertemes/Schmoltz/Thiele 2000 - F. Bertemes/K. Schmoltz/W.-R. Thiele: Das Metallurgengrab 9 des Gräberfeldes der Glockenbecherkultur von Künzing, Lkr. Deggendorf. In: Arch. Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- u. Südböhmen 9. Treffen. Rahden/Westf. 2000, 53-60.
- Bialeková 2000 - D. Bialeková: Hrob skrčienca z Pobedima. In: P. Čech/M. Dobeš (ed.): Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most 2000, 21-26.
- Biedermann 1992 - H. Biedermann: Lexikón symbolov. Bratislava 1992.
- Bočkarjev 1975 - V. S. Bočkarjev: Pogrebenija litejščikov epochi bronzы. In: 150 let Odesskomu archeologičeskomu muzeju. AN SSSR. Tezisy dokladov. Odessa 1975, 55-57.
- Bočkarjev 1978 - V. S. Bočkarjev: Pogrebenija litejščikov epochi bronzы (metodologičeskij peresmotr). In: Problemy archeologii 2. Sbornik statej v pamjat professora M. I. Artamonova. Leningrad 1978, 48-53.
- Bočkarjev 1980 - V. S. Bočkarjev: Hroby kovoliticu doby bronzové. In: J. Malina: Archeologie včera a dnes aneb Mají archeologové šedé hmoty více za nechty než za ušima? 2. České Budějovice 1980, 103-110.
- Böhm 1929 - J. Böhm: Příspěvky k moravské prehistorii. Časopis Vlasteneckého Spolku Mus. Olomouc 41-42, 1929 (1932), 139-152.
- Bóna 1975 - I. Bóna: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen. Budapest 1975.
- Bóna 1992 - I. Bóna: Bronzeguss und Metallbearbeitung bis zum Ende der mittleren Bronzezeit. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Frankfurt am Main 1992, 48-65.
- Bratčenko 1976 - S. N. Bratčenko: Nižneje Podonje v epochu srednej bronzы (Periodizacija i chronologija pamjatnikov). Kiev 1976.
- Bratčenko 1996 - S. N. Bratčenko: Do problemy rannobronzovoj industrii schidnoj Evropy. In: Drevnije kultury vostočnoj Ukrainy. Lugansk 1996, 32-57.
- Budziszewski/Tunia 2000 - J. Budziszewski/K. Tunia: A Grave of the Corded Ware Culture Arrowheads Producer in Koniusza, Southern Poland. Revisited. In: S. Kadrow (ed.): A Turning of Ages Jubilee Book Dedicated to Professor Jan Machnik on His 70th Anniversary. Kraków 2000, 101-135.
- Butler/van der Waals 1966 - J. J. Butler/J. J. van der Waals: Bell Beakers and Early Metal-working in the Netherlands. Palaeohistoria 12, 1966 (1967), 41-139.
- Campen 2001 - I. Campen: Grab eines steinzeitlichen Metallhandwerkers? Arch. Deutschland. April-Juni 2001, 50.
- Cuckin 1982 - E. V. Cuckin: K istorii metalloobrabotki srubnych plemen. In: Pamjatniki Kalmykii kamennogo i bronzovogo vekov. Elista 1982, 93-99.
- Černych et al. 2000 - E. N. Černych/S. V. Kuzminych/E. Ju. Lebedeva/V. Ju. Luňkov: Issledovanie kurgannogo mogilnika u s. Peršin. In: Archeologičeskie pamjatniki Orenburžja 4. Orenburg 2000, 63-78.
- Čižmář/Geisler 1998 - M. Čižmář/M. Geisler: Hroby kultury se šňůrovou keramikou z prostoru dálnice Brno - Vyškov. Pravěk. Suppl. 1. Brno 1998.
- Čurda 1986 - T. Čurda: Záchranný výskum pohrebišťa kultury zvoncovitých pohárů v Hrochově Týnci-Stičanech. Zpravodaj Krajského Mus. Východních Čech. Společenské vědy 13/1, 1986, 32-45.
- Deržavin/Tichonov 1981 - V. L. Deržavin/B. G. Tichonov: Pogrebenie litejščika epochy srednej bronzы na Stavropole. Sovetskaja Arch. 1981, 252-258.
- Evdokimov 1998 - G. L. Evdokimov: Pogrebenie mastera - kostoreza iz Brilevskogo mogilnika. In: Problemy izučeniya katakombnoj kulturno-istoričeskoj obščnosti (KKIO) i kulturno-istoričeskoj obščnosti mnogovalikovoj keramiki (KIOMK). Zaporožje 1998, 10-19.
- Gadžiev 1991 - M. G. Gadžiev: Rannezemledeľčeskaja kulturna severo-vostočnogo Kavkaza epochy eneolita i rannej bronzы. Moskva 1991.
- Gej 1986 - A. N. Gej: Pogrebenie litejščika novotitorovskoj kultury iz Nižnego Prikubaňja. In: Archeologičeskie otkrytija na novostrojках 1. Moskva 1986, 13-32.
- Gerloff 1975 - S. Gerloff: The Early Bronze Age Daggers in Great Britain. PBF VI/2. München 1975.
- Goetze 1987 - B. -R. Goetze: Glockenbecher-Gräber von Dietfurt an der Altmühl. Arch. Korbl. 17, 1987, 169-175.

- Hájek 1968 - L. Hájek: Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách. Arch. Stud. Mat. 5, Praha 1968.
- Chalikov/Lebedinskaja/Gerasimova 1966 - A. Ch. Chalikov/G. V. Lebedinskaja/M. M. Gerasimova: Pepkinskij kurgan (abaševskij čelovek). Joškar-Ola 1966.
- Jockenhövel 1982 - A. Jockenhövel: Zeugnisse der primären Metallurgie in Gräbern der Bronze- und Alteisenzeit Mitteleuropas. Arch. Polski 27, 1982, 293-301.
- Jockenhövel 1990 - A. Jockenhövel: Bronzezeitlicher Burgenbau in Mitteleuropa Untersuchungen zur Struktur Frühmetallzeitlicher Gesellschaften. In: Orientalisch-ägäische Einflüsse in der europäischen Bronzezeit. Ergebnisse eines Kolloquiums. Bonn 1990.
- Kačalova 1961 - N. K. Kačalova: Kulturnaja prinaldžnost kalininskogo „litejščika“ i kultubanskogo pogrebenija. Soob. Gosud. Ermitaža 21, 1961, 24-27.
- Kachovskij 1963 - V. F. Kachovskij: Čuračikskij kurgan v Čuvašii. Sovetskaja Arch. 3, 1963, 169-177.
- Kaiser/Plešivenko 2000 - E. Kaiser/A. G. Plešivenko: Die bronzezeitlichen Grabsitten im unteren Dneprgebiet. Euroasia Ant. 6, 2000, 125-208.
- Kamieńska/Kulczycka-Leciejewiczowa 1970 - J. Kamieńska/A. Kulczycka-Leciejewiczowa: The Neolithic and Early Bronze Age Settlement at Samborzec in the Sandomierz District. Arch. Polona 12, 1970, 223-246.
- Kinnes 1994 - I. A. Kinnes: British Bronze Age Metalwork A 17-30 Beaker and Early Bronze Age Grave Groups. London 1994.
- Ključincev 1991 - V. N. Ključincev: Pogrebenije litejščika na reke Ingulec. In: Katakombnyje kultury Severnogo Pričernomorja. Kiev 1991, 254-261.
- Klochko 1994 - V. I. Klochko: The Metallurgy of the Pastoral Societies in the Light of Copper and Bronze Processing in The Northern Pontic Steppe - Forest Steppe Pastoral Populations: 4500-2350 BC. Baltic-Pontic Stud. 2, 1994 (1995), 135-166.
- Kraussowie 1971 - J. a. A. Kraussowie: Cmentarzysko kultury mierzanowickiej w Świnarach Starych, pow. Sandomierz. Mat. Arch. 12, 1971, 109-131.
- Korobkova/Šarovskaja 1983 - G. F. Korobkova/T. A. Šarovskaja: Funkcionalnyj analiz kamennyh i kostjannyh izdelij iz kurganov epochy rannej bronzы u stanic Novosvobodnoj i Baturinskij. In: Drevnie kultury evrazijskich stepej po materialam archeologičeskich rabot na novostrojках. Leningrad 1983, 88-94.
- Kovaleva et al. 1977 - I. F. Kovaleva/S. S. Volkovoj/Z. P. Marina/V. A. Lichačev/V. A. Popcov: Issledovanija kurgannyh mogilnikov v stepnom meždurečje rek Orel i Samary. In: Kurgannyje drevnosti stepnogo Podneprovja III-I tys. do n. e. Dnepropetrovsk 1977, 8-113.
- Krajnov/Gazdjackaja 1987 - D. A. Krajnov/O. S. Gazdjackaja: Faľanovskaja kultura. Jaroslavskoje Povolžje. Moskva 1987.
- Krajnov 1972 - D. A. Krajnov: Drevnejšaja istorija Volgo-Okskogo meždurečja. Faľanovskaja kultura II tysjačeleťje do n. e. Moskva 1972.
- Kristiansen 1984 - K. Kristiansen: Krieger und Häuptlinge in der Bronzezeit Dänemarks. Jahrb. RGZM 31, 1984, 187-208.
- Krzak 1958 - Z. Krzak: Cmentarzysko kultury zlockiej na stanowisku „Grodzisko II“ we wsi Złota, pow. Sandomierz. Arch. Polski 2, 1958, 329-388.
- Kubyšev/Černjakov 1985 - A. I. Kubyšev/I. T. Černjakov: K problemu suščestvovanija vesovoj sistemy u plemen bronzovogo veka stepej vostočnoj Evropy (na materialach pogrebenija litejščika katakombnoj kultury). Sovetskaja Arch. 1985, 39-54.
- Kulik 1996 - S. Ju. Kulik: Nabor instrumentarija masteralučnika iz nižnedonskogo pogrebalnogo kompleksa. In: Severo-vostočnoje Priazovje v sisteme evrazijskich drevnostej I. Doneck 1996, 49-51.
- Kyllicová 1960 - O. Kytlicová: Eneolitické pohřebiště v Brandýsku. Pam. Arch. 51, 1960, 442-474.
- Litvinenko 1998 - R. A. Litvinenko: Pogrebenije KMK s proizvodstvennym inventarem. In: Problemy izučenija katakombnoj kulturno-istoričeskoj obščnosti (KKIO) i kulturno-istoričeskoj obščnosti mnogovalikovoj keramiky (KIOMK). Zaporožje 1998, 97-105.
- Malinowski 1982 - T. Malinowski: Groby odlewów w kulturze luźkiej na ziemiach Polskich. In: Pamiętnik miedzi 1. Legnica 1982, 249-270.
- Marciniak 1960 - J. Marciniak: Materiały neolityczne z Żukowa, pow. Sandomierz. Mat. Arch. 2, 1960, 43-56.
- Matthias 1964 - W. Matthias: Ein reich ausgestattetes Grab der Glockenbecherkultur bei Stedten, Kr. Eisleben. Ausgr. u. Funde 9, 1964, 19-22.
- Medunová-Benešová 1962 - A. Medunová-Benešová: Nálezy zvoncovitých pohárů z Předmostí u Přerova. Sborník Československé Společnosti Arch. 2, 1962, 235-245.
- Mihok/Olexa/Briančin 1996 - L. Mihok/L. Olexa/J. Briančin: Spůsob výroby zlatých predmetov z doby bronzovej z Nižnej Myšle. Arch. Technica 10, 1996, 5-15.
- Motzenbäcker 1996 - I. Motzenbäcker: Sammlung Kossnierska der digorische Formenkreis der kaukasischen Bronzezeit. Bestandskataloge. Bd. 3. Berlin 1996.
- Moucha 1989 - V. Moucha: Böhmen am Ausklang des Äneolithikums und am Anfang der Bronzezeit. Praehist. 15, 1989, 213-219.
- Mozsolicz 1967 - A. Mozsolicz: Bronzefunde des Karpatenbeckens. Budapest 1967.
- Müller 1982 - D. Müller: Die späte Aunjetitzer Kultur des Saalegebietes im Spannungsfeld des Südostens Europas. Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. 65, 1982, 107-127.
- Müller 1987 - D. Müller: Gräber von Metallwerkern aus der Glockenbecherkultur des Mittelbe-Saale-gebietes. Ausgr. u. Funde 32, 1987, 175-179.
- Nečitajlo 1991 - A. L. Nečitajlo: Svjazi naselenija stepnoj Ukrainy i severnogo Kavkaza v epochu bronzы. Kiev 1991.
- Nečitajlo 1992 - A. L. Nečitajlo: Osoblivosti vplivu metalovirobnictva Kavkazu na pivnične Pričernomorja za dobi sereďnoi bronzы. Archeolohija (Kyjiv) 2, 1992, 22-29.
- Neugebauer et al. 1994 - J.-W. Neugebauer/Chr. Blesl/A. Gatringer/Chr. Neugebauer-Maresch/F. Preinfalk/M. Reichel: Rettungsgrabungen im Unteren Traisental im Jahre 1994. 12. Vorbericht über die Aktivitäten der Abteilung für Bodendenkmale des Bundesdenkmalamtes im Raum St. Pölten - Traismauer. Fundber. Österreich 33, 1994 (1995), 297-342.
- Neugebauer/Gatringer 1989 - J.-W. Neugebauer/A. Gatringer: Rettungsgrabungen im Unteren Traisental im Jahre 1989. Fundber. Österreich 28, 1989, 55-100.
- Neugebauer/Neugebauer 1997 - Chr. Neugebauer/J.-W. Neugebauer: Franzhausen Das frühbronzezeitliche Gräberfeld I. Teil 2 - Materialvorlage, Tafelteil. Wien 1997.
- Nikolova/Bunjatin 1991 - A. V. Nikolova/K. P. Bunjatin: Pogrebenije „mastera“ s Nikopolčšiny. In: Katakombnyje kultury Severnogo Pričernomorja. Kiev 1991, 128-136.
- Novotná 1982 - M. Novotná: Metalurgia medi a bronzу v dobe bronzovej na Slovensku. Arch. Polski 27, 1982, 359-369.
- Olexa 1987 - L. Olexa: Gräber von Metallgießern in Nižná Myšla. Arch. Rozhledy 39, 1987, 255-275.
- Ondráček/Šebela 1985 - J. Ondráček/L. Šebela: Pohřebiště nítranské skupiny v Holešově (Katalog nálezů). Stud. Muz. Kroměříž. Gottwaldov 1985.

- Pare 1999 - Ch. F. E. Pare: Weight and Weighing in Bronze Age Central Europe. In: *Eliten in der Bronzezeit*. 2. Mainz 1999, 421-514.
- Pástor 1969 - J. Pástor: Košické pohrebisko. Košice 1969.
- Pernička 1961 - R. M. Pernička: Eine unikate Grabanlage der Glockenbecherkultur bei Prosiměřice, Südwest-Mähren. *Sborník Prací Fil. Fak. Brno* 10. E 6, 1961, 9-54.
- Piř 1910 - J. L. Piř: Nové hroby se zvoncovitými nádobami. *Pam. Arch. Místopisné* 24, 1910, 1-8.
- Pislarij 1982 - I. O. Pislarij: Pro tkactvo v doby midi-bronzi ta rannogo zaliza. *Archeologija (Kyjiv)* 38, 1982, 70-81.
- Prjachin/Chalikov 1987 - A. D. Prjachin/A. Ch. Chalikov: Abaševskaja kultura. In: *Epocha bronzы lesnoj polosy SSSR*. Arch. SSSR. Moskva 1987, 124-131.
- Procházková 2001 - P. Procházková: Hrob kovolitce z Luděvova - The Grave of a Metal-Caster from Luděvov. In: *Archeologické zrcadlení*. Olomouc 2001, 26-27.
- Pustovalov 1990 - S. Ž. Pustovalov: Ob obščestvennom položenii katakombnyh masterov-remeslennikov. In: *Problemy issledovaniya pamjatnikov archeologii Severnogo Donca*. Lugansk 1990, 97-99.
- Pustovalov 1992 - S. Ž. Pustovalov: Vozrastnaja, polovaja i socialnaja charakteristika katakombnogo naselenija Severnogo Pričernomorja (po materialam pogrebalnogo obrjady). Kiev 1992.
- Pustovalov 1994 - S. Ž. Pustovalov: Economy and Social Organisation of Northern Pontic Steppe - Forerist-Steppe Pastoral Populations: 2750-2000 BC/Catacomb Culture. *Baltic-Pontic Stud.* 2, 1994 (1995), 86-134.
- Randsborg 1974 - K. Randsborg: Social Stratifikation in Early Bronze Age Denmark: a Study in the Regulation of Cultural Systems. *Prähist. Zeitschr.* 49, 1974, 38-61.
- Randsborg 1984 - K. Randsborg: A bronze Age Grave on Funen Containing a Metal Worker's Tools. *Acta Arch. (København)* 55, 1984 (1986), 185-189.
- Rassamakin 1988 - Ju. A. Rassamakin: Otnositelnaja chronologija pozdneeneolitických pogrebenij Bassejna r. Moločnaja. In: *Novyje pamjatniki jamnoj kul'tury stepnoj zony Ukrajiny*. Kiev 1988, 14-27.
- Rezepekin 2000 - A. D. Rezepekin: Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Klady und die Majkop-Kultur in Nordwestenkaucasien. *Rahden/Westf.* 2000.
- Rowlands 1971 - M. J. Rowlands: The archaeological Interpretation of prehistoric Metalworking. *World Arch.* 3, 1971, 210-224.
- Ruttkayová 1996 - J. Ruttkayová: Archeologický výskum v Nitre na Kupeckej ulici. *Arch. Rozhledy* 48, 1996, 139-141.
- Sanžarov 1988 - S. N. Sanžarov: Pogrebenija doneckoj katakombnoj kul'tury s igralnymi kosťami. *Sovetskaja Arch.* 1, 1988, 140-158.
- Sanžarov 1991 - S. N. Sanžarov: Pozdnekatakombnyje pogrebenija iz severo-vostočnogo Priazovja. In: *Katakombnyje kul'tury Severnogo Pričernomorja*. Kiev 1991, 235-253.
- Schmoltz 1991 - K. Schmoltz: Eine Handwerkerbestattung des Endneolithikums aus Künzing, Lkr. Deggendorf, Ndb. In: *Ausgr. u. Funde in Altbayern 1989-1991*. Katalog des Gäubodenmuseums Straubing. Straubing 1991, 35-39.
- Schmoltz 1992 - K. Schmoltz: Einige Gräbergruppe der Glockenbecherkultur von Künzing, Lkr. Deggendorf. In: K. Schmoltz (ed.): *Vorträge des 10. Niederbayerischen Archäologentages*. Buch a. Erlbach 1992, 41-68.
- Smirnov 1983 - Ju. A. Smirnov: Pogrebenija masterov izgotovitelej drevkov i kremnevych nakonečnikov strel. In: *Drevnosti Dona. Materialy rabot donskoj ekspedicii*. Moskva 1983, 164-187.
- Smith/Simpson 1966 - I. F. Smith/D. D. Simpson: Excavation of a Round Barrow an Overton Hill, North Wilshire. *Proc. Prehist. Soc.* 32, 1966, 122-141.
- Šebela 1999 - L. Šebela: The Corded Ware Culture in Moravia and in the Adjacent Part of Silesia (Catalogue). Brno 1999.
- Šilov 1959 - V. P. Šilov: Dva pogrebenija litejščikov-metalurgov. *Soob. Gosud. Ėrmitaža* 16, 1959, 41-45.
- Šilov 1966 - V. P. Šilov: Pogrebenie litejščika katakombnoj kul'tury v Nižnem Povolže. *Kratkie Soob. Inst. Arch.* 106, 1966, 88-91.
- Šilov 1990 - Ju. A. Šilov: Pogrebenija masterov načala - seređiny II. Tys. do n. e. v kurgane u s. Kairy: Obrjady i mify. In: *Problemy pervobytnoj archeologii Severnogo Pričernomorja*. Cherson 1990, 64-66.
- Tallgren 1926 - A. M. Tallgren: La pontide préskythique après l'introduction des Métaux. *Euroasia Septentrionalis Ant.* 2. Helsinki 1926.
- Točik 1979 - A. Točik: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1979.
- Točik/Bublová 1985 - A. Točik/H. Bublová: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. *Štud. Zvesti AU SAV* 21, 1985, 47-135.
- Tošev 1998 - G. N. Tošev: Cultura catacumbelor si contactele ei in Partea de vest a arealului. *Thraco-Dacica* 19, 1998, 51-69.
- Usačuk/Litvinenko 1999 - A. N. Usačuk/R. A. Litvinenko: Orudija prjadenija i tkačstva v pamjatnikach srubnoj obščnosti. In: *Tekstily epoki bronzы evrazijskich stepej*. Moskva 1999, 204-216.
- Ušzoki 1963 - A. Ušzoki: Bronzkori temető Mosonszentmiklós-Jánosházpusztán. *Arrabona* 5, 1963, 5-89.
- Uzarowiczowa 1970 - A. Uzarowiczowa: Groby kul'tury ceramiki sznurowej z cementarzyska wielokulturowego w Mierzanowicach, pow. Opatow. *Wiadomości Arch.* 35, 1970, 201-234.
- van den Boom 2001 - H. van den Boom: Zur symbolischen Bedeutung des Kammes in der Vorgeschichte. In: C. Dobiat/K. Leidorf (Hrsg.): *Archäologisches Zellwerk, Festschr. Für Helmut Roth zum 60. Geburtstag*. Internat. Arch. Stud. Honoraria 16. Rahden/Westf. 2001, 181-196.
- Vlaskin 1999 - N. M. Vlaskin: Pogrebenie „metalurga“ epoki srednej bronzы. In: *Donskaja arkheologija* 2 (3). Rostov na Donu 1999, 65-68.
- Wüstemann 1977 - H. Wüstemann: Versuch einer sociologischen Gliederung der älterbronzezeitlichen Grabausstattungen (Periode I bis III). *Archäologie als Geschichtswissenschaft. Schr. Ur- u. Frühgesch.* 30. Berlin 1977, 131-153.

Translated by Ludmila Vaňková

Príspevok k problematike hrobov „remeselníkov“ v závere eneolitu a v staršej dobe bronzovej v strednej, západnej a východnej Európe

Jozef Bátor a

SÚHRN

Na pohrebiskách a mohylníkoch z obdobia záveru eneolitu a zo staršej doby bronzovej boli v strednej, západnej a východnej Európe preskúmané viaceré hroby, ktoré sa svojou výbavou odlišujú od ostatných. Ide o výbavu, ktorá pozostáva obvykle z výrobných nástrojov, polotovarov, suroviny, ale aj z hotových výrobkov a umožňuje tieto hroby považovať za hroby „remeselníkov“ - výrobcov jednotlivých druhov artefaktov.

Hroby metalurgov

Medzi hrobmi „remeselníkov“ možno v prvom rade spomenúť hroby jedincov, ktorí sa zaoberali výrobou kovových artefaktov. Keďže táto činnosť pozostávala z viacerých pracovných postupov - ťažby suroviny, jej tavenia, odlievania a kovania - označujeme ju strešným názvom metalurgia a hroby ľudí, ktorí vykonávali túto prácu, ako hroby metalurgov (baníkov, kovolejárov a kováčov). Uvedené kategórie hrobov sa vyskytli vo všetkých troch sledovaných oblastiach Európy a ich počet dnes dosahuje cca 120 hrobov. Hroby s kovolejárskeho inventárom výrazne prevládajú vo východnej Európe, kde je evidovaných cca 50, v strednej a západnej Európe iba 12 (obr. 1; 2). Vyváženšia situácia je v počte hrobov iba s kováčskym inventárom. V západnej a strednej Európe je nateraz známych 31 a vo východnej Európe niečo vyše 30 hrobov.

Hroby kovolejárov

Vo východnej Európe patria k najstarším hrobom kovolejárov hroby z postmariupolského obdobia, t. j. z prvej polovice 3. tisícročia pred n. l., preskúmané na južnej Ukrajine (Simferopol, Verchnaja Majovka, Ostrov Samarskij). Pozoruhodné je, že všetky tri spomenuté hroby obsahovali hlinené kadluby na odlievanie toho istého typu sekeriek. Kadluby spájali spoločný archaický prvok - v spodnej časti (na bruchu), resp. na chrbte, boli po celej dĺžke otvorené a roztavená med sa do nich mohla vlievať nie iba otvorom v priestore tyla alebo špeciálneho otvoru na hornej strane formy, ako to bolo u chronologicky mladších exemplárov.

Tento dôležitý technologický detail spája juhokrajinské hroby kovolejárov s hrobmi kovolejárov a nálezní kadlubov v oblasti severného a severovýchodného Kaukazu. Dobré to dokumentuje najmä exemplár kadlubu na odlievanie sekeriek s jedným ostrím z hrobu kovolejára pod mohylou severokaukazskej kultúry na lokalite Skački pri Pjatigorsku v centrálnej časti Kaukazu, ale aj kadlub zo sídliska Galgalatli I v Dagestane (Gadžiev 1991, obr. 31: 1) či dvojdielny kadlub a polovica ďalšieho z hrobu kovolejára (mohyla 1, hrob 10) novotitorovskej kultúry v Lebedi I v Kubáňskom regióne (obr. 3: 1, 2, 7; Gej 1986, obr. 7: 1-4). Hrob kovolejára

bol v roku 1998 objavený i v lesostepnej oblasti Ruska medzi Uralom a Volgou - na lokalite Peršin (hrob 4, mohyla 1) v Orenburskej oblasti. Hrob, ktorý možno datovať do obdobia jamovej kultúry, patrí k najvýchodnejším hrobom kovolejárov skúmaného obdobia v Európe (obr. 7).

Uvedené juhokrajinské a severokaukazské hroby kovolejárov spájajú okrem typologických podobností kadlubov na odlievanie sekeriek s jedným ostrím aj viaceré zhody v oblasti pohrebného ritu. Napríklad na severnom Kaukaze v Lebedi I sa v inventári hrobu metalurga nachádzala jedna celá dvojdielna forma na odlievanie sekeriek s jedným ostrím a polovica druhej, na dolnom Podnepří vo Verchnej Majovke bola v hrobe tiež jedna dvojdielna forma a zlomok ďalšej a v Ostrove Samarskom celý dvojdielny kadlub a cylindrické jadro (Gej 1986, 25, 26).

V skúmanej epoche je najväčší počet hrobov kovolejárov známy z obdobia nasledujúcej katakombovej kultúry, ktorá bola rozšírená najmä v stepnej oblasti Ukrajiny. S. Ž. Pustovalov (1994) ich uvádza 23, ale dnes ich počet dosahuje už vyše 30 hrobov. Hroby kovolejárov sa výnimočne objavujú už od včasnej fázy katakombovej kultúry, ale ich prevažná väčšina patrí do jej neskoršej fázy.

V rámci Ukrajiny sa hroby kovolejárov v podstate koncentrujú v troch regiónoch, a to na dolnom toku rieky Don v Rostovskej oblasti, v priazovsko-krymskej oblasti a na dolnom Podnepří (obr. 2). Najviac ich je v regióne dolného Donu. Nie je to veľmi prekvapujúce, pretože táto oblasť bola geograficky najbližšie k severnému Kaukazu.

Osobitné postavenie medzi hrobmi kovolejárov má, a to nielen v rámci tejto oblasti, hrob 7 z mohyly 2 v Malej Ternovke. Tento hrob okrem dvoch hlinených dýz a šiestich hlinených lyžíc s výlevkou obsahoval trinásť foriem na odlievanie ingotov rôznych tvarov a veľkostí (obr. 6; Kubyšev/Černjakov 1985, obr. 2; 6; 7). V týchto formách sa odlievali ingoty slúžiace ako váhové závažia. Ich váha sa - podľa výsledkov experimentálnych meraní - pohybovala od 42 do 186 g (Kubyšev/Černjakov 1985, 49; Pare 1999, 481). Podobnú veľkosť ako mali formy na odlievanie ingotov v Malej Ternovke, mali aj formy z hrobov kovolejárov na severokaukazských lokalitách v Lebedi I, Čerņiševskij a Skački pri Pjatigorsku. V tomto kontexte možno hrob kovolejára z Malej Ternovky považovať za mimoriadne významný doklad obchodných kontaktov a využívania rovnakého váhového systému v nadčernomorskej aj severokaukazskej oblasti (Nečetajlo 1992, 27).

Hroby kovolejárov sa vyskytli aj v lesostepnej oblasti stredného a dolného toku rieky Volgy. Podobne ako v iných oblastiach, i tu sa hroby kovolejárov objavujú najmä v hrobových celkoch katakombovej kultúry (Žutovo; obr. 9), ale i poltavinskej kultúry, súčasnej s neskorou fázou katakombovej kultúry (Kalinovka; obr. 8). Z faľanovskej kultúry, rozšírenej severnejšie v lesnatej oblasti Ruska, sú tiež registrované

hroby kovolejárov (obr. 10), podobne ako v nasledujúcej abaševskej kultúre (Pepkinská mohyla; obr. 11).

Najstarším doteraz zisteným hrobom kovolejára v stredoeurópskej oblasti je hrob kultúry zvoncovitých pohárov z Luděřova na strednej Morave, ktorý okrem keramiky, t. j. klasických zvoncovitých pohárov, a medeného šidla obsahoval kadlub na odlievanie medených dýk s rukoväťou (Böhm 1929, 139-152; Procházková 2001, obr. 28; 29).

Ďalšie hroby kovolejárov sú známe až z obdobia nasledujúcej unterwöblinskej kultúrnej skupiny a únětickkej kultúry, kde sú charakterizované predovšetkým prítomnosťou hlinených dýk v hrobovom inventári. V prvom rade možno spomenúť hrob kovolejára, ktorý bol preskúmaný na pohrebisku unterwöblinskej kultúrnej skupiny vo Franzhausene II v Dolnom Rakúsku. Hrob muža (hrob 1057) obsahoval kamenný otlkač, hlinenú dýzu a misu, na základe ktorej ho možno datovať do stupňa Gemeinlebern I/Leithaprodersdorf (Neugebauer/Gattringer 1989, obr. 10: 3, 4). Ďalším hrobom kovolejára unterwöblinskej kultúrnej skupiny (datovaný tiež do stupňa Gemeinlebern I) je hrob 532 z Gemeinlebern „Maisgasse“. Hrob obsahoval okrem jednej hlinenej dýzy aj formy na odlievanie, kančie kly, silix, pieskovcové brúsky a misu so zvieračmi kostami (Neugebauer et al. 1994, 298, obr. 29: 3, 4). Z hrobov únětickkej kultúry možno uviesť hrob kovolejára z Erfurtu-Gispersleben v strednom Nemecku, v ktorom boli dve hlinené dýzy, hlinené tkáčske závažia a zlomky hrncovitej nádoby (obr. 12; Müller 1982, obr. 5). Porušený hrob kovolejára z Kupeckej ulice v Nitre obsahoval popri dvoch hlinených dýzach aj bronzové kladivo v tvare sekerky blízkej saskému typu (obr. 13; Ruttkayová 1996, 139-141). Osobitný je symbolický hrob kovolejára (hrob 50) z Matúškova, v ktorom sa okrem klasickej únětickkej šálky našli zlomky dvojdielného pieskovcového kadľubu na odlievanie triangulárnych dýk, štyri hlinené dýzy, kančie kly a dva pieskovcové kamene uložené v strednej časti hrovej jamy (obr. 14; Bátora 1999a, obr. 5).

Vzhľadom na bohatý inventár majú osobitný význam hroby dvoch kovolejárov (hroby 133 a 280) otomansko-fúzesabonskej kultúry z pohrebiska v Nižnej Myšli na východnom Slovensku (obr. 15; 16). Z mladšieho úseku staršej doby bronzovej sú okrem kostrových hrobov známe žiarové hroby kovolejárov. Vyskytli sa vo vatyanskej kultúre v oblasti Dunaja v strednom Maďarsku (napr. Csepel; hrob 1029 v Dunaújváros-Dunadúló - obr. 17; Bóna 1975, 55, tab. 46: 9) a na pohrebisku severopanónskej kultúry v Környe-Fácánkert (hrob 15) v severnom Zadunajsku.

Hroby kováčov

K chronologicky najstarším v oblasti východnej Európy patria hroby kováčov z obdobia majkopskej kultúry na severnom Kaukaze, preskúmané na pohrebisku v Novosvobodnoj - hrob 4, mohyla 25, v Baturinskej - hrob 10, mohyla 1 a v Inozemceve - hrob pod mohylou (Korobkova/Šarovskaja 1983, 88-94). Vo všetkých troch uvedených hrobách, sa našli okrem ozdôb a zbraní aj kamenné kladivá a nákovky, na ktorých sa za studena kovaním zhotovovali ozdoby z listovitého zlata a striebra. Svedčia o tom stopy jemných rýh na povrchu nákoviek, zistené trasologickou analýzou (Korobkova/Šarovskaja 1983, kresby 9, 11 a 12). Hroby kováčov boli zistené i na chronologicky mladších pohrebiskách, predovšetkým z obdobia neskej fázy jamovej kultúry a z obdobia katakombovej kultúry. Ich rozšírenie sa koncentruje hlavne v stepnej oblasti Ukrajiny, teda v priestore, kde sa eviduje aj najväčší počet hrobov kovolejárov. Z lokalít s hrobmi kováčov možno spomenúť najmä náleziská z oblasti

dolného Podnepria (Babenskovo, Bolšaja Belozerka Ljubimovka), dolného toku Dona (Privole, Rostov na Done) a z Krymu (Krasnoperekopsk).

V rámci strednej a západnej Európy sú evidované najstaršie hroby kováčov z kultúry so šnúrovou keramikou. V rámci nej možno spomenúť ako pars pro toto najmä hrob 1 z Tešetic, obsahujúci popri keramike aj kamenný hranený sekeromlat, silixovú sekerku, zlomky kosteného nástroja a kamennú nákovu (Šebela 1999, tab. 108; 109; 206). Na nákovu sa mikroskopickou analýzou zistili zvyšky medi (za informáciu ďakujem L. Šebelovi z AÚ AVČR Brno), čo je z hľadiska skúmanej problematiky mimoriadne dôležité. Hroby kováčov sú oveľa početnejšie zastúpené v kultúre zvoncovitých pohárov, čo dokumentujú ich nálezy na Morave, v Česku, vo východnom a južnom Nemecku a v Holandsku (spolu 20 hrobov). K najpozoruhodnejším patrí hrob 9 z Künzing-Brucku v južnom Nemecku, v ktorom sa na jednom z kamenných kladív (obr. 20: 3) nachádzali stopy medi: 25% a zlata: 75% (Bertemes/Schmoltz/Thiele 2000, 58, Abb. 4). To potvrdzuje, podobne ako v prípade kladiva z Turovic a nákovy z hrobu 1 kultúry zvoncovitých pohárov v Tešeticach, využitie týchto kamenných nástrojov pri kováčskych prácach s medou, resp. zlatom.

Prekvapujúca je takmer úplná absencia kováčskeho inventára v hrobách prikarpatského epišnúrového kultúrneho komplexu. Nateraz ojedinelý nález predstavuje fragment kamenného mlatu so žlabom (silicifikovaný pieskovec) z hrobu 1 nitrianskej kultúry z pohrebiska v Čachticiach na západnom Slovensku (Bátora 1976, 22). Podobné mlaty so žlabom sa využívali pri dobývaní a príprave medenej suroviny na tavenie. Dobré to dokumentujú aj početné nálezy mlatov v Španej doline na strednom Slovensku (Točik/Bublová 1985, 47-135). Hrob z Čachtíc, podobne ako hrob zo Soesterbergu v Holandsku, možno s najväčšou pravdepodobnosťou zaradiť k hrobom metalurgov podieľajúcich sa na príprave suroviny na tavbu. Ešte prekvapujúcejší je málopočetný výskyt hrobov kováčov z únětickkej kultúry, známej najrozsiahlejšou produkciou kovovej industrie v staršej dobe bronzovej. Z nevelkého počtu hrobov kováčov únětickkej kultúry možno uviesť symbolický hrob 1244 z Hrdlovky v severozápadných Čechách (Beneš 1998, obr. 1: 6) a tri hroby z pohrebiska v Jelšovciach na juhozápadnom Slovensku, datované do prechodného úněticko-maďarovského horizontu (hrob 1, symbolický hrob 2 a hrob 622; Bátora 2000, tab. 1: 1-13; 53: 1-9).

Hroby výrobcov štiepanej industrie, streliek a ratišť šípov

V rámci hrobov „remeselníkov“ vo východnej Európe patria k najpočetnejšie zastúpeným hroby výrobcov štiepanej industrie, s ťažiskom na výrobe streliek a ratišť šípov. Podľa S. S. Berezanskej (1980, 248) sa takéto hroby vyskytujú tri- až štyrikrát častejšie ako hroby kováčov. Uvedenú skutočnosť ovplyvnil najmä fakt, že na skúmanom území sa vyskytujú takmer vo všetkých kultúrach - počnúc eneolitom a končiac strednou dobou bronzovou.

K najstarším patria hroby z obdobia jamovej kultúry, čo dokumentuje hrob 3 z mohyl 1 na pohrebisku Primorske v Záporožskej oblasti. V hrobe bola kostra muža uložená v tzv. žabej polohe, pri kostre sa našla kamenná nákovka, nukleus, dve škrabadlá, 30 úštepov, schránka mušle Unio, bronzové šidlo a silixový hrot strelky (Berezanskaja/Ljaško 1989, 22, obr. 2). V stredodneperskej kultúre viaceré hroby tejto kategórie (napr. na pohrebisku v Chodosoviči v Gomeľskej oblasti) obsahovali popri remeselníckych nástrojoch

(kamenné podložky) a početných hotových výrobkoch (silexové streľky) aj viaceré „prestížne” artefakty, napríklad kamenné sekeromlaty, kamenný guľovitý mlat, bronzové sekery, nákrčníky a pod., ktoré poukazujú na vysoké spoločenské postavenie pochovaných „remeselníkov”. S najväčšou pravdepodobnosťou možno predpokladať, že ide o bývalých „majstrov-remeselníkov”, ktorí si v hrobej výbave (podobne ako v katakombovej kultúre) zachovali doklad svojej pôvodnej „profesie” v podobe výrobných nástrojov (*Pustovalov 1990, 98*).

Najpočetnejšie sú hroby výrobcov sílexových artefaktov - streliiek a ratíšť šípov, zastúpené v katakombovej kultúre v nadčernomorskej oblasti Ukrajiny a Ruska, s koncentráciou nálezov v štyroch oblastiach - východný Manič, Prikubánje, ľavobrežie Donu a stredný tok Severského Donca. K najreprezentatívnejším hrobom v rámci katakombovej kultúry patrí bezpochyby hrob 13 z mohyly 37 na pohrebisku Balabinskoe I v Rostovskej oblasti na Ľavobřeží Donu. Hrob obsahoval 136 nástrojov a úštepov z kremeňa, 4 sílexové streľky, 5 polotovarov streliiek, 2 kamenné nákovky, 4 kamenné brúsky so žlabom, 2 nástroje na brúsenie, kamenné kladivo, 2 otlkače, brúsku (osličku), medený nôž, sídlo a misu na nôžke - kurilnicu (*Smirnov 1983, 167-169*). K reprezentatívnym hrobom možno zaradiť aj hrob 2 v mohyle 3 v Ordžonikidze (Nikopolščina) v Dnepropetrovskej oblasti. Tento hrob však už má synkretický charakter, pretože sa v ňom prelínajú prvky dvoch kultúr - neskorokatakombovej kultúry a kultúry s mnohovalikovou keramikou (*Nikolova / Bunjatin 1991, 135*).

V kultúre s mnohovalikovou keramikou sa hroby výrobcov sílexových streliiek a ratíšť šípov vyskytujú v oveľa menšej miere ako v katakombovej kultúre a chronologicky patria všetky do jej včasného horizontu. Sústredené sú v priestore medzi Dneprom, Severským Doncom a Azovským morom, t. j. v oblasti formovania počiatočného jadra tejto kultúry (*Litvinenko 1998, 104*).

Hroby výrobcov sílexových predmetov, streliiek a ratíšť šípov sú v oblasti strednej a západnej Európy zastúpené v menšej miere ako v oblasti východnej Európy. K najstarším patria hroby z obdobia kultúry so šnúrovou keramikou, čo dokladajú najmä hroby výrobcov sílexových streliiek z lokalít Koniusza, Mierzanowice, Żuków a Złota v Malopolsku.

V nasledujúcej kultúre zvoncovitých pohárov sa eviduje niekoľko hrobov, v ktorých sa vyskytli retušery z parohoviny, hotové sílexové artefakty a výnimočne aj surovina. Z územia Anglicka je to napríklad primárny hrob z Chilboltonu (*Kinnes 1994, obr. na s. 3, 5 a 7*), primárny hrob z West Overtonu, hrob z Green Low, hrob zo Smerril Moor a hrob z Mouse Low (*Smith / Simpson 1966, obr. 3; 5, tab. 1*). Z oblasti východného Nemecka sem možno zaradiť hrob zo Stedtenu (*obr. 24; Matthias 1964, obr. 2*) a z južného Poľska hrob zo Samborczu (*Kamieniska / Kulczycka-Leciejewiczowa 1970, obr. 12*). Väčšinu spomenutých hrobov spája okrem uvedených artefaktov i výskyt medených dyk v ich inventári.

V nasledujúcom období - v staršej dobe bronzovej - sú hroby výrobcov sílexových artefaktov, sílexových streliiek a ratíšť šípov doložené iba v minimálnej miere. Na území Anglicka vo wessexskej kultúre k nim možno zaradiť hrob 85 z mohyly v Amesbury (*Gerloff 1975, Pl. 46E*) a s najväčšou pravdepodobnosťou i hrob 38 z mohyly vo Winterborne Came (*Gerloff 1975, Pl. 47B*).

V oblasti strednej Európy do tejto kategórie hrobov patrí hrob 17 na pohrebisku koštianskej kultúry v Košťanoch (*Bátori 1991, obr. 9*) a v nitrianskej kultúre na juhozápadnom Slovensku hroby 177 a 262 v Mýtnej Novej Vsi a hrob 159 vo Vyčapoch-Opatovciach. Z mladšieho úseku staršej doby bronzovej k nim možno zaradiť žiarový hrob 72 z pohrebiska se-

veropanónskej kultúry v Mosonyszentmiklós-Jánoskázapuszta v severozápadnom Maďarsku, ktorý popri kamennom otlkači obsahoval i brúsku so žlabom na brúsenie ratíšť šípov (*Uiszoki 1963, tab. 21: 1, 3*).

Hroby výrobcov brúsených kamenných nástrojov

Najreprezentatívnejšie hroby výrobcov brúsených kamenných nástrojov boli zistené v oblasti katakombovej kultúry na južnej Ukrajine. Patrí k nim predovšetkým hrob 2 z mohyly 2 na lokalite Ševčenko v Doneckej oblasti (*obr. 26; Sanžarov 1991, obr. 8*) a hrob 4 z mohyly 3 na lokalite Burlackoje, ktorý popri inventári slúžiacom na výrobu sílexových streliiek a ratíšť šípov obsahoval aj inventár na výrobu brúsených kamenných nástrojov.

Hroby producentov kostených artefaktov a korálikov z kosti, parohoviny a perlete

Hrob výrobcu kostených artefaktov je vo východnej Európe nateraz najvýraznejšie dokumentovaný v katakombovej kultúre (hrob 21 v mohyle 16) na pohrebisku Brilevskoe, v Chersonskej oblasti na južnej Ukrajine (*Evdokimov 1998, 12-14, obr. 2-4*). Tu evidujeme aj ojedinelý hrob so surovinou, resp. polotovarmi korálikov z perlete mušlí „Unio” (37 kusov). Našli sa v hrobe 2 v mohyle 14 vo Vinogradnom, ktorý patrí k typu „postmariupolských” hrobov s jedincami uloženými vo vystretej polohe (*Rassanukin 1988, 17*). Pozoruhodné je, že ide o hrob dieťaťa - chlapca, kde nemožno úplne vylúčiť ani magicko-ochrannú funkciu perlete (*Biedermann 1992, 188, 229*).

Na rozdiel od východnej Európy je výroba korálikov z kosti, parohoviny a perlete v strednej Európe dokumentovaná viacerými hrobmi producentov, ktoré obsahujú surovinu, polotovary, ale i hotové výrobky. Z pohrebísk nitrianskej kultúry na juhozápadnom Slovensku je známych doteraz 10 takýchto hrobov. K najreprezentatívnejším z nich patrí hrob 78 z Mýtnej Novej Vsi, v ktorom sa našlo popri piatich hotových korálikoch vyše 100 kusov ich polovýrobkov v rôznom štádiu opracovania. Nápadne dokumentujú technologický postup výroby od sekania masívnych kostí, resp. parohov, cez postupné obrusovanie a vŕtanie až k finálnym produktom (*obr. 27*). Okrem nitrianskej kultúry je výroba kostených a parohových korálikov doložená i v oblasti rozšírenia mierzanowickej kultúry v Malopolsku, čo nápadne dokumentuje hrob 30 na pohrebisku Swiniari Stare (*Kraussowie 1971, tab. II*).

Antropologické analýzy ukázali, že vo všetkých prípadoch boli v hrobch s polotovarmi korálikov pochované dospelé ženy vo veku adultus - maturus. Oprávnené tak možno predpokladať, že koráliky z kosti a parohoviny vyrábali ženy. Počet hrobov s polotovarmi sa na spomínaných pohrebiskách pohyboval od jedného do troch. Najčastejšie sa vyskytovali dva hroby. Je otázne, do akej miery je tento počet hrobov odrazom skutočného počtu producentiek korálikov v danej komunite. Enormne vysoký počet hotových výrobkov korálikov poukazuje skôr na ich väčšie zastúpenie v rámci jednolivých komunit.

Výroba korálikov z perlete je doložená (podobne ako v prípade korálikov z kosti a parohoviny) iba v hrobch žien. Svedčia o nej početné polotovary či hotové výrobky v hrobch koštianskej kultúry na východnom Slovensku (*obr. 28*). Možno predpokladať, že ide tiež o hroby producentiek.

Hroby pradiarov a tkáčov

Hroby pradiarov-tkáčov sú v skúmanom období pomerne zriedkavé. Vo východnej Európe sa rámci katakombovej kultúry zistili v štyroch prípadoch (Barvinovka, Govorucha, Jurievka, Pivdennij Buz). V susednej faťjanovskej kultúre sa vyskytli v niekoľkých hrobách na Volosovo-Danilovskom pohrebisku a na pohrebisku Balanovo. V nasledujúcej zrubovej kultúre je registrovaných 10 hrobov s pradiarsko-tkáčskym inventárom. K najcharakteristickejšim predmetom v ich inventári patria popri praslenoch kostené hrebene, resp. kostné hroty, veľmi podobné šidlám, ktoré boli v hrobách uložené pravidelne vedľa seba (obr. 29; *Usačuk/Livinenko 1999, 205-207*). Ako je známe, hrebene mali popri toaletnej funkcii aj významnú funkciu ceremoniálnu a sakrálnu (*van den Boom 2001, 186*). Vychádzajúc z veľkosti hrotov hrebeňov, z ich celkového zhotovenia a umiestnenia v hrobách je pravdepodobnejšie ich praktické využitie ako pracovných nástrojov.

V rámci strednej a západnej Európy je ojedinelý symbolický hrob tkáča (objekt 1245) z Hrdlovky v severozápadných Čechách, ktorý obsahoval 45 kusov hlinených tkáčskych závaží a časti ďalších minimálne 11 exemplárov, 473 zlomkov keramiky a zlomky prepálených kostí domácich zvierat (hovädzieho dobytku, svine, ovce či kozy) a kosti jeleňa (obr. 30). Podľa *J. Beneša (1998, 133)* tkáčske závažia reprezentujú kompletný súbor jedného tkáčskeho stavu.

Hroby garbiarov

V oboch skúmaných oblastiach hroby garbiarov nie sú veľmi početné. Vo východnej Európe k najstarším patria hroby datované do obdobia jamovej kultúry - hrob 11 z mohyly 2 z Velikey Belozěrky, hrob 7 z mohyly 6 z Augustinovky v Záporožskej oblasti, hrob 15 z mohyly 2 zo Zimogorja v Doneckej oblasti a hrob 20 z mohyly 4 v Suvorovskej v Stavropolskom kraji (*Berezanskaja/Ljaško 1989, 24*).

V stredoeurópskom priestore možno k nim zaradiť hrob 507 z pohrebiska nitrianskej kultúry v Mýtnej Novej Vsi na juhozápadnom Slovensku. V hrobe s kostrou muža (maturus I) sa pri ľavej panvovej kosti nachádzala skupina koste-

ných predmetov (pôvodne zrejme uložená vo vrecku z organickej hmoty), pozostávajúca z troch škrabadieľ nožovitého tvaru z plochých zvieracích kostí a z kosteného šidla (obr. 31; nepublikovaný výskum J. Bátora). Nožovité škrabadlá možno považovať za nástroje slúžiace na stahovanie koží zvierat a na odstraňovanie tukovitej vrstvy z nich.

Vyhodnotenie

V rámci pertraktovanej problematiky sa ukazuje dôležitou otázkou spoločenského postavenia pochovaných „remeselníkov“ v jednotlivých kultúrach skúmaného obdobia. Doterajšie práce zaoberajúce sa sociálnou stratifikáciou kultúr obdobia záveru eneolitu a staršej doby bronzovej v západnej Európe, napríklad na území Dánska (*Randsborg 1974; Kristiansen 1984*) a severného Nemecka (*Wüstemann 1977*), v strednej Európe na území Slovenska (*Bátora 1982; 1991; 1999b*), Čiech, Poľska, Rakúska a Maďarska (*Jockenhövel 1990*) sú na riešenie tejto otázky dobrým východiskom. V oblasti východnej Európy sú to najmä viaceré analýzy *S. Ž. Pustovalova (1999)*, zamerané jednak priamo na spoločenské postavenie majstrov - remeselníkov v katakombovej kultúre, jednak na komplexnú analýzu ekonomicko-sociálnej štruktúry pastierskych populácií, ktorú bádateľ uskutočnil na rozsiahlom materiáli celej katakombovej kultúry v severnom Pričernomorí Ukrajiny a Ruska (*Pustovalov 1992; 1994*).

Ukazuje sa, že v rámci spoločenskej stratifikácie skúmaného obdobia nepatrili ani jedinci z hrobov „remeselníkov“ iba do jednej spoločenskej vrstvy. Možno predpokladať, že podobne ako v katakombovej kultúre časť z nich, najmä metalurgovia (kovolejári-kováči) a výrobcovia streliek a ratišť šípov patrili k vtedajšej najvyššej spoločenskej vrstve. Ďalšia, prevažná časť „remeselníkov“ (pradiari a tkáči, garbiari, výrobcovia kostených predmetov a korálikov) patrila skôr do skupiny radového zámožnejšieho obyvateľstva (*Pustovalov 1990, 98*). Napriek určitým náznakom sa v rámci strednej a západnej Európy v období záveru eneolitu a v staršej dobe bronzovej nepodarilo nateraz preukázateľne doložiť „profesionálnu“ teritoriálnu diferenciaciu tak, ako bola zistená v rámci katakombovej kultúry vo východnej Európe.

ZUR DATIERUNG DES BRONZEZEITLICHEN BRUNNENS VON GÁNOVCE

ZOJA BENKOVSKY - PIVOVAROVÁ

(Maria Enzersdorf-Südstadt, Österreich)

Prof. Dr. Georg Kossack zum 80. Geburtstag

The article deals with dating of a well in Gánovce based on radiocarbon data, stratigraphic information and analysis of finds. The well was timbered at about 1744 cal BC and it served as a water source for at least 50 years. At the end of the Early Bronze Age inhabitants of an Otomani culture site used it as a refuse pit. In the Hallstatt period a cultic place was there. As late as in this period a handle of an iron knife got in the well, which has been considered a handle of an Early Bronze Age iron dagger up to now.

Die Funde aus dem im Jahre 1953 von E. Vlček und F. Prošek in einem Spalt in der Travertinkuppe von Gánovce (Bez. Poprad) freigelegten Brunnen (Abb. 1) wurden bedauerlicherweise bis heute nicht vollständig veröffentlicht. Zur Gänze aufgearbeitet sind die paläozoologischen (Ambros 1959) und die paläobotanischen (Vodičková 1977) Funde, aber der archäologische Fundbestand ist nur aus dem von E. Vlček und L. Hájek veröffentlichten Beitrag bekannt (Vlček/Hájek 1963). Im katalogmäßig erfassten Gánovcser Fundbestand aus dem Museum in Poprad (Novotný/Kovalčík 1977) kam leider nicht immer zu einer klaren Trennung der Funde aus dem Brunnen und jener von der Fundstelle „Hrádok“, zu der er gehört, da nach B. Novotný und R. M. Kovalčík die Funde aus der Grabung von E. Vlček und F. Prošek im Inventarbuch des Museums ohne nähere Angaben zu Fundumständen eingetragen sind (Novotný/Kovalčík 1977, 5). Es sei darauf hingewiesen, dass C. Ambros die Tierknochen aus dem Brunnen bereits im Jahre 1959 als Reste von etwa 45 von den Bewohnern der Otomani-Siedlung verspeisten Tieren interpretierte, die in den Brunnen als Abfall kamen; seiner Meinung nach verwendete man also den Brunnen als Abfallgrube (Ambros 1959, 61, 63 f.). Die botanischen Untersuchungen von V. Vodičková zeigten u. a., dass bei der Verschalung des Brunnens Eichen- und Fichtenholz verwendet wurde (Vodičková 1977, 16).

Vor der Veröffentlichung des gesamten Fundbestandes aus dem Brunnen können die Überlegungen zu seiner Datierung keinen endgültigen Charakter haben, aber auf Grund der vorhandenen Radiokarbonaten und der Stratigraphie kann man zumindest zur Datierung des von E. Vlček und L. Hájek veröffentlichten Teiles des Fundbestandes Stellung beziehen.

DIE RADIOKARBONDATEN

Im Jahre 1976 veröffentlichte J. J. Butler ein in Groningen erarbeitetes Radiokarbondatum (Butler 1976). Dieses ohne BP-Datum publizierte, nicht kalibrierte Datum wurde von allen sich mit dem Brunnen beschäftigenden Autoren zitiert (Furmánek 2000, 158; Furmánek/Veličik/Vladár 1991, 93; Novotný a kol. 1986, 259; Novotný/Kovalčík 1977, 16; Novotný/Novotná/Kovalčík 1991, 32; Vladár 1978, 36), aber bereits im Jahre 1979 veröffentlichten J. Coles und A. Harding dieses Datum kalibriert (Coles/Harding 1979, 69). Dazu kamen im Jahre 1984 von T. Linnick (1984) publizierte kalibrierte Daten aus den Laboratorien von Ljubljana (LJ-5262) und Berlin (Bln-2011), die in der slowakischen Literatur unberücksichtigt geblieben sind (Tabelle 1). Im Jahre 1993 machte S. Forenbaher auf die sehr ausgeglichenen Resultate aus den drei Laboratorien aufmerksam; der von ihm errechnete Mittelwert beträgt 3434 ± 25 BP und 1744 BC (Forenbaher 1993, 250).

Während E. Vlček und L. Hájek den Brunnen in die Stufe A2 bzw. in den Übergang zur Stufe B1 datierten (Vlček/Hájek 1963, 431), setzte sich nach der Veröffentlichung des unkalibrierten Groningen-Datums und der Datierung des Brunnens durch J. J. Butler in die mittlere Bronzezeit (Butler 1976) eine etwas jüngere Datierung des Brunnens durch. Er wurde in die klassische Stufe der Otomani-Kultur, d. h. in den Übergang von der frühen zur mittleren Bronzezeit (Novotný/Kovalčík 1977, 15), oder noch jünger in den Koszider-Horizont im Sinne der ausklingenden Otomani-Kultur bzw. in die beginnende mittlere Bronzezeit (Furmánek 2000, 158) datiert.

Dank J. Bátora und J. Görsdorf können die Radiokarbonaten für Gánovce mit jenen für zwei Grä-

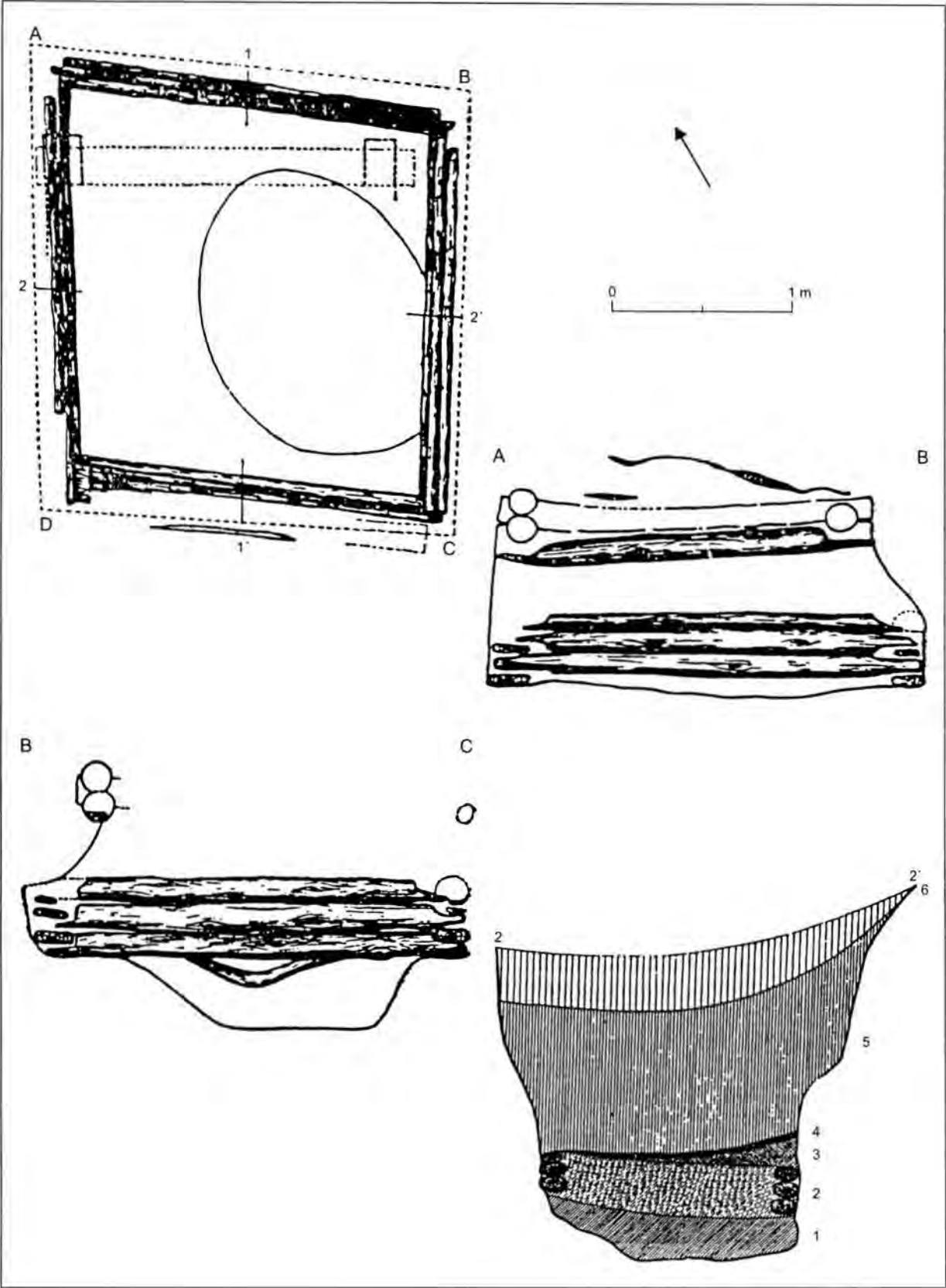

Abb. 1. Der Brunnen von Gánovce (nach Vlček/Hájek 1963, zur Stratigraphie s. den Textteil des Beitrages).

Tabelle 1: Die Radiokarbondaten von Gánovce und ihr Vergleich mit zwei Daten vom frühbronzezeitlichen Gräberfeld in Jelšovce.

Gánovce (Holzverschalung des Brunnens)				
GrN-7319		1465±35 BC conv.		(Butler 1976)
GrN-7319	3415±35 BP	1738 cal BC		(Coles-Harding 1979; Harding 1980; Forenbaher 1993)
LJ-5262	3500±90 BP	1877, 1834, 1824, 1793, 1787 cal BC		(Linnick 1984; Forenbaher 1993)
Bln-2011	3445±40 BP	1748 cal BC		(Linnick 1984; Forenbaher 1993)
Jelšovce (Menschenknochen)				
Bln-4490	3384±40 BP	1770-1520 cal BC	Gr. 110	(Görsdorf 2000)
Bln-4420	3379±40 BP	1770-1520 cal BC	Gr. 281	(Görsdorf 2000)
Mittelwert der BP-Daten				
Gánovce	3434±25 BP	1744 cal BC		(Forenbaher 1993)
Jelšovce	3381±40 BP			

ber mit glattschäftigen Kugelkopfnadeln der entwickelten Stufe A2 verglichen werden (Taf. I); es sind die Gräber 110 und 281 von Jelšovce, die sehr einheitliche Werte boten (Tabelle 1). Aus dem von S. Forenbaher errechneten Mittelwert der BP-Daten für Gánovce ergibt sich ein Unterschied von etwa 50 Jahren gegenüber den erwähnten Gräbern von Jelšovce in dem Sinne, dass die Holzverschalung des Gánovce Brunnens vor der Bestattung der Toten in den Jelšovce Gräbern errichtet wurde. Die Verschalung des Gánovce Brunnens kann also nicht einmal in die Zeit der glattschäftigen Kugelkopfnadeln jüngerer Ausprägung fallen; umso weniger kommt dann ihre Datierung in die Endphase der Frühbronzezeit im Sinne einer Stufe A2c bzw. A3 oder in die Anfangsphase der mittleren Bronzezeit in Frage.

DIE SCHICHTENFOLGE

Von E. Vlček und F. Prošek wurden im Brunnen sechs Schichten festgestellt, die von unten nach oben numeriert sind (Abb. 1). An archäologischen Funden wurden aber im Beitrag aus dem Jahre 1963 nur die Funde aus den Schichten 2 und 3 abgebildet und kurz ausgewertet, die die Verfasser bis auf

den Eisengegenstand aus der Schicht 3 mit der Aunjetitz- und der Otomani-Kultur in Verbindung brachten (Vlček/Hájek 1963, 431-434); den Eisengegenstand sprachen sie als Import aus dem Mittleren Osten an (Vlček/Hájek 1963, 436). Dem ersten Bericht über den Brunnen ist zu entnehmen, dass sich darin auch Keramikscherben der Bükker und der Badener Kultur sowie hallstattzeitliche Scherben fanden und dass Scherben der Otomani-Kultur auch in der Schicht 5 zum Vorschein kamen (Prošek 1956, 76). Die Ausführungen E. Vlček's und L. Hájek's zur Schichtenfolge (Vlček/Hájek 1963, 428-430) können wie folgt zusammengefasst werden:

- **Schicht 6** - Schutt vom Steinbruch.
- **Schicht 5** - schwarzgrauer, stark humoser Lehm, vermischt mit Kies. Diese Schicht enthielt Fragmente rot gebrannten Lehmewurfs des Brunnens, teilweise verbrannte Holzbalken, Scherben, Bronzeschmelzklumpen sowie zerbrochene und teilweise verbrannte Menschen- und Tierknochen. Die Wände des Brunnens waren an vielen Stellen rot gebrannt.
- **Schicht 4** - eine beinahe kontinuierliche Schicht aus verbranntem Getreide.

- **Schicht 3** - dunkelgrauer Lehm. Im Oberteil der Schicht - nach dem ersten Bericht direkt unter der Basis der Schicht 4 (*Prošek 1956, 76*) - lagen unter einem verkohlten Balken von der Verschalung des Brunnenoberteils in einer Entfernung von 50 cm vom Eck B des Brunnens (Abb. 1) Teile eines menschlichen Armes; der Oberarmknochen und beide Unterarmknochen lagen aufeinander, auf ihnen waren zwei Bronzearmringe aufgesteckt (Taf. II: 7, 8). Daneben lag ein Konglomerat von Funden - zwei mit Glasmasse aus verbrannten blauen Glasperlen zusammengeklebte Noppenringe (Taf. II: 1-3), eine Spiralscheibe (Taf. II: 2), ein Bronzebeschlag mit zwei runden Scheiben, die gleichfalls mit verbrannter blauer Glasmasse zusammengeklebt waren (Taf. II: 6), kleine Bronzeknöpfe (Taf. II: 5), ein Spiralling aus Golddraht (Taf. II: 4) und ein Dolchgriff aus Eisen (Taf. II: 9).
- **Schicht 2** - ziemlich lockere, schwarzgraue, stark humose lehmige Erde. Sie enthielt zahlreiche menschliche und tierische Knochen, Muschelschalen, Scherben und Gefäßteile sowie verschiedene Erzeugnisse aus Ton, Stein und Knochen, Reste von Gefäßen aus Birkenrinde (Taf. III), verbrannte Larven und Panzer von Insekten, Ziegenmist sowie Pflanzensamen und -früchte.
- **Schicht 1** - sie reichte bis zum Brunnenboden und bestand aus lehmigem, schichtenlosem, schlammigem grauem Sediment; sie enthielt zahlreiche Scherben und Tierknochen.

Der Hinweis *E. Vlček's* und *L. Hájek's* (1963, 428 f.) auf die Unterteilung der Brunnenfüllung durch die Schicht aus verkohltem Getreide in einen oberen und einen unteren Teil, der als Argument für die Zusammengehörigkeit der Metall- und Glasfunde aus der Schicht 3 und der Keramikfunde der Otomani-Kultur aus der Schicht 2 auch für weitere Autoren ausschlaggebend war (*Furmánek 2000, 156; Furmánek/Vladár 1996a, 111; Furmánek/Vladár 1996b, 498; Novotná 1980, 181, Nr. 1876C; Novotný/Kovalčík 1977, 15; Vladár 1974, 41*), führte leider die Forschung auf Abwege. Es steht einwandfrei fest, dass die Metall- und Glasfunde sich in einer anderen Schicht als die erwähnten Keramikfunde fanden, worauf H. Schickler bereits im Jahre 1977 hinwies (*Schickler 1977, 629*). Dazu kommt, dass die Schicht 3 mit Metall- und Glasfunden im Gegensatz zu den Schichten 1, 2 und 5 offenbar keine Scherben und keine Knochenreste enthielt. Auf Grund des teilweise verkohlten Balkens und der dem Feuer ausgestellten Metall- und Glasfunde gehört diese Schicht zu den Schichten 4 und 5; in der Schicht 2 wurden - abgesehen von verbrann-

ten Larven und Panzern von Insekten - keine Brandspuren festgestellt. Die Tatsache, dass die Metall- und Glasfunde sich direkt unter der Schicht aus verkohltem Getreide fanden, lässt die Annahme zu, dass sie mit ihr im Zusammenhang standen und beim Brand im Brunnenoberteil auf die Oberfläche der sonst fundlosen Schicht 3 gelangten. Die Verschmierung des Oberteils des Brunnens mit Lehm weist auf die unterschiedliche Funktion des Brunnens zu verschiedenen Zeiten hin. Ein bei gegenwärtiger Fundvorlage unlösbares Problem ist die kulturelle Zugehörigkeit der Schicht 1. Nach dem veröffentlichten Profil (Abb. 1) war der Brunnen erst über dieser Schicht verschalt, was nach der Meinung des mährischen Spezialisten für Brunnenbau, Ing. M. Kučera, dem ich für seine Expertise herzlichst danken möchte, damit zu erklären wäre, dass Travertine als Sedimente Schichten unterschiedlicher Festigkeit einschließen können und dass man in diesem konkreten Falle nur weichere Travertinschichten, die beim Wasserholen Schwierigkeiten verursachten, verschaltete.

ZUR DATIERUNG DER FUNDE AUS DEN SCHICHTEN 2 UND 3

Die Funde aus der Schicht 2 lassen sich nur zum Teil mit einem als Trinkwasserquelle oder als Wasserquelle für Libationszwecke (*Novotná 1994, 31*) verwendeten Brunnen in Einklang bringen; insbesondere angesichts der zum Teil von Hunden abgenagten Tierknochen sowie des Ziegenmists muss man sich die Frage stellen, wann die Funde in den Brunnen gelangten. Ohne die Kenntnis des ganzen Fundbestandes nicht nur aus dieser Schicht, sondern auch aus der darunter liegenden Schicht 1 hätte die Erörterung der chronologischen Stellung der von E. Vlček und L. Hájek abgebildeten Funde (Taf. III) wenig Sinn, deswegen sei nur zu den gut datierbaren Gefäßen mit Spiralbuckelverzierung (Taf. III: 10, 21) Stellung genommen.

Es ist allgemein bekannt, dass die Spiralbuckelkeramik für die jüngere Otomani-Kultur typisch ist. Der Zeitpunkt ihres Auftauchens in den ostslowakischen Siedlungen ist beim gegenwärtigen Forschungsstand unübersichtlich, aber in den Gräbern wird sie von Nadeln der späten Früh- und der beginnenden Mittelbronzezeit begleitet, so von Nadeln des Typs Barca im Grab 373 von Nižná Myšľa (Taf. IV) und von einer Nadel des Typs Streda nad Bodrogom im Grab 32 im eponymen Gräberfeld (*Polla 1960, Abb. 15: 2, Taf. XVI: 6; XVII: 1-3*; zur Typenbenennung und Datierung s. *Novotná 1980, 46 f., 48 f.*); dafür kommt sie in der Ostslowakei in den Gräbern nie zusammen mit Schle-

fen- und alten Kugelkopfnadeln vor (Polla 1960, Abb. 15: 1, Taf. XXVI: 1, 2, 5, 7; XXVII: 4; Olexa 1987, Abb. 4-6; 1992, Tab. III). Die späte Stellung der mit Spiralbuckeln verzierten Keramik lässt sich gut in Geleĵ im Hernád-Tal verfolgen, wo in der Kanális-Flur neun (Gräber 50, 51, 136, 147, 154, 192, 209, 217, 218) und in der Beltelek-Flur vier (Gräber 32, 34, 68, 77) keramikführende Gräber glattschaftige und tordierte Kugelkopfnadeln enthielten; nur in einem von insgesamt 13 Gräbern - im Grab 68 (Taf. V) - war ein Krug mit Spiralbuckelverzierung vorhanden. Das bedeutet, dass zwischen der Verschalung des Brunnens in Gánovce und dem Vorkommen der Spiralbuckelkeramik in der Schicht 2 ein noch etwas größerer Zeitabstand anzunehmen ist, als zwischen der Brunnenverschalung und den eingangs erwähnten Gräbern mit Kugelkopfnadeln von Jelšovce. Selbstverständlich müssen nicht alle Funde aus der Schicht 2 im Gánovce Brunnen demselben Zeitabschnitt angehören, aber falls dem so war, würde es bedeuten, dass der Brunnen mindestens 50 Jahre lang als Wasserquelle diente und dass man erst zu einem späteren Zeitpunkt - vermutlich nach dem Versiegen der Quelle - begann, Abfall aus der Siedlung hineinzuworfen. Offen bleibt allerdings die chronologische und kulturelle Einordnung der Schicht 1; nach Ing. M. Kučera wäre diese Schicht als ein sich im Laufe der ursprünglichen Funktion des Brunnens gebildeter Sediment zu erklären, in dessen oberen Teil die Funde aus der Schicht 2 gelangen konnten.

Von den Funden aus der Schicht 3 sind zuerst die bronzenen Noppenringe und der Spiralring aus Golddraht hervorzuheben (Taf. III: 1, 3, 4), die für die Datierung des Brunnens in die Frühbronzezeit durch E. Vlček und L. Hájek von entscheidender Bedeutung waren. Eine solche Datierung der Funde und auch ihre Bestimmung als Importware aus dem Gebiet der Aunjetitz-Kultur (Vlček/Hájek 1963, 422 f.) ist nach wie vor richtig; es seien goldene Spiralringe und breite bronzene Noppenringe im Grab 26 von Bajč (Točík 1979, Taf. XCV: 2, 6, 7, 15, 22) und ebensolche Noppenringe in den Gräbern 36 und 49 von Hurbanovo (Točík 1979, Taf. LXXXV: 21; LXXXVI: 10, 11), im Grab 4 von Rumanová (Veliačik 1984, Abb. 104: 21) und im Grab 11 von Velký Grob (Chropovský 1960, Abb. 27: 5) erwähnt. Für die Beurteilung des Verhältnisses der Gánovce Stücke zur Spiralbuckelkeramik in der Schicht 2 ist die Feststellung der Enddatierung dieses Schmucktyps von Bedeutung. Was die Kugelkopfnadeln betrifft, kommen die breiten Noppenringe sowohl im Aunjetitz-, als auch im Unterwölbling-Bereich nur mit der alten Variante dieses Nadeltyps zusammen vor, so im Grab von Budkovice

(Ondráček/Stuchlíková 1982, Abb. 3: 2, 9), im Grab 506 von Franzhausen (Neugebauer/Neugebauer 1997, Taf. 532: 506/2, 8) und im Grab 4 von Unterwölbling (Kaiser 1962, Abb. 6: 1, 3, 4); in den Gräbern mit jüngeren Kugelkopfnadeln - ob mit glattem oder tordiertem Schaft - sind sie nicht vorhanden. Davon, dass der Bronzeschmuck aus Doppeldraht an sich in diesem Zeitabschnitt ausklingt, kann man sich am Beispiel des Gräberfeldes von Jelšovce überzeugen; in den überaus zahlreichen Gräbern mit jüngeren Kugelkopfnadeln ist er nur noch selten anzutreffen und zwar ausschließlich in der Ausführung mit einer Einfaschschleife (Bátora 2000, Taf. 20: 220) oder mit einer Einfach- und einer Doppelschleife (Bátora 2000, Taf. 7: 47). Man könnte auf die breiten Noppenringe in den Gräbern mit Aunjetitzer Ösenkopfnadeln und weiteren frühbronzezeitlichen Nadeltypen verweisen, aber alle diese Nadeln sind älter als die erwähnten Begleitnadeln der Spiralbuckelkeramik in den Gräbern der Otomani-Kultur. Das bedeutet, dass für den Aunjetitzer Schmuck aus der Schicht 3 im Brunnen von Gánovce nur seine sekundäre Verwendung in Frage kommt - er ist älter als die Spiralbuckelkeramik der Otomani-Kultur aus der darunter liegenden Schicht 2.

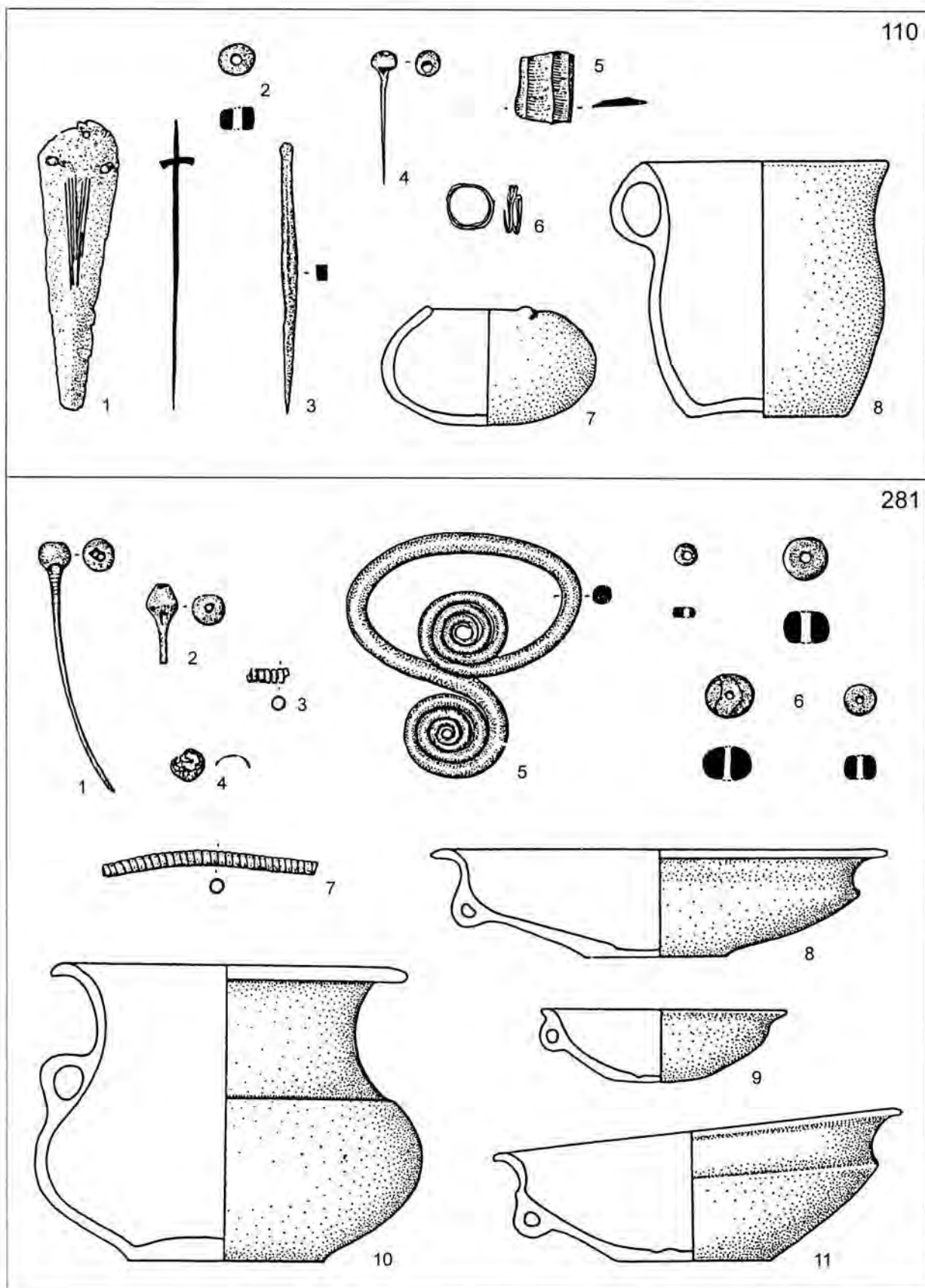
Der bekannteste Fund aus dem Brunnen von Gánovce ist ein Eisengegenstand (Taf. III: 9), der seit seiner Auffindung bis vor kurzem als Dolch bzw. Dolchgriff gedeutet wurde (s. dazu Furmánek 2000, 154 f.). Es handelt sich um ein leicht sichelförmiges, stark korrodiertes Eisenstück mit einer Länge von 9,5 cm. In seinem breiteren Ende stecken drei mit Bronzeblech plattierte Nieten, im schmaleren Ende ein von einem Bronzeplättchen umgebener Niet; das Bronzeplättchen wurde von E. Vlček und L. Hájek als Rest eines um die Verkleidung eines Dolchgriffes umlaufenden und diese befestigenden Bronzebandes interpretiert (Vlček/Hájek 1963, 429, 434). Aufgrund einer sichtbaren Leiste auf der einen Seite des Griffes (Vlček/Hájek 1963, 434) ist anzunehmen, dass der Griff gerade abgeschlossen war (Taf. III: 9). Die Argumente E. Vlček's und L. Hájek's für die Deutung dieses Eisenstücks als eines mit organischem Stoff verkleideten Griffes sind so überzeugend, dass man seine Interpretation als Eisensichel durch V. Furmánek (2000, Abb. 3) ablehnen muss; bei den von ihm angeführten Beispielen für genietete Bronzesicheln (Furmánek 2000, Abb. 3) handelt es sich um Sicheln mit Gussfehlern. Aber auch die Deutung des Eisenstücks von Gánovce als Dolchgriff kann nicht akzeptiert werden, da die bronzezeitlichen Metaldolche einen geraden Handgriff haben und das Stück von Gánovce als Eisendolchgriff nach fast 50 Jahren seit seiner Auffindung nach wie vor ohne Vergleichsmöglich-

keiten da steht. Das zwingt zur Analogiensuche ohne Berücksichtigung der bisherigen Datierung des Fundes. Wenn der verkleidete Eisengriff bei seiner Verwendung sicher in der Hand liegen sollte, dann käme am ehesten seine etwa waagrechte Lage mit dem nach unten gerichteten schmalen Ende - also seine Funktion als Griff eines Schneide- oder Hiebmessers in Frage (Taf. VI: C1). Als Vergleichsmöglichkeiten bieten sich da die hallstattzeitlichen Griffplattenmesser an, bei denen auch die Verwendung von Bronzenieten und -bändern zur Befestigung von Griffschalen nachgewiesen ist. Zu nennen ist in erster Linie das leider ziemlich schlecht erhaltene Messer aus dem Grab 649 von Hallstatt, bei welchem die Griffschalen am Griffbeginn mit mindestens zwei Eisennieten und einem Bronzeband befestigt waren (Taf. VI: C2). Die Befestigung von Griffschalen mit spiralgewickeltem Bronzeband ist in Hallstatt bei einem Griffformmesser aus Eisen nachgewiesen (Grab 507 - Kromer 1959, Taf. 100: 1). Die Glockenform der Nieten ist kein überzeugendes Argument für ein ko-sziderzeitliches Alter des Eisenstückes von Gánovce (zuletzt: Furmánek 2000, 158); so ist z. B. aus dem Grab 33 von Chotín ein verziertes Eisenstück mit einem glockenförmigen, wenngleich etwas anders profilierten Bronzeniet bekannt (Dušek 1966, Taf. V: 6).

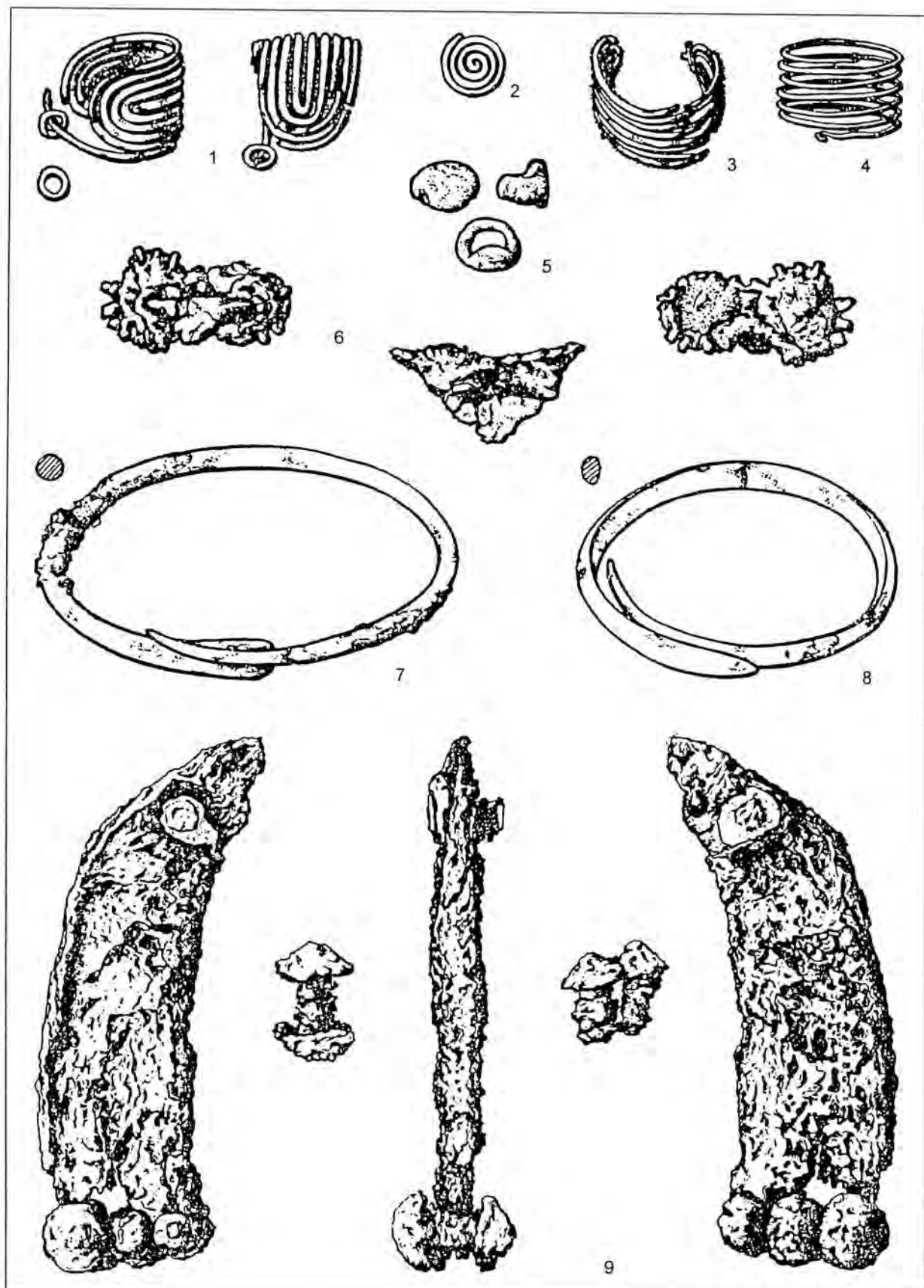
Eine Datierung des Eisengriffes in die Hallstattzeit wird von einem anderen Fund aus der Schicht 3 im Gánovce Brunnen unterstützt, und zwar von den als kleine Knöpfe angesprochenen Gegenständen (Vlček/Hájek 1963, 429). Dank S. Stuchlík und J. Stuchlíková ist die Gestaltung der Knöpfe in der Aunjetitz-Kultur Mährens und Niederösterreichs bekannt; sie entwickelten sich zwar von den Formen mit eingesenkter Lochung bis zu den Formen mit ausgeprägter Öse (Taf. VI: A), aber auch die Exemplare mit Öse sind anders gestaltet als die Gánovce Stücke mit ihrem etwa halbkugeligen Oberteil und einer die gesamte Breite des Oberteils umfassenden Öse (Taf. VI: B1). Die Gánovce „Knöpfe“ sind vielmehr als hallstattzeitlich zu datierende Zierstücke des Pferdegeschirrs zu deuten (Taf. VI: B), wie man sie in der Slowakei von Smolenice und Chotín (Dušek 1966, 32, Taf. V: 18, 19), in Mähren von Horákov und Holásky (Nekvasil 1993, Abb. 229: 7-9) und in Österreich von Hallstatt (Kromer 1959, Taf. 28: 17; 209: 19) kennt.

Aus dem Gesagten ergibt sich, dass die Funde aus der Schicht 3 im Brunnen von Gánovce unterschiedlichen Zeitabschnitten angehören. Bei jetziger Fundvorlage lassen sich am deutlichsten frühbronzezeitliche (Noppenringe, Spiralling) und hallstattzeitliche (Messergriff, Pferdegeschirrschmuck) Metallfunde erkennen. Die restlichen Funde lassen sich leider nicht genau datieren, sei es auf Grund unzureichender Quellenvorlage oder der Langlebigkeit der Fundtypen. So weiß man nichts über die Gestaltung des Beschlages mit zwei Scheiben (Taf. II: 6) und der Nadel, aus der einer der auf den Armknochen aufgesteckten Armringe hergestellt wurde (Taf. II: 7). Die Spiralscheibe (Taf. II: 2) könnte z. B. von einem frühbronzezeitlichen oder urnenfelderzeitlichen Brillenanhängen, einer urnenfelderzeitlichen Posamentieriefibel oder einer hallstattzeitlichen Vierpassfibel stammen. Um einen langlebigen Schmucktyp handelt es sich beim Armring mit D-Querschnitt (Taf. II: 8); seine Datierung in die Hallstattzeit wäre angesichts derartiger Armringe z. B. im Gräberfeld von Hallstatt (Kromer 1959, Taf. 226: 20; 242: 13) möglich und auf Grund des Befundes ist sie höchstwahrscheinlich, da die Armknochen mit aufgesteckten Armringen und das verbrannte Getreide an die Situation in der Býčí skála-Höhle (Stierfelshöhle) in Mähren erinnert (Nekvasil 1993, 360). Die daneben liegenden Metall- und Glasfunde gehörten allem Anschein nach zu einem kleinen Depot von Altschmuck und -metall.

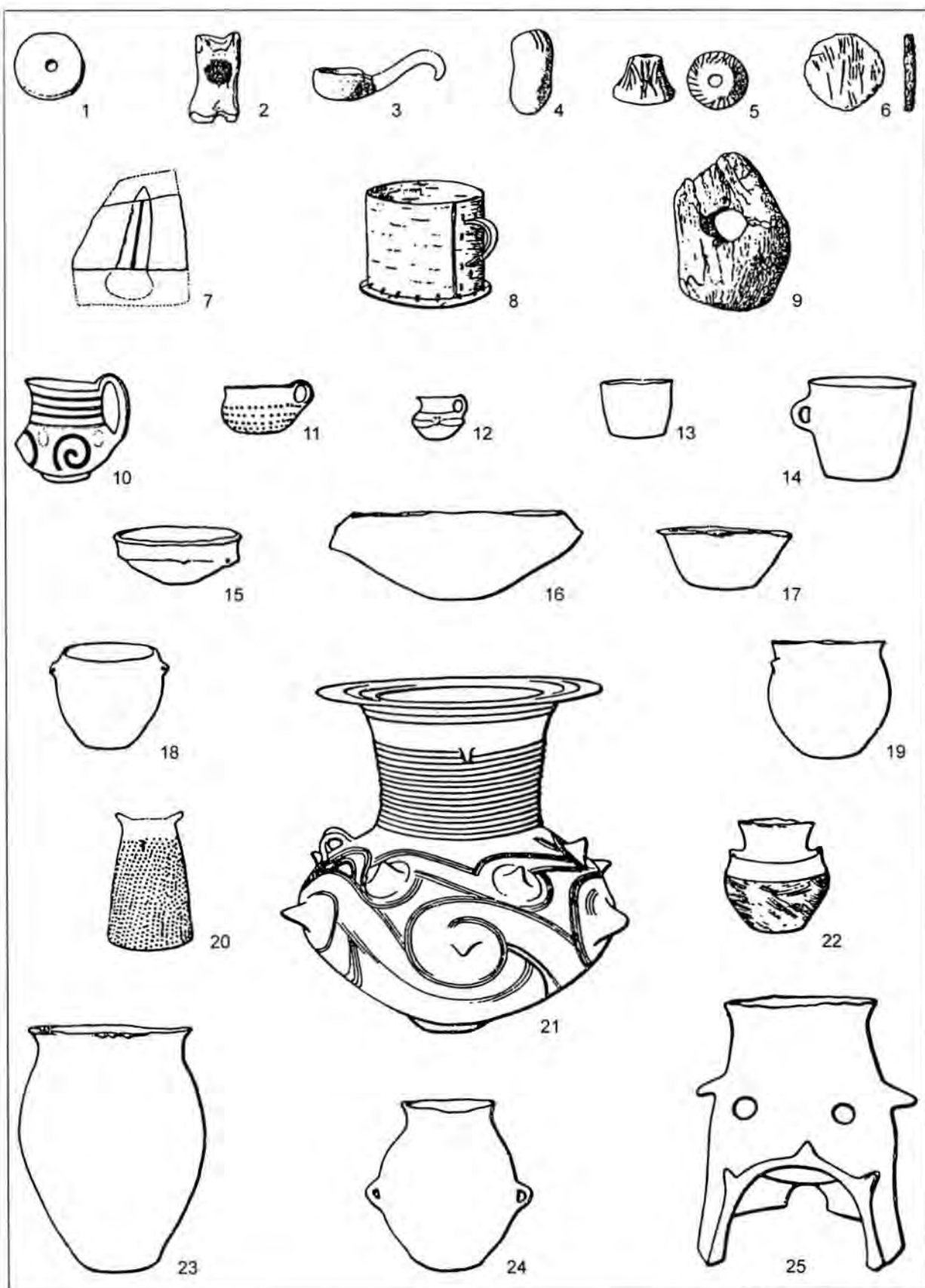
Im Jahre 2003 jährt sich zum 50. Mal die Entdeckung des Brunnens von Gánovce; es wäre ein schöner Anlass für eine katalogmäßige Erfassung aller aus ihm stammenden Funde, die eine eingehende Rekonstruktion der mit dem Brunnen verbundenen Geschehnisse ermöglichen würde. Beim gegenwärtigen Forschungsstand kann angenommen werden, dass der Brunnen in der Frühbronzezeit - etwa um 1750 BC - verschalt wurde und mindestens 50 Jahre als Wasserquelle diente. Vermutlich nach dem Wasserversiegen verwendete ihn die Bevölkerung der Otomani-Siedlung als Abfallgrube. In der Hallstattzeit wurde im Oberteil des Brunnens allem Anschein nach eine Kultstätte errichtet, die einem Brand zum Opfer fiel; die Funde der Aunjetitz-Kultur - und möglicherweise auch weiterer vorhallstattzeitlicher Zeitabschnitte - kamen erst zu diesem Zeitpunkt in den Brunnen als Teil eines kleinen Depots von Altschmuck und -metall.

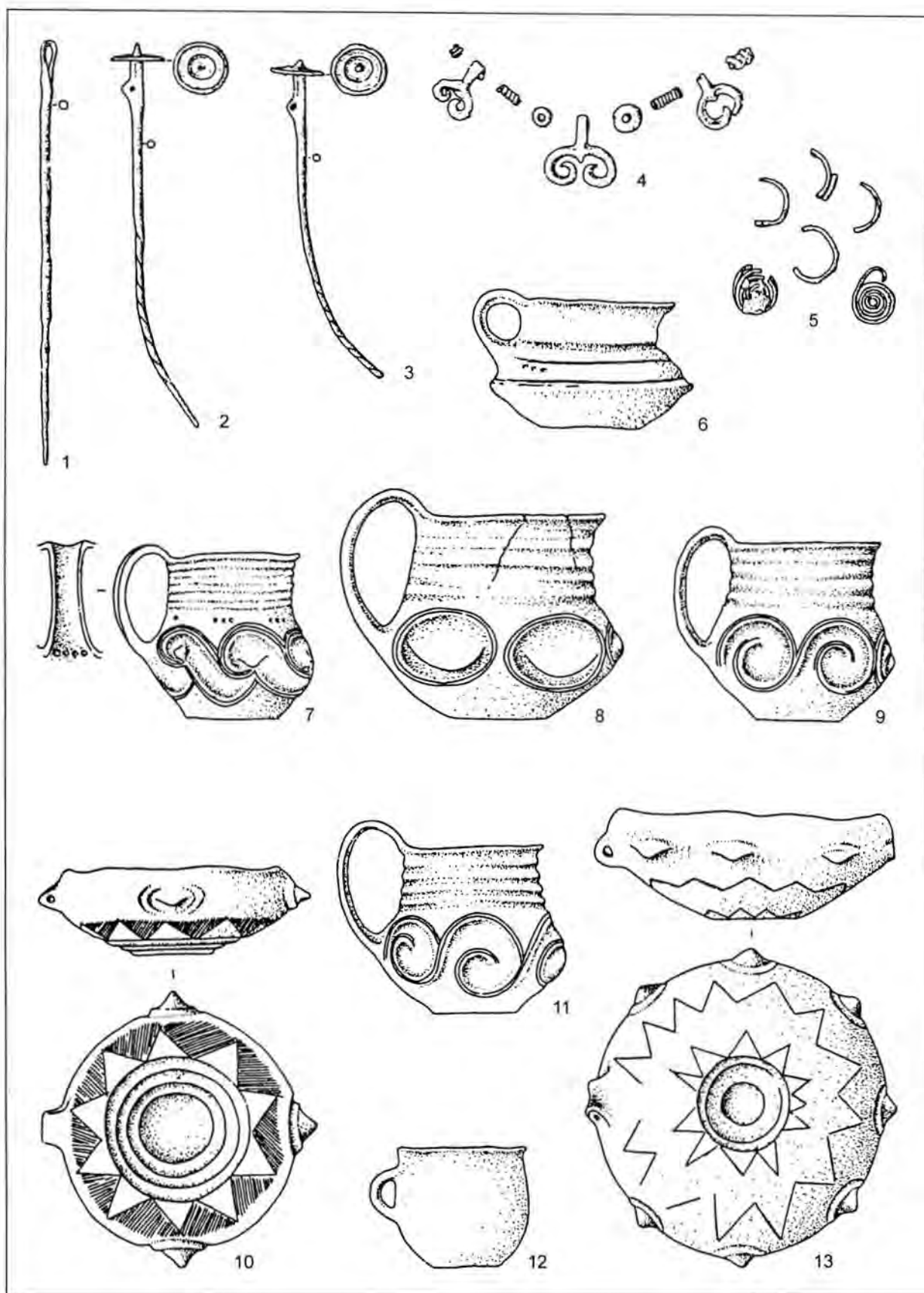
Taf. I. Jelšovce, Gräber 110 und 281 (nach Bátor 2000). Maßstab 1 : 2.

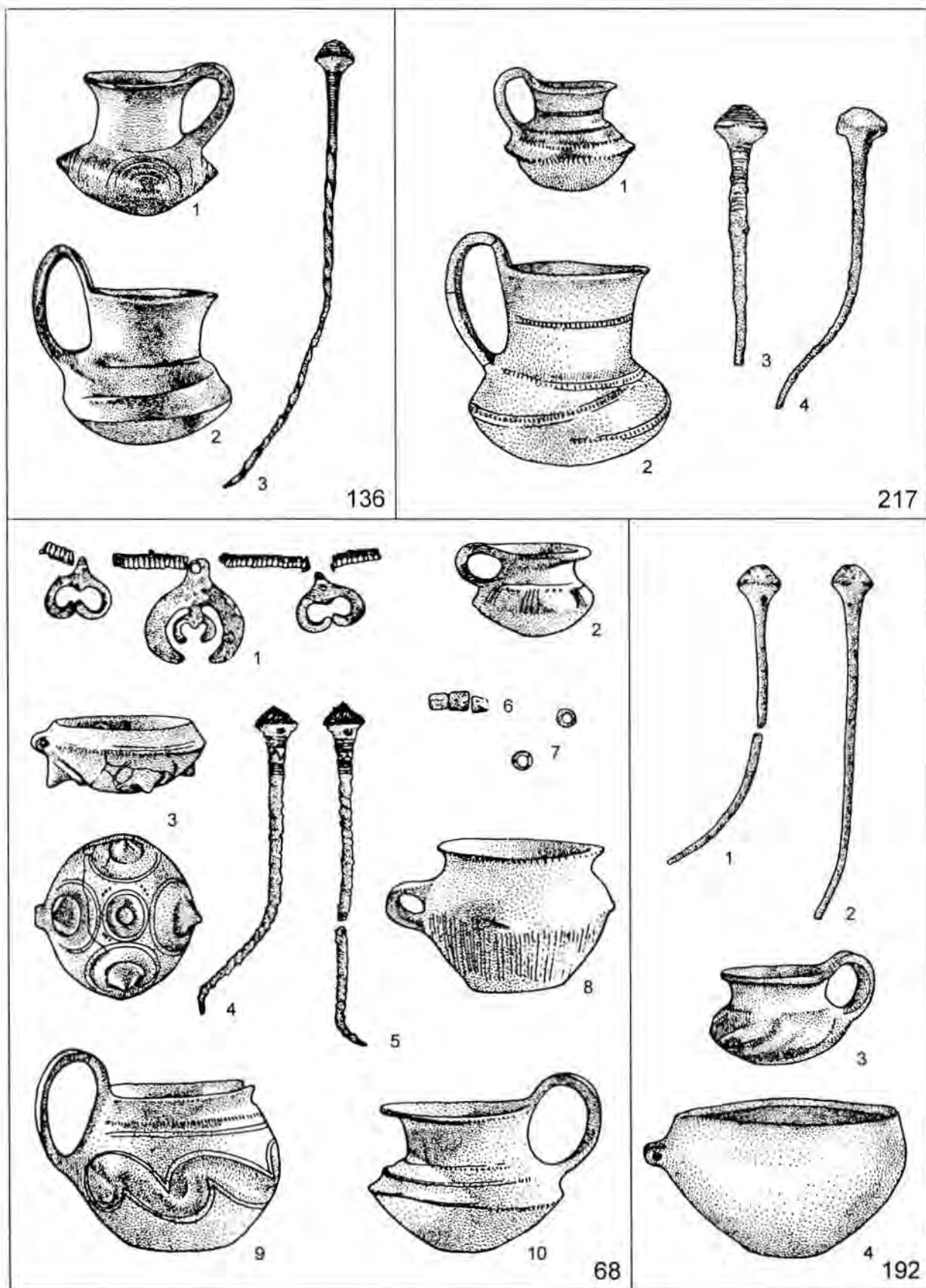
Taf. II. Die Funde aus Bronze, Gold und Eisen aus dem Brunnen von Gánovce (nach Vlček/Hájek 1963). 4 - Gold; 9 - Eisen; sonst Bronze. Maßstab 1 : 1.

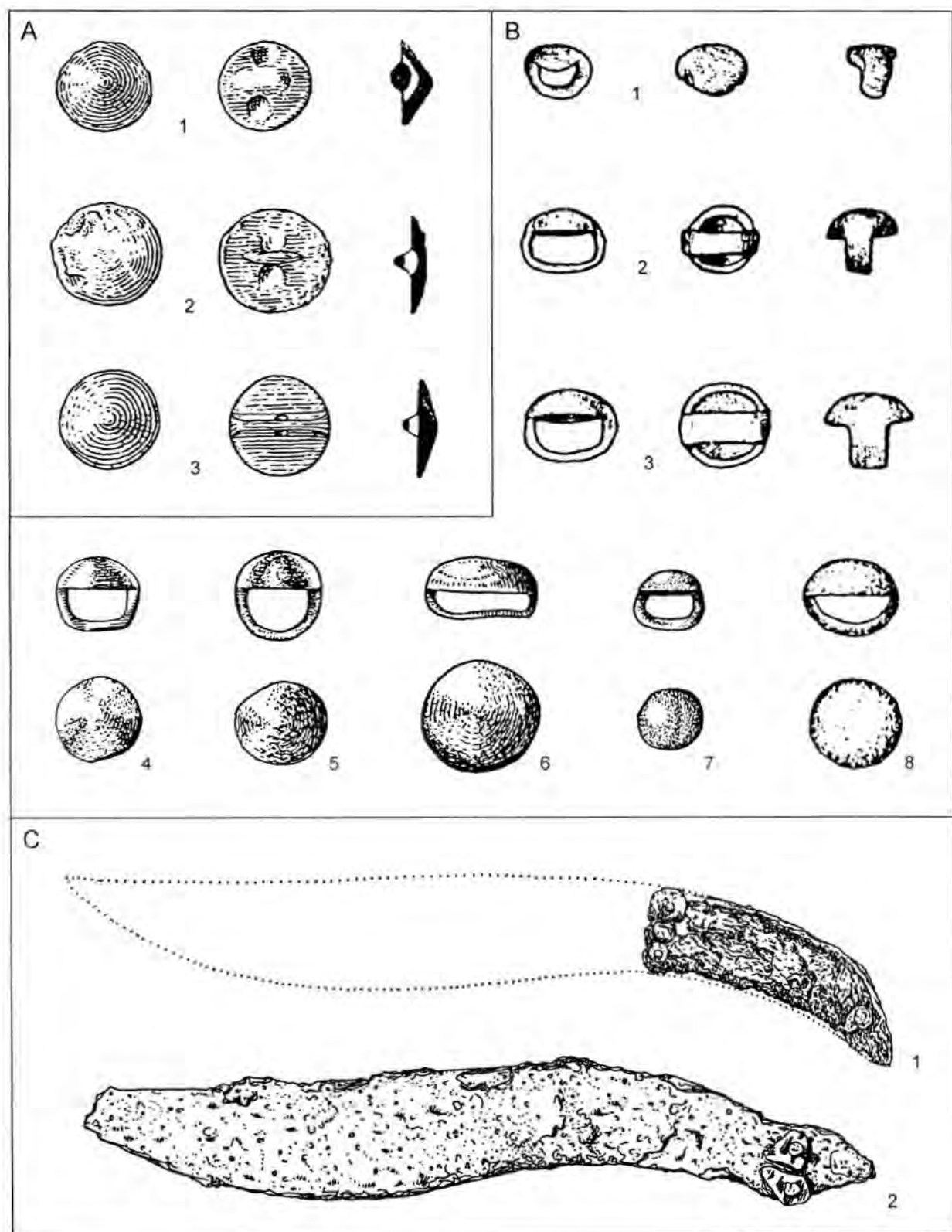
Taf. III. Die Funde aus Ton, Stein, Geweih und Birkenrinde aus dem Brunnen von Gánovce (nach Vlček/Hájek 1963). Verschiedene Größen.

Taf. IV. Nižná Myšľa, Grab 373 (nach Olexa 1992). Verschiedene Größen.

Taf. V. Gelej, Gräber 68, 136, 192 und 217 (nach Kemenczei 1979). Verschiedene Größen.

Taf. VI. A - Frühbronzezeitliche Knöpfe (1 - Blučina; 2 - Dolní Věstonice; 3 - Mušov). B - Hallstattzeitlicher Zierat des Pferdegeschirrs (1 - Gánovce; 2, 3 - Horákov; 4-7 - Hallstatt, Gräber 231, 458, 464 und 784; 8 - Brno-Holásky). C - Hallstattzeitliche Messer (1 - Versuch einer Rekonstruktion des Messers von Gánovce; 2 - Messer aus dem Grab 469 von Hallstatt). Illustration A: 1-3 nach Stuchlík / Stuchlíková 1996; B: 1 nach Vlček / Hájek 1963; B: 2, 3, 8 nach Stegmann-Rajtár 1992; B: 4-7 und C: 2 nach Kromer 1959. Maßstäbe: 1 : 1 - A, B; 1 : 2 - C.

LITERATUR

- Ambros 1959 - C. Ambros: Zvieracie zvyšky z doby bronzovej z Gánoviec, okr. Poprad. Slov. Arch. 7, 1959, 47-70.
- Bátora 2000 - J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Prähist. Arch. Südosteuropa 16. Kiel 2000.
- Butler 1976 - J. J. Butler: An Iron Find of the Middle Bronze Age. In: Résumés des Communications. IXe Congrès UISPP. Nice 1976, 431.
- Chropovský 1960 - B. Chropovský: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej vo Veľkom Grobe. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. I. Arch. Slov. Fontes 3. Bratislava 1960, 13-136.
- Coles/Harding 1979 - J. Coles/A. Harding: The Bronze Age in Europe. An introduction to the prehistory of Europe c. 2000-700 BC. London 1979.
- Dušek 1966 - M. Dušek: Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin. Arch. Slov. Fontes 6. Bratislava 1966.
- Forenbaher 1993 - S. Forenbaher: Radiocarbon dates and absolute chronology of the central European Early Bronze Age. Antiquity 67, 1993, 218-256.
- Furmánek 2000 - V. Furmánek: Eine Eisensichel aus Gánovce. Zur Interpretation des ältesten Eisengegenstandes in Mitteleuropa. Prähist. Zeitschr. 75, 2000, 153-160.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991 - V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Furmánek/Vladár 1996a - V. Furmánek/J. Vladár: Opferpraktiken in der Bronzezeit in der Slowakei. Pravěk (N. Ř.) 5, 1996, 109-126.
- Furmánek/Vladár 1996b - V. Furmánek/J. Vladár: Kultstätten und Votivdeponierungen in der Bronzezeit der Slowakei. Regensburg. Beitr. Prähist. Arch. 2, 1996, 497-516.
- Görsdorf 2000 - J. Görsdorf: Interpretation der Datierungsergebnisse von Menschenknochen aus dem Gräberfeld Jelšovce. In: Bátora 2000, 565-570.
- Harding 1980 - A. Harding: Radiocarbon calibration and the chronology of the European Bronze Age. Arch. Rozhledy 32, 1980, 176-186.
- Kaiser 1962 - G. Kaiser: Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Unterwölbling, p. B. St. Polten, NÖ. Arch. Austriaca 32, 1962, 35-61.
- Kemenczei 1979 - T. Kemenczei: Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej. Rég. Füzetek. II/20. Budapest 1979.
- Kromer 1959 - K. Kromer: Das Gräberfeld von Hallstatt. Firenze 1959.
- Linnick 1984 - T. Linnick: La Jolla natural radiocarbon measurements X. Radiocarbon 26, 1984, 75-110.
- Nekvasil 1993 - J. Nekvasil: Archeologie moravského halštátu. In: Pravěké dějiny Moravy 3. Brno 1993, 337-372.
- Neugebauer/Neugebauer 1997 - Ch. Neugebauer/J.-W. Neugebauer: Franzhausen. Das frühbronzezeitliche Gräberfeld I. Fundber. Österreich. Materialh. A 5/1, 2. Wien 1997.
- Novotná 1980 - M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII/6. München 1980.
- Novotná 1994 - M. Novotná: Svedectvá predkov. Martin 1994.
- Novotný a kol. 1986 - B. Novotný a kol.: Encyklopédia archeológie. Bratislava 1986.
- Novotný/Kovalčík 1977 - B. Novotný/R. M. Kovalčík: Katalóg archeologických pamiatok Spiša 2. Gánovce. Košice 1977.
- Novotný/Novotná/Kovalčík 1991 - B. Novotný/M. Novotná/R. M. Kovalčík: Popradská kotlina v dávnej minulosti. Košice 1991.
- Olexa 1982 - L. Olexa: Siedlungen und Gräberfelder aus der Bronzezeit von Nižná Myšľa in der Ostslowakei. In: Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr. Berlin 1982, 387-397.
- Olexa 1987 - L. Olexa: Gräber von Metallgießern in Nižná Myšľa. Arch. Rozhledy 39, 1987, 255-275.
- Olexa 1992 - L. Olexa: Náleziská z doby bronzovej v Nižnej Myšli. Slov. Arch. 40, 1992, 189-204.
- Ondráček/Stuchlíková 1982 - J. Ondráček/J. Stuchlíková: Věteřovské sídliště v Budkovicích. Fontes Arch. Moraviae 16. Brno 1982.
- Polla 1960 - B. Polla: Birituelle fűzesabonyer Begräbnisstätte in Streda nad Bodrogom. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei. I. Arch. Slov. Fontes 3. Bratislava 1960, 345-386.
- Prošek 1956 - F. Prošek: Archeologické nálezisko v Gánovciach r. 1956. Štud. Zvesti AU SAV 1, 1956, 75, 76.
- Schickler 1977 - H. Schickler: J. Vladár: Die Dolche in der Slowakei. PBF VI/3, 1974 (rec.). Fundber. Baden-Württemberg 3, 1977, 621-630.
- Stegmann-Rajtár 1992 - S. Stegmann-Rajtár: Grabfunde der älteren Hallstattzeit in Südmähren. Košice 1992.
- Stuchlík/Stuchlíková 1996 - S. Stuchlík/J. Stuchlíková: Aunjetitzer Gräberfeld in Velké Pavlovice, Südmähren. Prähist. Zeitschr. 71, 1996, 123-169.
- Točík 1979 - A. Točík: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Mat. Arch. Slov. 1. Nitra 1979.
- Veliačik 1984 - L. Veliačik: Hroby zo staršej doby bronzovej v Rumanovej. AVANS 1983, 1984, 220-223.
- Vladár 1974 - J. Vladár: Die Dolche in der Slowakei. PBF VI/3. München 1974.
- Vladár 1978 - J. Vladár: Umenie dávneho Spiša. Bratislava 1978.
- Vlček/Hájek 1963 - E. Vlček/L. Hájek: A rituall well and the find of an Early Bronze Age Iron dagger at Gánovce near Poprad (Czechoslovakia). In: A Pedro Bosch-Gimpera en al septuagésimo aniversario de su nacimiento. México 1963, 427-439.
- Vodičková 1977 - V. Vodičková: Výsledky paleobotanického výskumu studne v gánovských travertínoch. In: Novotný/Kovalčík 1977, 16-18.

K datovaniu studne z doby bronzovej v Gánovciach

Zoja Benkovsky - Pivovarová

SÚHRN

Studňu v pukline travertínovej kopy „Hrádok“ v Gánovciach (okr. Poprad) odkryli E. Vlček a F. Prošek v roku 1953. Nálezy zo studne (s výnimkou paleozoologických a paleobotanických nálezov) dodnes neboli kompletne publikované. Zvieracie kosti C. Ambros interpretoval ako zvyšky približne 45 zvierat, mäso ktorých obyvatelia sídliska otomanskej kultúry použili ako potravu a kosti, často obhryzené psami, hodili do studne, ktorú používali ako odpadovú jamu (Ambros 1959, 61, 63, 64). Podľa V. Vodičkovej (1977, 16) boli zachované časti vydrevenia studne zhotovené zo smrekového a dubového dreva. Archeologické nálezy sú známe iba z príspevku E. Vlčka a L. Hájka (1963).

V katalógu nálezov z Gánoviec v popradskom múzeu sa nálezy zo studne nedali jasne oddeliť od nálezov zo sídliska, pretože v inventárnej knihe múzea nie sú zachytené nálezové okolnosti (Novotný/Kovalčík 1977, 5).

E. Vlček a L. Hájek studňu datovali do mladšej fázy staršej doby bronzovej, prípadne na prechod k strednej dobe bronzovej (Vlček/Hájek 1963, 431), a toto datovanie sa s malými obmenami udržalo dodnes. Rádio-karboňové dáta však umožňujú nový prístup k datovaniu studne.

V slovenskej literatúre sa doposiaľ uvádzalo iba nekalibrované dátum laboratória v Groningene (Butler 1976). Kalibrácia tohto dáta, ako aj dve ďalšie dáta z laboratórií v Ljubljane a Berlíne (tab. 1) zostali bez povšimnutia. S. Forenbaher poukázal na vyrovnanosť týchto troch dát, na základe ktorých vydrevenie studne treba datovať do obdobia 3434±25 BP a 1744 cal BC (Forenbaher 1993, 250). Vďaka J. Bátorovi a J. Görsdorfovi sa uvedené dáta dajú porovnať s dátami pre hroby 110 a 282 v Jelšovciach, ktoré obsahovali mladší typ ihlíc s guľovitou hlavicou stupňa A2 (tab. I). Z tohto porovnania vyplýva, že studňa v Gánovciach bola vydrevená približne 50 rokov pred uložením mŕtvych do spomenu-tých hrobov v Jelšovciach (tab. 1).

V zachovanej spodnej časti studne, ktorá bola pôvodne hlboká 8-9 m, E. Vlček a F. Prošek zistili šesť vrstiev, ktoré očíslovali zdola nahor (obr. 1). Vo svojom príspevku z roku 1963 však uverejnili iba nálezy z vrstiev 2 a 3, ktoré pripísali otomanskej a únětickej kultúre. Železný predmet z vrstvy 3 považovali za import zo Stredného Východu (Vlček/Hájek 1963, 431-434, 436).

Podľa F. Proška sa v studni našli aj črepy bukovohorskej kultúry a halštatské črepy (Prošek 1956, 76).

Stručný opis vrstiev podľa údajov E. Vlčka a L. Hájka:

- Vrstva 6 - odpad z kameňolomu.
- Vrstva 5 - humózná hlina premiešaná štrkom. Obsahovala fragmenty do červena prepálenej mazanice, čiastočne spálené brvná z vydrevenia studne, črepy, kúsky bronzoviny a polámané, čiastočne prepálené ľudské a zvieracie kosti. Steny studne boli na mnohých miestach vypálené do červena.
- Vrstva 4 - takmer súvislá vrstva prepáleného obilia.
- Vrstva 3 - tmavá hlina. V hornej časti vrstvy - podľa F. Proška tesne pod bázou vrstvy prepáleného obilia - sa pod prepáleným dreveným trámom z hornej časti vydrevenia studne našli kosti ľudskej ruky. Ramenná kosť a kosti predlaktia ležali na sebe, na nich boli nastoknuté dva bronzové náramky. Vedľa nich ležal konglomerát nálezov - dva široké prstene z dvojitého drôtu, zlepené sklenou masou z prepálených belasých korálikov, fragment špirálovitej ružice, dve bronzové kruhové kovania, taktiež zlepené belasou sklenou masou, malé bronzové gombíky, špirálovitý prsteň zo zlatého drôtu a železná rukoväť dýky (tab. II).
- Vrstva 2 - humózná hlina. Obsahovala ľudské a zvieracie kosti, mušle, črepy, výrobky z hlíny, z kosti a z kameňa, časti nádob z bronzovej kôry (tab. III), spálené larvy a panciere (škrupiny) hmyzu, ovčie trus, semená a plody rastlín.
- Vrstva 1 - zasahovala až po dno studne. Hlinitý sediment bez zvrstvenia obsahoval početné črepy a zvieracie kosti.

Na rozdiel od vrstiev 1, 2 a 5 sa teda vo vrstve 3 nenašli ani črepy, ani zvieracie kosti. Táto vrstva však obsahovala prepálený trám, aké sa zistili iba v hornej časti studne, t. j. vo vrstve 5. Vzhľadom na stopy ohňa patria vrstvy 3 a 4 teda k hornej časti studne, v ktorej došlo k požiaru. To znamená, že E. Vlček a L. Hájek precenili úlohu vrstvy spáleného obilia, ktorá podľa nich rozdeľovala studňu na hornú a spodnú časť, a že sa táto vrstva nemôže používať ako argument pre spolupatričnosť nálezov z vrstiev 2 a 3, ako sa to od čias prvej publikácie traduje dodnes.

Už v roku 1977 však poukázal H. Schickler na to, že publikovaná keramika sa našla v inej vrstve než železná rukoväť dýky (Schickler 1977, 629).

Keďže nie všetky nálezy z vrstvy 2 sa dajú spájať s pitím vody zo studne z kultových dôvodov, alebo s jej použitím na libácie (stačí poukázať na psami ohryzené zvieracie kosti a ovčie trusy), vynára sa otázka, kedy sa nálezy otomanskej kultúry dostali do studne.

Keramika zdobená špirálovitými vypuklinami (tab. III: 20, 21) umožňuje aj za súčasnej nedostatočnej znalosti nálezov zaujať stanovisko k tejto otázke, a to na základe hrobovej keramiky (sídlišká otomanskej kultúry na Slovensku nie sú zatiaľ publikované). Keramika zdobená špirálovitými vypuklinami sa v hrobe 32 v Strede nad Bodrogom vyskytla v sprievode ihlice typu Streda nad Bodrogom (Polla 1960) a v hrobe 382 v Nižnej Myšli v sprievode ihlic typu Barca (tab. IV). Neskorý výskyt takto zdobenej keramiky sa dá spoľahlivo sledovať aj na pohrebisku v Geleji v povodí Hornádu, kde sa z trinástich hrobov, ktoré obsahovali ihlice s guľovitou hlavícou a hladkou alebo tordovanou ihlou, iba v jednom hrobe (hrob 68) našla keramika zdobená špirálovitými vypuklinami (tab. V). To znamená, že takto zdobená keramika z vrstvy 2 v gánovskej studni je podstatne mladšia ako vydrevenie studne a mladšia ako hroby 110 a 281 z Jelšoviec. Keďže široké prstene z dvojitého bronzového drôtu (tab. II: 1, 3) v únětickej oblasti vystupujú iba v sprievode ihlic stupňa A2, prichádza pre únětické nálezy z vrstvy 3 v gánovskej studni do úvahy iba ich sekundárna poloha - sú staršie než keramika zdobená špirálovitými vypuklinami z vrstvy 2. Železný predmet z vrstvy 3 (tab. II: 9) E. Vlček a L. Hájek interpretovali ako rukoväť dýky, obloženie ktorej bolo na širšom konci upevnené železnými nitmi plátovanými bronzom a na užšom konci železným nitom a prúžkom bronzového plechu, ktorý obiehal okolo rukoväte. Argumenty autorov sú natoľko presvedčujúce, že interpretácia tohto predmetu ako rukoväte je omnoho prijateľnejšia, než jeho najnovšia interpretácia V. Furmánkom ako železného kosáka s nitovanou čepeľou (Furmánek 2000). Avšak ani interpretáciu uvedeného predmetu ako rukoväte dýky nemožno akceptovať. Dýky majú vždy rovnú rukoväť -

preto gánovská „rukoväť dýky“ ani po takmer päťdesiat rokoch od jej nájdenia nemá analógie. Ak rukoväť mala pri používaní pevne spočívať v ruke, prichádza do úvahy iba jej vodorovná poloha užším koncom nadol, teda jej funkcia ako rukoväť noža alebo sekáča. S najväčšou pravdepodobnosťou ide o záchytnú platničku pomerne veľkého halštatského noža (tab. VI: C1). Ako najbližšiu známu analógiu uvádza autorka tohto príspevku nôž z hrobu 649 v Hallstatte (tab. VI: C2), obloženie rukoväte ktorého bolo takisto upevnené železnými nitmi a prúžkom bronzového plechu. Datovanie do halštatského obdobia prichádza do úvahy aj u ďalších predmetov z vrstvy 3. Takzvané malé gombíky sa odlišujú od gombíkov únětickej kultúry (tab. VI: A) a sú tvarovo totožné s halštatskými návlečkami z konského postroja (tab. VI: C). Náramok s prierezom tvaru písmena D (tab. II: 8) má analógie napríklad na pohrebisku v Hallstatte a jeho nálezové okolnosti - takisto ako aj druhého náramku, stočeného z ihlice neznámeho tvaru (tab. II: 7) - pripomínajú situáciu známu z jaskyne Býčí skála na Morave. K datovaniu bronzového kovania (tab. II: 6) sa na základe prvej publikácie nedá zaujať stanovisko. Podmienkou pre datovanie špirálovitej ružice (tab. II: 2) by bola znalosť predmetu, z ktorého pochádza. Celkovo sa časové nehomogénne nálezy z vrstvy 3 dajú s výnimkou náramkov klasifikovať ako malý depot starého šperku a kovu, ktorý, ako o tom svedčia výrazné stopy ohňa, súvisí s požiarom v hornej časti studne.

Z uvedeného vyplýva, že studňa v Gánovciach bola vydrevená okolo roku 1744 cal BC a že najmenej 50 rokov slúžila ako zdroj vody. Pravdepodobne v dôsledku vyschnutia prameňa ju obyvatelia sídliska otomanskej kultúry začali používať ako odpadovú jamu. V halštatskom období v nej zrejme vybudovali kultové miesto. Až v tom období sa do studne dostali spolu s halštatskými nálezmi, možno aj s nálezmi ďalších predhalštatských období, aj nálezy únětickej kultúry.

MITTELALTERLICHE SIEDLUNG UND GRÄBERFELD IN BAJČ-MEDZI KANÁLMI

(Vorbericht)

MATEJ RUTTKAY

(Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra)

Diese Studie entstand im Rahmen des Forschungsprojektes der VEGA-Agentur Nr. 2/3171/23

Complete excavation of an Early-medieval site in the river Žitava basin that was situated on a peninsula (island) with the area of 3,5 ha. More than 500 habitation objects represent the settlement development from the 6th to 11th cent. - houses - underground huts, storage pits, separated kilns, roasting pits, gutters and another undefined objects. A burial ground from the 9th and 9th-10th cent. with graves of warriors. A Top-medieval burial ground - traces of cuts, decapitation, etc. Found on the anthropologic material. The micro-regional development during the 6th-13th cent. - settlement processes, interethnic relations.

EINLEITUNG

Im Frühjahr 1987 meldete dem Archäologischen Institut der SAW und dem Museum in Nové Zámky Herr Štedra, Baggermeister der Firma Hydrostav, die Tatsache, dass sich bei Erdarbeiten im Rahmen der Rekultivierung des Ackerbodens im Gemeindekataster von Bajč wahrscheinlich Menschenknochen befinden. Gemeinsam mit Herr Lízka, dem Ethnographen des Museums in Nové Zámky, führte ich augenblicklich eine Besichtigung der Lage durch. Im Nordteil der Düne waren zwei umfangreiche Sandgruben ausgegraben. In einer von ihnen befanden sich im Profil deutliche Grabgrubenumrisse und Menschenknochen. Noch dazu wurden direkt in der Lage die vorangehenden Beobachtungen A. Točík (1978, 238, 239) bestätigt, d. h. eine Besiedlung namentlich aus dem Neolithikum und aus dem Frühmittelalter. Auch ungeachtet dessen, dass die Archäologen mit dem Investor (Sigma Nové Zámky) eine Übereinkunft über ein neues Harmonogramm der Rekultivationsarbeiten vereinbarten, haben die Arbeiter eigenmächtig blitzschnell noch weitere Abschnitte abgebaggert (ca. 300 m³), und dadurch vernichteten sie einen Teil des Gräberfeldes und mindestens drei Grubenhäuser und mehrere Siedlungsgruben. Im Mai des J. 1987 wurde hier mit einer intensiven großflächigen archäologischen Rettungsgrabung begonnen (Čaplovič/Cheben/Ruttkey 1988; 1989).

Da es sich um eine der größten Grabungen einer frühmittelalterlichen Siedlung in der Slowakei handelt, deren komplexe Bearbeitung noch mehrere Jahre dauern wird, erachte ich für notwendig, der Fachöffentlichkeit wenigstens eine kurze, sicherlich

nicht erschöpfende Übersicht der erlangten Ergebnisse vorzulegen. Die Studie ist eine einleitende Arbeit im Rahmen des entstehenden Grantprojektes „Altslawische Siedlung, Entstehung, Entfaltung und Untergang einer frühmittelalterlichen Siedlung am Beispiel einer komplexen Analyse der Siedlungsobjekte und materiellen Kultur, die bei der archäologischen Grabung in Bajč gewonnen wurde“, das im Rahmen VEGA genehmigt wurde.

FUNDGESCHICHTE

Die erste Erwähnung über archäologische Funde aus dem Gemeindekataster stammt noch aus dem 19. Jh., wann der Fund einer römischen Grabstelle angeführt wird (Ratimorská 1987, 5). Geschlossener Gesichtspunkte über die Besiedlung der Mikroregion in der Urzeit, in frühgeschichtlicher Zeit und im Mittelalter brachte zu Beginn der 30-er Jahre Š. Janšák (1931, 46-49). Zu einer ausgeprägten Entfaltung der archäologischen Erforschung der Region kam es in den 50-er Jahren dank A. Točík (1964; 1978; 1983). Nach einer gewissen Drosselung in den 60-er Jahren und in der ersten Hälfte der 70-er Jahre sind die 80-er Jahre durch eine Erneuerung ausgeprägter Grabungsaktivitäten gekennzeichnet, namentlich im Zusammenhang mit umfangreichen wirtschaftlich-technischen Bodengestaltungen (Cheben/Ruttkey 1991; 1992; 1993; 1995; 1996; Nevizánsky 1992; Točík 1980). Die Fundstelle selbst hat in die Literatur Š. Janšák (1931, 48) eingeführt und eine weitere Geländeerkundung erfolgte erst im J. 1977 und Anfang der 80-er Jahre von A. Točík (1978, 238, 239).

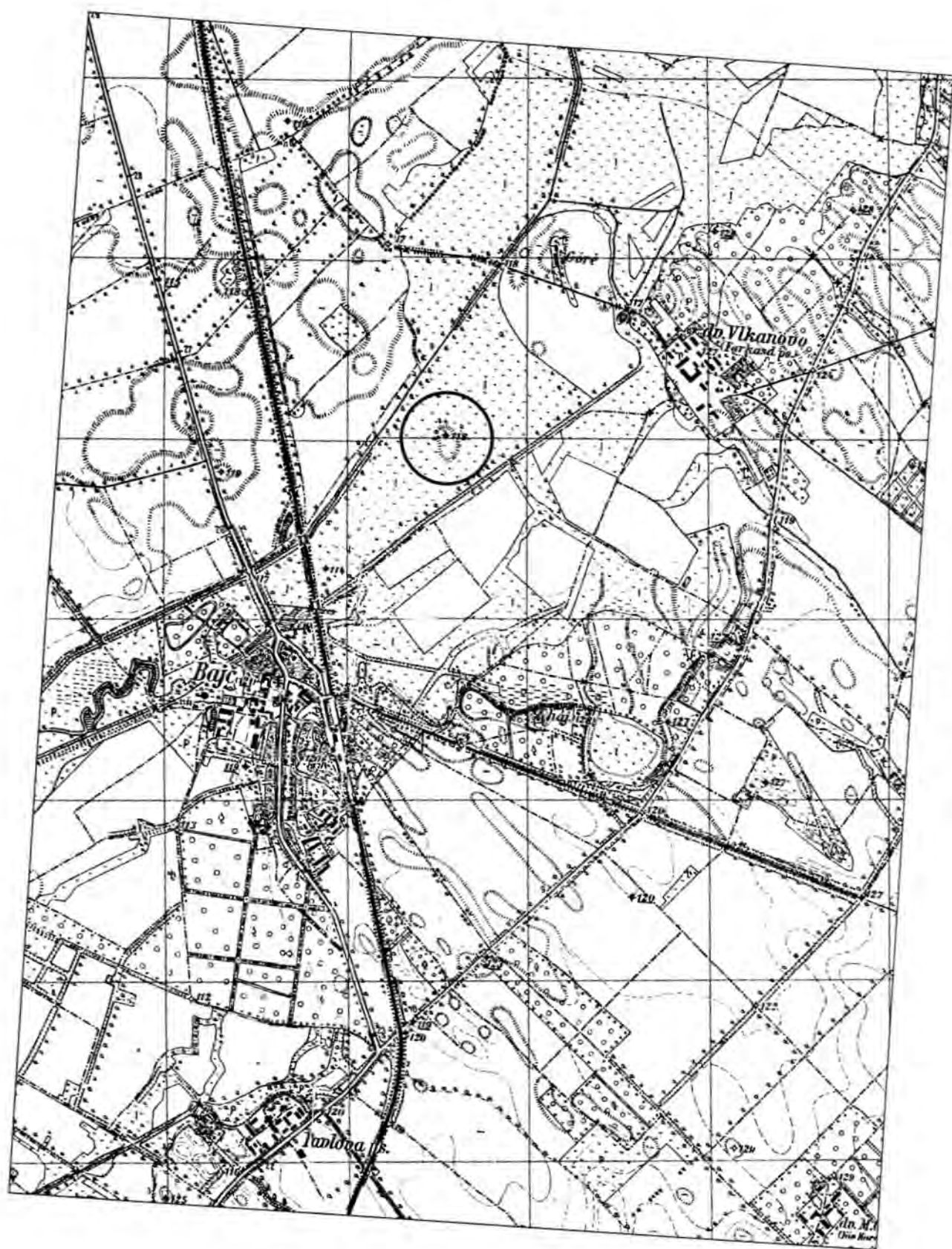

Abb. 1. Bajč-Medzi kanálmí. Lage der Fundstelle. Karte aus dem J. 1930.

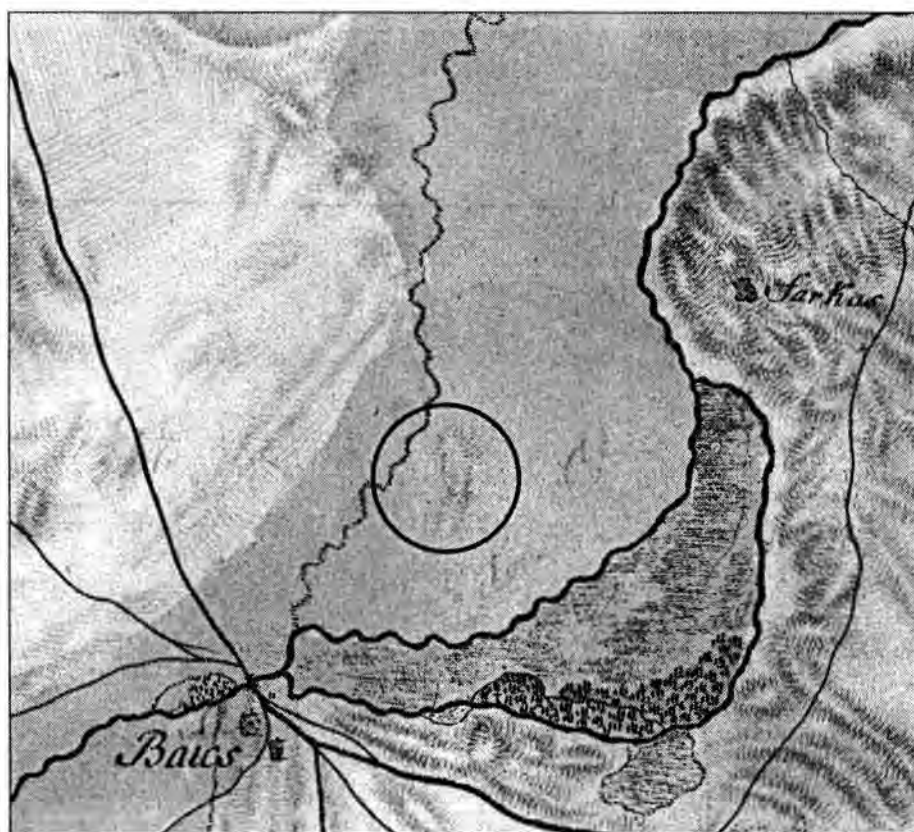

Abb. 2. Bajč-Medzi kanálmi. Lokalität auf der Karte der sog. josephinischen militärischen Kartierung (aus dem J. 1789).

FUNDORT - GEOMORPHOLOGISCHE CHARAKTERISTIK

Die Gemeinde Bajč liegt im südlichen Teil der Westslowakei in der Donauniederung im Flusstal der Žitava. Die Fundstelle erstreckt sich heute auf der linksuferigen Aue (ursprünglich auf der rechtsuferigen) auf einer ehemaligen, von Flussarmen der Žitava umgebenen Halbinsel oder Insel? (Abb. 1; 2). Die ursprünglichen Flussarme wurden bei der Regulierung der Žitava zu Beginn des Jahrhunderts und bei der Bodenrekultivierung in den 80-er und 90-er Jahren zugeschüttet und damit die Halbinsel mit dem umliegenden Festland verbunden. Der Westteil der Mikroregion ist mit Auen- und Schwarzerdeböden. Noch in den J. 1982-1983 säumte Bewuchs von Strauchern im Raum des untergegangenen Flussarmes den Nordwestrand der Lage. Zu Beginn der Ausgrabung im J. 1987 war bereits das Gesträuch entfernt, und die Flussarme waren im Frühjahr durch Sümpfe, bzw. extreme nasse Böden erkennbar.

Den nördlichen Teil der Insel bildete eine ca. 4 m über das umliegende Gelände erhöhte Sanddüne, die sich südwärts in eine niedrige, etwa „über das umliegende Terrain erhöhte Fläche senkte (Abb. 3).

Die Insel hatte eine Gesamtfläche von 3,5 ha und eine Sand-Lehm-Schotterunterlage. Die Düne entstand durch sukzessive Anwehung von 1-2 cm breiten Sandschichten. Jahrzehnte hindurch wurde sie intensiv landwirtschaftlich genutzt, und bereits die zutagegetretenen Lesefunde haben angedeutet, dass ein Teil der Objekte überpflügt wurde. Durch Sandförderung vor den eigentlichen Forschungsarbeiten wurden annähernd 3000 m² von ihr gestört (Abb. 3). Durch diesen Eingriff wurden (nach Informationen der Arbeiter) mindestens 15 Gräber, zwei Grubenhäuser und eine nicht näher bestimmte Anzahl von Gruben vernichtet.

Von den naturräumlichen Verhältnissen der Fundstelle im Frühmittelalter zeugen auch Funde fossiler Weichtiergemeinschaften, die in den Verschüttungsschichten der frühmittelalterlichen Objekte gefunden wurden (analysiert von T. Čejka). Der Anteil der Arten, die auf offene Standplätze hinweisen, ist sehr hoch. Die Arten des patentikole, steppikole und xerikole Ökoelementes weisen in der Struktur der Malakozenose sogar 89% Anteil auf. Die Vertretung von Waldarten ist niedrig und es kann ebenfalls nicht ausgeschlossen werden, dass sie hierher durch die Tätigkeit von Säugetieren aus ursprünglichen älteren (neolithischen)

Abb. 3. Bajč-Medzi kanálmí. Luftbildaufnahme vom Nordteil der Fundstelle (von Nordwesten).

Abb. 4. Bajč-Medzi kanálmí. Luftbildaufnahme vom Mittelteil der Fundstelle (von Südwesten).

Schichten eingeschleppt wurden. Aus den Analysen T. Čejkas geht hervor, dass „... die Umgebung der Fundstelle entwaldet wurde, obwohl in der nahen Umgebung eine dünne Einschaltung einer Gehölzvegetation nicht ausgeschlossen werden kann (Bäume oder Sträucher), wovon sporadische Waldarten und die Art *Helix pomatia* zeugen würde, die ein Bewohner aufgelichteter Wälder und der Ränder von Waldbeständen ist.“

Das Verhältnis der Elemente von Wasserarten zeigt eindeutig, dass es sich um Malakozoenen von kleinflächigen stehenden Gewässern handelte, die wahrscheinlich dicht mit Wassermakrophiten bewachsen waren. Im semiterrestrischen Teil der Uferlinie erschienen in niedriger Abundanz stark feuchtliebende ripikole Arten und die feuchtliebenden Arten *Carychium minimum*, *Carychium tridentatum*, *Zonitoides nitidus* und andere. Nach T. Čejka handelte es sich hier um einen Graben mit stehendem Gewässer und periodischem Wasserspiegel, der vom Grundwasser gespeist wurde. Die Geländesituation deutet an, dass hier einer der wahrscheinlichen Flussarme der Žitava vorlag, der etwa stärker vom Grundwasser als vom direkten Žitavalauft gespeist wurde. Optisch könnte somit das frühmittelalterliche Aussehen der Mikroregion in vieler Hinsicht dem gegenwärtigen Stand ähneln.

FORTLAUF DER GRABUNG UND DIE METHODIK

Die Methodik und zeitliche Planung der Ausgrabung waren vom Fortgang der Bauarbeiten beeinflusst. In Anbetracht dessen, dass es sich damals um einen sog. vom Staat überwachten Bau handelte, konnten die Bauarbeiten nicht eingestellt werden, sondern ihr Harmonogramm lediglich so geregelt werden, um in beschleunigtem Termin die notwendigste Rettung von Siedlungsobjekten durchführen zu können (J. 1987-1990). Im J. 1991 wurde die Grabung durch einen administrativen Eingriff der damaligen Leitung des archäologischen Institutes der SAW eingestellt. Mit Schwierigkeiten gelang die Erneuerung der Grabung im J. 1992 und bis zum J. 1994 mit Hilfe von Sponsoren die Untersuchung der ganzen bedrohten Fläche der ursprünglichen Sanddüne abzuschließen (Cheben/Ruttkay 1995; 1996). Schon zur Zeit der Feststellung von gestörten Objekten wurde auf verhältnismäßig aggressive Weise beiläufig die Hälfte des Nordteiles der Fundstelle vom Humus abgeschürft. Die Humusabschürfung des verbleibenden Raumes verlief bereits unter der Aufsicht von Archäologen, und zwar mit Hilfe von Erdmaschinen - Bulldosern und einem UDS-Bagger mit flachem

Löffel. Nach der Humusabschürfung folgte in der Regel eine mehrfache manuelle Verputzung der Fläche und in mehreren Fällen auch ihre manuelle Erniedrigung. Ungeachtet dessen kann nicht ausgeschlossen werden, dass vor der Ausgrabung viele weniger eingetiefte Relikte von Objekten vernichtet, bzw. stark gestört wurden (namentlich in der Südhälfte der Düne, wo die Objekte deutlich auch schon durch Überpflügung gestört waren).

Die Grabungsfläche wurde in ein Sektorennetz mit Quadraten von je 5 x 5 m Ausmaß aufgeteilt. Untersucht wurden die Objekte durch ein System der Entfernung der Verschüttung nach den einzelnen Schichten. Der Großteil wurde sukzessiv nach Vierteln freigelegt, bei häufiger Ausnützung verschiedener Schnitte bis zum Liegenden, das aus braunem Lehm oder gelbem Sand bestand.

URZEITLICHE UND FRÜHGESCHICHTLICHE BESIEDLUNG

Der Besiedlung während der jüngeren Steinzeit (Želiezovce-Gruppe und Anfänge der Lengyel-Kultur) ist eine eigene Monographie gewidmet (Cheben 2000). Objekte dieses Zeitabschnittes befanden sich nur im nördlichen erhöhten Dünenteil, der damals noch von einem niedriger gelegenen südlichen Teil ausgeprägter abgeteilt, bzw. nur mit einer schmalen Landenge verbunden war. Es ist wahrscheinlich, dass die Žitava damals einen höheren Wasserspiegel aufwies und deswegen war der Südteil mit Wasser durchtränkt und unbewohnbar. A. Točík (1978, 238) gewann bei Geländebegehungen auch vereinzelt Scherben der Kultur mit kanellierter Keramik. Da die Geländegrabung keine weiteren Besiedlungsbelege aus diesem Zeitabschnitt ergab, dürfte es sich hier wahrscheinlich um eine kleinere Siedlungseinheit gehandelt haben, etwa von weidewirtschaftlichem Charakter. Von ähnlichem Gepräge waren etwa auch die Ansiedlungen aus der jüngeren Phase der Spätsteinzeit (Kosiň-Čaka-Gruppe - Cheben 1999) und aus der Bronzezeit. In beiden Fällen belegen dies lediglich sporadisch vorkommende Objekte.

Erfasst wurden in geringer Zahl Objekte, welche die mittlere Latènezeit repräsentierten. Zwei Grubenhäuser mit charakteristischer Zweipostenkonstruktion waren beinahe 150 m voneinander entfernt. Sie befanden sich im Nordteil der Düne, aber auch auf einer dunklen Anschwemmung zwischen dem Nord- und Südteil, was andeutet, dass es zur Verfüllung dieser Senke irgendwann zwischen der Bronze- und Latènezeit kam. Es handelte sich wahrscheinlich um zwei selbständige Ansiedlungen.

MITTELALTERLICHE BESIEDLUNG

Insgesamt konnten 1078 Objekte aus ur- und frühgeschichtlicher Zeit und aus dem Mittelalter untersucht werden. In das Früh- und Hochmittelalter zuweisbar sind 551 Objekte, 47 Gräber und umfangreiche Grabensysteme (Abb. 3; 4). Es ist nicht ausgeschlossen, dass nach eingehenden Analysen des Fundinventars mäßige Korrekturen dieser Angaben entstehen werden.

Der absolute Großteil der untersuchten Objekte präsentiert einen Siedlungshorizont des 6.-11. Jh. Objekte aus dem 12.-13. Jh. wurden nur ausnahmsweise freigelegt, und von einer Besiedlung in dieser Zeit zeugen eher nur Oberflächenfunde (Sporen, Keramik). Bloß ein kleiner Teil der untersuchten Objekte ist in das 15.-16. Jh. datiert - ein Grubenhaus mit einer zentral situierten Feuerstelle - Objekt 85 (Taf. III: 4), zwei Lehmgruben und zwei näher unbestimmte Gruben. In der Verfüllung vieler Objekte befand sich lediglich unausgeprägtes Keramikmaterial, daher wird ihre genauere Datierung auch in Zukunft schwierig sein.

Weniger verlässlich ist auch die zeitliche Einstufung auf Grundlage der Struktur und Verfärbung der Verfüllung (kennzeichnend war für das Mittelalter eine dunklere braunschwarze Verfüllung). Es ist ebenfalls nicht ausgeschlossen, dass auch manche der ursprünglich in das Neolithikum verwiesenen Objekte mittelalterlich sind. Das häufige Vorkommen der in der Verfüllung verstreuten neolithischen Scherben und das Fehlen mittelalterlicher Funde braucht noch keine eindeutige Zuweisung in das Neolithikum bedeuten. Ein geeigneter Beleg ist z. B. das Objekt 217, wo beinahe in sämtlichen Schichten eine reiche neolithische Keramikkollektion gefunden wurde, jedoch ausschlaggebend ist das sporadische Vorkommen frühmittelalterlicher Scherben. Zu erwarten ist in Zukunft eine Präzisierung der Datierung der älteren Besiedlungsphase mit Hilfe der Analyse gefundener Getreidekörner mit der ^{14}C -Methode.

Die Datierung der Befunde ist nicht nur dank der Funde (überwiegend Keramik), sondern auch dank mehrerer Superpositionen und der günstigen stratigraphischen Situation im Nordteil der Fundstelle ermöglicht. Nach dem Auflösen der Siedlung aus dem 8.-9. Jh. wurden die niedrigeren Teile im Norden der Fundstelle überschwemmt und an Stellen mit sandiger Unterlage kristallisierte sich an der Grenze des damaligen Niveaus (auch des Objektes) eine kalkige, beinahe unerschlagbare Kruste. Diese kopiert vorzüglich das damalige Gelände wie auch die Objekte und Pfostengruben und verhinderte eine Verzerrung der Geländesituation während der Grabung. Mit einer schwarzbraunen angeschwemmten Schicht waren auch manche Gräber aus der zweiten Hälfte des

9. Jh. überdeckt, die zugleich die älteren Siedlungsobjekte gestört hatten. Das bedeutet, dass die Schicht über den Objekten und auch über dem älteren Gräberfeld jünger als das 9. Jh. ist. In diese Schicht wurden später die Objekte vom Ende des 9.-15. Jh. eingetieft (manchmal stören sie auch direkt, bzw. liegen sie in der Schicht über den Objekten aus dem 8.-9. Jh. - Objekt 59 und 59A).

Frühmittelalterliche Siedlung

Den am intensivsten vertretenen Zeitabschnitt der Besiedlung der Lage im 6.-11. Jh. kann man anhand der Keramik vorläufig in vier verhältnismäßig ausgeprägte relativ-chronologische Horizonte aufteilen. Ihre absolute zeitliche Einstufung ist vorderhand nur hypothetisch:

- **Horizont I** - mit Keramik des Prager Typus (ohne nachgedrehte Ware) - ca. 6./7. Jh. (Abb. 22).
- **Horizont II** - mit Keramik des Prager Typus (inklusive mit nachgedrehter Ware, oder des älteren Donau Typus) - ca. 7./8. Jh. (Abb. 23; 24).
- **Horizont III** - mit Keramik des sog. jüngerem Donau Typus - zweite Hälfte des 8. Jh. - erste Hälfte des 9. Jh. (Abb. 25-27).
- **Horizont IV** - mit sog. großmährischer Keramik - zweite Hälfte des 9.-10./11. Jh. (Abb. 28).

Es muss betont werden, dass die Grenzen zwischen den einzelnen Horizonten nicht scharf sind und mehrere Objekte Merkmale zweier Horizonte aufweisen.

SIEDLUNGSOBJEKTE

Die untersuchten mittelalterlichen Objekte werden vom typologischen Gesichtspunkt in sechs Gruppen eingeteilt - in Häuser (71), selbständige Öfen (66), kleine und große Vorratsgruben (94),

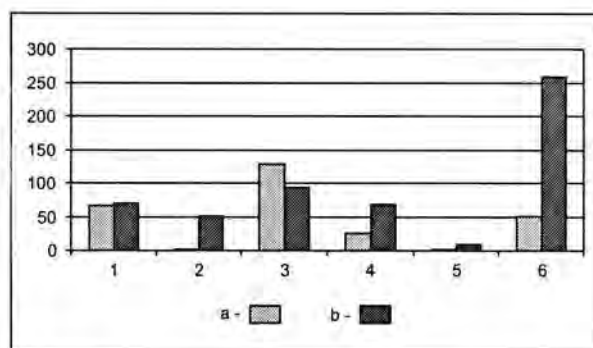

Abb. 5. Diagramm der absoluten Zahl einzelner Gattungen von frühmittelalterlichen Objekten. 1 - Haus; 2 - freistehende Öfen; 3 - Vorratsgrube; 4 - Aschengruben; 5 - Rinne-Graben; 6 - näher unbestimmte Gruben. Legende: a - Mužla-Cenkov; b - Bajč-Medzi kanálmi.

Aschengruben (68), in verschiedene, näher unbestimmbare Gruben (243) und Grabensysteme. Das Verhältnis der Vertretung dieser Objekte zeigt die Abbildung 5. Gegenwärtig verläuft die Auswertung des ganzen Fundfonds, so dass es in der endgültigen Analyse zu einer mäßigen Verschiebung in der funktionellen, aber auch zeitlichen Einstufung der Objekte kommen kann.

Grubenhäuser

Die eindeutig wichtigste Rolle in der Innenstruktur der Siedlung fällt dem Wohnhaus zu, das den Maßstab der kulturellen Reife seiner Benutzer bildet und zugleich ein Bild über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Verhältnisse bietet. Den grundlegenden Haustyp in Bajč stellen, so wie es auf frühmittelalterlichen Siedlungen im Mitteldonauroaum üblich ist, leicht eingetiefe quadratische oder rechteckige Bauten dar – die Grubenhäuser (Tabelle 1). Diese wurden in fünf Gruppen aufgeteilt, wobei die Gliederung auf die Pfostenkonstruktion, bzw. auf die Konstellation der dachtragenden Pfosten und Wandpfosten Bezug nahm (Ruttkay, M. 2002). Hinsichtlich der Konstruktion können unter den in Bajč untersuchten Häusern fünf Haustypen unterschieden werden (Abb. 6). Zum Typ VI gehören Häuser, die zu den Typen I-V nicht zuweisbar sind.

- **Typ I** - pfostenlose Grubenhäuser (34). Ein quadratischer oder rechteckiger, ausnahmsweise trapezförmiger Grundriss ohne eingelassene Trägerpfosten (eine Ausnahme bilden nur Objekte mit einem Pfosten in der Mitte des Objektes).
- **Typ II** - Giebelpfostenhäuser (26). Zwei jeweils in der Mitte der Schmalseite eingesetzte Firstpfosten dienten als Träger des Dachgerüsts.
- **Typ III** - Eckpfostenhäuser. Sie sind durch Pfosten in den vier Hausecken charakterisiert, die gewöhnlich durch ein Giebelpfostenpaar ergänzt waren. Vier- und Sechspfostenhäuser sind demnach als Varianten dieses Typs anzusehen.
- **Typ IV** - Wandpfostenhäuser (3). Sie besaßen mindestens drei Pfostenpaare an den Langseiten, d. h. zu den Eckpfosten kam ein weiteres (oder mehrere) Pfostenpaar etwa in Wandmitte hinzu.
- **Typ V** - Sechspfostenhaus mit zwei Giebelpfosten (1). Zwei Pfosten in der Mitte der schmaleren Wände und je zwei Pfosten bei den Seitenwänden.
- **Typ VI** - Grubenhäuser, die sich nicht in die Typen I-V einordnen lassen.

Am häufigsten vertreten sind die Typen I (34) - ohne Pfostenkonstruktion und II (26) - der Giebelpfostentyp (Abb. 6). Ausnahmsweise erscheint der Eckpfostentyp und selten der Typ mit mehr als sechs Pfostengruben, welche die Dachkonstrukti-

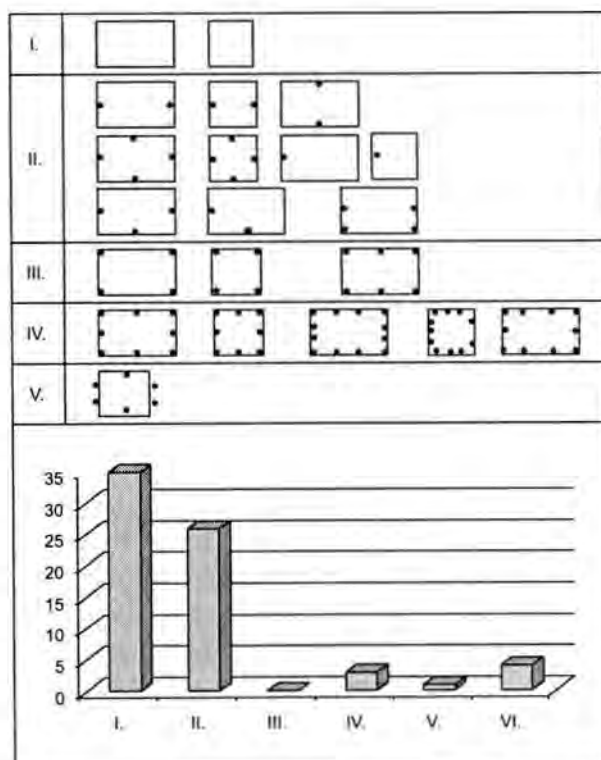

Abb. 6. Bajč-Medzi kanálmi. I-V - schematische Gliederung der Häuser aufgrund der Konstruktion ohne Darstellung der Heizanlage; VI - Grubenhäuser, die sich nicht zu den Typen I-V einordnen lassen.

on trugen. Das sind ähnliche Ergebnisse wie auf anderen frühmittelalterlichen Fundstellen im Mitteldonauroaum (Lazár 1989, 46; Madaras 1989, 32; 2000, 238-240).

Bei den Wohnhäusern von Bajč kommen Grubenhäuser verschiedenster Größe nebeneinander vor. Ihr Ausmaß schwankt zwischen 4,8 und 18,4 m². Am häufigsten sind sie von 6,5 bis zu 12 m² (Abb. 7), was ähnliche Angaben sind, wie von der Siedlung aus dem 9.-10. Jh. in Mužla-Čenkov, wo sogar 90% der Grubenhäuser eine eingetiefte Flä-

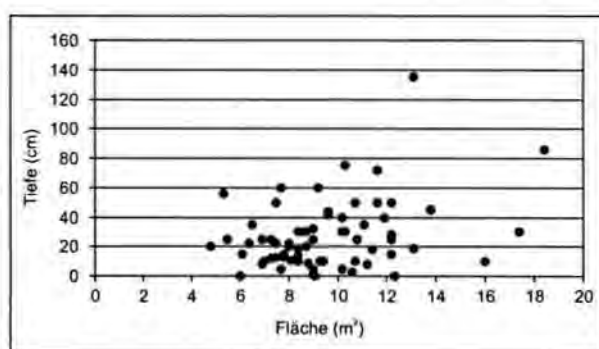

Abb. 7. Bajč-Medzi kanálmi. Diagramm der Beziehung der Fläche der Häuser zu ihrer Eintiefung.

Tabelle 1. Bajč-Medzi kanálmi. Beschreibende Angaben zu den untersuchten Häusern. Erklärungen: a - 100%; b - 75%; c - 50%; 25%; d - erhaltenes Bruchstück; e - quadratisch - Toleranz 10%; f - rechteckig; Fe - Feuerstelle; Lo -Lehmofen; So - Steinofen.

Nummer des Objektes	Erhaltungszustand ca.	Typ	Grundriss	Länge [cm]	Breite [cm]	Fläche [m²]	Heizvorrichtung	Ofenausmaße [cm]	Hauseingang	Anmerkung
3	b	I	a	320	318	10,20	Lo	110	-	
14	b	I	b	280	230	6,50	Lo	112x110	-	
21	a	VI	a	430	428	18,40	So	70x60	-	gestörtes Grab 9
23	b	IIC	a	428	406	17,40	So	138x110	-	
34	a	VI	a	238	220	5,30	Fe	60x45	-	unsicheres Grubenhaus
36	b	I	b	340	340	11,60	So	70	-	unregelmäßiger Grundriss
37	a	IIB	a	284	272	7,70	-	-	-	
42	a	IIB	a	280	275	7,70	Fe	120x90	-	
42A	a	II	a	320	280	9,00	So	50x70	-	
43	a	IIB	a	290	280	8,10	Lo	88x60	-	
45	a	IIA	b	320	280	9,00	-	-	-	System von Pfostengruben
46	a	IVC	a	420	380	16,00	Fe	60x60	-	kleine Pfostenlöcher und zwei Webgruben
53	a	IVA	a	335	320	10,70	So, So	125x120; 100x70	V1	Destruktion eines Steinofens auch in der N-Ecke, kleine Pfostenlöcher vor dem Ofen, Rauchabzug
55	a	IVB	b	310	253	7,80	So	90x70	-	
57	a	IIB	a	250	255	6,40	Fe	40	-	2 Webgruben, vor der Feuerstelle kleine Pfostenlöcher
59A	a	I	a	330	320	10,60	So	90x80	-	
62	a	IIC	b	370	330	12,20	Fe	110x80	-	kleine Pfostenlöcher auf dem Fußboden
74	b	IB	a	300	280	8,40	So	110x90	-	in der S-Ecke eine wannenförmige Grube
79	b	I	b	360	310	10,70	So	110x80	-	
86	b	IIB	a	288	270	7,80	So	90x80	-	
303	a	VI	a	350	340	11,90	So	120x110	-	gestörtes Grab 37; kleine Pfostenlöcher im Fußboden, Rauchabzug
307	a	IIC	a	360	340	12,20	So	80x70	-	
310	a	II	a	360	340	12,20	So	90x70	-	
316	b	IIB	a	294	272	8,00	So	120x90	-	
318	b	I	a	264	260	6,90	-	-	-	
319	b	IIB	a	270	260	7,00	So	80	-	
320	b	IIB	a	266	230	6,10	Lo, Lo, Lo, Lo	80x75; 75x110; 64x60; 62x80	-	System von 4 Lehmöfen
327	b	II	b	380	340	12,20	So	100x80	-	Konstruktion des Rauchabzugs, im Fußboden kleine Pfostenlöcher
328A	c	VI	?	320	?	70,00	?	?	-	gestörtes Objekt 328
329	a	VI	a	300	290	8,70	Lo	70x45	-	
332	b	I	a	290	270	8,00	Fe	50	-	Feuerstelle 8 cm unter dem Fußbodenniveau
336	c	I	b	360	300	10,80	Lo	80	-	

Tab. 1. Fortsetzung.

Nummer des Objektes	Erhaltungszustand ca.	Typ	Grundriss	Länge [cm]	Breite [cm]	Fläche [m ²]	Heizvorrichtung	Ofenausmaße [cm]	Hauseingang	Anmerkung
340	a	IIC	b	400	344	13,80	So, Lo	100; 80x40	-	Geheimstelle in der S-Wand, kleine Pfostenlöcher in der Vertiefung
345	a	I	b	344	300	10,30	So	120x110	-	Webgrube
348	c	I?	?	300	300	?	So	80x85	-	Webgrube NO-SW, Rauchabzug
349	a	V	b	320	320	10,20	So	70x80	-	kleine Pfostenlöcher auf dem Fußboden
351	d	I?	?	348	210+	?	?	?	-	am Fußbodenrand Rillen
353	a	IIC	b	360	250	9,00	Fe	80x70	-	Vorratsgrube in der W-Ecke
358	a	I	a	220	220	4,80	-	-	V2	
698	c	?	?	?	?	?	?	?	?	
699	c	II	b	385	320	12,30	-	-	-	
700	b	II	b	380	300	11,40	Fe	100x80	-	Webgrube, kleine Pfostenlöcher, Rauchabzug
705	b	IIB	a	310	302	9,40	So	90x80	-	Ein Steinofen in der Vertiefung, kleine Vorratsgrube unsicheres Grubenhaus
714	c	I?	b	424	182	7,70	-	-	V5	unsicheres Grubenhaus
715	b	I?	b	340	340	11,60	Lo	70	-	unsicheres Grubenhaus
721	b	II	a	320	300	9,60	Fe, Lo	68x46; 120	-	
730	b	IC	a	300	280	8,40	Fe	60	-	
735	b	I?	b	380	198	7,50	Lo	70	-	
740	b	II	a	270	270	7,30	Fe	90x80	-	
746	c	IIC	b	330	290	9,60	-	-	-	mäßig rhombischer Grundriss
759	b	I	a	220	230	5,10	?	-	-	unsicheres Grubenhaus
762	c	I	b	320	285	9,10	So	100x80	-	nur nach dem Estrich festgestellter Grundriss
763	b	IIC	a	362	360	13,10	So	80x70	-	kleine Pfostenlöcher vor dem Ofen
785	b	II	b	300	200	6,00	?	?	-	System vom Pfostengruben
795	b	IIB	a	312	298	9,30	Fe	70	V1	kleine Pfostenlöcher
814	b	I	a	350	320	11,20		-	-	unsicheres Grubenhaus
841	b	I	b	445	250	11,10	-	-	-	
850	b	I	b	340	300	10,20	Fe	80x35	-	mäßig rhombischer Grundriss, Feuerstelle bei der O-Ecke
853	b	I	a	308	285	8,80	Fe	60x36	-	
857	b	I	b	290	260	7,50	So	80x60	V5	Eingang bei der W-Ecke
863	b	I	a	290	290	8,40	So	98x75	-	
876	b	I	a	285	257	7,30	Fe	58x48	-	
897	b	I	a	290	290	8,40	So	90x85	-	mäßig rhombischer Grundriss
909	b	I	a	300	290	8,70	Fe	50x40	-	
934	b	I	b	430	305	13,10	Fe	70x55	-	Produktionsobjekt?
937	b	I	b	330	260	8,60	Fe	46x33	V5	
939	b	I	b	360	256	9,20	-	-	-	
954	b	I	b	395	260	10,30	Lo	80	-	
993	b	I	b	260	210	5,50	Fe	54x30	-	
1033	b	I	b	300	230	6,90	Fe	40x35	-	
1066	a	I	a	290	260	7,50	Lo	136x110	-	
1073	b	I	a	304	295	9,00	Fe	120x130	-	

Abb. 8. Bajč-Medzi kanálmi. Objekt 340 - Grubenhaus mit einem in die Wand eingetieften Stein- und Lehmofen.

che in der Spannweite zwischen 5,9-11,2 m² aufweisen (Hanuliak / Kuzma / Šalkovský 1993, 42). Dies sind ähnliche Werte wie in Mähren (z. B. Břeclav-Pohansko 9-12 m² - Dostál 1987a, 88), aber abweichende von den übrigen Siedlungsgebieten der Westslawen, wo sich die Fläche am häufigsten zwischen 12-15 m² bewegt (Donat 1995, 81).

Der Fußboden der Häuser war am häufigsten ohne deutlichere Zurichtungen, lediglich festgetreten durch langfristige Benützung. In manchen Fällen war er jedoch auch verstrichen (selten mehrfach estrichartig). Eine interessante Situation wies das Objekt 345 auf, wo sich zwei Verputzschichten befanden und jede von ihnen zeichnete sich durch eine andere Verteilung kleiner Pfostengruben aus (Abb. 8).

Der Durchmesser der untersuchten Pfostengruben in den Häusern bewegte sich zwischen 15-25 cm, ausnahmsweise sogar 45 cm. Es ist sicher, dass die Pfosten selbst häufig schmaler waren (Durchmes-

ser 10-15 cm), leider ließ sich in den meisten Fällen die konkrete Form des Pfostens nicht identifizieren. Hier muss auf den Befund aufmerksam gemacht werden, der am Südfuß des erhöhten Nordteiles der Düne entstanden war, wo sich infolge der schon höher erwähnten geologisch-chemischen Prozesse an der Grenze der eingetieften Objekte und der Verfüllung eine harte (gewissermaßen betonartige) Schicht kristallisiert hatte, die nur schwer angebrochen werden konnte. Somit ließ sich in diesem Raum das ursprüngliche Gelände identifizieren und verlässlich auch die Wände und der Fußboden des Hauses (der Grube) wie auch die Form der Pfostengruben bestimmen (Taf. II: 3-6; III: 2, 6).

Die Art der Eintiefung des Hausinneren ist verschieden (Abb. 6, Taf. II). Bei größerer Tiefe stehen die Wände senkrecht oder führen annähernd senkrecht nach unten. Bei anderen Bauten ist die Form muldenförmig. Die Tiefe bewegt sich in der Spann-

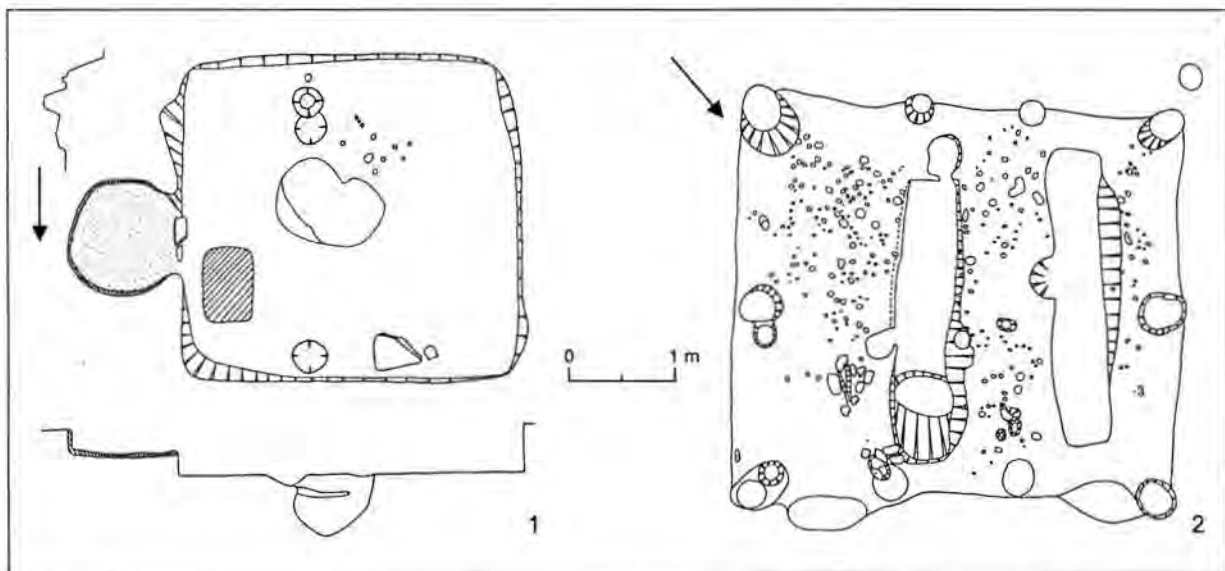

Abb. 9. Bajč-Medzi kanálmi. 1 - Objekt 721 (Grubenhaus); 2 - Objekt 46 (Grubenhaus mit zwei sog. Webgruben).

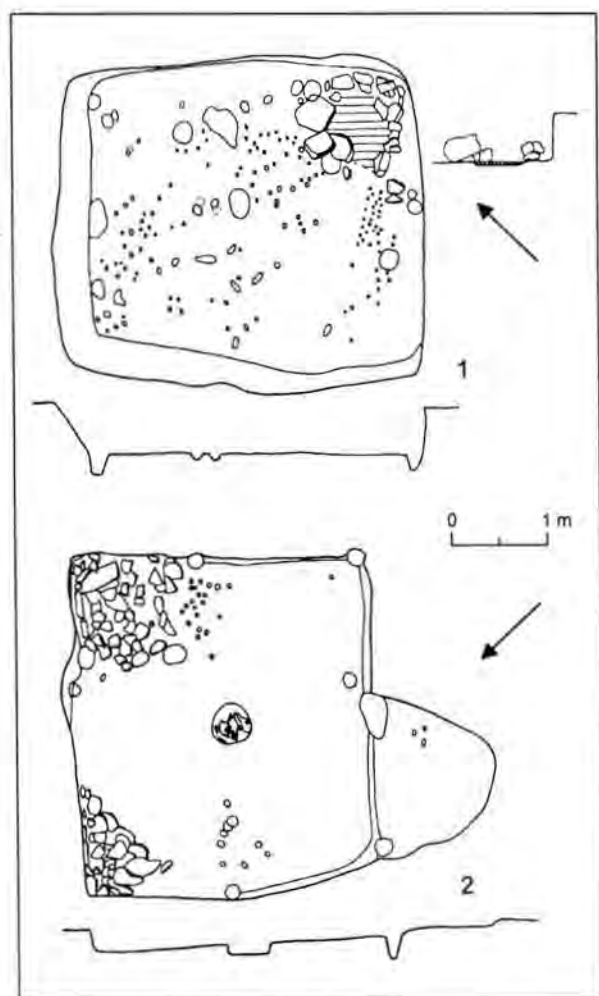

Abb. 10. Bajč-Medzi kanálmi. 1 - Objekt 327 (Grubenhaus); 2 - Objekt 53 (Grubenhaus mit zungenförmigem Eingang und einer Opfergrube in der Mitte).

weite von 0-135 cm, meistens zwischen 5-40 cm. Diese Parameter entsprechen auch anderen slowakischen Fundstellen (Ruttkay, M. 1997). Die Haus-ecken weisen nur ausnahmsweise einen rechten Winkel auf. In den meisten Fällen sind sie mehr oder weniger gerundet.

Bei einem Teil der Häuser, vor allem bei solchen, die eine besondere Fläche aufweisen, sind zwischen den Stimpfosten noch ein oder mehrere in der gleichen Achse stehende Pfosten vorhanden (Abb. 9; 10). So ist der Innenraum durch die Pfosten in zwei Schiffe geteilt. Dies bildet keinen wesentlichen Unterschied von der Konstruktion der Zweipfostenhäuser.

Unklar ist bisher der Zweck der kleineren Pfostenlöcher, die sich hauptsächlich in der Nähe der Heizvorrichtung befinden, aber manchmal auch auf dem ganzen Fußboden des Hauses, meistens ohne ein erkennbares System (Abb. 8-10, Taf. II; III). Sie hatten einen Dm. von 2-7 cm und T. von 1-30 cm. Der Großteil von ihnen war spitz und senkrecht, es kamen jedoch auch schräge Exemplare vor.

Der Großteil der Konstruktionen ermöglicht keine verlässlichere Rekonstruktion der Grundrissauss-maße der oberirdischen Häuserteile. Verhältnismä-ßig einfach war die Situation bei den Grubenhäusern mit Pfostengruben am Umfang (Typ IV - Objekte 46 und 55; Taf. II: 6; III: 6). Erwogen werden kann hier über die Ausmaße des oberirdischen Teiles, welche das Ausmaß des eingetieften Raumes kopieren. Eine andere Situation besteht bei den Häusern ohne Pfostenkonstruktion, evtl. mit einer Giebelkonstruktion. In diesen Fällen ist es wahrscheinlich, dass der Umfang des Daches, bzw. der oberirdischen Blockbauteil einen größeren Raum umschloss als er vom eingetieften Teil gegeben war. Auf diese

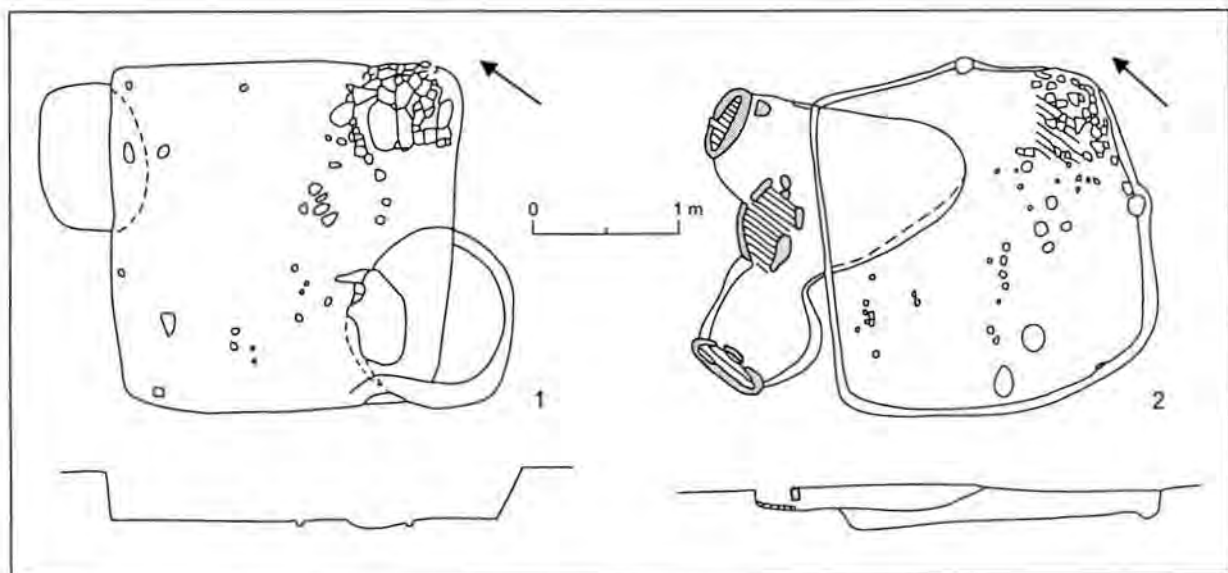

Abb. 11. Bajč-Medzi kanálmí. 1 - Objekt 79 (Grubenhaus); 2 - Objekt 62 (Grubenhaus in Subposition zum Objekt 62A - freistehender Ofen).

Weise entstand in erster Linie ein größerer Innenraum des Hauses mit einer Art Bank entlang des Umfangs und nachfolgend auch eine günstigere Innenhöhe des Objektes (ähnliche Rekonstruktionen z. B. *Sabján 1999*, Abb. 26-28; *Takács 1999*).

Die meisten Häuser waren wahrscheinlich in Blockbauweise errichtet. Beinahe eindeutig kann dies über die Grubenhäuser ohne Spuren einer Pfostenkonstruktion gesagt werden. Außer den erfassten Pfostenkonstruktionen beweist dies das relativ geringe Vorkommen von Wandverputz mit Rutendabdrücken, und zwar auch bei Objekten, die nachweisbar niedergebrannt sind. Häuser mit Rutenflechtwänden kamen nur vereinzelt vor (Typ IV). Eine besondere Konstruktion hatte das Grubenhaus - Objekt 349. Ein geringfügig eingetieftes Objekt von quadratischem Grundriss mit einer Feuerstelle in der Südecke und einer ovalen Grube in der Nordecke hatte eine ungewöhnliche Pfostenkonstruktion. Die Pfostengruben befanden sich im Umfang des Objektes, aber auch aus außerhalb zweier Seitenwände. Es ist wahrscheinlich, dass die Pfosten die Blockbaukonstruktion festigten (horizontale Balken befanden sich zwischen den äußeren und inneren Pfosten).

Das Dach war wahrscheinlich überwiegend ein Satteldach, das auf einem Wandrahm ruhte oder Firstsäulen aufwies. Historische Quellen belegen, dass zu seiner Bedeckung Schilf oder Stroh diente (*Habovštiak 1985, 86*). Aus der Eckpfostenbauweise lässt sich eine Dachkonstruktion mit oberem Wandrahm erschließen, die wahrscheinlich als Rofendach ausgeführt war.

Nur in vier Fällen ist es gelungen, Hausengänge zu erfassen (Abb. 10: 2, Taf. III: 2). Diese geringe

Anzahl hängt wahrscheinlich mit der relativ geringen Tiefe der Häuser zusammen. Die Eingänge hatten einen einfachen breiten zungenförmigen oder rechteckigen Grundriss und waren selten mit Türpfosten umgrenzt. Ein solcher Eingang musste eine kleine Überdachung gehabt haben, um bei Regen das Eindringen von Wasser in das Haus zu verhindern. In den übrigen Fällen war der ursprüngliche Eingang nicht in das Liegende eingetieft.

Ein übereinstimmendes Merkmal fast aller Grubenhäuser in Bajč ist ihr Ofen oder ihre Herdstelle in einer Ecke des Hauses (Abb. 12, Taf. III: 1, 2). Am häufigsten war es ein Steinofen (quadratisch oder hufeisenförmig), errichtet aus Flussgeröll, Mahlsteinfragmenten oder Bruchsteinen.

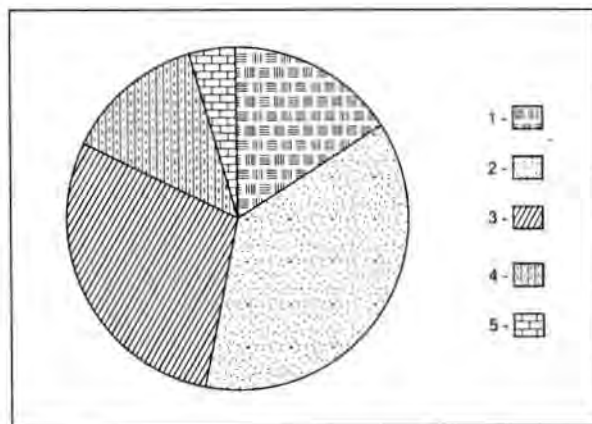

Abb. 12. Bajč-Medzi kanálmí. Relative Vertretung einzelner Gattungen von Heizanlagen in den Häusern. 1 - nicht festgestellt; 2 - Steinofen; 3 - Feuerstelle; 4 - Lehmofen; 5 - Kombination von Heizanlagen.

Die äußeren Ausmaße betrugen von 70 x 50 cm bis zu 120 x 110 cm. Der Innenraum des Ofens hatte in der Regel einen rechteckigen Grundriss und seine Ausmaße bewegten sich am häufigsten zwischen 30-60 cm. In vielen Fällen ist schwer zu entscheiden, ob man bei der Abdeckung den Rest eines vernichteten oder überpflügten Ofens oder eine Feuerstelle gefunden hat. Verhältnismäßig selten war ein Lehmofen in der Ecke des Grubenhauses oder eingetieft in der Wand (Abb. 8). Der Lehmofen in der Hausecke hatte eine ovale, evtl. rechteckige Form und einen Durchmesser zwischen 60-136 cm. Die in die Hauswand eingetieften Öfen hatten eine ovale oder beinahe kreisförmige Gestalt und ihr maximaler Durchmesser erlangte 80 cm. Ihre Sohle lag in der Regel 10-25 cm oberhalb des Hausfußbodens. Besondere Aufmerksamkeit gebührt dem Objekt 1061 - einem Haus/Wohnhaus mit quadratischem Grundriss und einem Lehmkuppelofen in der Nordecke. Auf der Ofensohle war eine tönernerne Bratpfanne untergebracht - der Oberteil des Ofens war durch Überpflügung vernichtet (Taf. II: 1).

Verhältnismäßig selten verzeichnet ist das gemeinsame Vorkommen eines eingetieften Lehmofens und einer Feuerstelle, evtl. eines Steinofens in einem Grubenhaus (Objekte 320, 340, 721). Bekannt sind gegenwärtig knapp 30 ähnliche Objekte aus der Südwestslowakei mit einer Datierung vom 7. bis in das 13. Jh. - Čataj, Objekt 23 (Ožďáni 1977, 212); Hurbanovo-Bohatá, Objekt ch/II-P (Habovštiak 1961, 466-468, Abb. 18); Chotín, Objekt ch/3 (Paulík/Rejholec 1958, 229, Abb. 7); Iža, Objekt 4/85 (Information J. Rajtár); Kamenín, Objekt 85/78 (Nevízanský 1982, Abb. 3; 4); Komjatice - Tomášove A-II, Objekt 44 (Information A. Točík); Komjatice - Kňazova jama BA, Objekt 18 (Točík 1979); Mužla-Čenkov, Objekte 100, 227, 340, 346, 540 (Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993, Taf. II: 3; VII: 2; VIII: 2; IX: 1; XIV: 3); Nitra - Mikov dvor, Objekt 2 (Fusek 1991, 295); Nitra-Zobor, Objekte ch/4, ch/8, ch/9 (Točík 1978, Abb. 148: 2; Točík/Sedlák 1993, 57-63, Abb. 11); Patince, Objekt 62 (Cheben 1987, Abb. 10: 5); Siladice-Bodoš, Objekt 10/58? (Bialeková 1962, 116-118); Sľažany, Objekt A (Ruttikay, M. 1992); Štúrovo-Obid, Objekt 20/84 (Ožďáni 1985, 182, Abb. 69); Veľký Cetín, Objekt 14 (Cheben/Ruttikay/Ruttikayová 1993) usw.

Ähnliche Fundsituationen erfasste man auch auf der Balkanhalbinsel in Rumänien (Teodor 1984b, 36, 37), in der Ukraine (Teodor 1984a; Vakulenko/Prihodňuk 1984, 59) und auch im Karpatenbecken (Kovalovszki 1975; Szabó 1975, 64), in Mähren (Dostál 1982, 68, 69; Jelínková 1993, 78; Vignatiová 1992, 24). Eine Ausnahme bildet das Vorkommen zweier Steinöfen in einem Grubenhaus - Objekt 53 (Abb. 10: 2).

In Anbetracht dessen, dass die Lehmöfen die geringste Vertretung unter den Heizvorrichtungen in den Häusern des 6.-10. Jh. haben, zeigt es sich, dass gerade der Lehmofen (vor allem der aus dem Hausgrundriss hinausgerückte) relativ (auch absolut) am häufigsten in Kombination mit einer weiteren Heizvorrichtung vorkommt. Das deutet an, dass diese Ofenart (besonders die hinausgerückte) nicht alle Ansprüche an die Heizvorrichtungen im Objekt erfüllte, und deshalb war es notwendig, auch eine weitere Gattung zu verwenden. Es ist also sicher, dass jede Ofenart ihre spezifische Aufgabe im Objekt hatte.

Die erstrangige Funktion des Steinofens war die Erwärmung des Raumes, d. h. in Betrieb war er vor allem im Winter. In dieser Zeit konnte er auch zum Kochen ausgenutzt werden. In den übrigen Jahreszeiten war er mehr oder weniger unfunktionell (und wenn, dann nur zum gelegentlichen Backen). Zum üblichen Kochen war die Benützung einer offenen Feuerstelle vorteilhafter, die innerhalb oder außerhalb des Hauses untergebracht sein konnte (geringerer Holzverbrauch, schwächere Erwärmung des Raumes). Interessant sind Fälle vom gemeinsamen Vorkommen eines Steinofens oder einer Feuerstelle und eines in die Unterlage eingetieften und aus dem Umfang des Hauses hinausgerückten Lehmofens. Diese Tatsache beweist, dass jeder der Öfen eine andere Funktion hatte. Ein nach außen gerückter Lehmofen konnte nicht erfolgreich die Funktion des Erwärmens erfüllen. Die Lehmschicht rundherum isolierte ihn vollkommen, und gerade diese Eigenschaft ermöglichte sein völliges Erhitzen und eine langsame Abkühlung, was ideale Bedingungen zum Backen sind.

Der Rauch zog aus dem Haus frei durch das Dach ab. Eine deutliche Besserung der Lebensbedingungen bedeutete die Einführung von Rauchabzuganlagen - Objekte 42, 53 (Taf. II: 2), 303, 327. Außer der Schaffung von reinerer Luft in der Wohnung ermöglichten sie auch eine niedrigere Setzung der Hausdecke und damit auch die Schaffung eines neuen Raumes unter dem Dach. Der Rauchfang konnte auch auf der Konstruktion des Hauses befestigt gewesen sein, evtl. konnte er auf dem Fußboden stehen (Dostál 1975, 86). Daraus geht hervor, dass er archäologisch bloß ausnahmsweise identifizierbar ist, und zwar falls die Konstruktion auf eingetieften Pfosten ruhte. Über die Konstruktion des Oberteiles des Rauchfangs ist aus archäologischen Funden nichts zu erfahren. Ethnographische Parallelen verweisen auf eine Konstruktion aus Holzbrettern, oder auf ein mit Lehm verstrichenes Rutengeflecht (Kudrnáč 1966, 216; 1970, 83; Sopoliga 1983, Abb. 11; Turzo 1979, 170). Rauchfänge aus Ruten mit Lehmverstrich sind auch aus dem

Gebiet Bulgariens bekannt, und bis zum Beginn des 20. Jh. wurden sie in Osteuropa verwendet.

Außer den Heizvorrichtungen wurden in den Häusern auch weitere Elemente freigelegt. Verhältnismäßig häufig erschienen kleinere Vorratsgruben, seltener jedoch seichte rechteckige Gruben (T. 10-35 cm, Br. 40-70 cm, L. 130-260 cm - Objekte 46, 74, 345, 348, 700; Abb. 9, Taf. II: 4; III: 6). Diese kamen einzeln, evtl. zu zweit vor (Abb. 9). Aus dem Gebiet der Slowakei kennt man ähnliche Objekte lediglich aus Mužla-Čenkov - Objekte 33, 335, 436 (Hanuliak / Kuzma / Šalkovský 1993, 50). Bekannt sind analoge Objekte aus Mähren (Vignatiiová 1992), doch namentlich aus dem germanischen wie auch slawischen Milieu des heutigen Deutschlands (Zimmermann 1982; 1991). Mehrere Autoren bringen sie eindeutig mit einem Webstuhl in Zusammenhang. Nicht selten fand man in ihnen (Westeuropa) ganze Serien von tönernen Webgewichten der Kettfäden des Webstuhls (Grimm 1990, 39-43; Hald 1963; Wand 2002, 71; Zimmermann 1982). Analogien sind auch aus älteren Zeitabschnitten bekannt (Günter 1990, 110, 111). Webhütten (*screonae*) werden schon in der Lex Salica, dem fränkischen Volksrecht aus dem 6. Jh. erwähnt (Schneider 1991, 17, 19).

In diesem Zusammenhang ist die Tatsache interessant, dass in dem von uns verfolgten Raum in ihnen in keinem einzigen Falle tönernen Webgewichte gefunden wurden. Erklärbar ist dies auch damit, dass als Gewicht organisches Material gedient haben konnte - ein Holzbalken u. ä. Dies könnte auch die Tatsache andeuten, dass klassische pyramidale Gewichte in der verfolgten Region während des 6.-12. Jh., zum Unterschied von älteren Zeitabschnitten, in Ausnahmefällen erscheinen. Die Häufigkeit als Webgewichte interpretierten brotlaibförmigen Beschwerer (Ruttkay / Cheben 1992) wurden nach den letzten Beobachtungen eher beim Fischfang verwendet (für die Information danke ich J. Henning). Dies deutet an, dass man die höher erwähnten Parallelen nur unter der Voraussetzung ausnützen kann, dass eine ähnliche Webtechnik verwendet wurde. Andererseits verweisen die zu manchen von diesen Vertiefungen gehörenden Pfostengruben (Objekte 46, 345) darauf, dass hier tatsächlich ein Webstuhl stand.

Ebenfalls entdeckte man verschiedene seichte Vertiefungen, Aschengruben und Geheimräume (Abstellräume, die in die Hauswand eingetieft waren), evtl. Lehmبانke. In keinem einzigen Falle fand man in Bajč-Medzi kanálmi direkt im Grubenhaus eine zeitgleiche größere Vorratsgrube (T. über 80 cm).

Der Funktion nach ist der Großteil der untersuchten Grubenhäuser in die Kategorie der Wohnhäuser einfügbar. Das häufigste Kriterium zum Einreihen in diese Kategorie ist ein Flächenausmaß von über 4 m², ein wenigstens teilweise gerader Fußbo-

den und eine Heizvorrichtung (Dostál 1975, 39-51). In diesem Zusammenhang muss auch auf die Tatsache hingewiesen werden, dass viele der Objekte, welche die höher angeführten Kriterien erfüllten, auch von Produktionscharakter gewesen sein konnten. Ebenfalls muss vorausgesetzt werden, dass als Wohnhäuser (zumindest saisonbedingt) auch Häuser gedient haben dürften, in denen keine Spuren von Heizvorrichtungen erfasst wurden.

Vom Gesichtspunkt der Konstruktionsform der Häuser/Grubenhäuser stehen den Objekten aus Bajč mehrere Parallelen aus dem 7.-10. Jh. aus der Slowakei nahe: Komárno (Trugly 1994; 1996), Mužla-Čenkov (Hanuliak / Kuzma / Šalkovský 1993), Siladice-Bodoš (Bialeková 1962), Štúrovo-Obid (Zábojník 1988), aber auch dem Gebiet des heutigen Ungarns: Dunaujváros (Bóna 1973), Lébény-Billedomb (Takács 1996), Szentes (Madaras 2000 - zwischen 13 untersuchten Grubenhäusern bestand eine ähnliche Vielfältigkeit der Konstruktionen wie in Bajč) und in Mähren: Břeclav-Pohansko - mehrere Lagen (Dostál 1975; Vignatiiová 1992).

Freistehende Öfen

Über die Gesamtfläche der Siedlung streuen sich kleine freistehende Ofenanlagen (61 Lehmkuppelöfen). Eine Beziehung solcher Öfen zu Gebäuden ließ sich nicht herstellen. Ihre schematische typologische Gliederung zeigt die Abbildung 13. Die freistehenden Lehmöfen in dieser Siedlung können in drei grundlegende Typen aufgegliedert werden (Abb. 13).

- **Typ I** - einfacher Lehmkuppelofen mit einer Vorofengrube (Abb. 14-16, Taf. IV: 1, 4, 6).
- **Typ II** - einfacher eingetiefter Lehmkuppelofen mit einer Vorofengrube - im rückwärtigen Teil ein Loch für den Rauchabzug (Abb. 17: 2; 18).
- **Typ III** - nicht in die Typen I und II einstuftbare Öfen (Abb. 17: 1).

Typ I

Am frequentiertesten war der Typ I mit einer Vorofengrube/Herdgrube (Objekte 2, 8, 80, 809, 821, usw., Abb. 14-16). Der Ofendurchmesser bewegte sich zwischen 80-120 cm. Der Grundriss ist in der Regel kreisförmig, bzw. mäßig oval. Die Eintiefung der Sohle selbst liegt am häufigsten in der Spannweite zwischen 1-40 cm vom erfassten Niveau. In mehreren Fällen, wenn die ganze Kuppel erhalten war, fällt ihre geringe Höhe auf (18 cm - Objekt 821). Zur Erhöhung der Heizkraft der Öfen wurden ihre Sohlen häufig mit mehreren Isolationsschichten versehen (Sand, Schotter, Steine, Scherben, Lehmverputz), welche die Wärmeenergie günstig speicherten. Vor dem Heizraum des Ofens befand sich

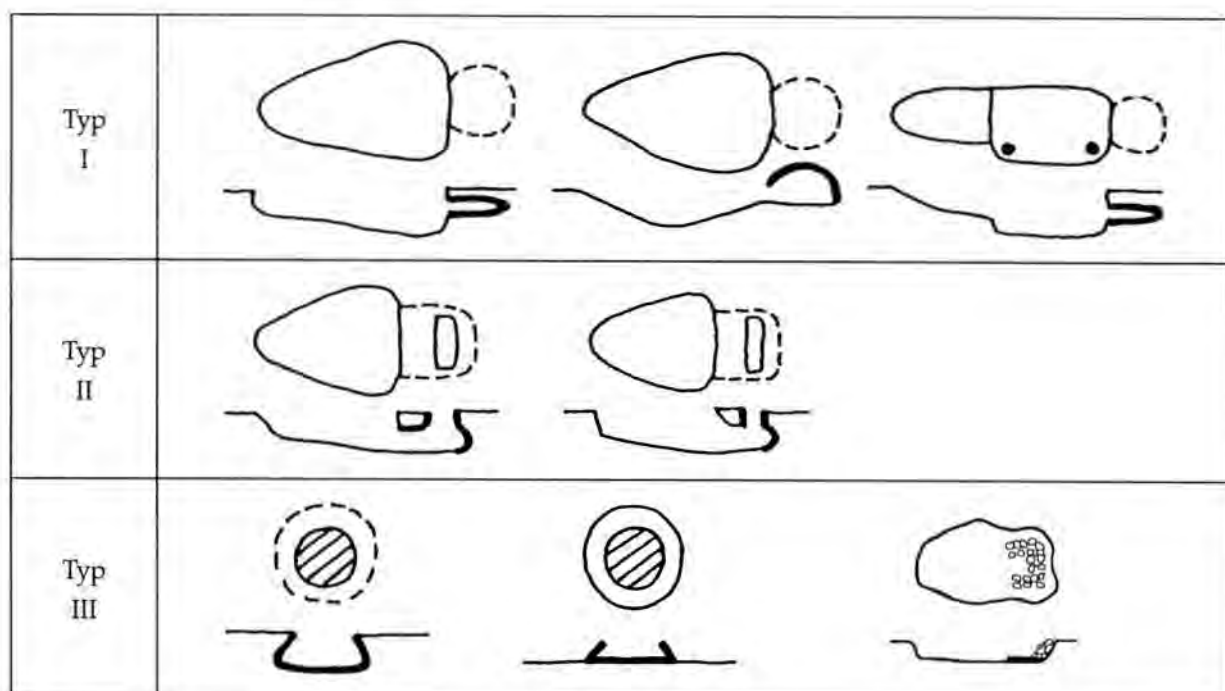

Abb. 13. Bajč-Medzi kanálmi. Schematische Darstellung der Haupttypen selbstständiger Lehmkuppelöfen.

in der Regel eine Aschengrube. Die Pfostenlöcher, die bei der Berührung der Herdgrube mit dem Heizkörper bei seinem Rand vorkommen, deuten an, dass Ofen und Herdgrube vor Witterungseinflüssen durch eine leichte Holzkonstruktion geschützt waren.

Die Vorofengrube war von verschiedener Form. Es überwog ein rechteckiger und ovaler Grundriss. Manche Vorofengruben weichen vom gebräuchlichen Rahmen durch eine kompliziertere Konstruktion ab. Manchmal waren sie zweiteilig gegliedert - in einen Eingangs- und Arbeitsteil (Abb. 16). Zum Beispiel der Ofen im Objekt 821 wies NW-SO-Orientierung auf. Das Vorofengrubenaussmaß betrug 460-160 cm und die maximale Tiefe 50 cm vom erfassten Niveau. Durch einen treppenförmigen Absatz und eine Pfostengrube war die Vorofengrube in zwei Teile geteilt. Den Eingangsteil (im SO) bildete eine schräge Rampe von zungenförmigem Grundriss (270 x 150 cm). Der Eingangsteil (im NW) hatte einen viereckigen Grundriss (190 x 160 cm). Bei der NO-Wand erfasste man in zwei Ecken eine Pfostengrube - wahrscheinlich den Trägerpfosten der Überdachung. Der Lehmofen selbst hatte einen ovalen Grundriss (150 x 100 cm) und eine mit Lehm verstrichene und gebrannte Sohle in 30 cm Tiefe. Die lichte Weite der Kuppel bewegte sich in der Spannweite zwischen 15-20 cm (Abb. 16).

Zu den am besten erhaltenen Objekten dieses Typs gehört auch das Objekt 809 aus Bajč (Abb. 16: 1). Orientiert war es NO-SW (der Ofen im NO).

Die Vorofengrube (370 x 145 cm, T. 20-50 cm) war ähnlich wie im Objekt 821 in zwei Teile gegliedert. Der zungenartige Teil (im SW) mit schräg sich senkender Sohle (20-45 cm) diente wahrscheinlich als Eingang. Der NO-Teil hatte einen viereckigen Grundriss (160 x 145 cm). Der NO-Teil war von SW-Teil durch eine quere symmetrische Rinne abgeteilt (Br. 15 cm) - wahrscheinlich der Rest einer eingesetzten Holzschwelle. Im Nordteil, beim Eingang in den Ofen, befand sich eine teilweise in die Wand eingetiefte Aschengrube. Der Ofen selbst hatte einen ovalen Grundriss (120 x 150 cm) und eine maximale lichte Weite von 25 cm.

Beim Objekt 2 (Abb. 15) lag die mit Lehm verstrichene Ofensohle lag in 5-15 cm Tiefe, d. h. etwa 10-15 cm oberhalb der Sohle der Vorofengrube. Dieses Objekt ist ebenfalls ein gutes Beispiel für Möglichkeiten, bzw. für eine Gefahr der Desinterpretation der Siedlungsobjekte. Falls es nämlich durch Überpflügung stärker gestört gewesen wäre, würde man lediglich ein wannenförmiges Objekt ohne Ofenspuren vorfinden.

Die Öfen waren selten in Systemen erbaut (Objekte 5, 8, 80 - Abb. 14). In den Objekten mit einer Reihe hintereinander erbauter Lehmöfen (Objekt 8) war in einem konkreten Moment immer nur der letzte errichtete Ofen in Funktion (der vorangehende war vernichtet). In einem Objekt mit strahlenförmig situierten Öfen konnten theoretisch auf einmal sämtliche Öfen in Funktion gewesen sein (wenn dies auch wenig wahrscheinlich ist).

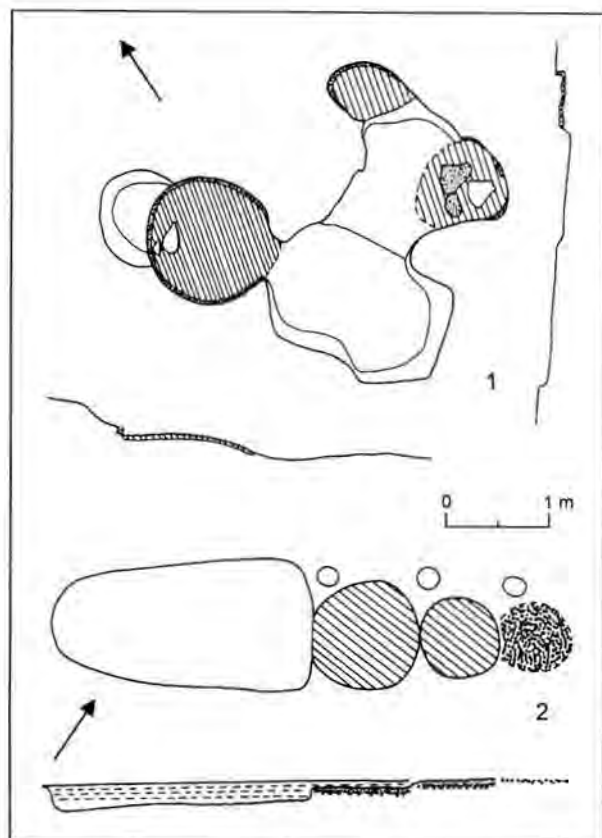

Abb. 14. Bajč-Medzi kanálmi. Freistehende Ofen.
1 - Objekt 80; 2 - Objekt 8.

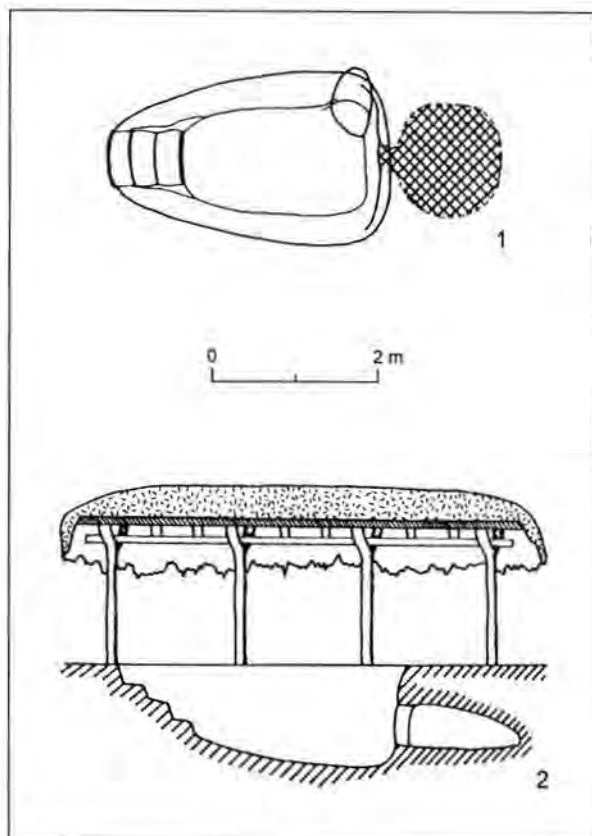

Abb. 15. 1 - Freistehender Ofen; 2 - Rekonstruktion dieses
Typs nach I. Fodor 1986.

Einen Teil der Objekte, die wir als freistehende Lehmkuppelöfen mit wannenförmigen Vorofengruben deuten, interpretieren manche Autoren als Behausungen/Grubenhäuser (Vignatiová 1992, 24, 25). Es kann nicht ausgeschlossen werden, dass diese Einrichtungen den Bestandteil irgendeines auf der Oberfläche stehenden Baues gebildet haben. In einem solchen Falle wäre die Bezeichnung als Grubenhäuser nicht zutreffend. Ihre Fläche, größtenteils im Ausmaß von 3 bis zu 5 m², konnte nicht den Wohnansprüchen entsprochen haben. Darüber erwägt letzten Endes in einem weiteren Teil ihrer Arbeit auch E. Vignatiová (wirtschaftliche, evtl. Produktionseinrichtungen?), jedoch folgert sie schließlich auf Grundlage der Funde aus ihnen (Keramik, häusliche Werkzeuge, Depot), dass es Wohnhäuser waren (Vignatiová 1992, 25).

Die Funktion der selbständig stehenden Lehmöfen war mannigfaltig. Auf Grundlage archäologischer Funde kann man sie nur selten eindeutig bestimmen. I. Méri erwägt über die Möglichkeit des Brotbackens, des Trocknens von Früchten, bzw. des Räucherns von Fleisch (Méri 1962, 273-281). Bekannt sind auch ethnographische Belege über andere Tätigkeiten in solchen Öfen belegt auch eine relativ große Anzahl paläobotanischer Funde von Anbaupflanzen,

evtl. von wildwachsenden konsumierbaren Samen. Ein treffendes Beispiel ist z. B. das Objekt 745A (Ofen mit Vorofengrube) aus dem 8. Jh. In seiner Verfüllung wurden verkohlte Samen festgestellt - *Triticum aestivum*, *Hordeum vulgare*, *Secale cereale*, *Triticum monococcum*, *Triticum* sp., *Panicum miliaceum*, *Chenopodium album*. Ähnlich wurden auch im Ofen - Objekt 821 (8.-9. Jh.) durch Schlammung der Verfüllung Dutzende von Samen landwirtschaftlicher Früchte gewonnen - *Triticum aestivum*, *Hordeum vulgare*, *Secale cereale*, *Poaceae* agg. (bestimmt von J. Mihályiová und E. Hajnalová).

N. Parádi und weitere Autoren (belegen die Brennung von Keramik in selbständigen Lehmkuppelöfen (Gajewski 1959, 343; Mindáč 1980, 212; Parádi 1982-1983, 211-218; Veselinovič 1953, 55). Ähnliche Belege befinden sich auch im ethnographischen Material (Pražák 1958, 78-81). Bis jetzt konnten in keinem einzigen der Objekte dieses Typs Funde eines zum Brennen bestimmten (bzw. gebrannten) Keramikverbandes nachgewiesen werden.

Manche Forscher erwägen über ihre Ausnützung als Öfen zum Metallverarbeitung (Chropovský 1978, 123). Leider stehen diesbezüglich weder Öfen noch Inventar zur Verfügung. J. Pastorek setzt bei den in Hlohovec und Leopoldov gefundenen Lehmöfen voraus, dass sie

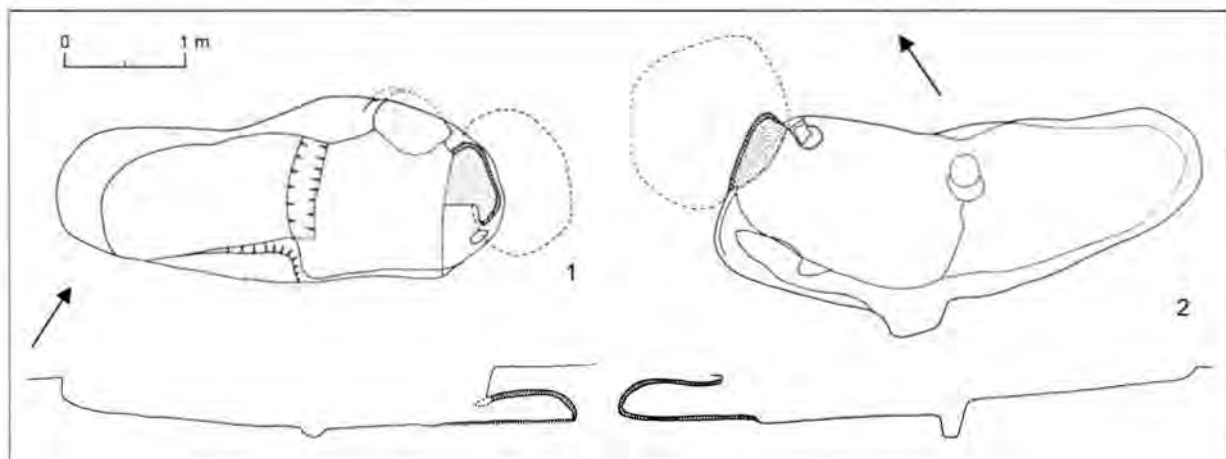

Abb. 16. Bajč-Medzi kanálmi. Freistehende Öfen mit erhaltener Lehmkuppel und zungenförmigem Eingang in die Vorofengrube. 1 - Objekt 809; 2 - Objekt 821.

als Schmiedeöfen verwendet wurden, d. h. aufgrund der Funde von Eisenschlacke in ihrer Umgebung (Pastorek 1976, 174; 1982, 212, 213). Ein Ofen von gleicher Konstruktion wie der Typ I wurde auf der Lokalität Visegrád-Feldebrő, zum Schmelzen von Bronze benützt (Kovalovszki 1994-1995, 225, Abb. 2). Daraus geht das große Problem hervor, dass es in vielen Fällen sogar eine Unmöglichkeit ist, die Funktion genau zu bestimmen (manche waren auch polyfunktional).

Die Wichtigkeit dieser Fundstellen liegt auch darin, dass die selbständigen Lehmöfen hier schon im Besiedlungshorizont mit Keramik des Prager Typus nachgewiesen sind, nämlich im 6.-7. Jh., d. h. in der Zeit vor dem Kontakt mit dem awarischen Kaganat.

Die Lehmöfen des Typs I kommen im 6.-13. Jh. im breiten mittel- und osteuropäischen Raum vor (Balanyi 1989, 57-78; Dám 1979, 90, 91; Donat 1980; Dostál 1975, 86; Fodor 1986, 186-193; Gajewski 1959, 343; Habovštiak 1985, 100-103; Horedt 1984, 14; Hrubý 1965; Kovalovszki 1975, 225; Méri 1963, 276-280; Michna 1970, 68-81; Ruttkay 1990; Takács 1993; 1995; Važarova 1965, 87; Veselinović 1953, 55; Wolf 1987-1989, 435).

Es ist interessant, dass auch zwischen den weitgehend untersuchten Siedlungen aus dem Frühmittelalter im Karpatenbecken auch solche gefunden werden, in denen selbständige Öfen völlig fehlen, d. h. ihre Funktion erfüllten wahrscheinlich Öfen in den Wohnhäusern. In Ungarn, auf der Fundstelle Doboz (10.-12. Jh.) kommen selbständige Öfen nicht vor, aber beinahe in allen Grubenhäusern befand sich in der Ecke ein Lehmkuppelofen und in der Mitte eine Feuerstelle (Kovalovszki 1975, 223). Es handelte sich also um die Verschiebung der Funktion eines selbständigen Ofens direkt in das Wohnhaus. Es ist klar, dass der Lehmofen eine spezifische Funktion erfüllte (Backen, bzw. Erwärmung) und die Feuerstelle diente zum üblichen Kochen und zugleich auch zur Beleuchtung des Raumes.

Der Großteil der untersuchten Öfen des Typs I repräsentiert einen klassischen Brotbackofen, d. h. eine Vorofengrube und eine mit Lehm verstrichene Kuppel und Sohle des Ofens (der Rauchabzug durch das Ofenloch). Derartige Objekte benützte man am häufigsten zum Brotbacken, bzw. zum Trocknen und Rosten von Getreide. Ihre geringe Höhe schließt ihre Verwendung zum Kochen evtl. Keramikbrennen aus.

Typ II

Ähnlich wie den ersten Typ repräsentieren den Typ II (sechs Objekte) selbständige Lehmkuppelöfen mit einer Vorofengrube (Abb. 17: 2; 18). Das ausschlaggebende Merkmal, das diesen Typ vom Typ I unterscheidet, ist die Konstruktion des eigentlichen, in das Liegende eingetieften Ofens. Wände und Decke sind mit Lehm verstrichen und stark gebrannt. Die Sohle ist entweder mit Lehm verstrichen und gebrannt, oder ist sie bloß im rückwärtigen Ofendrittel gebrannt, evtl. weist sie keine Spuren von Brennung oder einem Verputz auf. Der Grundriss ist oval, am häufigsten ist die Längsachse vertikal auf die Längsachse der Vorofengrube gerichtet. Im hinteren Teil der 40-50 cm hohen Kuppel befindet sich ein relativ langer und schmaler Rauchfang (50-80 x 10-20 cm), dessen Innenwände mit Lehm verstrichen und stark gebrannt waren. Manchmal erhielt sich im hinteren Teil (in der Mitte) des Rauchfangs der Abdruck eines vierkantigen Holzpflöckes (5-8 x 5-7 cm) im Objekt 62A. Vorläufig sind sie in Bajč in das 8.-9. Jh. datiert.

In den Objekten befinden sich Öfen des Typs II einzeln (Objekte 321, 322, 805, 894) oder in Gruppen (Objekt 62A und 1004). Ein typischer Vertreter der Konstruktion ist das Objekt 805. Der Ofen ist aus der im Grundriss dreieckigen Vorofengrube mit gerundeten Ecken hinausgeschoben (Abb. 15). Die Orientierung des Objektes ist NW-SO, die Ausma-

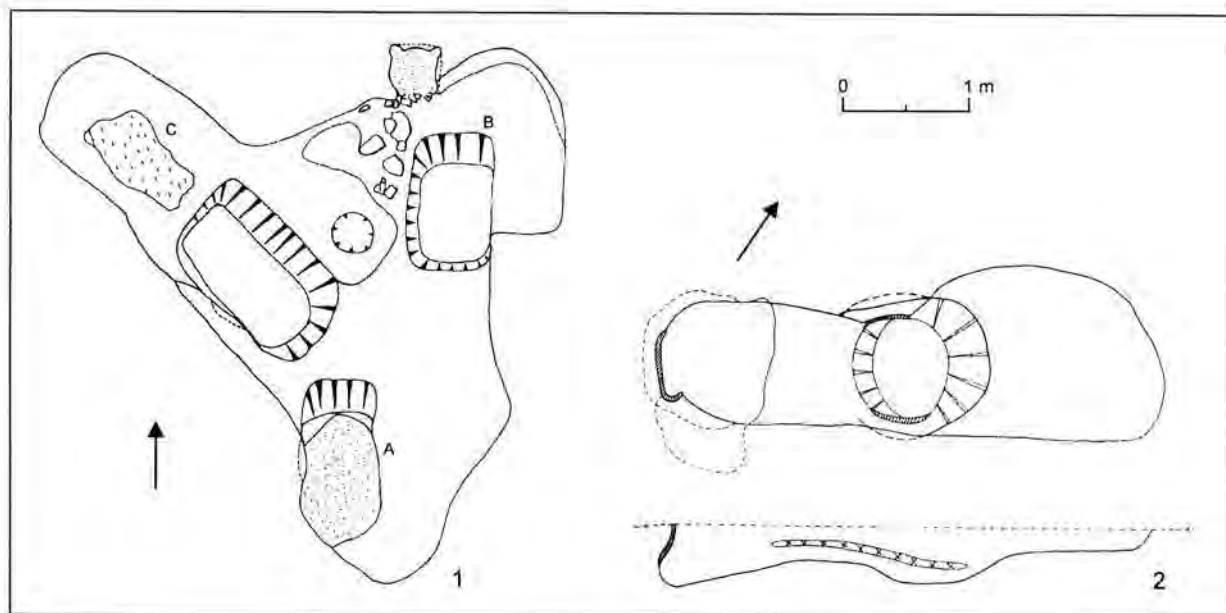

Abb. 17. Bajč-Medzi kanálmi. Freistehende Öfen. 1 - Objekt 702; 2 - Objekt 1004 (ein Doppelofen des Typs II).

ße betragen 172 x 140 cm, die maximale T. 45 cm. Der Ofen selbst ist in der NW-Wand eingetieft und weist einen mäßig ovalen Grundriss auf 80 x 70 cm (T. 45 cm). Aus seinem NW-Teil führte von der Kuppel an die Oberfläche (auf das Geländeniveau der Rauchfang (ovaler Grundriss - 52 x 12 cm).

Die lichte Weite der Ofenkuppel betrug 35 cm. Im Objekt 62A waren drei Öfen fächerförmig am Ende der Vorofengrube untergebracht, d. h. sie wurden wahrscheinlich gleichzeitig genutzt (Abb. 16). Im Objekt 1004 standen zwei Öfen in einer Reihe hintereinander. Es ist interessant, dass nach der Vernichtung des ersten Ofens wiederholt auch eine weitere Vorofengrube ausgehoben wurde und nachfolgend erbaute man den Ofen (in Funktion war immer nur ein Ofen). Konstruktiv mäßig abweichend war das Objekt 894. Die ungewöhnlich große Vorofengrube von rechteckigem Grundriss wies die Ausmaße 450 x 200 cm und 35 cm T. auf (Orientierung N-S). Im Norden von ihr schloss sich an sie ein Lehmkupeelofen an, der in das Liegende eingetieft war - von ovalem Grundriss (125 x 90 cm). Die lehmverstrichene und gebrannte Sohle überhöhte mäßig (10 cm) die Sohle der Vorofengrube. Im rückwärtigen Teil des Ofens erhielt sich der Rauchfang (der Grundriss ein gestrecktes Oval - 70 x 20 cm). Vor dem Ofen befand sich in der Vorofengrube eine Aschengrube, in der außer anderem Hunderte verkohlter Samen von Anbaupflanzen, evtl. wildwachsenden Pflanzen mit konsumierbaren Samen gefunden wurden (*Avena sativa*, *Triticum aestivum*, *Hordeum vulgare*, *Poaceae aggr.*, *Fabaceae*, *Falopia convolvulus* - bestimmt von E. Hajnalová und J. Mihalyová). Dieser Ofen ist ein gewisser Hybride zwischen dem

Typ I und II (näher dem Typ II). Die Größe der Vorofengrube deutet an, dass direkt in ihr eine Tätigkeit mit größerem Anspruch an Manipulationsraum in ihr durchgeführt wurde.

Das äußere Aussehen dieser Öfen zu rekonstruieren, ist eine komplizierte Aufgabe. Es ist nicht ausgeschlossen, dass über den Objekten, ähnlich wie beim Typ I, eine Überdachung stand. In Anbetracht des Nichterfassens des ursprünglichen Geländeniveaus ist es schwierig zu bestimmen, wie die Ausmündung des „Rauchfangs“ aussah, ob an ihn irgendeine konkrete Konstruktion anknüpfte.

Die vom Typ I abweichende Konstruktion war sicherlich kein Zufall. Das bedeutet, dass auch ihre Funktion unterschiedlich gewesen sein musste. Die besondere Gestaltung des „Rauchfangs“ aussah, ob an ihn irgendeine konkrete Konstruktion anknüpfte.

Die vom Typ I abweichende Konstruktion war sicherlich kein Zufall. Das bedeutet, dass auch ihre Funktion unterschiedlich gewesen sein musste. Die besondere Gestaltung des Rauchfangs könnte andeuten, dass die Konstruktion bezweckte, den Rauch ausnützen zu können. In Anbetracht der in der Regel nicht lehmverstrichenen Sohle, die sich außerdem im tiefsten Teil des Objektes befand, kommt hier wahrscheinlich kein klassisches Backen von Speisen oder Trocknen landwirtschaftlicher Produkte in Erwägung. Es wäre nämlich sehr kompliziert, den Ofen zu erhitzen, anschließend die Asche hinauszutragen und die gleich darauf die Früchte zu backen oder zu trocknen. Außerdem deutete die Konstruktion an, dass im tiefsten Teil das Feuer eher nur glimmte als intensiv brannte. Dies dürfte darauf hinweisen, dass es sich um einen Prozess han-

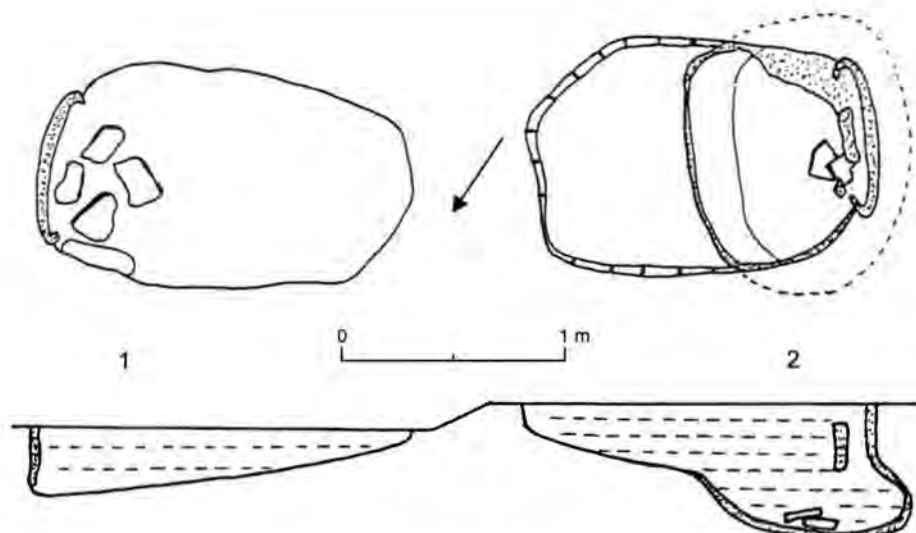

Abb. 18. Bajč-Medzi kanálmi. Doppelöfen des Typs II. 1 - Objekt 320; 2 - Objekt 321.

deln konnte, der keine größere Glut erforderte, sondern eher nur ein mäßigeres Feuer. Daraus ergibt sich, dass die wahrscheinlichste Funktion dieser Öfen im Trocknen, bzw. Räuchern von Lebensmitteln beruhte. Erbaut worden sein konnte zu diesem Zweck im oberirdischen Teil eine Holzkonstruktion - eine Räucherammer. Definitiv bestimmen könnten etwa die Funktion dieses Ofens auch momentan unbekannte ethnographische Parallelen. Der Ofen aus Objekt 894 von Bajč erfüllte etwa sowohl die Funktion des Typs I als auch II.

Typ III

Sonderformen von selbständigen Öfen, die konstruktiv von den Typen I-II abweichen. Sie sind zu Typ III gereiht.

In erster Linie handelt es sich um oberirdische Kuppelöfen, von denen sich lediglich ein regelmäßig kreisförmiger, bzw. ovaler gebrannter Grundriss erhielt, manchmal mit Resten der Kuppelwände. Sein Durchmesser beträgt am häufigsten 70-120 cm. Nähere Informationen über die Konstruktion und Funktion solcher Öfen stehen leider nicht zur Verfügung.

In die Gruppe der nicht zu den Typen I-II gereihten Öfen gehört auch ein einziger, selbständig stehender Steinofen - das Objekt 721 - eine Ofen mit hufeisenförmiger Basis 25 Bruchsteinen erbaut (Ausmaße: 145 x 120 cm). Dieser befand sich in einer 70 cm tiefen Grube, in welche (zum Ofenloch) ein zungenförmiger Eingang mit einer Treppe führte. Es handelt sich um eine nicht nur auf dieser Fundstelle vereinzelt Form des Objektes. Gefunden wurde in ihm das Bruchstück eines

Bronzeohrings, was etwa auf die Funktion einer Werkstatt hinweisen könnte. Eindeutige Beweise für eine solche Behauptung stehen jedoch leider nicht zur Verfügung. Ähnliche Öfen werden im Zusammenhang mit zahlreichen gefundenen Halbfabrikaten von Bronzegegenständen in Südmähren als Produktionseinrichtungen interpretiert (Galuška 1989). Ähnliche Objekte hat man auch in der Vorburg Břeclav-Pohansko untersucht (Vignatiová 1992, 33).

Ein besonderer Ofentyp ist das Objekt 702 in Bajč-Medzi kanálmi und wurde zum Typ III gereiht (8. Jh.). Er hat einen dreiblättrigen Grundriss und in jedem der drei Teile befand sich ein kleiner Ofen (A-C) - jeder von einer anderen Konstruktion. In Objektmitte war eine Pfostengrube (Dm. 30 cm, T. 24 cm, Abb. 17: 1).

Ofen A (stark destruiert) - im Südteil des Objektes, bei seiner Westwand eine durch gebrannten Lehmstrich umgrenzte ovale, beinahe viereckige Fläche (100 x 58 cm, T. 20 cm).

Ofen B - im NO-Teil des Objektes ein kleiner Lehmkuppelofen, der in der Wand des Objektes eingetieft war. Der Grundriss hat grob quadratische Form (36 x 36 cm). Die mit Lehm verstrichenen und gebrannten Kuppelwände (im Westen, Norden und Süden) ehielten sich bis zu 18 cm Höhe. In allen vier Ecken ist der Wandestrich ausgeprägt gerundet - ursprünglich umfasste er kleine Holzpflocke von 8 cm Durchmesser. Der Eingang in den Ofen war (von Süden) mit durchglühten Steinen verschüttet. Die Ofensohle bestand aus gebranntem Estrich. Vor dem Ofen (von Süden)

befand sich eine im Grundriss viereckige Vorofengrube (111 x 60 cm, T. 50 cm).

Ofen C - im NW des Objektausläufers eine viereckige gebrannte Estrichfläche (90 x 30 cm, T. 25 cm), auf welcher Reste einer tönernen Backwanne gefunden wurden. Vor ihr, in SO, war eine im Grundriss viereckige Vorofengrube eingetieft (128 x 80 cm, T. 55 cm).

Ein derartiges Ofensystem entstand sicherlich nicht zufällig. Ich nehme an, dass der zentrale Pfosten den Träger einer einfachen Überdachung gebildet hat. Unter ihr befand sich ein Objekt mit drei Öfen, von denen jeder seine Rolle in einem bestimmten Arbeitsprozess hatte. Der Fund der Backwanne im Objekt 702 C und zahlreiche paläobotanische Funde im Teil A (*Triticum aestivum*, *Hordeum vulgare*, *Panicum miliaceum*, *Poaceae aggr.*, *Avena sp.*, *Rubiaceae*, *Chenopodium album*, *Chenopodium sp.*) deutet an, dass das Objekt mit der Verarbeitung von Getreide, bzw. anderen landwirtschaftlichen Früchten zusammenhing. Im Teil A wurden die Früchte wahrscheinlich getrocknet, im Teil C in der Backwanne geröstet und im Teil B verarbeitet.

Eine teilweise Parallele zu diesem Objekt bildet das Objekt 737. Es erhielt sich von ihm lediglich der Unterteil bis zur Tiefe von 3-8 cm. Das im Grundriss viereckige Objekt (130 x 100 cm) mit flacher Sohle und gerundeten Ecken hatte in der Südecke eine Pfostengrube (Dm. 20 cm, T. 19 cm). In Objektmitte befand sich eine viereckige (mäßig rhombische Fläche (40 x 38 cm) und in jeder ihrer Ecken war ein Pfostenloch (Dm. 7 cm). Aus der Beschreibung ist zu ersehen, dass es sich wahrscheinlich um eine ähnliche Konstruktion wie beim Objekt 702 handelte - Ofen B, nur mit dem Unterschied, dass sich die Kuppelwände nicht erhalten hatten. Die genaue Funktion ist unklar. Entsprechende Analogien zu diesen Objekten sind nicht bekannt. Ein typologisch etwa verwandter Ofen wurde in der Siedlung Garabonc in Ungarn untersucht (Objekt 10/3 - Szőke 1992b, 311).

Interessant ist der Blick auf dem Plan der Fundstelle bezüglich des Vorkommens selbständiger Öfen (Abb. 50). Die Grabung in Bajč zeigte, dass es keine Regel war, selbständige Öfen am Siedlungsrand zu lokalisieren. Im vorliegenden Falle konzentrierten sie sich am meisten im nördlichen Raum der Fundstelle, wo sie kleine Gruppen bildeten. Vorgefunden werden jedoch auch Öfen zwischen den Häusern, bzw. anderen Objekten. Der häufig überschätzte Gesichtspunkt der Sicherheit (Schutz vor einer Feuersbrunst) spielte etwa bei diesen Öfen keine besondere Rolle. Wurden doch die beinahe übereinstimmenden Öfen auch direkt in den Grubenhäusern errichtet.

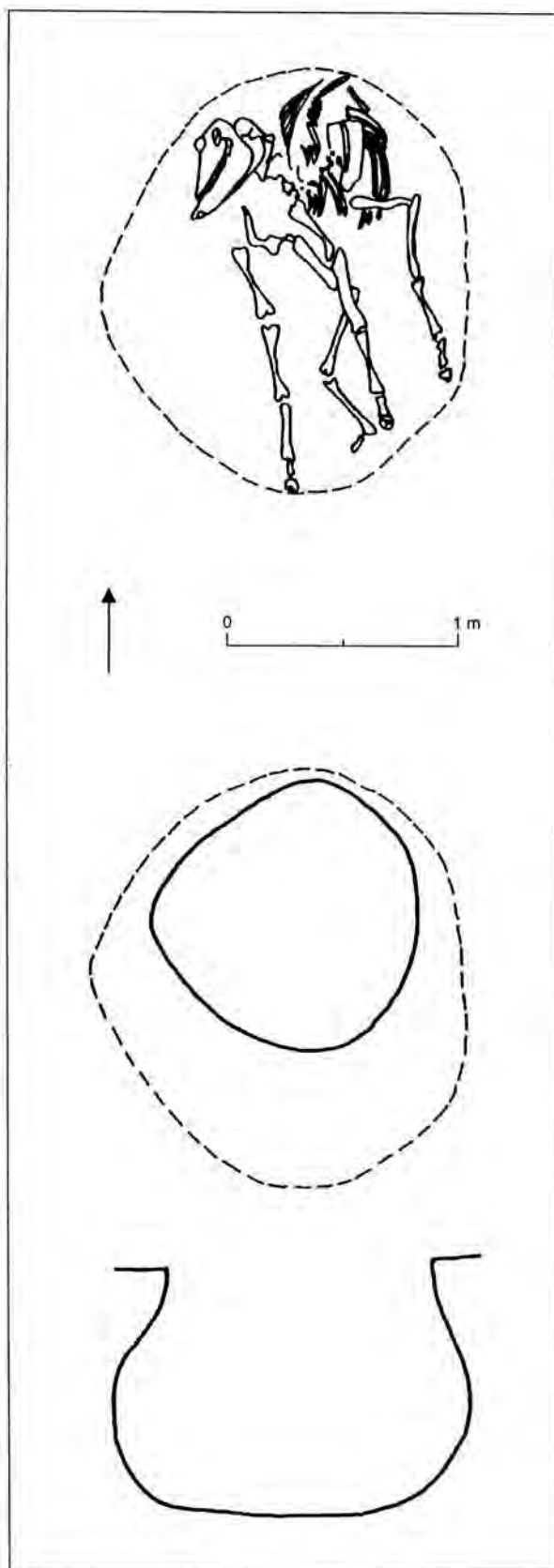

Abb. 19. Bajč-Medzi kanálmi. Objekt 64 - Pferdeskelett in der Vorratsgrube (9. Jh.).

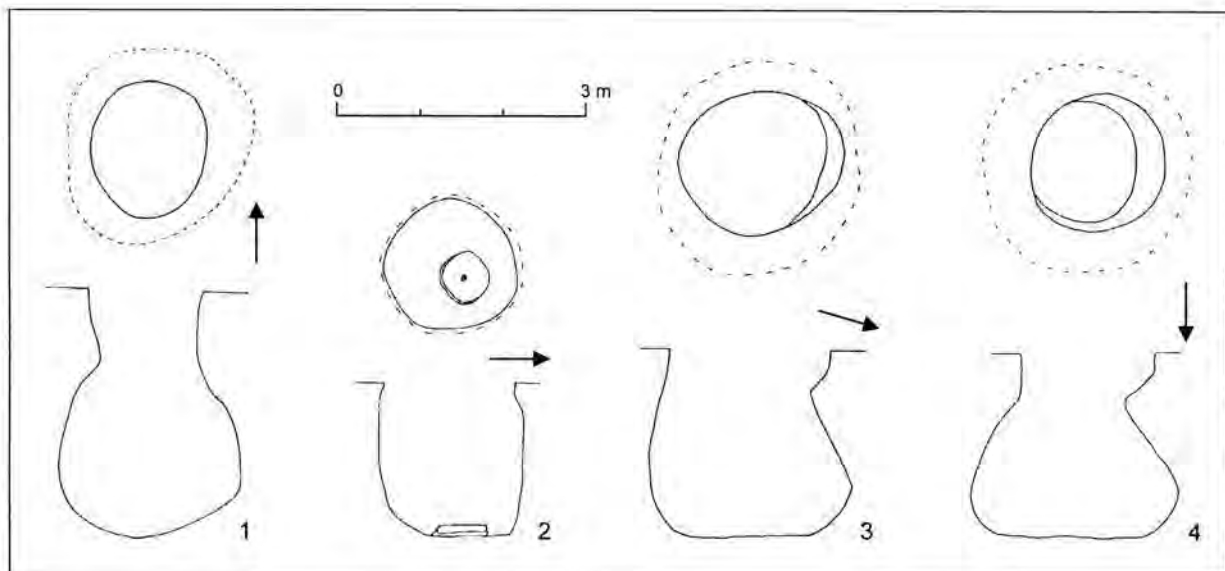

Abb. 20. Bajč-Medzi kanálmi. Grundrisse und Schnitte von Vorratsgruben. 1 - Objekt 305; 2 - Objekt 94; 3 - Objekt 100; 4 - Objekt 95.

Speichergruben

Eine wichtige Kategorie der Objekte auf frühmittelalterlichen Siedlungen bilden Vorratsgruben zur Aufbewahrung landwirtschaftlicher Produkte. Von typologischem Gesichtspunkt können sie in Bajč in zwei Haupttypen eingeteilt werden: 1. seichte (bis 80 cm T.) und 2. tiefe (über 80 cm T.).

Die kleineren kesselförmigen oder beutelförmigen Vorratsgruben (35) verwendete man zur kurzfristigen, vorübergehenden Lagerung von Lebensmitteln. Ausgenutzt wurden sie in allen Siedlungsabschnitten.

Die größeren Speichergruben weisen mehrere Grundformen auf - beutelförmige, birnenförmige, zylindrische, konische (Abb. 19; 20, Taf. V: 1, 2, 4-6). Sie erlangen eine maximale T. bis 320 cm. Beinahe alle kumuliert (59) ten sich im nördlichen, höher gelegenen Teil der Siedlung (8.-10. Jh.). Diese Situierung war das Ergebnis der Innengliederung der Siedlung (8.-10. Jh.), doch war sie auch von der Tatsache beeinflusst, dass es im niedriger gelegenen Teil technisch unmöglich war, tiefe Vorratsgruben anzulegen (Grundwasser). In den ältesten Besiedlungshorizonten des 6.-7./8. Jh. kommen tiefe Vorratsgruben nicht vor. Sie erscheinen erst seit dem Ende des 8. Jh. Der Großteil von ihnen entfällt in das 9.-10. Jh.

Die Schlammung der Verschüttungen ergab eine Menge paläobotanischer Proben (Holzkohlenstückchen, Samen von Getreide, Hülsenfrüchten Unkräutern), die nach der Analyse eine Rekonstruktion der Qualität der landwirtschaftlichen Produktion und des umliegenden Lebensmilieus ermöglichen werden. Auf der Sohle dreier Gruben

lagen Mühlsteine - wahrscheinlich Deckungsüberreste (Taf. V: 4).

Eine Besonderheit des Vorratslager-Bezirks ist der Umstand, dass sich fast in einem Drittel der tiefen Vorratsgruben ganze Skelette von Tieren fanden (Pferd, Hund, Dachs, Schwein, Schaf-Ziege). Manchmal waren die Skelette auf der Sohle untergebracht, ein andermal frei in die Verfüllung geworfen (Abb. 19; 21). Im Objekt 10 wurden Skelette zweier Hunde gefunden (Taf. V: 6), im Objekt 12 Skelette zweier Schafe und eines Schweins, im Objekt V 38 Skelette zweier Pferde, im Objekt 32 dreier Lämmer, im Objekt 51 das Skelett eines erwachsenen Hundes, im Objekt 64 (Abb. 19, Taf. V: 1) eines 3,5-5-jährigen Pferdes, im Objekt 93 das Skelett eines Hundes, eines Rindes und eines unbestimmten Tieres (Abb. 21: 3), im Objekt 100 das Skelett eines Iltis, einer Gans und eines Haushuhns, im Objekt 301 Skelette eines Schweines und eines Fuchses (Abb. 21: 5), im Objekt 312 eines jungen Hirschen, im Objekt 319 ein Hundeskelett u. ä. In weiteren Gruben befanden sich Skelette verschiedener Haustiere. Eine nähere Beleuchtung dieser Erscheinung werden etwa paläozoologische Analysen bringen. Die vorläufigen Analysen von Z. Miklíková verweisen darauf, dass es sich in mehreren Fällen um keine verwendeten Tiere handelte, sondern um zielbewusst getötete Tiere. Es ist also wahrscheinlich, dass ihre Unterbringung, evtl. ihr Hineinwerfen in die Gruben eher von gewisser kultischer Bedeutung war (Miklíková / Ruttkay 2002).

Ausnahmsweise fand man ähnliche Objekte auch in weiteren Siedlungen, z. B. in Senec-Martin, Čataj, Mužla-Čenkov (Hanuliak / Kuzma / Šalkovský 1993,

34), Komárno (Trugly 1996, Abb. 23: 5). Tierskelette in Gruben erscheinen selten auch in mittelalterlichen Siedlungen in benachbarten Gebieten der Region. In Mähren wurden auf der Fundstelle Břeclav-Pohansko (Vignatiová 1992, 32) drei derartige Gruben untersucht, von denen am ausgeprägtesten das Objekt 243 ist, eine beutelförmige Grube. In ihr lagen Skelette von vier Hunden. In zwei seichteren Vorratsgruben (Objekt 61 und 356) fand man den Vorderteil eines Fohlensskelettes und Extremitäten von Ovis-Capra, eine Parallele zu den „Tierbestattungen“ findet man auch auf der Fundstelle Břeclav-Libivá (Macháček 2000, 42, Abb. 8), wo in fünf Gruben Skelette eines Hundes gefunden wurden. In Fällen, falls es sich um ein ganzes Skelett handelte, war der Hund an der Seite mit angezogenen Beinen gebettet. Aus dem Gebiet Ungarns muss wenigstens die Fundstelle Garabonc genannt werden (Sági 1989, 317; Szőke 1992b, 311).

Im Zusammenhang der Vorratsgruben mit Tierskeletten sind auch weitere Objekte mit Tierbestattungen/Opfern(?) anzuführen. In der nördlichen Teil wurden auch zwei Pferdebestattungen in seichten Gruben festgestellt (Objekt 50 und 65A waren keine Vorratsgruben - Taf. V: 3). Am eigenümlichsten ist das Objekt 65A, wo ein 2-3-jähriges Pferd auf der rechten Seite lag. Zwischen dem Kopf und den Vorderbeinen, wie auch zwischen den Hinter- und Vorderbeinen befanden sich Feuersteinen. In diesem Falle handelt es sich eindeutig um eine kultische Angelegenheit.

Das Skelett eines Pferdes in einer Grube gebettet oder hineingeworfen stellt, im mitteleuropäischen Raum keine Seltenheit dar. Anggeführt seien von vielen Fundstellen wenigstens Borovce - Slowakei (Staššiková-Štukovská 2001), Szentcs - Ungarn (Madaras 2000, 240). Analogien findet man auch auf der Fundstelle Meerbusch-Strump, Kr. Neuss im unteren Rheingebiet in Deutschland, wo ein frühmittelalterliches Siedlungsareal von 180 x 70 m Ausmaß erforscht wurde (Pfostenbauten, Grubenhäuser, Speicherbauten, Öfen, Brunnen usw.). In der Nähe eines der Brunnen wurde ein Grubenhaus freigelegt. In seinem Ostteil lag vor der Feuerstelle ein Pferdeskelett. Anthropologische Beobachtungen erwiesen, dass das Tier regelrecht geschlachtet worden war (Trier 1998, 105, Abb. 4). Im mitteleuropäischen Raum bilden auch Pferde-Bestattungen keine Ausnahme (Müller-Wille 1970-1971, 146-149).

In Anknüpfung an die vorangehenden Absätze muss die Aufmerksamkeit auch auf ein weiteres Tieropfer auf der Fundstelle gelenkt werden - in einer kleinen Grube inmitten des Grubenhauses (Objekt 53) befanden sich der Kopf und die Gliedmassen eines erwachsenen Schafes und die Frucht eines ungeborenen Schafes (Abb. 10: 2). Es handelt sich hier wahrscheinlich um ein Bauopfer.

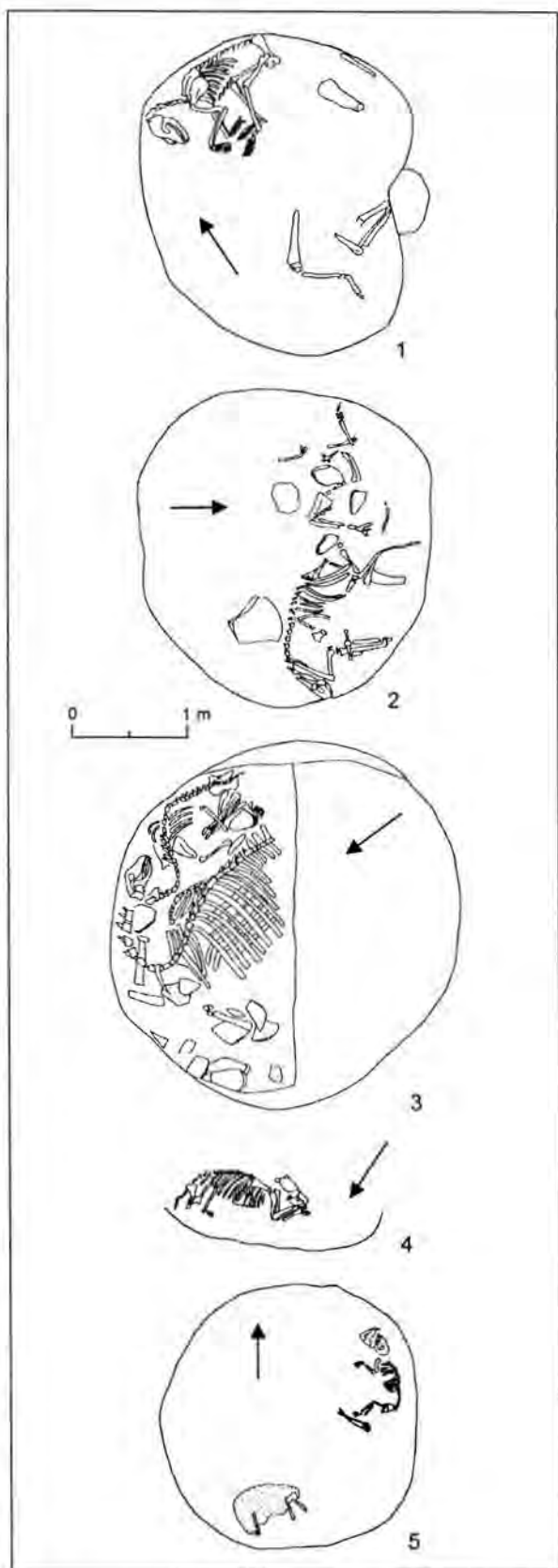

Abb. 21. Bajč-Medzi kanálmi. Auswahl von Vorratsgruben mit Funden von Tierskeletten. 1 - Objekt 88; 2 - Objekt 304; 3 - Objekt 93; 4 - Objekt 304; 5 - Objekt 301.

Röstgruben (Aschengruben)

Eine häufige Gattung von Objekten bilden auf der Fundstelle wannenförmige Gruben mit rechteckigem Grundriss (L. 100-400 cm, Br. 50-200 cm) und nicht selten mit einem treppenförmigen Eingang (Taf. IV: 2, 5). Ihre Ausfüllung ist am häufigsten aschig und enthält eine relativ große Menge von Scherben, aber auch Tierknochen, Fischschuppen und paläobotanische Reste. Deswegen benannte ich sie als Arbeitsbehelf Aschengruben oder Röstgruben.

Sie konzentrieren sich im Mittel- und SW-Teil der Siedlung (Abb. 50). Ihre Ausfüllung deutet an, dass in ihnen eine mit Feuer, evtl. Wohnhaus-Gestaltung zusammenhängende Arbeitstätigkeit durchgeführt worden sein mag (häufig sind Funde von Lehmwannebruchstücken).

Derartige Objekte wurden bisher auf slowakischen Fundstellen nur vereinzelt erfasst und sind verhältnismäßig eine häufige Erscheinung in Siedlungen des breiten mitteleuropäischen slawischen Raumes mit dem größten Vorkommen im 6.-9. Jh. Schon seit Mitte dieses Jahrhunderts werden Meinungsstreitigkeiten bezüglich ihrer Interpretation geführt. G. Behm (1941-1942, 274) interpretiert die flachen wannenförmigen, beiläufig rechtwinkligen oder mäßig ovalen Objekte als Schweineställe und beweist, dass über ihnen eine einfache Überdachung erbaut war (Behm 1941-1942, Abb. 2).

Ähnliche, in Břeclav-Pohansko festgestellte Objekte interpretiert E. Vignatiová (1992, 29) als Lagerungseinrichtungen. M. Parczewski (1980, 135) nimmt an, dass sie zur Vorbereitung und Verarbeitung von Getreide dienten und bringt sie mit ähnlichen Objekten aus Böhmen in Zusammenhang, wo sich häufig in besonderen, zur Reinigung, Trocknung und zum Rosten des Getreides dienenden Gruben Backwannen befanden (Kudrnáč 1970, 114; Zeman 1976, 196). Analoge Objekte aus NW-Ungarn hält B. M. Szőke (1992c, 145) auf Grundlage ethnographischer Parallelen für Regie von Schweineställen. Aus dem Zeitabschnitt des awarischen Kaganats sind derartige Objekte auch aus weiteren Fundorten nachgewiesen (z. B. Szentes - Madaras 2000, Objekt 166 und 212). Einen interessanten Befund führt auch J. Hermann im Fundort Tornóv an, wo er eine Gruppierung derartiger wannenförmiger Objekte anhand der Funde aus ihnen als Werkstättenbezirk/Werkplatz interpretiert (Hermann 1973, 85). Ähnliche, in den nördlichen Teilen Mitteleuropas vorgefundene Objekte werden am häufigsten als eingetiefte Reste von oberirdischen Wohnhäusern interpretiert (Henning 1991, 129; Kobylirsky 1988, 109-112, Abb. 61).

Auch auf der Fundstelle Bajč ist nicht auszuschließen, dass über dem eingetieften Teil in Blockbautechnik errichtete Objekte standen, doch feh-

len Belege dafür. Es ist interessant, dass die meisten von ihnen eine der beiden Orientierungen NW-SO, NO-SW aufweisen (Abb. 46).

Die charakteristische pulverige-aschige Verfüllung kommt jedoch nicht in allen vor, und deswegen wird es in Zukunft möglich sein, im Rahmen einer genauen Gliederung diesen Typ in minimal zwei Gruppen aufzuteilen. Die überwiegende spezifische Verfüllung deutet an, dass in ihnen, bzw. in ihrer Nähe eine besondere Tätigkeit durchgeführt wurde, und eine ihrer Ergebnisse (etwa Abfall) ist gerade die typische Verfüllung. Hier bieten sich zwei Interpretationsmöglichkeiten an:

a - Unterteil einer Vorofengrube eines selbständigen Ofens (aus Lehm?). Stützen würde diese Version der Fund eines Objektes mehrerer Öfen auf der Fundstelle. Falls man sich vorstellt, dass der Ober- teil fehlen würde, wäre das Ergebnis ein formal ähnliches Objekt wie die Röstgruben (Abb. 14: 2).

b - Rest eines oberirdischen Objektes. Beeinflusst ist sie in erster Linie durch eine verhältnismäßige Uniformität der Form und eine ähnliche Orientierung der Objekte. Indirekt stützen dies auch die Grabungsergebnisse auf der Fundstelle Lébény-Kászás-domb, wo sich unter den 800 Objekten bloß zwei Grubenhäuser befanden. Im Großteil der Gruben fand man jedoch zahlreiche Lehmverputzschollen, wahrscheinlich vom Wandverputz. Beim Blick auf den Plan sieht man eine gassenförmige Anordnung der Objekte (Takács 1998, 188). Es kann vorausgesetzt werden, dass gerade die rechteckigen Gruben mit der pulverigen, bzw. gebrannten Verfüllung ein Rest von ebenerdigen Objekten sind. Hier konnten als Wohnhäuser jurtenartige oder ebenerdige Blockbauten gedient haben, von denen keine Reste verblieben sind.

Gräben (Rinnen - Pferchen)

Auf der Fundstelle konnten mehrere Systeme von Pferchen untersucht werden. Sie kommen hauptsächlich im nördlichen Teil der Insel vor, doch auch in ihrem Südwestabschnitt.

Schon ein flüchtiger Blick auf den Plan der Fundstelle gibt ihre formale Verschiedenartigkeit zu erkennen, was auch auf eine funktionelle Unterschiedlichkeit hinweist. Im Profil hatten sie die Form des Buchstabens U, evtl. eine stufenförmige Gliederung. Es ist nicht gelungen, in ihnen Spuren einer Palisade zu erfassen, obwohl in ihnen vereinzelt auch Pfostengruben vorgefunden wurden. In der Siedlung wurden mehrere Rinnensysteme freigelegt (Abb. 50). Ihre angeführte Datierung muss auch trotz mehrerer Superpositionen als verhältnismäßig unverlässlich betrachtet werden.

System A - im Nordteil der Siedlung auf der Sanddüne. A1 - ein im Grundriss geschlossenes Rechteck mit gerundeten Ecken (Ausmaße ca. 5 x 18 m). A2 - im Grundriss ein Rechteck mit verjüngter und offener Seite im Südosten (5-11 x 20-25 m). A3 - unregelmäßige geschlossene Form (11 x 5 m), aus welcher die Rinne A4 hervorgeht, ihr Nordwestarm ist verdoppelt. A5-A8 - verschiedene kürzere Rinnenabschnitte (ihre verbleibenden Teile sind durch Überpflügung und ebenfalls bei der Humusabschürfung der Fläche vernichtet). Die Breite der Rinnen schwankt zwischen 20-165 cm und die Tiefe 5-80 cm. Vorläufige Datierung: 9.-10. Jh.

System B - an der Grenze der Sanddüne und der von Süden an sie anschließenden waagrechteten Fläche erstreckt sich eine Graben (Br. 2 m, T. max. 90 cm), ihr Ost- und Westende richten sich zu den Žitava-Armen (die Rinne weist keinen Zusammenhang mit der Rinne A4 auf). Vorläufige Datierung: 8. Jh.

System C - untergebracht auf dem Plateau südlich der Düne, die Graben umfasst einen im Grundriss etwa rechteckigen Raum (20 x 7 m). Der Unteranteil der Verfüllung ist gebrannt. Vorläufige Datierung: 8.-9. Jh.

System D - Teile der im Südteil der Siedlung erfassten Gräben. Vorläufige Datierung: 8.-9. Jh.

System E - eine ähnliche Form wie das System C (erfasste Ausmaße: 13 x 7,5 m; Unterbrechung der Rinne im NW - an der schmalen Seite). Untersucht wurde nur der Westteil, der Ostteil ist auf der unforschten Fläche. Vorläufige Datierung: 8.-9. Jh.

System F - zwei sich kreuzende Rinnensysteme in Superposition, d. h. sie sind nicht zeitgleich. F1 - festgestellt in 60 m L., von NW nach SO gerichtet, mit spitzem Profil. F2 - erfasst in 80 m L. (die Unterbrechung durch Tiefpflügung verursacht). Das Profil ist stufenförmig (grabenartig) und erlangt 110 cm Tiefe. Auf der Sohle war die Andeutung einer Palisadenrinne erkennbar. Vorläufige Datierung: 8.-9. Jh.

Die Bestimmung der Funktion der freigelegten Gräbensysteme ist nur hypothetisch möglich. Es ist sicher, dass die geschlossenen, bzw. beinahe geschlossenen Systeme (C und D) mit der Situierung auf dem horizontalen Plateau, keine Entwässerungsfunktion erfüllen konnten (Taf. III: 3). Wahrscheinlich sind sie der Rest eines umfangreicheren oberirdischen Baues, evtl. einer Einfriedung für Tiere. Die im Nordteil der Siedlung auf der Sanddüne lokalisierten Rinnen ähneln teilweise dem System C, doch der Großteil von ihnen (ihre Fortsetzung) richtet sich in den Žitava-Flussarm. Zum Unterschied von den Rinnen B und C auf dieser Fundstelle, sind die Gräben A nur mit einer kleinen Anzahl von Objekten synchronisierbar. Die Rinne B weist auf den ersten Blick einen graben-

artigen Charakter auf, jedoch als Graben ist sie verhältnismäßig seicht (max. T. 90 cm). In diesem Falle ist es sehr wahrscheinlich, dass es sich hier um eine gegenseitige Trennung zweier Siedlungsteile handelt (auf der Düne und auf dem Plateau), bzw. um eine Trennung der Siedlung auf dem Plateau vom Gräberfeld auf der Düne. Genau darüber zu entscheiden, wird erst nach der Gesamtbearbeitung der Fundstelle möglich sein.

Gräben begegnet man in der Südwestslowakei bereits im 7.-9. Jh. - Komárno (Trugly 1996), Most na Ostrove bei Bratislava (Turčan 2001, Abb. 3; 4), Štúrovo-Obid (Zábojník 1988, 436) und weitere Fundstellen (Ruttkay, M. 1993). Besonders notwendig ist eine Erwähnung über den Fund aus Most bei Bratislava, der als Kultobjekt interpretiert ist (Turčan 2001, Abb. 4). Eine derartige eindeutige Bewertung ist mit Rücksicht auf den geringen Umfang der untersuchten Fläche als verfrüht zu betrachten. In den weiteren Fällen konnte es sich sowohl um eine Entwässerungseinrichtung als auch um die Einfriedung eines bestimmten Raumes gehandelt haben.

Gräben findet man auch außerhalb des Gebietes der Südwestslowakei. In Südmähren stehen ihnen typologisch Einfriedungen von Höfen in Břeclav-Pohansko nahe (Dostál 1987b, Abb. 10). Eine Seltenheit ist das Vorkommen von Gräben in Böhmen, wo manche als Viehpferche interpretierbar sind (Klápště 1991, Abb. 2). Interessant ist die Fundstelle Bergheim-Wiedenfild in Deutschland (13.-14. Jh.), wo Grabenrinnen von 70-140 cm Tiefe und 2,5-5 m Breite eine rechteckige Fläche umfassen, in welcher sich Vieh befand (Piepers 1981, 451-458). Interpretierbar ist das Gebilde als Vieheinzaunung mit einer Hirtenwohnung. Weitreichende Analogien aus einem anderen sozialen und zeitlichen Milieu brauchen jedoch nicht völlig verlässlich zu sein.

Eine verhältnismäßig große Anzahl von Grabensystemen ist im Gebiet des heutigen Ungarns nachgewiesen. Größtenteils gehören sie zum ersten Typ, d. h. sie bilden kleinere oder größere Einheiten mit ovalem, rechteckigem oder unregelmäßigem Grundriss. Zu den interessantesten gehören die Fundstellen Tiszalök-Rázom (Méri 1962), Vere-segyház-Ivác (Mesterházy 1983, Abb. 2, 133-162), Kengyel (Laszlovsky 1986), Doboz (Kovalovszki 1975, 204-223), Tiszaeszlár-Bashalmon (Kovalovszki 1980), Szarvas (Kovalovszki 1960, 40) und Rákospalota (Bencze 1999). Rinnensysteme sind hier auf verhältnismäßig großen Flächen situiert und hängen größtenteils direkt nur mit einer geringen Anzahl von Siedlungsobjekten zusammen. In letzter Zeit dominiert ihre Interpretation als Viehpferche (Laszlovsky 1986, 227-255). In das 8. Jh. datiert sind die Rinnen auf der Fundstelle Lébény-Kaszás-domb (Takács

1996, 378). In einem Falle umfassen sie den Raum von ca. 33 x 10 m und sind auf der Schmalseite unterbrochen. Dies ist eine ähnliche Situation wie in Bajč, aber die Ecken sind beinahe rechtwinklig.

Sonstige - näher unbestimmte Gruben

Den Großteil der Objekte bilden größere, meistens verhältnismäßig seichte Gruben (die häufigste Tiefe beträgt 30-50 cm). Sie haben einen kreisförmigen, ovalen oder unregelmäßigen Grundriss. Weder ihre Form und Ausfüllung noch die Funde aus ihnen ermöglichen es bisher, sie überzeugender funktionell zu interpretieren. Sie kommen in allen Zeithorizonten der Siedlung vor. Der Großteil von ihnen konzentriert sich im Südteil der Fundstelle (Abb. 50).

Verschiedene ovale, evtl. unregelmäßige Gruben werden häufig als Reste oberirdischer Blockbauten interpretiert. Da in der geringen Anzahl gegenwärtig untersuchter Blockbauten derartige Vertiefungen nicht erfasst wurden, ist diese Hypothese unwahrscheinlich. Ihre Funktion zu identifizieren, wird sicherlich auch in allernächster Zeit sehr problematisch sein. Ich voraussetze, dass es sich nur in einer geringen Anzahl von ihnen um gewisse Exploitationsgruben gehandelt hat. Eher wird man etwa Parallelen in ethnographischen Untersuchungen suchen müssen, evtl. auf ein Objekt warten, das erhaltene klare Belege einer konkreten Tätigkeit in ihm enthält.

MATERIELLE KULTUR AUS DER SIEDLUNG

Keramik

Wie es auf den zeitgleichen Siedlungen typisch ist, bildete den häufigsten Fund in den Objekten die Keramik. Der Großteil von ihr wurde nicht in primärer Lage gefunden, sondern in sekundären Verfüllungsschichten. Aus diesen Gründen ist es offenbar, dass sie den Untergangs, bzw. den unmittelbar erfolgten Untergangshorizont charakterisiert. Eine Ausnahme bilden Scherben, die im Verputz von Ofensohlen, evtl. in Pfostengruben u. ä. gefunden wurden.

In den Keramikfüllung haben Töpfe das absolute Übergewicht. Von weiteren Formen erscheinen seltener Backteller, Backwannen und in minimaler Menge schüsselförmige, evtl. becherförmige Gefäße. Der Großteil des Keramikverbandes ist scheibengedreht und lediglich vereinzelt erscheinen frei in der Hand geformte Gefäße. Noch vor der komplexen Analyse des Keramikinventars lassen sich vorläufig vier der wichtigsten relativchronologischen Fundhorizonte aussondern. In absoluten Daten repräsentieren sie die Entwicklung der Siedlung von der zweiten Hälfte des 6. bis in das 10./11. Jh.

Die angeführten absoluten Daten sind lediglich Annahmen, die in Zukunft die ¹⁴C-Datierung bestätigen bzw. widerlegen wird, evtl. auch andere naturwissenschaftliche Methoden.

Horizont I

Den ältesten Horizont charakterisiert die in freier Hand modellierte Keramik des Prager Typus. In manchen Verbänden tauchten 1-2 Scherben mit Drehspuren auf. Als Produktionsrohstoff für kleinere Gefäße (Standfläche bis zu 5 cm) diente mäßig körniges Material mit geringem Zusatz organischer Teile. Bei größeren Gefäßen evidiert man bereits eine massivere Beimischung feiner Steinchen bis zu 4 mm Durchmesser.

Die Töpfe hatten eine eiförmige, bzw. beinahe tonnenförmige Gestalt mit kurzen mäßig ausladender Mündung (Abb. 22: 12, 13). Die Standfläche ist verhältnismäßig massiv (Abb. 22: 9-11). Ihre Dicke bewegt sich nicht selten (auch beim Durchmesser von 5-10 cm) zwischen 2-3,5 cm. Es erscheint auch eine kesselförmige Standfläche.

Der Großteil der Gefäße weist keine Verzierung auf. Ausnahmsweise benützte man zur Verzierung einen Stempel von der Form einfacher Kreise (Scherben eines kleineren Gefäßes mit kesselartigem Boden - Abb. 22: 6, 8). Ein Musterbeispiel für Horizont I stellt das Objekt 941 dar. Im Verputz eines Lehmofens befanden sich Scherben, aus denen zwei Gefäße rekonstruiert wurden (Abb. 22: 12, 13). In der Verfüllung des Objektes fand man weitere Scherben von ähnlichem Charakter (Abb. 22: 1-11), was andeutet, dass zwischen dem Untergang der Funktion des Objektes und seiner Verfüllung kein langer Zeitraum verstrich. Wie bereits angeführt wurde, erschien in diesen Objekten auch eine „hochstehendere“ Keramik mit nachgedrehter, ausgeprägter, ausladender Mündung und evtl. auch mit schräg oder vertikal abgestrichenem Rand.

Parallelen begegnen auf vielen Fundstellen der Westslowakei: Nitra - Mikov dvor, Objekte 3, 112, 169, 233 (Fusek 1991, Taf. II), Lakšárska Nová Ves (Tomčíková 1991, Abb. 8) und in Mähren (Dostál 1985, 51-57). Die Absolutdatierung kann rahmenhaft in das ausgehende 6. und in die erste Hälfte des 7. Jh. angesetzt werden (Dostál 1985, 126; Fusek 1991, 307-308, Pleinerová/Zeman 1970).

Zugleich muss aufmerksam gemacht werden, dass es sich um charakteristische frühslawische Keramik handelt, die sich ausgeprägt von der Keramik aus den ersten Hälfte des 7. Jh. unterscheidet, die im damaligen Gebiet des awarischen Kaganats gefunden wird, das in jener Zeit bis zur Donau reichte (z. B. Komárno-Robotnícka štvrť - Trugly 1982, 26, 27; Štúrovo-Obid - Zábojník 1988, 429, Abb. 14, 16; Gyoma - Vida 1996).

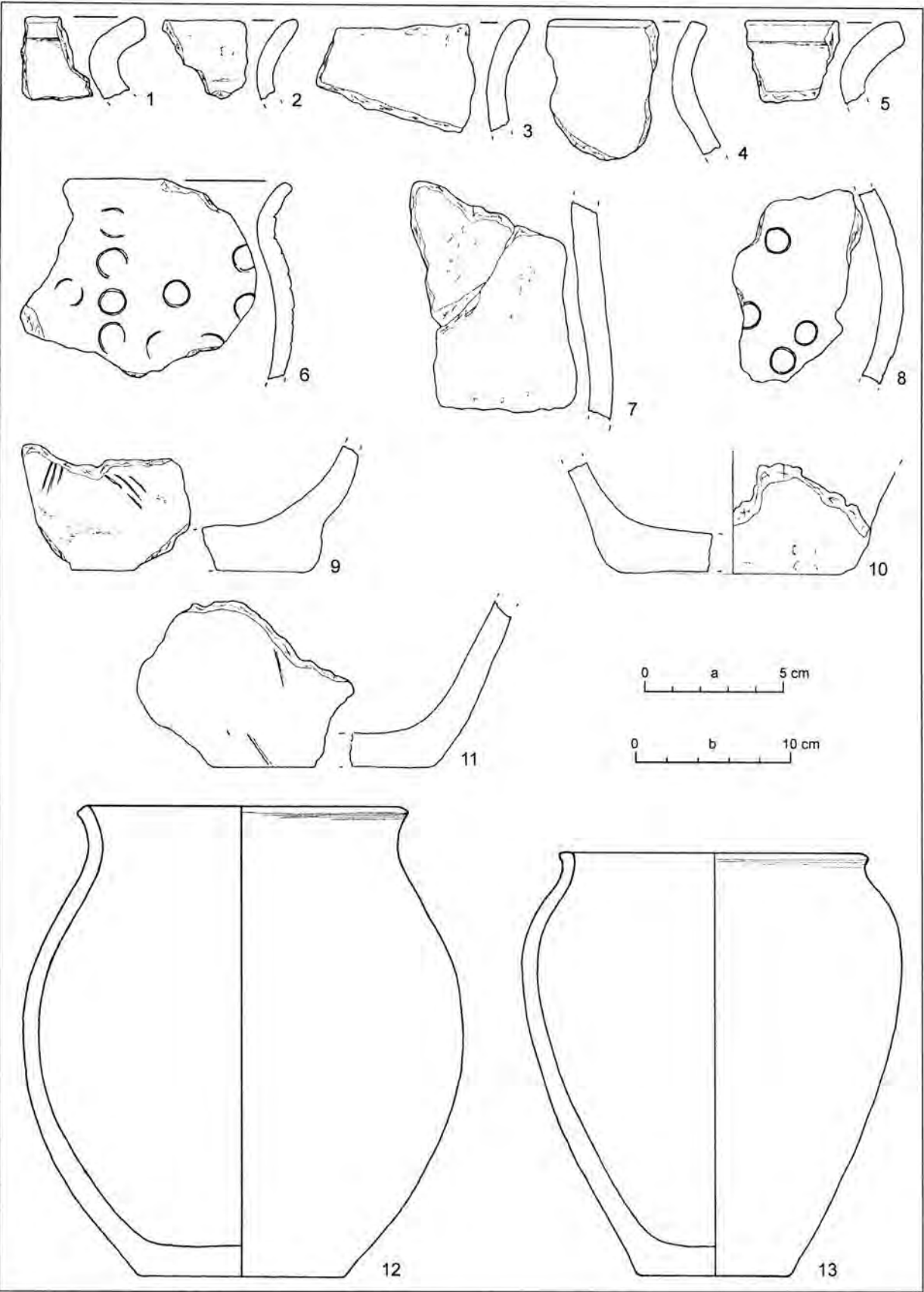

Abb. 22. Bajč-Medzi kanálmi. Horizont I. Keramik des Prager Typus. Auswahl von Keramikfunden aus Objekt 941. Maßstäbe: a - 1-11; b - 12, 13.

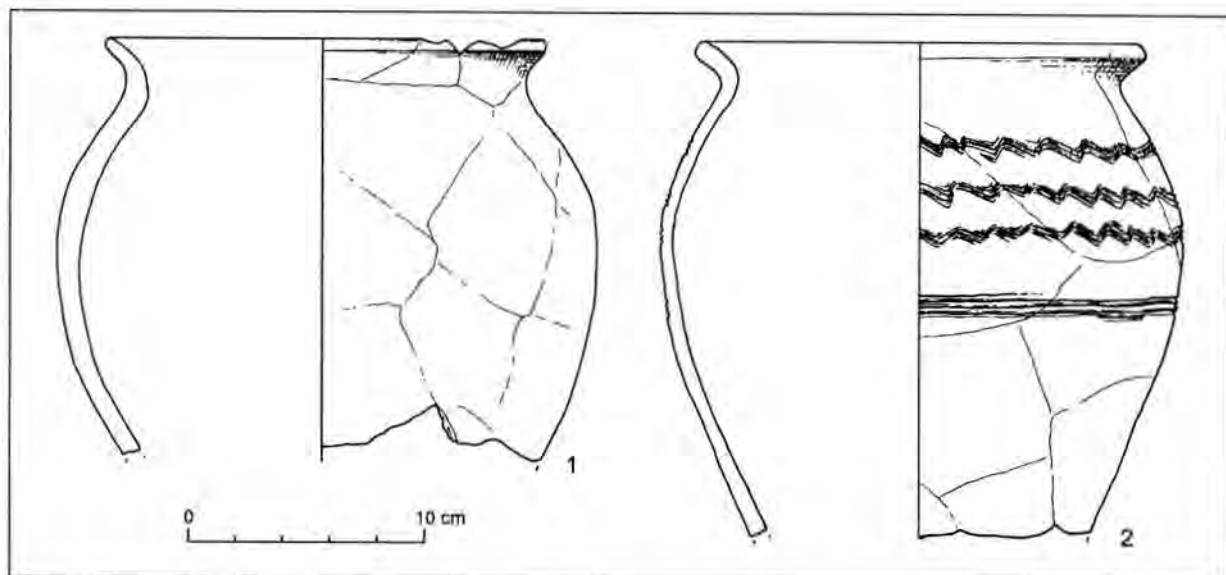

Abb. 23. Bajč-Medzi kanálmi. Horizont II. Keramik des Prager Typus (nachgedrehte Ware einbezogen) oder älterer Donau-Typus - Objekt 769.

Horizont II

Den nachfolgenden, wahrscheinlich fließend anknüpfenden Horizont repräsentieren Keramikverbände schon mit einem Übergewicht der scheibengedrehten Keramik (Donau-Typus?) über die handmodellierte Keramik des Prager Typus (Abb. 23; 24).

Das Übergewicht haben Topfformen mit mäßig ausladender kurzer Mündung, die häufig an der Innenseite die Verzierung einer mit kammartigem Werkzeug eingeritzten Wellenlinie haben. Der Rand pflegt in der Regel unverziert zu sein, nur selten ist er getupft, evtl. mit einem kammartigen Werkzeug gerillt. In diesem Horizont begann der Großteil der Gefäße verziert zu werden, und zwar namentlich mit Wellenlinien, bzw. mit umlaufenden Linien, ausgeführt mit einem mehrzinkigen kammartigen Werkzeug. Eine Ausnahme bilden Einstiche mit diesem Werkzeug, bzw. eine mit einem gitterartig gegliederten runden Stempel durchgeführte Verzierung (eine Parallele - Tomčíková 1991, Abb. 8; 4, 5).

In geringer Zahl erscheinen kleine Schüssel- oder topfförmige handgefertigte Gefäße, die an Keramik aus awarischen Siedlungen südlich der Donau erinnern (Trugly 1982, Taf. VI: 12; Zábajník 1988, Abb. 123: 5). Eine vereinzelte Form ist ebenfalls das Fragment eines dickwandigen Gefäßes aus stark mit organischem Zusatz gemauertem Ton (Abb. 30: 1). Es handelt sich um sog. Backglocken, die für den Zeitabschnitt des awarischen Kaganats kennzeichnend sind (Bálint 1991; Szőke 1980, Abb. 11; Vida 1996, 334, Abb. 18: 7), die aber auch im slawisch-awarischen Berührungsraum vorkommen

- Mähren, Slowakei, Österreich (Kavánová 1996, Abb. 16: 11; Turčan 2001, Abb. 5: 3). Diese sporadischen Elemente verweisen auf einen Kontakt mit der awarischen und slawischen Welt, bzw. auf einen Einfluss der awarischen Kultur auf die heimische slawische Entwicklung.

Es handelt sich um Keramik des Horizont II, zu welcher die nahestehendsten Parallelen in frühslawischen Siedlungen und auf Fundstellen aus der Zeit des awarischen Kaganats nördlich wie auch südlich der Donau angetroffen werden - Lébény-Billedomb (Information: M. Takács), Bratislava-Devínska Nová Ves, Objekte 18, 34 (Kraskovská 1961, 99; 1966, 85-87), Nitra - Mikov dvor, Objekte 232, 270, 276 (Fusek 1991, 296).

In diesem Horizont erscheinen verhältnismäßig häufig Backteller und Lehmwannen/Backwannen. Die Backteller, manchmal mit der Bezeichnung Teller (Dostál 1985, 53) haben in der Regel einen Durchmesser zwischen 22-27 cm und eine Höhe von 2,5-3,5 cm. Der mäßig erhöhte Rand ist senkrecht oder mäßig nach innen, bzw. nach außen ausladend (Abb. 30: 2-5). Wahrscheinlich dienten sie zum Backen von Fladen. Sie bilden einen relativ gebräulichen Fund auf frühmittelalterlichen Siedlungen (Erdély/Szimonova 1985, 385).

Die Backwannen befinden sich beinahe ausschließlich in Bruchstücken. Eine Ausnahme bildet das Objekt 1061 - ein Grubenhaus. Hier fand man im destruierten Lehmkuppelofen eine große Anzahl von Keramikbruchstücken, aus denen ein komplettes Exemplar zu rekonstruieren gelungen ist (Abb. 29; Taf. II: 1). Es hat Ausmaße 76 x 57 cm

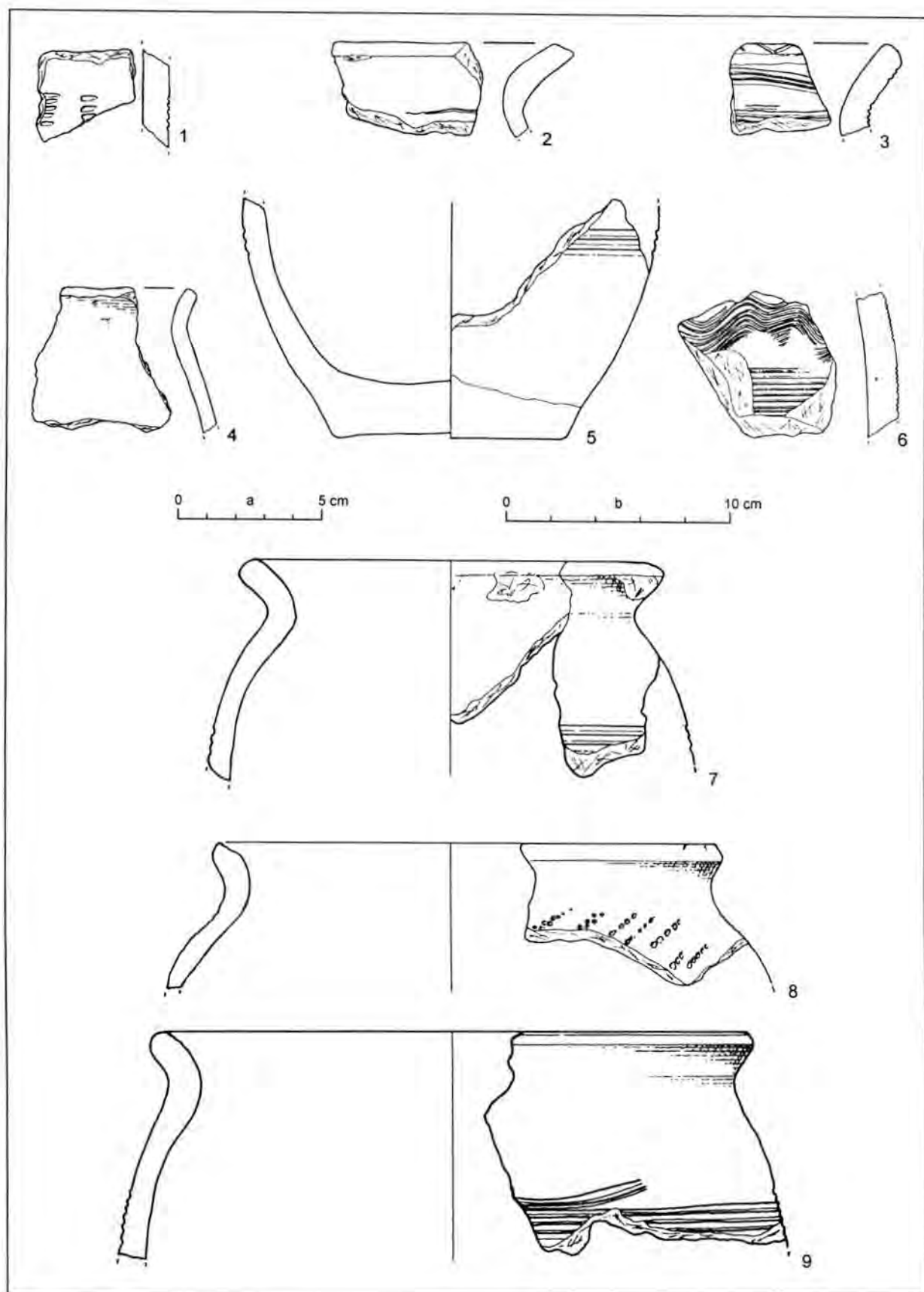

Abb. 24. Bajč-Medzi kanálmi. Horizont II. Auswahl von Keramikfunden aus Objekt 760. Maßstäbe: a - 1-8; b - 9.

und eine Höhe zwischen 8 bis 10 cm. Hergestellt ist es aus geschlämmtem Lehm mit reichem Zusatz organischen Materials. Beiläufig ähnliche Parameter wiesen auch Bruchstücke auf, die in weiteren Objekten gefunden wurden. Ihre Unterteile sind in der Regel nicht geglättet. In mehreren Fällen wurden auch Holzabdrücke evidiert - entweder Reste einer bei der Herstellung verwendeten Unterlage oder von Hilfsmitteln bei ihrem Übertragen.

Die Backwannen sind ein gebräuchlicher Bestandteil frühmittelalterlicher Siedlungen der West-, Ost- und Südslawen im breiteren mittel- und osteuropäischen Raum (Behm 1941-1942, 265; Dostál 1985, 67-68; Eggers 1978, Taf. 255; Fusek 1991, 309, 310; Hermann 1986, 272; Kudrnáč 1981; Wawruschka 1998-1999, 368-369; Zeman 1976, 196-198). Die Manipulation mit einem solchen Gefäß ist kompliziert und es ist sehr wahrscheinlich, dass sich seine Unterbringungsstelle nicht häufig änderte. Es konnte auf dem Ofen gelegen haben oder auch in ihm. Mit größte Wahrscheinlichkeit diente es zum Trocknen landwirtschaftlicher Produktion (Getreide) vor ihrer Einlagerung.

Ich voraussetzte, dass der Horizont II in absoluten Daten den Zeitabschnitt von der Mitte des 7. bis zur Mitte des 8. Jh. bedeckt haben konnte.

Horizont III

Der dritte Horizont ist bereits beinahe ausschließlich durch scheibengedrehte Keramik des jüngeren Donau-Typus charakterisiert. Ein typisches Merkmal bilden topfförmige Gefäße mit der Bauchung im Mittelteil oder im oberen Drittel der Höhe und mit ausgeprägter, manchmal sogar horizontal ausladender Mündung (Abb. 25: 6). Zu einer markanteren Gruppe gehören auch tiefere schüsselförmige, bzw. topfförmig-schüsselförmige Exemplare (Abb. 25: 10; 27: 2).

Das Material, aus welchem die Töpfe angefertigt sind, ist mäßig körnig und ähnelt dem im Horizont II verwendeten Material. Verglichen mit dem Horizont II, erscheinen auch schon dünnwandigere und qualitativer gebrannte Töpfe.

Die Verzierungen wurden mit einem kammartigen Werkzeug durchgeführt (feinere, aber auch tiefere verschiedenartige Wellenlinien- und umlaufende Linien), aber seltener auch schon mit einem einfachen Stichel (beide tiefere Formen). Die Verzierung befindet sich sehr häufig auf der ganzen Außenfläche des Gefäßes. Die Ränder sind verschiedentlich abgestrichen, manchmal auch mit Kerben verziert (Abb. 26: 4). Nicht selten ist auch die Innenseite der relativ niedrigen Mündung verziert - mit Kerben und umlaufenden, mit einem kammartigen Werkzeug ausgeführten Wellenlinien (Abb. 26: 1, 3). Verteilt ist die Verzierung auf den Gefäßschultern oder

auf der ganzen Außenfläche des Töpfe. Stets werden auch unverzierte Gefäße evidiert.

Parallelen zur Keramik begegnet man in einer ganzen Reihe von Siedlungen im Karpatenbecken mit der Datierung vom 6./7. bis in das 9. Jh. (Bóna 1973; Erdélyi/Szimonova 1985, Taf. I; II; Fülöp 1979; Pusztai 1974, Taf. I-IX), aber auch in Mähren: Mikulčice-Horizonte A, B (Kavánová 1996; Klanica 1970) und Staré Město (Galuska 1994, 234) und in Österreich (Friesinger 1975-1977).

Möglich ist eine vorläufige relative und absolute Datierung auf Grundlage von Superpositionen und Analogien in die zweite Hälfte des 8. und in die erste Hälfte des 9. Jh.

Horizont IV

Eingegliedert wurden in diesen Horizont Objekte mit verhältnismäßig „hochstehender“ Keramik. Es sind dies Kollektionen, in denen Keramik auftaucht, die aus feinerem Material angefertigt ist als in den Horizonten II und III, und vor allem ist sie qualitativer gebrannt. Im allgemeinen erweckt sie den Eindruck von verhältnismäßiger Qualität und erinnert an Funde aus Nitra-Lupka (Chropovský 1965). Der Bruch ist häufig grau und ähnlich auch die Innenseite der Scherbe. Die Farbe der Außenseite ist ziegelrot über braun bis sogar schwarz. Es geht meistens um schlanke eierförmige Töpfe. Die Mündung ist länger (höher) und der Rand verschiedenartiger profiliert (Abb. 28). Häufig ist röhrenartigen Hals (Abb. 28: 1-3). Die Bauchung ist selten mit Leiste verziert (befestigt?).

Die Verzierung erfolgte mit einem kammartigen Werkzeug, doch verhältnismäßig häufig begegnet auch schon die Verzierung der Bauchwölbung mit einer einfachen eingeritzten Linie. Am häufigsten konzentriert sich die Verzierung nur noch auf der Gefäßschulter und dem Hals.

Die nahestehendsten Analogien in guten stratigraphischen Befunden stehen aus Nitra, Kupecká ulica zur Verfügung (Ruttkayová/Ruttkay 1997, Abb. 2; 3), aber auch aus entfernteren Gebieten, z. B. aus Břeclav-Pohansko (Dostál 1975, 167-170, Taf. 46-49). In den westslowakischen Verhältnissen handelt es sich gewöhnlich in das 10.-12. Jh. datierte Ware. Dies beeinflusste auch die anfängliche Datierung der ganzen Fundstelle (Ruttkay 1989). Die höher angeführten Parallelen zeigen jedoch relativ klar, dass es sich mit größter Wahrscheinlichkeit um Erzeugnisse handelt, deren Datierung durch die zweite Hälfte des 9.-10. Jh. determiniert ist, ausnahmsweise etwa mit einer Reichweite in das 11. Jh. Nahestehende Parallelen bildet auch der Großteil des Keramikinventars aus der umfangreichen Siedlung in Mužla-Čenkov (Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993).

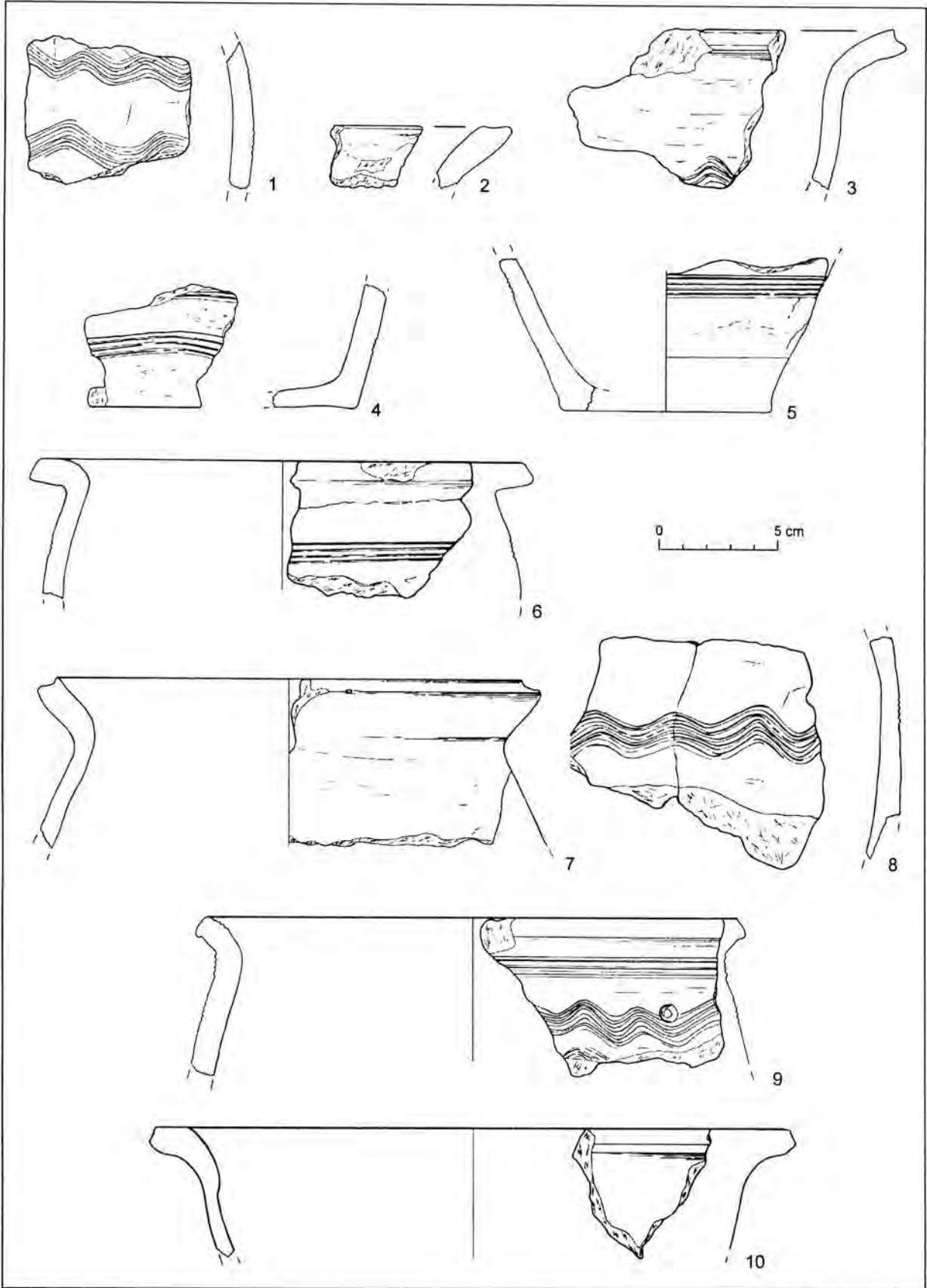

Abb. 25. Bajč-Medzi kanálmi. Horizont III. Keramik des sog. jüngeren Donau-Typus. Auswahl von Keramikfunden aus Objekt 363.

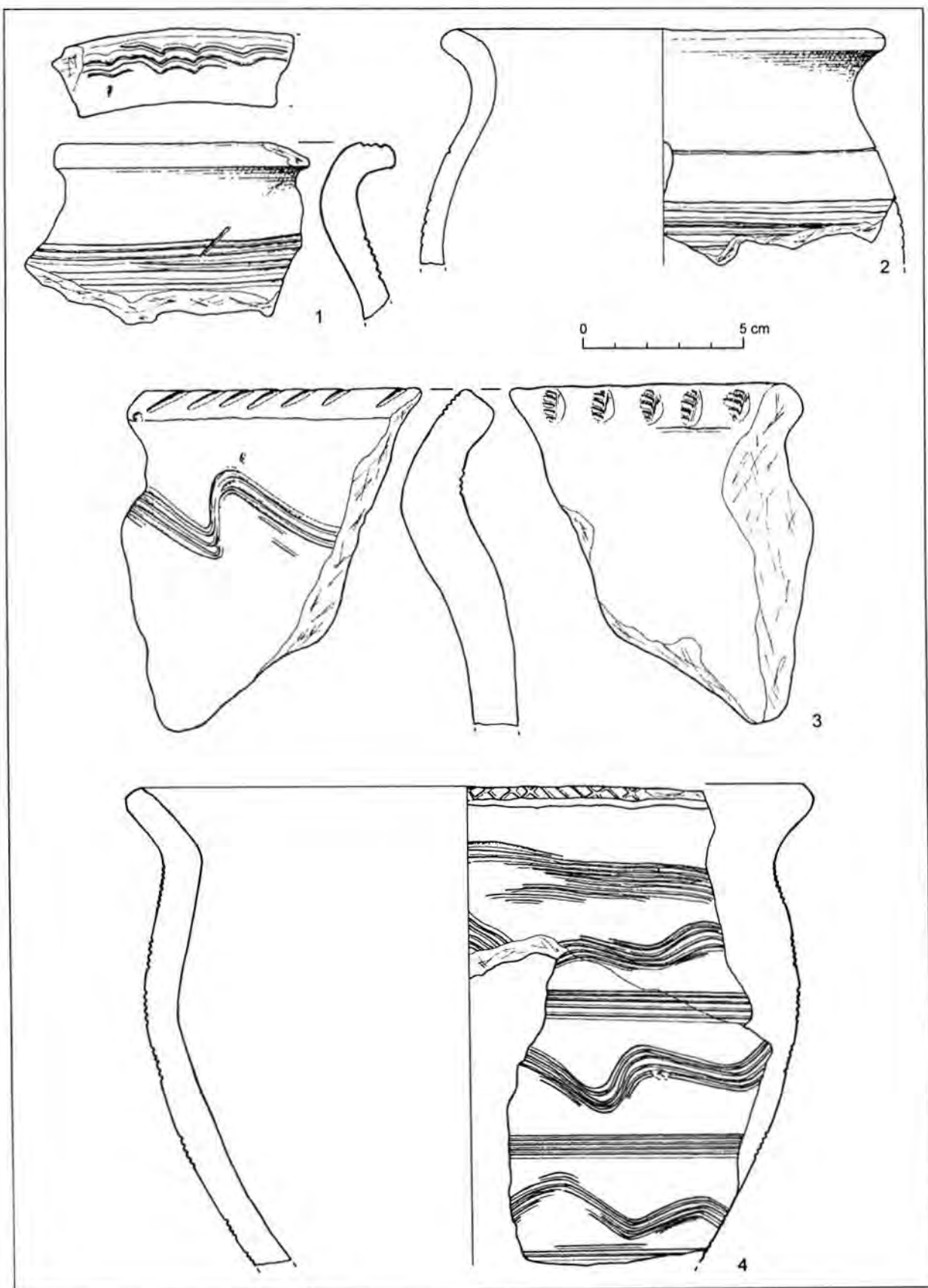

Abb. 26. Bajč-Medzi kanálmi. Horizont III. Auswahl von Keramikfunden aus Objekt 714.

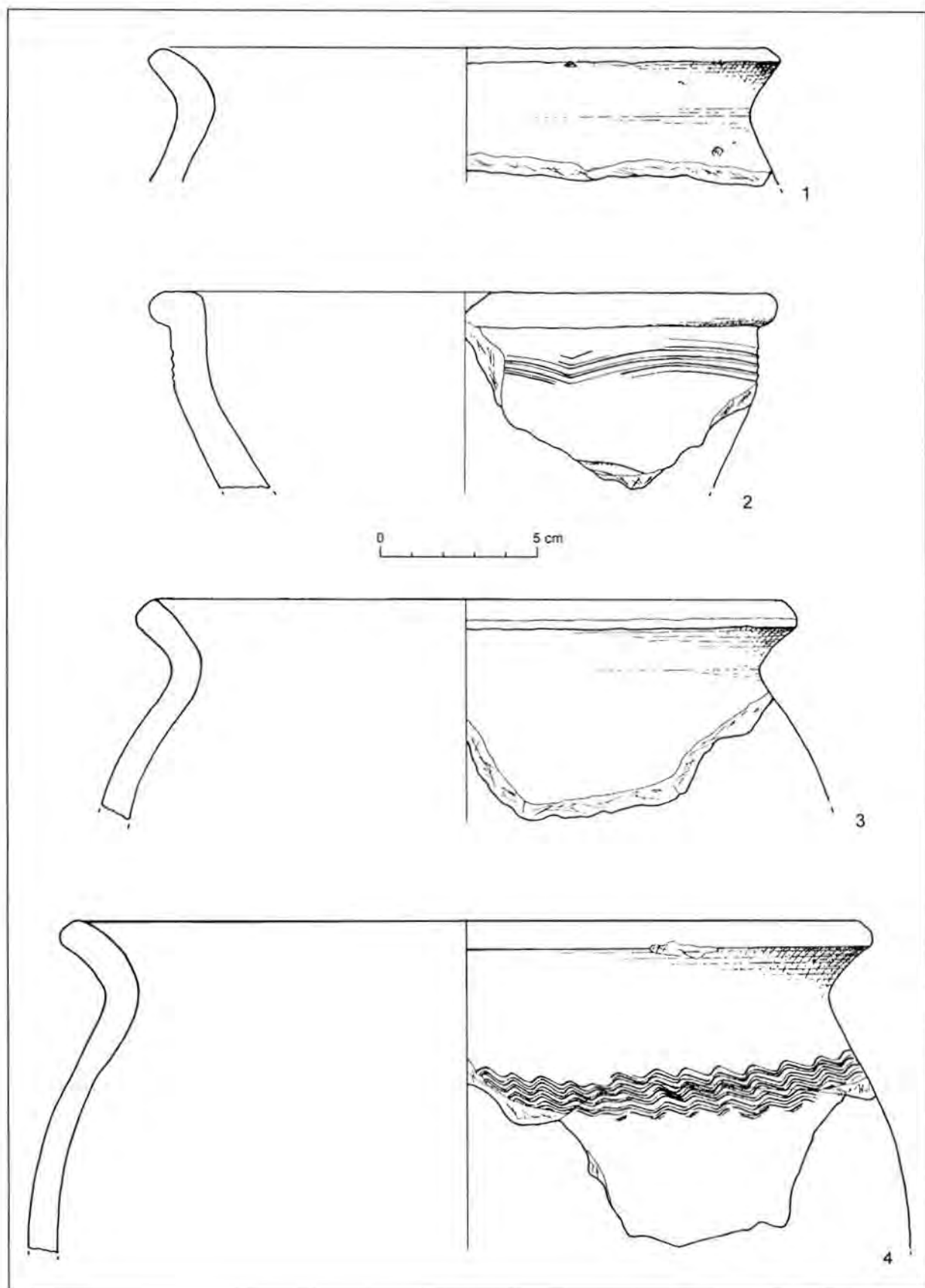

Abb. 27. Bajč-Medzi kanálmi. Horizont III. Auswahl von Keramikfunden aus Objekt 714.

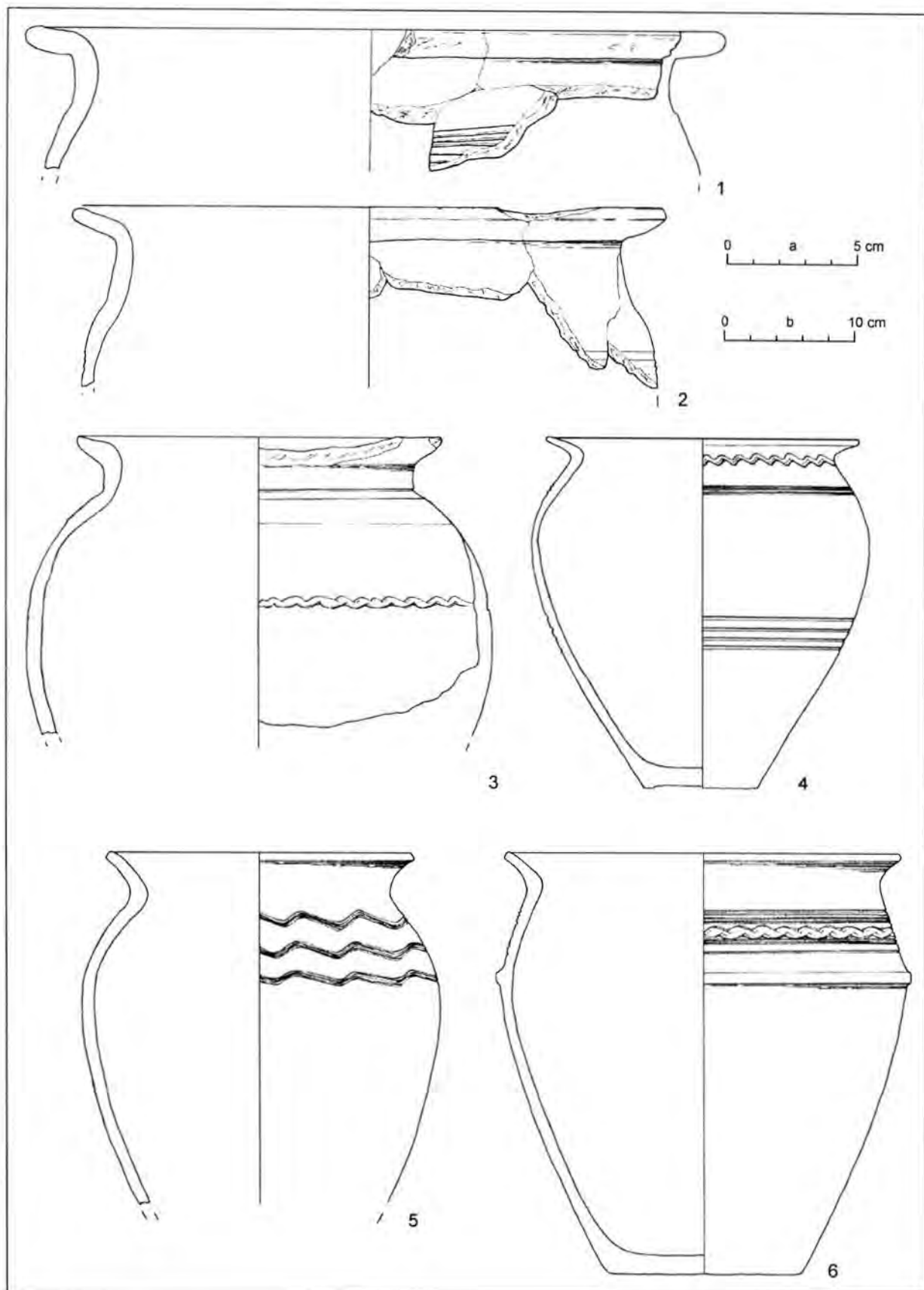

Abb. 28. Bajč-Medzi kanálmi. Horizont IV. Objekt 327 mit sog. großmährischer Keramik. Maßstäbe: a - 1-3; b - 4-6.

In den Horizonten II-IV erscheinen auf den Standflächen der Töpfe mehr oder weniger ausgeprägte plastische Zeichen (Abb. 31). Zu den gebräuchlichsten Formen gehört ein einfaches Kreuz, Quadrat, Kreis, ein Rad u. ä. In sämtlichen Horizonten handelt es sich jedoch um eine verhältnismäßig seltene Erscheinung.

Spinnwirtel bilden einen relativ häufigen Fund in sämtlichen Horizonten. Die begegnen in vielen Formen und Größen (Abb. 32). Am gebräuchlichsten sind es doppelkonische, in der Regel unverzierte Exemplare, nur ausnahmsweise mit Ritzverzierung (Abb. 32: 6, 9, 14). Weniger häufig sind kugelige, diskusartige oder zylindrische Formen. Sie sind ein eindeutiger Beleg der häuslichen Verarbeitung von Garn und Fasern. Interessant ist in diesem Zusammenhang das völlige Fehlen von Webgewichten auf der Fundstelle. Wahrscheinlich verwendete man als Gewichte der Kettfäden des Webstuhls entweder Steine oder organische Materialien, die nicht erhalten blieben.

Erzeugnisse aus Knochen und Geweih

Etwa am häufigsten erscheinen Knochenahlen und Flechtnadeln von verschiedener Länge (Abb. 33). Es ist sehr wichtig, dass sie in großer Menge auch in den außerhalb des territorialen Ausmaßes der neolithischen Siedlung liegenden Objekten vorkamen, d. h. dass hier sicherlich keine urzeitliche Intrusion in der Verfüllung der mittelalterlichen Objekte vorliegt. Es handelte sich wahrscheinlich um eines der benutztesten Werkzeuge des täglichen Lebens der Altslawen.

Seltener tauchen andere Knochenartefakte auf – sog. Schlittknochen, zweiseitige Dreilagenkämme und Glätter (Abb. 33: 25). Zehn Schlittknochen wurden in fünf Objekten gefunden (Abb. 34), wobei sich im Objekt 74 (Grubenhaus) vier Stück und im Objekt 301 (Speichergrube) drei Exemplare befanden. Auf der geglätteten Fläche besaßen sie in der Regel quere (gegenüber der Längsachse) Bearbeitungsspuren. Es ist daher wahrscheinlich, dass sie nicht als Schlittknochen im wahren Sinne des Wortes dienten, sondern eher als Werkzeuge bei der Lederverarbeitung (Hrubý 1957; Kavanová/Kaván 1993). Es erscheinen auch Schlittknochen mit der Länge nach verlaufenden Arbeitsspuren. In diesen Fällen dürften sie in Wirklichkeit die Funktion eines Schlittknochens erfüllt haben – der tragenden Teile von Schlitten auf Eisflächen, die in den Wintermonaten die Fundstelle umgaben.

Auch trotz der großen Anzahl untersuchter Objekte ist es nur in einem von ihnen gelungen (Objekt 767), Bruchstücke zweier beidseitiger knöcherner Dreilagenkämme zu finden (Abb. 38). Zum Unter-

schied von ähnlichen Funden aus der Völkerwanderungszeit (Pieta/Ruttkay 1997, Abb. 11; 12; 14; 17; Tejral 1973, Abb. 3: 10; 4: 13; 1976, Abb. 2: 5) handelt es sich eher um einen subtileren Gegenstand mit halbkreisförmig profilierten Plättchen. Mit der Datierung ähnlicher Funde in frühmittelalterlichen Kollektionen befassten sich mehrere Forscher (Dostál 1982, Taf. VIII:1-3; 1985, 69; Fusek 1991, 307; Hrubý 1957, 166-168; Zeman 1976). Nicht angebracht ist eine Parallele unter den völkerwanderungszeitlichen Schmuckkämme wie auch unter den frühslawischen Funden zu suchen. Außerdem zeigt es sich eher noch, dass es sich um einen chronologisch nicht aussagenden Gegenstand handelt, der auch im 8. und 9. wie auch in den nachfolgenden Jahrhunderten vorkommt (Cnotlavy 1973, 189-198).

In der Verfüllung der Rinne fand man in sekundärer Lage das Bruchstück eines knöchernen Reflexbogenbelages. Es handelt sich hier um einen weiteren Beleg über den Einfluss oder über das Vorhandensein der Steppenvölker. Im Objekt 79 fand man den Geweihgriff eines Eisenmessers.

Steingegenstände

Häufig fand man in Objekten Steinerzeugnisse, bzw. deren Teile. Es sind dies namentlich Fragmente von Mahlsteinen mit einem kreisförmigen oder viereckigen zentralen Loch (die nicht selten beim Bau von Steinöfen verwendet wurden). 48 Objekte ergaben Mahlsteinteile, jedoch nur in vier Fällen waren es ganze Exemplare. Angefertigt sind sie namentlich aus dem Kremnica- und Štiavnica-Gebirge und aus Andesitrohstoffen, die aus dem mittleren Grantal stammen (Analysen von L. Illášová). Manche könnten etwa auch aus dem Gebirge im Raum Vyšehrad stammen. Sie sind einerseits ein Beleg der örtlichen Getreideverarbeitung und andererseits zeugen sie indirekt vom Transport, bzw. von Handelskontakten.

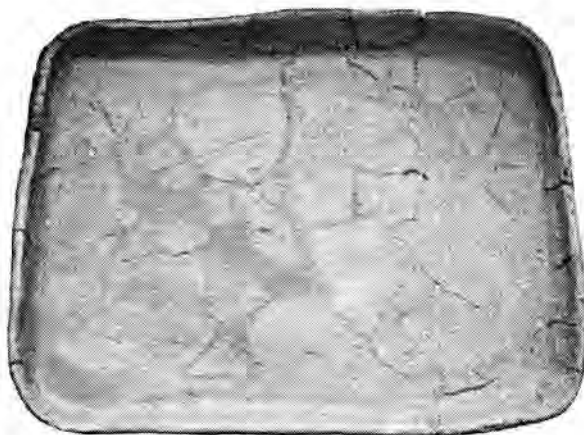

Abb. 29. Bajč-Medzi kanálmi. Objekt 1060 - Röstpfanne.

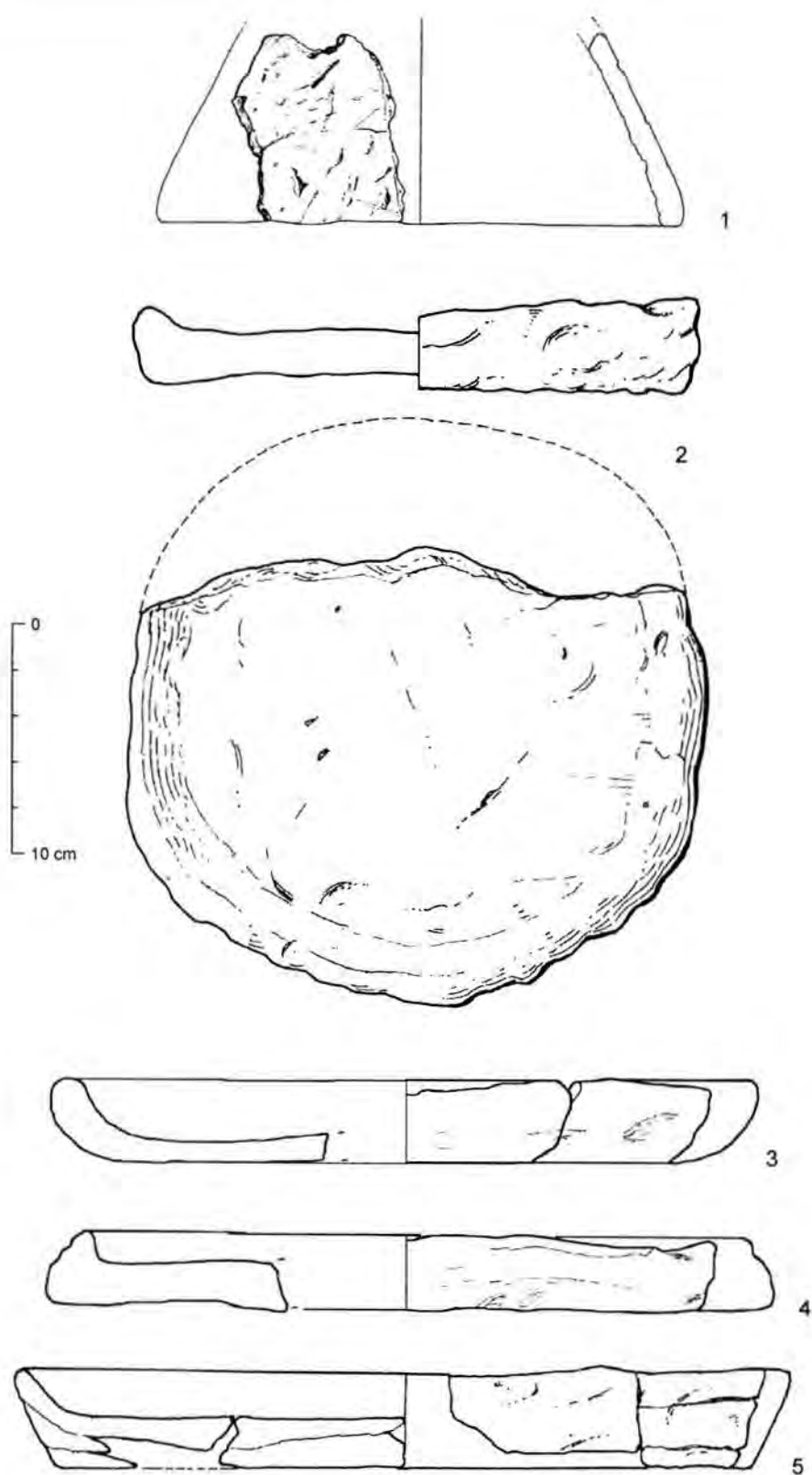

Abb. 30. Bajč-Medzi kanálmi. 1 - Objekt 935; 2 - Objekt 897; 3, 4 - Objekt 929; 5 - Objekt 850 (1 - Backglocke; 2-5 - Backteller).

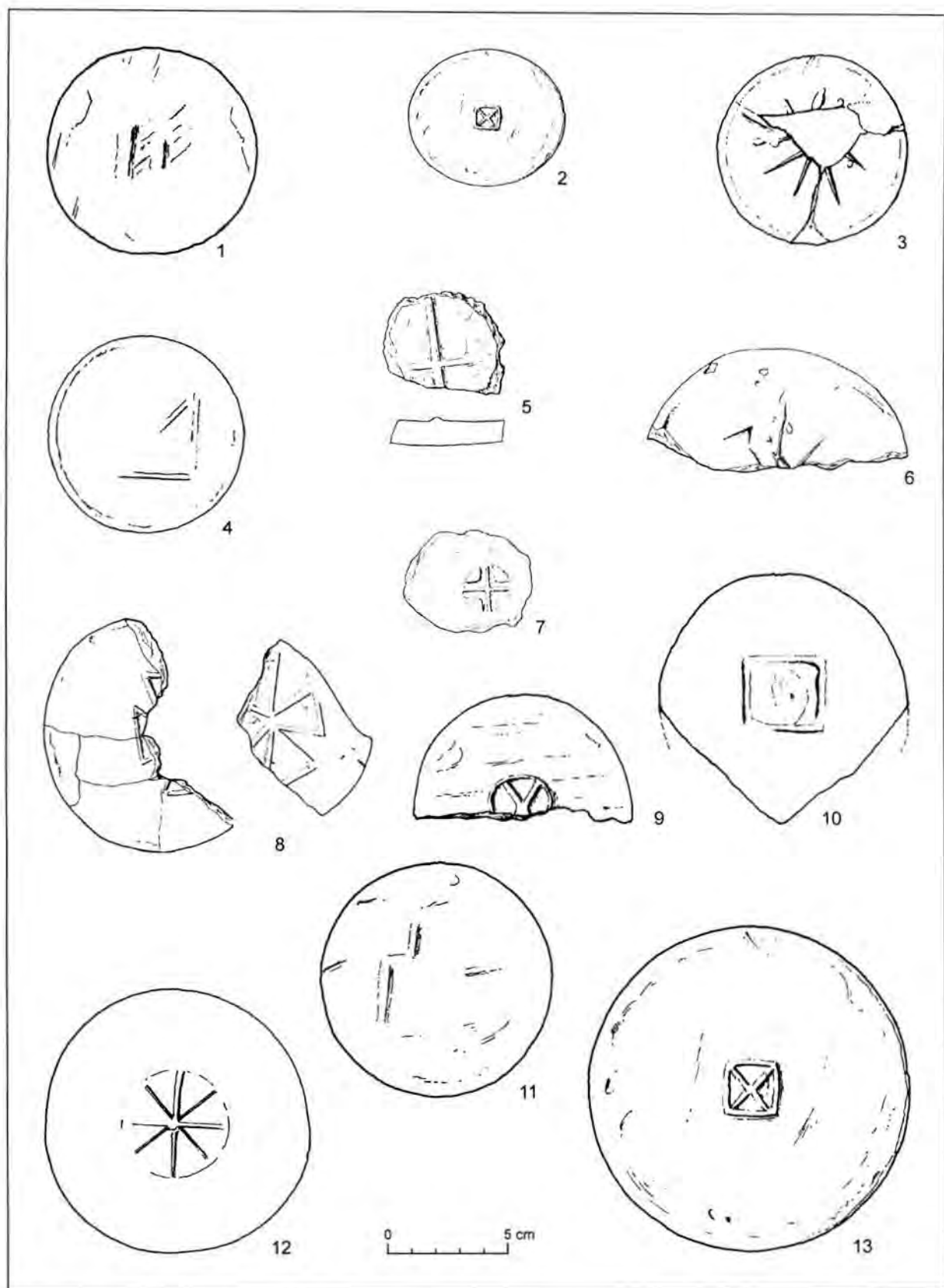

Abb. 31. Bajč-Medzi kanálmi. Auswahl von Standböden mit plastischen Zeichen. 1 - Objekt 814; 2 - Objekt 854; 3 - Objekt 53; 4 - Objekt 21; 5 - Objekt 13; 6 - Objekt 327; 7 - Objekt 1003; 8 - Objekte 327, 328A; 9 - Objekt 822; 10 - Objekt 845; 11 - Objekt 809; 12 - Objekt 42; 13 - Objekt 854.

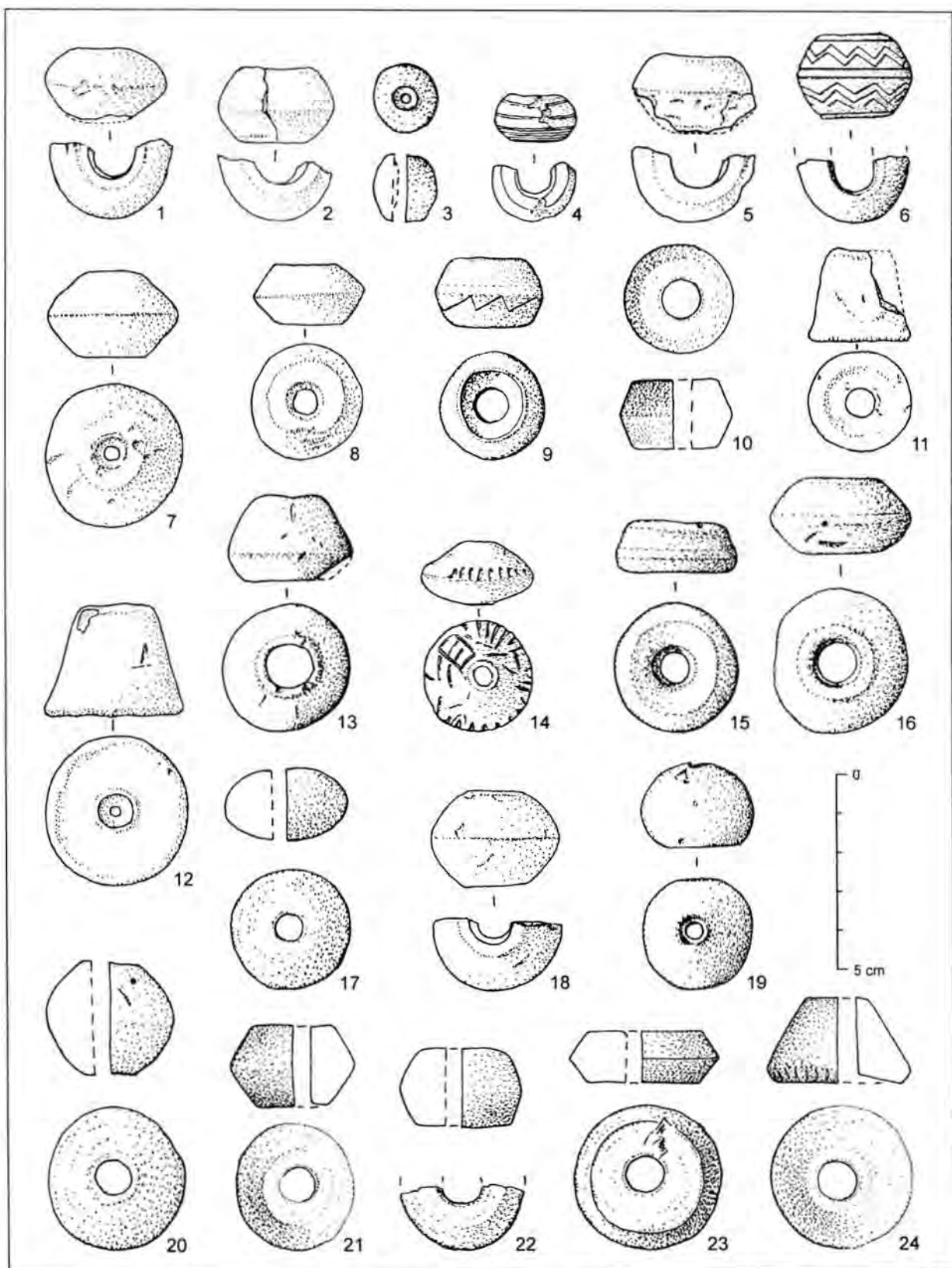

Abb. 32. Bajč-Medzi kanálmi. Auswahl von Spinnwirteln. 1 - Objekt 809; 2 - Objekt 340; 3 - Objekt 1020; 4 - Objekt 327; 5 - Objekt 809; 6 - Objekt 948; 7 - Objekt 841; 8 - Objekt 809; 9 - Objekt 914; 10 - Objekt 1008; 11 - Objekt 857; 12 - Objekt 333; 13 - Objekt 914; 14 - Objekt 340; 15 - Objekt 945; 16 - Objekt 956; 17 - Objekt 1019; 18 - Objekt 820; 19 - Objekt 993; 20 - Objekt 1015; 21 - Objekt 1015; 22 - Objekt 1023; 23 - Objekt 1041; 24 - Objekt 1020.

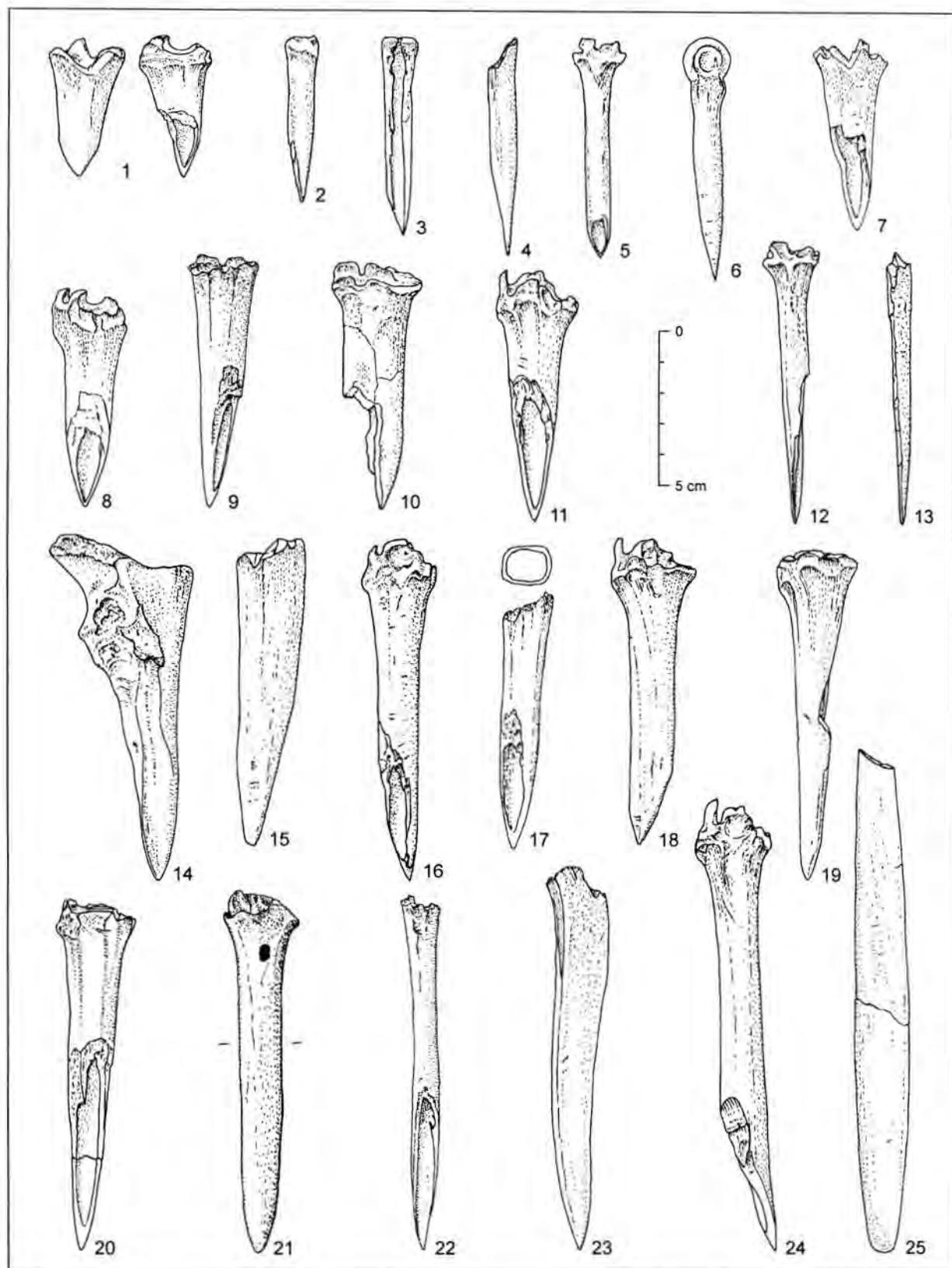

Abb. 33. Bajč-Medzi kanálmí. Auswahl von Knochenahlen. 1 - Objekt 348; 2 - Objekt 318; 3 - Objekt 5; 4 - Objekt 327; 5 - Objekt 327; 6 - Objekt 319; 7 - Objekt 852; 8 - Objekt 814; 9 - Objekt 23; 10 - Objekt 303; 11 - Objekt 327; 12 - Objekt 63; 13 - Objekt 317; 14 - Objekt 838; 15 - Objekt 68; 16 - Objekt 840; 17 - Objekt 23; 18 - Objekt 353; 19 - Objekt 74; 20 - Objekt 23; 21 - Objekt 1066; 22 - Objekt 23; 23 - Objekt 74; 24 - Objekt 345; 25 - Objekt 59.

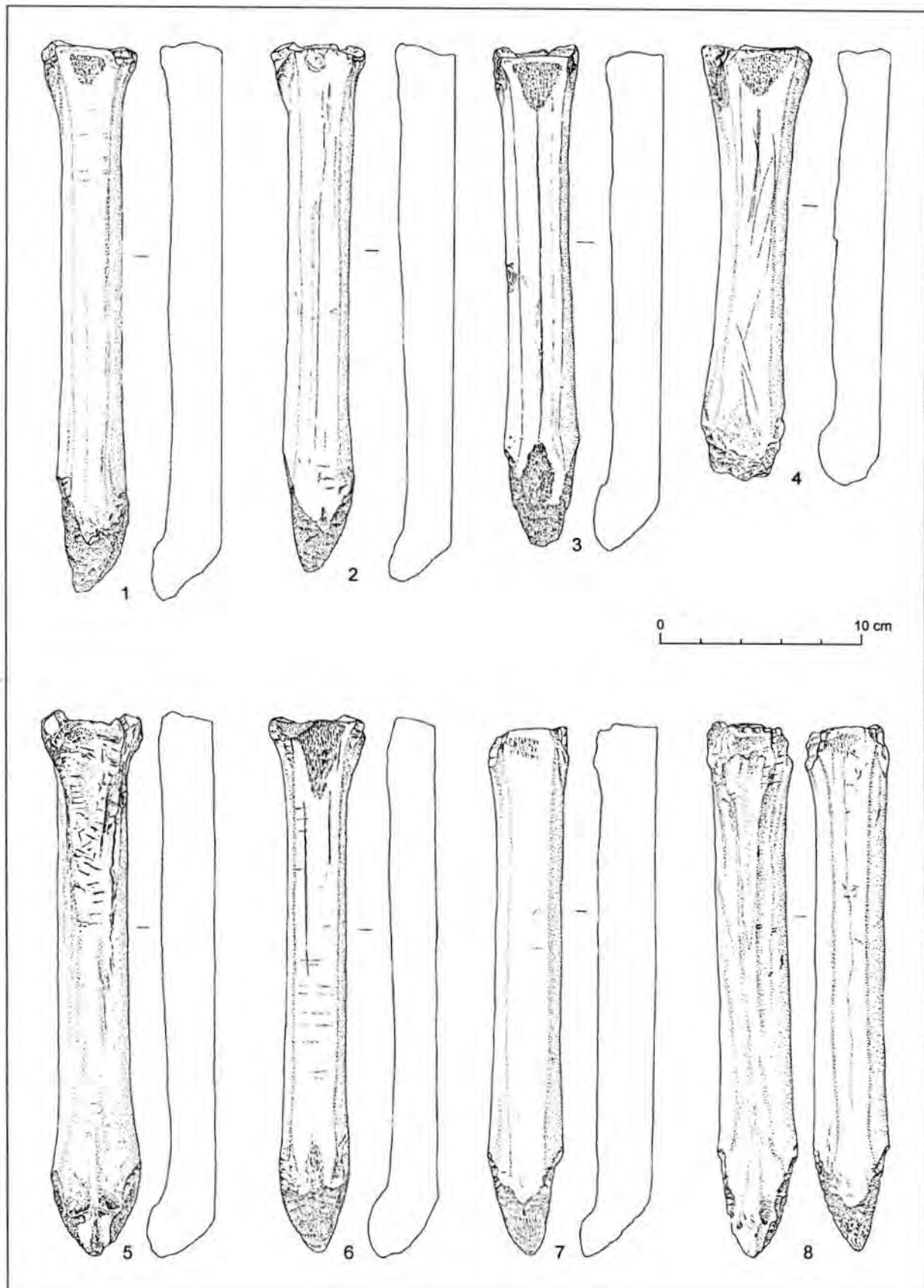

Abb. 34. Bajč-Medzi kanálmi. Sog. Schlittknochen. 1-3 - Objekt 301; 4 - Objekt 82; 5, 6 - Objekt 74; 7, 8 - Objekt 22.

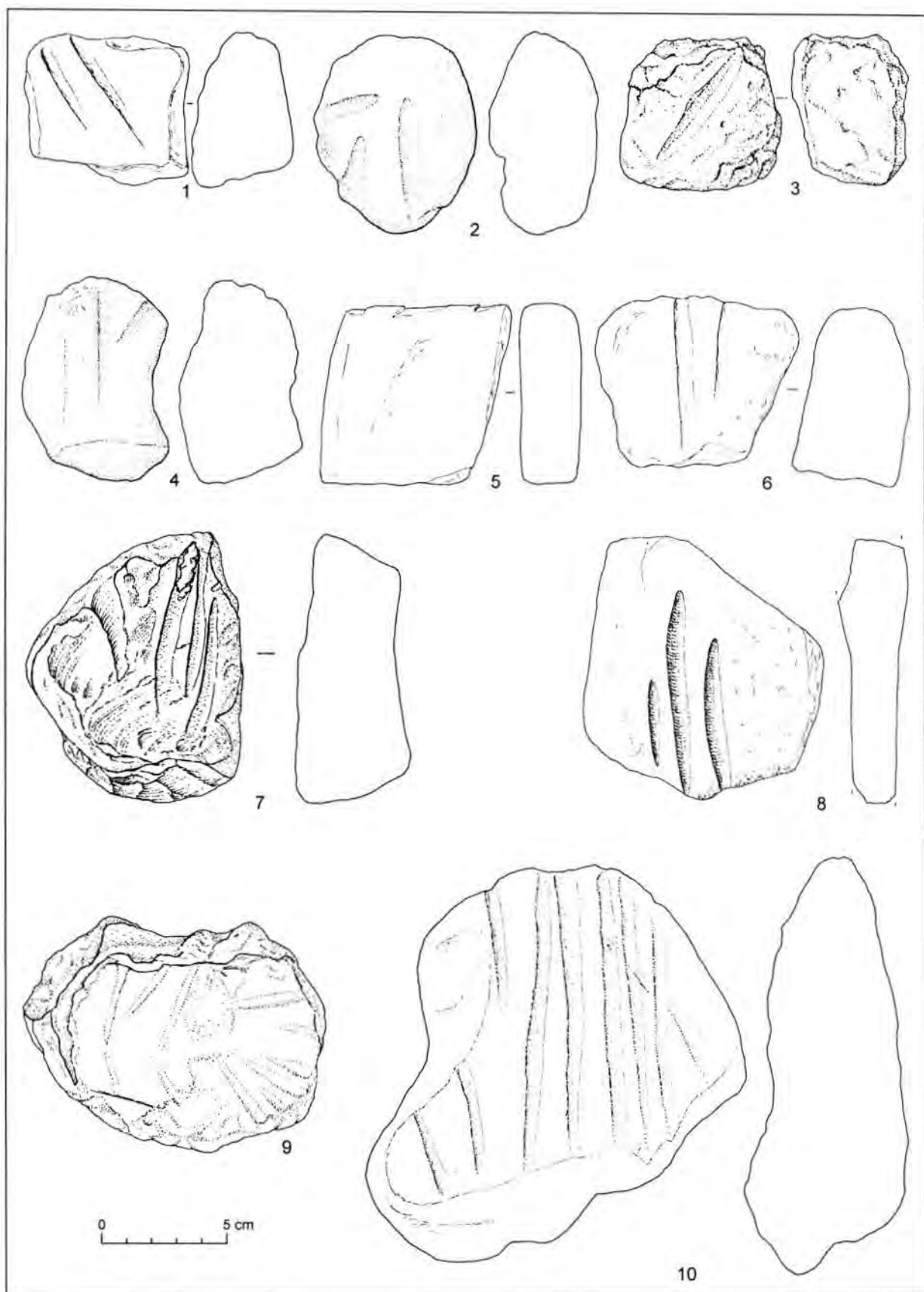

Abb. 35. Bajč-Medzi kanálmi. Auswahl von Sandsteinwetzsteinen. 1 - Objekt 35; 2 - Objekt 46; 3 - Objekt 860; 4 - Objekt 23; 5 - Objekt 63; 6 - Objekt 74; 7, 8 - Objekt 345; 9 - Objekt 814, 10 - Objekt 79.

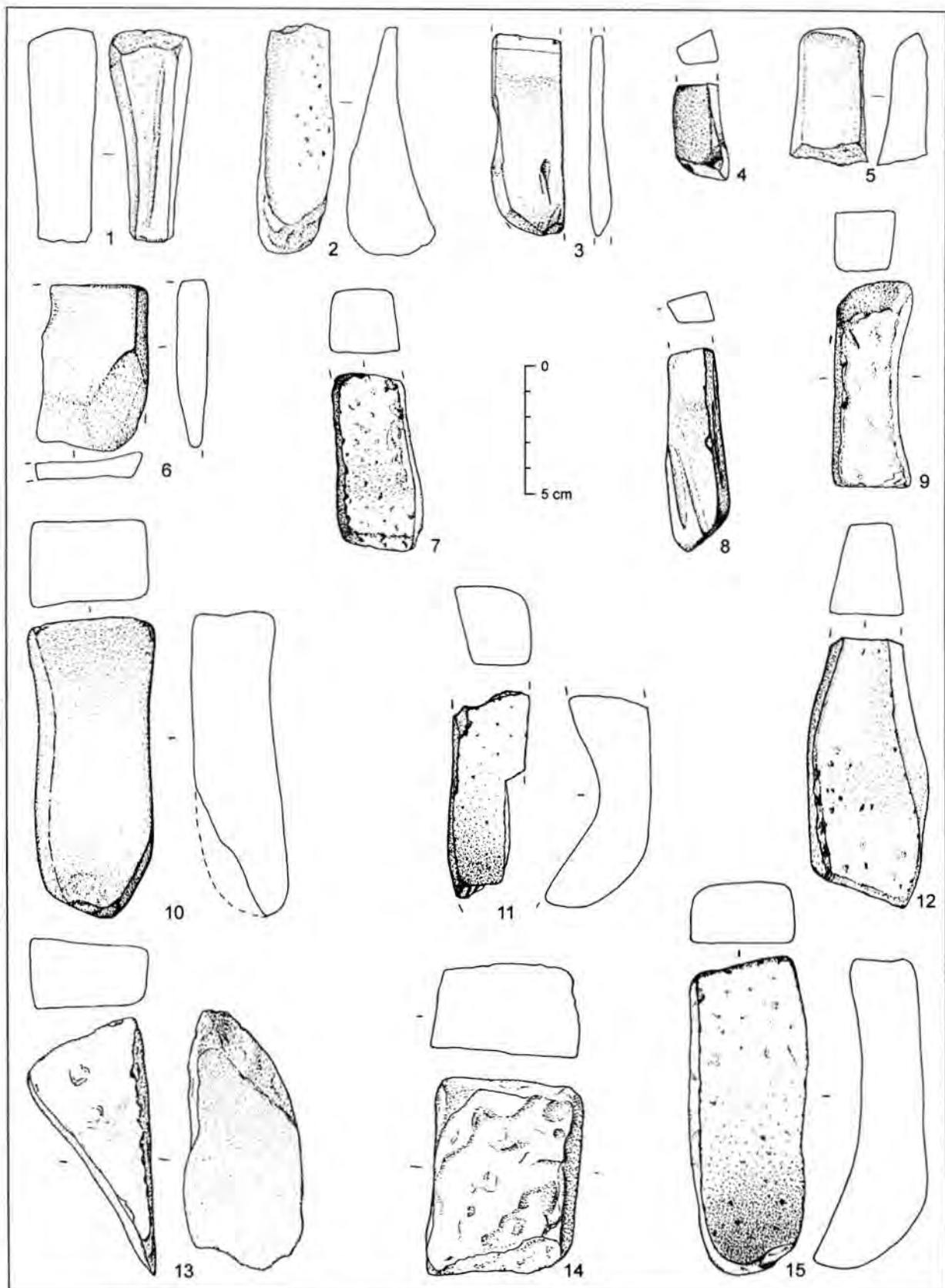

Abb. 36. Bajč-Medzi kanálmi. Auswahl von Wetzsteinen. 1 - Objekt 843; 2 - Objekt 877; 3, 4 - Objekt 978; 5 - Objekt 864; 6 - Objekt 929; 7 - Objekt 954; 8 - Objekt 968; 9 - Objekt 1008; 10 - Objekt 924; 11 - Objekt 925; 12 - Objekt 926; 13 - Objekt 1018; 14 - Objekt 1012; 15 - Objekt 954.

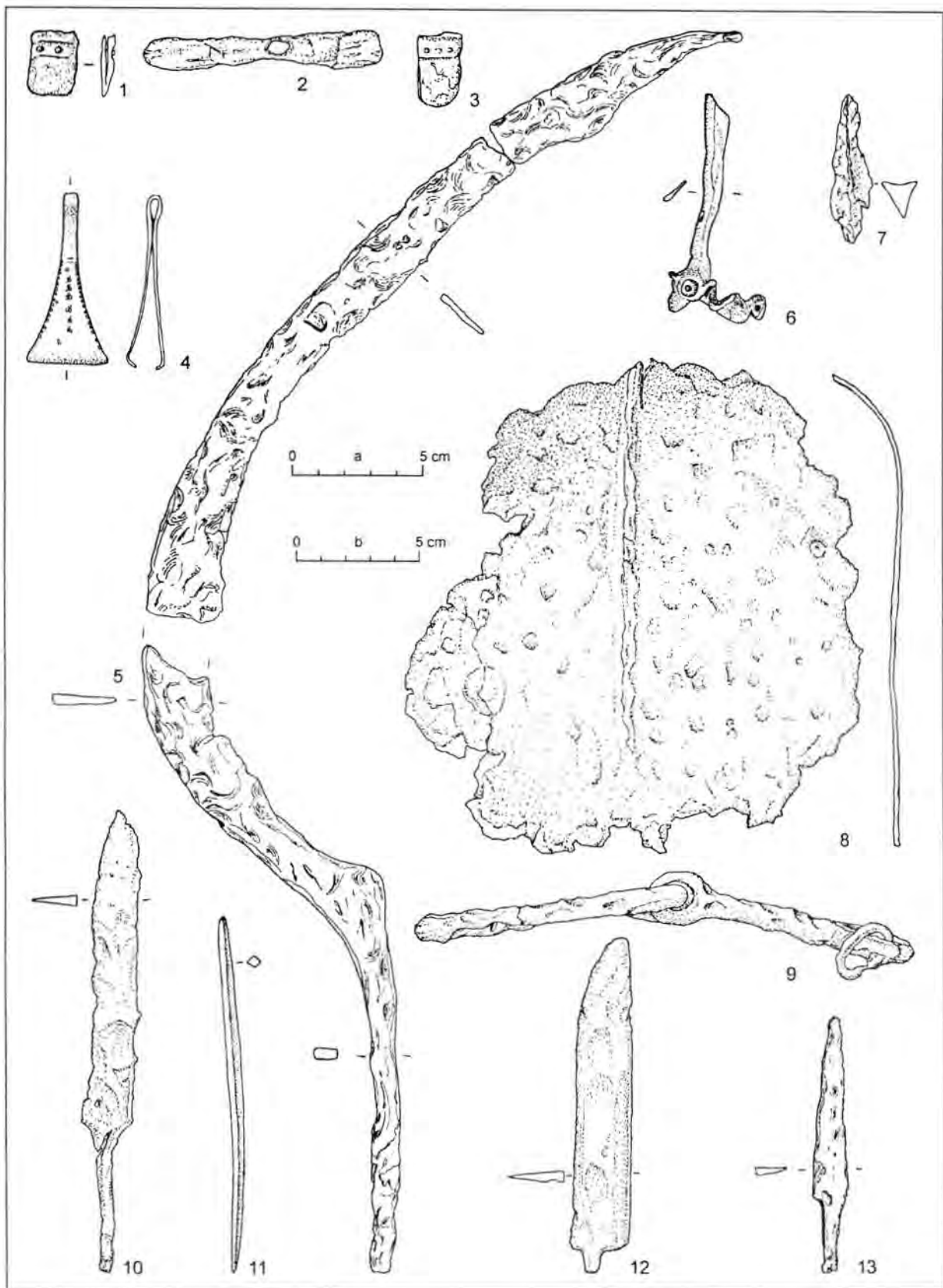

Abb. 37. Bajč-Medzi kanálmí. Auswahl von Metallfunden. 1 - Objekt 340; 2 - Objekt 62; 3 - Objekt 62; 4 - Objekt 1041; 5 - Objekte 1012, 1015; 6 - Objekt 1032; 7 - Objekt 746; 8 - Objekt 33; 9 - Objekt 746; 10 - Objekt 327; 11 - Objekt 7; 12 - Objekt 12; 13 - Objekt 1026 (4, 6, 11 - Bronze, die restlichen Eisen). Maßstäbe: a - 5, 8-13; b - 1-4, 6, 7.

Im Falle von Funden ganzer Exemplare aus Vorratsgruben (Abb. 20: 2; Taf. V: 3) ist anzunehmen, dass sie sekundär als Beschwerung der Überdeckung einer Grube verwendet wurden.

Schleifsteine wurden sogar in einem Fünftel der Objekte gefunden. Sehr häufig sind namentlich verschiedene Arten von Sandsteinschleifsteinen (Abb. 36). Diese dienten mit größter Wahrscheinlichkeit zum Schleifen von Eisenwerkzeugen (Messer, Sichel u.ä.) und etwa auch als Hiebwappe.

Nicht weniger häufig erschienen Sandsteinwetzsteine (Abb. 35). Oftmals waren sie direkt in den Körper eines Steinofens eingebaut. Ausgenutzt wurden sie vor allem beim Schleifen von Knochenwerkzeugen (Ahlen u. ä.), die bei häuslichen Arbeiten in den Grubenhäusern verwendet wurden (z. B. Bearbeitung von Leder und Textilien). Es sei hier etwa noch bemerkt, dass Wetzsteine in größerer Menge in den Horizonten I-III vorkommen und Schleifsteine umgekehrt in den Horizonten III-IV.

In den Siedlungsobjekten fand man 29 Silexabschläge, die mit größter Wahrscheinlichkeit als Zündsteine verwendet wurden.

Metallfunde

Trotz der großen Anzahl untersuchter Objekte fand man nur wenige Eisengegenstände. Es waren vor allem mehrere Messerformen von Länge 8-15 cm (Abb. 37: 10, 12, 13), die 24 Exemplare, bzw. deren Bruchstücke darstellen. Vorgekommen sind auch verschiedene amorphe Eisengegenstände, Beschläge, Henkelbeschläge und Griffe von Holzheimern, Gürtelbeschläge (Abb. 37: 1-3), vier Teile von drei Sichel (Abb. 37: 5), Eisenringe und Hülsen u.ä. Kleine Eisenschnallen mit Nieten und ein propellerförmiger Beschlag gelangten in die Verfüllung der Objekte wahrscheinlich aus gestörten älteren Gräbern. Lediglich in einem einzigen Falle (Objekt 712) fand man eine Eisenaxt. Einen vereinzelt Fund stellt ein schüssel-förmiger Eisengegenstand dar (Abb. 37). Mit gewissem Vorbehalt kann man ihn als Beschlag eines Holzwerkzeuges bezeichnen. Weniger wahrscheinlich ist seine Einstufung in die Gruppe der sog. schlesischen Schüsseln. Außergewöhnlich ist ebenfalls der Fund von Eisenplättchen mit Nieten, der auf der Sohle einer Speichergrube zum Vorschein kam (Objekt 338 - Taf. V: 2). Es dürfte wahrscheinlich der Rest eines Eisengefäßes sein. Der schlechte Erhaltungszustand erlaubt keine genauere Rekonstruktion. Das Objekt 746 ergab eine Eisentrense mit kleinen Zügelringen (Abb. 37: 9) und eine Pfeilspitze (Abb. 37: 7).

Das seltene Vorkommen Eisengegenständen deutet an, dass sie zu Wertsachen der damaligen Bewohner gehörten, und deswegen gelangten sie nur in Ausnahmefällen in den Abfall. Auf der Fund-

stelle wurde ungefähr in einem Zehntel der Objekte sporadisch auch das Vorkommen eiserner Schmid-schlacke evidiert.

Bronzefunde

Funde aus Bronze kamen nur in Ausnahmefällen vor. Am Nordrand eines selbstständigen Lehmofens (Objekt 7) fand man eine Bronzeahle (Abb. 37: 11). Das Objekt 11 ergab das Bruchstück eines deformierten Bronzebuckels, das Objekt 875 ein Armringfragment, das Objekt 752 einen einfachen Ohrring mit ovalem Ende. Im Objekt 46 fand man eine wahrscheinlich Bleiperle und im Objekt 99 ein Bleifragment.

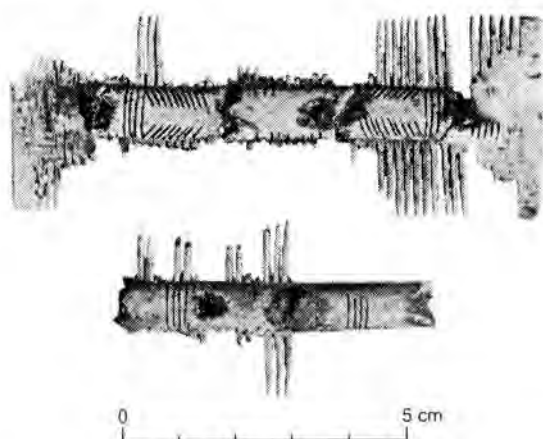

Abb. 38. Bajč-Medzi kanálmi. Knochenkämme aus Objekt 767.

Die Verfüllung des Objekt 1041 (Horizont II-III) enthielt eine Bronzepinzette mit getriebener Verzierung (Abb. 37: 4). Im slawischen Milieu befinden sich bronzene, seltener eiserne Pinzetten nur in Ausnahmefällen (Hrubý 1955, 124, 125; Wawruschka 1998-1999, 365). Verhältnismäßig selten tauchen sie auch im awarischen Milieu auf (Čilinská 1966, 183). In Bajč handelt es sich jedoch mit größter Wahrscheinlichkeit um ein Erzeugnis aus der Völkerwanderungszeit (Information K. Pieta). Im Objekt 1032 entdeckte man eine stark deformierte kräftig profilierte Fibel aus der älteren römischen Zeit (Abb. 37: 6). Da auf der Fundstelle Besiedlung aus römischer, bzw. der Völkerwanderungszeit fehlt, ist es sicher, dass es sich um keine Zufallsfunde handelt, die von den Siedlungsbewohnern direkt an Ort und Stelle gefunden wurden, sondern um Funde, die entweder durch Tauschhandel gewonnen wurden oder bei zufälligen Grabungsarbeiten auf einer anderen Fundstelle zum Vorschein kamen. Der Fund der in das 1. Jh. datierten Fibel ermöglicht es eher, die erste Möglichkeit als wahrscheinlich zu bestimmen.

Glas

Ausnahmsweise wurden auch Teile von Glasgegenständen festgestellt - Perlen in den Objekten 40, 86, 847, eines gläsernen Armingfragmentes im Objekt 703 und drei weiteren Objekten Bruchstücke von näher unidentifizierbaren Glasgegenständen.

Archäozoologische und archäobotanische Funde

Von der Fundstelle stammt auch die größte Kollektion von Tierknochen aus frühmittelalterlichen Fundstellen der Slowakei. Gegenwärtig wird sie von Z. Miklíková bearbeitet, so dass vorderhand nicht von den statistischen Verhältnissen in der Vertretung der einzelnen Tiere gesprochen werden kann. Zur Verfügung stehen vorläufig Angaben aus 21 erwähnten Objekten, in denen sich ganze Tierskelette befanden (insgesamt 47 Individuen). Die Tabelle 2 repräsentiert die verhältnismäßige Vertretung der einzelnen Haustiere und des Wildes. Interessant ist die beinahe 30%-ige Vertretung des Hundes. Verursacht ist dies in dieser Auswahl sicherlich durch die Tatsache, dass es sich nicht um zur Konsumation bestimmte Tiere handelte. Relativ häufig ist auch das Schaf vertreten (19,2%). Eine ungewöhnlich geringe Vertretung (6,4%) hat das Schwein. Einen geringeren Anteil weist auch das Geflügel auf. Eine Buntergestaltung und Ergänzung der Ernährung bildete Jagdwild, das beinahe eine 9%-ige Vertretung aufwies. Der geringe Anteil von Fischen (trotz der für Fischfang idealen Lage) war sicherlich durch

Probleme der Aufbewahrung ihrer Reste verursacht (Miklíková / Ruttkay 2002). Interessant sind auch Funde von Schildkrötenpanzern. Hier ist es jedoch nicht eindeutig bestimmbar, ob es sich um Nahrung der Bewohner handelte, oder ob die Schildkröten nicht kurz nach dem Untergang des Objektes selber in die Grube gelangten.

Diese vorläufigen Ergebnisse stehen vorderhand nicht im Einklang mit den Beobachtungen in anderen slawischen Siedlungen, wo unter den Haustierknochen das Übergewicht Schweine und Rinder haben (Kavánová / Kavan 1993, 22; Kunst 1998-1999).

Ein Teil der Verfüllung beiläufig eines Drittels der Objekte wurde geschlämmt. Gegenwärtig handelt es sich hier bisher um einen geschlossensten Verband archäobotanischer Proben aus frühmittelalterlichen Siedlungen in der Slowakei. Die Analysen machten E. Hajnalová und J. Mihályiová (Bericht Nr. 13 540/95; 13 541/95; 13 566/95).

Die Analyse von Pflanzenresten lässt die Schlussfolgerung zu, dass die Ackerflächen in einiger Entfernung von der Siedlung auf der Žitava-Terrasse lagen (ein analoges Beispiel ist die Fundstelle Stetten an der Donau - Rösch 1988, 211).

GRÄBERFELDER - GRÄBER

Die 47 auf der Fundstelle Bajč untersuchten Körpergräber waren Bestandteile dreier kleinerer Gräberfelder. Bei dieser Gelegenheit lege ich nur die grundlegende Charakteristik der Gräberfelder vor. Bereits die Geländeerkundungen A. Točíks Ende der 70-er Jahre bewiesen das Vorhandensein

Tabelle 2. Bajč-Medzi kanálmi. Relative Vertretung der Taxa in den Deponien (NISP - Zahl der identifizierten Proben; MNI - minimale Anzahl der Individuen).

Tiere	NISP	%	MNI	%
<i>Bos primigenius</i> f. <i>taurus</i> (Rind)	1244	29,6	7	14,9
<i>Equus ferus</i> f. <i>caballus</i> (Pferd)	700	16,7	6	12,8
<i>Ovis ammon</i> f. <i>aries</i> (Schaf)	606	14,4	9	19,2
<i>Capra aegagrus</i> f. <i>hircus</i> (Ziege)	128	3,0	1	2,1
<i>Ovis/Capra</i> (Schaf/Ziege)	106	2,5	1	2,1
<i>Sus scrofa</i> f. <i>domestica</i> (Schwein)	189	4,5	3	6,4
<i>Canis lupus</i> f. <i>familiaris</i> (Hund)	1075	25,6	14	29,8
<i>Gallus gallus</i> (Huhn)	19	0,5	1	2,1
<i>Anser anser</i> (Gans)	37	0,9	1	2,1
Haustiere zusammen	4104	97,6	43	91,5
<i>Cervus elaphus</i> (Hirsch)	42	1,0	1	2,1
<i>Vulpes vulpes</i> (Fuchs)	8	0,2	1	2,1
<i>Meles meles</i> (Dachs)	4	0,1	1	2,1
<i>Putorius putorius</i> (Iltis)	47	1,1	1	2,1
Wildlebende Tiere zusammen	101	2,4	4	8,4
Tiere zusammen	4205	100	47	100

eines Gräberfeldes im NW-Teil der Sanddüne (*Točík* 1978). Und gerade hier kam es vor dem Beginn der Ausgrabung zu den umfangreichsten Geländearbeiten. Es ist beinahe sicher (auch auf Grundlage von Aussagen der Arbeiter), dass durch den Sandabbau der ausschlaggebende Abschnitt des Gräberfeldes (Gräberfelder) vernichtet wurde. Die Gräber können vorläufig in drei räumliche wie auch zeitliche Gruppen aufgegliedert werden (anthropologische Analyse - M. Vondráková). Doch muss bemerkt werden, dass die Zuweisung mehrerer inventarloser Gräber in die einzelnen Gruppen nicht eindeutig ist, und übersichtshalber wird ihre Grabnummer mit einem Fragezeichen bezeichnet.

Gräberfeld 1

Die erste Gruppe bilden 18 (19?) Gräber, die sich durch eine ausgeprägte Uneinheitlichkeit auszeichnen (T. 10-170 cm, Br. 45-140 cm, verschiedene Orientierung - Abb. 39: 1, unterschiedliche Ausstattung). Sie liegen verstreut auf der ganzen Dünenfläche im nördlich-Teil der Insel. In drei Fällen waren die Skelette in den Grabgruben teilweise breitgeworfen. Die Gräber 46 und 47 waren im Südteil der Siedlung verstreut und wahrscheinlich stehen sie in keinem Zusammenhang mit den übrigen Gräbern, die auf dem nördlichen erhöhten Teil der Sanddüne verstreut sind, und es handelte sich hier um vereinzelte Bestattungen.

Die Gräber dieser Gruppe enthielten Bestattungen sowohl von Männern (7) als auch von Frauen (4) und Kindern (7). Die charakteristische Bettung des Toten war in gestreckter Rückenlage. Einige Kinderbestattungen hatten angehockte Beine (Grab 42).

Kriegergräber

Zwei Kriegergräber (39 und 40 - Abb. 40; 41) enthielten Bestattungen älterer Männer im Alter von 40-60 Jahren. Die Tiefe dieser Grabgruben erlangte lediglich 30-50 cm vom erfassten Niveau. Ein Schwert und weitere Eisengegenstände aus den Gräbern (Plättchensporen, Pfeilspitzen, ein Messer, Eimerbeschlag usw.) fand man in verhältnismäßig schlechtem Zustand und sie wurden leider infolge der unrichtigen Konservierung ziemlich beschädigt.

Ein Eisenschwert (Grab 39) hatte einen Dorn von linsenförmigem Querschnitt mit Holzresten des Griffbelages. Ähnlich erhielten sich in der Klingengegend Reste einer Holzscheide wie auch einer Festigung mit einem dünnen bandförmigen Beschlag. Die Gesamtlänge beträgt 90,8 cm, davon misst die Klinge 72,4 cm und der Griffdorn 18,4 cm. Auf Grundlage des schlechten Erhaltungszustandes kann vorläufig nicht eindeutig entschieden

werden, ob es sich um einen langen Sax oder um eine Spatha handelt). Es ist dies eine verhältnismäßig selten vorkommende Schwertform im Mitteldonaueraum. Das Schwert lag an der linken Seite des Toten. Diese Lage entspricht der üblichen Tragweise des Schwertes von Reitern - Krieger. Die naheliegendste Analogie stammt vom Gräberfeld in Čakajovce, Grab 587 (*Rejholcová* 1995b, 64, 65, Taf. XCIV: 1). Hier wurden jedoch im Grab keine Sporen gefunden, so dass es fraglich ist, ob es sich hier um ein Reitergrab handelte.

Weitere Analogien sind aus Biskupija-Crkvina bekannt (*Vinski* 1981, Taf. V: 20; XI: 9), die in das ausgehende 8. und in das erste Viertel des 9. Jh. datiert sind (*Jelovina* 1986, 10). Nach A. Ruttkay (1975, 39-50; 1982, Taf. II) endete das Vorkommen ähnlicher Schwerter zu Beginn des 9. Jh. Das Grab von Bajč deutet an, dass ihre Verwendung minimal bis in die Mitte des 9. Jh. dauerte.

In der Gegend der Fußsohlen der Toten fand man in den beiden Gräbern 39 und 40 Eisensporen. Sie waren erheblich korrodiert. Zuweisbar sind sie nach der Konservierung und der Röntgenaufnahme zu Sporen mit längeren Armen von halbkreisförmigem Querschnitt und zur U-Form gebogen. Die Arme sind mäßig unregelmäßig, der Stachel ist kurz. Die U-förmig gebogenen Sporenarme von halbkreisförmigem Querschnitt haben im lappenförmigen Plättchen mit vertikal sitzenden Nieten eine mit anderem Metall (Gold) ausgefüllte Rille (Typ IV A - *Bialeková* 1977, 132, 133). Datiert sind sie in der Regel in das erste Drittel, evtl. in die erste Hälfte des 9. Jh. (*Bialeková* 1977, 133, 159; *Rejholcová* 1995a, 57). Es liegen hier offenbar heimische mitteldonauländische Erzeugnisse vor (*Bialeková* 1977; *Hrubý* 1955; *Rejholcová* 1992, Abb. 10).

In den Gräbern fand man keine Bestandteile von Befestigungsriemen (Schnallen, Schlaufe), so wie dies in ähnlichen Fällen häufig zu sein pflegt. Andererseits stehen hier ähnliche Schnallen aus Verschüttungsschichten zweier Siedlungsobjekte zur Verfügung (siehe auch das Siedlungsmaterial; Abb. 37: 1, 3).

In beiden Kriegergräbern fand man schließbare Eisenmesser, die heute allgemein als Rasiermesser betrachtet werden. Es ist dies ein typisches Element namentlich reicherer Gräber, bzw. Kriegergräber von Männern. Vom Gräberfeld des 9., evtl. des Anfangs des 10. Jh. (*Béř* 1995, 152; *Budinský-Krička* 1959, 24; *Hrubý* 1955, 121, 122; *Rejholcová* 1995a, 49). Im Grab 39 fand man zwischen den Fußsohlen auch einen Bronzedrahtfingerring, der leider im Verlauf der Restaurierung verloren ging. Bei den Beinen konstatierte man Fragmente eiserner Reifenbeschläge eines wahrscheinlich zylindrischen Holzheimers. Eine Eisenpfeilspitze konnte infolge der beträchtlichen Korrodierung zu keinem konkreten Typ gereiht be-

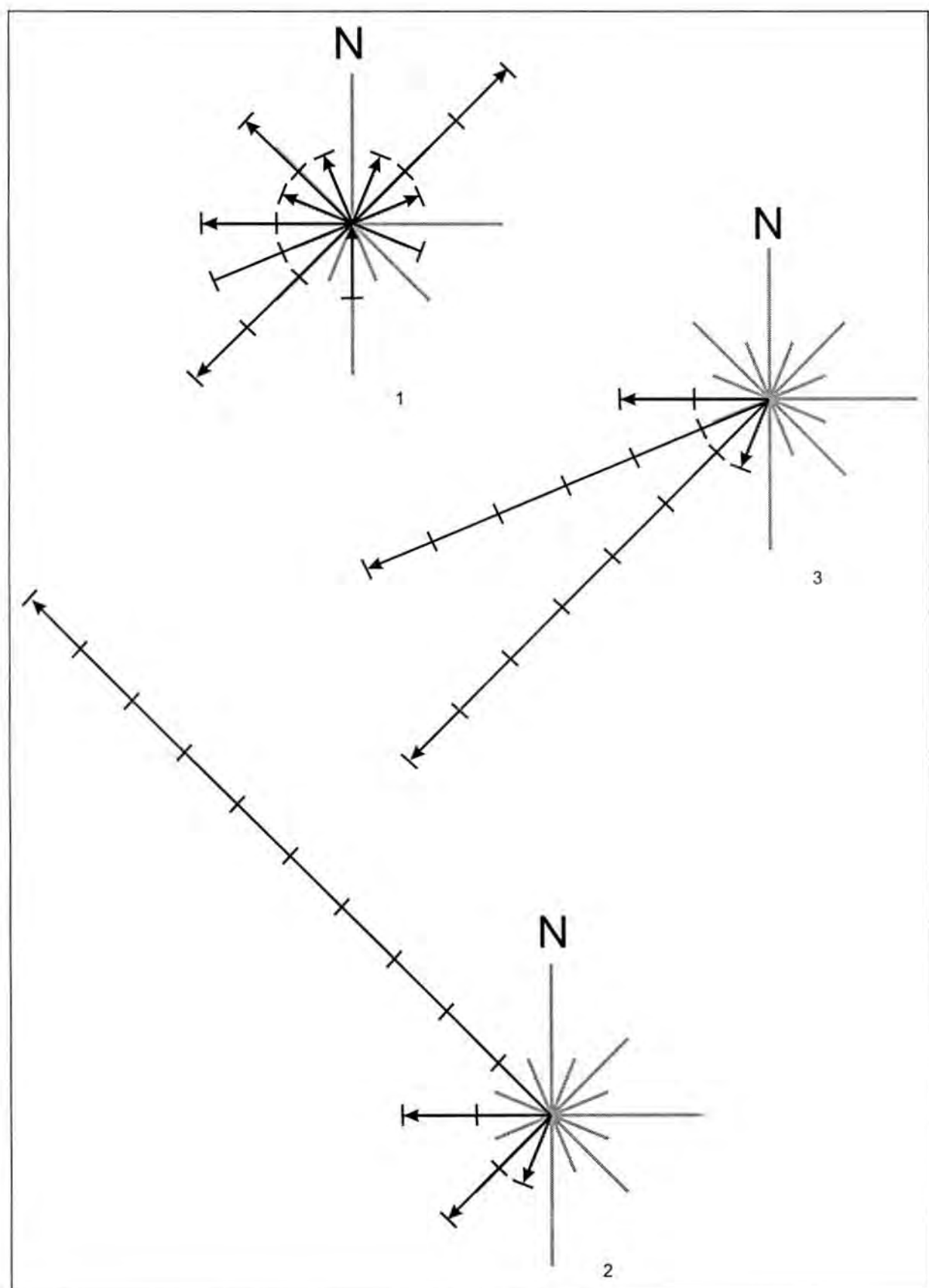

Abb. 39. Bajč-Medzi kanálmi. Gräberorientierung (schwarz) in den Gräbergruppen. 1 - Gräber des 9. Jh.; 2 - Gräber des Hochmittelalter; 3 - Gräber des 9.-10. Jh.

sonderheit ist, dass in den Kriegergräbern keine Axt vorgekommen ist.

Interessant war das Grab 6, in welchem ein älterer Mann (über 60 Jahre) beim rechten Oberarm drei Messer beigelegt hatte. Im Grabverband waren ferner ein Feuerstahlbruchstück, Zündsteine und eine Pfeilspitze(?). Der Tote lag in einer seichten, aber großen Grabgrube (204 x 146) und registriert wurden Spuren von Ausraubung, bzw. einer sekundären Breitwerfung. Warum dem Toten derartige Beigaben mitgegeben wurden, kann vorläufig nicht gedeutet werden, es handelte sich etwa um ein teilweise ausgeraubtes Kriegergrab.

Die Kriegergräber deuten auf eine wichtige Stellung dieses Gebietes in der zweiten Hälfte des 9. Jh. Es ist wahrscheinlich, dass ein Teil der Mitglieder der militärischen Gefolgschaft in ländlichen Siedlungen lebte, wo sie auch eine gewisse machtpolitisch-organisatorische Aufgabe erfüllt haben dürften.

Sonstige Gräber

Interessant ist das teilweise gestörte Grab 7 (Abb. 42; 43). Dem Bestatteten hatte man in die Beckengegend eine Kollektion von Gegenständen beigelegt, die außer Holzbearbeitungswerkzeugen (Reute, Meißelwerkzeug) auch Gegenstände aus älteren Zeitabschnitten enthielt (Armring, Bronzering aus der jüngeren Eisenzeit, Glas aus römischer Zeit). Ferner fand man beim Toten einen Spinnwirtel, eine Nadelbüchse aus Bein, einen lyraförmigen Feuerstahl, Zündstein, Spinnwirtel und ein längeres Eisenmesser. Ihre Lage deutet an, dass sie unsprünglich in einem Leder- oder Leinenbeutel untergebracht waren (Abb. 42). Sicherlich handelte es sich um das persönliche Eigentum des Toten, der sich außer anderen Tätigkeiten auch mit Holzbearbeitung befasste. Die Gegenstände aus den älteren Horizonten ermöglichen es, ihn auch als einen gewissen Sammler zu charakterisieren. Dass die Gegenstände, besonders jene aus römischer Zeit, der frühmittelalterlichen Bevölkerung nicht fremd waren, deuten auch Funde aus der Siedlung an (Abb. 37: 4, 6). Die Benützung älterer Funde von der mittellalterlichen Bevölkerung stellte im Mitteldonauraum keine Seltenheit dar (Kolník/Rejholcová 1986; Szőke 1992a, Taf. 29: 36).

Auch in Bajč wurde das Vorkommen eines Feuerstahls und Zündsteins ausschließlich in Männergräbern bestätigt (ähnlich auch in Čakajovce - Budinský-Krička 1959, 24; Rejholcová 1995a; 1995b). Nadelbüchsen aus Bein sind namentlich für das 7.-8. Jh. typisch, doch bilden sie nicht einmal in Gräbern aus dem 9. Jh. in der Slowakei eine Ausnahme (Veľký Grob, Gräber 40, 92, 119 - Chropovský 1957), aber auch in Mähren, Ungarn und in Dalmatien (Profantová 1992, 638, 639; Szőke 1992a, 884).

Schmuck ist auf dem Gräberfeld nur minimal vertreten. Allgemein kann konstatiert werden, dass es einfacher Volksschmuck des Donau-Typus war. Selten wurden in den Gräbern Perlen gefunden (Gräber 2, 14, 15). Eine einzige vollständige Halskette erschien in der Halsgegend im Grab eines 7-jährigen Kindes (Grab 3). Verwendet hatte man hier als Beigabe außer Pasteperlen wahrscheinlich auch einen kleinen Spinnwirtel und einen hellgrünen knopfartigen Anhänger aus durchstichtigem Glas mit weißen Augen als Verzierung. Die Ausstattung enthielt noch einen Schildchenfingerring. Ähnliche Knöpfe und Perlen erscheinen nach B. Dostál massenhaft in der zweiten Hälfte des 9. Jh. und si überlebten auch in das 10. Jh. (Dostál 1966, 64). In den übrigen Gräbern sind Perlen lediglich einzeln vorgekommen. Das Grab 15 ergab eine Melonenkernperle. Ihr Überleben in das 9. Jh. ist eindeutig nachgewiesen (Szőke 1992a, 873, 874).

Von weiteren verhältnismäßig spärlich in Gräbern erschienen Funden ist ein Bernsteinanhänger von unregelmäßiger Form im Kindergrab 2 zu erwähnen (Ausmaße: H. 2,6 cm, Br. 2,1 cm, T. 1,3 cm). Es handelt sich um einen reparierten Anhänger, zugeordnet aus einem ursprünglich großen Exemplar. Bernsteinerzeugnisse fand man auf mitteldonauländischen Nekropolen des 9.-10. Jh. verhältnismäßig selten, jedoch zum Unterschied von Bajč handelt es sich in der Regel um doppelkonische oder runde Perlen (Skalica - Budinský-Krička 1959, Taf. XI; Nitra-Zobor - Čaplovič 1954, 18, 21; Hurbanovo-Bohatá - Rejholcová 1976, Taf. V: 3, 4; Čakajovce - Rejholcová 1995b, 71). Ein derartiges sporadisches Vorkommen ist nichts Außergewöhnliches. Wahrscheinlich befanden sich in den ursprünglichen Halsketten Perlen und Anhänger aus organischen Materialien, die sich bis heute nicht erhielten (Marešová 1983, 112).

Fingerring aus Bronzeblech mit ovalem Schildchen, verziert mit einem von unten eigestanzten Perlstabmotiv. Den Fingerring fand man nicht am Finger, sondern in der Brustkorbgegend. Es ist also nicht ausgeschlossen, dass es sich um eine symbolische Bindung zwischen der Mutter und dem toten Kind handelte. Sporadisch erschienen in den Gräbern Ohrringe. Grab 37 ergab einen Ohrring mit mäanderförmigem Abschluss und einen weiteren ringförmigen mit zwei seitlichen Knoten (hier ist nur die Andeutung des wahrscheinlich völlig vernichteten Abschlusses). Einen Ohrring mit seitlichen Knoten gewann man auch im Grab 31. In beiden Fällen waren es Gegenstände ohne tiefere datierende Bedeutung. Eine Besonderheit bildete der Fund einer Münze über dem Schulterblatt des Bestatteten im Grab 37. Es ist eine unbestimmbare kleine Bronze (Rom, 4. Jh. - Kolníková/Hunka 1990, 94).

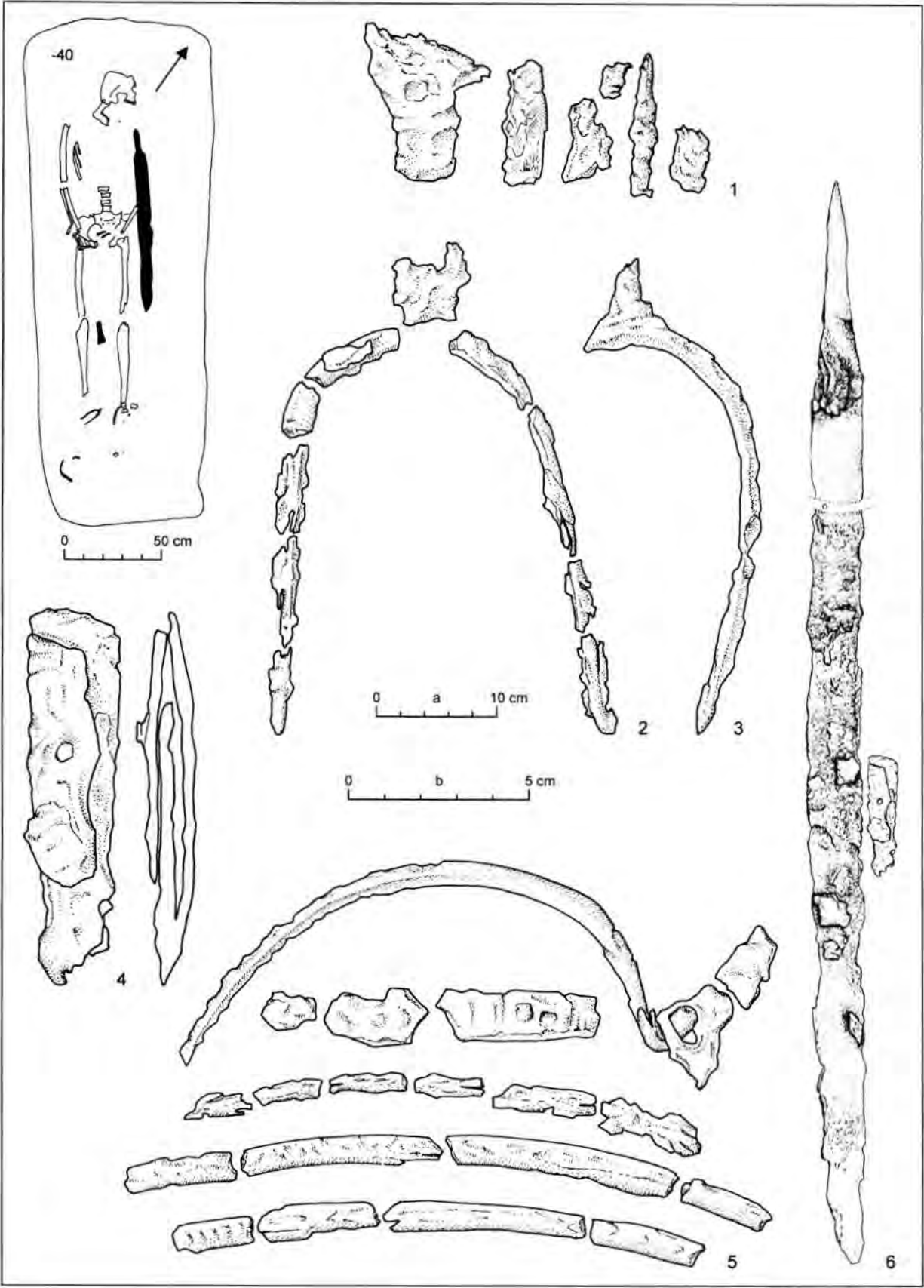

Abb. 40. Bajč-Medzi kanálmí. Kriegergrab 39 (1-6 - Metallfunde). Maßstäbe: a - 6; b - 1-5.

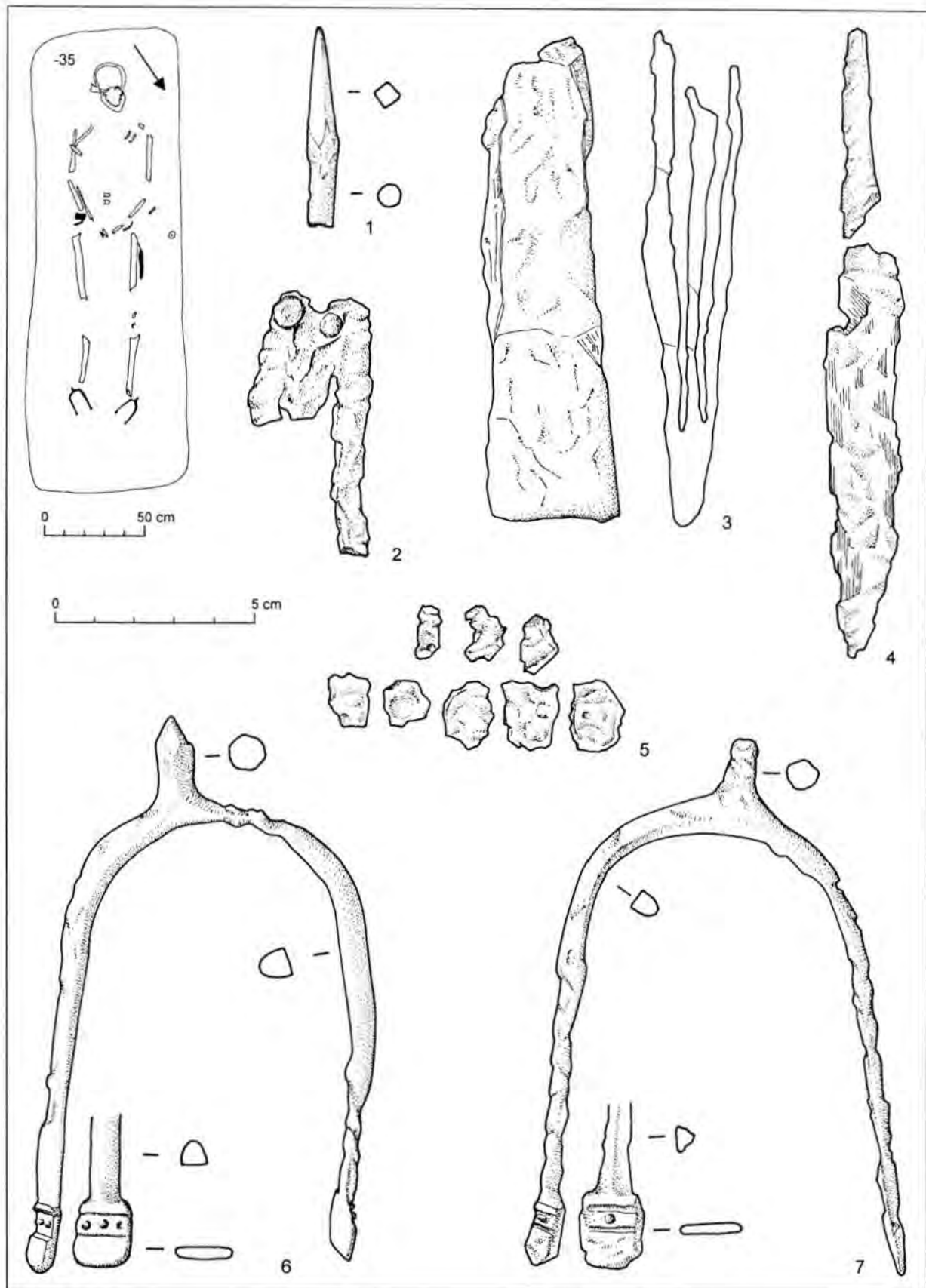

Abb. 41. Bajč-Medzi kanálmi. Kriegergrab 40 (1-7 - Metallfunde).

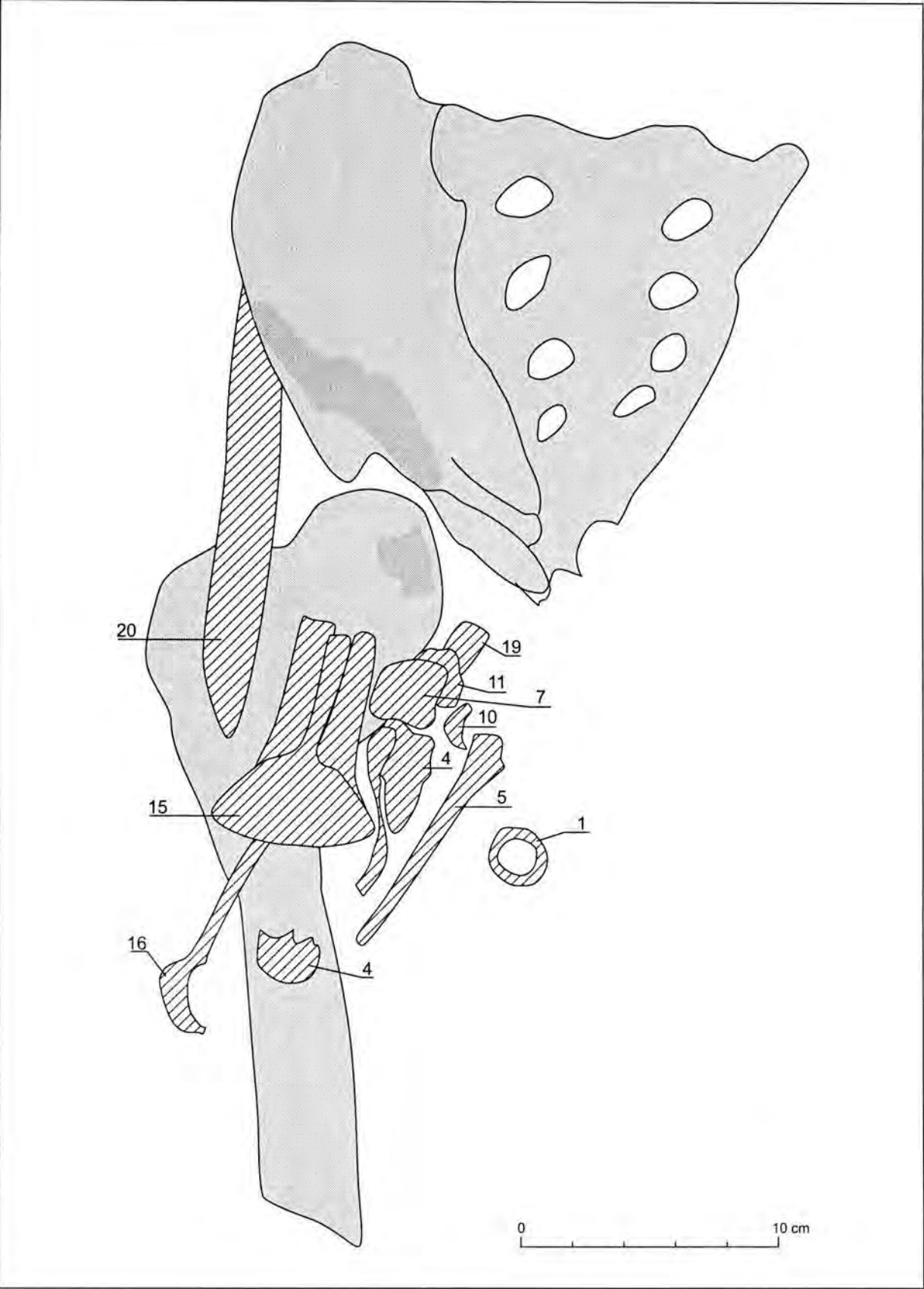

Abb. 42. Bajč-Medzi kanálmi. Grab 7 - Detail.

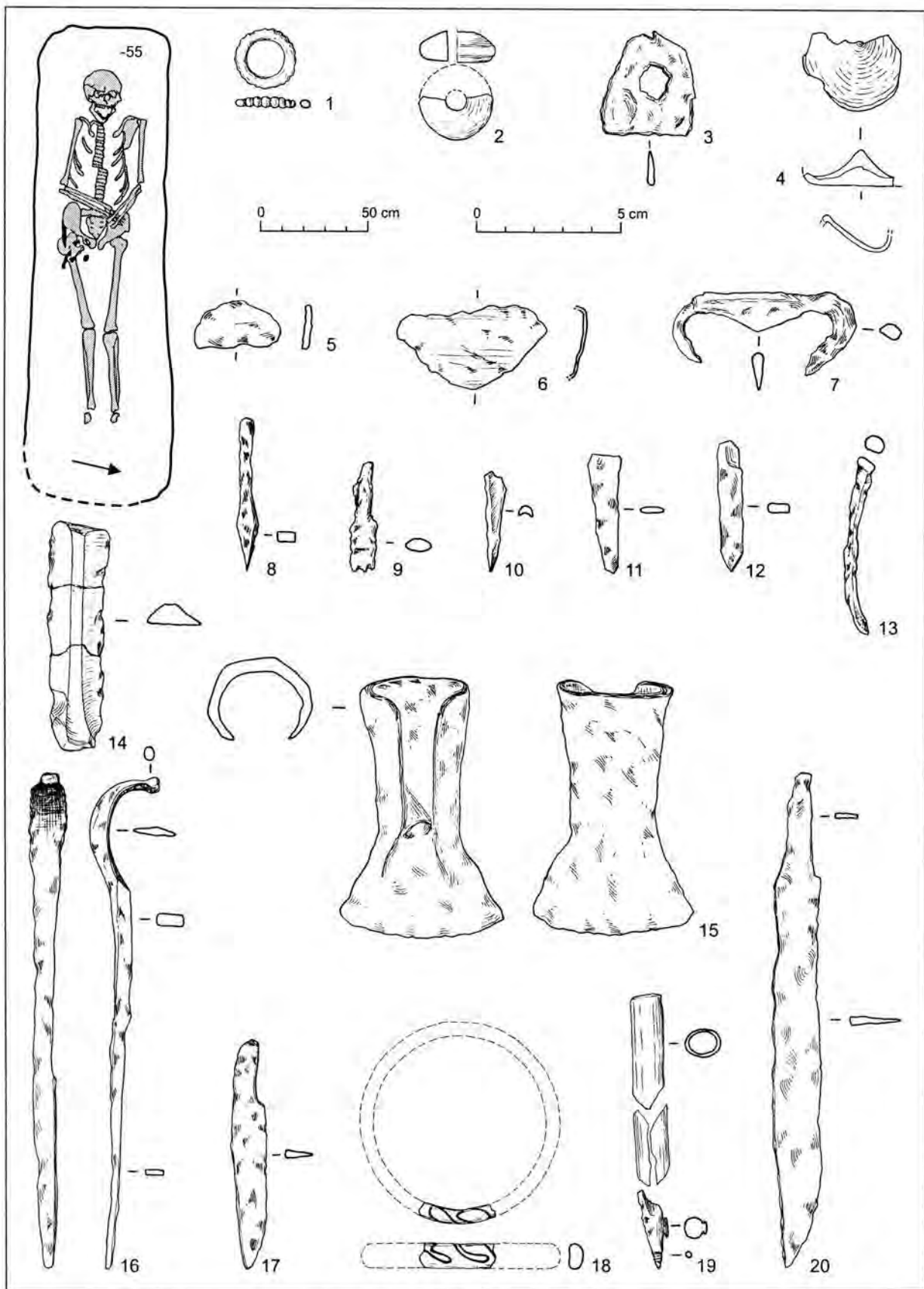

Abb. 43. Bajč-Medzi kanálmi. Grab 7 (1, 3, 7-13, 15-17, 20 - Metallfunde; 2 - Keramik; 4-6 - Glas; 14 - Stein; 18 - Sapropelite; 19 - Knochen).

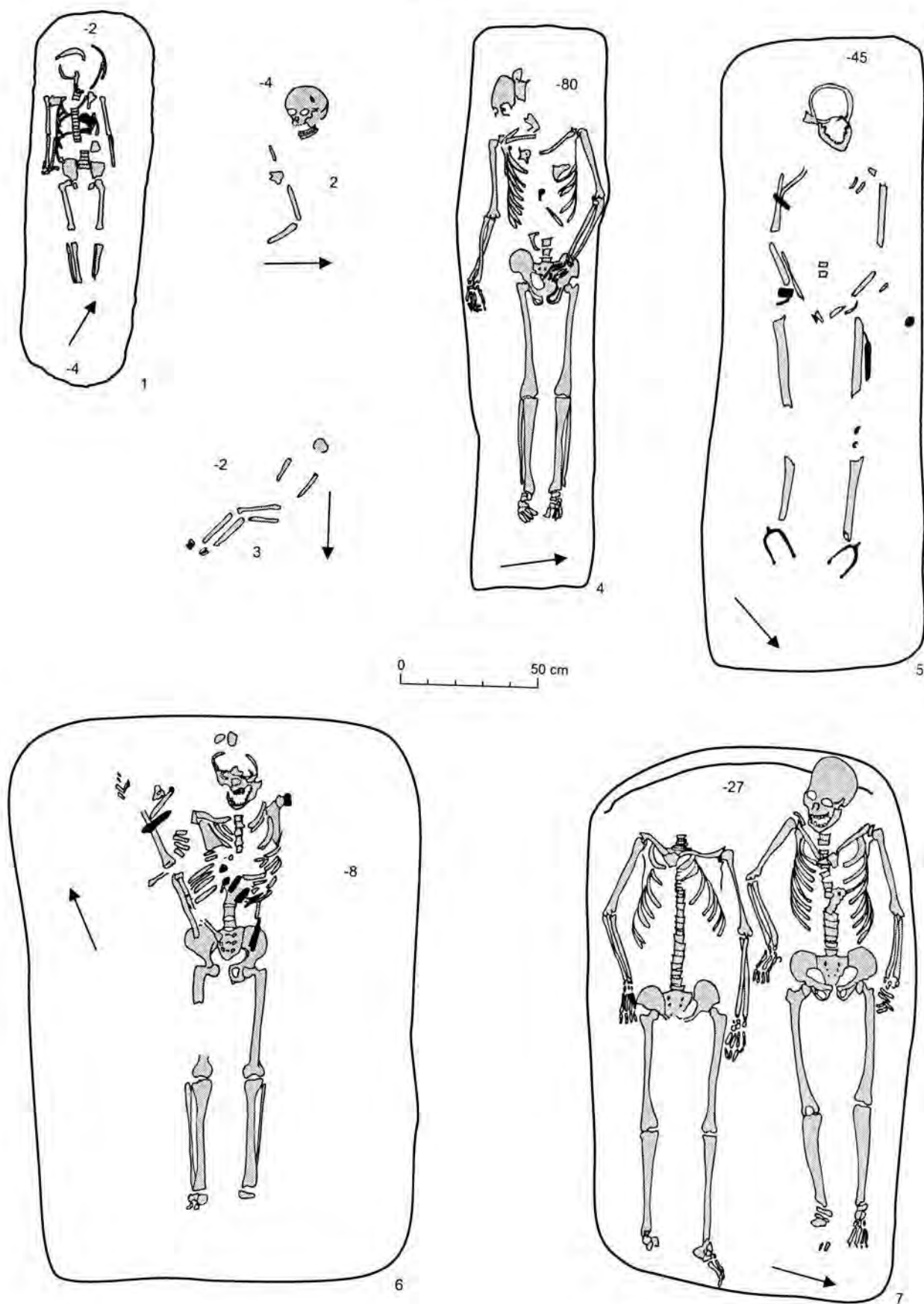
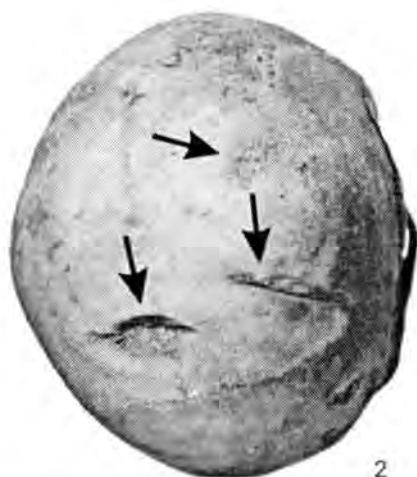
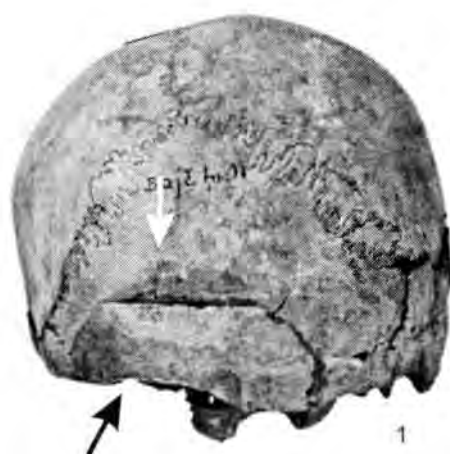

Abb. 44. Bajč-Medzi kanálmi. 1-6 - Gräber des 9. Jh. (1 - Grab 2; 2 - Grab 35; 3 - Grab 34; 4 - Grab 40; 5 - Grab 37; 6 - Grab 6); 7 - Hochmittelalter (Grab 22).

Drei Gräber ergaben Messer (6, 7, 47). Es handelt sich um ein Universalwerkzeug, das überall dort benützlich war, wo ein Schneiden oder Stechen erforderlich war, d. h. sie waren im täglichen Leben verwendbar, bei Handwerkstätigkeit und im Notfall auch im Kampf.

In keinem einzigen der Gräber auf dem nördlichen erhöhten Teil der Fundstelle fand man ein Tongefäß. Es ist dies eine vereinzelte Situation unter den mitteldonauländischen Gräberfeldern des 9. Jh. Ein Gefäßunterteil (der obere war etwa weggeplüßt) wurde jedoch beinahe 150 m südlich von dieser Gräbergruppe gefunden, und zwar im Grab 150, das wahrscheinlich keinen Zusammenhang mit dem Gräberfeld im Nordteil aufwies.

Die höher angeführten Erwägungen deuten an, dass das Gräberfeld in das 9. Jh., vorläufig in sein zweites Drittel einstuftbar ist.

Gräberfeld 2

Im nördlichsten Teil der Sanddüne wurden auch weitere zwei kleine, mehr oder weniger schon Reihengräberfelder festgestellt. Die erste Gruppe umfasste 14 (16?) Gräber. Die Toten lagen in gestreckter Rückenlage, nur ausnahmsweise wurden Spuren sekundärer Störung erfasst. Am markantesten war dies im Kindergrab 30 (Infans III, 10-11 Jahre), wo der linke Oberschenkelknochen auf dem Rumpf lag und ein Teil des Skelettes fehlte sogar.

Orientiert waren sie meisten NW-SO (Abb. 39: 3), sieben von ihnen bildeten eine Reihe. Aus diesen Gräbern stammen nur wenige Funde - ein Knochenfingerring, Glasperlen, einfache Bronzeohrringe, die auf die Datierung in das 9.-10. Jh. hinweisen. Nach ihnen, wie auch auf Grundlage der Superpositionsbeziehungen kann das Gräberfeld lediglich rahmenhaft in das 9.-10. Jh. datiert werden. Die Verknüpfung mit der ersten Gräbergruppe kann weder bestätigt noch widerlegt werden.

Gräberfeld 3

In Superposition mit dieser Gräbergruppe lagen weitere 11 (13?) Gräber, die in zwei Reihen angeordnet waren. Die Orientierung war einheitlich (SW-NO - Abb. 39: 2). Außer Einzelgräbern kamen hier auch zwei Doppelgräber vor (Abb. 44: 7, Taf. VI: 3, 4). Die Besonderheit dieser Gräbergruppe zeigte sich in der Breitwerfung der Skelette, in einer großen Anzahl von Verwundungen (davon ein Teil verheilt) - Abb. 45. In einem Falle fehlte im Grab der Schädel.

Erklären können wird man diese Erscheinungen erst nach definitiver anthropologischer Aufarbeitung. Die Superpositionen ermöglichen eine Zu-

Abb. 45. Bajč-Medzi kanálmi. Hieb- und Stichwunden auf Schädeln aus Gräbern des hochmittelalterlichen Gräberfeldes.

weisung dieser Gräbergruppe in den Zeitabschnitt nach dem 12. Jh. In den Gräbern waren ausschließlich Männer bestattet, vor allem im Alter zwischen 30-40 Jahren. Die Tatsache, dass in zwei Gräbern abgeflachte Bleigegegenstände von knopfartiger Form gefunden wurden, deutet an, dass es sich um Kugeln von Schusswaffen gehandelt haben konnte. Vom Gesichtspunkt der zeitlichen Einstufung würde es sich um eine intensive Verwendung von Hieb- und Schusswaffen handeln und zugleich wahrscheinlicher um eine Zeit einfacher Schusswaffen, am ehesten des 15.-16. Jh. Es kann also nicht ausgeschlossen werden, dass es sich um den Rest der türkisch-ungarischen Konflikte handeln könnte.

STRUKTUR DER SIEDLUNG

Anhand des Gesamtplans der Fundstelle kann noch vor der endgültigen Aufarbeitung die grundlegende Gliederung der Siedlung in Andeutung rekonstruiert werden. 551 Objekte von Siedlungsscharakter sind auf 35 000 m² Fläche verteilt. Versucht sei eine Skizzierung des Grundschemas der Entwicklung der Siedlung. Es muss dabei betont werden, dass die Gliederung nicht dogmatisch sein kann, und viele Objekte gehören sicherlich in zwei Besiedlungsphasen, bzw. an ihre Grenze. Ebenfalls wären eindeutige Schlussfolgerungen über eine Besiedlungskontinuität der Lage verfrüht. Gewisse kurzfristige Unterbrechungen in der Besiedlung können vorderhand nicht ausgeschlossen werden. Andererseits ist es mehr oder weniger sicher, dass das Siedlungsareal als solches kontinuierlich besiedelt war.

Horizont I

Die älteste Besiedlungsphase (zweite Hälfte des 6. - erste Hälfte des 7. Jh.) repräsentieren Objekte mit Funden von Keramik des Prager Typus, diese konzentrieren sich hauptsächlich im südlichen Teil der Lage ohne ein auffälligeres System. Die relativ große Dichte der jüngeren Objekte konnte auch teilweise die Vernichtung der Reste der frühslawischen Besiedlung verursacht haben. Vorläufig lagen 10 Objekte (4 Häuser, 3 selbständige Lehmöfen und 3 Gruben) am häufigsten in 15-25 m Entfernung voneinander. Fünf Objekte lagen halbkreisförmig angeordnet (von SW nach NO) in der Westhälfte des Südteiles der Halbinsel. Die verbleibenden streuten sich deutlich im SO-Teil. Das in den Mittelteil der Fundstelle verschobene Haus deutet wahrscheinlich auf die Verbreitungsrichtung der Siedlung.

Horizont II

Die rahmenmäßig in die zweite Hälfte des 7. Jh. und erste Hälfte des 8. Jh. datierten Objekte (ca. 100 Objekte) sind wiederum in der südlichen

Hälfte der Fundstelle verteilt. Die Karte der Fundstellen verweist auf die Gliederung der Siedlung in einige Komplexe. Der Siedlungsbezirk war auf die mittlere Enge der Insel konzentriert. 11 bzw. 13 Häuser sind markant aneinandergedrängt und respektieren mehr oder weniger eine Anordnung in der Linie NO-SW. Nordöstlich und südwestlich der Wohnzone waren Röstgruben angeordnet (im NO-Teil no.-sw. orientiert). Auf dem ganzen südlichen Teil der Fundstelle befanden sich zerstreut kleine Vorratsgruben und unregelmäßige, nicht näher bestimmte Gruben, gegebenenfalls auch Produktions-Gewerbeobjekte. Die geringste Anzahl von Objekten befand sich auf dem höchsten, nördlichen Teil der Inselüberwiegend größere Vorratsgruben.

Aus dem Angeführten ergibt sich, dass hier im 7./8. Jh. eine Siedlung existierte, die in einen Bezirk von Vorratslagern - einen Arbeitsbezirk (Röstgruben) - einen Wohnbezirk (Häuser) gegliedert war, wobei der Raum der Vorratslager von den übrigen durch eine grabenartige Mulde getrennt war.

Horizont III

Die größte Konzentration von Siedlungsobjekten in der Geschichte der Fundstelle erfolgte im Abschluss des 8. und in der ersten Hälfte des 9. Jh. (ungefähr 250 Objekte). Zu dieser Zeit verschob sich das Zentrum der Siedlung in den nördlichen, erhöhten Teil der Düne. Hier wurden zwei Häusergruppen und zwischen ihnen ein mehr oder weniger freier Raum ohne Objekte (Versammlungsplatz?) registriert. Die Häuser im Inneren der Gruppen waren in zwei, bzw. drei Reihen angeordnet. In beiden Reihen hatten sie wahrscheinlich unterschiedliche Funktionen, bzw. standen ihre Bewohner in unterschiedlicher sozialer Position. Die nördlichste Gruppe war dadurch gekennzeichnet, dass zwischen den Häusern selbständige Lehmöfen verteilt waren.

Auf dem südlichen Plateau erscheint ein Haus nur ausnahmsweise, in gegenseitiger Entfernung von mehr als 50 m. Es handelt sich wahrscheinlich um die ältesten Objekte dieser Phase, die an die vorangehende Besiedlung anknüpfen.

Im ganzen südlichen Teil streuen sich kleine Vorratsgruben und unregelmäßige, nicht näher bestimmbar Gruben. Röstgruben häufen sich vor allem im südlichen, aber auch im mittleren Teil der Insel.

In das 9. Jh. gehören auch zwei abgeschlossene rinnenförmige Gebilde. Es handelt sich wahrscheinlich um Einfriedungen für das Vieh oder um Reste ebenerdiger Hallenbauten.

Die ganze Fundstelle kann in mehrere Areale aufgeteilt werden - für Lager, Wohnhäuser und Produktionstätigkeit. Dieser Befund belegt, dass hier keine kleineren Siedlungseinheiten des Hof- typs existierten, sondern die ganze Insel eine Ein-

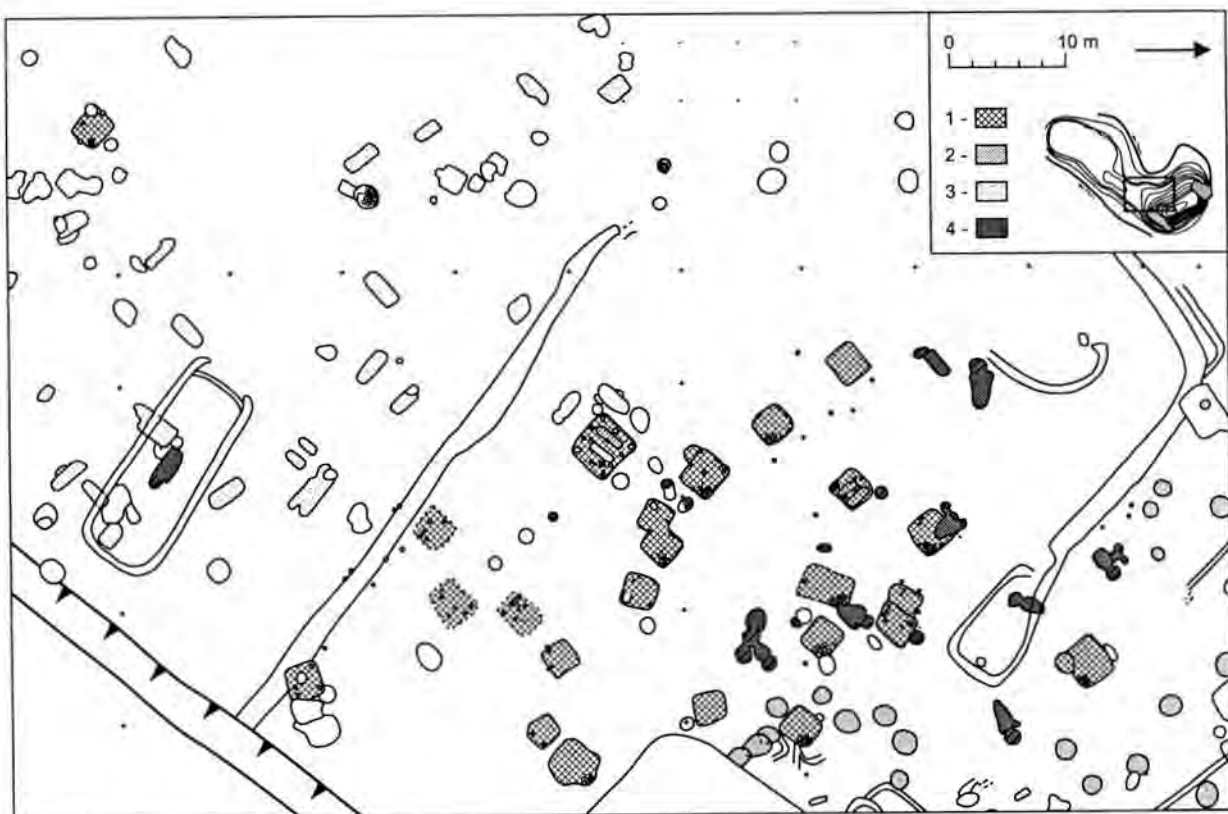

Abb. 46. Bajč-Medzi kanálmi. Mittelteil der Fundstelle, in einzelne Funktionsbezirke gegliedert. 1 - Häuser; 2 - tiefe Vorratsgruben; 3 - Röstgruben; 4 - selbständige Lehmöfen.

heit bildete, einen gewissen großen „Hof“, dessen gesellschaftliche Organisation bisher nicht klar ist.

Horizont IV

In der zweiten Hälfte des 9. und im 10. bzw. 11. Jh. hört die Existenz der Siedlung nicht auf. Nach und nach senkt sich die Anzahl der Objekte und in der Folge überdauern sie in 11./12. Jh. noch in der Form von Relikten. Das Zentrum der Siedlung verschiebt sich auf den nördlichen, erhöhten Teil der Halbinsel. Die Häuser sind in zwei, von Norden nach Süden ziehenden Reihen gruppiert (Ruttkay, M. 1999, Abb. 11). Zwischen ihnen befindet sich ein freier Raum, bzw. im nördlichen Teil sind hier selbständige Lehmöfen platziert (ihre Orientierung ist fast ausschließlich NO-SW, bzw. NNO-SSW). Nordöstlich von diesen Gruppen befinden sich Gruppierungen von tiefen Vorratsgruben.

Hieraus ergibt sich, dass die Siedlung aus dem 9.-11. Jh. in zwei Wohnbezirke „Straßen“ gegliedert war, zwischen denen sich der Arbeitsbezirk (freistehende Lehmöfen) und auf dem höchstgelegenen Teil der Düne der Lagerbezirk (tiefe Vorratsgruben) befanden.

Aus dem 11.-12. Jh. sind auf der Fundstelle beinahe ausschließlich nur selbständige Öfen, unregelmäßige Gruben und Gräben nachgewiesen. Die

se Erscheinung erlaubt es anzunehmen, dass hier auch in Blockbauweise errichtete Oberbauten standen, von denen keine Spuren verblieben sind.

Trotz der höher angeführten Hypothesen ist nicht auszuschließen, dass es in der Besiedlung auch zu kleineren diskontinuierlichen, archäologisch nicht beweisbaren Phasen kam.

BESCHÄFTIGUNG DER SIEDLUNGSBEWOHNER

Archäologische, paläobotanische und paläozoologische Funde beweisen, dass die Hauptnahrungsquelle landwirtschaftliche Produktion war. Eine wichtige Rolle spielte auch die Haustierzucht (hauptsächlich Ziege, Schaf). Nur einen kleinen Bestandteil der Ernährung sicherte der Fischfang (Hecht, Forelle, usw.), bzw. die Jagd von Wildtieren. Die Funde von eiserner Schmiedeschlacke sind ein Zeugnis von örtlichen Arbeiten zur Fertigstellung und Zurichtung von Eisenerzeugnissen, doch kann diese Tätigkeit nicht als selbständiges Handwerk bezeichnet werden. Die länglichen Gruben in den Häusern sind an Hand vieler westeuropäischer Analogien wahrscheinlich als Webgruben anzusprechen, die zusammen mit zahlreichen Funden von Spinnwirteln auf die Herstellung von Garn und das

Weben von Stoffen hinweisen. Die Menge von Mahlsteinen/häufig aus Rohstoffen, die aus mehr als 50 km Entfernung stammen (geologische Analyse von Ľ. Illášová), deutet auf örtliche Getreideverarbeitung, ähnlich wie auch die verhältnismäßig große Zahl von Lehmwannen, die zum Trocknen bzw. Rösten des Getreides bestimmt waren. Die Siedlung konnte außer anderem auch eine gewisse militärische Funktion erfüllen, worauf namentlich freigelegte Kriegergräber hinweisen.

DIE ROLLE DER FUNDSTELLE IM ENTWICKLUNGSMODELL DER MIKROREGION

Nach der Auswertung der gewonnenen Erkenntnisse kann eine hypothetische Modellierung der Besiedlungsentwicklung in der Mikroregion versucht werden. Ähnliche Versuche erheben keinen Anspruch auf definitive Gültigkeit, und zwar besonders mit Rücksicht auf die Datierungsprobleme der Keramik. Sie bilden jedoch eine sehr gute Hilfe beim Begreifen der Entwicklungstendenzen in der mittelalterlichen Besiedlung der heutigen Südwestslowakei. Ebenfalls können dank ihnen erfolgreicher und ökonomischer die Hauptrichtungen der weiteren Erforschung der Mikroregion im unteren Žitavatal diktiert werden. Die Nummerierung der Fundstellen auf der Abbildung entspricht jener im Verzeichnis der Fundstellen aus dem 6.-13. Jh. in der Westslowakei (Ruttkay, M. 1997).

Der Abschnitt des 6.-8. Jh.

Die älteste slawische Besiedlung ist aus dem 6.-7. Jh. nachgewiesen (Nr. 25), d. h. aus der Phase II, bzw. III G. Fuseks (1994). Ich nehme an, dass es sich um die erste „kolonisationsische“, den Ausmaßen nach kleine Ansiedlung der ältesten slawischen Gruppen in diesem Gebiet handelt. Es ist dies bisher die südlichste festgestellte Siedlung ihrer Art in den Flusstälern der Žitava, Nitra, bzw. Waag. Erhöht ist ihre Bedeutung durch die Tatsache, dass die Besiedlung hier kontinuierlich bis in das 10., bzw. in den Beginn des 11. Jh. fortsetzte. Das bedeutet, dass die ältesten slawischen Bevölkerungsgruppen in das verfolgte Gebiet der Mikroregion am ehesten in der zweiten Hälfte des 6. Jh. gelangten. Auf Grundlage des zahlreichen Vorkommens von Keramik des Prager Typus kann vorausgesetzt werden, dass es sich hier nicht um jene Slawen handelte, die in das Karpatenbecken zusammen mit der Welle der Awaren kamen. Viel glaubwürdiger zeigt sich die Annahme, dass diese Siedlung das Vorrücken der slawischen Bevölkerung südwärts (im Abschluss des

6.-7. Jh.), wahrscheinlich aus dem Raum des mittleren Žitava-, evtl. Nitra-Raumes belegt. Völlig ausschließen kann man jedoch auch nicht Bindungen mit der östlich liegenden Gran- und Eipelregion.

Die Anzahl der Objekte auf der Fundstelle Medzi kanálmi nahm im ausgehenden 7. und 8. Jh. zu. Das bedeutet, dass die Entwicklung der Fundstelle nicht nur kontinuierlich fortsetzte, sondern die Siedlung sich auch erfolgreich entfaltete. Das weist darauf, dass die Erweiterung des awarischen Kaganats nordwärts nicht bloß einen destruktiven und konfliktreichen Charakter gehabt haben musste, sondern dass die ursprüngliche Bevölkerung ohne größere Probleme überlebte. In diesem Zeitabschnitt wurde ca. 700 m in nördlicher Richtung von der Siedlung ein Brandgäberfeld angelegt - Nr. 36 (Nevzársky 1992). Die Toten wurden eingäschert und in Tonurnen bestattet. Der erfasste Gräberfeldabschnitt ist in den Abschluss des 7. und in das 8. Jh. datiert. Handeln kann es sich hier um einen unmittelbaren Zusammenhang des Gräberfeldes in der Lage Góre und der Siedlung in der Lage Medzi kanálmi. Zugleich muss auf die Tatsache aufmerksam gemacht werden, dass ungefähr 5 km nordwestwärts in diesem Zeitabschnitt ein umfangreiches Körpergräberfeld, ein sog. slawisch-awarisches angelegt wurde, das hauptsächlich im nachfolgenden 8. Jh. benutzt wurde (Čilinská 1966).

In der zweiten Hälfte des 8. Jh. und zu Beginn des 9. Jh. existierte bereits in der Lage Medzi kanálmi eine umfangreiche Siedlung. Paläobotanische Analysen beweisen, dass die damaligen Felder nicht im unmittelbaren Umkreis der Siedlung lagen, sondern mehr auf einer über 1 km entfernten Terrasse (Analysen von J. Mihályiová und E. Hajnalová). Die Beobachtungen der Malakofauna bestätigen, dass die Fundstelle in einem feuchten sumpfigen Gelände lag. Das bedeutet, dass der Raum der Aue den Siedlungsbewohnern einen gewissen natürlichen Schutz bot und zugleich zum Fischfang diente. Da die Felder sogar auf der relativ entfernten Terrasse lagen, muss ein ziemlich großes Siedlungsareal vorausgesetzt werden, in welches die Fundstelle gehörte.

Abschnitt der zweiten Hälfte des 9.-10./11. Jh. (Abb. 47)

Das Besiedlungsbild änderte sich ausgeprägt im 9. Jh. Damals entstand wortwörtlich ein Siedlungsnetz in einem Ausmaß von ca. 1-4 ha sowohl auf der Terrasse (Nr. 35, 39b, 31a, 31e) als auch in der Aue (Nr. 27, 29, 39h). Diese Tatsache, zusammen mit der markanten Zunahme der Objektanzahl in Bajč-Medzi kanálmi an der Wende des 8./9. Jh. deutet an, dass sich die damalige Gemeinschaft

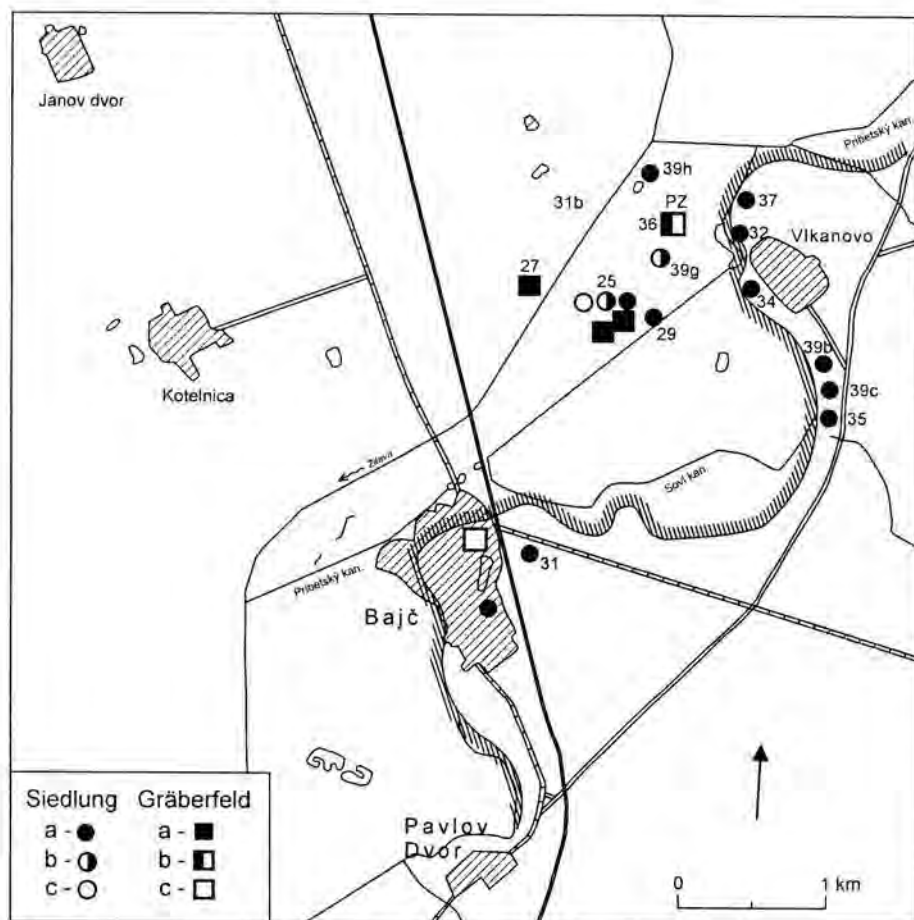

Abb. 47. Bajč. Entwicklung der Mikroregion im 6.-10. Jh. Legende: a - Horizont I (ca. 6./7. Jh.); b - Horizont II (ca. 7./8. Jh.); c - Horizont III (ca. 9./10. Jh.).

erfolgreich ökonomisch entfaltete, wodurch sie sich bereits im endenden 8. Jh. die Entstehung der ersten Satellitsiedlung erzwingt (Nr. 39g).

Erstmals nachgewiesen ist die Siedlung auf der ausgeprägten linksseitigen Žitava-Terrasse im Raum des heutigen Bajč Gemeindeintravillans (Nr. 31). Da der Großteil der Siedlungen lediglich durch Geländeerkundung festgestellt wurde, ist ihre gegenseitige Bindung nicht klar und auch die Bestimmung ist nicht möglich.

Die zahlenmäßige Zunahme der Siedlungen kann damit erklärt werden, dass sich im Zusammenhang mit der Festigung des Großmährischen Reiches und der Stabilisierung der ökonomisch-politischen Situation die Siedlungen in der Lage Medzi kanálmi (wahrscheinlich auch weitere Siedlungen aus der Inundation) in die unmittelbare Nähe der Felder verschoben, d. h. an die Ränder der linksseitigen Žitava-Terrasse. Einen Einfluss auf diesen Prozess konnte auch die Erhöhung der Wasserspiegel der Flüsse gehabt haben (einbezogen des Grundwassers, was indirekt die evidierte angeschwemmte Schicht am Südfuß der Düne von der Mitte des 9. Jh. an-

deutet. Nach Mitte des 9. Jh. wurde der Inundationsraum (Medzi kanálmi) auch als Gräberfeld genutzt. Die eigentliche Siedlung büßte ihren dominanten Charakter ein und wurde zu irgendeinem Satellit irgendeiner der zentralen Ansiedlungen entweder im heutigen Vlkanovo oder in Bajč.

Das ganze System der kleineren Siedlungen auf der Žitava-Terrasse ist im Ostteil der Mikroregion nachgewiesen. Der Großteil von ihnen fungierte wahrscheinlich auch im Verlauf des 10. Jh. bzw. ist ihre chronologische Stellung im Rahmen des 9.-10. Jh. nicht genauer bestimmbar. Die größte von ihnen erstreckte sich in der Lage Tehelňa und überlebte wahrscheinlich bis in das 12. Jh. Dies belegen nicht nur die in den J. 1954-1957 verwirklichten Grabungen, sondern auch Geländebegehungen, bei denen das beiläufige Siedlungsausmaß aus dem 9.-10. Jh. erfasst wurde. Die abermalige Umwertung der neugewonnenen Siedlungsbestände und ihr relativ-chronologischer Vergleich mit Funden aus der Lage Medzi kanálmi zeigt, dass der Raum der Terrasse vollauf wahrscheinlich seit dem zweiten Drittel des 9. und im ganzen 10. Jh. wie auch in den nachfolgenden Jahrhunderten

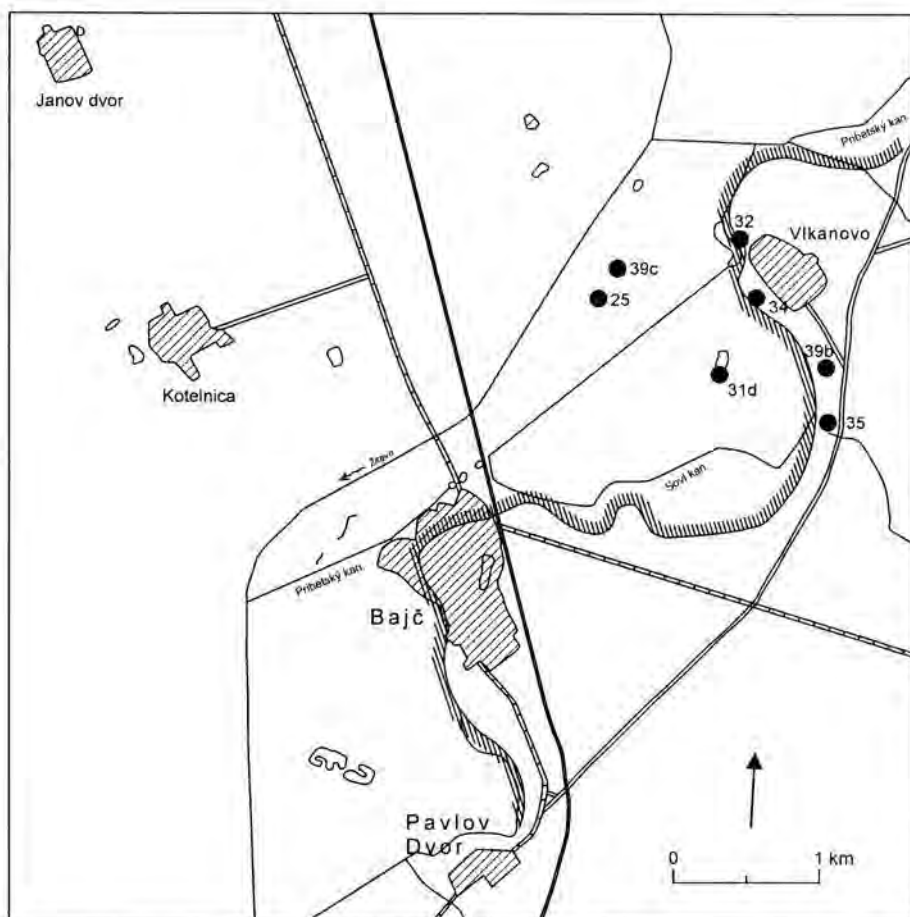

Abb. 48. Bajč. Entwicklung der Mikroregion im 11. bis Mitte des 12. Jh. Kreis - Siedlung.

ten genutzt wurde. Im 10. Jh. kamen zu den höher angeführten Fundstellen neue, dem Ausmaß nach wahrscheinlich kleinere Siedlungen auch im Raum der Aue in der Lage Ragoňa II (10.-13. Jh.) und in der Lage Medzi kanálmi (10.-11. Jh.) hinzu, wo nach und nach die Besiedlung aus dem 9.-10. Jh. endete. Oberflächenfunde deuten an, dass vier untersuchte Wohnhäuser in der Lage Tehelňa nur einen kleinen Bruchteil der ganzen Siedlung bildeten. Die höher angeführten Tatsachen zeugen von einer allmählichen Aufsplitterung des Besiedlungsnetzes.

Aus dem Horizont des 9.-10. Jh. sind drei Gräberfelder nachgewiesen. Das erste in der Lage Medzi kanálmi fügt sich mit seinem Charakter zu den typischen sog. großmährischen Nekropolen. Es kann nicht ausgeschlossen werden, dass hier Krieger samt Angehörigen ihrer Familien bestattet waren, deren Aufgabe es war, die wichtige Furt über den Žitava-Fluss zu bewachen, die im wesentlichen vom Donaübergang erstmals einen sicheren Übergang über die Žitava nach Westen ermöglichte.

Das zweite Gräberfeld in der Lage Medzi kanálmi (der größere Teil durch die Ausschachtung einer

Lehmgrube vernichtet) ist durch eine Beigabenarmut charakterisiert und man kann es als mit der vorangehenden Entwicklung verknüpft auffassen, d. h. als ein slawisches. Meiner Meinung nach waren hier Angehörige des kontinuierlich überlebenden slawischen Populationsteils bestattet.

Das Gräberfeld in der Lage Ragoňa I (drei Gräber - Nr. 27) ist ein typischer Vertreter der sog. altmagyarischen Gräberfelder aus dem 10. Jh. (Inventory: Messer, Eisenpfeilspitzen, Beinbelag und eiserne Köcherbeschläge - *Točík* 1978, 244). Es muss ebenfalls bemerkt werden, dass sich ca. 3,5 km nördlich der mikroregion ein weiteres altmagyarisches Gräberfeld in Nové Zámky in der Lage Slovlik befand (*Rejholcová* 1974, 435-462).

Der Abschnitt des 11. bis Mitte des 12. Jh. (Abb. 48)

Zur zahlenmäßigen Abnahme der evidierten Siedlungen, beinahe um die Hälfte (von 13 auf 7), kam es im 11. Jh. bis zur Mitte des 12. Jh. Alle konzentrieren sich im Nordteil der Mikroregion auf

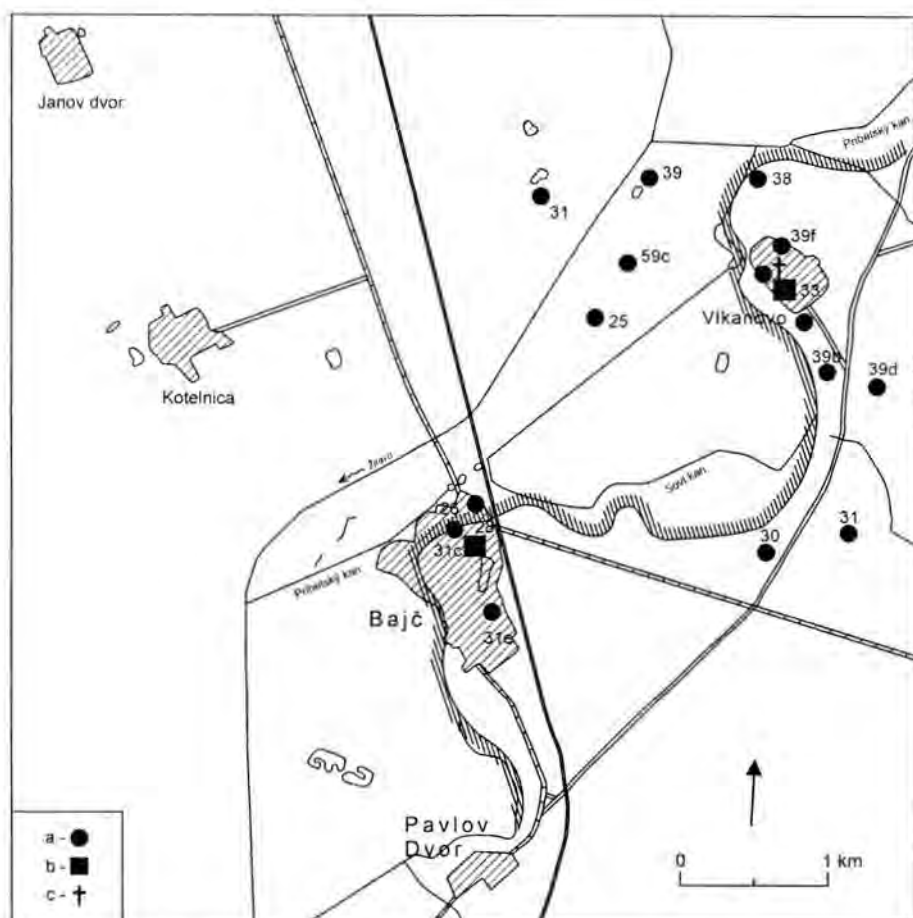

Abb. 49. Bajč. Entwicklung der Mikroregion von der Mitte des 12. bis in das 13. Jh. Legende: a - Siedlung; b - Gräberfeld; c - Kirche.

der Terrasse (Nr. 32, 34, 35, 39b), aber auch in der Inundation auf den Sanddünen (Nr. 25, 31d, 39c). Die durchgeführte Geländeerkundung deutet an, dass ihr Ausmaß nicht 1 ha überschritt. Auffallend ist zugleich auf manchen Fundstellen eine relativ große Fundmenge von Kesselscherben (in einem Falle sogar 8% vom übrigen Keramikinventar der Randscherben). Es scheint sehr wahrscheinlich zu sein, dass das relativ größere Vorkommen von Kesseln ein gewisser zeitlicher Anzeiger ist, der auch von der Ethnizität seiner Benützer gewesen sein konnte. Verknüpfbar ist diese Erscheinung mit dem Zustrom eines neuen Ethnikums (eines halb-nomadischen), wahrscheinlich des altmagyarischen Elementes, das zugleich in diesem Gebiet eine Störung bedeutete, bzw. eine Schwächung der heimischen slawischen Siedlungsstruktur (verringerte Anzahl evidierter Siedlungen). Zwischen den einzelnen Lokalitäten besteht jedoch in der Vertretung der Scherben von Kesseln eine deutliche Disproportion, was ebenfalls eine Bestätigung der Theorie über die Anwesenheit zweier ethnischer Gruppen ist.

Abschnitt der zweiten Hälfte des 12. bis ersten Hälfte des 13. Jh. (Abb. 49)

Zur wiederholten Revitalisierung der Besiedlung kam es in der zweiten Hälfte des 12. und in der ersten Hälfte des 13. Jh. (15 besiedelte Lagen). Gerade im Raum, wo sich die Besiedlung aus dem 11.-ersten Hälfte des 12. Jh. konzentrierte (heutige Siedlung Vikanovo), formte sich die sog. zentrale Siedlung, wahrscheinlich der Kern der weltlichen Verwaltung, aber auch der Kirchenorganisation. Dies belegen sowohl das verhältnismäßig große Flächenausmaß der Siedlung von ca. 2 ha und das Reihengräberfeld (Friedhof) als auch der nicht eindeutig nachgewiesene sakrale Steinbau (im J. 1933 führt Š. Janšák Spuren herausgenommener Fundamente einer romanischen Kirche an). Leider wurden die Reste der Kirche als auch des Friedhofs definitiv in den 50-er Jahren beim Aufbau von Kuhställen des Staatsgutes vernichtet (Information von A. Točík). Rund um diese Siedlung erstreckten sich in relativ gleichmäßigen Abständen (700-1200 m) kleinere Siedlungseinheiten - Satellitsiedlungen - situiert wa-

ren sie vorwiegend auf der Terrasse (8) und seltener auf den Sanddünen in der Inundation (4). Es kann nicht mit Sicherheit behauptet werden, dass alle gleichzeitig besiedelt waren. Eher musste es umgekehrt gewesen sein. Manche von ihnen waren sicherlich von kurzfristigem Charakter. Andere hatten wieder ein Produktions-Verarbeitungs- oder weidewirtschaftliches Gepräge.

Kleinere Gruppierungen besiedelter Lagen waren im Raum des Gemeindeintravillans von Bajč (3). Es waren wahrscheinlich Keime einer in Schriftquellen schon im J. 1246 erwähnten Siedlung. Die erste eindeutige schriftliche Erwähnung über Bajč stammt erst aus dem J. 1312 als *possessio archiepiscopalis Boych*.

In den nachfolgenden Jahrhunderten nahm allmählich die zentrale Position der Siedlung in Vlkano ab und die Hauptrolle übernahm das Siedlungsareal im Südteil der Mikroregion - der Keim der heutigen Gemeinde Bajč.

Vom Gesichtspunkt der Gesamtentwicklung können beim Blick auf die Karte Lokalitäten ausgesondert werden, in denen die Besiedlung mindestens in drei Abschnitten bestand - als zentrale Siedlung (Nr. 25, 33, 34). In ihrer Nähe befanden sich mehrere „ein- oder zweiphasige“ Lokalitäten - Satelliten, die zusammen mit der zentralen Lokalität einen Siedlungskomplex bildeten. Die häufigste Entfernung zwischen den Siedlungen in den Abschnitten II-IV betrug 500-700 m und nur ausnahmsweise war sie kleiner als 500 m oder größer als 700 m (im Rahmen der naheliegendsten Fundstellen). Alle Siedlungen waren in unmittelbarer Nähe der Wasserläufe situiert (50-80 m).

Es ist interessant, dass sich in den Mikroregionen verhältnismäßig große unbesiedelte Flächen befinden. Diese Gebiete ermöglichen indirekt in dieser gegebenen Mikroregion dichte Pflanzenbestände zu indizieren, resp. in einigen Fällen auch sumpfiges, nicht zugängliches Gelände, das stets von Überschwemmungen bedroht war.

Eine Erklärung der Zunahme und Konzentration der Besiedlung in der zweiten Hälfte des 12. Jh. im Nordteil der Mikroregion scheint ziemlich einfach zu sein. Schon B. Szöke (1957, 105-113) rekonstruierte aufgrund historischer Quellen in diesem Gebiet eine bedeutende Kommunikation, eine Abzweigung der Bernsteinstraße, die von der Donaufurt in Žitavská Tň ausging und nachfolgend in das Gebiet von Vlkano, über die Žitava führte und im Raum von Nyárhíd nördlich von Nové Zámky über den Nitra-Fluß weiterging. Weiter setzte sie nordwärts des Nitraflusses fort und dann entlang der Waag bis nach Polen führte. Außerdem verlief in nächster Nähe der Mikroregion, nördlich von ihr, eine Kommunikation, die als *Magna via* bezeichnet wurde (durch das heutige

Dvory nad Žitavou). Auf diesen beiden Straßen strömten seit uralten Zeiten materielle und geistige Werte teils aus dem Nahen Osten, aus Mittelasien wie auch aus dem Rheingebiet und aus Gallien und dem Mittelmeer und Baltischen Meer (Janšák 1964).

In diesem Zusammenhang muss auf die Tatsache aufmerksam gemacht werden, dass nördlich der Mikroregion im heutigen Kataster von Dvory nad Žitavou bereits im 11. Jh. ein Gehört mit einer Jungfrau Marien-Kirche angeführt wird, das unter den Gütern des Benediktiner-Klosters in Hronský Beňadik angeführt wird. Diese Tatsache verweist erneut auf die strategische Bedeutung dieses Gebietes.

Das vorgelegte Schema beweist eine kontinuierliche Entwicklung der Mikroregion von der Wende des 6./7. Jh. mit einer mäßigen Besiedlungsdepression im 11. bis zur Mitte des 12. Jh. und eine nachfolgende Restrukturierung der Siedlungsareale in der zweiten Hälfte des 12. und in der ersten Hälfte des 13. Jh.

SCHLUSS

Die Fundstelle Bajč-Medzi kanálmi repräsentiert bisher die größte untersuchte mittelalterliche ländliche Siedlung in der Slowakei. Auch schon jetzt, noch vor der vollständigen Erschließung und der zusammenfassenden Fundbearbeitung der Siedlung können mehrere vorläufige, höher angeführte Schlussfolgerungen gemacht werden. Zugleich verweist die Grabung auf die Fraglichkeit der Schlussfolgerungen hin, die sich aus der Interpretation der nur teilweise untersuchten Komplexe ergeben. Heute ist es sicher, dass solange nicht alle Siedlungsränder erfasst und weniger als die Hälfte des Siedlungsareals abgedeckt sind, sich jedwede Erwägungen über die Gesamtstruktur der Siedlung nur auf hypothetischer Ebene bewegen werden.

Nach der Auswertung der Funde und Befunde wird es vielleicht möglich werden, Antworten auf viele Fragen zu geben. Die wichtigsten Problemkreise sind:

- die innere Struktur der Agrarsiedlungen, die Rekonstruktion einzelner Objekte, aber auch der ganzen Siedlung - Chronologie der frühmittelalterlichen Keramik,
- die Besiedlungsstruktur, Kontinuität, Diskontinuität, gesellschaftliche, politische und ökonomische Verhältnisse, ethnische Fragen - Slawen - Awaren - Almagyaren (Ungarn),
- die mittelalterliche Umwelt, klimatische Veränderungen, Hintergrund der Siedlungen,
- die landwirtschaftliche Produktion, Ernährung.

Abb. 50. Bajč-Medzi kanálmi. Gesamtplan der Fundstelle. Legende: a - die Grabungsgrenze; b - rezente Sandgruben.

nze; b - rezente Sandgruben.

1

2

3

4

5

6

Tab. I. Bajč-Medzi kanálmi. 1 - Blick auf den Nordteil der Fundstelle mit dem Rinnensystem A; 2 - hochmittelalterliches Gräberfeld; 3, 5, 6, - Blick auf die Grabung; 4 - Mittelteil der Lokalität mit der Rinne B.

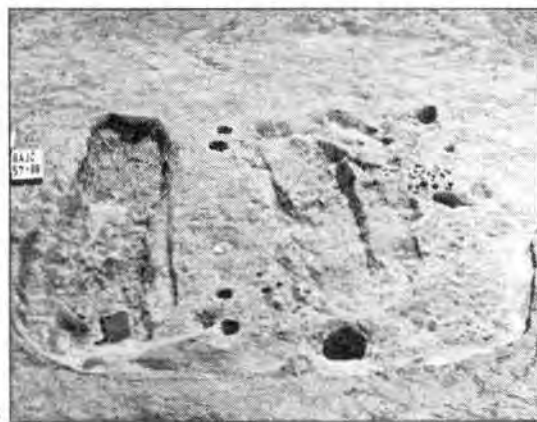
1

2

3

4

5

6

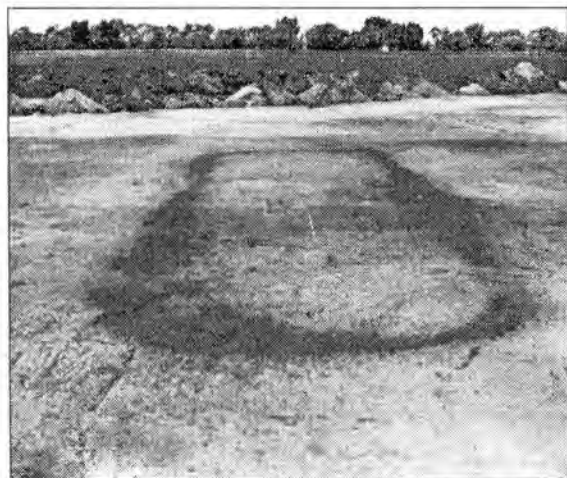
Tab. II. Bajč-Medzi kanálmi. 1 - Objekt 1061 (tónerne Backschüssel auf der Ofensohle); 2 - Objekt 53 (Steinofen in Grubenhaus); 3-6 - Grubenhäuser (3 - Objekt 303; 4 - Objekt 57; 5 - Objekt 43; 6 - Objekt 55).

1

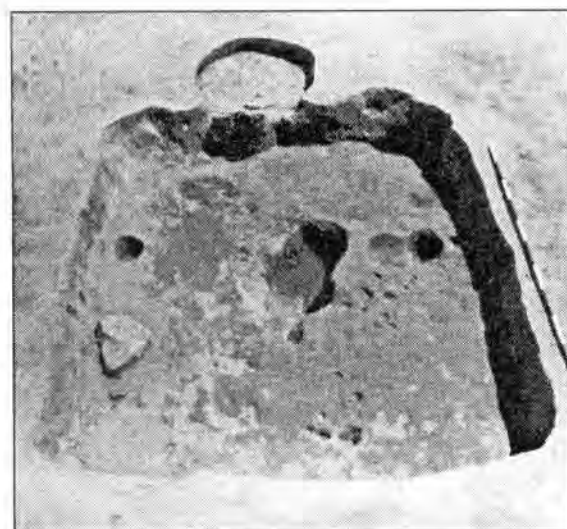
2

3

4

5

6

Tab. III. Bajč-Medzi kanálmi. 1 - Objekt 62A (freistehender Ofen) und Objekt 62 (ein Grubenhaus in Subposition); 2 - Objekt 53 (Grubenhaus mit einer Opfergrube in der Mitte); 3 - Objekt 62C (durch eine Rinne begrenztes Objekt); 4 - Objekt 85 (Grubenhaus mit einer Feuerstelle in der Mitte); 5 - Objekt 721 (Grubenhaus mit einem Lehmofen und einer Feuerstelle); 6 - Objekt 46 (Haus mit sog. Webgruben). Hochmittelalter (4), die restlichen Frühmittelalter.

1

2

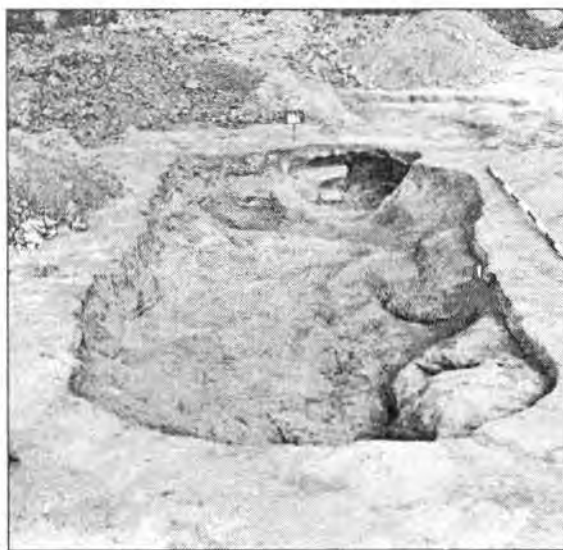
3

4

5

6

Tab. IV. Bajč-Medzi kanálmi. 1, 4, 6 - Selbständig stehende Öfen (1 - Objekt 809; 4 - Objekt 2; 6 - Objekt 894); 2, 5 - Röstgruben (2 - Objekt 707; 5 - Objekt 356); 3 - Vorratsgrube (Objekt 88).

1

2

3

4

5

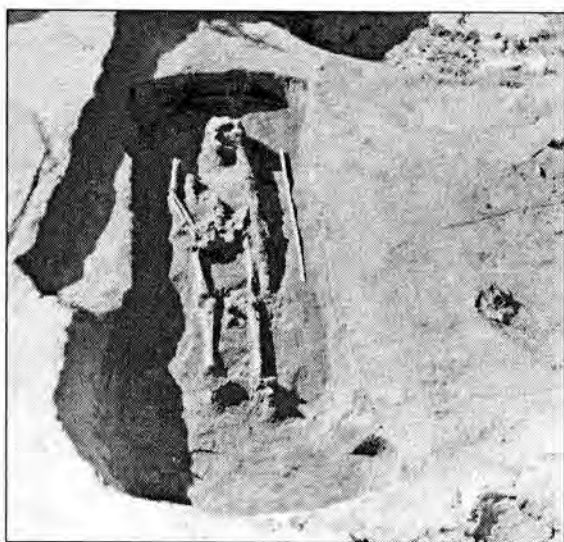

6

Tab. V. Bajč-Medzi kanálmi. 1, 2, 4-6 - Vorratsgruben (1 - Objekt 64; 2 - Objekt 338; 4 - Objekt 94; 5 - Objekt 217; 6 - Objekt 10); 3 - Bestattung(?) eines Pferdes (Objekt 65A).

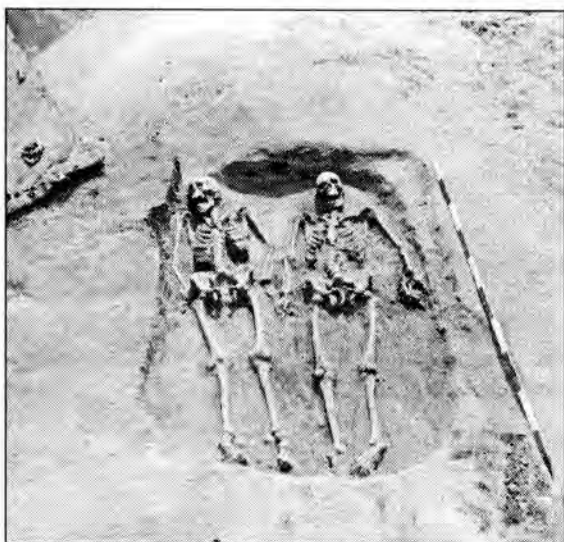
1

2

3

4

5

6

Tab. VI. Bajč-Medzi kanálmi. Untersuchte Gräber. 1 - Grab 37; 2 - Grab 39; 3 - Grab 22; 4 - Grab 25; 5 - Grab 2; 6 - Grab 40.

LITERATUR

- Balanyi 1989* - B. Balanyi: Nagykőrös középkori falvai és építményei. In: L. Novák/L. Selmeczi: Építészet az Alföldön I. Arany János Múzeum. Közl. 6. Nagykőrös 1989, 57-77.
- Bálint 1991* - Cs. Bálint: Die spätwarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád). Budapest 1991.
- Behm 1941-1942* - G. Behm: Eine spätslawische Siedlung bei Berlin-Kaulsdorf. Prähist. Zeitschr. 32-33, 1941-1942.
- Bencze 1999* - Z. Bencze: Beszámoló a Rákospalota-Újmajor területén 1995-1997 között folytatott régészeti feltárások középkori eredményeiről. In: *Bencze et al.* 1999, 9-72.
- Bencze et al. 1999* - Z. Bencze/F. Gyulai/T. Sabján/M. Takács: Egy árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója. Mon. Hist. Budapestiensia 10. Budapest 1999.
- Béres 1995* - J. Béres: Slovanské pohrebisko v Dolnom Petre IV (teraz Svätý Peter). Slov. Arch. 43, 1995, 111-160.
- Bialeková 1962* - D. Bialeková: Nové včasnioslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska. Slov. Arch. 10, 97-148.
- Bialeková 1977* - D. Bialeková: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung). Slov. Arch. 25, 103-160.
- Bóna 1973* - I. Bóna: VII. századi Avar települések és Árpád-kori Magyar falu Dunaujvárosban. Budapest 1973.
- Budinský-Krička 1959* - V. Budinský-Krička: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959.
- Čaplovič 1954* - P. Čaplovič: Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom. Slov. Arch. 2, 1954, 5-50.
- Čaplovič/Cheben/Ruttikay 1988* - D. Čaplovič/I. Cheben/M. Ruttikay: Rozsiahly záchranný výskum pravekého a stredovekého osídlenia v Bajči. AVANS 1987, 1988, 41, 42.
- Čaplovič/Cheben/Ruttikay 1989* - D. Čaplovič/I. Cheben/M. Ruttikay: Pokračovanie výskumu v Bajči. AVANS 1988, 1989, 47-49.
- Cheben 1987* - I. Cheben: Výsledky záchranného výskumu v Patinciach. Štud. Zvesti AU SAV 23, 1987, 307-329.
- Cheben 1999* - I. Cheben: Nálezy kultúry Kosihy-Čaka z juhozápadného Slovenska. In: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Trutnov - Hradec Králové 1999, 149-154.
- Cheben 2000* - I. Cheben: Bajč - eine Siedlung der Želiezovce-Gruppe. Entwicklungsende der Želiezovce-Gruppe und Anfänge der Lengyel-Kultur. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 68. Bonn 2000.
- Cheben/Ruttikay 1991* - I. Cheben/M. Ruttikay: Ukončenie výskumu pieskovej duny v Bajči. AVANS 1989, 1991, 41, 42.
- Cheben/Ruttikay 1992* - I. Cheben/M. Ruttikay: Neolitická a stredoveká osada v Bajči. AVANS 1990, 1992, 49, 50.
- Cheben/Ruttikay 1993* - I. Cheben/M. Ruttikay: Sídliisko želiezovskej skupiny a osada zo 7.-12. storočia v Bajči. AVANS 1992, 1993, 59, 60.
- Cheben/Ruttikay 1995* - I. Cheben/M. Ruttikay: Šiesta sezóna záchranného výskumu v Bajči-Medzi kanálmi. AVANS 1993, 1995, 66, 67.
- Cheben/Ruttikay 1996* - I. Cheben/M. Ruttikay: Ukončenie výskumu v Bajči. AVANS 1994, 1996, 99, 100.
- Cheben/Ruttikay/Ruttikayová 1993* - I. Cheben/M. Ruttikay/J. Ruttikayová: Záchranné výskumy na trase výstavby ropovodu v okrese Nitra. AVANS 1992, 1993, 61, 62.
- Chropovský 1957* - B. Chropovský: Slovanské pohrebisko z 9. storočia vo Veľkom Grobe. Slov. Arch. 5, 1957, 175-239.
- Chropovský 1965* - B. Chropovský: K vývoju slovanského hrnčiarstva. Slov. Národopis 13, 1965, 515-548.
- Chropovský 1978* - B. Chropovský: Majcichov, okres Trnava. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 123, 124.
- Čilinská 1966* - Z. Čilinská: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- Cnotliwy 1973* - E. Cnotliwy: Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1973.
- Dám 1979* - L. Dám: Zur Frage der Genese des ungarischen Hauses. In: Ethnogr et Folklor. Carpatica 1. Debrecen 1979, 85-99.
- Donat 1980* - P. Donat: Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa von 7. bis 12. Jahrhundert. Archäologische Beiträge zur Entwicklung und Struktur der bäuerlichen Siedlung. Berlin 1980.
- Donat 1995* - P. Donat: Břeclav-Pohansko und die Erforschung des frühmittelalterlichen Grubenhauses in Mähren. Sborník Prací Fil. Fak. Brno E 40, 1995, 76-89.
- Dostál 1966* - B. Dostál: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha 1966.
- Dostál 1975* - B. Dostál: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno 1975.
- Dostál 1982* - B. Dostál: Drobná pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi-Pohanska. Sborník Prací Fil. Fak. Brno E 27, 1982, 135-198.
- Dostál 1985* - B. Dostál: Břeclav-Pohansko III. Časné slovanské osídlení. Brno 1985.
- Dostál 1987a* - B. Dostál: Obytné zemnice z řemeslnického areálu Břeclavi-Pohanska. Sborník Prací Fil. Fak. Brno E 32, 1987, 63-109.
- Dostál 1987b* - B. Dostál: Stavební kultura 6.-9. století na území ČSSR. Arch. Hist. 12, 1987, 9-32.
- Eggers 1978* - H.-J. Eggers: Funde der wendisch-wikingischen Zeit in Pommern. Textband, Kiel - Rantzau 1978.
- Erdély/Szimonova 1985* - I. Erdély/E. Szimonova: Grabung in der Gemarkung von Vásárosnamény. Slov. Arch. 33, 1985, 379-397.
- Fodor 1986* - I. Fodor: Vostočnyje paralely pečej vne žilišč na drevnevengerskich poseleňach. Acta Arch. Acad. Scient. Hungaricae 38, 1986, 185-193.
- Friesinger 1975-1977* - H. Friesinger: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. II. Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. 17-18. Wien 1975-1977.
- Fülöp 1979* - Gy. Fülöp: VIII-IX. századi településnyomok Rácalmás - régi vasútállomáson. Alba Regia 17, 1979, 267-274.
- Fusek 1991* - G. Fusek: Včasnioslovanské sídlisko v Nitre na Mikovom dvore. Slov. Arch. 39, 1991, 289-330.
- Fusek 1994* - G. Fusek: Slovensko vo včasnioslovanskom období. Bratislava 1994.
- Gajewski 1959* - L. Gajewski: Materiały do średniowiecznego garncearstwa wiejskiego w Małopolsce. Mat. Arch. 1, 1959, 343-351.
- Galuška 1989* - L. Galuška: Výrobní areál velkomoravských klenotníků ze Starého Města-Uherského Hradiště. Pam. Arch. 80, 1989, 405-454.
- Galuška 1994* - L. Galuška: The Development of Slavonic Pottery in the Staré Město Region from the End of the 8th up to the Middle of the 10th Centuries. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internat. Tagungen Mikulčice 1. Brno 1994, 233-242.

- Grimm 1990 - P. Grimm: Tilleda. Eine Königpfalz am Kyffhäuser. Teil 2: Die Vorburg und Zusammenfassung. Berlin 1990.
- Günter 1990 - K. Günter: Siedlung und Werkstätten von Feinschmieden der älteren Römischen Kaiserzeit bei Warburg-Daseburg. Bodenalt. Westfal. 24. Aschendorf - Münster 1990.
- Habovštiak 1961 - A. Habovštiak: Príspevok k poznaniu našej nižšej dediny v XI.-XIII. storočí. Slov. Arch. 9, 1961, 451-482.
- Habovštiak 1985 - A. Habovštiak: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava 1985.
- Hald 1963 - H. Hald: Vævning over gruber. Kuml 1963, 1964, 88-107.
- Hanuliak / Kuzma / Šalkovský 1993 - M. Hanuliak / I. Kuzma / P. Šalkovský: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra 1993.
- Henning 1991 - J. Henning: Germanen - Slawen - Deutsche. Prähist. Zeitschr. 66, 1991, 119-133.
- Hermann 1973 - J. Hermann: Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow, Kr. Calau. Berlin 1973.
- Hermann 1986 - J. Hermann: Getreidekultur, Backteller und Brot - Indizien frühslawischer Differenzierung. In: Zbornik posveten na Boško Babić. Prilep 1986, 267-272.
- Horedt 1984 - K. Horedt: Morești. Band 2. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen. Bonn 1984.
- Hrubý 1955 - V. Hrubý: Staré Město, Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Mon. Arch. 3. Praha 1955.
- Hrubý 1957 - V. Hrubý: Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě. Pam. Arch. 48, 1957, 118-217.
- Hrubý 1965 - V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravský Velehrad. Mon. Arch. 14. Praha 1965.
- Janšák 1931 - Š. Janšák: Staré osídlenie Slovenska. Sbor. MSS 25, 1931, 7-65.
- Janšák 1964 - Š. Janšák: Z minulosti dopravných spojov na Slovensku. Geogr. Čas. 16, 1964, 13-31.
- Jelínková 1993 - D. Jelínková: Pavlov - slavjanskoje poselenije 6-8 vv. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques 4. Bratislava 1-7 Septembre 1991. Bratislava 1993, 74-83.
- Jelovina 1986 - D. Jelovina: Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika. Schwerter und Sporen karolingischer Formgebung im Museum kroatischer archäologischer Denkmäler. Split 1986.
- Kavánová 1996 - B. Kavánová: K relativní chronologii keramiky v Mikulčicích. Časopis Moravského Mus. Zemského Brno 81, 1996, 125-154.
- Kavánová / Kavan 1993 - B. Kavánová / J. Kavan: Výroba tzv. bruslí na hradišti v Mikulčicích. Arch. Technica 8, 1993, 22-34.
- Klanica 1970 - Z. Klanica: Předvelkomoravský horizont v Mikulčicích a jeho vztahy k Podunají. Arch. Rozhledy 19, 1970, 686-692.
- Klápště 1991 - J. Klápště: Structural change in medieval settlement in Bohemia. Antiquity 65, 1991, 396-405.
- Kobyliński 1988 - Z. Kobyliński: Struktury osadnicze na ziemiach polskich w schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1988.
- Kolník / Rejholcová 1986 - T. Kolník / M. Rejholcová: Rímske reliktý na slovanských náleziskách a problém antických tradícií u Slovanov. Slov. Arch. 34, 1986, 343-356.
- Kolníková / Hunka 1990 - E. Kolníková / J. Hunka: Prírastky mincí v archeologickom ústave SAV v roku 1988. AVANS 1988, 1990, 94-99.
- Kovalovszki 1960 - J. Kovalovszki: Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén. Arch. Ért. 87, 1960, 32-40.
- Kovalovszki 1975 - J. Kovalovszki: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról (1962-1974). Arch. Ért. 102, 1975, 204-223.
- Kovalovszki 1980 - J. Kovalovszki: Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. (Bronzkor III., IV., és XI-XIII század). Budapest 1980.
- Kovalovszki 1994-1995 - J. Kovalovszki: Bronzeschmelzofen und Gießerei aus der Arpadenzeit. Commun. Arch. Hungariae 1994-1995, 225-254.
- Kraskovská 1961 - L. Kraskovská: Slovanské sídlisko pri Devínskom Jazere. Slov. Arch. 9, 1961, 391-404.
- Kraskovská 1966 - L. Kraskovská: Slovanské sídlisko pri Devínskom Jazere (výskumy v rokoch 1960, 1962 a 1963). Zbor. SNM 60. Hist. 6, 1966, 73-94.
- Kudrnáč 1966 - J. Kudrnáč: Die Slawischen eingetieften Wohnstätten. Vznik a Počátky Slovanů 6, 1966, 197-221.
- Kudrnáč 1970 - J. Kudrnáč: Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha 1970.
- Kudrnáč 1981 - J. Kudrnáč: Několik upozornění k tzv. pražnicím. Arch. Rozhledy 33, 1981, 209-212.
- Kunst 1998-1999 - G. K. Kunst: Die Tierknochen aus der frühmittelalterlichen Siedlung von Rosenberg im Kemptal, Niederösterreich. Arch. Austriaca 82-83, 1998-1999, 412-427.
- Laszlovsky 1986 - P. Laszlovsky: Einzelhofsiedlungen in der Arpadenzeit. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 38, 1986, 227-255.
- Lázár 1989 - S. Lázár: Az esztergom-szentgyörgymezei Árpád-kori település ásatásáról (1980-1983). In: Dunai Rég. Köz. 42, 1989, 43-50.
- Macháček 2000 - J. Macháček: Zpráva o archeologickém výzkumu Břeclav-Libivá 1995-1998. In: Arch. Mediaev. Moravica et Silesiana 1/2000. Brno 2001, 39-62.
- Madaras 1989 - L. Madaras: Az avar ház. In: Építészet az Alföldön I. Acta Mus. János Arany Nominati. Nagykovács 1989, 23-40.
- Madaras 2000 - L. Madaras: Avar kori településrésztlet Szentes határában leletmentés a 451 sz. út Szentest elkerülő szakaszán. Ein awarenzeitliches Siedlungsdetail in der Gemarkung von Szentes. Rettungsgrabung auf dem Umleitungsweg 431 bei Szentes. Móra Ferenc Múz. Évk. Stud. Arch. 6, 2000, 237-262.
- Marešová 1983 - K. Marešová: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno - Uherské Hradiště 1983.
- Méri 1962 - I. Méri: Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban. Arch. Ért. 89, 1962, 211-219.
- Méri 1963 - I. Méri: Árpád-kori szabaddan levő kemencék. Arch. Ért. 90, 1963, 273-280.
- Mesterházy 1983 - K. Mesterházy: Településásatások Veresegyház-Ivacson. Commun. Arch. Hungariae 1983, 133-162.
- Michna 1970 - P. Michna: Vzájemný vztah pecí chlebových a pecí vyhřívacích na staroslovanských a raněslovanských sídlích. Vlastivědný Věstník Moravský 22, 1970, 68-81.
- Miklíková / Ruttkay 2002 - Z. Miklíková / M. Ruttkay: Archeozoologická analýza depónií zvierat zo stredovekého sídliska v Bajči. In: Ve službách archeologie. Brno 2002, im Druck.
- Mináč 1980 - V. Mináč: Zaniknutá stredoveká osada v Slovenskej Novej Vsi-Zelenči. Arch. Hist. 5, 1980, 209-215.
- Müller-Wille 1970-1971 - M. Müller-Wille: Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter. Ber. ROB 20-21, 1970-1971, 119-248.
- Nevizánsky 1982 - G. Nevizánsky: Príbytky s jazykovitým vchodovým výklenkom v Kameníne. Castrum Novum 1, 1982, 63-75.

- Nevizánsky 1992 - G. Nevizánsky: Slovanské žiarové pohrebisko v Bajči-Vlkanove. Arch. Rozhledy 44, 1992, 393-414.
- Ožďáni 1977 - O. Ožďáni: Záchranný výskum na trase diaľnice v roku 1976. AVANS 1976, 1977, 211-215.
- Ožďáni 1985 - O. Ožďáni: Výsledky záchranného výskumu v Štúrove-Obidskej Puste. AVANS 1984, 1985, 182-184.
- Parádi 1982-1983 - N. Parádi: Keramikfunde. In: N. Parádi/I. Holl: Die Erforschung des mittelalterlichen Dorfes Nagykeszi. Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad. 12-13, 1982-1983, 211-218.
- Parczewski 1980 - M. Parczewski: Osadnictwo wczesnośredniowieczne na pogranocz śląsko-morawskim. Ze studiów nad lessowym Płaskowżem Głubczyckim. Przegląd Arch. 28, 1980, 123-174.
- Pastorek 1976 - I. Pastorek: Archeologické výskumy Okresného múzea v Trnave so sídlom v Hlohovci v roku 1975. AVANS 1975, 1976, 173-175.
- Pastorek 1982 - I. Pastorek: Doklady o stredovekom osídlení Leopoldova. AVANS 1981, 1982, 212, 213.
- Paulík/Rejholec 1958 - J. Paulík/E. Rejholec: Stredoveké chaty v Chotíne. Slov. Arch. 6, 1958, 223-235.
- Piepers 1981 - W. Piepers: Ein mittelalterlicher Viehpferch bei Berghheim-Wiedenfeld. Bonner Jahrb. 181, 1981, 451-458.
- Pieta/Ruttkay 1997 - K. Pieta/M. Ruttkay: Germanische Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Nitra-Párovské Háje und Probleme der Siedlungskontinuität. In: J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski (Hrsg.): Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 8. Brno 1997, 145-163.
- Pleinerová/Zeman 1970 - I. Pleinerová/J. Zeman: Návrh klasifikace časné slovanské keramiky v Čechách. Arch. Rozhledy 22, 1970, 721-732, 743-745.
- Pražák 1958 - V. Pražák: Hrnčířství v semipalatinské oblasti západní Sibíře počátkem 20. století. Český Lid 45, 1958, 78-81.
- Profantová 1992 - N. Profantová: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim (Hrsg.): Awarenforschungen. Wien 1992, 605-778.
- Pusztai 1974 - R. Pusztai: Jelentés a Darnózszeiben talált szláv település próbaátasáról. Arrabona 16, 1974, 45-63.
- Ratimorská 1987 - P. Ratimorská: Pravěk a stredoveké lokality v Bajči. Sprav. Múz. (Komárno) 6, 1987, 5-12.
- Rejholecová 1974 - M. Rejholecová: Pohrebisko z 10.-12. storočia v Nových Zámkoch. Slov. Arch. 22, 1974, 435-464.
- Rejholecová 1976 - M. Rejholecová: Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanovej-Bohatej. Slov. Arch. 24, 1976, 191-234.
- Rejholecová 1992 - M. Rejholecová: Velkomoravské pohrebisko v Lefantovciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 28, 1992, 251-278.
- Rejholecová 1995a - M. Rejholecová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Analýza. Nitra 1995.
- Rejholecová 1995b - M. Rejholecová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Katalóg. Nitra 1995.
- Rösch 1988 - M. Rösch: Pflanzenreste des frühen Mittelalters von Mühlheim a. D. - Stetten, Kreis Tuttlingen. Arch. Ausgr. Baden-Württemberg 1988, 211.
- Ruttkay, A. 1975 - A. Ruttkay: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. I. Slov. Arch. 23, 1975, 119-216.
- Ruttkay, A. 1982 - A. Ruttkay: The Organization of Troops, Warfare and Arms in the Period of the Great Moravian State. Slov. Arch. 30, 1982, 165-193.
- Ruttkay, M. 1989 - M. Ruttkay: Výskum, stredovekého osídlenia v Bajči. Arch. Hist. 14, 1989, 299-310.
- Ruttkay, M. 1990 - M. Ruttkay: Pece na ranostredovekých sídliskách. Arch. Hist. 15, 1990, 337-348.
- Ruttkay, M. 1992 - M. Ruttkay: Sídlisko z 10.-12. stor. v Slažanoch, okres Nitra. Arch. Rozhledy 44, 1992, 593-610.
- Ruttkay, M. 1993 - M. Ruttkay: Žlaby na stredovekých sídliskách juhozápadného Slovenska. Arch. Hist. 18, 1993, 277-288.
- Ruttkay, M. 1997 - M. Ruttkay: Vývoj osídlenia a typy agrárnych sídlisk v 6.-12. stor. na území juhozápadného Slovenska. Unf. Dissertationsarbeit. Nitra 1993.
- Ruttkay, M. 1999 - M. Ruttkay: Výskum stredovekých dedinských sídlisk na Slovensku (Stav a perspektívy). Arch. Hist. 19, 1993, 7-40.
- Ruttkay, M. 2002 - M. Ruttkay: Ländliche Siedlungen des 9. bis 11. Jahrhunderts im Mitteldonauegebiet. In: J. Henning (Hrsg.): Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchszeit. Mainz 2002, 267-282.
- Ruttkay/Cheben 1992 - M. Ruttkay/I. Cheben: Včasno-stredoveké sídlisko a pohrebisko v Bfíni. Slov. Arch. 40, 1992, 109-134.
- Ruttkayová/Ruttkay 1997 - J. Ruttkayová/M. Ruttkay: Výsledky výskumu v Nitre-Starom meste v r. 1994. Arch. Hist. 22, 1997, 103-113.
- Sabján 1999 - T. Sabján: A. Veremház rekonstrukciója. In: Bencze et al. 1999, 131-176.
- Sági 1989 - K. Sági: Adatok a Fenépusztai erőd történetéhez. Tapolcai Városi Múz. Köz. 1, 1989, 261-317.
- Schneider 1991 - J. Schneider: Mittelalterliche Grubenhäuser im Bezirk Magdeburg. In: Frühgeschichtliche Häuser in Sachsen-Anhalt. Ausgrabungen zwischen Harz und Havel. Halle/Saale 1991, 5-19.
- Sopoliga 1983 - M. Sopoliga: Ohniskové zariadenie v ľudovom obydlí vo východoslovensko-ukrajinsko-poľskej kontaktnej oblasti. Zbor. SNM 77. Etnogr. 24, 1983, 157-178.
- Staššíková-Štukovská 2001 - D. Staššíková-Štukovská: Vybrané nálezy z pohrebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávaní staromoravských a nitrianskych Slovanov. In: Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 17. Brno 2001, 371-388.
- Szabó 1975 - J. Gy. Szabó: Árpádkori falu és temetője Sarad határában. Egr. Múz. Évk. 13, 1975, 19-62.
- Szöke 1957 - B. Szöke: Brod na rieke Nitra pri Nových Zámkoch. Štud. Zvesti AÚ SAV 2, 1957, 105-113.
- Szöke 1980 - B. M. Szöke: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 32, 1980, 181-203.
- Szöke 1992a - B. M. Szöke: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: F. Daim (Hrsg.): Awarenforschungen. Wien 1992, 841-968.
- Szöke 1992b - B. M. Szöke: Gräberfeld und Siedlungsreste von Garabonc I-II und Zalasabar-Dezsősziget. Antaeus 21, 1992.
- Szöke 1992c - B. M. Szöke: 7 és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán. Zalai Múz. 4, 1992, 129-167.
- Takács 1993 - M. Takács: Falusi lakóházak és egyéb építmények a Kisalföldön a 10-16. században (Kutatási eredmények és további feladatok). In: A Kisalföld népi építészet. Szentendre - Győr 1993, 7-56.
- Takács 1995 - M. Takács: A 10-14. századi falvak régészeti feltárása a Kisalföldön. In: Győri tanulmányok 16. Győr 1996, 5-50.
- Takács 1996 - M. Takács: Die awarenzeitlichen Siedlungen von Lébény. In: Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Wien 1996, 379-382.
- Takács 1998 - M. Takács: Dörfliche Siedlungen der Árpádenzeit (10.-13. Jh.) in Westungarn. In: Rurallia II. Pam. Arch. Suppl. 11, 1998, 181-191.
- Takács 1999 - M. Takács: Lakóház - rekonstrukciók az Árpád-kori településben (Tudománytörténeti áttekintés). In: Bencze et al. 1999, 93-129.

- Tejral* 1973 - J. Tejral: Kostrové hroby z Mistřina, Polkovic, Šlapanic a Tasova a jejich postavení v rámci moravského stěhování národů. Pam. Arch. 64, 1973, 301-339.
- Tejral* 1976 - J. Tejral: Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren. Praha 1976.
- Teodor* 1984a - D. Gh. Teodor: Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII e. n. (Așezarea de la Botoșana-Suceava). București 1984.
- Teodor* 1984b - D. Gh. Teodor: Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI-XI e. n. de la Dodești-Vaslui. Iași 1984.
- Točík* 1964 - A. Točík: Záchranný výskum v Bajči-Vľkanove v rokoch 1959-1960. Štud. Zvesti AU SAV 12, 1964, 5-185.
- Točík* 1978 - A. Točík: Prieskum archeologických lokalít v Bajči. AVANS 1977, 1978, 237-246.
- Točík* 1979 - A. Točík: Pokračovanie záchranného výskumu v polohe Kňazova jama v Komjaticiach. AVANS 1978, 1979, 223-226.
- Točík* 1980 - A. Točík: Výsledky prieskumu archeologických lokalít na juhozápadnom Slovensku. AVANS 1979, 1980, 266-272.
- Točík* 1983 - A. Točík: Nové nálezy z juhozápadného Slovenska. AVANS 1982, 1983, 247-250.
- Točík/Sedlák* 1993 - A. Točík/V. Sedlák: Výskum v Nitre v roku 1968. Osídlenie v dobe laténskej a vo včasnóm stredoveku. Štud. Zvesti AU SAV 29, 1993, 47-82.
- Tomčíková* 1991 - K. Tomčíková: Včasnoslávanské sídliskové nálezy v Lakšárskej Novej Vsi. Zbor. SNM 85. Arch. 1, 1991, 69-84.
- Trier* 1998 - M. Trier: Ein archäologisches frühmittelalterlicher Glaubensvorstellungen aus Meerbusch-Strümp. Kreis Neuss. Beitr. Mittelalterarch. Österreich 14, 1998, 105-113.
- Trugly* 1982 - A. Trugly: Pohrebisko z doby Avarskej ríše v Komárne - Robotníckej štvrti. Sprav. Múz. (Komárno) 2, 1982, 5-48.
- Trugly* 1994 - S. Trugly: Griffek és oroslánok népe. Pozsony 1994.
- Trugly* 1996 - S. Trugly: A komáromi avar telep. Commun. Arch. Hungariae 1996, 125-150.
- Turčan* 2001 - V. Turčan: Slovanský predkresťanský kultový objekt v Moste pri Bratislave. In: Konferencia Pohansko 1999. Brno 2001, 151-158.
- Turzo* 1979 - J. Turzo: Lokálne dobové formy ohnísk regiónu Kysuce-Podjavorníky v múzeu slovenskej dediny. Zbor. SNM 73. Etnogr. 20, 1979, 167-195.
- Vakulenko/Prichodňuk* 1984 - L. V. Vakulenko/O. M. Prichodňuk: Slavjanskije poselenija I tys. n. e. u s. Sokol na Srednem Dnestre. Kijev 1984.
- Važarova* 1965 - Ž. Važarova: Slavjanski i slavjanobalgarski selišta v Balgarskite zemi ot kraja na VI-XI vek. Sofia 1965.
- Veselinovič* 1953 - R. L. Veselinovič: Starosrpsko naselenje na Bostaništu kod Mošorina u Bačkoj. Rad Vojvodanskih Muz. 2, 1953, 5-58.
- Vida* 1996 - T. Vida: Bemerkungen zur awarenzeitlichen Frauentracht. In: D. Bialeková/J. Zábojník (Hrsg.): Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Bratislava 1996, 107-124.
- Vignatiová* 1992 - J. Vignatiová: Břeclav-Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí. Brno 1992.
- Vinski* 1981 - Z. Vinski: O nalezima karolinskih mačeva u Jugoslavije. Starohrvatska Prosvjeta III/11, 1981, 9-54.
- Wand* 2002 - N. Wand: Holzheim bei Fritzlar. Archäologie eines mittelalterlichen Dorfes. Kasseler Beitr. Vor- u. Frühgesch. 6. Rahden/Westf. 2002.
- Wawruschka* 1998-1999 - C. Wawruschka: Die frühmittelalterliche Siedlung von Rosenberg im Kampthal, Nieder-österreich. Arch. Austriaca 82-83, 1998-1999, 347-428.
- Wolf* 1987-1989 - M. Wolf: Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásról (1987-1990). Nyíregyházi Jósza András Múz. Évk. 30-32, 1987-1989, 393-442.
- Zábojník* 1988 - J. Zábojník: On the problems of settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia. Arch. Rozhledy 40, 1988, 401-437, 480.
- Zeman* 1976 - J. Zeman: Nejstarší slovanské osídlení Čech. Pam. Arch. 67, 1976, 115-235.
- Zimmermann* 1982 - H. W. Zimmermann: Archäologische Befunde frühmittelalterlicher Webhäuser. Jahrb. Männer Morgenstern 61, 1982, 111-144.
- Zimmermann* 1991 - H. W. Zimmermann: Die früh- bis hochmittelalterliche Wüstung Dalem, Gem. Langen-Neuenwalde, Kr. Cuxhaven. Archäologische Untersuchungen in einem Dorf des 7.-14. Jahrhundert n. Chr. In: H. W. Böhme (Hrsg.): Siedlungen und Landesausbau zur Salierzeit I. In den nördlichen Landschaften des Reiches. Monogr. RGZM Mainz 27. Sigmaringen 1991, 37-49.

Übersetzt von Berta Nieburová und Verfasser

Manuskript angenommen am 12. 12. 2002

PhDr. Matej Ruttkay, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

Stredoveké sídlisko a pohrebisko v Bajči-Medzi kanálmi (Predbežná správa)

Matej Ruttkay

SÚHRN

Na jar 1987 sa v súvislosti s rozsiahlymi rekultivačnými prácami v katastri obce Bajč začal záchranný archeologický výskum v polohe Medzi kanálmi. (Čaplovič / Cheben / Ruttkay 1988; 1989). Výskumné práce prebiehali s prestávkou v roku 1991 až do roku 1994, t. j. sedem sezón. Keďže ide o jeden z najväčších výskumov včasnostredovekého sídliska na Slovensku, ktorého komplexné spracovanie bude trvať ešte niekoľko rokov, považuje autor za potrebné predložiť odbornej verejnosti aspoň stručný, dozaista nie vyčerpávajúci prehľad dosiahnutých výsledkov.

Prvá zmienka o archeologických nálezoch z katastra obce je ešte z 19. stor., kedy sa uvádza nález náhrobnej rímskej stély. Vlastné nálezisko uviedol do literatúry Š. Janšák (1931, 45-48). Ďalší prieskum tu ovčala neskôr, v roku 1977 a na začiatku osemdesiatych rokov, uskutočnil A. Točík (1978, 238, 239).

Osada Bajč leží v južnej časti západného Slovenska na ľavobreží rieky Žitavy. Západná časť mikroregiónu je pokrytá nivnými pôdami a černoziemou. Vo východnej časti (na terase) sú rozložené prevažne hnedozemné pôdy. Lokalita leží v nive rieky severne od obce (obr. 1; 2). Letecké snímky a staršie mapy dokazujú, že pôvodne to bol ostrov, resp. polostrov, obtekaný ramenami rieky Žitavy (obr. 3; 4).

Severnú časť náleziska tvorí piesková duna, približne 4 m vyvýšená nad okolitý terén. Južná časť je vyvýšená zhruba len o 1 m. Polostrov či ostrov mal celkovú plochu okolo 3,5 ha a pieskovo-štrkové podložie. Pomerne veľký výskyt nálezov na povrchu naznačuje, že obrábanie polí dozaista znamenalo aj výraznejšie narušenie objektov. Zhruba jedna desatina plochy bola veľmi poškodená ťažbou piesku už pred začiatkom výskumu (obr. 50). Týmto zásahom sa zničilo najmenej 15 hrobov, dve zemnice a bližšie neurčené množstvo ďalších objektov.

O prírodných pomeroch sídliskového areálu vo včasnom stredoveku vypovedajú aj nálezy fosílnych spoločenstiev mäkkýšov, nájdené v zásypových vrstvách včasnostredovekých objektov (analyzoval T. Čejka). Podiel druhov indikujúcich otvorené stanovišťa je veľmi vysoký. Z analýz T. Čejku vyplýva, že okolie lokality bolo odlesnené, hoci nemožno vylúčiť neďaleký riedky porast drevín (stromy alebo kry). Naznačuje ho sporadický výskyt lesných druhov a druhu *Helix pomatia*, ktorý rastie v svetlejších hájoch a na okrajoch lesných porastov. Pomer elementov vodných druhov jednoznačne ukazuje, že išlo o malakocenózu maloplošnej stojatej vody, ktorá bola pravdepodobne husto zarastená vodnými makrofytnými (rameno Žitavy).

Metóda a časový rozvrh výskumu boli ovplyvnené postupom stavebných prác. Ohrozená plocha bola rozdelená sieťou sektorov na štvorce 5 x 5 m. Objekty sa skúmali systémom odnímania zásypu po jednotlivých vrstvách. Väčšina sa odkrývala postupne po štvrtinách, pričom sa často robili rôzne rezy až do podložia tvoreného hnedou hlinou alebo žltkastým pieskom.

PRAVEKÉ A VČASNODEJINNÉ OSÍDLLENIE

Osídleniu v mladšej dobe kamennej (železovská skupina a počiatky lengyelskej kultúry) je venovaná osobitná monografia (Cheben 1999). Objekty tohto obdobia sa nachádzali iba na severnej vyvýšenej časti duny, ktorá bola vtedy od nižšie položenej južnej časti ešte výraznejšie oddelená, resp. spojená iba úzkou šíjou. Je pravdepodobné, že Žitava mala v tom čase vyššiu hladinu, preto bola južná časť podmáčaná a neobývateľná. Sporadické osídlenie je doložené v eneolite (badenská kultúra), v mladšej fáze neskorkej doby kamennej (skupina Kosihy-Čaka - Cheben 2000) a v dobe bronzovej. V malom počte sa zachytili objekty reprezentujúce strednú dobu laténsku.

STREDOVEKÉ OSÍDLLENIE

Do stredoveku bolo zaradených 551 objektov a 47 hrobov. Nie je vylúčené, že podrobná analýza nálezového inventára prinesie mierne korekcie týchto údajov. Absolútna väčšina skúmaných objektov prezentuje sídliskový horizont 6.-11. stor. Objekty z 12.-13. stor. sa odкрыli iba výnimočne a o osídlení v tom období svedčia skôr povrchové nálezy predmetov (ostrohy, keramika). Len malý zlomok z preskúmaných objektov je datovaný do 15.-16. stor. - pozemnica s ohniskom v strede (objekt 85; tab. III: 4), dva hliníky a dve bližšie neurčené jamy. V zásype mnohých objektov bol iba nevýrazný keramický materiál, preto ich presnejšie datovanie bude i v budúcnosti obtiažne. Predbežné datovanie vychádza najmä z analógií ku keramickým nálezom, bolo však možné aj vďaka viacerým priamym superpozíciám objektov, resp. objektov a hrobov na nálezisku. Doložená je aj nepriama superpozícia. Na časť lokality sa v priebehu 9. stor. dostala čierna naplaveninová vrstva, ktorá prekryla staršie nálezové situácie. Do nej boli následne zahlbované objekty a hroby z druhej polovice 9. stor. a mladšie. Najlepšie to dokazujú napríklad objekty 59 a 59A.

Včasnostredoveké sídlisko

Najintenzívnejšie zastúpený časový úsek osídlenia polohy, teda 6.-11. stor., možno na základe keramiky predbežne rozdeliť na štyri pomerne výrazné relatívnochronologické horizonty. Ich absolútne časové zaradenie je zatiaľ iba hypotetické.

- Horizont I - cca 6./7. stor. (obr. 22).
- Horizont II - cca 7./8. stor. (obr. 23; 24).
- Horizont III - druhá polovica 8. stor. až prvá polovica 9. stor. (obr. 25-27).
- Horizont IV od polovice 9. stor. do 10./11. stor. (obr. 28).

Treba zdôrazniť, že hranice medzi jednotlivými horizontmi nie sú ostré a viaceré objekty vykazujú znaky dvoch horizontov.

Preskúmané včasnostredoveké objekty sú z typologickeho hľadiska rozdelené na domy (71), voľne stojace pece (66), pražiacie jamy (68), malé a veľké zásobnicové jamy (94), bližšie neurčené objekty (243) a systémy žlabov (obr. 5). V súčasnosti prebieha vyhodnocovanie celého nálezového fondu, takže v konečnej analýze môže dôjsť k miernym posunom vo funkčnom, ale aj v časovom zaradení objektov.

Sídliskové objekty

Zemnice

Základným typom domu, podobne ako na súvekých sídliskách na strednom Podunajsku, bola v pôdoryse štvorcová, resp. obdĺžniková zemnica (tabeľa 1). Na základe nosnej konštrukcie strechy sa vyčlenilo päť hlavných typov, šiesty typ obsahuje nezaraditeľné objekty (obr. 6).

- Typ I - bez nosnej kolovej konštrukcie (34) - štvorcový alebo obdĺžnikový, výnimočne lichobežníkový pôdorys, bez zapustených nosných kolov (výnimkou sú iba objekty s jedným kolom uprostred objektu).
- Typ II - sochová konštrukcia (26) - dva nosné koly pri (v) protihľbých stenách.
- Typ III - nosné koly v rohoch domu (12).
- Typ IV - nosné koly v rohoch domu a popri (v) stenách (3).
- Typ V - šesťkolová konštrukcia - dva sochové koly v strede užších stien a po dva koly pri bočných stenách (1).
- Typ VI - konštrukcie, ktoré nemožno začleniť k typom I-V.

Absolútny výskyt jednotlivých typov je zreteľne vidieť na grafe (obr. 6). Jednoznačne z neho vyplýva, že najčastejšie sa budovali zemnice typu I (34) a typu II (26). Ostatné typy majú minimálne zastúpenie. Obdobné výsledky sa dosiahli výskumom súvekých sídlisk v stredodunajskej oblasti.

Plocha zemnic kolíše medzi 4,8-18,4 m², najčastejšie v rozmedzí 6,5-12 m² (obr. 7). Podobné výsledky sú zo sídliska z 9.-10. stor. z Mužly-Čenkova, kde malo až 90% zemnic zahĺbenú plochu v rozmedzí 5,9-11,2 m². Analogické hodnoty (9-12 m²) vykazuje aj Břeclav-Pohansko na Morave. Ďalej na západ, na území západných Slovanov, je zachytená spravidla väčšia (12-15 m²) plocha zemnic (Donat 1995, 81). Podlaha domov bola najčastejšie bez zreteľnejších úprav, iba udupaná dlhodobším používaním. V niektorých prípadoch však bola aj vymazávaná, zriedkavo aj opakované. Nateraz nejasný je význam malých kolových jamiek s priemerom 2-7 cm a hĺbkou 1-30 cm, ktoré boli viac či menej symetricky situované v mnohých podlahách (obr. 8-10).

Zahĺbenie zemnic bolo rôzne. Pohybovalo sa od 0 do 135 cm od úrovne zachytenia, najčastejšie medzi 5-40 cm (obr. 7). Steny väčšinou neboli zvislé, ale šikmo klesali ku dnu. Rohy domov boli iba výnimočne v pravom uhle. Vo väčšine prípadov boli viac alebo menej zaoblené.

Zachytené situácie neumožňujú spoľahlivejšiu rekonštrukciu rozmerov pôdorysu nadzemnej časti domov. Pomerne jednoduchá je situácia pri zemniciach s kolovými jamami po obvode (Typ IV - objekty 46, 55). Tu možno uvažovať o rozmeroch nadzemnej časti, kopírujúcich rozmer zahĺbeného priestoru. Iná je situácia pri domoch bez kolovej konštrukcie, prípadne so sochovou konštrukciou. V týchto prípadoch je pravdepodobné, že obvod strechy, resp. nadzemná zrubová časť uzatvárali väčší priestor ako vymedzovala zahĺbená časť objektu (podobné rekonštrukcie - Sabján 1999, obr. 26-28).

Steny väčšiny domov tvoril pravdepodobne zrub. Okrem kolovej konštrukcie to naznačuje aj minimálny výskyt mazanice

s odtlačkami prúteného výpletu. Výnimkou sú azda domy typu IV, kde treba počítať so stenami vyplatenými z prútia a obmazanými hlinou - mazanicou. Strecha bola asi sedlová, spočívajúca na zrubovom ráme alebo na štítových sochách. Situovanie v nive Žitavy naznačuje, že na jej pokrytie slúžilo rákosie.

Vstup do domu (jazykovitý, resp. obdĺžnikovitý) sa zachytil iba v štyroch prípadoch (napr. objekt 53 - tab. III: 2). Tento malý počet pravdepodobne súvisí s relatívne malou hĺbkou domov. V ostatných prípadoch nebol pôvodný vstup zahĺbený do podlažia.

Vo väčšine zemnic sa odkrylo aj vykurovacie zariadenie, najčastejšie kamenná pec alebo ohnisko, nachádzajúce sa v jednom z rohov domu (obr. 12). Pomerne zriedkavá je hlinená pec v rohu zemnice alebo vyhlbená do steny (obr. 8). Zvláštnu pozornosť zasluhuje objekt 1061. Na dne hlinenej kupolovej pece bola umiestnená hlinená pražnica (obr. 29, tab. II: 1). Jej horná časť bola zničená orbou.

Pomerne zriedkavý je spoločný výskyt vyhlbenej hlinenej pece a ohniska či kamennej pece v jednej zemnici (objekty 320, 340, 721). Výnimočný je výskyt dvoch kamenných pecí v jednej zemnici (objekt 53 - obr. 10: 2). Vzhľadom na to, že hlinené pece tvoria najmenšiu časť spomedzi vykurovacích zariadení v domoch zo 6.-10. stor., ukazuje sa, že práve hlinená pec (najmä vysunutá mimo obrisu domu) sa relatívne (aj absolútne) najčastejšie vyskytuje v kombinácii s ďalším vykurovacím zariadením. To naznačuje, že tento druh pece (najmä vysunutá) nespĺňal všetky nároky na vykurovacie zariadenie v objekte, preto bolo potrebné použiť aj ďalší druh. Je teda isté, že každý druh pece mal svoju špecifickú úlohu v objekte - kamenná pec slúžila najmä na kúrenie, ohnisko na varenie a hlinená pec na pečenie a sušenie plodín.

Dym z pecí a ohnísk voľne unikal strešným priestorom. Ojedinelo sa na jeho odvod použil dynník. Mohol byť upevnený na konštrukciu domu, prípadne stáť na podlahe. Z toho vyplýva, že archeologicky je iba výnimočne identifikovateľný - ak konštrukcia spočívala na zahĺbených koloch (tab. II: 2).

V šiestich objektoch sa našli pozdĺžne vaňovité priehlbiny (hĺ. 10-35 cm, š. 40-70 cm, dl. 130-260 cm), niekedy aj vo dvojici (obr. 9, tab. II: 4; III: 6). Podobné objekty, známe najmä z germánskeho a vikinského prostredia, mnohí autori dávajú jednoznačne do súvisu s tkáčskym stavom. V tejto súvislosti je zaujímavý fakt, že v nami sledovanom priestore sa ani v jednom prípade v nich nenašli hlinené tkácke závažia. Možno by bolo vysvetlenie, že ako závažia azda slúžil organický materiál (drevený trám a pod.). V zemniciach sa odkryli aj rôzne menšie priehlbiny, ale aj tajníky (obr. 8), prípadne náznaky hlinených lavíc. Ani v jednom prípade sa v zemnici nenašla súdobá väčšia zásobnicová jama (hĺ. nad 80 cm).

Väčšinu zemnic možno z hľadiska funkcie označiť ako obydlia či dielne. Pravdepodobne aj tie, v ktorých sa nezachytilo vyhrievacie zariadenie.

Samostatne stojace pece

Po celej ploche sídliska boli rozptýlené (niekedy v koncentráciách) voľne stojace pece, prevažne hlinené, výnimočne aj kamenné (obr. 14-18, tab. IV: 1, 3, 6). Konštrukčne tvoria dva hlavné typy, tretí typ zahŕňa pece nezodpovedajúce typom I a II (obr. 13).

- Typ I - jednoduchá hlinená kupolová pec s predpecnou jamou.
- Typ II - jednoduchá zahĺbená hlinená kupolová pec s predpecnou jamou a v zadnej časti s otvorom pre odvod dymu.
- Typ III - pece nezaraditeľné do typov I a II.

Typ I - je zastúpený najväčším počtom nálezov. Priemer pece tohto typu sa pohybuje medzi 80-120 cm. Pôdorys je spravidla kruhový, resp. mierne oválny. Zahĺbenie dna vlastnej pece je najčastejšie v rozmedzí 1-40 cm od úrovne zachytenia. Na zvýšenie výhrevnosti bolo dno pece často vyložené viacerými vrstvami štrku, piesku a výmazov. V prípadoch, kedy sa zachovala celá kupola, je nápadná jej malá výška (18 cm - objekt 821). Pred vykurovacím priestorom pece sa spravidla nachádzala jama na popol. Predpečná jama máva rozličný tvar. Prevažuje obdĺžnikový a oválny pôdorys (obr. 14-16).

Pece sú zriedkavo budované v sústavách (objekty 5, 8, 80 - obr. 14: 1, 2). V objektoch s hlinenými pecami budovanými v rade za sebou (objekt 8) bola v konkrétnom momente vždy funkčná iba naposledy vybudovaná pec (predchádzajúca bola zničená). V objekte s lúčovito rozmiestnenými pecami mohli byť teoreticky naraz funkčné všetky pece, hoci je to málo pravdepodobné.

Funkcia samostatne stojacich hlinených pecí typu I bola rozmanitá. Prácu s obilím dokladá relatívne veľký počet paleobotanických nálezov pestovaných rastlín, prípadne divo rastúcich konzumovateľných semien. Väčšina preskúmaných pecí typu I predstavuje klasickú chlebovú pec (predpečná jama, hlinou vymazaná kupola a dno pece, odvod dymu cez čeluste pece). Takéto objekty sa používali najčastejšie na pečenie chleba, resp. na sušenie a praženie obilia.

Dôležitosť náleziska je aj v tom, že samostatne stojace hlinené pece sú tu doložené už v horizonte osídlenia charakterizovanom keramikou pražského typu, t. j. v 6.-7. stor. - v čase pred kontaktom s avarským kaganátom. Je zaujímavé, že aj medzi veľkoplošne preskúmanými sídliskami z včasného stredoveku v Karpatskej kotline sa nájdu také, kde voľne stojace pece úplne chýbajú, t. j. ich funkcie plnili pravdepodobne pece v príbytkoch.

Typ II - podobne ako prvý typ, aj typ II (6 objektov) reprezentujú samostatné hlinené kupolové pece s predpečnou jamou (obr. 16: 2; 17: 2). Rozhodujúcim znakom odlišujúcim tento typ od typu I je konštrukcia vlastnej pece, ktorá bola vyhlbená do podlažia. Steny a strop boli obmazané hlinou a silne vypálené. Dno bolo buď obmazané hlinou a prepálené, alebo vypálené iba v zadnej tretine pece, prípadne bez stôp po žiari a po výmaze. V zadnej časti kupoly, dosahujúcej výšku 40-50 cm, sa nachádzal relatívne dlhý a úzky komín (50-80 x 10-20 cm). Jeho vnútorné steny boli obmazané hlinou a silne prepálené. Niekedy sa v zadnej časti (v strede) komína zachoval odtlačok vsadeného štvorhranného dreveného kolíka (5-8 x 5-7 cm) - objekt 62A. Predbežné datovanie pecí typu II v Bajči je 8.-9. stor.

Rekonštruovanie vonkajšieho vzhľadu týchto pecí je zložitá. Nie je vylúčené, že nad objektmi stál, podobne ako pri type I, prístrešok. Vzhľadom na nezachytenie pôvodnej úrovne terénu je problematické určiť, ako vyzeralo vyústenie „komína“ - či naň nadväzovala určitá konkrétna konštrukcia.

Najpravdepodobnejšou funkciou týchto pecí bolo sušenie, resp. údenie potravín. Na tento účel mohla byť v nadzemnej časti postavená drevená konštrukcia - udiareň. Definitívne určenie funkcie tejto pece by azda mohli osvetliť aj nateraz neznáme etnografické paralely. Pec z objektu 894 mala asi funkciu aj typu I, aj typu II.

Typ III - predstavuje zvláštne druhy samostatných pecí, konštrukčne sa odlišujúcich od typov I a II. V prvom rade ide o nadzemné kupolové pece, z ktorých sa zachoval iba pravidelný kruhový, resp. oválny prepálený pôdorys, niekedy so zvyškami obvodových stien kupoly. Jeho priemer sa najčastejšie pohyboval medzi 70-120 cm. Bližšie informácie o konštrukcii a funkcii takýchto pecí, žiaľ, nie sú k dispozícii.

Do skupiny pecí nezaraďených do typov I a II patrí aj samostatne stojaca kamenná pec (objekt 721) s podkovovitou základňou, vybudovaná z lomových kameňov (rozmery: 145 x 120 cm). Umiestnená bola v 70 cm hlboké jame, do ktorej viedol (k čelustiam pece) jazykovitý vstup s jedným schodom. Zvláštny typ pece predstavuje objekt 702, zaradený k typu III (8. stor.). Ide o objekt s trojlístkovým pôdorysom. V každej z troch častí (A-C) sa nachádzala malá pec - každá inej konštrukcie. Uprostred objektu bola kolová jama s priemerom 30 cm a hĺbkou 25 cm (obr. 17: 1). Predpokladá sa, že stredový kôl bol nosníkom jednoduchého prístrešku, pod ktorým sa nachádzali tri pece. Každá z nich mala svoju úlohu v určitom pracovnom procese. Nález pražnice v časti C objektu 702 a početné paleobotanické nálezy v časti A naznačujú, že objekt súvisel so spracovaním obilia, resp. iných poľnohospodárskych plodín. V časti A sa pravdepodobne plodiny sušili, v časti C sa v pražnici pražili a v časti B sa spracovali.

Zaujímavý je pohľad na plán lokality z hľadiska výskytu samostatných pecí (obr. 50). Výskum v Bajči preukázal, že nie je pravidlom, aby samostatné pece boli lokalizované na okraji osady. Často preceňované bezpečnostné hľadisko (ochrana pred požiarom) pri týchto peciach nehralo asi osobitnú úlohu, veď konštrukčne takmer zhodné pece boli budované aj priamo v zemniciach.

Zásobnicové jamy

Dôležitou kategóriou objektov sú zásobnicové jamy (obr. 19; 20), ktoré autor pracovne rozdelil na malé (hl. do 80 cm) a veľké (hl. nad 80 cm). Veľké zásobnicové jamy sú kumulované v severnej, vyvýšenej časti duny. Toto umiestnenie bolo výsledkom vnútorného členenia osady, no dozaista bolo ovplyvnené aj tým, že v južnej, nižšie položenej časti bolo technicky nemožné stavať hlboké zásobnicové jamy (spodná voda). V najstarších horizontoch osídlenia náleziska v 6.-7./8. stor. sa hlboké zásobnicové jamy nevyskytujú. Objavujú sa až od záveru 8. stor. Väčšina z nich patrí do 9.-10. stor.

Špecifikom lokality je veľký počet zvieracích skeletov nájdených v jamách (pes, kôň, ošipaná, ovca, koza atď.). Niekedy boli uložené na dne, inokedy voľne pohodené v zásype (obr. 21, tab. IV: 3; V: 1, 2, 4-6). V objekte 10 sa našli kostry dvoch psov, v objekte 12 kostry dvoch oviec a ošipanej, v objekte 18 časti kostier dvoch koní, v objekte 32 kostry troch jahniat, v objekte 51 kostra dospelého psa, v objekte 64 (obr. 19) kostra 3,5-5-ročného koňa, v objekte 93 kostra psa, hovädzieho dobytky a neurčeného zvierata, v objekte 100 kostra tchora, husi a kury domácej, v objekte 301 kostra ošipanej a líšky, v objekte 312 kostra mláďata jeleňa, v objekte 319 kostra psa a pod. V ďalších jamách sa nachádzali časti kostier rozličných domácich zvierat. Predbežné analýzy Z. Miklíkovej ukazujú, že vo viacerých prípadoch nešlo o uhynuté, ale o cielavedome zabité zvieratá. Je teda pravdepodobné, že ich uloženie, prípadne pohodenie do jam malo skôr určitý kultový význam.

V súvislosti so zásobnicovými jamami so zvieracími kostrami treba uviesť aj ďalšie objekty so zvieracími pohrebními - obeťami(?). V objekte 65A bol uložený kôň na pravom boku. Medzi prednými nohami a hlavou a tiež medzi prednými a zadnými nohami boli ohniská (tab. V: 3). V tomto prípade ide jednoznačne o kultový počin. Ďalší kôň bol uložený v obdĺžnikovej (hrobovej?) jame.

Pozornosť si zaslužia aj ďalšia zvieracia obeť na nálezisku. V menšej jame uprostred zemnice (objekt 53) sa nachádzala hlava a končatiny dospeléj ovce a plod nenarodenej ovce (tab. III: 2). Ide tu pravdepodobne o stavebnú obeť.

Pražiace jamy

Veľkú skupinu objektov tvoria tzv. pražiacie jamy. Charakterizuje ich vaňovitý tvar a výrazne zvrstvený popolovitý zásyp obsahujúci veľké množstvo črepov, ale aj zvieracích kostí, rybích šupín, paleobotanických zvyškov a popola. Koncentrujú sa najmä v strednej a južnej časti náleziska.

Prevažujúci špecifický zásyp naznačuje, že sa v nich, resp. v ich blízkosti, vykonávala osobitá činnosť a jedným z jej výsledkov (azda odpad) predstavuje práve typický zásyp. Naskytujú sa tu dve možnosti interpretácie. Buď išlo o spodnú časť predpecnej jamy samostatnej (hlinenej?) pece, alebo išlo o pozostatok nadzemného objektu. Druhá z možností interpretácie je ovplyvnená predovšetkým pomernou uniformitou tvaru a podobnou orientáciou objektov.

Žlaby

Na sídlisku sa odkrylo niekoľko sústav žlabov (obr. 3; 4, tab. I: 1). V profile mali tvar písmena U, prípadne stupňovité členenie. Nepodarilo sa zachytiť stopy po palisáde, aj keď sa v nich ojedinelo našli kolové jamy.

Funkciu odkrytých systémov žlabov (A-F) možno určiť iba hypoteticky. Je isté, že uzatvorené, resp. téměř uzatvorené systémy (C a D) umiestnené na vodorovnej plošine nemohli plniť odvodňovaciu funkciu (tab. III: 3). Pravdepodobne sú pozostatkom po rozsiahlejšej nadzemnej stavbe alebo ohrade pre zvieratá. Žlaby lokalizované v severnej časti sídliska na pieskovej dune sú sčasti podobné systémom C-D, ale väčšina z nich (ich pokračovania) smeruje do ramena rieky Žitavy. Na rozdiel od žlabov B a C na tejto lokalite, sú žlaby A synchronizovateľné len s malým počtom objektov. Žlab B má na prvý pohľad charakter priekopy, je však pomerne plytký (max. hl. 90 cm). V tomto prípade je veľmi pravdepodobné, že ide o vzájomné oddelenie dvoch častí osady (na dune a na plošine), resp. osady na plošine od pohrebiska na dune. Podrobne to bude možné rozhodnúť až po celkovom spracovaní lokality.

Blížišie neurčené jamy

Väčšinu objektov tvoria pomerne plytké (30-50 cm) bližišie neurčiteľné jamy oválneho, kruhového alebo nepravidelného pôdorysu. Často sú interpretované ako pozostatky po nadzemných zrubových príbytkoch. Keďže v malom počte nateraz preskúmaných zrubov sa takéto priehlbiny nezachytili, je táto hypotéza nepravdepodobná. Predpokladá sa, že iba v malom počte z nich išlo o akési exploatačné jamy.

Materiálna kultúra

Keramika

Najčastejším nálezom v objektoch, ako je to na súvekých sídliskách obvyklé, bola keramika. Väčšina z nej sa našla nie v prvotnej, ale v druhotnej polohe - v zásypových vrstvách. Je teda zrejme, že charakterizuje zánikový, resp. tesne pozánikový horizont objektov. Výnimkou sú črepy nájdené vo výmaze dien pecí, prípadne v kolových jamách a pod.

V keramickej náplni majú absolútnu prevahu hrnce. Z ďalších tvarov sa zriedkavo objavujú pražnice a pekáče, v minimálnom množstve misovité, prípadne pohárovité nádoby. Väčšina keramickeho fondu je obľábaná na kruhu, iba ojedinelé sú nádoby formované voľnou rukou. Ešte pred komplexnou analýzou keramickeho inventára možno predbežne vyčleniť štyri hlavné nálezové relatívnochronologické horizonty, ktoré možno hypoteticky aj absolútne zaradiť.

Uvádzané absolútne dáta sú iba predpoklady, ktoré v budúcnosti potvrdí či vyvráti datovanie rádiokarbónovou metódou C^{14} , prípadne inými prírodovednými metódami.

Horizont I - je najstarší horizont, ktorý je charakterizovaný keramikou pražského typu, modelovanou voľnou rukou. V niektorých celkoch sa výnimočne objavili črepy so stopami obľáčania. Ako výrobná surovina menších nádob, s priemerom dna do 5 cm, slúžil mierne zrnitý materiál s malou prímiesou organických častíc. Pri väčších nádobách sa eviduje v keramickej hmote už masívnejšia prímies drobných kamienkov - s priemerom do 4 mm (obr. 22).

Hrnce mali vajcovitý, resp. takmer súdkovitý tvar s nízkym a mierne vyhnutým ústím. Väčšina nádob nemá výzdobu. Výnimočne sa na zdobenie použil kolok v tvare jednoduchých krúžkov. Treba upozorniť, že ide o charakteristickú včasnoslávanskú keramiku, výrazne odlišnú od keramiky z prvej polovice 7. stor. na území vtedajšieho avarskeho kaganátu siahajúceho po Dunaj.

Horizont II - tento, pravdepodobne plynulo nadväzujúci horizont reprezentujú keramicke súbory už s prevahou obľáčanej keramiky (podunajský typ?) nad keramikou pražského typu, modelovanou v ruke (obr. 23; 24).

Prevahu majú hrncovité tvary s mierne vyhnutým krátkym ústím, ktoré je často na vnútornej strane zdobené vlnkou rytou hrebeňovitým nástrojom. Okraj býva spravidla nezdobený, pretláčaný alebo presekávaný ryhami, prípadne hrebeňovitým nástrojom. V tomto horizonte začína byť väčšina nádob zdobená, a to najmä vlnicami či obežnicami, robenými viaczubým hrebeňovitým nástrojom. Výnimočne sú vpichy takýmto nástrojom, resp. výzdoba mrežovito členeným kruhovitým kolkom.

V tomto horizonte sa relatívne často vyskytujú aj pražnice (obr. 29) a pekáče (obr. 30). Pekáče pravdepodobne slúžili na pečenie placiek. Pražnice mohli byť položené v peci alebo aj na nej a s najväčšou pravdepodobnosťou slúžili na sušenie poľnohospodárskych plodín pred ich uskladnením. Sporadicky sa objavuje keramika avarskeho charakteru (hrubostenné malé hrnce a zlomok Backglocken). Naznačujú kontakt avarskeho a slovanskeho sveta, resp. vplyv avarskej kultúry na domáci slovanský vývoj.

Predpokladá sa, že v absolútnych dátach by horizont II mohol zastrešovať obdobie od polovice 7. do polovice 8. stor.

Horizont III - je charakteristický už téměř výlučne obľáčanou keramikou podunajského typu. Príznačné sú hrncovité nádoby s vyduťtinou v strede alebo v hornej tretine výšky a s výrazne, často až vodorovne vyhnutým ústím (obr. 25: 6). Výraznejšiu skupinu tvoria aj hlbšie misovité, resp. hrncovito-misovité tvary (obr. 25: 10; 27: 2). Výzdoba je aplikovaná hrebeňovitým nástrojom (jemnejšie, ale i hlbšie zväzky rozmanitých vlnoviek a obežníč), zriedkavo už aj jednoduchým rydlom (obe hlbšie formy). Rozložená je veľmi často po celej vonkajšej ploche nádoby. Okraje sú rôznym spôsobom zrezané, niekedy aj zdobené zásekmi (obr. 26: 3). Nezriedkavo je aj vnútorná strana relatívne krátkeho ústia zdobená zásekmi a plynulými vlnkami robenými hrebeňovitým nástrojom (obr. 26: 1, 3). Výzdoba je rozmiestnená na pleciach nádob alebo aj po celej ich vonkajšej ploche. Stále sú evidované aj nádoby bez výzdoby.

Predbežné absolútne datovanie je možné na základe superpozícií objektov, ale aj hrobov do druhej polovice 8. stor. a prvej polovice 9. stor.

Horizont IV - integruje objekty s pomerne „vyspelou“ keramikou (obr. 28). Ide o súbory, v ktorých sa objavuje keramika z jemnejšieho materiálu ako v horizontoch II a III, najmä

kvalitnejšie vypálená. Výzdoba je robená hrebeňovým nástrojom, ale pomerne časté je už aj zdobenie tela rytou jednoduchou vlnovkou a obežnicou. Výzdoba sa častejšie koncentruje už len na pleciach nádob. Objavuje sa aj plastická lišta na vyduť.

V horizontoch II-IV sa na dnách hrncov ojedinele vyskytujú viac či menej výrazné plastické značky (obr. 31). K najbežnejším formám patrí jednoduchý kríž, štvorec, kruh, koleso a pod. Vo všetkých horizontoch však ide o pomerne zriedkavý jav.

P r a s l e n y - sú relatívne častým nálezom vo všetkých horizontoch. Vyskytujú sa v mnohých formách a veľkostiach (obr. 32). Najbežnejšie sú dvojkoľníkové exempláre spravidla nezdobené, prípadne len výnimočne zdobené rytou výzdobou. V tejto súvislosti je zaujímavá úplná absencia tkáčskych závaží na lokalite. Je pravdepodobné, že ako závažia osnovy tkáčskeho stavu sa používali buď kamene, alebo organické materiály, ktoré sa nezachovali.

Výrobky z kostí a parožia

Azda najčastejšími nálezmi sú kostené šidlá rozmanitých dĺžok (obr. 33). Zriedkavo sa objavujú iné kostené artefakty - tzv. korčule, dvojstranné trojdielne hrebene a hladidlá (obr. 34) - pravdepodobne nástroje používané pri spracúvaní koží.

Aj napriek veľkému počtu skúmaných objektov sa iba v jednom z nich (objekt 767) podarilo nájsť zlomky dvoch trojdielných obojstranných kostených hrebeňov (obr. 38). V zásype žlabu sa v druhotnej polohe našiel zlomok kosteného obloženia reflexného luku (obr. 37: 14) a v objekte 79 sa našla parohová rukoväť železného noža.

Kamenné predmety

Často sa v objektoch našli kamenné výrobky, resp. ich časti. Ide najmä o fragmenty žarnovov s kruhovým alebo štvorholníkovým stredovým otvorom (nezriedkavo použité pri stavbe kamenných pecí). Kamenné brúsky a osličky sa našli až v jednej pätine objektov (obr. 35; 36). Azda treba podoznieť, že osličky sa vyskytujú vo väčšom množstve v horizontoch I až III a brúsky v horizontoch III a IV. V sídliskových objektoch sa našlo 29 kamenných ústepov, s najväčšou pravdepodobnosťou používaných ako kresacie kamene.

Kovové predmety

Napriek veľkému počtu skúmaných objektov sa podarilo nájsť iba malý počet železných predmetov. Ide najmä o viaceré formy nožov rôznych dĺžok, od 8-16 cm (obr. 37: 10, 12, 13), ktoré prezentuje 24 exemplárov, resp. ich zlomkov. Vyskytujú sa aj rôzne amorfné železné predmety, kovania, závesné kovania drevených vedierok, rukoväte, kovania opaska (obr. 37: 1-3), štyri časti z troch kosákov (obr. 37: 5), železné krúžky, objímky a pod. Iba v jednom prípade (objekt 712) sa našla železná sekera. Výnimočný je nález železných plátov s nittmi, pochádzajúci z dna zásobnicovej jamy (tab. V: 2). Pravdepodobne ide o zvyšok železnej nádoby. V objekte 746 sa našlo železné zubadlo s malými postrannými krúžkami (obr. 37: 9) a hrot šípú (obr. 37: 7).

Nálezy z bronzu sa vyskytli výnimočne. Ide najmä o zlomky náušník, šidlo (obr. 37: 11) a pinzetu (obr. 37: 4). V objekte 46 sa našiel pravdepodobne olovený korálik a v objekte 99 fragment olova.

Sklo

Výnimočnými nálezmi boli fragmenty sklenených predmetov - koráliky v objektoch 40, 86 a 847 a zlomky bližšie neidentifikovateľných sklenených predmetov v ďalších troch objektoch.

Archeozoologické a archeobotanické nálezy

Zo sledovaného náleziska pochádza najväčšia kolekcia zvieracích kostí v rámci včasnostredovekých nálezísk. Pomerne zastúpenie jednotlivých druhov domácich a divo žijúcich zvierat uvádza tabela 2. Zaujímavosťou je takmer 30-percentné zastúpenie psa. Relatívne často sa vyskytuje ovca (19,2%), menej hydina a v nezvykle malom počte ošípaná (6,4%).

Časť zásypov asi tretiny objektov bola výberovo preplavovaná. V súčasnosti ide o dosiaľ najucelenejší súbor archeobotanických vzoriek v rámci včasnostredovekých sídlisk na Slovensku, ktorý sa v súčasnosti vyhodnocuje.

Pohrebiská

Výskumom sa odkrylo 47 hrobov, resp. ich častí, ktoré boli pravdepodobne súčasťou troch pohrebísk.

1. skupinu tvorí 18 (19?) hrobov rozmanito orientovaných (obr. 39) a rôzne zahĺbených (tabela V: 1, 2, 5, 6). V hrobách tejto skupiny boli pochovaní tak muži (7), ako aj ženy (4) a deti (7). Charakteristické je uloženie mŕtveho vo vystretej polohe na chrbte. V niektorých detských hrobách sa našli kostry s pokrčenými nohami (hrob 42). V dvoch bojovníckych hrobách (s mečom a ostrohami) boli pochovaní starší muži vo veku 40-60 rokov (obr. 40; 41). Tieto hroby signalizujú dôležitosť územia. Niektorí členovia vojenskej družiny žili pravdepodobne vo vidieckych osadách, kde mohli zohrávať aj určitú mocensko-organizačnú úlohu.

Zaujímavý je aj čiastočne narušený hrob 7. Pochovaný mal v panvovej oblasti uložený súbor artefaktov (otka, dlabací nástroj, ocielka, kresací kameň) a predmety zo starších období (fragment keltského náramku, sklo z doby rímskej atď.). Pôvodne boli uložené v koženom či plátennom vrecúšku (obr. 42; 43). Zaiste išlo o jeho osobný majetok. V živote sa okrem iného asi zaoberal aj opracúvaním dreva. Predmety zo starších horizontov ho môžu charakterizovať aj ako dákeho zberateľa.

Šperk je na pohrebisku zastúpený iba v minimálnej miere. V hrobách sa výnimočne našli koráliky, jednoduché náušnice a bronzový štitkový prsteň. Zvláštnosťou je nález mince zo 4. stor. nad lopatkou pochovaného v hrobe 37. Ani v jednom z hrobov v severnej vyvýšenej časti náleziska sa nenašla hlinená nádoba. Je to ojedinelá situácia v rámci stredodunajských pohrebísk z 9. stor. Malý hrniec sa však našiel takmer 150 m južne od tejto skupiny hrobov, a to v hrobe 47, ktorý (možno spolu s hrobom 46) nemal súvislosť s pohrebiskom v severnej časti.

Tieto úvahy naznačujú, že pohrebisko možno zaradiť do 9. stor., predbežne do jeho prvej, prípadne druhej tretiny.

2. skupina hrobov (14/16?) sa zistila v severnej časti. Mŕtvi boli uložení vo vystretej polohe na chrbte. Iba výnimočne sa zachytili stopy druhotného narušenia. Najmarkantnejšie to bolo v detskom hrobe 30 (infans III, 10-11 rokov), kde bola ľavá stehenná kosť položená na hrudníku a časť kostry dokonca chýbala. Niektoré detské telá boli uložené v mierne skrčenej polohe (hroby 34 a 35). Väčšina hrobov má orientáciu SZ-JV (obr. 39: 2) a sedem z nich vytvára jeden rad. V hrobách boli len výnimočne nálezy (kostený prsteň, jednoduché bronzové náušnice a pod.), ktoré umožňujú iba rámcové datovanie do 9.-10. stor. Späťosť s prvou skupinou hrobov zatiaľ nemožno ani potvrdiť, ani vyvrátiť.

3. skupina hrobov (11/13?) bola v superpozícii k druhej skupine hrobov, s jednotnou orientáciou JZ-SV, resp. JZZ-SVV (obr. 39: 3). Charakteristickým znakom týchto hrobov je absolútna prevaha pochovaných mužov, časté sečné rany na tele a najmä na hlave, ale aj viaceré doklady násilného oddelenia hlavy od tela. Predbežne sú datované do 15.-16. stor. Nedá sa teda vyľúčiť, že mohlo ísť o pozostatok turecko-uhorských konfliktov.

Štruktúra osady

Predbežne sa možno pokúsiť o rekonštrukciu vnútornej štruktúry osady v jednotlivých horizontoch osídlenia. Treba pritom zdôrazniť, že triedenie na fázy nemôže byť dogmatické a mnohé objekty zaiste patria do, resp. na rozhranie dvoch fáz osídlenia. Predčasné by tiež boli jednoznačné závery o kontinuite osídlenia polohy.

Horizont I reprezentuje predbežne 10 objektov (4 domy, 3 samostatné hlinené pece a 3 jamy) ležiacich najčastejšie vo vzdialenosti 15 až 25 m od seba. Väčšina bola poloblúkovito rozmiestnená v západnej polovici južnej časti ostrova, ostatné boli rozptýlené v juhovýchodnej časti. Dom vysunutý do strednej časti lokality asi naznačuje smer rozširovania osady.

Do *horizontu II* patria objekty, ktoré boli rozmiestnené po celej južnej polovici náleziska a iba sporadicky v severnej časti. Na šiji medzi severnou a južnou časťou, zhruba v línii JZ-SV, bolo zoskupených 11, resp. 13 domov. JZ a SV od tohto zoskupenia sa nachádzali hlavne pražiacie jamy. Na najjužnejšej časti ležali najmä bližšie neurčené jamy, malé zásobníkové jamy a samostatne stojace pece.

V *horizonte III* je doložená najväčšia koncentrácia objektov. Rozmiestnené boli po celom nálezisku. Po prvýkrát sa husto osídľovala aj severná, vyvýšená časť. Tam stála jedna skupina domov, druhá v strednej časti lokality. Medzi nimi bol priestor charakterizovaný najmä pražiacimi jamami. Koncentrácia zásobníkových jám, hlbokých a samostatne stojacich pecí bola lokalizovaná severne od 1. skupiny hrobov. Išlo tu teda o funkčne špecifické okrsky - obytný, skladový, pracovný (obr. 50).

V *horizonte IV* sa vzhľad sídliska výrazne menil. Osídlenie z južnej, nižšie položenej časti náleziska viac-menej mizlo. Domy sa sústreďovali zhruba v dvoch radoch na pieskovej dune. Medzi nimi a severne od nich sa nachádzali samostatne stojace pece a na najvyššej časti duny hlboké zásobníkové jamy.

ÚLOHA NÁLEZISKA VO VÝVOJI MIKROREGIÓNŮ

Po vyhodnotení získaných poznatkov sa možno pokúsiť o hypotetické modelovanie vývoja osídlenia mikroregiónu.

Pre obdobie 6.-7. stor. je doložené sídlisko (v polohe Medzi kanálmi) a v závere 7. stor. sa azda začalo pochovávať na žiarovom pohrebisku v polohe Góre.

Z 8.-9. stor., resp. zo začiatku 10. stor. sú z mikroregiónu evidované štyri sídliská a dve pohrebiská. Počet lokalít narastal od polovice 9. stor. a v 10. stor., kedy sa po prvýkrát výraznejšie osídľoval okraj riečnej terasy a ochabovalo osídlenie nivy a prvýkrát sa začal osídľovať priestor dnešnej obce Bajč.

Z obdobia 11. až polovice 12. stor. klesol počet evidovaných nálezísk (možno aj v dôsledku komplikácií v datovaní hmotnej kultúry toho obdobia). Sídliská sa opäť koncentrovali v severnej časti mikroregiónu a nadviazali na osídlenie predchádzajúceho horizontu.

Zásadná zmena v sídliskovej štruktúre mikroregiónu nastala po polovici 12. stor. Sídliská boli doložené najmä na terase Žitavy. Nepriamo je potvrdená aj sakrálna stavba a prilahlý cintorín v časti Vlkano.

ZÁVER

Nálezisko v Bajči-Medzi kanálmi reprezentuje nateraz jediné viac-menej komplexne preskúmané včasnostredoveké sídlisko na území dnešného Slovenska. Predložené informácie na jednej strane vzbudzujú optimizmus pri riešení vnútorného života osady, na strane druhej ukazujú zraniteľnosť teórií založených na výsledkoch pozorovaní maloplošných výskumov.

Po komplexnom vyhodnotení nálezových situácií a nálezov bude azda možné odpovedať na mnohé dôležité, nateraz nedostatočne vysvetlené otázky o živote vo včasnostredovekej osade. Pôjde najmä o:

- vnútornú štruktúru vidieckych sídlisk, rekonštrukciu funkcie a vzhľadu jednotlivých objektov, ale i celého sídliska, chronológiu včasnostredovekej osady,
- sídliskovú štruktúru, kontinuitu, diskontinuitu, spoločenské, politické a ekonomické vzťahy, etnické otázky,
- životné prostredie v stredoveku, klimatické zmeny,
- poľnohospodársku produkciu a stravu.

VELKOMORAVSKÉ POHREBISKO V GALANTE

(K možnostiam rekonštrukcie poznatkov z fragmentov veľkomoravských pohrebísk)

MILAN HANULIAK

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

JOZEF IŽÓF

(Dlhá nad Váhom)

Práca vznikla v rámci projektu 2-2013/02 Vedeckej grantovej agentúry VEGA

A Great-Moravian burial ground in Galanta with detailed evaluation of all its units giving a primary information about its dating, social and demographic structure of a burying community, about contemporary religious ideas. Original area of in fragments excavated site is reconstructed in the form of a model. The method used can be applied in elaboration of another Great-Moravian necropolises that have been excavated in fragments.

ÚVOD

Lokalita sa nachádza v blízkosti severného obvodu intravilánu Galanty, na juhozápadnom okraji niekdajšej časti Hody, v polohe „Za majerom“. Ide o pohrebisko umiestnené na pieskovej dune prevyšujúcej okolité nívne prostredie Váhu o 2-3 m. Tento útvar bol pôvodne vklinený do severozápadného cípu oplotenia vymedzujúceho areál hospodárskeho dvora JRD.

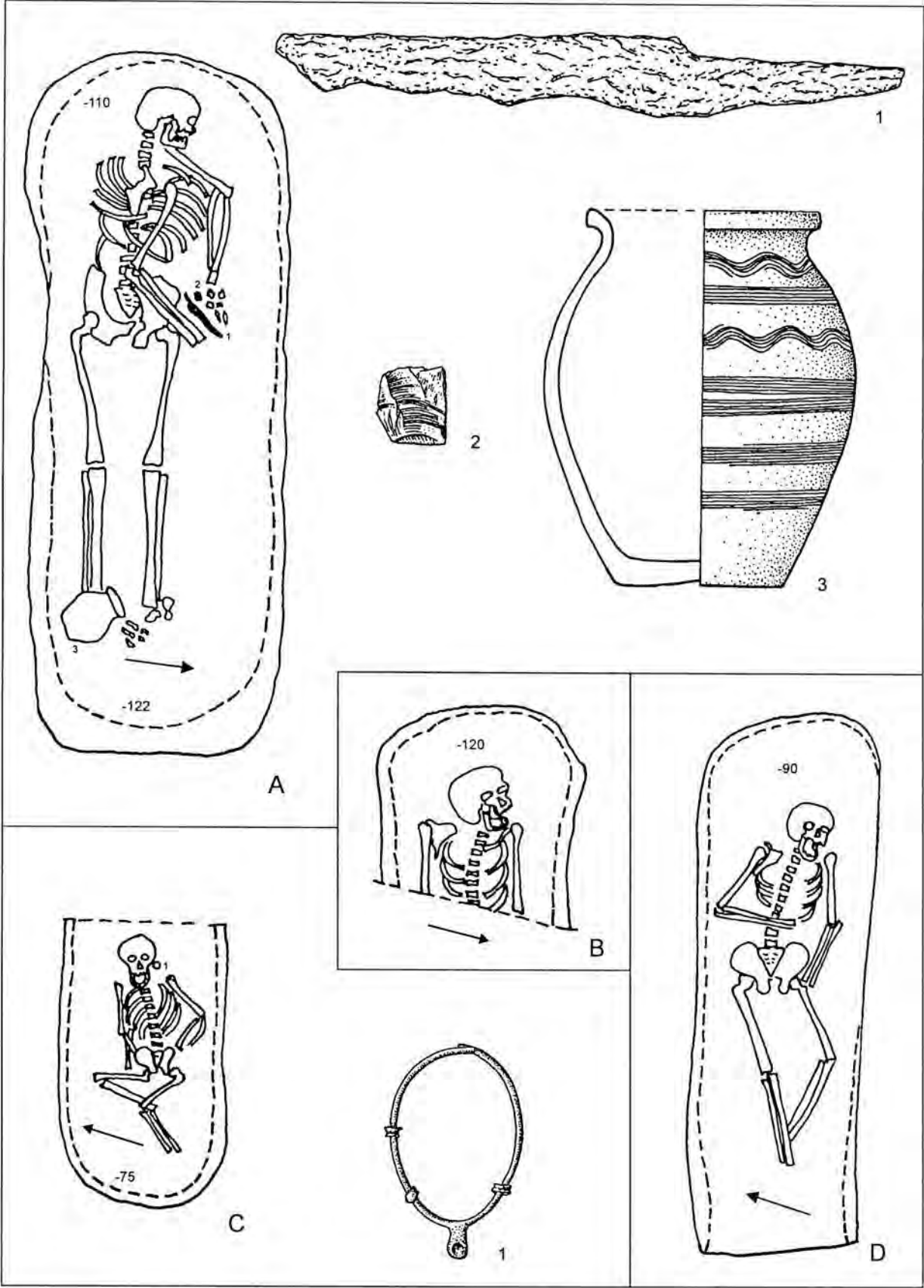
Lokalita bola objavená v rámci prieskumnej činnosti počas jarných mesiacov roku 1982. Na jej existenciu upozornili ľudské kosti pochádzajúce z hrobov porušených ťažbou piesku. Ťažbou bola vtedy už zlikvidovaná severná, sčasti aj centrálna časť lokality, vymedzená po obvode líniou nivelety 121 m n. m. Uvedená skutočnosť a informácia o zamýšľaných rekultivačných prácach rozhodli o potrebe urobiť na lokalite záchranný výskum. Počas troch krátkodobých etáp v rokoch 1982 a 1983 sa pracovníkom OVM v Galante a AÚ SAV v Nitre podarilo preskúmať a zdokumentovať 16 kostrových hrobov z 9.-10. stor. (Ižóf 1984, 93, 94; Prameň 1989, 86). Dokumentačné materiály, zhromaždené v obsahu nálezovej správy uložené v OVM v Galante, sa stali východiskom pre publikovanie tohto príspevku. Archeologický materiál bol nakreslený, odborne spracovaný a vyhodnotený v AÚ SAV v Nitre.

OPIS HROBOV A NÁLEZOV

Hrob 1 (obr. 1: A)

Obdĺžniková hrobová jama s výrazne zaoblenými rohmi konča hlavy pochovaného a mierne zaoblenými končami nôh (dĺ. 248 cm, š. 88 cm, hĺ. 110-122 cm), so stenami zošikmenými k rovnému dnu so zvažujúcou sa úrovňou. Kostra dospelého muža (M - ad.), orientovaná v smere 262°, ležala vo vystretej polohe. Panva spočívala na ľavom boku. Horná polovica trupu bola vykrútená tak, že ležala na ľavej časti hrudníka, lebka na ľavej tvárovej časti smerovala ku dnu hrobu. Ľavá horná končatina, ohnutá v lakti, ležala sčasti pod hornou časťou trupu, pravá bola zalomená cez ľavú časť panvy. Pri ľavej panvovej kosti sa našiel nôž (1) a kresací kamienok (2), chodidlo pravej dolnej končatiny prekrývala nádoba (3).

1. Nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany a s plochým trňom odsadeným z hornej strany; celková dĺ. 162 mm, š. čepele 21 mm (obr. 1: A/1).
2. Kresací kamienok zo svetlohnedej odrody limnokvarcitu; dĺ. 20 mm, š. 16 mm (obr. 1: A/2).
3. Hrncovitá nádoba vajcovitej formy s von vytiahnutým ústím so zvislo zrezaným okrajom. Podhrdlie zdobené päťnásobnou horizontálnou líniou zovretou dvoma päťnásobnými vlnkami. Zvyšná časť povrchu pokrytá štyrmi pásmi päťnásobných obežných línií. Nádoba vyhotovená v ruke, v hornej polovici pláštá a z vnútornej strany ústia obtočená na kruhu. V jemne plavenej keramickej hmote prímies drobných kamienkov. Vypálenie kvalitné, farba v škále tmavohnedých odtieňov; pr. ústia 120 mm, pr. vydutia 145 mm, pr. dna 83 mm, v. 185 mm (obr. 1: A/3).

Obr. 1. A - hrob 1; B - hrob 5; C - hrob 2; D - hrob 4.

Hrob 2 (obr. 1: C)

Obdĺžniková hrobová jama, neúplne odkrytá na okraji preskúmanej plochy (dĺ. ? cm, š. 56 cm, hl. 75 cm), s výrazne zaoblenými rohmi konča nôh pochovaného, so stenami zošikmenými k rovnému dnu. Kostra dieťaťa (inf. II, 4 roky), orientovaná v smere 71°, ležala na chrbte. Lebka spočívala na zátylku, tvárou nahor. Horná polovica trupu v miernom ľavostrannom odklone od stredovej osi. Pravá horná končatina pozdĺž tela, ľavá ohnutá v lakti. Dolné končatiny v kolenách s rôznou intenzitou pokrčené. Pri ľavej spätkovej kosti náušnica (1).

1. Drôtený oblúk striebornej náušnice s preloženými stenčnými koncami, so zvyškami troch lôžok po granulovaných venčekoch. Závesok hruškovitého tvaru vyhotovený z plechu; pr. oblúka 32 x 24 mm, pr. záveska 6 x 4 mm (obr. 1: C/1).

Hrob 3 (obr. 2: A)

Obdĺžniková hrobová jama s mierne zaoblenými rohmi (dĺ. 220 cm, š. 74 cm, hl. 125 cm), so zvislými, na koncových stranách zošikmenými stenami. Na pozdĺžnych stranách dve dvojice protilahlých kolových jám s priemerom 17-22 cm, zahĺbených 2-10 cm pod úroveň dna. Kostra dospelého muža (M - ad.), orientovaná v smere 235°, ležala na chrbte. Lebka chýbala. Horné končatiny v laktoch pokrčené. Právě predlaktie smerovalo priečne cez brušnú dutinu, ľavé cez stred panvy. Dolné končatiny v kolenách pokrčené a zdvihnuté. Pri ľavej časti panvy sa našli nôž (1), britva (2) a kresací kamienok (3).

1. Nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, s trňom odsadeným z hornej strany. Na ľavej strane čepele krvný žliabok dlhý 47 mm; celková dĺ. 142 mm, š. čepele 20 mm (obr. 2: A/1).
2. Britva s bočnicami lichobežníkovej formy so zachovaným otočným nitom; dĺ. 94 mm, š. 23-37 mm (obr. 2: A/2).
3. Kresací kamienok z tmavohnedej odrody limnokvarcitu; dĺ. 22 mm, š. 27 mm (obr. 2: A/3).

Hrob 4 (obr. 1: D)

Obdĺžniková hrobová jama s výrazne zaoblenými rohmi konča hlavy pochovaného, s pravouhlými rohmi konča nôh (dĺ. 190 cm, š. 60 cm, hl. 90 cm), so stenami zošikmenými k rovnému dnu. Kostra dospelé ženy (F - ad.), orientovaná v smere 73°, ležala vo vystretej polohe. Horná polovica trupu a dolné končatiny boli v pravostrannom odklone od stredovej osi. Ľavá dolná končatina ohnutá v kolene. Lebka pootočená doprava, tvárou šikmo nadol. Mierne ohnutá ľavá horná končatina pozdĺž tela, predlaktie pravej hornej končatiny smerovalo priečne cez brušnú dutinu. Bez nálezov.

Hrob 5 (obr. 1: B)

Obdĺžniková hrobová jama, neúplne odkrytá na okraji preskúmanej plochy, s výrazne zaoblenými rohmi konča hlavy pochovaného (dĺ. ? cm, š. 68 cm, hl. 120 cm), so stenami zošikmenými k rovnému dnu. Kostra dospelého muža (M - ad.), orientovaná v smere 257°, ležala na chrbte. Lebka pootočená doprava, tvárou nahor. Ramená horných končatín pozdĺž tela. Bez nálezov.

Hrob 6 (obr. 2: B)

Obrysy hrobovej jamy sa nerysovali (hl. 80 cm). Kostra dospelé ženy (F - ad.), orientovaná v smere 258°, ležala

vo vystretej polohe. Lebka pootočená doprava, tvárou šikmo nadol. Horné končatiny pozdĺž tela. Pri hornej časti pravej hornej končatiny nádoba (1), pri lakti ďalšia nádoba (2).

1. Hrncovitá nádoba vajcovitej formy. Prehnuté hrdlo zvýraznené prežliabnutím. Von vytiahnuté ústie so zaobleným okrajom. Podhrdlie zdobené jednoduchou obežnou líniou zovretou dvoma jednoduchými vlnkami. V strede dna značka v tvare kruhovitej priehľbne s priemerom 28 mm. Nádoba vyhotovená v ruke. Na povrchu nezahladené stopy po ručnej modelácii. V jemne plavenej keramickej hmote sporadická prímes drobných kamienkov. Vypálenie kvalitné, farba v škále svetlohnedých odtieňov; pr. ústia 105 mm, pr. vydutia 115 mm, pr. dna 65 mm, v. 118 mm (obr. 2: B/1).
2. Hrncovitá nádoba vajcovitej formy. Von vytiahnuté ústie s lievikovite zrezaným okrajom. Podhrdlie zdobené jednoduchou vlnkou zovretou dvoma jednoduchými obežnými líniami. Na dne značka v tvare obdĺžnika s rozmermi 34 x 24 mm a s kruhovými jamkami v nárožniach. Nádoba vyhotovená v ruke, v dolnej polovici pokrytá nerovnosťami. Na hrdle a podhrdlí stopy po zvislej modelácii, ústie obtočené na kruhu. V jemne plavenej keramickej hmote hojná prímes piesku. Vypálenie menej kvalitné, farba v škále svetlohnedých odtieňov; pr. ústia 115 mm, pr. vydutia 128 mm, pr. dna 78 mm, v. 140 mm (obr. 2: B/2).

Hrob 7 (obr. 3: A)

Obrysy hrobovej jamy sa nerysovali (hl. 90 cm). Kostra nedospelého muža (M - juv.), orientovaná v smere 246°, ležala vo vystretej polohe. Lebka na zátylku, tvárou nahor. Sánka poklesnutá doľava. Horné končatiny pozdĺž tela. Bez nálezov.

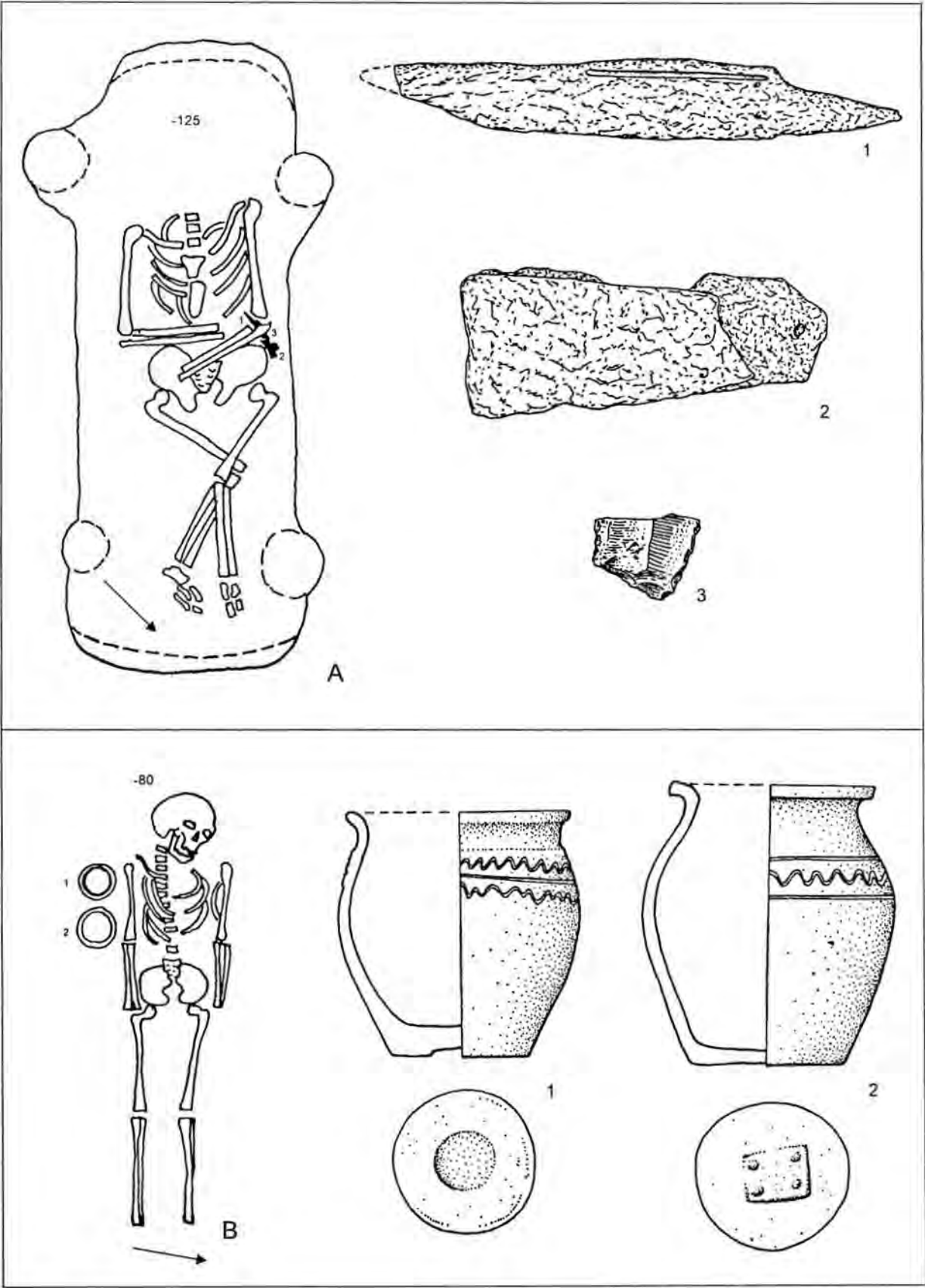
Hrob 8 (obr. 3: B)

Obdĺžniková hrobová jama s mierne zaoblenými rohmi (dĺ. 220 cm, š. 90 cm, hl. 93 cm), so zvislými stenami. Kostra dospelého muža (M - ad.), orientovaná v smere 262°, ležala na chrbte. Lebka na ľavom spánku, tvárou mierne nadol. Horné končatiny pokrčené v laktoch. Právě predlaktie smerovalo šikmo cez panvu, ľavé priečne cez brušnú dutinu. Bez nálezov.

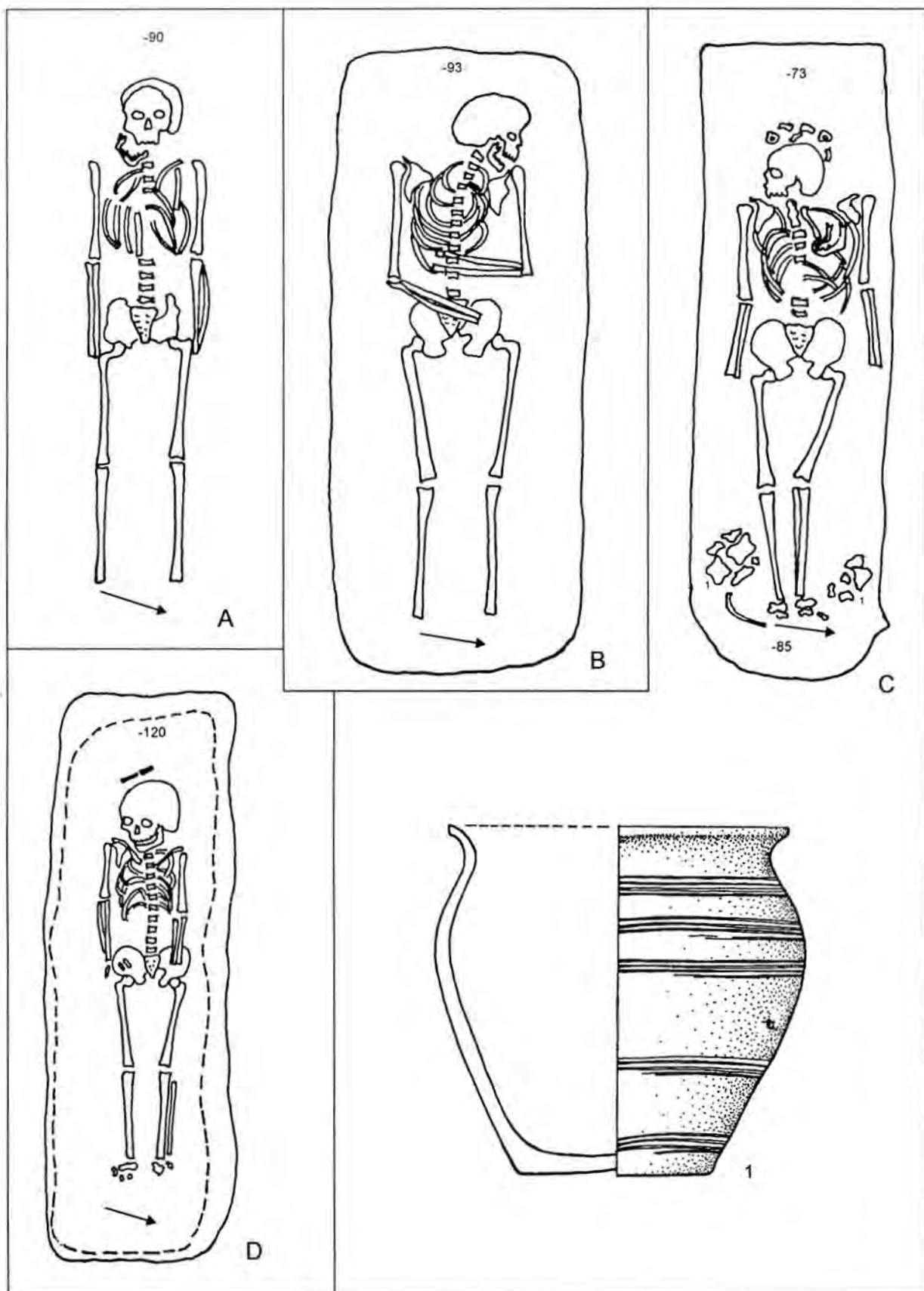
Hrob 9 (obr. 3: C)

Obdĺžniková hrobová jama s výrazne zaoblenými rohmi konča nôh pochovaného, s pravouhlými rohmi konča hlavy (dĺ. 222 cm, š. 68 cm, hl. 73-85 cm), so stenami klesajúcimi zvislo k rovnému dnu so zvažujúcou sa úrovňou. Kostra nedospelé ženy (F - juv.), orientovaná v smere 258°, ležala na chrbte. Lebka spočívala na pravom spánku, tvárou nahor. Sánka nájdená v ľavej polovici hrudníka. Časť hrudných stavcov konča hlavy, jedno rebro pri pravom chodidle. Vedľa spodných častí predkolenia pravej a ľavej dolnej končatiny črepy z rozbitej nádoby (1).

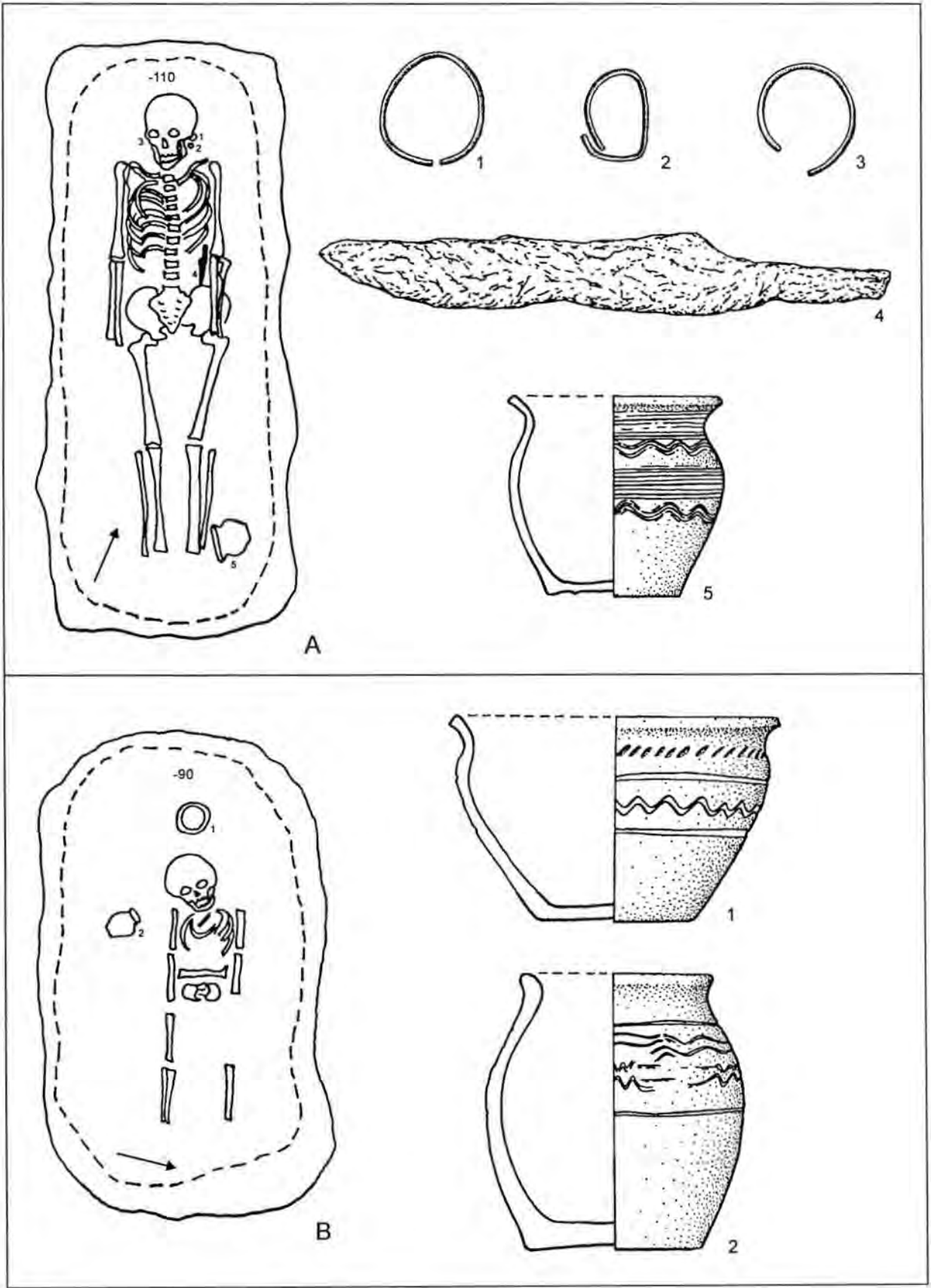
1. Hrncovitá nádoba vajcovitej formy. Von vytiahnuté ústie so zaobleným okrajom. Podhrdlie a telo zdobené piatimi štvornásobnými nepravidelne vyhotovenými obežnými líniami. Nádoba vyhotovená v ruke, v hornej polovici plášťa a z vnútornej strany ústia obtočená na kruhu. V jemne plavenej keramickej hmote vyšší obsah piesku. Vypálenie kvalitné, farba v škále tmavohnedých odtieňov; pr. ústia 175 mm, pr. vydutia 190 mm, pr. dna 95 mm, v. 180 mm (obr. 3: C/1).

Obr. 2. A - hrob 3; B - hrob 6.

Obr. 3. A - hrob 7; B - hrob 8; C - hrob 9; D - hrob 12.

Obr. 4. A - hrob 10; B - hrob 11.

Hrob 10 (obr. 4: A)

Obdĺžniková hrobová jama s mierne zaoblenými rohmi (dĺ. 210 cm, š. 80 cm, hĺ. 110 cm), so stenami zošikmenými k rovnému dnu. Kostra dospelkej ženy (F - ad.), orientovaná v smere 340°, ležala na chrbte. Lebka na zátylku, tvárou nahor. Horné končatiny pozdĺž tela. Pri spodnej časti ľavej spánkovej kosti dve náušnice (1, 2), ďalší exemplár pri pravej spánkovej kosti (3), v ľavej časti pása nôž (4), pri spodnej časti ľavej dolnej končatiny nádoba (5).

1. Krúžková náušnica oválnej formy z bronzového drôtu hrubého 0,9 mm; pr. 20 x 18 mm (obr. 4: A/1).
2. Krúžková náušnica stlačenej oválnej formy z bronzového drôtu hrubého 0,9 mm; pr. 17 x 12 mm (obr. 4: A/2).
3. Krúžková náušnica oválnej formy z bronzového drôtu hrubého 0,9 mm; pr. 20 x 17 mm (obr. 4: A/3).
4. Nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, s plochým trňom odsadeným z hornej strany; celková dĺ. 148 mm, š. čepele 21 mm (obr. 4: A/4).
5. Hrncovitá nádoba vajcovitej formy. Von vytiahnuté ústie s kužeľovité zrezaným okrajom. Na podhrdlí a maximálnom vyduťi šesťnásobná obežná línia zovretá dvoma pásmi trojnásobnej vlnovky. Mierne konkávne dno s plastickým obvodovým prstencom. Nádoba vyhotovená v ruke, hrdlo obtočené na kruhu. V jemne plavenej keramickej hmote prímies drobných kamienkov. Vypálenie menej kvalitné, farba v škále svetlohnedých odtieňov; pr. ústia 102 mm, pr. vyduťia 107 mm, pr. dna 62 mm, v. 95 mm (obr. 4: A/5).

Hrob 11 (obr. 4: B)

Obdĺžniková hrobová jama s výrazne zaoblenými rohmi (dĺ. 170 cm, š. 100 cm, hĺ. 90 cm), so stenami zošikmenými k rovnému dnu. Kostra dieťaťa (inf. II, 6 rokov), orientovaná v smere 252°, ležala na chrbte. Lebka na zátylku, tvárou nahor. Horné končatiny pozdĺž tela. Ľavá stehnová kosť smerovala priečne cez brušnú dutinu. Konča hlavy nádoba (1), vedľa pravej ramennej kosti ďalšia nádoba (2).

1. Hrncovitá nádoba misovitej formy. Von vytiahnuté ústie s lievikovité zrezaným okrajom. Hrdlo zdobené pásom šikmých vrypov, horná časť tela pásom jednoduchej vlnovky zovretej dvoma jednoduchými obežnými líniami. Dno konkávne. Nádoba vyhotovená v ruke, horná polovica tela a vnútorná strana ústia obtočená na kruhu. V jemne plavenej keramickej hmote hojná prímies sludy s nízkym obsahom drobných kamienkov. Vypálenie kvalitné, farba v škále tmavohnedých odtieňov; pr. ústia 158 mm, pr. vyduťia 148 mm, pr. dna 70 mm, v. 85 mm (obr. 4: B/1).
2. Hrncovitá nádoba súdkovitej formy. Nepatrne von vytiahnuté ústie so zaobleným okrajom. Maximálne vyduťie zdobené štyrmi pásmi nepravidelne rytej jednoduchej vlnovky, zovretými obežnými líniami. Nádoba vyhotovená v ruke, spodné časti stien a dno neúmerne hrubé. V keramickej hmote hojnejší obsah piesku a drobných kamienkov. Vypálenie menej kvalitné, povrch porézny, farba v škále svetlohnedých odtieňov; pr. ústia 88 mm, pr. vyduťia 110 mm, pr. dna 80 mm, v. 120 mm (obr. 4: B/2).

Hrob 12 (obr. 3: D)

Obdĺžniková hrobová jama s mierne zaoblenými rohmi (dĺ. 198 cm, š. 66 cm, hĺ. 120 cm), so stenami zošikmenými k rovnému dnu. Kostra nedospelkej ženy (F - juv.), orientova-

ná v smere 251°, ležala na chrbte. Lebka sčasti pootočená doľava, tvár mierne nadol. Horné končatiny pozdĺž tela. Konča hlavy nôž (1).

1. Fragment čepele noža v zachovanej dĺžke 90 mm sa počas chemického ošetrovania rozpadol.

Hrob 13 (obr. 5: A)

Obdĺžniková hrobová jama s mierne zaoblenými rohmi (dĺ. 190 cm, š. 74 cm, hĺ. 120 cm), so zvislými stenami. Kostra dospelého muža (M - mat.), orientovaná v smere 340°, ležala na chrbte. Horná polovica trupu v miernom ľavostrannom odklone od stredovej osi. Lebka spočívala na pravom spánku, tvárou šikmo nadol. Sánka poklesnutá doprava. Pravá horná končatina pozdĺž tela, ľavá ohnutá v lakťi, s predlaktím smerujúcim pod panvu. Bez nálezov.

Hrob 14 (obr. 5: C)

Obdĺžniková hrobová jama s výrazne zaoblenými rohmi (dĺ. 198 cm, š. 120 cm, hĺ. 140 cm), so zvislými stenami. Kostra dospelého muža (M - sen.), orientovaná v smere 251°, ležala na chrbte v ľavej časti hrobu. Horná polovica trupu mierne vykrútená, spočívala na pravej časti hrudníka. Lebka nachýlená doľava, tvárou nahor. Horné končatiny ohnuté v lakťoch. Právě predlaktie smerovalo k panve, ľavé šikmo cez panvu. Pravá dolná končatina ohnutá v kolene. Bez nálezov.

Hrob 15 (obr. 5: B)

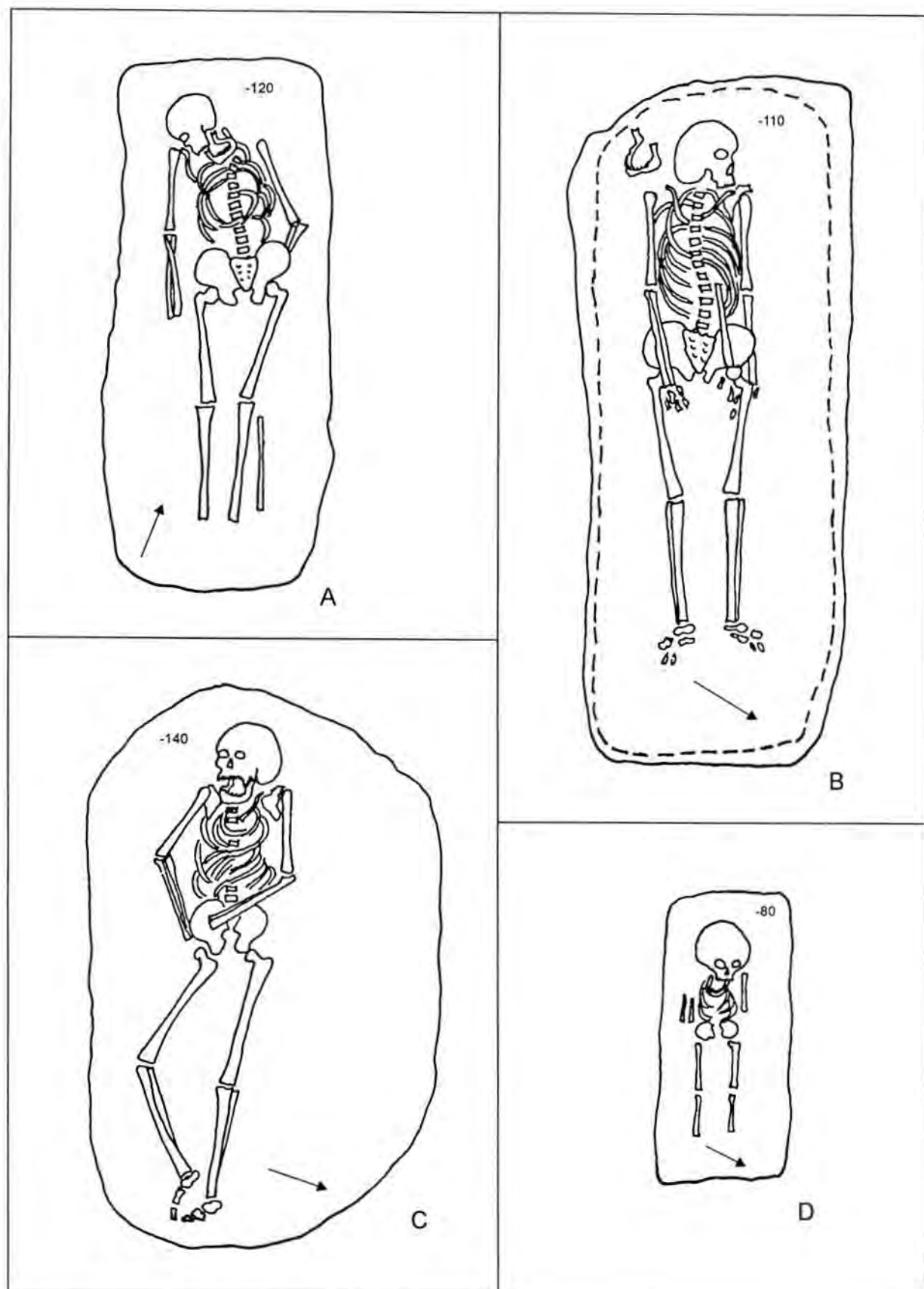
Obdĺžniková hrobová jama s mierne zaoblenými rohmi (dĺ. 242 cm, š. 92 cm, hĺ. 110 cm), so stenami zošikmenými k rovnému dnu. Kostra dospelého muža (M - mat.), orientovaná v smere 258°, ležala na chrbte. Lebka spočívala na ľavom spánku, tvárou nahor. Sánka nájdená za lebku v ľavom hornom nároží hrobu. Horné končatiny pozdĺž tela. Bez nálezov.

Hrob 16 (obr. 5: D)

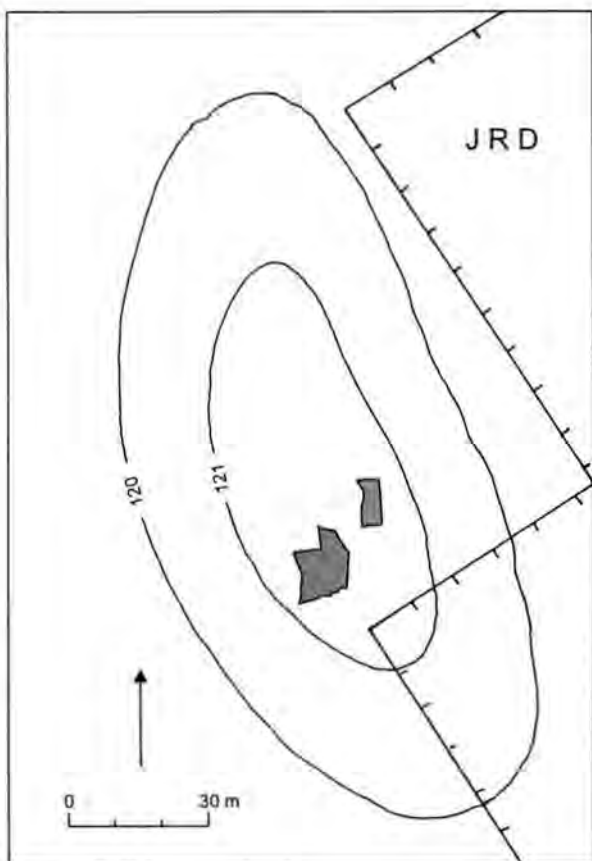
Obdĺžniková hrobová jama s pravouhlými rohmi (dĺ. 100 cm, š. 46 cm, hĺ. 80 cm), so zvislými stenami. Kostra dieťaťa (inf. II, 1 rok), orientovaná v smere 259°, ležala na chrbte. Lebka na zátylku, tvár šikmo nadol. Horné končatiny pozdĺž tela. Bez nálezov.

POHREBISKO

Šestnásť kostrových hrobov preskúmaných v severnej časti intravilánu Galanty, v polohe Za majerom, je súčasťou fragmentu niekdajšej nekropoly, používanej počas 9.-10. stor. Jej areál bol umiestnený na vrcholovej časti duny (obr. 6). Elipsovité dispozícia duny je pozdĺžnou osou orientovaná v smere SSZ-JJV. V príslušnom terénnom prostredí mohli o výbere daného miesta na pochovávanie rozhodnúť najmä tradičné ochranno-očistné faktory, uznávané vo včasnostredovekom období. Uvedená poloha, vyvýšená nad okolité rovinaté prostredie vážskej nivy o 2-3 m, patrí do sústavy pieskových presypov dotváraných v nivnom prostredí dolného úseku koryta Váhu (*Ištok/Ižóf* 1990, 149-151). Toto prostredie bolo pritom vo zvý-

Obr. 5. A - hrob 13; B - hrob 15; C - hrob 14; D - hrob 16.

Obr. 6. Plán lokality s preskúmanou časťou pohrebiska (raster).

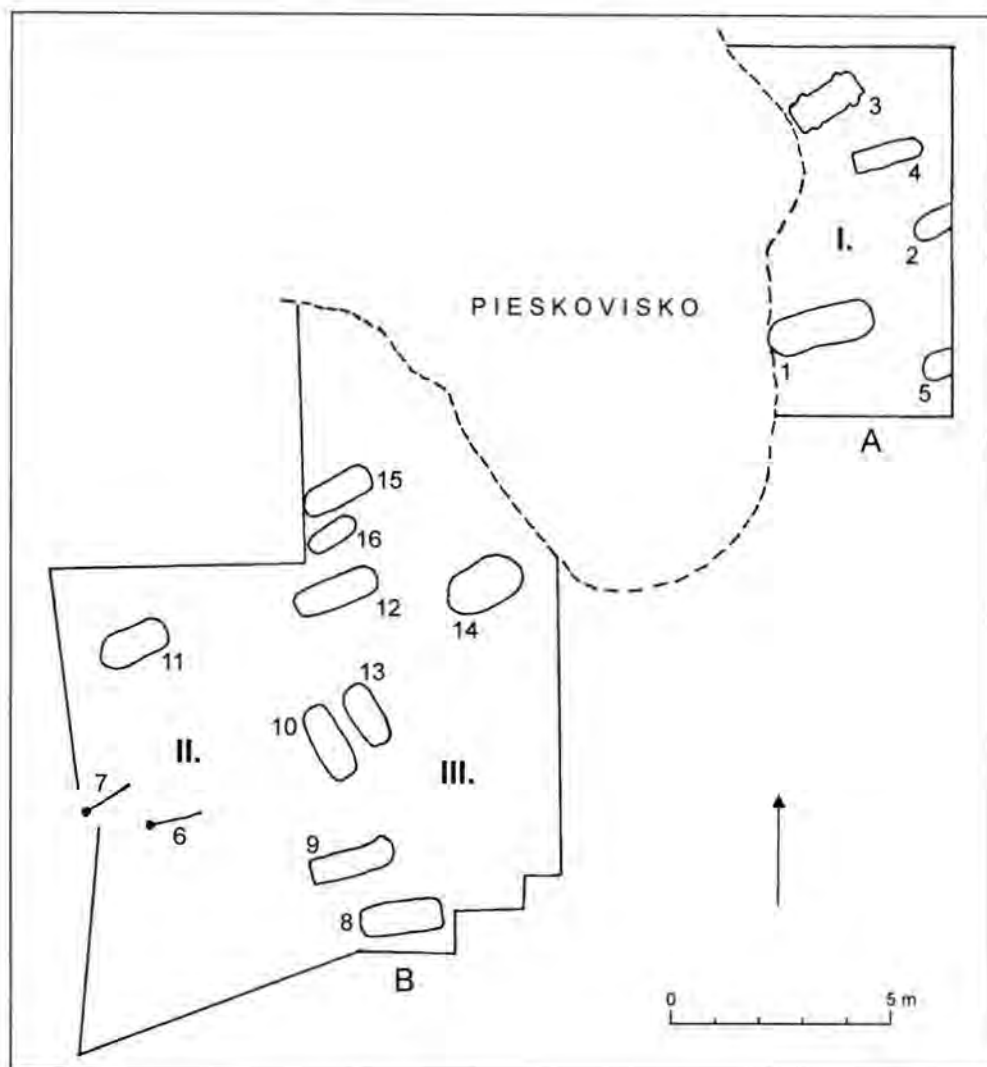
šenej miere vystavené pôsobeniu slnka. Podľa vtedajších kultovo-rituálnych praktík sa prostredníctvom jeho účinkov zabezpečoval pozitívny vplyv očistných zložiek chrániacich obyvateľov žijúcej komunity pred negatívnymi silami sústreďujúcimi sa v pohrebiskovom prostredí (Jágerová 2001, 15). Druhý faktor sledovanej funkčnosti predstavuje voda. Svedectvo o jej prítomnosti v tomto mikrорегиóne poskytujú početné terénne depresie. Ich vznik treba dať do súvisu s ramennou sústavou rieky, ktorá sa evolučným spôsobom formovala od najmladšieho geologického obdobia zeme (Ištok/Ižóf 1990, 147-155). Vo včasnóm stredoveku možno v sledovanom okolí pripustiť skôr existenciu podmokreného až močaristého prostredia, dotváraného v spomenutých depresiách počas období so zvýšenou úrovňou spodnej vody. Umiestnením nekropoly na vyvýšenu časť duny sa mohla preto súčasne využívať očistná funkcia vody, ako i ochrana hrobov pred ich podmačkaním (Hanuliak 1990, 149; 1993, 83). Je totiž známe, že pieskové presypy neboli na tangovanom území zatápané ani počas najvyššej úrovne záplavových vôd (Ižóf 1987, 11).

Ďalšiu zložku informačných zdrojov o lokalite poskytujú údaje o jej veľkosti. V tejto súvislosti je

potrebné zdôrazniť fragmentárnosť zachovania galantského pohrebiska. Hroby umiestnené v rámci dvoch súvislejších odkrytých segmentov (A, B) predstavujú jej torzo bez zachytených okrajových línii (obr. 7). Vo zvýšenej miere sa o to pričínala etapovitá ťažba piesku premenlivej intenzity. Následkom nej bola zničená najmä severná časť duny. Blízkosťou používanej komunikácie a línie oplozenia hospodárskeho dvora JRD bola zase zamedzená možnosť rozšírenia výskumnej plochy západným a južným smerom. Svojevoľný a nepravidelný postup ťažobných prác znemožnil spojenie dvoch preskúmaných segmentov do súvislejšieho celku (obr. 7).

Na preskúmanej ploche boli hroby sústredené do troch skupín predstavujúcich základ vonkajšej štruktúry pohrebiska. Prvú z nich vytvorili hroby 1-5. Hroby 6, 7 a 11 boli súčasťou druhej skupiny. V tretej išlo o hroby 8-10, 12-14 (obr. 7). Skupinové zhľady hrobov (I-III) informujú o tom, že na galantskej nekropole bol pri ich umiestňovaní aplikovaný difúzny spôsob. Jeho podstatu vystihuje rozptýlený systém hĺbenia časovo následných hrobových jám v rámci malých sektorov, ktoré boli pridelené príslušníkom rodinných zväzkov žijúcich v komunite. Obvodové línie skupín hrobov ohraničovali rôzne široké deliace pásy nezaplnené hrobmi. Ich archeologická sterilita sa nepovažuje za náhodnú. Mohla vzniknúť prirodzeným spôsobom, ak bol pôvodný trávnatý alebo krovinato-stromový porast v príslušných úsekoch ponechaný (Niederle 1916, 75, 76; Szöke 1956, 133, 137). Mohol byť však aj zámerne dosádzaný, aby na ňom mohli sídlieť duše zomrelých, ktoré posmrtné nadobúdali podobu vtákov (Jágerová 2001, 15, 25). Na skúmanej lokalite, tak ako aj na iných súvekých nekropolách z územia Slovenska, však priame doklady po porastovej vegetácii z deliacich pásov chýbajú (Hanuliak/Rejholcová 1999, 17).

Na základe posudzovania vzdialenosti a orientácie hrobov možno nahliadnuť do vnútornej štruktúry pohrebiska (obr. 7). Hroby tu boli v rámci troch priestorových skupín umiestnené vo dvojiciach (6 a 7; 8 a 9; 10 a 13), v trojiciach (12, 15 a 16; 2, 3 a 4), ale aj v osamotenej pozícii (11; 14; 16). Iba v prípade spomenutých trojíc hrobov možno uvažovať o vcelku pravidelných krátkych radoch s rôzne širokými rozstupmi medzi hrobovými jamami. Uvedený predpoklad nespochybňuje ani okolnosť, že orientácia pozdĺžnych osí radov je nasmerovaná v rozdielnej línii, a to v smere S-J a SZ-JV. Výsledky paleosérológických a taxonometrických analýz antropologického materiálu z rôznych včasnostredovekých pohrebísk informujú o tom, že v rámci uzavretých skupín pochovávali členovia istého rodinného zväzku, spájani rôznym druhom

Obr. 7. Plán preskúmanej časti pohrebiska.

príbuzenských vzťahov. O platnosti tejto zásady nemožno pochybovať najmä po zohľadnení ďalších okolností. Určujúci význam má spomedzi nich charakter vtedajších sociálnych vzťahov uplatňovaných v žijúcej komunite, účelovo prenesených aj do záhrobného sveta. Príslušníci včasnostredovekej spoločnosti si s veľkou zodpovednosťou uvedomovali skutočnosť, že iba vďaka príbuzenskému spolužitiu môže byť vytvorený potrebný rámec pre naplnenie fyziologických potrieb, reprodukčných schopností a hospodárskych aktivít jedincov, nevyhnutných pre prežitie celého kolektívu. Analýza pohlavia a veku zomrelých uložených v tesnej blízkosti pritom informuje, že charakter a intenzita príbuzenských vzťahov mohli byť v podmienkach reálneho života mnohostranné a nadmieru pestré. Z viacerých príkladov vyplynulo, že väzba vytvorená manželským spolužitím nepredstavovala v škále možností najvýznamnej-

šiu zložku (Bakay 1975, 32-43, 45, 46; Kralovánszky 1968, 57, 58; Szabó 1980, 45-49; Szöke 1992, 159-167). Intenzitu pochovávaní na lokalite vystihuje pomer počtu hrobov vyhlbených na ploche 100 m^2 . Na galantskej nekropole bolo 16 kostrových hrobov umiestnených na časti pohrebiskovej plochy s rozlohou 160 m^2 (obr. 7). Znamená to, že na plochu 100 m^2 pripadá 10 hrobov. Aj keď sa tento údaj v škále danej kategórie hodnôt z iných súvekých pohrebísk ocitá v oblasti maximálnej hranice, preskúmaný areál sa z optického hľadiska nezdá byť kriticky prehustený. Na doplnenie celkovej predstavy možno uviesť niekoľko príkladov z preskúmaných stredne veľkých pohrebísk na lokalitách Bratislava-Devín, Staré vinohrady: 4 hroby/ 100 m^2 ; Bratislava-Karlova Ves: 7 hrobov/ 100 m^2 ; Kopčany, Hrúdy II: 6 hrobov/ 100 m^2 ; Lefantovce, Dolné Lefantovce: 3 hroby/ 100 m^2 (Kraskovská 1955; 1963; 1969; Rejholcová 1992).

ELEMENTY POHREBNÉHO RÍTU

K určujúcim prvkom predmetnej kategórie pohrebiskového materiálu patrí forma hrovej jamy a spôsob uloženia zomrelého. Každý z nich charakterizuje viacero zložiek podieľajúcich sa na dotváraní ich vonkajšej podoby. V prípade hrovej jamy sú to údaje o jej pôdorysnom tvare, sfomovaní stien a dna, o metrických údajoch a vnútornej úprave. V uložení pochovaného jedinca možno zaznamenať polohu hlavy, horných i dolných končatín, polohu celého tela, orientáciu.

Na galantskom pohrebisku boli údaje o pôdorysnej forme hrovej jamy zaznamenané v 14 hrobách (87,5% prípadov). V hrobách 6 a 7 nebol tvar zachytený, pretože ich výplň sa farbou ani kompaktnosťou v potrebnej miere neodlišovala od okolitého svetlo sfarbeného podlažia (obr. 2: B; 3: A). Vo zvyšných prípadoch možno všetky hrovej jamy zaradiť do kategórie obdĺžnikových foriem, charakteristických súbežnosťou protiahlych strán. Jednotnosť ich typového zaradenia je však zdanlivá. Rozdiely postrehnuté v spôsobe sfomovania nároží, koncových strán hrovej jamy a v obrysoch línii pozdĺžnych strán nemožno prehliadnuť. Ich priebeh býva zvlnený viacerými nerovnosťami, ktoré zrejme treba dať do súvisu s menej súdržným piesčitým podlažím (hroby 1, 10-12; obr. 1: A; 3: D; 4: A, B). S týmto typom pedologického prostredia akiste súvisí aj výrazné zaoblenie nároží, nadobúdajúce takú mieru, že ich kratšie koncové strany môžu byť oblúkovito vyklenuté (50% prípadov) konča hlavy pochovaného (hroby 1, 4, 5; obr. 1: A, B, D), konča nôh (hroby 2, 9; obr. 1: C; 3: C) alebo súčasne na oboch stranách (hroby 11, 14; obr. 4: B; 5: C). S rovnakou frekvenciou (50% prípadov) bolo doložené mierne zaoblenie nároží, zaznamenané výnimočne konča nôh (hrob 1; obr. 1: A), oveľa častejšie však v obojstrannej pozícii (hroby 3, 8, 10, 12, 13, 15; obr. 2: A; 3: B, D; 4: A; 5: A, B). Za netypické, preto aj zriedkavé (21,4% prípadov) je treba označiť pravouhlé sfomovanie rohov (hroby 4, 9, 16; obr. 1: D; 3: C; 5: D).

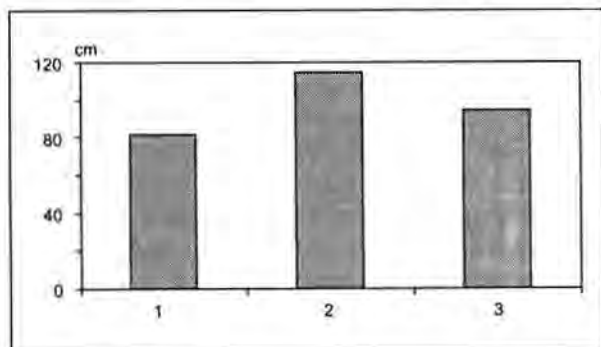
Podľa predpokladu by malo byť pre dané pedologické prostredie príznačné takisto zošíkmenie stien o 5-10 cm, lemujúce obvykle celý obvod hrovej jamy (64,3% prípadov; hroby 1, 2, 4, 5, 10-12, 15; obr. 1: A-D; 3: D; 4: A, B; 5: B). V hrobe 3 boli zošíkmené iba kratšie koncové strany (obr. 2: A). Detailnejšie prehodnotenie prípadov so spoločným výskytom výrazne zaoblených nároží a zošíkmených stien v plnom rozsahu nepodporuje predpoklad o ich úzkej previazanosti s menej súdržnou pedologickou skladbou podlažia. Hojnosť výskytu hrovej jamy s pravouhlými náro-

žiami a zvislými stenami nenadobudla až takú intenzitu, ktorou by sa pertraktovaná prepojenosť s určitou vylúčila. Preto, ak prípady anomálií udaného charakteru, striedavo zachytené v hrobách 8, 9, 13, 14, 16, resp. v hrobách 3 a 4, neodrážajú nižšiu precíznosť dokumentačných záznamov, je potrebné pri ich vzniku pripustiť podiel iných komponentov. Súčasťou ich kolekcie by mohla byť premenlivá súdržnosť pedologického podlažia, ovplyvňovaná v priebehu jednotlivých ročných období meniacou sa teplotou a vlhkosťou pôdy. Účasť rozdielnej hĺbky hrovej jamy, aplikácie odlišnej výkopovej techniky a rôznorodej hrúbky nadložných hlinených vrstiev je málo pravdepodobná.

Výraznú prevahu zastúpenia vodorovných dien hrovej jamy porušujú iba hroby 1 a 9 (14,3% prípadov; obr. 1: A; 3: C). Ich dno pravidelne poklesáva od hlavy k nohám pochovaných zhodne o 12 cm. Umiestnenie oboch hrobov na plochej vrcholovej časti duny vylučuje spätosť tejto anomálie s úrovňou povrchového reliéfu lokality. Tento prvok býva totiž v hojnejšej miere doložený u hrobov vyhlbených vo výraznejšom svahovitom prostredí (*Hanuliak* 1994, 14). Okrem tohto vcelku prirodzeného dôvodu nie sú dosiaľ známe iné príčinné súvislosti, ktoré by mohli ovplyvniť vznik predmetnej anomálie. Málo pravdepodobný sa zdá byť praktický účel, spájajúci šikmosť dna s uľahčením odvádzania spodnej vody z priestoru tela pochovaného jedinca (porovnaj: *Marešová* 1983, 12). Prijateľnejšia môže byť v tomto smere nižšia dôslednosť výkopových prác, zaznamenávaná častejšie u jedincov s nižším sociálnym postavením. Za najčastejší indikátor uvedenej kvality sa považujú prejavy protivampirických praktík. Na základe prvotného pohľadu bola táto podmienka na galantskom pohrebisku naplnená u oboch hrobov so šikmým dnom. V prípade dospelého muža z hrobu 1 išlo o preventívnu formu, u nedospeléj ženy z hrobu 9 o posteriornu formu (obr. 1: A; 3: C).

Informácie o dĺžke hrovej jamy boli zaznamenané u 12 hrobov (75% prípadov). U dospelých mužov mali ich hodnoty rozpätie 192-242 cm, u nedospelých a dospelých žien 190-222 cm, u detských jedincov 98-170 cm. Ich priemerné údaje vo vymenovaných kategóriách jedincov, vyčíslené na 219 cm, 205 cm a 134 cm, korešpondujú s informáciami tohto druhu z iných súvekých nekropol. Zo vzájomného porovnávania týchto údajov plynie presvedčenie o závislosti dĺžky hrovej jamy od telesnej výšky pochovaných. Naznačený vzťah však nie je priamy, ale pozmenený o istú hodnotu premenlivej veľkosti. Jej rozsah približuje tzv. dĺžkový index, vystihujúci v rámci hrovej jamy priestor nachádzajúci sa konča hlavy a nôh pocho-

vaných. Priemerné údaje tohto indexu prezrádzajú, že voľný priestor v hrobe bol najmenší u mužov (1,26), väčší u žien (1,37) a najväčší u detských jedincov (1,5). Na základe týchto informácií možno uvažovať o existencii istej hraničnej miery pracovného výkonu, ktorou bol limitovaný dĺžkový rozmer hrobových jám. Jeho kritická hranica bola dosiahnutá v prípade hrobov dospelých mužov. Vyššia hodnota dĺžkového indexu, zachytená vprevažne v hrobách s predmetmi pohrebného inventára, naznačuje, že dĺžku hrobových jám ovplyvňovali aj majetkovo-sociálne aspekty.

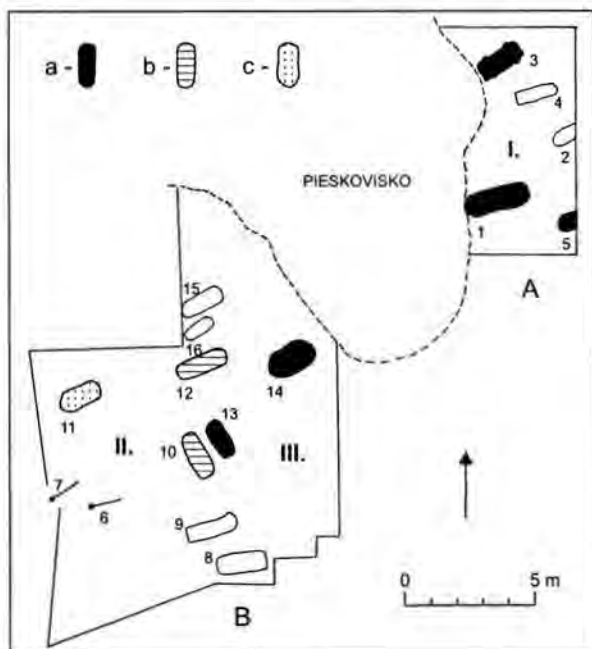

Obr. 8. Priemerná hodnota hĺbok hrobových jám u jedincov z vyčlenených kategórií. 1 - detskí jedinci; 2 - mužskí jedinci; 3 - ženskí jedinci.

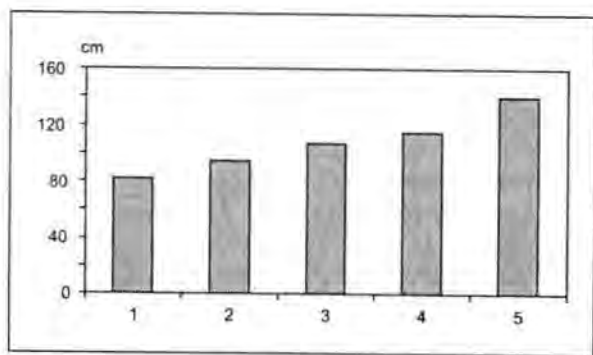
Na galantskom pohrebisku boli voči dĺžkovým údajom početnejšie údaje o šírkach hrobových jám (87,5% prípadov). Z tohto pohľadu očakávanú vyššiu prínosnosť základných informácií však znižuje škála vypovedacích možností. Negatívne ich ovplyvňuje menšie rozpätie nameraných hodnôt, ktorým sa znižuje možnosť výraznejšieho postrehnutia previazanosti posudzovaných väzieb. Aj z tohto dôvodu neprekvapí zistenie, že priemerná hodnota širok hrobových jám dospelých mužov (86,6 cm) prevyšuje sledovaný údaj u nedospelých i dospelých žien (68,5 cm) a detských jedincov (64,6 cm). Zo série štandardných hodnôt šírkového indexu sa vymykajú iba hroby 11 a 14 (obr. 4: B; 5: C). Zatiaľ čo predmety pohrebného inventára boli umiestnené v hrobách s najvyššími hodnotami širok, u dospelých mužov išlo o nižšiu kategóriu nadpriemerných hodnôt. Detailnou analýzou spracúvaných údajov sa v náznakoch zachytila aj previazanosť širok hrobových jám s chronologickými reláciami. K podmienkam ich postrehnutia patrí poznatok o zásade zachytávajúcej pozvoľnú premenu opticky širších hrobových jám hojnejších v staršom úseku veľkomoravského obdobia, na užšie tvary v povelkomoravskom období. Tento proces exaktnejšie vystihuje údaj vyčíslený pomerom hrobovej dĺžky a šírky. Počas 9.-10. stor. sa jeho

veľkosť mení od 2,2 k hodnote 3-3,3 (Hanuliak / Rejholcová 1999, 20). Na galantskom pohrebisku bola pri priemernom údají 2,5 doložená maximálna hodnota 3,2. Podľa toho by šírky hrobov rámcovo zodpovedali mladšiemu úseku veľkomoravského obdobia a povelkomoravskému obdobiu.

Hĺbka bola zaznamenaná vo všetkých hrobách (100% prípadov) a potvrdzuje, že ide o všeobecne najpočetnejšiu skupinu metrických údajov. Po ich vyhodnotení možno galantskú nekropolu priradiť k tým, na ktorých boli mužskí jedinci uložení do hrobov s najvyššími priemernými hodnotami hĺbok (141,3 cm). Údaje u ženských a detských jedincov boli nižšie (94,6 cm a 81,6 cm; obr. 8). Na späťsof hĺbok so sociálnymi aspektmi z iného uhla poukazuje početnosť nadpriemerné hlbokých hrobov u jedincov z príslušných kategórií. Zatiaľ čo mužskí jedinci boli do takýchto hrobov uložení v piatich prípadoch (hroby 1, 3, 5, 13, 14), ženskí jedinci v dvoch (hroby 10, 12) a detskí jedinci len v jednom prípade (hrob 11). Nadpriemerné hĺbkové údaje sa pritom sústreďovali v prvej a tretej skupine hrobov, kde ich podiel nadobudol hodnotu 50% a 60% (obr. 9). Na základe nárastu priemerných hĺbkových údajov hrobových jám u jedincov z rozdielných vekových kategórií by sa zdalo, že s pribúdajúcim vekom narastá aj úroveň ich sociálneho postavenia (obr. 10). V prípade dospelých však postrehnutá línia nezodpovedá trendu zaznamenanému na väčšine súvekých pohrebísk. V rámci nich bol u jedincov s pribúdajúcim vekom zachytený práve opačný obraz,

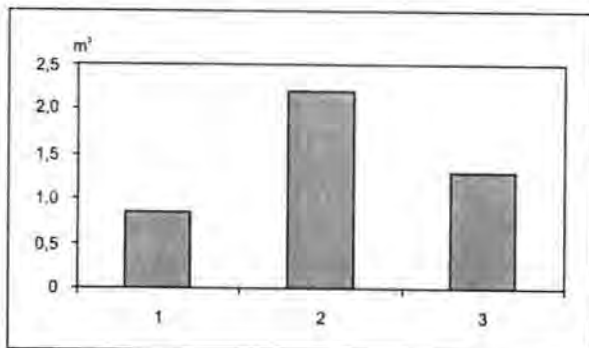
Obr. 9. Hroby jedincov z vyčlenených kategórií s nadpriemernou hĺbkou hrobovej jamy na pláne pohrebiska. Legenda: a - mužskí jedinci; b - ženskí jedinci; c - detskí jedinci.

Obr. 10. Priemerná hodnota hĺbok hrobových jám u jedincov z vyčlenených kategórií. 1 - detskí jedinci stredného veku; 2 - nedospelí jedinci; 3 - dospelí jedinci mladšieho veku; 4 - dospelí jedinci stredného veku; 5 - dospelí jedinci staršieho veku.

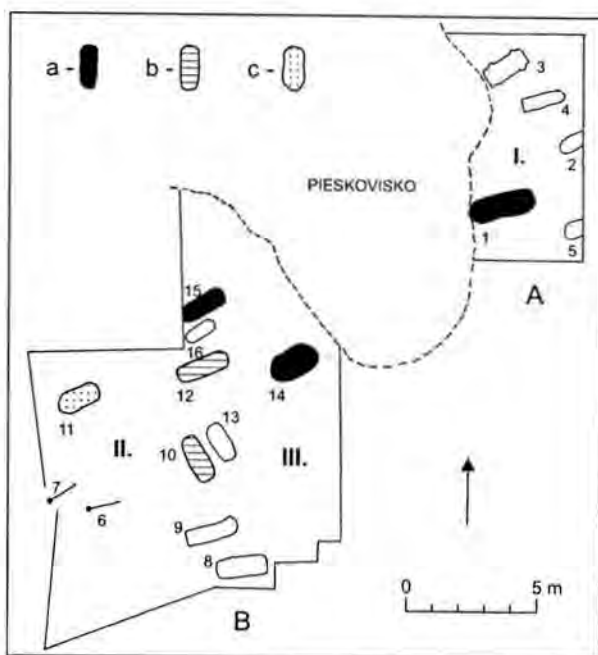
vyjadrený poklesom reálnych i priemerných hrobových hĺbok (Hanuliak / Rejholcová 1999, 21). Hĺbkové údaje z galantskej nekropoly dosahujú voči niektorým súvekým lokalitám vyššie hodnotové ukazovatele. Podstata tejto skutočnosti zrejme spočíva v odlišnostiach pedologickej skladby. Pri vynaložení štandardného pracovného výkonu možno v menej súdržnom piesčitom podloží očakávať vykopanie hlbšej jamy ako v kompaktniešom hlinitosprašovom prostredí.

V kolekcii metrických údajov sú hĺbkovým údajom najpríbuznejšie informácie o objeme hrobových jám (75% prípadov). Na spracúvanej nekropole však boli u detských, mužských aj ženských jedincov priemerné hodnoty kubatúr oveľa výraznejšie diferencované ako hĺbkové miery (obr. 8; 11). Výraznejšia koncentrácia hrobov s nadpriemerným objemom sa obmedzila iba na tretiu skupinu hrobov, kde ich podiel vzrástol na 50% (obr. 12). Pre pohrebiská veľkomoravského typu vyčíslený priemerný objem s hodnotou 2 m^3 prevyšujú na galantskom pohrebisku iba tri hroby mužov (hroby 1, 14, 15). Dva hroby patriace ženám (hroby 10, 12)

Obr. 11. Priemerná hodnota objemov hrobových jám u jedincov z vyčlenených kategórií. 1 - detskí jedinci; 2 - mužskí jedinci; 3 - ženskí jedinci.

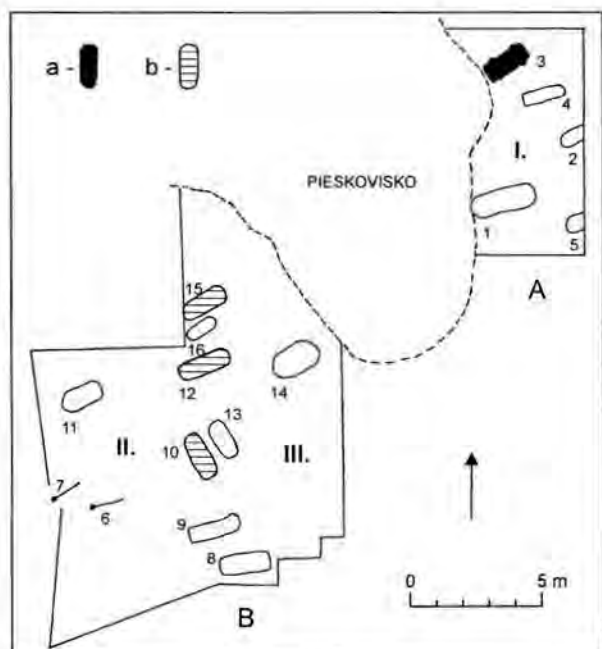
a hrob s telom dieťaťa (hrob 11) sú síce vo svojej kategórii nadpriemerné, ale nedosahujú spomenutú hodnotu globálneho priemeru. Z kolekcie analyzovaných hrobov sa výraznejším spôsobom vymyká iba hrob 14 s objemom $3,3 \text{ m}^3$ (obr. 5: C). Okrem značnej hĺbky (140 cm) sa o uvedenú nadštandardnosť kubatúry pričínila aj výnimočná šírka (120 cm). Zvislé steny vyhlbené rovnomerne po celom obvode jamy spochybňujú možnosť, že jej šírka by mohla byť neúmerne zväčšená po náhodnom odvalení väčšieho bloku zeminy. Na vykopanie predmetného hrobu musel byť pri použití štandardnej výkopovej techniky (Marešová 1983, 16; Šolle 1966, 209) vynaložený zhruba o 5 hodín dlhší pracovný výkon ako pri jame s priemernou kubatúrou, vyčíslenou v rámci sledovanej lokality na $2,2 \text{ m}^3$.

Obr. 12. Hroby jedincov z vyčlenených kategórií s nadpriemerným objemom hrobovej jamy na pláne pohrebiska. Legenda: a - mužskí jedinci; b - ženskí jedinci; c - detskí jedinci.

Dovoľuje to uvažovať o vyššom sociálnom postavení dospelého muža stareckého veku, uloženého v hrobe 14. Naznačenú výnimočnosť neznižuje ani absencia pohrebného inventára a mierna forma odchýlky, zaznamenaná v uložení tela. Túto anomáliu mohol totiž ovplyvniť zdravotný stav jedinca s ďalšími telesnými zmenami príznačnými pre starecký vek.

Zo širokej a typovo pestrej škály vnútorných úprav hrobovej jamy bola na analyzovanej nekropole zachytená iba štvorkolová konštrukcia doložená v hrobe 3 (obr. 2: A). Pozostávala z dvoch dvojíc protiahlych stĺpov umiestnených v konco-

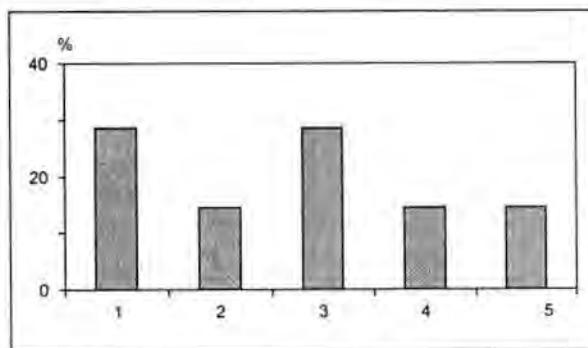
Obr. 13. Hroby s vnútornou úpravou hrobovej jamy na pláne pohrebiska. Legenda: a - úprava drevom; b - zábal tela z organického materiálu.

vých úsekoch pozdĺžnych strán. Ich priemer kolísal v rozmedzí 17-22 cm. Vyššia stabilita ich osadenia bola zabezpečená prostredníctvom čiastočného zapustenia drevených kolov do zvislých stien a 2 až 10 cm pod úroveň dna. Konštrukcia opísaného typu bola akiste predurčená na poskytnutie opory pre horizontálne umiestnené drevené prekrytie. Vylúčiť však nemožno ani jej využitie ako oporného systému pre vertikálne osadený doskový obklad pozdĺžnych strán (Měřínský 1985, 18-20). Do hrobu s kolovou konštrukciou bol uložený dospelý jedinec mladšieho veku, ktorého pohrebný inventár predstavoval v rámci lokality najhodnotnejšiu kolekciu nálezov. Uvedený typ drevenej konštrukcie, doložený takisto v jednom hrobe z Břně-Parku (K. Prášek - ústna informácia) a Nových Zámkov (Rejholcová 1974, 438), presvedča o sporadickosti jej výskytu na území dnešného Slovenska i Moravy (Geisler 1984, 494; Měřínský 1985, 18; Měřínský/Unger 1990, 362, 365). Ani do jedného z hrobov na území Slovenska neboli uložené militárie. Ich chronologické zaradenie do mladšieho úseku veľkomoravského obdobia a do veľkomoravského obdobia vyvoláva pochybnosti o užšom genetickom prepojení opisovanej konštrukcie s analogickými prípadmi zachytenými na pohrebiskách avarskeho kaganátu (Čilinská 1966, 109, 110; 1973, 527; Točík 1970, 32-36).

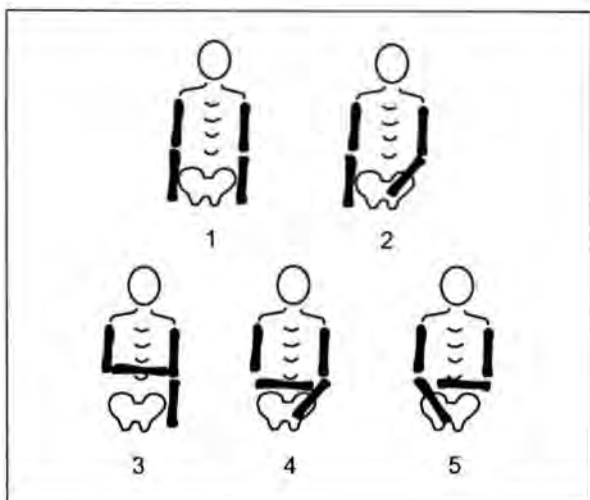
Zvyšky kože, textilie alebo iných materiálov organického pôvodu, pochádzajúce zo zábalov tiel pochovaných, sa na pohrebisku nenašli. O prípad-

nom zabaľovania zomrelých môžeme preto uvažovať iba teoreticky, s využitím nepriamych indícií. Za určujúcu sa v tomto smere považuje najmä užšia silueta hornej časti trupu, doplnená súbežným uložením horných končatín, smerujúcich obvykle cez okraje hrudníka či panvy (Hanuliak 1990, 154, 155). Doklady tohto druhu sa zaznamenali v hrobách 10, 12 a 15 (obr. 3: D; 4: A; 5: B), vyhlbených iba v rámci tretej skupiny hrobov (obr. 13). Zrejme nejde o náhodu, že označené jamy mali aj nadpriemerné hĺbkové a objemové údaje (obr. 9; 12; 13). Z hrobov ženských jedincov pochádzajú prílohy, v hrobe dospelého muža chýbajú. Uvedené poznatky korešpondujú so stavom zachyteným na území Slovenska. V hrobách s predpokladanými zábalmi dominovali predovšetkým dospelí jedinci s miernou prevahou žien, ktoré boli častejšie vystrojované predmetmi pohrebného inventára. Najhojnejší výskyt zábalov, doložený z priebehu mladšieho úseku veľkomoravského obdobia, sa v veľkomoravskom období výrazne znižuje.

Plány hrobov z dokumentačných zložiek nálezovej správy informujú o rozdieloch v uložení pochovaných. Škála polôh hlavy, horných a dolných končatín zomrelých býva v závislosti od počtu známych variantov rôzne široká. Pomerne vysoký počet sa zaznamenal v uložení hlavy (93,7% prípadov). Spomedzi piatich hlavných polôh lebiek dochovaných v ucelenej podobe boli najčastejšie polohy na zátylku a polohy lebiek nachýlených vpravo (28,6% prípadov). Frekvencie výskytu lebiek nachýlených doľava, na pravom či ľavom spánku boli rovnakou mierou sporadickejšie (14,3% prípadov; obr. 14). Niet pochyb o tom, že zaznamenaná rôznorodosť, dostatočne pestrá aj bez prihliadania na smerovanie tvárovej časti, mohlo rôznou mierou ovplyvniť viacero prirodzených príčin, náhodných vplyvov i zámernej činnosti. Polohy hláv z hrobov 1, 4, 13 a 14 (obr. 1: A, D; 5: A, C) boli akiste prirodzené a predurčilo ich uloženie tela

Obr. 14. Výskyt spôsobov uloženia lebiek. 1 - základná poloha na zátylku; 2 - mierne nachýlenie doľava; 3 - mierne nachýlenie doprava; 4 - na ľavom spánku; 5 - na pravom spánku.

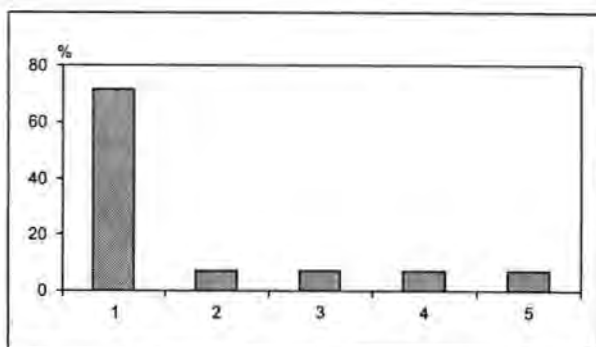

Obr. 15. Spôsoby uloženia horných končatín jedincov.

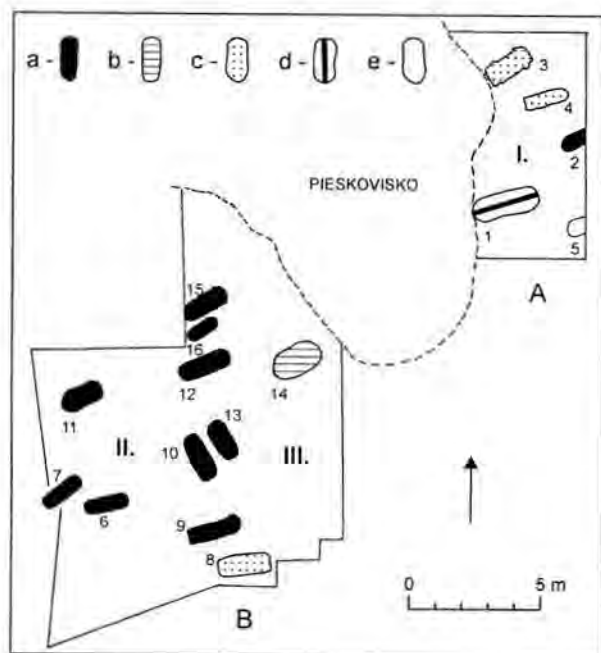
pochovaného. K nachýleniu lebky na pravú či ľavú stranu, pri chýbajúcom mechanizme blokujúcom stranový posun, mohlo dôjsť náhodne, počas ukladania zomrelého do hrobu a zasýpaní jeho interiéru. Za rovnakých okolností mohli vzniknúť aj výrazne odklonené varianty lebiek, nájdených na ľavom alebo pravom spánku. O rovnaký výsledný efekt sa mohli pričiniť podložky hláv z organického materiálu. Po ich strávení vznikol dutý priestor, v ktorom mohlo dôjsť k následným posunom lebky. Vylúčiť však nemožno ani zámer pozostalých aplikovať na zomrelom jednu z foriem protivampirických praktík. Jej cieľom bolo odstránenie škodlivosti pohľadu podozrivého jedinca prostredníctvom odklonenia hlavy na stranu, mimo pozemského sveta (Bednárik 1939, 59; Tettamanti 1975, 102). Najvýstižnejší doklad tohto druhu pochádza z hrobu 1, kde intencionálne vykrútená hlava smeruje tvárou k jeho dnu (obr. 1: A). S aplikáciou posteriórnych protivampirických praktík treba zrejme spojiť oddelenie a následné odstránenie kompletnej lebky z hrobu 3 (obr. 2: A). S nižšou intenzitou zákroku predmetnej kategórie treba rátať aj v hroboch 9 a 15, kde bola oddelená sánka premiestnená do vzdialenejšej polohy (obr. 3: C; 5: B). Okrem prípadov, v ktorých možno výnimočné polohy lebiek dôvodne spojiť so zámerom činnosťou pozostalých, nemala rozdielnosť zaznamenaných polôh hlbší zmysel a význam v pohrebnom ríte. Analýzami sa totiž nepotvrdila ich spätosť s pohlavím jedincov, ako to bolo v minulosti naznačené (Chropovský 1957, 193), ani so žiadnou zložkou pohrebiskového materiálu. Jedinou výnimkou by mohla byť azda snaha pozostalých vyjadriť spolupatričnosť zomrelých jedincov pochovaných v susediacich hroboch pootočením hláv k sebe. Za príklad takto interpretovaného cieleného zámeru možno

označiť hroby 4 a 5, 8 a 9 s dospelými jedincami opačného pohlavia.

Voči uvedenej škále polôh hláv sa uloženie horných končatín zdá byť variabilnejšie. Je to tak i preto, lebo skupinu piatich štandardných polôh rozšírili dve variantné obmeny spolu s výnimočnou formou zaznamenanou v hrobe 1. Treba ju dať do súvisu so spôsobom uloženia hornej časti trupu dospelého jedinca, pri ktorom došlo k príznačnému pokrčeniu horných končatín v oblasti laktov (obr. 1: A). Postrehnuteľný odklon hornej časti trupu od stredovej línie skeletu sa pričinil o mierne ohnutie ľavej (hroby 2 a 13; obr. 1: C; 5: A) alebo pravej hornej končatiny (hrob 14; obr. 5: C). V troch prípadoch s predpokladaným použitím zábalov z organických materiálov (hroby 10, 12, 15; obr. 3: D; 4: A; 5: B) smerovali predlaktia pochovaných zvislo cez panvu, nie pozdĺž obvodu jej okrajov. Z globálneho hľadiska bolo v 14 hroboch (93,3% prípadov) zaznamenaných päť štandardných polôh horných končatín (obr. 15). Najčastejšia bola spomedzi nich základná poloha, teda s končatinami pozdĺž tela (66,6% prípadov; obr. 15: 1). V jednom prípade sa objavila mierna forma odchýlky - s ľavým predlaktím cez panvu (hrob 14; obr. 5: C; 15: 2). V jednom prípade sú známe aj tri výrazné formy odchýlok (obr. 15: 3-5; 16) - jedno z predlaktí je uložené priečne cez brušnú dutinu, zatiaľ čo druhé smeruje cez panvu alebo vedľa nej (hroby 3, 4, 8; obr. 1: D; 2: A; 3: B). Dôvody ukladania horných končatín do inej ako základnej polohy nie sú známe. Riešenie tohto problému sťažuje sporadickosť ich výskytu, chýbajúce previazanie s pohlavím a vekom zomrelých či s inou zložkou pohrebiskového materiálu. Je preto možné, že sledovaná zložka pohrebného rítu nemala hlbšie významové opodstatnenie. Výsledné polohy však akiste v závislosti od miestneho vkusu zodpovedali súvekým predstavám pozostalých o ideálnej podobe úpravy tiel zomrelých. Dobovosť obluby potvrdzujú výrazne formy odchýlok z hrobov 3, 4

Obr. 16. Výskyt spôsobov uloženia horných končatín jedincov (1-5 podľa obr. 15).

Obr. 17. Spôsoby uloženia horných končatín jedincov na pláne pohrebiska. Legenda: a - základná poloha; b - mierna forma odchýlky; c - výrazná forma odchýlky; d - neštandardná poloha; e - nezistená poloha.

a 8, zaznamenávané ako nóvum v povelkomoravskom období (Hanuliak 1992, 274-275). Správnosť ich chronologického zaradenia na galantskom pohrebisku podporuje okrajová pozícia uvedených hrobov v rámci vyčlenených skupín hrobov (obr. 17).

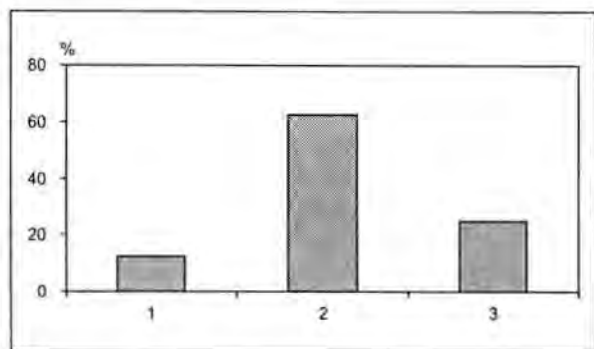
Iná ako súbežná poloha dolných končatín je známa zo štyroch hrobov (26,6% prípadov). Nebude zaiste náhodné, že v kolenách pokrčené končatiny sa vyskytli práve u jedincov s odchýlkami v uložení tela (hroby 2, 4, 14; obr. 1: C, D; 5: D). V hrobe 3 bol uložený dospelý muž s pôvodne zdvihnutými a v kolenách pokrčenými dolnými končatinami, aj keď dĺžka hrovej jamy bola dostačujúca na ich umiestnenie v natiahnutej polohe. Dôvody takto riešenej situácie nie sú v dostatočnej miere známe (Müller 1992, 277). Hľadanie príčin v majetkovosociálnych aspektoch neprichádza v tomto prípade do úvahy vzhľadom na hodnotové ukazovatele elementov pohrebneho ritu a predmetov pohrebneho inventára.

Pri vyčleňovaní neštandardných spôsobov uloženia pochovaných patrí nesporne medzi kľúčové momenty ich porovnávanie so základnou polohou. Jej formu na základe najvyššej frekvencie výskytu charakterizuje uloženie zomrelého na chrbte, s hlavou na zátylku, hornými a dolnými končatinami vystretými súbežne s osou tela. Na rozdiel od tohto kanonizovaného spôsobu sú pre výnimočnosť uloženia príznačné predovšetkým odlišnosti v polohe trupu, dopĺňané vo zvýšenej miere rôznym

smerovaním končatín. Na galantskej nekropole sa prejavy tohto druhu zaznamenali v piatich hrobách. Podľa vyhodnotenej intenzity zmapovaných odchýlok možno za prejav ich výraznej formy označiť polohu dospelého muža z hrobu 1 (6,3% prípadov; obr. 1: A). Horná časť jeho trupu bola vykrútená a spočívala na ľavej strane hrudníka, panva na ľavom boku. Následkom toho došlo k príznačnému pokrčeniu horných končatín v oblasti lakťov, lebka bola tvárou nasmerovaná ku dnu hrovej jamy. Skupinu miernych odchýlok neštandardného uloženia (25% prípadov) charakterizuje uloženie na chrbte s mierne ľavostranným (hroby 2 a 13; obr. 1: C; 5: A) alebo pravostranným (hrob 4; obr. 1: D) odklonom trupu od stredovej osi. V hrobe 14 mal pochovaný túto časť tela sčasti nachýlenú na pravú časť hrudníka (obr. 5: C). Uvedeným polohám trupu sa flexibilne prispôbilo uloženie horných končatín ohnutých v lakťoch. O vyššiu variabilnosť polôh dolných končatín sa pričínala ich súbežnosť, ohnutie jednej alebo oboch v kolennom zhybe.

Viacere detaily neštandardného uloženia pochovaných presvedčajú o tom, že nevznikli náhodne, ale demonštrujú výsledok zámernej činnosti pozostalých. Pri známej nedostatočnosti výpovede archeologického pohrebiskového materiálu je potrebné pri osvetľovaní dôvodov ich konania tvoriť vo využití informácie etnologických analógií. Na základe ich svedectva možno opisované výnimočnosti v uložení priradiť k typickým prejavom protivampirických praktík (Hanuliak 1998; Rejholcová 1982, 202; Szabó 1976, 70-72). S ich aplikáciou sa ráta u zomrelých, ktorí už počas života vyvolávali podozrenie u ostatných členov komunity svojimi neobvyklými schopnosťami alebo psychicko-fyzickou zvláštnosťou. Negatívny obsah týchto daností vyvolával obavy z ich možného posmrtného zneužitia v neprospech pozostalých. Išlo najmä o prípady, keď sa očakávalo, že takíto zomrelí získajú schopnosť opúšťať hrob a navštevovať príbuzných. Podľa vtedajších predstáv bola voči takýmto aktivitám dostatočne účinná kolekcia magických úkonov a mechanických prostriedkov. Ich hlavným poslaním bolo podozrivého jedinca v hrobe uzamknúť alebo aspoň znehybniť. Na tento účel sa najčastejšie využívalo pokrčenie či vykrútenie trupu, doplnené ohnutím končatín (Horváthová 1993, 61; Chorváthová 1993, 77; Jágerová 2001, 24; Krumphanzlová 1964; Szabó 1976, 72). Z tohto pohľadu je na zváženie, či do škály protivampirických úkonov nepatrí aj uloženie dospelého muža z hrobu 3, ktorého dolné končatiny boli pôvodne v hrobe zdvihnuté a v kolenách pokrčené (obr. 2: A).

Na základe charakteristických znakov sa register opísaných obranných opatrení označuje termínom preventívne protivampirické praktiky. Tým-

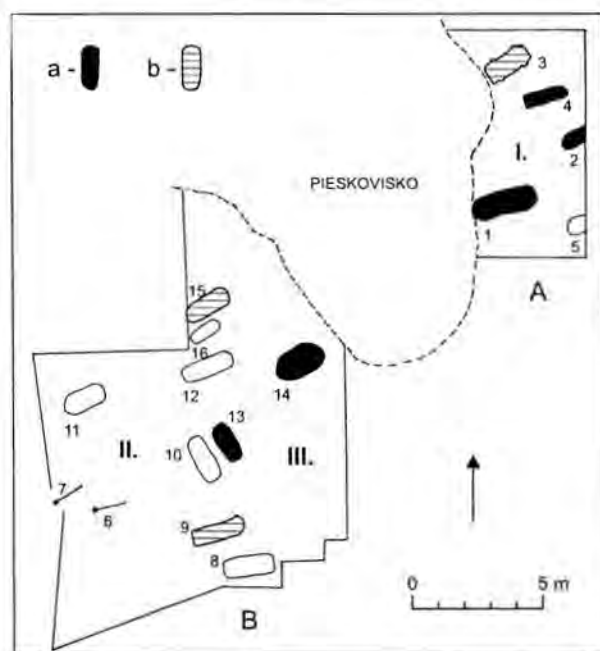
Obr. 18. Zastúpenie jedincov z vyčlenených kategórií s prejavmi protivampirických praktík. 1 - detskí jedinci; 2 - mužskí jedinci; 3 - ženskí jedinci.

to spôsobom je zdôraznená predstihovosť ich vykonávania ešte v etape pred možným zneužitím negatívnych schopností podozrivých jedincov. Do ďalšej skupiny protivampirických praktík boli zaradené posteriórne varianty zákrokov. K ich typickým znakom patrí intencionálne porušovanie tiel zomrelých. Hlavným poslaním bolo zlikvidovanie životne dôležitých orgánov alebo pohybového ústrojenstva, aby sa obmedzila nielen pôsobnosť negatívnych schopností, ale aj možnosť opúšťania hrobu. Na vykonanie cielených likvidačných zásahov muselo viesť dôvodné podozrenie, že označení zomrelí stoja za škodami napáchanými na zdraví a majetku pozostalých (Hanuliak 1998, 102-104). Pri analýze výsledných anomálií sa však nedá s potrebnou presvedčivosťou rozhodnúť, či k rozrušeniu telesných zvyškov a následnému premiestneniu niektorých kostí nemohlo dôjsť aj vplyvom tafonomických procesov, účinkami dekompozície, činnosťou hlodavcov alebo hlbokou orbou v plytko zahĺbených hroboch (Bialeková 1982, 141; Černý 1995, 307, 310, 311; Točík 1970, 46). Na galantskom pohrebisku boli prejavy posteriorných protivampirických praktík zaznamenané v troch hroboch (18,7% prípadov). V hrobe 15 bola oddelená lebka, pričom došlo aj k premiestneniu sánky (obr. 5: B). V hrobe 9 bol takýto zákrok doplnený o porušenie dolnej časti hrudníka (obr. 3: C). Niektoré kosti boli pritom premiestnené konča lebky a pravej dolnej končatiny. Z hrobu 3 bola úplne odstránená lebka vrátane sánky, bez akýchkoľvek zvyškových fragmentov vo výplni hrobu (obr. 2: A).

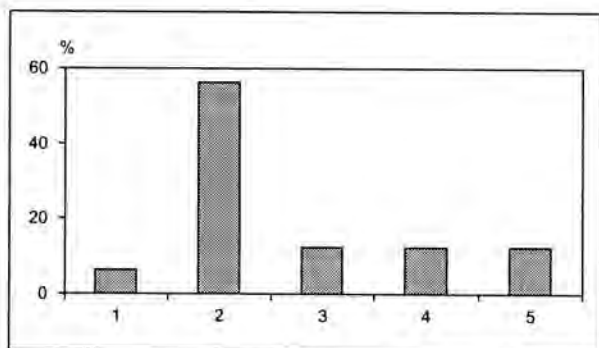
Okrem samotných prípadov neštandardných prejavov zaznamenaných na telesných zvyškoch jedincov stojí za pozornosť aj vysoká frekvencia výskytu ich aplikácie v rámci galantskej nekropoly (50% prípadov). Závažnosť tohto zistenia súčasne oslabuje poznatok, že s výnimkou ojedinelej výraznej formy prejavu išlo vo zvyšných prípadoch o aplikáciu miernych foriem. Zo súboru preven-

tívnych praktík chýbajú extrémne varianty - s uložením zomrelých na bruchu i v pokrčenej polohe na boku. Medzi posteriornymi praktikami sa neobjavili rozsiahlejšie narušenia hrudníka, dolných končatín či celého tela. Za menej obvyklé sa dá označiť tiež vysoké zastúpenie predmetov pohrebneho inventára v analyzovaných hrobách (50% prípadov), ako i prevaha mužských jedincov nad príslušníkmi ženskej časti populácie (obr. 18). Skôr pozoruhodná je kumulácia takýchto jedincov v prvej a tretej skupine hrobov, kde ich podiel narástol na 80% a 50% (obr. 19).

Na základe frekvencie výskytu nameraných hodnôt orientácie pochovaných možno ako základný označiť azimut ZJZ-VSV. V rámci jeho rozpätia 237° až 258° bolo pozdĺžnou osou nasmerovaných deväť hrobov (56,3% prípadov). Ďalšie tri hroby sa od základného azimutu odlišovali iba v minimálnom rozsahu. Ide o hrob 3 (235°), hroby 1 a 8 (262°). Ich orientácia s prípustnou dávkou tolerancie sleduje základný azimut, ktorý členovia komunity v miestnych pomeroch ustanovili za ideálny (obr. 20). O jeho výbere rozhodli nábožensko-rituálne aspekty. Ich podstata vychádzala zo snahy uložiť zomrelého do polohy, ktorej línia mala byť hlavou nasmerovaná na západ, t. j. k zapadajúcemu slnku, kde sa podľa vtedajších predstáv nachádzalo záhrobie (Dölger 1925, 264; Kovács 1994, 102). Z uvedeného dôvodu sa pozostali pri hĺbení hrobov snažili dodržať rámcový západovýchodný smer. Mierne odchýlky na juh alebo na sever sa nepovažovali za neprípustné

Obr. 19. Hroby s prejavmi protivampirických praktík na pláne pohrebiska. Legenda: a - preventívne formy; b - posteriórne formy.

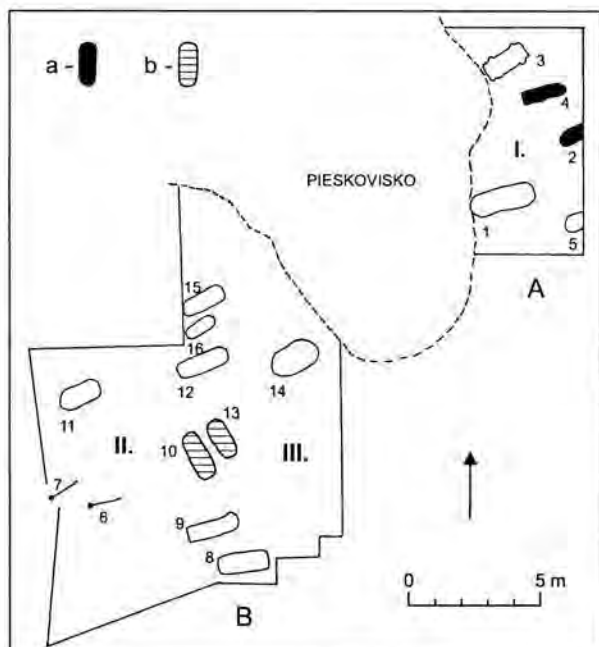
Obr. 20. Výskyt azimutov orientácie hrobov. 1 - JZ-SV; 2 - ZJZ-VSV; 3 - Z-V; 4 - SSZ-JJV; 5 - VSV-ZJZ.

porušenie podstaty aplikovanej zásady. O ich vznik sa mohli pričiníť terénne danosti, ktorým sa hroby pozdĺžnou osou prispôbili. V prípade galantského pohrebiska mohol byť v tomto smere určujúci priebeh západnej obvodovej línie vrcholovej časti duny. Na vzniku rozdielov v západo-východnej orientácii možno vylúčiť vplyv sezónneho pohybu slnka, ktorý sa podľa starších názorov tiež považoval za ukazovateľ sezónnosti pochovávania (Hrubý 1955, 74-76; obr. 8). Podporné stanovisko pre pochybnosti predmetného obsahu prináša aj sledované pohrebisko. Úmrtnosť jedincov by tu podľa starších predstáv mala vrcholiť počas neskorej jari až leta, kedy treba vylúčiť vplyv faktorov, ktoré by ju mohli vo zvýšenej miere podmieňovať. Iný okruh problémov reprezentuje potreba osvetlenia prírodných súvislostí prípadov uloženia jedincov v línii

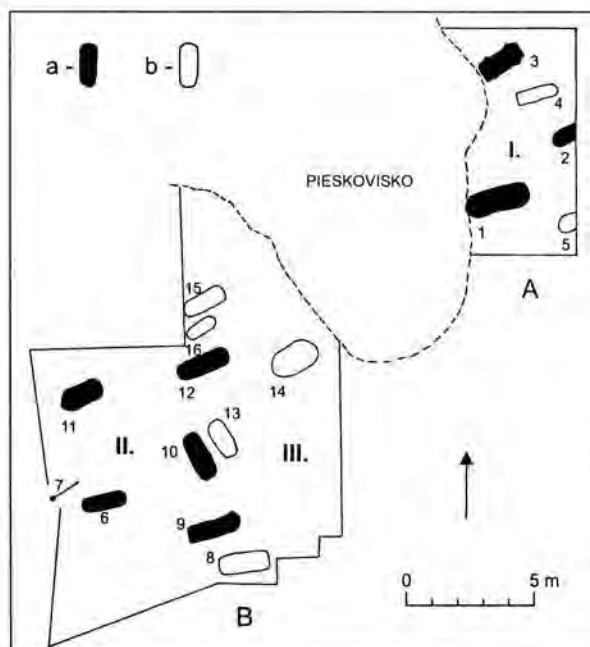
základného azimutu, avšak s opačným, t. j. východo-západným smerovaním hlavy. Takáto orientácia sa zachytila u jedincov z hrobov 2 a 4 (obr. 1: C, D), umiestnených v prvej skupine hrobov (obr. 21). V oboch prípadoch boli v uložení ich tela zachytené mierne formy prejavov protivampirických praktík. Opačnou orientáciou mal byť zrejme vyjadrený zámer, aby posmrtná cesta týchto pochovaných bola odklonená od záhrobia, kam putovali bezúhonní členovia komunity. Príbuzné okolnosti mohli v rovnakej miere rozhodnúť o tom, že jedinci v hrobách 10 a 13 ležali v azimute SSZ-JJV. Udaný smer je kolmý na základnú orientáciu hrobov, stanovenú na analyzovanom pohrebisku. V tejto súvislosti neprekvapí, že v uložení jedinca z hrobu 13 sa zaznamenali doklady o aplikácii preventívnych protivampirických praktík (obr. 5: A). Za pozornosť skôr stojí hrob 10 s nadpriemernými ukazovateľmi hodnôt elementov pohrebného rítu a predmetov pohrebného inventára (obr. 4: A).

PREDMETY POHREBNÉHO INVENTÁRA

V rámci preskúmanej časti galantskej nekropoly bol pohrebný inventár uložený do ôsmich hrobov (50% prípadov; obr. 22). Aj napriek vysokej hodnote uvedenej cifry, adekvátnej rámcovému datovaniu pochovávania na lokalite, pohrebný inventár reprezentuje úzka škála predmetov. Skladá sa z 18 exemplárov piatich základných typov troch tradične vyčleňovaných materiálových skupín (Ha-

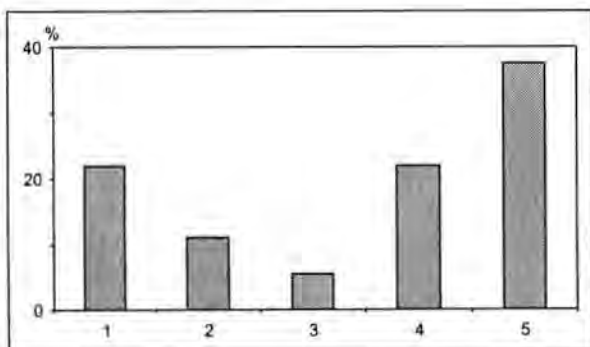

Obr. 21. Hroby s neštandardným azimutom orientácie na pláne pohrebiska. Legenda: a - VSV-ZJZ; b - SSZ-JJV.

Obr. 22. Hroby na pláne pohrebiska. Legenda: a - hroby s pohrebným inventárom; b - hroby bez pohrebného inventára.

nuliak 1990, 158). Kategória militárií a súčastí odevu nebola vôbec zastúpená, zvyšné skupiny iba sporadicky. Najpestrejšie zloženie má skupina predmetov dennej potreby a nástrojov (nôž, kresací kamienok, britva). Skupinu šperkov reprezentujú iba náušnice dvoch rozdielnych foriem, skupinu kultového charakteru iba nádoby. Hroby s pohrebným inventárom boli napodiv prednostne sústredené v rámci prvej a druhej skupiny hrobov (60% a 66,6% prípadov), v tretej išlo o podpriemerný výskyt (37,5% prípadov; obr. 22).

Obr. 23. Výskyt základných typov predmetov pohrebného inventára. 1 - nôž; 2 - kresací kamienok; 3 - britva; 4 - náušnica; 5 - nádoba.

Spomedzi predmetov dennej potreby a nástrojov boli najčastejšie nože. Po jednom kuse sa získali zo štyroch hrobov (22,2% prípadov; obr. 23). Nože z hrobov 1, 3 a 10 mali uniformný tvar s rovným chrbtom, so širokou čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany a s plochým trňom odsadeným z hornej strany (obr. 1: A/1; 2: A/1; 4: A/4). Z hrobu 12 pochádza fragment noža zachovaného v podobe čepele dlhjej 90 mm. Zo série celých tvarov patrí nôž z hrobu 1 (dĺ. 162 mm) medzi dlhé exempláre, prevyšujúce stanovený rozmer 150 mm. Zvyšné dva nože boli na základe dĺžky pričlenené k stredne dlhým kusom (dĺ. 142 a 148 mm). Exemplár z hrobu 3 je na ľavej strane čepele výnimočne obohatený o krvný žliabok dlhý 47 mm, ktorý zvyšoval pružnosť noža (obr. 2: A/1; Ruttkay 1976, 296, 297).

Prítomnosťou dvoch nožov v hrobch dospelých mužov voči jedinému u dospeljej ženy sa v hrubých rysoch načrtáva zásada o rozdielnom vystrojovaní zomrelých. Užší vzťah mužských jedincov k nožom sčasti potvrdzuje exemplár dlhého noža z hrobu 1 a nôž s vykoványm krvným žliabkom z hrobu 3. Zatiaľ čo sa pri stredne dlhých nožoch ráta so všestrannejším využitím pri najrôznejších úkonoch každodennej praxe, u dlhých nožov narastá možnosť ich využitia aj vo funkcii zbrane. Možnosť uvedeného spôsobu využitia zreálnuje spoluvýskyt dlhého noža s niektorým typom militárií a jeho trvalejšie nese-

nie uľahčené upevnením k opasku. Na noži z hrobu 1 sa však nedochovali koróziou petrifikované zvyšky z organického materiálu alebo kovové súčasti upevňovacích remienkov, ani žiadne doklady o existencii opaska. Aj samotná poloha noža je typická pre prípady, kedy bol tento predmet iba priložený k ľavej strane panvy pochovaného. Dospelá žena z hrobu 10 mala nôž umiestnený v ľavej časti pása. Iba v hrobe 3 možno pripustiť, že stredne dlhý nôž s krvným žliabkom tvoril spolu s britvou a kresacím kamienkom obsah závesného vrečka upevneného k ľavej časti pása (obr. 2: A; Měřinský 1985, 30). Vo všetkých prípadoch doložená ľavostrannosť umiestnenia noža nie je náhodná, ale má racionálnu podstatu. Zodpovedá potrebe nosenia predmetov spôsobujúcich zranenia na opačnej strane, ktorá bola viac chránená ako strana aktívneho pohybu (Frolíková-Kalishová 2000, 220; Hanuliak 1999, 61).

Fragment z hrobu 9 patrí medzi zriedkavejšie exempláre nožov, ktorých niekdajšiu funkčnosť obmedzil odlomený trň a ukončenie hrotu. Takáto čepeľ, s dĺžkou 90 mm, sa mohla síce v obmedzenom rozsahu i naďalej používať, avšak jej uloženie do nefunkčnej polohy konča hlavy nedospeljej ženy je príznačnejšie pre predmety magicko-rituálneho poslania. Do takejto skupiny boli začlenené predovšetkým exempláre s ostrými hranami alebo výčnelkami, často zhotovené zo železa, ktorým sa pripisovala schopnosť obmedzovať pôsobnosť nečistých síl a uzamknúť zomrelého v hrobe (Eisner 1966, 434, 435; Horváthová 1995, 21; Jágerová 2001, 21).

Kresací kamienok sa našiel v hrobch 1 a 3 (11,1% prípadov; obr. 23). V prvom prípade išlo o úštep zo svetlohnejšej odrody limnokvarcitu (obr. 1: A/2), v druhom o čepeľovitý úštep s náznakom okrajovej retuše z tmavohnejšej odrody limnokvarcitu (obr. 2: A/3). Osamotená prítomnosť kresacieho kamienka býva v hrobch zo súvekých pohrebísk pomerne častým javom. Menej obvyklý je ich výskyt bez ocieľky, čo vyvoláva rad otázok o ich funkčnom význame a poslaní v pohrebnom ríte. Oba hroby z galantskej nekropoly patria k tým, u ktorých možno logicky uvažovať o nahradení funkcie ocieľky iným železným predmetom (Budinský-Krička 1959, 25; Eisner 1952, 198, 199; Hrubý 1955, 117). Takýto spôsob riešenia vystihuje uloženie kresacieho kamienka tesne vedľa noža a britvy. Z iného pohľadu je však otázne, či tieto kovové predmety boli v potrebnej miere nauhličené, aby nimi vykresané iskry mali dostatok energie na zapálenie horľavej látky (Pleiner 1962, 163). Na užší vzťah kresacích kamienkov s dospelými mužmi vyššieho sociálneho postavenia v našom prípade poukazuje ich výskyt v hrobch jedincov s nadpriemernými hodnotami elementov pohrebného rítu a pohrebného inventára (obr. 1: A; 2: A).

Britva z hrobu 3 patrí k toaletným potrebám predstavujúcim menej obvyklú súčasť skupiny predmetov dennej potreby a nástrojov. Tento predmet tvoril podľa predpokladu obsah závesného vrečka upevneného na ľavej strane pása dospelého muža mladšieho veku. Získaný exemplár charakterizuje čepeľ s chrbtovou stranou skosenou súbežne s líniou plechového ochranného púzdra lichobežníkovej formy. Výnimočne zachovaný otočný čap čepele sa nachádza v mieste ukončenia užšej strany bočníc. Podľa rozmerov 94 x 23-37 mm patrila tento exemplár medzi zriedkavejšie zhotovované britvy malých rozmerov. O ich využívaní na holenie tváre nemožno pochybovať. Presvedča o tom ich výlučné zastúpenie v hrobách dospelých mužov. So zvýšenou starostlivosťou o úpravu zovňajška treba rátať najmä u jedincov s vyšším sociálnym postavením, ktorým sa britvy prednostne prikladali do hrobov. V takýchto hrobách bývajú štandardne doložené nadpriemerné hodnotové ukazovatele elementov pohrebného ritu, s častým výskytom vnútorných úprav hrobových jám drevom. V početnejšej a typovo pestrejšej škále pohrebného inventára obvykle dominujú militáriá sprevádzané vedierkami a prílohou mäsitej potravy. Aj keď v hrobe 3 z galantskej nekropoly neboli vo všetkých smeroch zachytené nadštandardné prvky, príslušný jedinec nesporne patrila k najvyššie postaveným členom komunity dedinského sídliska agrárneho typu.

Jediným zástupcom materiálnej skupiny šperkov boli na galantskom pohrebisku štyri náušnice dvoch rozdielnych typov, získané z dvoch hrobov (22,2% prípadov; obr. 23). Z hrobu 10 pochádzajú tri krúžkové náušnice zhotovené z bronzového drôtu hrubého 0,9 mm. Kruhovitá forma ich oblúka, s priemerom 20 x 17-18 mm, nemala spojené konce (obr. 4: A/1, A/3). Exemplár oválnej formy, s priemerom 17 x 12 mm, mal konce preložené cez seba (obr. 4: A/2). Podľa ich umiestnenia pri hlave pochovanej sa exempláre kruhovitého tvaru nosili v ušiach ako náušnice. Exemplár oválnej formy zrejme slúžil na zopnutie prameňa vlasov v hornej časti jeho predpokladanej dĺžky. Na uvedený spôsob využitia poukazuje funkčné stlačenie drôteného oblúka, ktorý následkom toho nadobudol oválnu podobu. Viacpočetný výskyt uvedených šperkov hlavy je v súlade s ich hojným výskytom zaznamenaným na súvekých pohrebiskách najmä u dospelých žien mladšieho veku. Na základe tejto informácie, doplnenej o nález noža a nádoby (obr. 4: A/4, A/5), možno zomrelej z hrobu 10 pripísať najvyšší sociálny status v rámci ženskej časti populácie analyzovanej komunity. Správnosť uvedenej špecifikácie podporujú aj hodnotové ukazovatele metrických údajov, doplnené o predpokladaný zábal tela z organického materiálu (obr. 9; 12; 13).

Z hrobu 2 pochádza neobvyklá forma náušnice (obr. 1: C/1). K jej výnimočným prvkom napríklad patrí rozpojenie drôteného oblúka v strede hornej časti. Oba jeho konce, preložené cez seba, sú stenčené. V dolnej časti oblúka sa bez postrehnuteľného spojenia pripája hruškovitý závesok zo strieborného plechu, s rozmermi 6 x 4 mm. Na jeho dolnej časti sa nachádza sekundárne vyrazená kruhovitá jamka. Na spodnej polovici drôteného oblúka, s priemerom 32 x 24 mm, sú viditeľné zvyšky troch lôžok po odpadnutých granulovaných venčekoch. Z dosiaľ známej kolekcie náušníc veľkomoravskej proveniencie je analyzovaný exemplár azda najviac blízky náušnici s jednostranným hroziakovým záveskom. Ten je v mieste kĺčka zdobený dvoma vencami granúl a ukončený plechovým bubienkom (*Dostál* 1966, obr. 8: 5). Neobvyklosť formy analyzovanej náušnice z hrobu 2 mohlo ovplyvniť jej poškodenie spôsobené dlhodobým používaním a neskoršími úpravami umožňujúcimi jej ďalšie nosenie. Možno aj preto sa tento exemplár šperku našiel pri ľavej spánkovej kosti dieťaťa stredného veku (obr. 1: C) a nie dospelého jedinca.

Najpočetnejšiu zložku pohrebného inventára predstavujú keramické nádoby. Presvedča o tom sedem exemplárov (38,8% prípadov; obr. 23) získaných z piatich hrobov. Do dvoch z nich boli uložené po dve celé nádoby (hroby 6 a 11), vo zvyšných troch hrobách sa našlo po jednom kuse (hroby 1, 9, 10). Jedna z nádob bola intencionálne rozbitá (hrob 9; obr. 3: C). Všetky keramické nádoby mali v základe hrncovitý tvar. Podľa tektoniky stien bolo možné u piatich exemplárov vyčleniť vajcovitú formu s maximálnym vydutím umiestneným v rozmedzí hornej tretiny až štvrtiny nameranej výšky (hroby 1, 6, 9, 10; obr. 1: A/3; 2: B/1, B/2; 3: C/1; 4: A/5). Z tvarového stereotypu sa vymykajú iba exempláre z hrobu 11. V prvom prípade ide o hrncovitú nádobu misovitej formy, s priemerom ústia dominujúcim nad výškou (obr. 4: B/1). U druhej nádoby bolo príznačným spôsobom sfomované zúžené hrdlo a maximálne vydutie umiestnené v strede jej výšky (obr. 4: B/2). Analýza mikrotvarov keramických nádob, zacielená na detailnejšiu charakteristiku spôsobov sfomovania ich dna, hrdla, ústia či okraja, nepriniesla poznatky zásadnejšieho významu. Typická je pritom rôznorodosť ich vzájomnej kombinácie, zaznamenaná v globále i v rámci jednotlivých exemplárov. Na tomto základe sa obmedzuje možnosť postrehnutia jednotnejšieho rukopisu zhotoviteľa, príznačného pre produkciu istej výrobnéj dielne.

Nezmenšený počet heterogénnych prvkov sa zachytil aj vo výzdobe nádob. Aj napriek tomu, že boli využité iba tri základné motívy (vlnovka, obežná línia, rad šikmých vrypov), vďaka ich rôznej

kombinácii, rozšírenej viacpočetnosťou rytých línií, rozdielmi vo veľkosti a sklone vlnoviek i v rozsahu plochy aplikovanej výzdoby, bola dosiahnutá jedinečnosť a neopakovateľnosť spôsobov zdobenia povrchu nádob. Na rozdiel od nich majú väčší význam niektoré súčasti technologickej stránky výroby nádob. Ide najmä o tie prvky, ktoré sa transparentnejším spôsobom navonok premietli do znakov kvality keramických výrobkov. Ich najvyššiu úroveň bolo možné postrehnúť u vajcovitých foriem z hrobov 1 a 9 a u misovitej formy z hrobu 11 (obr. 1: A/3; 3: C/1; 4: B/1). Do kolekcie určujúcich znakov patrí obtočenie hornej polovice vonkajšieho plášťa a vnútornej strany ústia nádob na kruhu, precízne vyhotovená výzdoba, kvalitný výpal, farba v škále tmavohnedých odtieňov. Na opačnom póle hodnotených znakov kvality sa ocitá súdkovitá nádoba z hrobu 11 (obr. 4: B/2). Doklady po obtočení nádoby na kruhu chýbajú, výzdoba je nepravidelná, spodné časti stien a dna sú neúmerne hrubé, vypálenie je nekvalitné a povrch porézny. Do širšieho úseku medzi oboma hraničnými hodnotami kvalít patria zvyšné nádoby z hrobov 6 a 10 (obr. 2: B/1, B/2; 4: A/5). Na ich povrchu možno zaznamenať nezahladené stopy po ručnej modelácii, obtočenie na kruhu obmedzené na hrdlo, kvalitný i menej kvalitný výpal, farbu v škále svetlohnedých odtieňov, premenlivú precíznosť v kvalite aplikovaných výzdobných motívov.

Na základe nameraných hodnôt možno nádoby z pohrebiskového prostredia rozdeliť do troch veľkostných kategórií. Na galantskom pohrebisku boli najčastejšie (42,8% prípadov) stredne vysoké tvary (101-150 mm). Nízke (do 100 mm) a vysoké (nad 151 mm) boli zriedkavejšie (po 28,6% prípadov). Pochopenie podstaty naznačeného vzťahu uľahčuje skutočnosť, že škála nádob z pohrebiskového prostredia býva vytvorená uplatňovaním výberových kritérií v nepomerne početnejšej a typovo širšej kolekcii reprezentantov používaných v sídliskovom prostredí. Z pohľadu funkčného aspektu preto azda neprekvapí, že medzi nádobami z nekropol dominujú exempláre používané najmä pri podávaní a konzumácii potravy (Pavlu 1971, 85; Vencl 1973, 370). Táto skutočnosť sa premietla do nevelmi rozdielneho objemu nádob, blízkeho množstvu jednorazovej dávky potravy konzumovanej jedincami rôzneho pohlavia a veku. V tejto súvislosti sa neraz uvažuje aj o tom, že nádoby uložené k pochovaným môžu pochádzať z ich osobného majetku (Hrubý 1965, 76; Marešová 1983, 42-44). Túto zásadu sa však na galantskej nekropole nepodarilo preukázať s potrebnou presvedčivosťou. Možno však nejde o náhodu, že k dieťaťu stredného veku z hrobu 11 bola priložená nízka misovitá nádoba a nižšia hrncovitá nádoba zo strednej výškovej kategórie a nádoba s naj-

väčším objemom bola v hrobe 1, kde bol pochovaný dospelý muž. Na druhej strane nemožno prehliadnuť, že najmenší keramický tvar, vhodnejší skôr na podávanie tekutín, bol uložený k dospelaj žene z hrobu 10 (obr. 4: A/5). U stredne vysokých nádob sa nedá postrehnúť žiadna zo zásad usmerňujúcich cielený zámer pri ich ukladaní do hrobov. Pre všestrannosť ich praktického využitia boli v sídliskovom prostredí masovo zhotovované a v súboroch hlineného riadu najčastejšie zastúpené. Ich uloženie do hrobu nepredstavovalo pre väčšinu domácností citelnejšiu stratu. Vysoké tvary nádob, prevyšujúce objem 2 l, boli uprednostňované na varenie a uschovávanie menšej dávky potravinových článkov (Dostál 1975, 142, 143). Ich výskyt na pohrebiskách bol preto iba sporadický až výnimočný, s čím korešponduje aj situácia z galantskej nekropoly.

Ak sa získané poznatky zosúladi so znakmi technologickej stránky výroby nádob, preukáže sa náznaková opodstatnenosť existencie zástupcov dvoch rozdielnych kvalít keramického riadu, závislých od spôsobu ich výroby ovplyvnenej zamýšľaným spôsobom ich praktického využitia. Tvary vyššie ako 150 mm, predurčené najmä na varenie, museli znášať vyššiu tepelnú a mechanickú záťaž. Ich výrobe sa preto venovala väčšia pozornosť, dosahovaná pri špecializovanej dielenskej výrobe. Nízke a stredne vysoké nádoby, obvykle používané pri stolovaní, predstavujú prostú úžitkovú keramiku, bez nárokov na technickú kvalitu a odolnosť. Táto skutočnosť, premietnutá do ich vonkajšej podoby prostredníctvom archaických čŕt a zníženej odolnosti, nesie znaky domáckej malovýroby. Je pritom pozoruhodné, že plastické značky na dnách boli zachytené práve na tejto skupine exemplárov. Ich úzku kolekciu reprezentuje kruhovitá priehľbeň s priemerom 28 mm (obr. 2: B/1), obdĺžnik s rozmermi 34 x 24 mm, s jamkami v nárožiacich (obr. 2: B/2) a plastický obvodový prstenec lemujúci konkávne dno (obr. 4: A/5). Z takto definovaného rámca sa vymyká misovitá nádoba z hrobu 11 (obr. 4: B/1), u ktorej možno podľa viacerých prvkov pripustiť jej vyhotovenie v špecializovanom dielenskom prostredí. S ohľadom na obmedzenú prítomnosť značiek na keramickom súbore z galantského pohrebiska je zrejmé, že ich kolekcia neposkytne žiadnu oporu pre osvetlenie dosiaľ neuspokojivo riešených otázok spojených s ich výskytom, významom a funkciou (Eisner 1966, 178-182; Měřínský 1985, 53; Sláma 1970). V našom prípade ide opäť iba o príspevok do diskusie naznačeného obsahu, rozširujúceho dosiaľ známu rôznorodosť východziech informácií. Prvky charakterizujúce vlastnosti sprievodných okolností nekorrešpondujú napríklad s globálnymi ukazovateľmi, ktoré zachytávajú zvýšenú prítomnosť značiek na

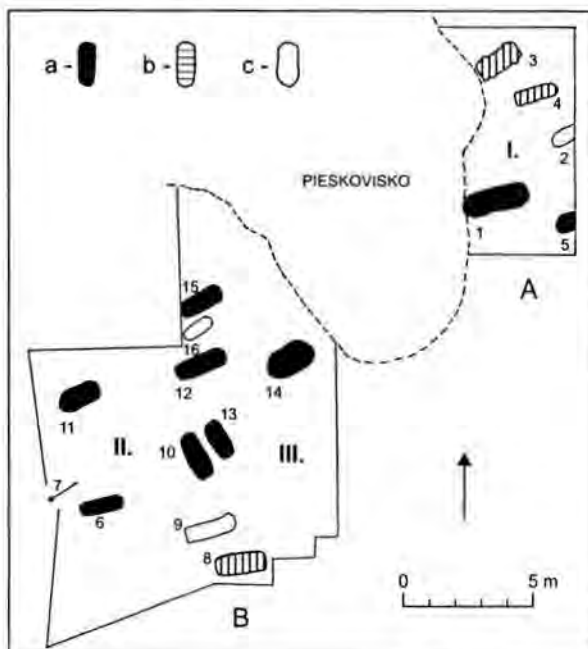
súvekých pohrebiskách s najvyšším počtom kvalitných remeselne vyhotovených nádob presahujúcich výšku 150 mm.

Na rozdiel od dosiaľ riešených tematických okruhov, previazaných s praktickou stránkou a funkčným aspektom, patrí osvetľovanie príčin umiestňovania nádob do hrobov k zložitejším problémom. Túto činnosť totiž v nemalej miere ovplyvňovali kultovo-rituálne praktiky, u ktorých nie je vždy jednoduché oddeliť pragmatickosť zásad každodenného života od iracionálnych podnetov. Ospravedlňujúco v tomto smere vyznieva poznatok, že ide o sféru vplyvov pohrebných zvykov, ktorých podstatu poznáme skôr okrajovo. Ako jeden z príkladov môže poslúžiť chýbajúca možnosť zdôvodnenia príčiny, pre ktorú bola dospelému mužovi z hrobu 1 priložená vysoká nádoba s nadmerným objemom, vhodná na varenie a dospelaj žene z hrobu 10 nízka nádoba s podpriemerným objemom zo skupiny nápojového riadu (porovnaj: Hanuliak 1999, 62). Relatívne širšie možnosti sú k dispozícii pri zvažovaní dôvodov, pre ktoré sa pri nedospelaj žene z hrobu 9 našla vysoká nádoba. Jej fragmenty ležali na kope po oboch stranách lýtkových kostí. V tomto prípade bola nádoba zámerne rozbitá na úrovni terénu a jej črepy vrhnuté na dno hrovej jamy. Na základe využitia svedectva etnologických analógií išlo najskôr o nádobu použitú pri obradnej očiste tela zomrelého posvätnou vodou. Tento keramický exemplár musel byť po obrade zámerne rozbitý, lebo prišiel počas úkonu do styku s nečistým telom zomrelého (Horváthová 1975, 1003; Jágerová 2001, 16; Krumphanzlová 1972, 200). V našom prípade je opodstatnenosť použitia nádoby s vyšším objemom, potrebným na uschovanie dostatočného množstva vody použiteľnej na obradné umytie tela, vcelku pochopiteľná.

Nádky umiestnené v blízkosti chodidiel pochovaných možno označiť za typické a preto najčastejšie doložené príklady potravinových príloh (obr. 1: A; 4: A). Oveľa zriedkavejšie bývajú takéto nádoby umiestnené konča hlavy pochovaného, ako to bolo v hrobe 11 (obr. 4: B). Iba v skutočne výnimočných prípadoch sa nádoby ukladali do miest pozdĺž horných končatín (hroby 6 a 11; obr. 2: B; 4: B). Podstatu tejto anomálie nepoznáme. V oboch spomenutých hroboch išlo o dva kusy nádob. Keďže ani jedna z nich nebola intencionálne rozbitá, boli tieto exempláre zrejme využité na rovnaký účel, t. j. na uloženie potravinovej prílohy. Na základe rozdielnosti foriem (misovitá, vajcovitá) i rozdielnej výšky a objemu mohla byť nižšia z nádob, so širším ústím, uprednostnená pre hustejšie jedlo. Vyššia nádoba bola vhodnejšia na uloženie prílohy v tekutom stave alebo pre nápojovú látku (Krasovská/Paulík 1978, 101).

ZHODNOTENIE ZÍSKANÝCH POZNATKOV

Zo širšieho spektra poznatkov získaných analýzou informácií o nekropole, o elementoch pohrebného ritu a predmetoch pohrebného inventára z hrobov si pozornosť zasluhujú najmä také zložky, ktoré sú schopné vykresliť predstavu o chronologickom postavení danej lokality, o sociálnych vzťahoch, náboženských pomeroch dotvorených v rámci žijúcej komunity, o jej demografickej skladbe.

Obr. 24. Vnútroštruktúrna chronológia pochovávaní na pláne pohrebiska. Legenda: a - mladší úsek veľkomoravského obdobia; b - veľkomoravské obdobia; c - bez možnosti datovania.

Obdobie pochovávaní na analyzovanej nekropole, rámcovo vymedzené na základe typovej skladby pohrebného inventára, bolo v druhej fáze spresnené prostredníctvom charakteristických polôh horných končatín, metrických údajov hrobových jam a demografických prepočtov. Na danom základe možno formulovať záver, že odkrytý fragment pohrebiska bol používaný koncom mladšieho úseku veľkomoravského obdobia (starší horizont pochovávaní) a v kontinuálnej nadväznosti počas staršieho úseku veľkomoravského obdobia (mladší horizont pochovávaní). Vzhľadom na známu fragmentárnosť a obmedzenosť vypovedacej schopnosti pohrebiskového materiálu sa chronologická špecifikácia dala vypracovať iba u 12 hrobov (75% prípadov). Premietnutie týchto údajov do plánu pohrebiska poskytlo informáciu o tom, že zárodoky troch vyčlenených skupín hrobov vznikli už počas staršieho horizontu pochovávaní. V priebehu veľkomoravského úseku sa k starším hrobom

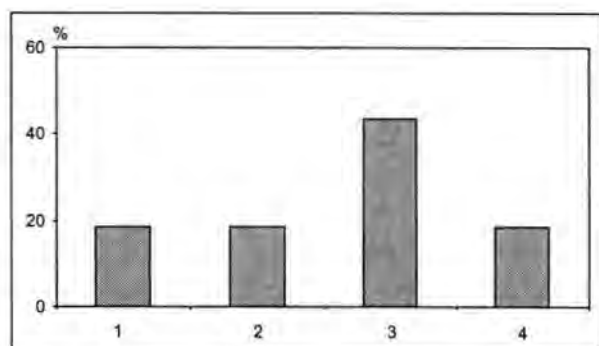
pripojili v okrajových častiach nové hrobové celky (obr. 24). Priebeh tohto procesu nenadobudol však taký charakter, aby sa zmena prejavila v obsahu materiálnej kultúry. Ukázkové svedectvo o tom prináša aj skladba pohrebného inventára z hrobu 3 (obr. 2: A/1-A/3) a z hrobu 9 (obr. 3: C/1), ktorý s veľkou pravdepodobnosťou patrí k hrobom z mladšieho horizontu pochovávaní. Po vyjadrení relatívno-chronologických záverov v absolútnych údajoch, doplnených o hodnotu štandardnej včasnostredovekej úmrtnosti (Ácsadi/Nemeskéri 1970, 27; Bach/Dušek 1971, 66), sa črtá reálny predpoklad o pochovávaní na analyzovanej lokalite počas 20-25 rokov v období cca dvadsiatych až štyridsiatych rokov 10. stor. Komunita mohlo tvoriť zhruba 20 súčasne žijúcich jedincov.

Predmety pohrebného inventára (18 exemplárov piatich základných typov, získaných z ôsmich hrobov) naznačujú, že pri špecifikácii sociálnych vzťahov, dotvorených v rámci pochovávejúcej populácie, pôjde o neľahkú úlohu. Toto zistenie nie je prekvapivé. Uspokojivejšie výsledky sa často nezískajú ani z lokalít s početnejšou škálou pohrebiskového materiálu a nižším zastúpením hrobov bez príloh, ak patria do kategórie nekropol dedinských sídlisk agrárneho typu (Hanuliak 1993; Hanuliak/Rejholcová 1999; Marešová 1983; Měřínský 1985). V tomto hospodárskom prostredí býva sociálna štruktúra komunity všeobecne málo diferencovaná. V inventári obvykle chýbajú militária a hodnotnejší ženský šperk z ušľachtilých kovov. Z kolekcie vonkajších indikátorov sociálnych vzťahov možno vyčleniť iba nepočetnú sériu doloženú v hrobách s nadpriemernými hodnotami pohrebiskového materiálu a elementov pohrebného ritu. Z prvej skupiny hrobov galantského pohrebiska naplnia tieto parametre zomrelý z hrobu 1 zo staršieho horizontu pochovávaní a jedinec z hrobu 3 z mladšieho horizontu pochovávaní. V oboch prípadoch ide o dospelých mužov mladšieho veku. Druhá skupina hrobov bola odkrytá iba čiastočne. Neprekvapí preto, že nadštandardné prvky sa preukázali len u dieťaťa stredného veku z hrobu 11. Z tretej skupiny hrobov možno výsadnejšie postavenie pripísať dospelaj žene mladšieho veku z hrobu 10 a dospelému mužovi stareckého veku z hrobu 14 (obr. 9; 12; 22). Správnosť zaradenia tohto jedinca by nemala spochybniť ani absencia pohrebného inventára či výnimočnosť v uložení tela. Znamená anomália však nemusí súvisieť s preventívnou formou protivampirických praktík, ale so zdravotnými komplikáciami príznakmi pre starecký vek. U oboch spomenutých zomrelých z prvej skupiny hrobov však niet pochyb o intencionálnych zárokoch protivampirického charakteru, ktoré, aj napriek ich aplikácii, neznižovali sociálny status je-

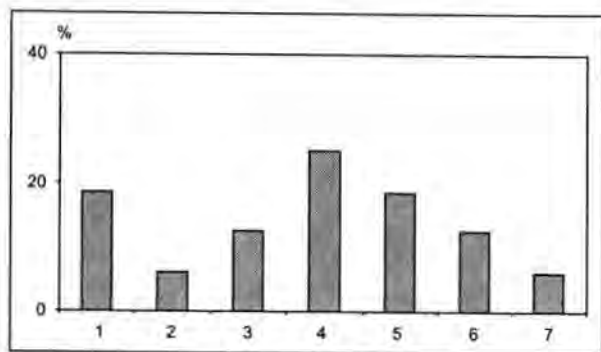
dincov, vytvorený u oboch už počas života. Pozorosti akiste neunikne, že sociálne nadradení jedinci z hrobov 1 a 14 sú v rámci príslušných skupín priestorovo oddelení. Nachádzajú sa na ich okraji a ohraničuje ich širší pás, ktorý ani dodatočne nebol zaplnený inými hrobmi.

Charakteristické zložky predmetov pohrebného inventára vykresľujú vcelku reálnu predstavu o náboženských predstavách pochovávejúcej populácie, typických pre predkresťanské obdobie. K charakteristickým sprievodným znakom patrí aj vystrojovanie zomrelých takými predmetmi materiálnej kultúry, ktoré im mali poslúžiť počas cesty do záhrobného sveta materiálnej povahy. Intenzita aplikácie oboch foriem protivampirických praktík zodpovedá tak chronologickému postaveniu pohrebiska, ako aj úrovni narušenej stability v nadväzbovej oblasti. V tom období boli ochranné schopnosti pohanského systému v boji s nečistými silami oslabené a zabezpečovacie mechanizmy šíriaceho sa kresťanstva si ešte nezískali potrebnú dôveru (Hanuliak 1997, 67; 2000-2001, 110-114).

Problematika interetnických vzťahov sa na galantskej nekropole dá riešiť iba okrajovo. Dostupné zložky pohrebiskového materiálu sú v globále i v jednotlivostiach typické pre autochtónne slovanské obyvateľstvo. Jediný doklad o kontaktoch tejto populácie s príslušníkmi maďarského etnika poskytnú tri prípady výrazných foriem odchýlok v uložení horných končatín. K ich prevzatíu došlo zrejme v rámci susedských kontaktov príslušníkov oboch etníc, žijúcich počas prvej polovice 10. stor. v rámci daného mikroregiónu. Absencia dokladov o prieniku ďalších inoetnických prvkov východoeurópskej proveniencie vylučuje, že mohlo ísť o užšie kontakty na báze príbuzenských vzťahov. Naopak, všetko nasvedčuje, že vývoj v oblasti tradičných zložiek materiálnej kultúry a pohrebných zvykov kontinuálne napredoval bez cudzorodých zásahov zvonka a zavŕšil sa ukončením pochovávaní na lokalite.

Obr. 25. Zastúpenie jedincov z vyčlenených kategórií. 1 - detskí jedinci; 2 - nedospelí jedinci; 3 - dospelí muži; 4 - dospelé ženy.

Obr. 26. Zastúpenie jedincov z vyčlenených kategórií. 1 - det-skí jedinci stredného veku; 2 - nedospelí muži; 3 - nedospelé ženy; 4 - dospelí muži mladšieho veku; 5 - dospelé ženy mladšieho veku; 6 - dospelí muži stredného veku; 7 - dospelí muži staršieho veku.

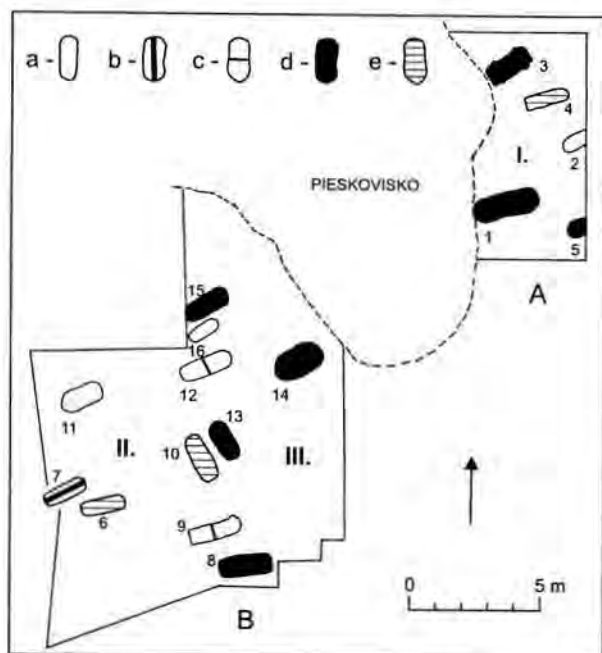
Globálne ukazovatele zastúpenia jedincov rozdielneho pohlavia a veku poskytujú v niektorých momentoch skreslený obraz o skladbe pochováajúcej komunity. Voči ustáleným pomerom zaznamenávaným na súvekých pohrebiskách (Hanuliak 1994, 79; Hanuliak / Rejholcová 1999, 99, 100; Stloukal / Vyhnanek 1976, 28-30, 39), je v galantskom súbore netypicky nízke zastúpenie detských jedincov a vysoké zastúpenie nedospelých, doplnené výraznou prevahou dospelých mužov nad ženami (obr. 25). Aj po rozdelení pochovaných do príslušných vekových kategórií vystúpi napríklad do popredia netypický vrchol úmrtnosti, zachytený u dospelých

mužov mladšieho veku. U žien zas chýbajú zástupcovia staršieho veku, u detí zástupcovia mladšieho i staršieho veku (obr. 26). Je možné, že podstata uvedených skreslení spočíva vo fragmentárnom odkrytí lokality. Najviac disproporcií sa totiž zachytilo v prvej a druhej skupine hrobov, ktoré neboli kompletne preskúmané. Skladba jedincov z tretej skupiny, po zohľadnení istých výhrad, sa vcelku javí ako vyvážená. V rámci nej sa dá tiež uvažovať o príbuzenskom zväzku manželského typu v prípade jedincov z hrobov 10 a 13 a rodičovského typu u jedincov z hrobov 12, 15 a 16 (obr. 27). Tento názor však nemožno s istotou potvrdiť bez paleosérológických analýz antropologického materiálu.

VÝSLEDNÁ REKONŠTRUKCIA POZNATKOV O POHREBISKU

V predchádzajúcej časti príspevku boli so zmyslom pre detail vyhodnotené charakteristiky všetkých zložiek pohrebiskového materiálu z veľkomoravskej nekropoly lokalizovanej v intraviláne Galanty. Niektoré z takto získaných poznatkov zostali izolované pre ich nízku prínosnosť. Iné sa vzájomným spájaním dopĺňali, čo prispelo k zvýšeniu ich vypovedacích schopností. Aj napriek tomu mohlo záverečné zhodnotenie priniesť iba stručné informácie o danej nekropole. Poznatky o pochováajúcej komunite sú ešte zlomkovitejšie. Za jeden z hlavných dôvodov zistenej nedostatočnosti treba označiť fragmentárnosť odkrytia nekropoly, podmienenú viacerými objektívnymi skutočnosťami. Príslušné negatívum však nie je výnimočne zaznamenanou črtou galantského pohrebiska, ale drvivej väčšiny nekropol veľkomoravského typu, používaných v priebehu 9. až polovice 10. stor. na území Slovenska. V tomto príspevku vyhodnocovaná lokalita môže preto poslúžiť ako jeden z príkladov odstraňovania nízkej kvality informácií fragmentárne zachovaného materiálu prostredníctvom modelovej rekonštrukcie rozširujúcej tradičnú informačnú škálu.

Ako jeden z východiskových prameňov môže byť na tento účel využitý súhrn informácií, získaný komplexným spracovaním materiálu z veľkomoravských pohrebiskových lokalít zaregistrovaných na území dnešného Slovenska (Hanuliak, v tlači). V jeho databáze figurujú záznamy z 3219 plochých hrobov a jám s telesnými zvyškami zomrelých jedincov z 274 nálezísk lokalizovaných na katastrálnych územiach 151 administratívnych celkov a ich miestnych častí. Na základe špecifických znakov posmrtného zaopatrovania jedincov počas 9.-10. stor. bolo vyčlenených päť typov pohrebiskových lokalít. V ich kolekcii figuruje osamotený hrob, hrob zo sídlisko-

Obr. 27. Jedinci z vyčlenených kategórií na pláne pohrebiska. Legenda: a - detskí jedinci stredného veku; b - nedospelí muži; c - nedospelé ženy; d - dospelí muži; e - dospelé ženy.

vého areálu, jedinec uložený v sídliskovom objekte, pohrebisko a kostolný cintorín. Galantskú nekropolu možno bez akýchkoľvek pochyb zaradiť medzi pohrebiská. Ich určujúcim znakom je sústredené skupinové pochovávanie jedincov spriaznených rôznou formou príbuzenských vzťahov na ploche, ktorá bola zvolená na základe vtedajších kultovorituálnych praktík. Uvedená forma inhumácie patrí v sledovanom období k najčastejším, o čom presvedča 169 známych nálezísk s 2884 registrovanými hrobmi. Z kolekcie vonkajších znakov určujúceho významu býva najčastejšie vyhodnocovaná veľkosť pohrebísk (Dostál 1966, 10; 1980, 290). Tá sa dala orientačne zrekonštruovať v 147 prípadoch. Najpočetnejšiu zložku medzi nimi reprezentujú malé pohrebiská (49,7% prípadov) s 2-20 hrobmi vyhlásenými komunitou minimálne počas stredne dlhého jednogeneačného úseku.

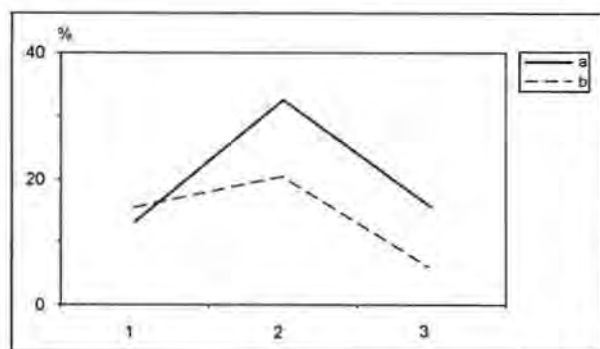
Na základe uvedeného kritéria by do tejto kategórie lokalít patrila aj galantská nekropola. Nemôžno však prehliadnuť, že v tomto prípade nejde o kompletne zachované pohrebisko, ale o fragment s pôvodne vyšším počtom hrobov. K rekonštrukcii jeho pôvodného rozsahu sa dajú využiť iba nepriame indície. Do ich kolekcie patrí umiestnenie hrobov v rámci odkrytej časti. Určujúca je pritom ich okrajová poloha, doplnená informáciami o ľudských kostiach z porušených hrobov v priestore južného okraja pieskovne. Zistenia tohto druhu presvedčajú o pochovávaní pokračujúcim mimo zistenej plochy, prakticky vo všetkých smeroch. Podľa zaznamenatej hustoty a štandardného tvaru pohrebiskových lokalít v analogickom terénnom prostredí možno usúdiť, že areál využitý na pochovávanie s veľkou pravdepodobnosťou nepresiahol plochu cca 500 m². Archeologicky preskúmaný fragment, s plochou 160 m², by z niekdajšej rozlohy predstavoval 32%. Vo zvyšnej časti by sa pri priemernenej hustote (6 hrobov na 100 m²), zníženej najmä v okrajových úsekoch nekropoly, mohlo nachádzať zhruba ďalších 20 hrobov. Ich celkový počet zrejme nebol vyšší ako 36. Aj za daného stavu sa galantské pohrebisko presúva z kategórie malých do skupiny stredne veľkých nekropol. Ich charakteristiku spresňujú údaje o tom, že takýto areál, s 21-60 hrobmi, bol počas stredne dlhého dvojgeneračného úseku zaplnený hrobmi členenými do viacerých skupín. Galantské pohrebisko sa mohlo pôvodne skladať z piatich až šiestich skupín hrobov. Jeho počiatky akiste siahali do rámca posledných dvoch decenií 9. stor. a pochovávaciu komunitu za daných pomerov tvorilo 22-28 súčasne žijúcich jedincov. Pri priemernej početnosti piatich členov v rodine by to predstavovalo štyri až päť rodín, čo neprotirečí predpokladanému počtu skupín hrobov. Na zákla-

de dosiaľ pertraktovaných údajov je viac než isté, že nešlo o veľkorodiny, ale o individuálne jednogeneačné alebo neúplné dvojgeneračné rodinné zväzky. Aj napriek zdanlivej realite predchádzajúcich zistení je potrebné upozorniť na to, že výsledné cifry predkladajú idealizovanú a štatisticky priemernú podobu demografického obrazu populácie. Uvedená metodika prepočtov tvorí však jednu z mála príležitostí poskytujúcich aspoň rámcovú informáciu o nekompletne odkrytých a rôznou mierou zničených nekropolách (Nemeskéri 1972, 13-17; Stloukal 1971, 3, 6).

Skupinu stredne veľkých pohrebísk z územia Slovenska tvorí celkom 48 lokalít, predstavujúcich medzi pohrebiskami s určiteľnou veľkosťou 32,6%. Okrem štyroch z nich (8,3% prípadov), preskúmaných komplexnejšie alebo vcelku, musela byť veľkosť zvyšných 44 lokalít rekonštruovaná na základe nepriamych indícií. Skupinu malých pohrebísk tvorí celkom 73 lokalít, ktoré predstavujú medzi pohrebiskami s určiteľnou veľkosťou 49,7%. Z nich bolo 19 nekropol (26% prípadov) preskúmaných komplexnejšie alebo vcelku. Z uvedeného prehľadu vyplýva, že pre veľkomoravské obdobie sú príznačné rozsahom malé až stredne veľké pohrebiská (spolu 82,3% prípadov), známe vo vysoko fragmentárnom stave. Oba uvádzané vzájomne súvisiace momenty však sotva môžu byť zásadnejším spôsobom dotvorené iba účinkom negatívnych vplyvov, sprevádzaných obmedzenými výkopovými možnosťami a recentným zničením pohrebiskových areálov.

Výsledné štatistické prepočty presvedčajú o reálnom základe ich podstaty. Jedno z možných vysvetlení môže ponúknuť v náznakoch zachytená previazanosť veľkosti registrovaných pohrebísk s charakterom prírodného prostredia. V priestore Podunajskej roviny majú obe veľkostné kategórie vcelku stabilné zastúpenie. V severnejšie umiestnených pahorkatinových až kopcovitých terénoch nadobúdajú prevahu lokality s nižším počtom hrobov. Vcelku logicky možno predpokladať, že daný stav mohli ovplyvniť menej vhodné klimatické a pedologické pomery, ktoré prostredníctvom výnosnosti hospodárskych aktivít zásadnejším spôsobom limitovali veľkosť komunít (Le Goff/Schmitt 1999, 565). Pri ich nižšom výslednom efekte sa však menej početné komunity mohli ocitnúť vo výhode pre svoju väčšiu mobilnosť. S menšími problémami mohli v príslušných mikroregiónoch striedať areály po vyčerpaní obhospodarovaných poľností.

Dominanciu vo výskyte rozsahom malých a stredne veľkých pohrebísk mohla v nemalej miere ovplyvniť aj širšia škála zmien, ktorá v naddunajskom priestore od začiatku 9. stor. sprevádzala feudalizačný proces. Jeho účinky v koncentrovanej po-

Obr. 28. Výskyt pohrebísk rôznej veľkosti v priebehu pochovávaní. 1 - starší úsek veľkomoravského obdobia; 2 - mladší úsek veľkomoravského obdobia; 3 - po veľkomoravské obdobia. Legenda: a - malé pohrebisko; b - stredne veľké pohrebisko.

dobe zasiahli najmä výrobnú sféru, obmedzenú v danej epoche na poľnohospodársku produkciu. Enormne výrazný dopyt po legálne odnímateľnom nadprodukte sa musel pri vtedajšej technickej úrovni poľnohospodárskych prác a výnosnosti polí riešiť iba na úkor extenzivity (Kučera 1974, 39, 42; Ratkoš 1988, 97-99). Jej nástup uľahčilo uvoľnenie väzieb patriarchálno-rodového systému. Pri segmentácii rodinných zväzkov dochádzalo prostredníctvom týchto momentov k odchodu nemalej časti členov do novozaložených osád a k obrábaniu panenskej pôdy v okolí (Le Goff/Schmitt 1999, 516-518, 565-571). V porovnaní s kumulovaným výskytom pohrebiskových lokalít z obdobia avarskeho

kaganátu v južnejších regiónoch (Zábojník 1995, obr. 1) sa počas 9.-10. stor. v krátkodobejšom časovom horizonte dotvorila rozptýlená forma osídlenia, založená menejpočetnými komunitami, ktorá však rovnomernejšie pokrývala západnú časť územia Slovenska (Hanuliak 1996, obr. 1).

Opodstatnenosť predchádzajúcich názorov v hrubých rysoch potvrdila interpretácia rámcového datovania reprezentantov oboch analyzovaných kategórií veľkomoravských nekropol. Vďaka nej sa ukázalo, že menšia polovica lokalít založených počas staršieho úseku veľkomoravského obdobia zanikla. Zvyšná časť sa kontinuálne používala aj naďalej a v priebehu mladšieho úseku veľkomoravského obdobia dosiahla vrcholové zastúpenie. Podľa celkového počtu hrobov pritom prerástla do kategórie stredne veľkých nekropol. V tomto štádiu na väčšine z nich pochovávanie zaniká v dôsledku presídlenia komunity do inej polohy. Ich veľkosť iba výnimočne prerástla do početnejších celkov s vyše 61 hrobmi, ktoré sú typické pre veľké pohrebiská. Oveľa častejšie sa však v procese segmentácie od pôvodnej komunity odčleňovali ekonomicky nadbytočné skupiny, ktoré zakladali nové osady a k nim patriace pohrebiská. Tento proces, doložený vysokým výskytom malých pohrebísk, vrcholí počas mladšieho úseku veľkomoravského obdobia. Zhruba tretinová časť osád spomedzi týchto lokalít sa pri ďalšom používaní počas po veľkomoravského obdobia zväčšovala na stredne veľké pohrebiská (obr. 28). Do ich nepočetnej kolekcie patrí aj galantské pohrebisko.

LITERATÚRA

- Ácsadi/Nemeskéri 1970 - Gy. Ácsadi/J. Nemeskéri: History of Human Span and Mortality. Budapest 1970.
- Bach/Dušek 1971 - H. Bach/S. Dušek: Slawen in Thüringen. Weimar 1971.
- Bakay 1975 - K. Bakay: A X-XI. századi magyar köznép temetkezési rendjének agyik változata. Somogyi Múz. Közl., 1975, 23-47.
- Bednárík 1939 - R. Bednárík: Príspevok k pohrebným zvykom slovenského ľudu. Národopis. Sbor. 1, 1939, 54-94.
- Bialeková 1982 - D. Bialeková: Slovanské pohrebisko v Závade. Slov. Arch. 30, 1982, 123-157.
- Budinský-Krička 1959 - V. Budinský-Krička: Slovanské mohyly v Skalici. Arch. Slov. Fontes 2. Bratislava 1959.
- Černý 1995 - V. Černý: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu. Arch. Rozhledy 47, 1995, 301-313.
- Čilinská 1966 - Z. Čilinská: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- Čilinská 1973 - Z. Čilinská: Dve predveľkomoravské pohrebiská v Šali, okr. Galanta. Arch. Rozhledy 25, 1979, 527-539.
- Dostál 1966 - B. Dostál: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha 1966.
- Dostál 1975 - B. Dostál: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno 1975.
- Dostál 1980 - B. Dostál: Typy pohřebišť 9.-10. století na Moravě a jejich vztah k jednotlivým typům sídlišť. Sborník Prací Fil. Fak. Brno E 25, 1980, 290-293.
- Dölger 1925 - F. J. Dölger 1925: Sol Salutis, Gebet und Gesang im christlichen Altertum. Münster 1925.
- Eisner 1952 - J. Eisner: Devínska Nová Ves. Bratislava 1952.
- Eisner 1966 - J. Eisner: Rukověť slovanské archeologie. Praha 1966.
- Frolíková-Kaliszová 2000 - D. Frolíková-Kaliszová: Pokus o analýzu slovanského pohřebiště v Praze-Motole. Pam. Arch. 91, 2000, 201-249.
- Geisler 1984 - M. Geisler: Slovanské kostrové hroby z Tvarožné (okr. Brno-venkov). Arch. Rozhledy 36, 1984, 490-497.
- Hanuliak 1990 - M. Hanuliak: Aussagefähigkeiten archäologischer Quellen aus Flagräberfeldern des 9.-12. Jahrhunderts. Slov. Arch. 38, 1990, 147-191.

- Hanuliak 1992* - M. Hanuliak: Gräberfelder der slawischen Population im Gebiet der Westslowakei. *Slov. Arch.* 40, 1992, 243-308.
- Hanuliak 1993* - M. Hanuliak: Pohrebisko slovanskej populácie z 10. storočia v Bučanoch. *Slov. Arch.* 41, 1993, 83-112.
- Hanuliak 1994* - M. Hanuliak: Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10.-11. storočia (Archeologicko-historické vyhodnotenie). Nitra 1994.
- Hanuliak 1996* - M. Hanuliak: Gräberfelder aus dem 9.-12. Jh. in der Slowakei aus der Sicht geographisch-statistischer Anzeiger. In: D. Bialeková/J. Zábojník (Hrsg.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Bratislava 1996, 333-352.
- Hanuliak 1997* - M. Hanuliak: K poznatkom zo štúdia pohrebného ritu vo veľkomoravskom období. In: R. Marsina/A. Ruttkay (ed.): *Svätopluk 894-1994*. Nitra 1997, 65-70.
- Hanuliak 1998* - M. Hanuliak: Vampirizmus na pohrebiskách z prelomu včasného a vrcholného stredoveku. *Hieron* 3, 1998, 102-105.
- Hanuliak 1999* - M. Hanuliak: Život vidieckeho obyvateľstva v 9.-12. storočí podľa výpovede pohrebiskového materiálu. *Arch. Hist.* 24, 1999, 59-66.
- Hanuliak 2000-2001* - M. Hanuliak: Pohansko-kresťanský synkretizmus a jeho prejavy na nekropolách z mladšieho úseku včasného stredoveku. *Stud. Arch. Slov. Mediaev.* 3-4, 2000-2001, 109-124.
- Hanuliak, v tlači* - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská a pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Bratislava, v tlači.
- Hanuliak/Rejholcová 1999* - M. Hanuliak/M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Vyhodnotenie. Bratislava 1999.
- Horváthová 1975* - E. Horváthová: Zvykoslovie a povery. In: *Slovensko*. I. ud 3/II. Bratislava 1975, 985-1030.
- Horváthová 1993* - E. Horváthová: Predstavy o posmrtnom živote a korelácií s pohrebnými obradmi. In: E. Krekovič (zost.): *Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava 1993, 60-67.
- Horváthová 1995* - E. Horváthová: Apotropajné predmety. In: J. Botík/J. Slavkovský (ed.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* 2. Bratislava 1995, 21.
- Hrubý 1955* - V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách. Praha 1955.
- Hrubý 1965* - V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravský Velehrad. Praha 1965.
- Chropovský 1957* - B. Chropovský: Slovanské pohrebisko z 9. stor. vo Veľkom Grobe. *Slov. Arch.* 5, 1957, 174-239.
- Ištók/Ižóf 1990* - P. Ištók/J. Ižóf: Podmienky vzniku a vývoja osídlenia krajiny dolného toku Váhu vo svetle geografických a archeologických prieskumov. *Štud. Zvesti AU SAV* 26, 1990, 145-168.
- Ižóf 1984* - J. Ižóf: Záchrané výskumy múzea v Galante. *AVANS* 1983, 1984, 93, 94.
- Ižóf 1987* - J. Ižóf: Prírodné pomery. In: J. Ižóf (zost.): *Galanta*. Bratislava 1987, 9-20.
- Jágerová 2001* - M. Jágerová: Slovenský pohreb. In: J. Botík (zost.): *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitým zreteľom na etnickú a konfesnú mnohotvárnosť*. Bratislava 2001, 13-31.
- Kovács 1994* - L. Kovács: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Szabolcs. Budapest 1994.
- Kralovánszky 1968* - A. Kralovánszky: The Paleosociographical Reconstruction of the Eleventh Century Population of Képuszta. *Janus Pannonius Múz. Évk.* 13, 1968, 75-116.
- Kraskovská 1955* - L. Kraskovská: Slovanské pohrebište v Bratislave-Karlovej Vsi. *Slov. Arch.* 3, 1955, 235-243.
- Kraskovská 1963* - L. Kraskovská: Slovanské pohrebisko v Devíne (Staré vinohrady). *Slov. Arch.* 11, 1963, 391-406.
- Kraskovská 1969* - L. Kraskovská: Slovanské pohrebisko v Kopčanoch. *Zbor. SNM* 63. *Hist.* 9, 1969, 53-74.
- Kraskovská/Paulík 1978* - L. Kraskovská/J. Paulík: Veľkomoravské pohrebisko v Tvrdošovciach. *Zbor. SNM. Hist.* 18, 1978, 83-119.
- Krumphanzlová 1964* - Z. Krumphanzlová: Zvláštnosti ritu na slovanských pohřebištích v Čechách. *Vznik a Počátky Slovanů* 5, 1964, 177-212.
- Krumphanzlová 1972* - Z. Krumphanzlová: Die Ausstattung der Burgwallzeitfriedhöfe in Böhmen und ihre Bedeutung. *Vznik a Počátky Slovanů* 7, 1972, 179-206.
- Kučera 1974* - M. Kučera: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava 1974.
- Le Goff/Schmitt 1999* - J. Le Goff/J.-C. Schmitt: *Encyklopédia stredoveku*. Praha 1999.
- Marešová 1983* - K. Marešová: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno 1983.
- Měřinský 1985* - Z. Měřinský: Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích. Brno 1985.
- Měřinský/Unger 1990* - Z. Měřinský/J. Unger: Velkomoravské kostrové pohřebiště u Morkůvek (okr. Břeclav). In: *Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka*. Brno 1990, 360-400.
- Müller 1992* - R. Müller: Gräberfeld und Siedlungsreste aus der karolingerzeit von Zalasabar-Dezsősziget. In: *Die karolingerzeit im unteren Zalat*. Antaeus 21, 1992, 271-336.
- Nemeskéri 1972* - J. Nemeskéri: Die archäologischen Voraussetzungen paläodemographischen Forschungen. *Prähist. Zeitschr.* 47, 1972, 259-280.
- Niederle 1916* - L. Niederle: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů. II/1. Praha 1916.
- Paulů 1971* - I. Paulů: Pražská keramika 12. a 13. století. Praha 1971.
- Pleiner 1962* - R. Pleiner: Staré evropské kovářství. Praha 1962.
- Pramene 1989* - D. Bialeková (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia*. I. Bratislava, hlavné mesto SSR a západoslovenský kraj. Nitra 1989.
- Ratkoš 1988* - P. Ratkoš: Slovensko v dobe veľkomoravskej. Košice 1988.
- Rejholcová 1974* - M. Rejholcová: Pohrebisko z 10.-12. storočia v Nových Zámkoch. *Slov. Arch.* 22, 1974, 435-464.
- Rejholcová 1982* - M. Rejholcová: K problematike severnej hranice výskytu tzv. belobrdskej kultúry. *Slov. Arch.* 30, 1982, 199-209.
- Rejholcová 1992* - M. Rejholcová: Veľkomoravské pohrebisko v Lefantovciach. *Štud. Zvesti AU SAV* 28, 1992, 251-276.
- Ruttkay 1976* - A. Ruttkay: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). *Slov. Arch.* 24, 1976, 245-395.
- Sláma 1970* - J. Sláma: Příspěvek k dějinám českého hrdčství 9. a 10. století. *Sborník. Národ. Muz. Praha* 24, 1970, 157-165.
- Stloukal 1971* - M. Stloukal: Paleodemografie v Československu. *Hist. Demogr.* 5, 1971, 3-14.
- Stloukal/Vyhnánek 1976* - M. Stloukal/L. Vyhnánek: Slované z veľkomoravských Mikulčic. Praha 1976.
- Szabó 1976* - J. Gy. Szabó: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. *Egri Múz. Évk.* 14, 1976, 17-79.
- Szabó 1980* - J. Gy. Szabó: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. *Egri Múz. Évk.* 16-17, 1980, 45-124.
- Szőke 1956* - B. Szőke: Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. *Stud. Slavica* 2, 1956, 119-155.

Szöke 1992 - B. M. Szöke: Karolingerzeitliche Gräberfeld I-II von Garabonc-Ófalu. In: Die karolingerzeit im unteren Zalatal. Antaeus 21, 1992, 41-203.

Šolte 1966 - M. Šolte: Stará Kouřim a projevy velkomoravské kultury v Čechách. Praha 1966.

Tettamanti 1975 - S. Tettamanti: Temetkezési szokások a X-XI. sz.-ban a Kárpát-medencében. Stud. Comitatus 3, 1975, 79-122.

Točík 1970 - A. Točík: Pohrebný rítus na včasnostredovekých pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove. Slov. Arch. 18, 1970, 29-55.

Vencl 1973 - S. Vencl: Časné slovanské osídlení v Běchovicích, o. Praha-východ. Pam. Arch. 64, 1973, 340-385.

Zábojník 1995 - J. Zábojník: Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des awarischen Kaganats. Slov. Arch. 43, 1995, 205-336.

Rukopis prijatý 12. 12. 2002

PhDr. Milan Hanuliak, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

PhDr. Jozef Ižóf
Dlhá nad Váhom 196
SK-927 05 Šaľa 5

Das großmährische Gräberfeld in Galanta (Zu Rekonstruktionsmöglichkeiten der Erkenntnisse aus Fragmenten großmährischer Gräberfelder)

M i l a n H a n u l i a k - J o z e f I ž ó f

ZUSAMMENFASSUNG

Im Beitrag ist in geschlossener Form das Material präsentiert, das bei der archäologischen Abdeckung des großmährischen Gräberfeldes im Intravillan von Galanta gewonnen wurde (Abb. 1-5). Sechzehn Körpergräber bilden den Teil eines ursprünglich größeren Gräberfeldes, das während des 9.-10. Jh. benutzt wurde. Sein Areal befand sich auf dem Gipfelteil einer Düne (Abb. 6). Bei der archäologischen Grabung konnte lediglich sein Fragment freigelegt werden (Abb. 7). Die Gräber waren zu drei Gruppen konzentriert, die durch freie Streifen voneinander abgeteilt waren. Die gruppenartigen Zusammenschlüsse (I-III) informieren darüber, dass bei der Unterbringung der Gräber die diffuse Art appliziert wurde. Im Rahmen der Gruppen waren die Gräber paarweise, zu dritt untergebracht, oder erschienen sie alleinstehend.

Sämtliche verzeichneten Grabgruben wiesen rechteckige Grundrisse auf. Ihre Ecken waren auf verschiedene Weise gerundet. Die Wände senkten sich senkrecht wie auch mäßig schräg zur geraden Sohle. Typisch sind diese Merkmale für ein weniger kompaktes sandiges Milieu. Lediglich in zwei Gräbern wurde eine sich senkende Sohle erfasst. Bei den Längen und Breiten der Grabgruben bestätigte sich ihre Abhängigkeit von den Körpermaßen der Bestatteten. Bei den Tiefen und Kubaturen erwies sich ihre Verknüpfung mit dem Geschlecht und Alter der Individuen und mit ihrer Vermögensstellung (Abb. 8-12). Von den Innengestaltungen der Grabgrube erfasste man lediglich eine Vierpfostenkonstruktion, die im Grab 3 nachgewiesen wurde (Abb. 2: A). Diese Konstruktion war zu einer Stütze für die horizontale

Unterbringung einer Holzüberdeckung vorbestimmt. In diesem Grab befand sich ein erwachsenes Individuum jüngeren Alters, dessen Bestattungsinventar im Rahmen der Fundstelle die wertvollste Fundkollektion darstellt. In drei Gräbern (Nr. 10, 12, 15) wurden die Verstorbenen offenbar in Einhüllungen aus organischem Material bestattet (Abb. 13). Unterschiede in der Lage des Kopfes (Abb. 14), der unteren und oberen Gliedmaßen (Abb. 15; 16) sind verschieden zahlreich. Darüber bestehen keine Zweifel, dass die verzeichnete Verschiedenartigkeit durch ein verschiedenes Maß mehrerer naturgegebener Ursache und zufälliger Einflüsse beeinflusst gewesen sein konnte. Andere müssen mit einer beabsichtigten Tätigkeit der Hinterbliebenen verknüpft werden. Im Großteil der Fälle wies die Unterschiedlichkeit der verzeichneten Lagen keinen tieferen Sinn und Zweck im Bestattungsritus auf. Eine einzige Ausnahme bilden die ausgeprägten Formen von Abweichungen in der Lage der oberen Gliedmaßen, die den Vorstellungen der Hinterbliebenen über die Zurichtung der Leichname in nachgroßmährischer Zeit entsprachen. Äußerungen einer abweichenden Bettungsart der Leichname verzeichnete man in fünf Gräbern (1, 2, 4, 13, 14). Ihre Lagen zeugen davon, dass sie nicht zufällig entstanden sind. Sie demonstrieren das Ergebnis einer absichtlichen Tätigkeit der Hinterbliebenen, nämlich mit Hilfe von ihnen die schädlichen Fähigkeiten der Individuen zu beseitigen. Aktivitäten dieser Art gehören in die Gruppe von Maßnahmen gegen vampirischen Charakters. Ihre Hauptsendung bestand darin, das verdächtige Individuum im Grabe zu verschließen oder unbeweglich zu

machen. Der Hauptazimut der Gräberorientierung in W-O-Richtung war durch religiös-rituelle Aspekte bestimmt. Ihr Wesen ging vom Streben aus, den Verstorbenen in eine Lage zu betten, deren Linie mit dem Kopf zu den Stellen der untergehenden Sonne gerichtet sein sollte, wo nach den damaligen Vorstellungen das Jenseits lag. Mäßige Abweichungen nach Süden oder Norden hielt man für keine unzulässige Störung des applizierten Grundsatzes.

Beigetragen haben konnte zu ihrer Entstehung die Geländekonfiguration. Der Azimut 0-W, NNW-SSO wurde deshalb erwählt, damit der postmortale Weg dieser Bestatteten nicht vom Jenseits weggeneigt sei, wohin die makellosen Mitglieder der Kommunität pilgerten (Abb. 20; 21).

Bestattungsinventar wiesen acht Gräber auf. Seine Kollektion bestand aus 18 Exemplaren von fünf grundlegenden Typen (Abb. 22; 23). Unter den täglichen Gebrauchsgegenständen und Werkzeugen waren am häufigsten Messer vertreten. Sie wurden aus vier Gräbern gewonnen. Zwei Messer befanden sich in Gräbern erwachsener Männer, eines war die Beigabe einer erwachsenen Frau. Bei einer jugendlichen Frau handelte es sich nur um ein Klingenfragment, das praktisch nicht ausnützbare, aber magische Bedeutung hatte. Zwei Zündsteine stammen auch aus Männergräbern. Zu den Toten hatte man sie ohne einen Feuerstahl abgestellt. In einem Falle ergab ein derartiges Grab auch ein Rasiermesser. Einen einzigen Vertreter des Schmuckes bildeten auf dem Gräberfeld von Galanta vier Ohrringe zweier unterschiedlicher Typen, die aus zwei Gräbern gewonnen wurden. Es handelt sich um schlichte Ohrringe aus Bronzedraht und um ein silbernes Exemplar mit einem Anhänger. Gefunden wurden sie bei Personen weiblichen Geschlechtes.

Den zahlreichsten Verband des Bestattungsinventars repräsentieren Tongefäße, von denen sieben Exemplare aus fünf Gräbern gewonnen wurden. In zwei von ihnen hatte man zwei ganze Gefäße untergebracht. Eines der Gefäße von ihnen war absichtlich zerschlagen. Sämtliche Tongefäße wiesen eine topfförmige Gestalt auf. In der Verzierung, in der Tektonik der Gefäße, in der Zusammensetzung der Keramikmasse, in der Art der Drehung auf der Scheibe und in der Qualität der Brennung verzeichnete man eine Menge von Unterschieden, die den Inhalt zweier unterschiedlicher Qualitäten bilden. Abhängig war ihre Existenz von der Herstellungsweise, die beeinflusst war von der beabsichtigten praktischen Verwendung. Die höheren, namentlich zum Kochen vorbestimmten Gefäße, waren einer stärkeren Temperatur- und mechanischen Belastung ausgesetzt. Ihrer Herstellung wurde daher eine größere Aufmerksamkeit gewidmet, was bei der spezialisierten handwerklichen Herstellung der Fall war. Die niedrigen und mittelhohen Gefäße, die gewöhnlich beim Tischen verwendet wurden, repräsentieren eine einfache Nutzkeramik ohne Ansprüche an technische Qualität und Widerstandsfähigkeit. Diese Serie der Erzeugnisse trägt Merkmale der häuslichen Kleinproduktion. Es ist dabei beachtenswert, dass plastische Bodenzeichnungen gerade auf dieser Gruppe von Exemplaren erfasst wurden. In das absichtlich zerschlagene Gefäß hatte man keine Wegzehrung für den Toten abgestellt. Verwendet wurde das Gefäß am ehesten bei der zeremoniellen Reinigung des Leichnams mit Weihwasser. Dieses keramische Exemplar musste nach der Zeremonie absichtlich zerschlagen werden, weil es während der Handlung mit dem unreinen Körper des Verstorbenen in Kontakt gekommen war.

Die Bestattungszeit auf dem untersuchten Teil der Nekropole kann in den Abschluss des jüngeren großmährischen Zeitabschnittes angesetzt werden (d. h. der ältere Bestattungshorizont) und ebenfalls in den älteren nachgroßmährischen Zeitabschnitt (d. h. der jüngere Bestattungshorizont). Die Projektierung der

bestimmten Angaben in den Gräberfeldplan bot eine Information darüber, dass die Keime der drei erarbeiteten Gräbergruppen bereits während des älteren Bestattungshorizontes entstanden sind (Abb. 24). Im Verlauf des nachgroßmährischen Zeitabschnittes schlossen sich an die älteren Gräber in den Randteilen neue Grabverbände an. Nach dem Ausdrücken der relativ-chronologischen Rückschlüsse in absoluten Angaben und ergänzt mit dem Wert der standardmäßigen frühmittelalterlichen Sterblichkeit, skizziert sich eine reale Voraussetzung über die Bestattung auf der analysierten Lokalität innerhalb von 20-25 Jahren in der Zeit von ca. der 20-er bis 40-er Jahre des 10. Jh. Die Kommunität konnten ca. 20 gleichzeitig lebende Individuen gebildet haben. Die Gegenstände des Bestattungsinventars in der Zahl von 18 Exemplaren der fünf Haupttypen, die aus acht Gräbern gewonnen wurden, deuten an, dass es sich um eine Nekropole aus der Kategorie von Dorfsiedlungen des agraren Typs handelt. Charakteristische Bestandteile der Gegenstände des Bestattungsinventars skizzieren im Allgemeinen ein reales Bild über die religiösen, für die vorchristliche Zeit typischen Vorstellungen der bestattenden Population.

Zu seinen charakteristischen Begleitmerkmalen gehört auch die Ausstattung des Verstorbenen mit solchen Gegenständen der materiellen Kultur, die ihnen bei der Reise in das Jenseits dienen sollte. Die Intensität der Applikation beider Formen der gegenvampirischen Praktiken entspricht der chronologischen Position des Gräberfeldes wie auch dem Niveau der gestörten Stabilität im Bereich des Überbaues. Die zugänglichen Verbände des Gräberfeldmaterials sind global für die autochthone slawische Bevölkerung typisch. Den einzigen Nachweis über Kontakte dieser Population mit Angehörigen des magyarischen Ethnikums bieten drei Fälle ausgeprägter Formen von Abweichungen in der Bettung der oberen Gliedmaßen. Zu ihrer Übernahme kam es offenbar im Rahmen nachbarlicher Kontakte zwischen den Angehörigen beider, während der ersten Hälfte des 10. Jh. im Rahmen der gegebenen Mikroregion lebenden Ethnika. Das Fehlen von Belegen über die Einsickerung weiterer anders-ethnischer Elemente von osteuropäischer Provenienz schließt die Möglichkeit engerer Kontakte auf der Basis von verwandtschaftlichen Beziehungen aus. Im Gegenteil, alles spricht dafür, dass die Entwicklung im Bereich der traditionellen Elemente der materiellen Kultur und der Bestattungssitten kontinuierlich ohne fremdartige Eingriffe von außen voranschritt. Untypisch ist vom demographischen Gesichtspunkt in der Kollektion von Galanta die niedrige Vertretung von kindlichen Individuen und die hohe Vertretung von jugendlichen Individuen, ergänzt mit einem ausgeprägten Übergewicht erwachsener Männer über Frauen (Abb. 25). In die Augen sticht auch nach der Aufteilung der Bestatteten in die zugehörigen Alterskategorien, z. B. der untypische Höhepunkt der Sterblichkeit, der bei erwachsenen Männern jüngeren Alters erfasst wurde. Bei Frauen fehlen wieder Individuen höheren Alters, bei Kindern Individuen des jüngeren und höheren Alters (Abb. 26). Es ist ganz gut möglich, dass das Wesen der angeführten Verzerrungen auf die fragmentarische Freilegung der Lokalität zurückzuführen ist.

Mehrere der angeführten Erkenntnisse stellen einen geringen Beitrag dar. Als einer der Hauptgründe der festgestellten Mängel ist die Bruchstückhaftigkeit der Freilegung der Nekropole zu bezeichnen, die durch mehrere objektive Tatsachen bedingt war. Ausgenutzt werden muss zu ihrer Ergänzung die Summe von Informationen, die durch die komplexe Bearbeitung des Materials aus großmährischen Gräberfeldern gewonnen wurden, die im Gebiet der heutigen Slowakei registriert sind. Die Fundstelle von Galanta kann ohne jeden Zweifel zu Gräberfeldern gerechnet werden.

Ausnützbar sind zur Rekonstruktion ihres ursprünglichen Ausmaßes lediglich indirekte Indizien. Nach der Unterbringung der Gräber und ihrer Dichte kann geurteilt werden, dass das im ursprünglichen Ausmaß genutzte Areal mit großer Wahrscheinlichkeit nicht eine Fläche von ca. 500 m² überschritt, das durch die Ausmaße 25 x 20 m gegeben war. Das archäologisch untersuchte Fragment von 160 m² Ausmaß würde vom ursprünglichen Ausmaß 32% darstellen. Im restlichen Teil konnten sich bei der durchschnittlichen Dichte ungefähr weitere 20 Gräber befunden haben. Ihre Gesamtzahl belief sich offenbar nicht auf mehr als 36. Auch beim gegebenen Stand verschiebt sich das Gräberfeld von Galanta aus der Kategorie der kleinen in die Gruppe der mittelgroßen Nekropolen. Kennzeichnend ist für beide Größenkategorien der großmährischen Nekropolen der hohe fragmentarische Stand, der auf 82,3% berechnet ist. Eine der Ursachen des hohen Anteils der kleinen und mittelgroßen Gräberfelder in

hoher gelegenen Gebieten konnten weniger geeignete klimatische und pedologische Verhältnisse gewesen sein. Diese limitierten mittels der niedrigeren Erträge der wirtschaftlichen Aktivitäten auf grundsätzlichere Weise die Größe der Gemeinschaften. Im geschlossenem großmährischen Siedlungsraum bildeten die Ursache des festgestellten Standes zahlreiche Veränderungen, die seit Beginn des 9. Jh. im Norddonauraum den Feudalisierungsprozess begleiteten. Ihre Ursachen haben namentlich die Produktionssphäre betroffen, die in der gegebenen Zeit auf die landwirtschaftliche Produktion beschränkt war. Die enorm ausgeprägte Nachfrage nach einer legalen Absatzmöglichkeit des Überproduktes musste bei dem damaligen technischen Niveau der landwirtschaftlichen Arbeiten und der Erträge der Felder lediglich auf Kosten der Extensivität gelöst werden. Diesen Rückschluss stützt auch die rahmenhafte Datierung der Vertreter der kleinen und mittelgroßen Nekropolen (Abb. 28).

Abb. 1. A - Grab 1; B - Grab 5; C - Grab 2; D - Grab 4.

Abb. 2. A - Grab 3; B - Grab 6.

Abb. 3. A - Grab 7; B - Grab 8; C - Grab 9; D - Grab 12.

Abb. 4. A - Grab 10; B - Grab 11.

Abb. 5. A - Grab 13; B - Grab 15; C - Grab 14; D - Grab 16.

Abb. 6. Plan der Fundstelle mit einem Gräberfeldteil (Raster).

Abb. 7. Plan des untersuchten Gräberfeldteiles.

Abb. 8. Durchschnittswert der Grabgrubentiefen bei Individuen aus den herausgegliederten Kategorien. 1 - kindliche Individuen; 2 - männliche Individuen; 3 - weibliche Individuen.

Abb. 9. Gräber von Individuen aus den herausgegliederten Kategorien mit überdurchschnittlicher Grabgrubentiefe auf dem Gräberfeldplan. Legende: a - männliche Individuen; b - weibliche Individuen; c - kindliche Individuen.

Abb. 10. Durchschnittswert der Grabgrubentiefen bei Individuen aus den herausgegliederten Kategorien. 1 - kindliche Individuen mittlerer Alters; 2 - jugendliche Individuen; 3 - erwachsene Individuen jüngeren Alters; 4 - erwachsene Individuen mittleren Alters; 5 - erwachsene Individuen höheren Alters.

Abb. 11. Durchschnittswert der Grabgrubenvolumen bei Individuen aus den herausgegliederten Kategorien. 1 - kindliche Individuen; 2 - männliche Individuen; 3 - weibliche Individuen.

Abb. 12. Gräber von Individuen aus den herausgegliederten Kategorien mit überdurchschnittlichem Volumen der Grabgrube auf dem Gräberfeldplan. Legende: a - männliche Individuen; b - weibliche Individuen; c - kindliche Individuen.

Abb. 13. Gräber mit innerer Grabgrubengestaltung auf dem Gräberfeldplan. Legende: a - Gestaltung mit Holz; b - Einhüllung des Leichnams mit organischem Material.

Abb. 14. Vorkommen von Bettungsarten der Schädel. 1 - grundlegende Lage auf dem Hinterhaupt; 2 - mäßige Neigung nach links; 3 - mäßige Neigung nach rechts; 4 - auf der linken Schläfe; 5 - auf der rechten Schläfe.

Abb. 15. Bettungsarten der oberen Gliedmaßen der Individuen.

Abb. 16. Vorkommen der Bettungsarten der oberen Gliedmaßen der Individuen (1-5 nach Abb. 15).

Abb. 17. Bettungsarten der oberen Gliedmaßen der Individuen auf dem Gräberfeldplan. Legende: a - grundlegende Lage; b - mäßige Form der Abweichung; c - ausge-

prägte Form der Abweichung; d - unstandardmäßige Lage; e - nicht festgestellte Lage.

Abb. 18. Vertretung von Individuen aus den herausgegliederten Kategorien mit Äußerungen gegen vampirischer Praktiken. 1 - kindliche Individuen; 2 - männliche Individuen; 3 - weibliche Individuen.

Abb. 19. Gräber mit Äußerungen gegen vampirischer Praktiken auf dem Gräberfeldplan. Legende: a - präventive Formen; b - posteriore Formen.

Abb. 20. Vorkommen der Azimute der Gräberorientierung. 1 - SW-NO; 2 - WSW-ONO; 3 - W-O; 4 - NNW-SSO; 5 - ONO-WSW.

Abb. 21. Gräber mit unstandardmäßigem Azimut der Orientierung auf dem Gräberfeldplan. Legende: a - ONO-WSW; b - NNW-SSO.

Abb. 22. Gräber auf dem Gräberfeldplan. Legende: a - Gräber mit Gegenständen des Bestattungsinventars; b - Gräber ohne Gegenständen des Bestattungsinventars.

Abb. 23. Vorkommen der grundlegenden Typen von Gegenständen des Bestattungsinventars. 1 - Messer; 2 - Zündstein; 3 - Rasiermesser; 4 - Ohrring; 5 - Gefäß.

Abb. 24. Innere Chronologie der Bestattung auf dem Gräberfeldplan. Legende: a - jüngerer großmährischer Zeitabschnitt; b - nachgroßmährischer Zeitabschnitt; c - ohne Datierungsmöglichkeit.

Abb. 25. Vertretung der Individuen aus den herausgegliederten Kategorien. 1 - kindliche Individuen; 2 - jugendliche Individuen; 3 - erwachsene Männer; 4 - erwachsene Frauen.

Abb. 26. Vertretung der Individuen aus den herausgegliederten Kategorien. 1 - kindliche Individuen mittleren Alters; 2 - jugendliche Männer; 3 - jugendliche Frauen; 4 - erwachsene Männer jüngeren Alters; 5 - erwachsene Frauen jüngeren Alters; 6 - erwachsene Männer mittleren Alters; 7 - erwachsene Männer höheren Alters.

Abb. 27. Individuen aus den herausgegliederten Kategorien auf dem Gräberfeldplan. Legende: a - kindliche Individuen mittleren Alters; b - jugendliche Männer; c - jugendliche Frauen; d - erwachsene Männer; e - erwachsene Frauen.

Abb. 28. Vorkommen von Gräberfeldern verschiedener Größe im Bestattungsverlauf. 1 - älterer großmährischer Zeitabschnitt; 2 - jüngerer großmährischer Zeitabschnitt; 3 - nachgroßmährischer Zeitabschnitt. Legende: a - kleines Gräberfeld; b - mittelgroßes Gräberfeld.

JUBILEÁ

Životné jubileum PhDr. Zlaty Čilinskej, DrSc.

Nezvyčajným štedrovečerným podarúňkom boli na Vianoce 1932 obdarení rodičia PhDr. Zlaty Čilinskej, DrSc. Otec, dôstojník československej armády, ani matka vtedy iste netušili, akú životnú dráhu si zvolí ich práve narodená dcéra. Tá prežila svoje detstvo v rodných Košiciach a v Prešove, kam bola rodina prinútená presťahovať sa v roku 1938. Práve tam započala jubilantka štúdium na gymnáziu a po návrate do Košíc v roku 1946 v tomto meste dovŕšila stredoškolské vzdelanie. Maturovala v roku 1952 a v októbri toho istého roku začala študovať na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave archeológiu a históriu.

Záujem o včasnostredovekú problematiku sa u jubilantky prejavil už počas vysokoškolského štúdia, dokladom čoho bola aj téma diplomovej práce „Socio-etnografické problémy predveľkomoravskej spoločnosti a pokus o ich riešenie na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi“. Úspešným obhájením tejto diplomovej práce a štátnou záverečnou skúškou ukončila v roku 1957 vysokoškolské štúdium. V októbri toho istého roku začala pracovať ako asistentka, neskôr odborná asistentka, vo Vý-

skumnom pracovnom stredisku Archeologického ústavu SAV v Košiciach, kde sa pod vedením profesora Vojtecha Budinského-Kričku podieľala na viacerých záchranných akciách pracoviska.

Od 1. februára 1959 sa na dlhé roky stala pracovníčkou nitrianskeho pracoviska Archeologického ústavu SAV. Práve s týmto dátumom sú spojené počiatky výraznej vedeckej profilácie jubilantky. Hoci sa začiatky jej odbornej kariéry spájajú s pravekými pamiatkami (kuštanovická kultúra), životné dielo Zlaty Čilinskej predstavujú práce zaoberajúce sa včasnostredovekou etapou našich dejín, presnejšie obdobím avarského kaganátu. Do povedomia odbornej verejnosti vstúpila svojou „avarskou“ prvotinou „Nové nálezy z neskorej doby avarskej na jz. Slovensku“ (Arch. Rozhľedy 12, 1960). Obdobím avarského kaganátu sa, samozrejme, nezaoberala iba teoreticky. Jej početné terénne aktivity sa upriamili na výskumy viacerých rozsiahlych aj menších pohrebísk: 1960 - Radvaň nad Dunajom-Žitavská Tŕň (dnes Radvaň nad Dunajom-Žitava), 1961 a 1962 - Nové Zámky, 1965 až 1968 - Želovce, 1973 - Veľké Kosihy, 1974, 1976 až 1978 - dve pohrebiská v Komárne, 1975 - Cífer-Pác. Realizovala však aj celý

rad menších záchranných akcií a obhliadok porušených hrobov a pohrebísk.

O jej mimoriadnej publikačnej aktivite svedčia monografie „Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky“ (Bratislava 1966), „Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce“ (Bratislava 1973), „Kov v ranoslovanskom umení“ (Bratislava 1981), „Slovania a avarský kaganát. Výpoveď staroslovanského pohrebiska v Želovciach“ (Bratislava 1992), veľký počet rozsiahlych štúdií, článkov a celý rad menších príspevkov. Predovšetkým monografické spracovanie pohrebiska v Nových Zámkoch možno pre jeho ucelenosť a detailné analýzy smelo porovnávať s významným dielom maďarskej bádatelky obdobia avarského kaganátu I. Kovrig (Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest 1963), ktoré sa stalo prelomom vo vývoji poznatkov z daného obdobia. Práve vyhodnotenie pohrebiska v Nových Zámkoch bolo témou kandidátskej dizertácie Zlaty Čilinskej „Pohrebisko v Nových Zámkoch a jeho postavenie na strednom Dunaji v 7.-8. storočí“ (Nitra 1964). Po jej úspešnej obhajobe dňa 22. 3. 1965 v Prahe jubilantke udelili vedeckú hodnosť CSc. O rok neskôr (1966) získala Z. Čilinská vedeckú hodnosť PhDr.

Ako popredná odborníčka pre otázky včasnostredovekého vývoja sledovala v širokom zábere domácu, ale predovšetkým inojazyčnú literatúru zaoberajúcu sa danou problematikou. Dokladajú to početné recenzie dôležitých monografií významných autorov pre domáce, ako aj zahraničné periodiká.

Zlata Čilinská ako uznávaná znalkyňa obdobia avarského kaganátu sa zúčastnila viacerých vedeckých kongresov, konferencií, sympózií a kolokvií doma i v zahraničí, na ktorých predniesla celý rad podnetných referátov.

Počas štvormesačného študijného pobytu, ktorý absolvovala v roku 1989 v Römisch-Germanisches Zentralmuseum v Mainzi (SRN), riešila jubilantka tému „Stand der archäologischen Erforschung des awarischen Kaganats in der Slowakei“.

Za vyvrcholenie jej vedeckej kariéry možno považovať doktorskú dizertáciu „Južné Slovensko v dobe avarského kaganátu“, ktorú úspešne obhájila 29. 3. 1994 a získala tak vedeckú hodnosť DrSc.

Za svoje vedecké aktivity a nepopierateľné zásluhy o rozvoj archeologického bádania na Slovensku obdržala Zlata Čilinská viaceré vyznamenania a ocenenia. V roku 1978 jej bola udelená Pamätná medaila SAV pri príležitosti 25. výročia Slovenskej akadémie vied. Pri príležitosti životného jubilea bola vyznamenaná Pamätnou medailou Slovenského národného múzea a tiež titulom vzorný pracovník SAV. Za výraz ocenenia jej aktivít pri výskume pohrebísk v Komárne a jeho okolí možno považovať Pamätnú medailu Oblastného podunajského múzea, ktorá bola vydaná pri príležitosti 100. výročia vzniku múzea v Komárne.

Životné dielo jubilantky sa neobmedzilo iba na terénno-teoretické aktivity. Je v ňom zahrnutá aj popularizácia archeológie a jej výsledkov širokej pospolitosti. Výrazným spôsobom participovala na rozsiahlej výstave „Veľká Morava“, ktorá bola prezentovaná verejnosti v rokoch 1963-1964 v Brne, resp. v Nitre, a tiež pri budovaní klenotnice v Archeologickom ústave SAV v Nitre. Bibliografia Zlaty Čilinskej obsahuje viaceré populárno-vedecké články v rôznych novinách a časopisoch, nie však celý rad prednášok v školách a múzeách, v ktorých prezentovala súčasné pohľady na dejiny našich slovanských predkov. Do tejto oblasti patria tiež jej prednášky na Univerzite tretieho veku v Košiciach. Azda aj preto možno konštatovať: je šťastím pre slovenskú archeológiu zaoberajúcu sa problematikou včasného stredoveku, že na jej profilovaní sa výraznou mierou jubilantka podieľala.

PhDr. Zlata Čilinská, DrSc., odišla do zasluženého dôchodku 1. marca 1995. Tento dátum, znamenajúci formálne ukončenie jej vedeckej kariéry, mohol byť možno aj preto takým jednoznačným predelom v živote jubilantky, že ako jedna z mála osobností slovenskej archeológie zanechala po sebe „poupratovaný stôl“. Výsledky jej početných terénnych aktivít nezostali v priečinku písacieho stola, ale boli v úplnosti publikované.

Meno Zlaty Čilinskej ostane trvalo späté s úspechmi slovenskej archeológie druhej polovice 20. storočia. V mene jej bývalých spolupracovníkov, kolegov a priateľov jej želám veľa síl, pevné zdravie, pre ňu tak povestný optimizmus a stálu životnú pohodu.

Jozef Zábojník

BIBLIOGRAFIA

1959

1. Záchranné výskumy na východnom Slovensku. Arch. Rozhledy 11, 1959, 522, 523.
2. Žiarový hrob kušanovického typu v Michalovciach. Slov. Arch. 7, 1959, 79-86.

1960

3. Nové nálezy z neskorej doby avarskej na jz. Slovensku. Arch. Rozhledy 12, 1960, 829-832, 834-841.

1961

4. Nové nálezy falér zo slovansko-avarských pohrebísk na Slovensku. Slov. Arch. 9, 1961, 325-346.

1962

5. W kwestii pobytu Awarów w Karpatach słowackich. Acta Arch. Carpathica 4, 1962, 159-175.

1963

6. Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tôni. Slov. Arch. 11, 1963, 87-120.

1964

7. Výskum slovansko-avarského pohrebiska v Nových Zámkoch. Arch. Rozhledy 16, 1964, 356, 370-379, 405, 406.

1965

8. Kovrig Ilona, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán (rec.). Slov. Arch. 13, 1965, 255, 256.
9. Sociálno-ekonomická problematika vo svetle pohrebísk juhozápadného Slovenska zo 7.-8. stor. In: P. Ratkoš (red.): O počiatkoch slovenských dejín. Sborník materiálov. Bratislava 1965, 36-54.

1966

10. Mitscha-Märheim Herbert, Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren - Die Völkerwanderungszeit in Österreich (rec.). Slov. Arch. 14, 1966, 236, 237.
11. Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
12. Smilenko Alla Trofimovna, Hlodos'ki skarby (rec.). Slov. Arch. 14, 1966, 237, 238.

1967

13. Atajev D. M., Nagornyj Dagestan v rannem srednevekovie (rec.). Slov. Arch. 15, 1967, 267, 268.
14. Šolle Miloš, Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách (rec.). Slov. Arch. 15, 1967, 268-270.
15. Včasnostredoveké pohrebisko v Želovciach. Arch. Rozhledy 19, 1967, 660-668, 670-681.
16. Zur Frage des zweiten awarischen Kaganats. Slov. Arch. 15, 1967, 447-454.

1968

17. Bestattungsritus im VI.-VIII. Jahrhundert in der Südwestslowakei. Štud. Zvesti AU SAV 16, 1968, 47-58.
18. Gening Vladimir Fjodorovič, Dmenkovskij mogilnik - pamiatnik lomovatovskej kultury (rec.). Slov. Arch. 16, 1968, 475-477.
19. Neue Forschungen zur Archäologie der Slowakei von 6. bis 9. Jahrhundert. Mitt. Berliner Ges. Anthr. 2, 1968, 5-12.
20. Pletneva Svetlana Aleksandrovna, Ot kočevij k gorodam (saltovo-majackaja kultura) (rec.). Slov. Arch. 16, 1968, 477-479.

1969

21. Ursula Koch, Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal um Regensburg (rec.). Slov. Arch. 17, 1969, 504, 505.

1970

22. Druhé predveľkomoravské pohrebisko v Radvani nad Dunajom. Slov. Arch. 18, 1970, 57-64.
23. Hermann Dannheimer, Lauterhofen im frühen Mittelalter, mit Beiträgen von Maria Hopf und Hans-Jürgen Hundt (rec.). Slov. Arch. 18, 1970, 477, 478.
24. István Erdélyi - Eszter Ojtozi - Wladimir Gening, Das Gräberfeld von Newolino (rec.). Slov. Arch. 18, 1970, 479, 480.
25. Lippert Andreas, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Zwölfaxing in Niederösterreich (rec.). Slov. Arch. 18, 1970, 480-482.
26. Žiarové hroby na predveľkomoravskom kostrovom pohrebisku v Želovciach. Sborník Národ. Muz. Praha A 24, 1970, 27-31.

1971

27. Kritériá chronologického vzťahu tepanej a liatej industrie na pohrebiskách VI.-VIII. stor. Sborník Prací Fil. Fak. Brno E 16, 1971, 171-174.
28. Vzťahy podunajských a moravských Slovanov v VIII. a IX. stor. In: Z dejín Slovanů na území ČSSR. Sborník studií vydáný u příležitosti oslav 20. výročí prvního objevu velkomoravské zděné církevní stavby ve St. Městě „Na valách“. Uherské Hradiště 1971, 65-72.

1972

29. Ágnes Salamon - István Erdélyi, Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe (rec.). Slov. Arch. 20, 1972, 465-467.
 30. Critères de datation de l'industrie à ferrures moulées dans les nécropoles du VIe au VIIIe siècle. In: Les questions fondamentales du peuplement au bassin des Carpathes du VIIIe au Xe siècle. Session scientifique de l'Union Internationale Archéologique Slave, Szeged 27-29 Avril 1971. Budapest 1972, 71-76.
 31. Výsledky výskumu na slovansko-avarskom pohrebisku v Želovciach. Arch. Rozhledy 24, 1972, 29-35, 119, 120.

1973

32. Bestattungsritus bei Awaren und Donauslawen. In: Berichte über den II. Internationalen Kongreß für slawische Archéologie, Berlin 24.-28. August 1970. II. Berlin 1973, 331-337.
 33. Dve predveľkomoravské pohrebiská v Šali, okr. Galanta. Arch. Rozhledy 25, 1973, 527-539, 599, 600.
 34. Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.
 35. Hermann Ament: Fränkische Adelsgräber von Flonheim in Rheinhessen (rec.). Slov. Arch. 21, 1973, 240-242.
 36. Ľudmila Kraskovská: Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici (rec.). Slov. Arch. 21, 1973, 242-244.

1975

37. Bóna István: VII. századi avar települések és Árpád-kori falu Dunaujvárosban (rec.). Slov. Arch. 23, 1975, 473-475.
 38. Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert im Karpatenbecken. Slov. Arch. 23, 1975, 63-96.
 39. Christiane Neuffer-Müller - Hermann Ament: Das fränkische Gräberfeld von Rübenach (rec.). Slov. Arch. 23, 1975, 470-473.
 40. Predveľkomoravské kostrové pohrebisko v Komárne. AVANS 1974, 1975, 43-45.

1976

41. É. Garam - I. Kovrig - J. Gy. Szabó - Gy. Török: Avar Finds in the Hungarian National Museum (rec.). Slov. Arch. 24, 1976, 475-478.
 42. Pohrebisko z 8. storočia v Cíferi-Páci. AVANS 1975, 1976, 82-85.
 43. Záchranné výskumy predveľkomoravských pohrebísk na južnom Slovensku. Slov. Arch. 24, 1976, 441-451.

1977

44. Kostrové pohrebisko z 8. storočia v Komárne. AVANS 1976, 1977, 99-102.

1978

45. Arnulf Kollautz - Hisayuki Miyakawa: Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes, Die Joutan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa. I. - Die Geschichte. II. - Die Kultur (rec.). Slov. Arch. 26, 1978, 231-233.
 46. Barca, okres Košice. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Nitra 1978, 15, 16.
 47. Feudalizmus - jeho vznik a počiatky na Slovensku. In: Základné metodologické problémy a marxistické kategórie v archeológii. Zborník referátov. Nové Vozokany 27.-29. mája 1974. Nitra 1978, 245-256.
 48. Komárno, okres Komárno. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Nitra 1978, 100-102.
 49. Radvaň nad Dunajom-Virt, okres Komárno. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Nitra 1978, 178-180.
 50. Veľké Kosičky, okres Komárno. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Nitra 1978, 233, 234.
 51. Zemiansky Vrbovok, okres Zvolen. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Nitra 1978, 249.
 52. Zur Frage der Wachtsiedlungen an der mittleren Donau im 8. Jahrhundert. In: Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini. Novi Sad 1978, 125-132.
 53. Želovce, okres Veľký Krtíš. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Nitra 1978, 258-261.
 54. Žitavská Tňň, okres Komárno. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Nitra 1978, 267.

1979

55. Attila Kiss: Avar Cemeteries in County Baranya (rec.). Slov. Arch. 27, 1979, 224, 225.
 56. Bewohner des Ipel Gebietes aus dem 7.-8. Jahr. im Lichte einer demographischer Analyse des Gräberfeldes in Želovce. Anthropologie (Brno) 17, 1979, 63-65.
 57. Svedectvá spolužitia Slovanov s Avarmi. PaS 28/14, 1979, 38-42.
 58. Štúdium k problematike christianizácie a prežívania starších kultov v období počiatkov feudalizmu. In: Historické korene vzniku náboženstva a jeho prejavy v praveku a včasnej dobe dejinnej. Zborník referátov. Nitra 1979, 130-146.

1980

59. Datovanie tepaných ozdôb z predveľkomoravských pohrebísk vo svetle nálezu na pohrebisku v Komárne. In: Slované 6.-10. stoloť. Sborník referátů ze symposia Břevclav-Pohansko 1978. Brno 1980, 55-61.
 60. Ďalšie pohrebiská z 8. storočia v Komárne. AVANS 1978, 1980, 86-89.
 61. Éva Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre (rec.). Slov. Arch. 28, 1980, 452-456.
 62. K chronologickým a etnickým otázkam pohrebísk 8. stor. na strednom Dunaji. In: IV. Medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Sofia 15.-22. septembra 1980. Zborník referátov ČSSR. Nitra 1980, 36-41.
 63. Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est (rec.). Germania 58, 1980, 251-254.
 64. Wojciech Szymański - Elżbieta Dąbrowska: Awarzy. Węrzy (rec.). Slov. Arch. 28, 1980, 471-474.
 65. Zur Frage des Samo-Reiches. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. 2. Bratislava 1980, 79-86.

1981

66. Éva Garam, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre (rec.). Germania 59, 1981, 169-173.
 67. Kov v ranoslovanskom umení. Bratislava 1981.

68. The Pre-Great Moravian Period. In: Archaeological research in Slovakia. Xth International Congress of Prehistoric and Protohistoric sciences. Mexico 19-24 October 1981. Nitra 1981, 133-149.
 69. V. I. Raspopova: Metalličeskije izdelija rannesrednevekovogo Sogda (rec.). Slov. Arch. 29, 1981, 251-253.

1982

70. Dve pohrebiská z 8.-9. storočia v Komárne. Slov. Arch. 30, 1982, 347-393.

1983

71. Erdélyi István: Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében (rec.). Slov. Arch. 31, 475-477.
 72. The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and their Social-Cultural Contribution to Great Moravia. Slov. Arch. 31, 1983, 237-276.

1984

73. Avaro-slawische Beziehungen und ihre Spiegelung in archäologischen und historischen Quellen. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 3.-7. Oktober 1983. Nitra 1984, 49-56.
 74. Depoty železných predmetov z konca 8. stor. na Slovensku. In: Zborník prác Ľudmily Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava 1984, 163-171.
 75. István Erdélyi: Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében (rec.). Arch. Rozhledy 36, 1984, 334.

1985

76. Dekoratívne umenie na Slovensku v 7. a 8. storočí. Výtvarný Život 30/2, 1985, 24-26.
 77. Falko Daim - Andreas Lippert: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ (rec.). Slov. Arch. 33, 1985, 231-234.
 78. Kristína Marešová: Uherské Hradiště-Sady (rec.). Slov. Arch. 33, 1985, 451-453.
 79. Pohrebisko z 10. storočia v Pavlovej. Štud. Zvesti AU SAV 21, 1985, 249-256.
 80. Progresívny vývojový proces. Staroslovanská spoločnosť na počiatku našich národných dejín. PaS 34/14, 1985, 56-59.
 81. Stanovisko k recenzii A. Točka. Slov. Arch. 33, 1985, 216-218.

1986

82. Anfänge des spezialisierten Handwerks und Handels bei der altslawischen Gesellschaft in der Slowakei. Slov. Arch. 34, 1986, 299-308.
 83. Das Kunsthandwerk im 7.-8. Jahrhundert in der Südwestslowakei. In: Zborník posveten na Boško Babič. Prilep 1986, 279-283.
 84. Južné Slovensko v dobe avarskej ríše. Štud. Zvesti AU SAV 22, 1986, 27-32.

1987

85. Bořivoj Dostál: Břeclav-Pohansko, časně slovanské osídlení (rec.). Slov. Arch. 35, 1987, 463-466.
 86. Joachim Werner: Der Schatzfund von Vrap in Albanien (rec.). Slov. Arch. 35, 1987, 235-238.
 87. Josef Pouřk - Bohuslav Chropovský B - kolektiv: Velká Morava a počátky československé státnosti (rec.). Slov. Arch. 35, 1987, 458-461.
 88. Náboženské predstavy starých Slovanov. PaS 36, 1987, 56-59.
 89. Zdeněk Klanica: Počátky slovanského osídlení našich zemí (rec.). Slov. Arch. 35, 1987, 467-471.

1988

90. Die Awaren in Mitteleuropa. In: Bulletin Österreichischer Museenvereins in Wien. Wien 1988, 2-24.
 91. K metodickým problémam issledovanij obščestvennoj nadstrojki VII-VIII vv. v Slovakii. Štud. Zvesti AU SAV 25, 1988, 161-167.

1989

92. Daim Falko: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ (rec.). Slov. Arch. 37, 1989, 465-469.
 93. Die awarenzeitlichen Frauengräber mit Pferdbestattung in der Slowakei. Wosinsky Mór Múz. Évk. 15, 1989, 135-146.
 94. Medzinárodné sympóziu „Archäologie des Frühmittelalters“. Slov. Arch. 37, 1989, 453, 454.

1990

95. Csanád Bálint: Die Archäologie der Steppe (rec.). Slov. Arch. 38, 1990, 463-467.
 96. K otázke príchodu Antov na stredný Dunaj. Sborník Prací Fil. Fak. Brno E 34-35, 1989-1990, 19-25.
 97. Tatiana Štefanovičová: Osudy starých Slovanov (rec.). Slov. Arch. 38, 1990, 232-234.

1991

98. Postavenie žien v avarskom kaganáte. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra 1991, 9-38.
 99. S. A. Pletneva: Na sloviano-chazarskom pograničje (rec.). Slov. Arch. 39, 1991, 378-380.
 100. Samova ríša a Slovensko. Národné noviny 2/14, 12. apríl 1991, 5.
 101. Slovania a avarský kaganát. Literárny týždeň 4/21, 24. máj 1991, 5.
 102. Soziale Differenzierung und ihre Spiegelung im Bestattungsritus des 7. -8. Jahrhunderts in der Slowakei. Acta Arch. Carpathica 30, 1991, 187-212.

1992

103. Cs. Bálint: Die spätaawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád) (rec.). *Slov. Arch.* 40, 1992, 181, 182.
104. I. Heindel: Riemen- und Gürtelteile in westslawischen Siedlungsgebiet (rec.). *Slov. Arch.* 40, 1992, 174, 175.
105. Odras počiatkov kresťanstva v archeologických prameňoch na Slovensku. In: Michal Lacko - život a dielo. Košice 1992, 195, 196.
106. Slovania a avarský kaganát. Bratislava 1992.
107. Walter Melzer: Das frühmittelalterliches Gräberfeld von Wünnenberg-Fürstenberg (rec.). *Slov. Arch.* 40, 1992, 177, 178.

1993

108. Awarenforschungen (rec.). *Arch. Austriaca* 77, 1993, 309, 310.
109. Die Slawen am Nordrand des awarische Kaganats. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Bratislava, 1-7 Septembre 1991. 4. Bratislava 1993, 273-278.
110. Encyklopedické poznámky o pochovávaní vo včasnóm stredoveku v Karpatskej kotline a priľahlej dolnodunajskej oblasti. *Hist. Carpatica* 23-24, 1992-1993, 7-14.
111. Jana Vignatiiová: Břeclav-Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí (rec.). *Slov. Arch.* 41, 1993, 401, 402.
112. Odras náboženských predstáv v pohrebnom rituáli staroslovanskej society na Slovensku. *Vsl. Pravek* 4, 1993, 181-184.

1994

113. Éva Garam: Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum (rec.). *Slov. Arch.* 42, 1994, 420, 421.

1995

114. Die historische Entwicklung und wirtschaftlich-gesellschaftlicher Stand im 8. Jahrhundert in der Slowakei. In: Central Europe in 8th-10th Centuries. International Scientific Conference, Bratislava October 2-4, 1995/Mitteuropa im 8.-10. Jahrhundert. Internationale Wissenschaftliche Konferenz, Bratislava 2.-4. Oktober 1995. Bratislava 1995, 27-30.
115. Súčasný poznatky o sídliskách 7.-8. stor. na Slovensku. *Sborník Prací Fil. Fak. Brno* E 40, 1995, 69-74.
116. Využitie výsledkov archeometalurgických analýz v historickej interpretácii. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 31, 1995, 189-192.

1996

117. Avari v Karpatskej kotline (história, kultúra, interetnické vzťahy). *Štud. Zvesti AÚ SAV* 32, 1996, 159-170.

1998

118. Základné problémy štúdia historického vývoja na južnom Slovensku v 7.-8. storočí. *Stud. Arch. Slov. Mediaev.* 1, 1998, 43-48.

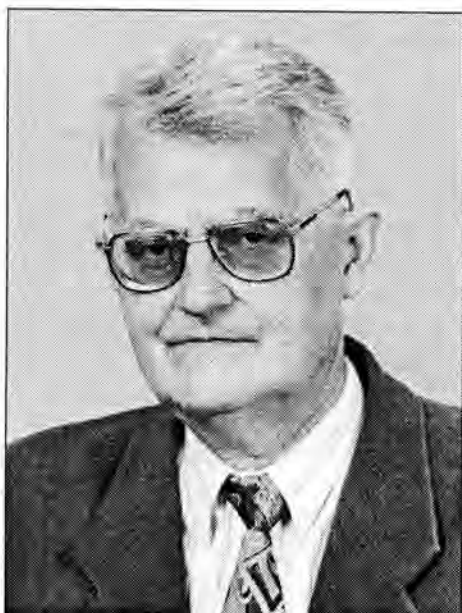
V spoluautorstve

119. J. Bujna/J. Batora/Z. Čilinská/K. Kuzmová/M. Rejholcová/P. Žebrák: Šperk a súčasti odevu. Nitra 1990.
120. Z. Čilinská/G. Fusek: Okres Nové Zámky. In: *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia*. I/1. Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj. Nitra 1989, 237-290.
121. Z. Čilinská/M. Rejholcová: Nové Zámky, okres Nové Zámky. In: B. Chropovský (ed.): *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Nitra 1978, 148-154.
122. Z. Čilinská/A. Točík: Čierny Brod, okres Galanta. In: B. Chropovský (ed.): *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Nitra 1978, 46.
123. Z. Čilinská/A. Točík: Šaľa, okres Galanta. In: B. Chropovský (ed.): *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Nitra 1978, 198-205.
124. Z. Čilinská/W. Wolska: Štruktúrna a demografická analýza včasnohistorického pohrebiska v Želovciach. *Slov. Arch.* 27, 1979, 139-166.
125. A. Hollý/L. Mihok/P. Cengeľ/Z. Čilinská: Štúdium výroby sečných zbraní z pohrebiska z 8. stor. v Želovciach. In: *Hutnícke listy* 12. Košice 1989, 907-912.
126. M. Longauerová/S. Longauer/Z. Čilinská: Structural Analysis of Ornaments and Jewels from the 7.-8. Century in Želovec. In: *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*. Nitra 1991, 39-66.
127. L. Mihok/M. Soláriková/A. Hollý/Z. Čilinská: Archeometalurgický výskum sečných zbraní z pohrebiska v Želovciach. In: *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*. Nitra 1991, 67-101.

O autorke

- Čilinská Zlata - J. Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*. I. Prag 1966, 233.
 Čilinská Zlata - J. Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*. III-Addenda. Praha 1998, 70, 71.
 Čilinská Zlatica - *Encyklopédia Slovenska*. I (A-D). Bratislava 1977, 474.
 Manželstvo s archeológiou - A. Remiašová, *Slovenka* 29/7, 1987, 32.
 PhDr. Zlata Čilinská, CSc. - K. Pieta/D. Bialeková, *Slov. Arch.* 40, 1992, 312.
 Zlata Čilinská - E. Kolníková, *Inf. SAS* 13/1, 2002, 18.
 Zlata Čilinská - *Slovenko* 9/1, 1985, 31.
 Životné jubileum PhDr. Zlaticy Čilinskej, CSc. - B. Chropovský, *Slov. Arch.* 30, 1982, 453, 454.

Jubilujúci PhDr. Titus Kolník, DrSc.

Neúprosne bežiaci čas prechádza akosi neevidovane okolo nás a v pracovnom zaujatí i v neustále narastajúcom životnom tempe sa nám stráca rozmer doby, ktorá je dávnejšie, či len nedávno za nami. Príležitosťou k takejto rekapitulácii sú volky-nevolky jubileá, vlastné i cudzie, ktoré nás nútia vrátiť sa späť, bilancovať či racionálne plánovať svoje ďalšie tvorivé ciele.

PhDr. Titus Kolník, DrSc. (nar. 1. januára 1932), dnes už legenda slovenskej archeologickej vedy, môže k hodnoteniu vlastnej práce pristúpiť bez ostychu, s hrdosťou dobrého hospodára. Radí sa k prvým slovenským profesionálne školeným bádateľom a k jeho učiteľom patrili také osobnosti ako J. Dekan, J. Eisner, J. Filip, napokon aj J. Werner. Je v pravom slova zmysle zakladateľom germánskej a rímskej archeológie na Slovensku. Pre výskum toho obdobia vybudoval materiálovú základňu a vytvoril pevnú bázu jej chronologického i periodického členenia.

Pracovný elán a s ním úzko spojený životný entuziazmus jubilanta nenaštrbili ani jemu nepriaznivé politické pomery v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch. Stačí sa začítať do jeho bibliografie alebo si pripomenúť dlhé zoznamy uskutočnených výskumov. Z výsledkov dlhoročnej usilovnej a obetavej práce T. Kolníka v teréne budú ešte čerpať nasledujúce generácie našich i zahraničných bádateľov.

Nemožno zabúdať ani na mnohé ďalšie aktivity v službách Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied, ktorému zostal a zostáva verný počas celej svojej profesionálnej kariéry. Kus práce v prospech slovenskej vedy vykonal aj v rámci odborných komisií, Rady vedcov SAV a ďalších akademických štruktúr.

Vždy bol a zostáva aktívnym človekom s intenzívnym záujmom o okolité dianie vo vedeckej komunite, ale aj v živote vôkol seba. Zároveň je osobnosťou s principiálnymi názormi na ľudskú či spoločenskú morálku a s vysokými nárokmi rovnako na vlastnú či cudziu tvorivú vedeckú činnosť. Preto sa intenzívne snažil podporovať a smerovať odbor, ktorému zasvätil celý svoj život - výskum doby rímskej na Slovensku. Ako prirodzený arbiter desiatky rokov v pravom zmysle slova usmerňoval jeho rozvoj a nezištne sprostredkúval svoje široké medzinárodné kontakty mladším spolupracovníkom a nasledovníkom. Na tento účel využíval aj odborné podujatia - komisie, sympóziá a konferencie, z ktorých mnohé sám inicioval a organizoval.

Zvláštnu zmienku si zaslúži jubilantova dlhoročná činnosť v redakcii časopisu Slovenská archeológia, ktorej sa ujal hneď po „nežnej revolúcii“. Ako šéfredaktor sa podujal zlepšiť obsah i vzhľad tohto hlavného a najdôležitejšieho slovenského archeologického periodika a počas svojho pôsobenia na

tomto zodpovednom a náročnom poste v rokoch 1990-1998 pozitívne ovplyvňoval jeho kvalitu. Nebál sa ani nepopulárnych krokov voči problémovým alebo technicky či jazykovo nezodpovedajúcim príspevkom. Svojím nástupcom zanechal vysoko postavenú latku profesionality, dobre zabehnuté súkolesie redakčnej spolupráce a všeobecne uznávaný odborný časopis.

Nepriaznivý osud a neúprosný čas zabránil jubilantovi, aby výrazným spôsobom zasiahol do univerzitnej výučby najmladšej generácie našich archeológov, jemu, ktorý na svojich výskumoch a v každodennom odbornom kontakte v minulosti významne profiloval a dodnes ovplyvňuje mnohých z ich dnešných učiteľov. Jeho vedecká osobnosť zostáva naďalej vzorom svojou hlbavosťou, úpornou snahou po poznaní a vysokými nárokmi predovšetkým na vlastnú prácu.

Jednou z charakteristík odborného profilu Titusa Kolníka je jeho cielená snaha o historický rozmer archeologického bádania. Tá ho priviedla k rozšíreniu jeho pôsobnosti do oblasti výtvarného umenia, ikonografických štúdií a histórie včítane počiatkov národných dejín. Pritom sa nevyhýba ani popularizačným formám, umocneným a inšpirovaným jeho hlbokým vlastenectvom. Vďaka skĺbeniu vedeckej fundovanosti s riešením spoločensky aktuálnych tém sa zaradil medzi uznávaných slovenských spisovateľov, k čomu ho vedie aj záslužná snaha eliminovať dnes tak rozšírený amaterizmus v oblasti popularizácie vedy a uviesť do slovenského povedomia reálny historický rozmer vlastnej minulosti.

Titus Kolník, archeológ, historik, publicista, patrí k známym osobnostiam našej vedy a spoločnosti. Po dobe politického selektivismu sa mu právom dostalo viacero významných ocenení za jeho tvorivé dielo. Vyznamenania a laudácie sú však len neúplným, nedostatočným a niekedy aj neúprimným vyjadrením toho vedecky a ľudsky silného rozmeru, ktoré on ako človek so všetkými prednosťami, ale aj chybami a pochybeniami svojmu okoliu, a bez pátosu aj národu prináša ako výpočet svojho plodného a poctivého života.

Pri príležitosti životného jubilea PhDr. Titusa Kolníka, DrSc., zostavili jeho najbližší spolupracovníci a priatelia K. Kuzmová, K. Pieta a J. Rajtár zborník „Zwischen Rom und dem Barbaricum“ (Nitra 2002), ktorý okrem mien množstva domácich i zahraničných gratulantov a početných odborných príspevkov venovaných jubilantovi od významných archeológov z najrôznejších krajín prináša aj stručnú biografiu a základnú bibliografiu tejto výraznej osobnosti našej archeologickej vedy.

Karol Pieta

K životnému jubileu doc. PhDr. Václava Furmánka, DrSc.

Uprostred tvorivých plánov, v neutíchajúcom pracovnom nasadení, v plnom psychickom a fyzickom zdraví a možno povedať akosi nenápadne, a preto prekvapujúco dosiahlo mladistvo pôsobiaceho doc. PhDr. Václava Furmánka, DrSc., vedúceho vedeckého pracovníka a v súčasnosti námestníka riaditeľa Archeologického ústavu SAV v Nitre pre vedecký program, dňa 1. mája 2002 jeho životné jubileum - šesťdesiat dožitých rokov.

Smerovanie nášho jubilanta, rodáka z Ostravy-Vítkovic (nar. 1. mája 1942), k archeológii bolo, zdá sa, štandardné a priamočiare. Už od detských liet jeho záujem o históriu, prehlbovaný najmä čítaním historickej beletrie a literatúry faktu s archeologickým zameraním, predurčil budúcu profesijnú orientáciu mladého Václava. V roku 1959, po maturitnej skúške ukončenej s vyznamenaním na Jedenástočnej strednej škole vo svojom rodisku, bol V. Furmánek prijatý na Filozofickú fakultu Masarykovej univerzity v Brne, kde v seminári univerzitného profesora F. Kalouska študoval archeológiu ako jednodoborový predmet. Štúdium na univerzite (vtedy premenovanej na Univerzitu J. E. Purkyně) úspešne ukončil v roku 1964 obhájením diplomovej práce „Bronzová industrija středodunajské mohylové kultury na Moravě“ a štátnou záverečnou skúškou, opäť s vyznamenaním. Uvedenú prácu neskôr doplnil a prepracoval do od-

bornej štúdie, na základe ktorej získal v rámci rigorózneho konania na svojej alma mater v roku 1968 titul PhDr. Táto štúdia bola v plnom rozsahu publikovaná aj v časopise Slovenská archeológia 21, 1973, s. 25-145.

Po absolvovaní vysokej školy sa Václav Furmánek zamestnal v Archeologickom ústave SAV v Nitre, kde od roku 1964 neprerušene pracuje dodnes.

Vo svojej vedecko-výskumnej práci sa cielavedome zamerával predovšetkým na problematiku doby bronzovej, ktorej sa „upísal“ už počas vysokoškolských štúdií. Špecializoval sa najmä na obdobie strednej až neskej doby bronzovej v Karpatskej kotline, s dôrazom na kultúrny komplex juhovýchodných popolnicových polí.

Jeho programová cielavedomosť, systematickosť a všestranná invencia sa od počiatku dominantne prejavili tak v terénnej a teoretickej, ako aj v organizačnej a pedagogickej aktivite.

Z geografického hľadiska svoju pozornosť sústreďoval najmä na južnú oblasť stredného Slovenska, ktorú v rámci terénneho prieskumu začal spoznávať už ako študent v roku 1963. Jeho rozhodnutie vedecky prebádať najmä bývalé územie historického Gemera a Novohradu, samozrejme, neovplyvnili dodnes turisticky neobjavené prírodné krásy tohto regiónu, ale skutočnosť, že centrálna

časť sídliskovej enklávy pilinskej a kyjatickej kultúry na území dnešného Slovenska sa z väčšej časti nachádza v tejto krajinskej oblasti, ktorá bola ešte v polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia archeologicky málo zrozumiteľná a len nepatrne preskúmaná. Známy pramenný archeologický materiál, reprezentujúci nielen dobu bronzovú, pochádzal väčšinou z náhodných starších nálezov z 19. a z prvej polovice 20. storočia a zo zbierok muzeálnych inštitúcií. Postrádal hodnovernejšie nálezové okolnosti a tým aj vypovedaciu schopnosť. Okrem niekoľkých menších záchranných akcií (napr. Pinciná, Podrečany) sa výskumy väčšieho rozsahu uskutočnili len v Radzovciach (v r. 1931 a 1932) a v Kyjaticiach (v r. 1941), pod vedením univerzitného profesora V. Budinského-Kričku. Výsledky výskumov však neboli odbornej verejnosti komplexne sprístupnené. Pred mladým bádateľom stála priam heroická úloha nielen starší materiál skompletizovať a zosystematizovať, ale na základe podrobného terénneho prieskumu a následného výskumu vhodných lokalít získať novú, vierohodnú bázu prameňov. Tejto úlohy sa Václav Furmánek zhostil priam brilantne. S príslovečnou precíznosťou, násobenou vysokou erudovanosťou a organizačným talentom počas takmer štyridsaťročného profesionálneho pôsobenia v archeológii zrealizoval a viedol v južnej oblasti Slovenska v priebehu 26 výskumných sezón dvanásť systematických, resp. zisťovacích výskumov a urobil aj niekoľko desiatok dlhodobých archeologických prieskumov. Názvy obcí s náleziskami pohrebísk pilinskej a kyjatickej kultúry - Tornaľa (prv Šafárikovo), Kyjatice a Radzovce - sú vďaka V. Furmánkovi dnes známe pri najmenšom v stredoeurópskej archeológii. Jeho zmysel pre objektivitu, všestranné hodnotenie problematiky a silné historické videnie mu velili venovať sa nielen výskumu pohrebísk, ale aj príslušných sídlisk. To mu umožnilo, ako v prípade Radzoviec, získať nielen výborný porovnávací materiál, ale aj komplexnejšie riešiť otázky hospodárskej základne spoločnosti doby bronzovej. K popredným výskumným úspechom v teréne, čo treba zdôrazniť, sa radí fakt, že V. Furmánek po prvýkrát preskúmal v Radzovciach pohrebisko pilinskej a kyjatickej kultúry na našom území v celistvosti (spolu 1334 žiarových hrobov) a v Gemerí vo Včelinciach, v polohe Lászlófala, dodnes predstavuje ním preskúmaná sídlisková lokalita zo staršej a z počiatku strednej doby bronzovej ojedinelý počin vo výskume opevnených osád v danom priestore.

V rámci svojej rozsiahlej terénnej aktivity jubilant zanechal výraznú bádateľskú stopu aj v širšej oblasti Slovenska. V počiatkoch svojej profesionálnej dráhy sa upriamil jednak na Nitriansko (Vráble, Dvory nad Žitavou) a Považie (Vršatské Pod-

hradie), jednak na Liptov, kde okrem dlhodobého terénneho prieskumu sa v rokoch 1965-1968 podieľal ako spoluvedúci na systematickom výskume dnes už svetoznámej lokality púchovskej kultúry v Liptovskej Mare - Havránku. Začiatkom osemdesiatych rokov 20. storočia sa jeho záujem sústreďoval aj na oblasť Spiša, kde v katastri obce Žehra skúmal známu lokalitu Drevení.

Pre V. Furmánka je príznačné, že terénny prieskum a výskum nikdy neboli cieľom jeho bádateľského snaženia, preto nie je potrebné vymenúvať všetky jeho ďalšie rozsiahle terénne aktivity. Terén mu bol totiž vždy len prostriedkom na získanie bohatej pramennej bázy, ktorá mu umožňovala pravdivejšie a objektívnejšie objasňovať nielen jednotlivé teoretické problémy archeologickej vednej disciplíny, ale aj exaktnejšie postihovať zákonitosti vývinu pravekej spoločnosti v dobe bronzovej a v mladších obdobiach v celej historickej zložitosti. Práve výsledky teoretickej práce nášho jubilanta, s ktorými archeologickú odbornú pospolitosť pravidelne oboznamoval buď aktívnou účasťou na vedeckých konferenciách, sympóziách a iných podujatiach, alebo, a to predovšetkým, na stránkach odbornej tlače, ho kvalifikovali na významnú vedeckú osobnosť slovenskej archeológie, všeobecne uznávanú doma i v zahraničí.

V jednom aforizme sa tvrdí, že „nič neprekvapí ľudí viac ako zdravý rozum a jasné konanie“. V tejto súvislosti si dovoľím parafrázovať, že vedecké kruhy by viac prekvapila skutočnosť, keby Václav Furmánek v budúcnosti už nepublikoval výsledky svojho vedeckého bádania s takmer železnou pravidelnosťou ako doteraz a keby v jeho prácach už chýbala jasnozrivá analýza prameňov, pretavená do zrozumiteľne podanej a logicky konštruovanej syntézy. A v jeho prípade kvalita nebola ani v najmenšom ovplyvnená kvantitou, o čom nepriamo svedčí aj vyše 1000 citačných ohlasov na jeho dielo domácimi, no prevažne zahraničnými bádateľmi.

Jubilant je doteraz autorom 176 štúdií, 10 monografií (z toho boli 4 vydané v zahraničí), 34 recenzií, 53 vedecko-populárnych prác a 27 príspevkov informačného charakteru. Z tohto, v sumare účtyhodného počtu publikačných jednotiek treba snáď poukázať na zásadnú štúdiu o pilinskej kultúre „Die Pilinyer Kultur“ (Slov. Arch. 25, 1977, 251-370), na Slovensku komplexne spracovanej po prvýkrát. Už v tejto štúdii, ktorá by si snáď bola zaslúžila aj editovanie v podobe monografie, jubilant zúročil nielen bohatý pramenný materiál pochádzajúci z jeho výskumov, ale aj svoje rozsiahle poznatky z každej problematiky, týkajúce sa doby bronzovej. Tento pozitívny vklad bol čím ďalej tým viac badateľnejší v každej ďalšej štúdii venovanej

či už problematike sídlisk a hradísk „Hradiská piliňskej a kyjatickej kultúry na Slovensku“ (Arch. Rozhledy 35, 1983, 24-32), alebo otázkam demografie „Stand der demographischen Erforschung der Bronzezeit in der Slowakei“ (Internat. Arch. 36. Rahden/Westf. 1997, 74-78), kultúrnych interakcií obyvateľstva doby bronzovej „Bronzeanhänger als Belege für Kontakte des Karpatenbeckens mit dem östlichen Mittelmeerraum“ (Chronos. Espelkamp 1997, 313-324), chronologického systému „Periodisation in the Central European Bronze Age“ (Inst. Arch. Bull. 17, 1980, 117-125), kultu „Kultstätten und Votivdeponierung in der Bronzezeit in der Slowakei“ (Regensburger Beitr. Prähist. Arch. 2, 1996, 497-516, v spoluautorstve s J. Vladárom), umenia či výroby a spracovania neželezných kovov a železa „Eisen während der Bronzezeit in der Slowakei“ (Zeitschr. Arch. 23, 1988, 183-189), resp. priamo bronzovej industrii, napríklad „Hromadný nálež bronzových předmětů v Liptovské Ondrašové“ (Slov. Arch. 18, 1970, 451-468), „Die Anhänger in der Slowakei“ (München 1980). Za vrchol pyramídy jeho teoretickej práce a zúročením všetkých jeho rozsiahlych vedeckých poznatkov však možno zatiaľ označiť monografiu „Slovensko v dobe bronzovej“ (Bratislava 1991, v spoluautorstve s L. Veliačikom a J. Vladárom), v ktorej sa archeológovia, historici, pedagógovia a všetci záujemcovia o históriu Slovenska po desiatkach rokov, počas ktorých iní autori avizovali spracovanie a vydanie tejto problematiky praveku Slovenska, konečne dočkali kvalitnej syntézy tohto obdobia. Táto publikácia, spracovaná na vysokej odbornej, metodologickej a kultivovanej jazykovej úrovni, získala aj ocenenie SAV v Bratislave. V dôsledku mimoriadneho medzinárodného ohlasu, ktorú uvedená kniha vyvolala v zahraničí, bola po čiastočnom prepracovaní, doplnení nových reálií a ilustračných príloh vydaná v nemeckom jazyku pod názvom „Die Bronzezeit im slowakischen Raum“ (Rahden/Westf. 1999), čo je prejavom vysokého ocenenia nielen samotných autorov, ale aj úrovne bádania doby bronzovej na Slovensku.

Vysoká teoretická úroveň, ktorú V. Furmánek dosahoval vo svojich štúdiách a monografiách, sa zúročila aj v jeho oficiálnom vedeckom ohodnotení získaním vedeckej hodnosti kandidáta historických vied (CSc., v r. 1976) a doktora historických vied (DrSc., v r. 1992) po predložení a obhájení dizertačných prác „Piliňská kultura, její geneze a vývoj“ (I-III. Nitra 1975), „Popolnicové polia a ich postavenie v civilizácii doby bronzovej na Slovensku“ (Nitra 1991). V roku 2001 sa na Filozofickej fakulte Konštatína Filozofa v Nitre habilitoval vo vednom odbore archeológia a na základe práce

„Die Sichel in der Slowakei“ (München, v tlači) získal titul docenta.

Jubilant patrí k ľuďom, ktorí nielenže zdedili do vienka tzv. dar reči, ale ktorí pociťujú aj morálnu povinnosť oboznamovať širokú verejnosť s výsledkami vedy. A skutočne, aj v oblasti vedecko-popularizačnej činnosti, čo možno hodnoverne dokumentovať, bol doteraz V. Furmánek mimoriadne aktívny. Popri dnes už nespočítateľných prednáškach pre mládež na školách, v rámci Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV či v obciach a 53 príspevkoch tohto žánru, uverejňovaných v rôznych časopisoch a týždenníkoch, trvalý prínos predstavujú najmä vedecko-populárne monografie v edícii *Ars Slovaca Antiqua* (ASA) „Svedectvo bronzového veku“ (Bratislava 1979), „Počiatky odievania na Slovensku“ (Bratislava 1985, v spoluautorstve s K. Pietom) a v edícii *Archeologické pamätníky Slovenska* (APS) „Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí“ (Bratislava 1990), alebo skvostná monografia „Dejiny dávneho Slovenska“ (Bratislava 1991, v spoluautorstve s A. Ruttkayom a S. Šiškom), ktorá sa stala slovenskou knihou roka 1991 a zároveň bola ocenená SAV v Bratislave v oblasti vedecko-popularizačnej činnosti. Aj spolupráca V. Furmánka s masmédiami, hlavne so Slovenskou televíziou, bola skutočne mimoriadne plodná a úspešná. Výrazné bolo jeho pôsobenie na poli osvetu a prehlbovania historického vedomia ľudí všetkých vekových kategórií najmä ako hlavného odborného poradcu pre 52-dielny televízny seriál P. Dvořáka „Stopy dávnej minulosti“ a pre televízny film o Argonautoch, ktorý sa nakrúcal v roku 2001 na gréckom ostrove Kos. Václav Furmánek je aj spoluautorom scenára videofilmu „Minulosť a súčasnosť mesta Nitry“ (1997).

V rámci popularizácie výsledkov vedy verejnosti sa V. Furmánek zhostil aj náročných úloh súvisiacich s prípravou muzeálnych expozícií či výstav. Bol autorom niekoľkých libriet a realizátorom príležitostných výstav o výsledkoch výskumov prezentovaných v Radzovciach (priamo v obci v r. 1973), neskôr vo Filákovciach v Novohradskom múzeu (v r. 1980) na tému „Archeologický výskum v Radzovciach“, potom v Lučenci v roku 1992 pod názvom „Radzovce - archeologická lokalita európskeho významu“ a v roku 1994 lučenskej verejnosti sprístupnil expozíciu „Poklady zlatého veku Európy“. Pre Východoslovenské múzeum v Košiciach v roku 1979 pripravil stálu výstavu „Doba bronzová“ v rámci expozície „Pravek a feudalizmus na východnom Slovensku“ a pre Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote v roku 1980 „Pravek Gemera a Malohontu“. V súvislosti s XII. svetovým kongresom prehistorických a protohistorických vied v roku 1991 v Bratislave, uskutočneným AU SAV v Nitre,

prezentoval príležitostnú expozíciu v Gemersko-malohontskom múzeu v Rimavskej Sobote „Včelince - archív dávnej minulosti“ a v SNM v Bratislave „Juhovýchodné popolnicové polia“. Svoje odborné znalosti a erudovanosť nakoniec v súvislosti s propagáciou slovenskej vedy a kultúry vrcholne zúročil ako člen Európskeho poradného komitétu pre prípravu a realizáciu 25. výstavy Rady Európy „Bohovia a héroovia doby bronzovej. Európa v čase Odyssea“, ktorá sa i v zastúpení nálezov zo Slovenska konala v Kodani (1998-1999), Bonne (1999), Paríži (1999-2000) a v Aténach (2000). Veľkou príležitosťou na propagáciu slovenskej archeológie, napokon aj Slovenskej republiky, ale zároveň medzinárodným ocenením odborných kvalít jubilanta sa stala putovná výstava prezentujúca nálezy z doby bronzovej zo Slovenska s názvom „L'Età d'oro dei Carpazi. Ceramiche e metalli dell'età del Bronzo della Slovacchia“ (Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kovy z doby bronzovej na Slovensku), vyžiadaná mestom Fiorano Modenese v Taliansku, v ktorom sa vernisáž expozície uskutočnila dňa 6. júla 2002. Prejavom uznania a známku úspešnosti tejto výstavy v Taliansku je jej následná reinštalácia v ďalších talianskych mestách, ktoré o ňu prejavili záujem - Legnago (od 14. 2. 2003), Bondeno, Recanati pri Ancone a pravdepodobne aj Rím. Súčasťou výstavy je obsiahly katalóg s rovnomenným názvom, s kvalitnými kresbami, farebnými ilustráciami, mapkami, s kresbovými rekonštrukciami a odborným vyhodnotením (autor V. Furmánek, Comune di Fiorano Modenese 2002; Legnago 2003).

Jubilant ako jeden z prvých archeológov na Slovensku pochopil, že archeologické lokality treba pre verejnosť „oživovať“, aby mohli optimálne plniť aj edukačnú funkciu. V duchu tejto myšlienky vybudoval na eponymnej lokalite kyjatickej kultúry v Kyjaticiach, okr. Rimavská Sobota, stály archeologický pamätník, ktorého súčasťou sú v teréne in situ rekonštruované skrinkové žiarové hroby a pohrebná hranica (pozri „Kyjaticy - eponymná lokalita archeologické kultúry“. Slov. Arch. 34, 1986, 319-330), a na Pohanskom vrchu v katastri obce Horné Plachtince, okr. Veľký Krtíš, sa v roku 2001 podpísal pod autorstvo náučného chodníka, umiestneného v širšom areáli hradiska kyjatickej kultúry.

Popri svojej náročnej terénnej a teoretickej práci sa doc. Furmánek cielavedome venuje aj pedagogickej činnosti v rámci vysokých škôl. Prednášal na Vysokej škole poľnohospodárskej (dnešnej Poľnohospodárskej univerzite) v Nitre v rokoch 1993-1995 (Pravek a včasná doba dejinná na Slovensku), na Humboldt-Universität v Berlíne v rokoch 1998-1999 (Die Urnenfelderzeit im Karpatenbecken), na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici v rokoch

1998-2001 (Dejiny pravekého Slovenska). Od roku 1997 prednáša (Praveké dejiny Slovenska) na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave, kde je zároveň aj garantom štúdia histórie. V rámci svojho vedného oboru sa zaslúžil aj o odbornú a vedeckú prípravu študentov archeológie a mladých archeológov, keďže bol vedúcim piatich diplomových prác, školiteľom siedmich kandidátskych dizertácií a štyroch dizertácií na získanie titulu PhD.

Václav Furmánek svoje mimoriadne organizátorské schopnosti, v spojení s prirodzenou autoritou vyzretej a dominantnej osobnosti, výrazne zúročil aj v oblasti organizácie archeologickej vedy na rôznych úrovniach riadenia (vedúci oddelenia vedecko-technických informácií, vedúci vedeckých oddelení, námestník riaditeľa pre vedecký program). Podieľal sa tiež ako vedúci a spolurealizátor na riešení troch vedeckovýskumných úloh štátneho plánu základného výskumu a od roku 1991 viedol kolektívy bádateľov v štyroch grantových projektoch, ktoré agentúra VEGA zaradila medzi úlohy splnené na vynikajúcej úrovni. Jubilant dlhodobo pôsobil a dodnes pôsobí ako riadny člen v slovenských komisiách pre udeľovanie vedeckých hodností ČSc. (do r. 1999) a DrSc., resp. bol delegovaný do komisií ad hoc pre obhajoby uvedených titulov v Prahe a Brne. V súčasnosti je predsedom celoslovenskej odbornej komisie archeológie pre obhajoby titulu PhD.

Vzhľadom na rozsiahlu a všestrannú činnosť nášho jubilanta nie je preto prekvapujúce, že sa aktívne zúčastňuje aj na vedeckom a obsahovom profilovaní rôznych odborných zborníkov a časopisov. Bol, resp. doteraz je riadnym členom redakčných rád viacerých periodík na Slovensku (Slovenská archeológia, Študijné Zvesti AÚ SAV v Nitre, Zborník SNM v Bratislave, Obzor Gemera-Malohontu), ale aj v Nemecku (Das Altertum).

Je nesporné, že doc. PhDr. Václav Furmánek, DrSc., vyoral na poli slovenskej archeológie hlbokú brázd, z ktorej vyrástla bohatá úroda nielen s vysokou akosťou, ale aj s množstvom plodov. Udeľenie striebornej a zlatej Čestnej plakety SAV Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách Predsedníctvom SAV v Bratislave (v r. 1997 a 2002) preto v žiadnom prípade nemožno označiť za formálnu záležitosť súvisiacu len s jeho životnými výročiami. Ostatne, ako výraz vysokého ocenenia v zahraničí je tiež skutočnosť, že V. Furmánek je nielen dopisujúcim členom Nemeckého archeologického ústavu, ale svedčia o tom aj pozvania na prednáškové pobyty na zahraničné univerzity v Česku (Praha, Brno), v Nemecku (Berlín), v Rakúsku (Viedeň) a v Poľsku (Želona Góra).

Záverom obdobných medailónov k životným jubileám sa obligátne zvykne konštatovať, že v žiadnom prípade nejde o bilancovanie činnosti

konkrétneho oslávenca. Domnievam sa však, že vzhľadom na vyše 40-ročnú plodnú a inšpirujúcu prácu V. Furmánka v archeológii, s ktorej stručným prierezom sa čitateľ mohol oboznámiť, treba pripustiť, že predsa len ide o bilancovanie činnosti, aj keď, pravda, len čiastkové. Skôr by som to však nazval krátkym zastavením sa v maratónne jeho aktivít, obzretím sa a určitou rekognoskáciou terénu pred ďalším náročným pracovným rozbehom. Náš jubilant sa výsledkami svojej práce už dávno zaradil k popredným a uznávaným slovenským archeológom prinajmenšom európskeho významu, ktorý profilujúcim a impozantným spôsobom ovplyvnil teoretické poznania doby bronzovej v strednej Európe a archeologickú vednú disciplínu na Slovensku pozitívnym spôsobom mimoriadne obohatil.

Rodák z Ostravy, ktorý dve tretiny svojho života prežil na Slovensku, slovenskej archeologickej vede a Slovensku plným právom patrí.

Suverénnym spôsobom sa vžil tiež do mentalitu a naturelu aj jednoduchých ľudí žijúcich na vidieku, čo mu určite neraz pomohlo pri práci v teréne. Slovenský jazyk ovláda tak dokonale, že kto ho bližšie nepozná, nechce veriť, že mu nebol materinskou rečou. Je to sympatická črta osobnosti nášho jubilanta, ktorého z tejto ľudskej stránky dokresľuje aj skutočnosť, že v jeho vyjadreniach vždy rezonovalo a rezonuje predsavzatie získať body pre slovenskú archeológiu a bojovať za slovenské farby.

Pri jeho životnom jubileu mu všetci spolupracovníci, priatelia a celá archeologická pospolitosť želá do ďalších desaťročí života najmä pevné zdravie, zachovanie si životného optimizmu a pre neho príznačného entuziazmu. Predovšetkým však naplnenie jeho ešte mnohopočetných vedeckých plánov a veľa úspechov tak v pracovnom, ako aj v osobnom živote.

Ad multos annos!

Ondrej Ožďáni

SPRÁVY

Slovenská archeologická výstava v Taliansku

V sobotu večer 6. júla 2002 sa v renesančnom kaštieli Castello di Spezanno vo Fiorano Modenese, v blízkosti historicky známeho severotalianskeho mesta Modena, uskutočnila vernisáž výstavy „L'Età d'oro dei Carpazi. Ceramiche e metalli dell'età del Bronzo della Slovacchia“ (Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kovy z doby bronzovej na Slovensku).

Najvyšší patronát nad touto výstavou mal prezident Talianska. Ďalšími patrónmi boli talianske ministerstvá kultúry a priemyslu, veľvyslanec Slovenskej republiky v Taliansku, Slovenský inštitút v Ríme, predstavitelia oblasti Emilia Romagna a provincie Modena a Taliansky prehistorický a protohistorický ústav.

Výstava sa pripravovala a uskutočnila vďaka úzkej spolupráci sekcie kultúry a turistiky mesta Fiorano Modenese a Archeologického ústavu SAV v Nitre. Autormi libreta, scenára a katalógu boli doc. Václav Furmánek z nitrianskeho Archeologického ústavu SAV a prof. Venceslas Kruta z parížskej Sorbonny.

Vernisáže sa zúčastnili poprední predstavitelia severotalianskeho politického, hospodárskeho a kultúrneho života, predovšetkým starosta mesta Fiorano Modenese pán Egidio Pagani a členka mestskej rady pre oblasť kultúry a turistiky pani Gianna Dotti Messori, ktorým patrí vďaka za umožnenie realizácie výstavy. Slovenskú republiku reprezentovali na vernisáži pani Jana Trnvcová, riaditeľka Slovenského inštitútu v Ríme, člen Predsedníctva SAV pán Milan Zemko, riaditeľ Archeologického ústavu SAV prof. Alexander Ruttkey a zástupca Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre prof. Jozef Vladár. Milým zahraničným hosťom bol riaditeľ Archeologického ústavu ČAV v Prahe pán Luboš Jiráň.

Z úvodných príhovorov organizátorov a hostí upútali účastníkov vernisáže najmä vystúpenia pani Gianny Dotti Messoriovej a prof. Alexandra Ruttkeya. Členka mestskej rady mesta Fiorano Modenese vyzdvihla vysokú profesionalitu a vedeckú akribiu autorov výstavy. Poďakovala všetkým, ktorí sa o prípravu a realizáciu výstavy zaslúžili a vyzdvihla jej mimoriadne veľkú umeleckú, popularizačnú a vedeckú úroveň. Pani Dotti Messori poukázala na prínos slovenského archeologického vý-

skumu doby bronzovej pre poznanie európskych dejín tohto obdobia. Osobitú pozornosť venovala výskumu dvoch lokalít európskeho významu, akými Nitriansky Hrádok a Spišský Štvrtok bezpochyby sú.

Alexander Ruttkey zdôraznil, že pre Archeologický ústav SAV v Nitre je čťou prezentovať výsledky výskumu slovenskej archeológie v Taliansku, v krajine slávnej histórie a neobvyčajne dávnej kultúrnej tradície. Zdôraznil, že doba bronzová na Slovensku bola v mnohom smere vyvrcholením pravekého vývoja v Karpatskej oblasti. Najmä priaznivé prírodné podmienky boli základom hospodárskeho rozvoja, vzniku viacerých osobitých kultúr a bohatým civilizačným odkazom, ktorý možno názorne sledovať na otváraní výstave. V ďalšej časti svojho prejavu A. Ruttkey pripomenul, že územie dnešného Talianska bolo krajinou, ktorá v dávnej minulosti citeľne vplývala aj na vývoj území dnešnej Slovenskej republiky. Pripomenul, že v období Rímskej ríše boli hranice provincie Panónia na Dunaji. O niekoľko storočí neskôr patrili patriarchát v Akvileji (Aquileia) k významným kresťanským inštitúciám, odkiaľ k nám prichádzali nielen misionári, ale aj vzory pre stavbu najstarších kostolov na Slovensku. V 12. a 13. stor. sa hostia z Talianska pričínili o zakladanie niektorých stredovekých miest a hradov a vytvorili osobitý štýl krásnych nástenných malieb v gotických kostoloch Slovenska.

Výstava prezentuje viac ako 600 archeologických artefaktov, zapožičaných z dvadsiatich slovenských muzeálnych a vedeckých inštitúcií. Súčasťou expozície sú aj štyri plastiky akademickej sochárky pani Ludmily Cvengrošovej, ktorej úzka spolupráca s archeológmi je našej verejnosti dobre známa.

Autori výstavy rozdelili vystavovaný súbor do 22 kapitol, v rámci ktorých sú prezentované všetky druhy hmotnej kultúry doby bronzovej a celý historický, hospodársky a spoločenský vývoj tejto historickej epochy, ktorej sa oprávnene hovorí prvý zlatý vek Európy.

Návštevníkom sa sprístupnili poznatky o najstaršej ťažbe medi, o poľnohospodárstve a metalurgii, ako aj ukážky rôznych sídliskových foriem a štruktúr, pohrebného rítu, kultu a interakcie slovenské-

Castello di Spezzano vo Fiorano Modenese, Taliansko 2002. Záber z vernisáže výstavy.
Zľava: Egidio Pagani, Gianna Dotti Messori, Václav Furmánek a Václav Kruta.

ho územia v dobe bronzovej s blízskymi, no aj vzdialenejšími oblasťami. Špeciálnej pozornosti sa dostalo dvom slovenským archeologickým náleziskám, ktoré boli systematicky preskúmané v druhej polovici 20. storočia. Bol to Nitriansky Hrádok, pomenovaný tiež ako „slovenská Trója“, a Spišský Štvrtok, pomenovaný aj ako „slovenské Mykény“. Dominantu materiálnej kultúry predstavujú výrobky z bronzu a keramické nádoby. Majstrovstvo pravekých bronzárov a hrnčiarov, ktorých niektoré výrobky sú na tejto výstave prezentované vôbec prvý raz, vzbudzovali u návštevníkov ozajstný úžas.

Severná časť Karpatskej kotliny mala v praveku dobré východiskové pozície pre rozvoj progresívnych výrobných odvetví. Okrem úrodných pôd v juhoslovenských nížinách. Ovplyvňovala táto oblasť aj nerastným bohatstvom, vďaka čomu dosiahla najmä metalurgia vysokú úroveň už vo včasnej dobe metalika. V tom čase bola významná aj keramika, a to nielen pre rôznorodosť a originalitu tvarov a výzdoby, ale aj pre vysokú kvalitu spracovania. Patrí k najkrajším remeselným výrobkom, ktoré sa nám z toho obdobia zachovali a sú obzvlášť významné pre dávne dejiny Európy.

Usporiadanou výstavou sa prostredníctvom keramiky, bronzových predmetov a ostatných charakteristických výrobkov podarilo úspešne ilustrovať mimoriadne bohatú a významnú kapitolu európskej protohistórie. Obdobie, v ktorom neobyčajne dynamický rozvoj stredoeurópskych území viedol k zrodu opevnených sídel s pravidelnými

plánovanými pôdorysmi zástavby, spravidla považovanými za najstaršie stredoeurópske protourbánné sídliskové aglomerácie. Táto historická skutočnosť je zvlášť dôležitá aj pre prostredie talianskej Pádskej nížiny, pretože niektoré podunajské kultúry z 2. tisícročia pred n. l. mali evidentné kontakty so súvekými severotalianskymi kultúrami. Bolo to najmä v období kultúry Polada, v staršej a na počiatku strednej doby bronzovej, a neskôr aj v kultúre označovanej súhrnným pojmom Terramare.

Prezentovaný archeologický materiál, sčasti ešte podrobne nepublikovaný, nebol doteraz takto komplexne vystavený v zahraničí, s výnimkou nálezo- vých komplexov z Nižnej Myšle a niekoľkých predmetov, ktoré reprezentovali dobu bronzovú z územia Slovenska na európskej výstave „Európa v čase Odyssea“, uskutočnenej v rokoch 1999-2001 v Kodani, Bone, Paríži a v Aténach.

Vďaka predstaviteľom mesta Fiorano Modenese sa naskytla mimoriadna príležitosť zrealizovať kultúrnu akciu veľkého medzinárodného dosahu. Mimoriadny záujem o výstavu sa ukázal už na jej vernisáži. Expozícia bezpochyby zaujala širokú taliansku verejnosť, ktorá v nej objavila výnimočné bohatstvo keramiky a ostatných materiálov z 2. tisícročia pred n. l. v ich historickom a kultúrnom kontexte. V neposlednom rade zaujala aj špecialistov, ktorí len ťažko majú možnosť nájsť na jednom mieste zhromaždený takto vybraný a taký bohatý súbor.

Úspech výstavy u talianskej verejnosti dokumentuje záujem predstaviteľov ďalších miest na Apeninskom polostrove o jej reінštaláciu - Legnago (s vernisážou v archeologickom múzeu dňa 14. 2. 2003), Bondeno, Rím a Národné centrum štúdií Leopardiani v meste Recanati pri Ancone.

Výstavu na ploche 250 m² vynikajúco stvárnil milánsky architekt Silvestro Bini. Využil na to nielen trojrozmerný materiál, ale aj desiatky ilustrácií, ktoré dodal Archeologický ústav SAV v Nitre, a súhrn z odborných textov jednotlivých kapitol katalógu. Pozastaviť sa treba práve pri katalógu tejto výstavy. Vlastne to ani nie je katalóg vo vlastnom zmysle slova. Je to plnohodnotná vedecká monografia veľkého formátu s rozsahom 150 tlačných strán a s 31 celostránkovými farebnými prílohami vystavených predmetov. Fotografie predmetov s mimoriadnym citom a profesionalitou vytvoril Jean-Luc Godard z Paríža.

Každá výstava, každá expozícia predstavuje dielo dočasnej hodnoty. Ak je však jej súčasťou katalóg vydaný vo veľkom náklade ešte pred vernisážou, je napokon takáto výstava večná. A to sa vďaka autorom, prekladateľom a všetkým členom realizačného tímu podarilo.

Výstava v Castello di Spezzano v meste Fiorano Modenese potrvá do polovice januára roku 2003. Vďaka talianskym organizátorom je výstava poza-

dím pre ďalšiu prezentáciu a reprezentáciu Slovenskej republiky. Koncom septembra (28. 9. 2002) sa v Castello di Spezzano pri príležitosti slovenského večera v rámci výstavy o slovenskej dobe bronzovej uskutočnila prezentácia populárnej, odbornej a vedeckej literatúry, ktorú v ostatných desiatich rokoch vydal Archeologický ústav SAV, respektíve ktorú napísali odborníci z tejto inštitúcie. Na tejto prezentácii, nad ktorou malo patronovať Veľvyslanectvo Slovenskej republiky v Ríme v Taliansku, sa zúčastnili zástupcovia miestneho verejného, kultúrneho, politického a hospodárskeho života, ako aj riaditeľka Slovenského inštitútu v Ríme pani Jana Trnčáková.

Archeologické publikácie budú v Castello di Spezzano vystavené až do ukončenia expozície o slovenskej dobe bronzovej. Potom budú spolu s výstavou prenesené do ďalších talianskych miest, kde sa v roku 2003 uskutočnia ďalšie reінštalácie tejto archeologickej výstavy.

Záverom sa žiada uviesť, že táto výstava je dokladom úspešnosti slovenskej archeologickej vedy a je aj malým návodom, ako treba „ísť do Európy“. Nie ako chudobný, prosiaci a zakomplexovaný jedinec, ale ako sebavedomý a rovnocenný partner vyspelým európskym štátom. A takýmto partnerom slovenská archeológia a najmä Archeologický ústav SAV v Nitre bezpochyby sú.

Václav Furmánek

VII. kolokvium „Obdobie popolnicových polí a doba halštatská“

V roku 2002 pripadla Archeologickému ústavu SAV v Nitre úloha zorganizovať tradičné, v poradí už siedme kolokvium „Obdobie popolnicových polí a doba halštatská“, ktoré sa od roku 1996 vždy striedavo koná v Čechách, na Morave a na Slovensku. V dňoch 17. až 19. septembra 2002 sa toto vedecké podujatie uskutočnilo v priestoroch Archeologického ústavu SAV v Nitre, kde sa stretlo 30 bádateľov z univerzít, ústavov a múzeí Českej a Slovenskej republiky. Po úvodných slovách hlavnej organizátorky podujatia PhDr. Susanne Stegmann-Rajtárovej, CSc., kolokvium otvoril a jeho účastníkov na pôde Archeologického ústavu SAV v Nitre privítal riaditeľ ústavu prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Začiatok tohto pracovného stretnutia poznamenala smutná správa o úmrtí PhDr. Jiřího Hralu,

CSc., ktorý sa zúčastnil viacerých predchádzajúcich stretnutí, pretože problematika kultúr popolnicových polí a doby halštatskej mu bola odborne blízka. Jeho pamiatku si účastníci uctili minútou ticha.

Počas dvoch rokovacích dní odznelo celkom 19 referátov. Nakoľko kolokvium nemalo stanovenú ťažiskovú tému, referáty boli v programe zoradené viac-menej podľa chronologickej následnosti.

J. Bouzek sa vo svojom referáte „Lužická kultúra v českém Slezsku a dolování“ zaoberal stavom poznania pamiatok lužickej kultúry v oblasti Sliezska. Intenzívna ťažba rúd v tejto oblasti v stredoveku ho viedla k úvahe o možnosti využívania tunajších ložísk už v praveku, aj keď zatiaľ priame doklady chýbajú.

Informácie o výsledkoch prieskumov výšinných hradísk v Turci a v okolí Považskej Bystrice priniesol príspevok L. Veliačika „Nové poznatky k štruktúre hradísk lužickej kultúry na Slovensku“. Hradiská datované prevažne do neskoršej doby bronzovej charakterizuje odlahlá, ťažko dostupná poloha v horskom teréne, skalné hrebene a zrázy, ktoré sú súčasťou ich opevnenia. Poukázal na nejasnosti okolo ich funkcie - ako stredísk kultu, alebo ako refúgií. K najzaujímavejším patrí hradisko Blatnica-Plešovica, na ktorom bolo údajne nelegálnymi hľadačmi nájdených detektormi kovov 40 bronzových depotov. Takáto koncentrácia nálezov z doteraz skúmaných hradísk nie je zatiaľ známa. Tým, že nálezové súvislosti zostávajú utajené a samotné predmety sa nedostávajú do rúk odborníkov, prichádza slovenská archeológia o zdroje dôležitých informácií, ktoré by prispeli k správne posúdeniu postavenia určitých regiónov Slovenska v rámci komplikovaného kultúrohistorického diania v neskoršej dobe bronzovej a na počiatku doby halštatskej v Karpatскеj kotline.

M. Salaš, ktorý sa už dlhšie venuje spracúvaniu moravských depotov, v referáte „Topografie bronzových depotů doby popelnicových polí na Moravě“ predstavil výsledky svojich pozorovaní zameraných na topografiu nálezísk depotov v krajine vo vzťahu k vodným tokom, výšinným polohám a otvoreným sídliskám, s prihliadnutím na ich koncentráciu v určitých regiónoch.

Zaujímavou spracovanú téma Z. Smrža „Interpretace depotu srpů z hory Kletečná“, motivovaná nálezom dvoch bronzových kosákov na vrchole hory Kletečná, bola úvahou o úlohe kopcov bizarných tvarov, s dominantným postavením v krajinom reliéfe severozápadných Čiech v kultových obradoch pravekých obyvateľov žijúcich v ich blízkosti. Nastolil tiež otázku, do akej miery mohli tunajšie formy kultu vo svojej podstate odrážať súdobé duchovné prejavy územne vzdialeného antického sveta.

O. Ožďáni vo svojom vystúpení „Depoty bronzových predmetov z hradiska lužickej kultúry v Nemeckej, okr. Brezno“ prezentoval štyri obsahom rozdielne súbory bronzových nálezov - depotov objavených na rôznych, od seba len niekoľko metrov vzdialených miestach mimo opevneného areálu hradiska lužickej kultúry v polohe Hrádok. Nálezy predbežne rámcovo dotal do neskoršej doby bronzovej.

Námetom referátu M. Novotnej „K elitám starších popelnicových polí na Slovensku“ bola hrobová výbava ako odraz spoločenského postavenia jedinca a existencie nobility v priestore a čase. Zamerala sa na súčasti konského postroja a voza, teda

na kategóriu predmetov predstavujúcich dosť zriedkavú prílohu v časovom úseku, ktorý sledovala. Upozornila na možnosť zavádzajúcich funkčných interpretácií niektorých súčastí, predovšetkým ozdobných doplnkov, akými sú napríklad faléry. Poukázala tiež na fakt, že kým súčasti konského postroja sú v hrobách aj v depotoch preukázateľné, súčasti voza sú ojedinelé.

L. Smejtek v príspevku „Ke způsobu zpracování velkých keramických souborů knovízské kultury“ hovoril o aplikácii štatistickej metódy a jej prínose pri spracovaní rozsiahlych súborov keramiky, aké pochádzajú zo sídlisk knovízskej kultúry. Konkrétne vychádzal z pramenného fondu z 1200 objektov z Kněževsi, z Prahy-Hostivařu a Záběhlíc.

Zaujímavý objekt s prepálenými stenami zo sídliska Přáslavice, datovaný do strednej doby bronzovej, prezentovala K. Šabatová v referáte „Doklad kultu nebo výrobního zařízení?“. Tento objekt, s netradičnou výplňou, v ktorej sa okrem keramiky a zlomku žarnova našli fragmenty väčšieho hlineného pekáča alebo misy, označila funkčne skôr za objekt výrobný, aj keď jeho využitie pri kultových obradoch jednoznačne nevylúčila.

K rozšíreniu poznatkov o pravekej sídliskovej architektúre prispel J. Bartík témou „Ku kolovým domom popelnicových polí na západnom Slovensku“, v rámci ktorej informoval o nových nálezoch kolových stavieb doby bronzovej, odkrytých na sídliskách v Rusovciach a Dvorníkocho-Posádke.

Prehľad výsledkov výskumu zameraného na existenciu a stav osídlenia polohy Borová hora bol obsahom referátu R. Malčeka „Výsledky zistovacieho výskumu na Borovej hore vo Zvolene“. Napriek tomu, že skúmaná plocha nebola rozsiahla, získal sa tam zaujímavý materiál datovaný na koniec strednej a na počiatok mladej doby bronzovej. Autor poukázal na zmiešaný charakter kultúrneho prejavu, vyplývajúci z polohy územia dnešného Zvolena, na rozhraní sídelných území lužickej a kyjatickej kultúry.

Predmetom vystúpenia M. Hajnalovej boli „Rastlinné makrozvyšky v nádobách a zásobách z mladšej a neskoršej bronzovej doby“. Prezentovala výsledky fundovanej analýzy paleobotanického materiálu z hradísk zo Sitna, Zemianskeho Podhradia a z Devína, ako aj z jaskyne Besná pri Silici. Ich vyhodnotenie zamerala na druhovú skladbu pestovaných rastlín v určitých časových úsekoch doby bronzovej, na zloženie zvyškov v nádobách a na súbory s vysokým obsahom makrozvyškov v určitých objektoch. Jej referát potvrdil význam paleobotanických analýz pre ucelenú interpretáciu archeologických nálezov.

Obsahom referátu trojice autorov P. Vařeku, L. Jiráňa a P. Kočára „Zpráva o projektu Struktury

ra sídliskového materiálu z mladšej doby bronzovej“ bola informácia o postupe kolektívu pri podrobnom vyhodnocovaní ekofaktov - keramiky, mazanice a zvieracích kostí (P. Vařeka), kovovej industrie (L. Jiráň) a paleobotanického materiálu (P. Kočár) - z rozsiahleho sídliska Praha-Hostivař. Sledovaním rozptylu fragmentov keramiky a mazanice v sídliskovom priestore sa snažili zistiť komunikačné trasy a ich frekvenciu. Súčasne poukázali na riziká veľkoplošného odkryvu povrchových vrstiev, následkom ktorého môže vzniknúť problém zachytenia súvrstvia a objektov nad podložíom.

D. Dreslerová a P. Hrubý sa v príspevku „Halštatské výšinné lokality v jižních Čechách“ venovali takej zaujímavej problematike, akou je fenomén hradísk v sídliskovej štruktúre populácie doby halštatskej, ktorú riešia v rámci grantového projektu Cesty kulturní krajinou. Sledovali topografiu viac ako 30 výšinných sídlisk, so zreteľom na geotopografiu, význam a funkciu. Len v jednom prípade bolo možné identifikovať sídlo vládnucej vrstvy, vzťah k zdrojom surovín, pravidelnosť rozloženia v krajine južných Čech. Podrobnejšie prezentovali svoje poznatky o centrálnom hradisku Boudy, poloha Hrad, vo vzťahu k hospodárskemu zázemiu otvorených osád.

Referát E. Mirošayovej „Sídliskový objekt z doby halštatskej z Prešova“ bol zameraný na prezentáciu konštrukčne jednoduchého sídliskového objektu so zvláštnou výbavou, v ktorom sa okrem fragmentov keramiky datovanej do doby halštatskej našli zlomky hlinenej pekáčovitej nádoby a šesť hlinených závaží. Autorka upozornila na problém určenia funkcie tohto objektu a tiež na výskyt podobných, zatiaľ však nepublikovaných objektov z prostredia veckerskej kultúry. Poukázala aj na fakt, že nálezy z doby halštatskej z nových výskumov na území dnešného Prešova potvrdzujú významné postavenie uvedeného územia na rozhraní Košickej kotliny a Šarišského podolia.

S. Stegmann-Rajtár zaujala témou „Pohrebiská halštatskej kultúry západne a východne od Váhu a ich spätosť s vývojom vo východoalpskej oblasti a v Zadunajske“. Zaoberala sa problematikou odlišnosti kultúrnej orientácie dvoch susediacich regiónov, rozdelených korytom rieky. Poukázala na rozdiely, ktoré sú dobre rozpoznateľné vo výbave včasnohalštatských hrobov na území východne od Váhu, kde sú jedinci pochovaní s bohatou výbavou a súčasťami konského postroja, a na území západne od Váhu, kde sú pochovaní jedinci s prevahou súčastí odevu, mesiacovitých idolov a zvláštnych keramických foriem. V súvislosti s preberaním kultúrnych impulzov

upozornila na sústavu hradísk verifikovaných pozdĺž východných svahov Malých Karpát, vybudovaných na trase významnej diaľkovej obchodnej cesty.

Príspevok R. Sedláčka „Pohřebiště v Domamyslicích, okr. Prostějov“ bol zameraný na prehodenie starších názorov na vyčlenenie fázy tzv. prechodných lužicko-sliezskych hrobov na pohrebisku v Domamysliciach a na základe podrobnej analýzy hrobových nálezov vyslovil pochybnosť o ich existencii. Zároveň upozornil na prítomnosť svojráznej a ojedinelej formy bronzových ihlíc so zvláštnou upravenou hlaviciou.

Bohaté žiarové komorové hroby z Dolného Újezdu a Blatca, so skutočne reprezentatívnou výbavou hlavne keramiky, datované do stupňov HC2/HD1 a HD1-HD2, boli témou príspevku P. Vitulu „Bohaté mladohalštatské hroby na střední Moravě“. Jeho referát doplnil krátkym vystúpením A. Tajer informáciou o nových nálezoch hrobov z Blatca a Charvátov počas záchranných výskumov.

Z. Čížmář v rámci svojho vystúpenia „K datování 'halštatsko-laténského' sídliskového objektu z hradiska u Kroměříže“ prezentoval nálezové súbory zo sídliskových objektov (Prosiměřice, Mušov, Kroměříž, Vyškov), v ktorých sa okrem halštatskej keramiky objavuje už typický včasno-laténsky keramický riad. S ohľadom na pribúdajúci počet nálezových celkov uvažoval o opodstatnenosti v archeológii už dávnejšie vyčleneného tzv. halštatsko-laténskeho stupňa.

Príspevok D. Parmu „Předkeltské osídlení Hostýna“ rezumoval výsledky analýzy nálezov staršieho osídlenia na známom keltskom oppide na Hostýne, ktoré kontrolovalo cestu smerujúcu k Moravskej bráne. Predmetom jeho záujmu bolo obdobie popolnicových polí a doby halštatskej, v ktorom vyčlenil 4 horizonty osídlenia.

Informácie L. Jiráňa a I. Vojtěchovskej o následkoch katastrofálnych povodní, ktoré postihli aj Archeologický ústav ČAV v Prahe a Středočeské muzeum v Rostokách pri Prahe, boli deprimujúce. Okrem hmotných škôd boli zaznamenané nenahraditeľné straty na archeologickom materiáli, dokumentácii a knižnom fonde, čo v konečnom dôsledku nevyhnutne pribrzdí aj vedeckovýskumnú činnosť. Kolegovia z oblastí postihnutých povodňou požiadali účastníkov kolokvia o pomoc pri dopĺňaní zničeného knižničného fondu.

Neformálna, vecná a kultivovaná diskusia k jednotlivým referátom priniesla okrem námetov na hodnotenie hmotných prameňov aj inšpirujúce úvahy o duchovnom svete pravekých spoločností, kultových obradoch, o hľadaní možností rozpoznania krehkej hranice medzi sakrálnym a profánnym. O tvorivú pracovnú atmosféru rokovania

sa pričínili všetci účastníci kolokvia a dobrá odborná úroveň prednesených referátov.

Posledný deň kolokvia bol už tradične venovaný exkurzii. Pod vedením S. Stegmann-Rajtárovej vystúpili účastníci podujatia na hradisko lužickej kultúry na vrchu Veľký Lysec, ktoré bolo súčasťou sústavy hradísk na južnom okraji Tribečského pohoria. Zaujímavým a príjemným sppestrením pracovného programu tohto pekného jesenného dňa bola aj návšteva známeho múzea, žrebčína a zub-

rej obory v Topolčiankach. K vydarenému priebehu celého kolokvia bezpochyby prispela aj zodpovedná práca organizačného výboru. Na realizácii podujatia sa okrem Archeologického ústavu SAV finančne podieľala Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV. Propagačné materiály o Nitre a jej okolí poskytol Mestský úrad a Agrokomplex v Nitre.

Organizácie nasledujúceho, VIII. kolokvia v roku 2004 sa ujali moravskí kolegovia.

Elena Miroššayová

Konferencia „Ost-West Beziehungen während der Eisenzeit in Europa“

V dňoch 10. až 13. októbra 2002 sa v Soproni v Maďarsku uskutočnila medzinárodná konferencia pracovnej skupiny pre dobu železnú. Ide o medzinárodné stretnutia odborníkov, ktoré sa každoročne konajú v rámci Juho- a Západonemeckého archeologického zväzu. Konferencia bola tematicky zameraná na problematiku kultúrnych vzťahov a kontaktov v staršej a mladšej dobe železnej medzi východnými a západnými časťami Európy. Jej organizátorom bol Archeologický ústav Maďarskej akadémie vied v Budapešti v spolupráci s Arbeitsgemeinschaft Eisenzeit des West- und Süddeutschen Verbandes für Altertumsforschung. V roku 2002 išlo už o druhé stretnutie tejto pracovnej skupiny. Prvé sa uskutočnilo v dňoch 21. až 24. mája 2002 v Hamburgu.

Konferencie v Soproni sa zúčastnilo viac ako 70 bádateľov z 12 krajín. Pozvanie prijali archeológovia z Česka, Chorvátska, Francúzska, Lichtenštajnska, Maďarska, Nemecka, Rakúska, Slovenska, Slovinska, Švajčiarska, Veľkej Británie a z Austrálie. Pozvaní zástupcovia z Poľska a Rumunska, ktorých príspevky boli zaradené do programu rokovania, sa tohto pracovného stretnutia, žiaľ, nezúčastnili.

Podujatie otvorili a všetkých prítomných na ňom privítali jeho hlavní organizátori Erzsébet Jerem, Csanád Bálint a Günther Wieland.

Počas dvoch rokovacích dní odznelo celkom 23 prednášok. Prevažná časť referencií v priebehu prvého dňa konferencie sa venovala problematike kultúrnych vzťahov v dobe halštatskej, druhý deň bol obsahovo zameraný hlavne na laténsku dobu. Obohatením podujatia bola prezentácia 10 posterov, ktoré vhodnou formou dopĺňali diskutovanú problematiku.

V úvodnom referáte C. Metzner-Nebelsick (Berlin) poukázala na príčiny kultúrnych premien a ich prejavy v počiatočných železnej doby v strednej Európe, ktoré sa udiali na základe kontaktov s východnými, jazdecko-nomádskymi spoločnosťami. Na túto problematiku tematicky nadviazali dve ďalšie prednášky. S. Reinhold (Berlin) hovorila najmä o nálezoch zbraní, konských postrojov a ich súčasti z tzv. novočerkasského horizontu, ktoré analyzovala v súvislosti s ich výskytom v pričiernomorskej oblasti a na severnom Kaukaze. J. K. Koch (Preetz) sa venovala porovnaniu materiálnej kultúry z inventárov jazdeckých hrobov medzi východo- a západohalštatskou kultúrou oblasti. Nad otázkami pôvodu halštatskej kultúry v západnej časti jej rozšírenia sa zamýšľal M. Trachsel (Zürich). Na základe vývoja pohrebných zvyklostí dospel k názoru, že proces halštaticizácie tu na mnohých miestach prebiehal v súlade s tradíciami neskorej bronzovej doby. A. Eibner (Wien) podala svoju predstavu o genéze východohalštatského kultúrneho okruhu. Na početných mapách výstižne poukázala na rozšírenie typickej ornamentálnej a figurálnej výzdoby na keramike. S. Stegmann-Rajtár (Nitra) zhodnotila východné a západné kontakty v nálezových skupinách severovýchodohalštatskej kultúrnej oblasti, pričom sa zamerala na výskyt charakteristických kovových nálezov, ako aj keramiky s nadregiónalnym významom z územia juhozápadného Slovenska. Prehľadný referát o novoobjavených hroboch a o prebiehajúcom výskume na eponymnom pohrebisku v Hallstatt pripravil A. Kern (Wien). G. Tomedi (Innsbruck) sa zamerail na územie východných Álp s mnohými lokalitami, ktoré tak na

základe svojej polohy, ako aj nálezov predstavujú spojniciu medzi východom a západom. Podobnú problematiku si zvolila *E. Jerem* (Budapest), ktorá sa sústredila na vyhodnotenie dialkových kontaktov na severovýchodnom okraji Álp. Na veľkú rozmanitosť kontaktov medzi západným a východným Stredomorím upozornila vo svojom referáte *C. Belardelli* (Rím). Pútavým spôsobom poukázala na rôzne názory bádateľov, týkajúce sa problematiky vzťahov Apeninského polostrova a susedných oblastí. V ďalšom bloku prednášok ťažisko tvoril prechod od neskorohalštatského ku včasnotaténskemu obdobiu a laténska doba. *F. Heimann* (Berlin) sa venovala chorologickému vyhodnoteniu niektorých neskorohalštatských typov spôn z južného Nemecka. Poukázala aj na ich rozdielne územné rozšírenie, ktoré interpretovala ako regionálne odlišnosti vo výbave pochovaných. Nové poznatky ku skytsko-keltským vzťahom na území Potisia predniesla *K. Almásy* (Nyíregyháza). Pozoruhodné výsledky o výskume kniežacieho sídla Ipf v južnom Nemecku a o jeho unikátnych nálezoch s nadregionálnym významom prezentoval *R. Krause* (Stuttgart). Ťažiskom prednášky *T. Stöllnera* (Böschung) bola nálezová skupina opaskových zápon. Na ich príklade vyhodnotil kontakty, mobilitu a kultúrne premeny včasnej laténskej doby v stredoeurópskom priestore. *P. C. Ramsel* (Wien) predstavil dve významné pohrebiská z laténskej doby v Dolnom Rakúsku (Pottenbrunn a Mannersdorf). Informoval o prebiehajúcom výskume, ako aj o moderných metódach ich vyhodnotenia. Z metodického pohľadu bol nadmieru prínosný referát zameraný na intenzitu, dosah a význam kontaktov v neskej laténskej dobe na základe keramiky s jemným hrebenovaním, ktorý predniesol *P. Trebsche* (Frankfurt a. M.). Odzrkadlenie východných a západných vzťahov v nálezovom materiáli z plochých pohrebísk laténskej doby v Bavorsku analyzovala *Ch. Eggel* (München). Všetkých prítomných upútala prednáška popredného bádateľa *V. Megawa* (Adelaide, Austrália), ktorý podal všestranný pohľad na vývoj včasnokeltského umenia a zhodnotil podiel západných a východných oblastí na jeho formovaní. O nové kultúrno-historické vyhodnotenie známeho nálezu kotla z Gundestrupu sa pokúsil vo svojom vystúpení *W. Adler* (Giessen). Dospel k názoru, že tento unikátny nálež bol najpravdepodobnejšie vyhotovený v centrálnej Galii, odkiaľ bol zrejme morskou cestou dopravený až na Jutský polostrov. Jeho následné deponovanie v močiari považuje autor za výsledok kultovej procesie miestnych obyvateľov.

I. Balzer (Freiburg) sa venovala vyhodnoteniu nálezov z Breisach-Münsterbergu, ktoré dokladajú kontakty východným smerom až k lokalite Most na Soči v Slovinsku a západným smerom až k Mont Lassois vo Francúzsku. Regionálnou problematikou vzťahov na strednom a dolnom Porýní v mladšej laténskej dobe sa zaoberal *J. Schulze-Forster* (Marburg). O interpretáciu sociálnych procesov poznávania u Keltovej železnej doby, ako možného vysvetlenia pre ďalekosiahle podobnosti v ich materiálnej kultúre, sa vo svojom vystúpení pokúsil keltológ *R. Karl* (Bangor, Gwynedd), ktorý predniesol referát s netradičným názvom „Poduč sa niečomu poriadnemu v cudzej krajine, chlapče!“ Z oblasti paleobotaniky zaujala prednáška *Nicole Boenke* (Wiesbaden) o archeobotanických výskumoch v Dürrenbergu pri Halleine a o ich prínose pre poznanie poľnohospodárstva doby železnej. Analýzy rastlinných makrozvyškov, ktoré sa tu zachovali vo výbornom stave v soľnom ložisku, poskytujú pozoruhodné údaje na posúdenie hospodárskej, obchodnej a životnej úrovne prehistorických ľudí. Vyvrcholením konferencie bola slávnostná prednáška *B. Hänsela* (Berlin). Venoval sa v nej kľúčovému postaveniu Karpatskej kotliny ako územia neustále prelínajúcich sa kultúrnych vplyvov medzi východom a západom. Ťažisko zameralo na vývoj v staršej dobe bronzovej a zhodnotil postavenie najznámejších centrálnych nálezísk v sledovanej oblasti. Treba spomenúť, že veľkú pozornosť venoval aj výsledkom bádania mnohých známych osobností, napríklad A. Točíka, V. Pavúkovej či N. Kalicza a vyzdvihol ich prínos pre archeológiu.

Súčasťou konferencie boli dve celodenné exkurzie po maďarských a rakúskych náleziskách. Prvá zaviedla účastníkov na výšinné hradisko Sopron-Burgstall a Velem-St. Vid, potom nasledovala návšteva múzeí v Sombathely a v Soproni. Počas druhej exkurzie účastníci navštívili výšinné sídlisko Braunsberg a výstavy v múzeách v Mannersdorfe an der Leitha a v Eisenstadte.

Prednášky budú publikované v zborníku venovanému pamiatke nedávno zosnulého rakúskeho archeológa J. W. Neugebauera.

Konferencia bola veľmi úspešná a prebiehala v priateľskej atmosfére. Zásľuhu na tom mal tím mladých maďarských archeológov a najmä organizátorské schopnosti E. Jeremovej. Podujatie sa konalo v kongresových miestnostiach hotela Sopron, kde boli ubytovaní všetci účastníci. Maďarským kolegom patrí vďaka za pohostinnosť a srdečné prijatie.

„100 Jahre Römisch-Germanische Kommission“ (Kolokvium a oslavy poprednej európskej archeologickej inštitúcie)

V roku 2002 uplynulo 100 rokov od založenia jednej z najvýznamnejších európskych a svetových archeologických inštitúcií - Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts (RGK).

S tradičnou koncepciou a dôkladnosťou, charakteristickou pre túto inštitúciu už od doby jej vzniku, pripravili nemeckí archeológovia k jej 100. jubileu v dňoch 25.-26. októbra 2002 vo Frankfurte nad Mohanom slávnostné medzinárodné kolokvium.

RGK bola založená Cisárskym (dnes Nemeckým) archeologickým ústavom 1. októbra 1902 vo Frankfurte nad Mohanom. Prednostným zámerom RGK bol vtedy výskum rímskych a germánskych pamiatok na nemeckých územiach. Aktivita RGK však rýchlo prerástla takto vymedzený časový, územný i tematický rámec a inštitúcia sa čoskoro profilovala ako výskumné a editorské centrum, časovo podstatne širšieho a celoeurópskeho zamerania. Postupne dosiahla významné úspechy nielen v oblasti terénneho výskumu a prieskumu, ale i v editorskej činnosti a v budovaní špecializovanej archeologickej bibliotéky. Už v roku 1905 začala pravidelne vydávať správy o činnosti (Bericht der RGK) a štúdie svojich spolupracovníkov. Od roku 1917 vydáva dnes svetoznámy časopis *Germania* (Anzeiger der RGK). V druhej polovici 20. stor. sa RGK stala inštitúciou, ktorá formou študijných pobytov pre archeológov spoza „železnej opony“ umožňovala účinne napomáhať a rozvíjať bádanie aj v krajinách bývalého východného bloku. Významnú pomoc poskytovala RGK archeologickým inštitúciám z východu tiež pri získavaní odbornej literatúry.

Na dôstojných oslavách jubilujúcej RGK sa zúčastnilo okolo 300 archeológov, zástupcov popredných domácich a zahraničných archeologických inštitúcií z celej Európy i zo zámoria. Slovensko na kolokviu reprezentovali prof. PhDr. Tatiana Štefanovičová, CSc., PhDr. Karol Pieta, DrSc., a PhDr. Titus Kolník, DrSc.

Pracovnú časť kolokvia tvorili prednášky popredných predstaviteľov nemeckých archeologických inštitúcií a univerzitných profesorov. Po uvítacom prejave prvého direktora RGK prof. Dr. Siegmara von Schnurbeina, ktorý stručne načrtol aj dejiny jubilujúcej inštitúcie, vystúpili so svojimi príspevkami: L. Reisch (Erlangen): „Hunas und Sesselfelsgrötte - 250 000 Jahre Altsteinzeit in Bayern“; A. Zimmermann (Köln): „Landschaftsarchäologie der Bandkeramik im Rheinland“; J. Lüning (Frankfurt/Main): „Haartracht und Kleidung in der frühen Jungstein-

zeit“; K. E. Behre (Wilhelmshaven): „Die Geschichte der Kulturlandschaft in Nordwestdeutschland seit dem Neolithikum“; B. Hänsel (Berlin): „Stationen der Bronzezeit zwischen Griechenland und Mitteleuropa“; K.-H. Willroth (Göttingen): „Die Nordische Bronzezeit“; F. Bertemes (Halle): „Neues zur Archäologie des Schwarzmeerraumes“; P. Ettel (Jena): „Das Gräberfeld von Mühlen Eichsen, Mecklenburg“; H.-M. v. Kaenel (Frankfurt/Main): „Ungewöhnliche Grabbeigaben: Münzstempel in Gräbern“; D. Planck (Stuttgart): „Das Limesprojekt. Schutz Erforschung und Präsentation archäologischer Zeugnisse am Beispiel von Deutschlands größtem Bodendenkmal“; K. Weidemann (Mainz): „Germanische Oberschichten im Spiegel der Grabbeigaben“; G. Wetzel (Wünsdorf): „Germanen - Slawen - Deutsche in der Niederlausitz und angrenzenden Gebieten“; M. Müller-Wille (Kiel): „Zwischen Kieler Förde und Wismarer Bucht: Archäologie der Obodriten vom späten 7. bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts“; G. Isenberger (Münster): „Soest, ein frühes Wirtschaftszentrum (1.-12. Jahrhundert n. Chr.)“.

Prednášatelia priniesli zaujímavé aktuálne informácie o pozoruhodných nových nálezoch, predložili výsledky vlastného teoretického výskumu i správy o širšie zameraných medzinárodných projektoch nemeckého archeologického bádania. Širšia odborná verejnosť bude mať možnosť oboznámiť sa s nimi v pripravovanej publikácii.

Slávnostným vyvrcholením kolokvia bolo zasadnutie jeho účastníkov v Cisárskej sieni historickej Radnice mesta Frankfurt - v známom „Römeri“. Hlavným rečníkom tu bol bývalý spolkový prezident prof. Dr. Roman Herzog. Fundovane sa zamýšľal nad významom a prínosom archeológie i RGK k nemeckému a európskemu archeologickému bádaniu. RGK charakterizoval ako jednu z najstarších a najúspešnejších nemeckých vedeckých ustanovizní, ktorá realizuje výskum na svetovej úrovni. Vysoko ocenil prínos archeológie na ceste k objavovaniu identity človeka. Vyslovil názor, že pri hľadaní odpovede na čoraz naliehavejšiu otázku „čo je človek?“ sa ľudstvo stále častejšie bude musieť obzerať po svojej minulosti. Odznali tu aj pozdravné príhovory prezidenta nemeckého archeologického ústavu v Berlíne prof. Dr. Helmuta Kyrieleisa, generálneho sekretára UISPP prof. Dr. Jeana Bourgeoisa, prof. Dr. Bernharda Hänsela za Vor- und Frühgeschichtsforschung in Deutschland, zástupcu mesta Frankfurt, prof. Hansa Joachima Gehrkeho - senátora v Deutsche Forschungsgesellschaft, ako aj

príhovor vedúceho kultúrneho odboru Ministerstva zahraničia SRN Wilfrieda Groliga.

Autorovi tejto správy sa dostalo významnej pocty - prihovoriť sa účastníkom slávnostného zasadnutia ako bývalého štipendistu Humboldtovej nadácie a zároveň pozdraviť jej účastníkov v mene archeológov zo štátov bývalého východného bloku. Vyzdvihol a poďakoval sa za všestrannú pomoc, ktorú RGK poskytovala archeológom v dobách existencie „železnej opony“. Vyslovil nádej, že aktivity RGK pri rozvíjaní európskej a svetovej archeológie budú úspešne pokračovať aj v tomto storočí, že RGK ostane aj v zjednotenej Európe inštitúciou ochotnou pomáhať archeológom z iných krajín. Dôstojný hudobný rámec slávnostného zasadnutia vytvoril svojim vystúpením Frankfurter Serenaden-Quartet.

Römisch-Germanische Kommission sa na svoje sté jubileum náležite pripravila aj editorsky. K oslavám stihla vydať dva významné knižné opusy, a to „Bericht der RGK, Bd. 22-2001. 100 Jahre Römisch-Germanische Kommission“ (Frankfurt am Main 2002) a impozantné vedecko-populárne dielo „Spuren der Jahrtausende. Archäologie und Geschichte in Deutschland“ (Theiss Verlag, Stuttgart 2002).

Prvé dielo prináša komplexný obraz dejín RGK od jej vzniku až po súčasnosť, prehľad jej terénnych výskumov a prieskumov, obsiahle informácie a analýzy publikačnej činnosti RGK, jej bibliotéky. Možno tu nájsť dôležité dokumenty a bohatý fotografický materiál k dejinám inštitúcie i prehľad osobností v nej pôsobiacich. Obsahuje tiež monografickú štúdiu „Gerhard Bersu - ein deutscher Prähistoriker 1889-1964“ z pera dlhoročného direktora RGK Wenera Krämera.

Veľkolepú publikáciu „Stopy tisícročí“ pripravilo 18 autorov činných v RGK, alebo s ňou úzko spo-

lupracujúcich. Na vyše 500 veľkoformátových stranách, na viac ako 800 farebných ilustráciách a na 30 pozoruhodne kolážovo komponovaných akvarelových celostránkových kresbách sa pútavou formou prezentujú archeologické svedectvá z územia Nemecka od výskytu najstaršieho človeka až po kresťanský stredovek. Dokumentujú život v tejto časti Európy od najstarších čias. Vystupujú tu anonymné praveké spoločenstvá, Kelti, Rimania, ale i Slovania a Nemci. Tento pozoruhodný opus, napísaný naslovovzatými odborníkmi, predstavuje vedecko-populárne dielo par excellence. Jedinečným a netradičným spôsobom prezentuje výsledky archeologického výskumu v Nemecku v uplynulom storočí. Publikácia je vybavená aj podrobným vysvetlivkovým glosárom, miestnym registrom, zoznamom dôležitej literatúry podľa jednotlivých období, odkazmi na pôvodný prameň exkluzívnych ilustrácií i moderne poňatou chronologickou tabuľkou. Práca je napísaná pútavým zrozumiteľným štýlom a určite bude mať veľký úspech aj v širších čitateľských vrstvách.

Program osláv 100. jubilea RGK bol pripravený a realizovaný naozaj veľkolepým spôsobom. S nemeckou precíznosťou bolo vyvážené sklbené odborné kolokvium i oslavná a spoločenská časť. Významní reprezentanti nemeckej archeológie, ako aj predstavitelia a zástupcovia mnohých archeologických inštitúcií z celej Európy i zo zámoria vytvorili jubileu slávnostný a dôstojný rámec.

Užitočné sa tu snúbilo s príjemným. Všetci účastníci získali mnohé cenné informácie i podnety a zároveň v nevšednej pohostinnej atmosfére mali príležitosť stretnúť sa kolegami či starými priateľmi, aj možnosť nadviazať nové užitočné kontakty. Skutočne, boli to dva krásne a nezabudnuteľné dni.

Titus Kolník

15. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum „Wasserwege: Lebensadern - Trennungslinien“

V rámci každoročne organizovaných medzinárodných konferencií „Kľúčové problémy včasnohistorického vývoja v strednom Podunajsku“ sa uskutočnilo už 15. medzinárodné stretnutie popredných archeológov z Rakúska, Česka, Slovenska, Poľska, Maďarska, Nemecka, Dánska a Rumunska. Nosná téma sympózia „Vodné cesty. Životné tepny či hra-

ničné línie“ poskytovala väčší priestor najmä nemeckým, dánskym a poľským archeológom. Sympóziu sa konalo v tradičnom predmikulášskom termíne v dňoch 30. 11. až 5. 12. 2002 výnimočne na severe Nemecka, v sídle spolkovej krajiny Schleswig-Holstein, v neveľkom, ale historicky zaujímavom a dôležitom meste Schleswigu.

Hlavnými gestormi podujatia boli Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseum Schloß Gottorf a Archäologisches Landesmuseum (Nadácia Šlesvicko-hoštýnskych krajinských múzeí na zámku Gottorf a Krajinské archeologické múzeum) v spolupráci s Österreichische Akademie der Wissenschaften, ďalej participovali Archeologický ústav AV ČR, Brno; Institut für Ur- und Frühgeschichte, Wien; Archeologický ústav SAV, Nitra; Archäologisches Institut der Universität zu Köln, Abt. Archäologie der Provinzen. Vedeckými a organizačnými garantmi podujatia boli prof. Dr. Claus v. Carnap-Bornheim (Schleswig) a prof. Dr. Herwig Friesinger (Wien). Zo Slovenska sa na tomto podujatí mohli zúčastniť z finančných dôvodov, žiaľ, iba dvaja archeológovia - PhDr. Karol Pieta, DrSc., a PhDr. Titus Kolník, DrSc.

Netradičná destinácia sympózia do severonemeckého prímorského prostredia prirodzene a zámerne viedla k nadregionálnemu a časovo bližšie nevymedzenému záberu danej témy. Značná pozornosť sa tu zákonite venovala problému morských ciest a všetkému čo s nimi súvisí (plavidlá, prístavy, transport tovarov, osôb, zvierat a pod.).

Vo výrazne „prímorskom“ bloku odznali prednášky: F. A. Stylegar/O. Grimm-Kristiansand (Mäburg): „Die Nordsee als Lebensader und Trennungslinie. Kontakte zwischen Europa und dem südlichen Norwegen in der Kaiser- und Völkerwanderungszeit“; J. Ilkjaer (Århus): „Meere als Grenzen in der Römischen Kaiserzeit“; U. Lund Hansen (Köbenhavn): „Der Øresund - ein skandinavisches Projekt zur Bedeutung der Wasserwege in der interregionalen Kommunikation der Eisenzeit“; J. Bill (Roskilde): „Schiffe für Küsten- und Flusschiffahrt des frühen Mittelalters im Norden“; K. Brandt (Schleswig): „Die Schleswiger Landenge im Früh- und Hochmittelalter“.

Početná skupina poľských archeológov sa prezentovala referátmi zameranými na postavenie a význam vnútrozemských vodných tokov v Poľsku, na ich funkcie ako hraníc i významných komunikácií: A. Kokowski (Lublin): „Vistula (Weichsel) - politische Grenze - Kommunikationsweg (in der römischen Kaiserzeit und in der frühen Völkerwanderungszeit)“; W. Nowakowski (Warszawa): „Die Passarge - ein gotischer Rubikon“; A. Cieslinski (Warszawa): „Die Passarge - ein baltischer Rubikon“; J. Andrzejowski (Warszawa): „Liwiec river as an axis of local settlement structures of the Przeworsk and Wielbark Cultures“; A. Bursche (Warszawa): „Münzen der römischen Kaiserzeit aus Flüssen“; M. Mączyńska (Łódź): „Bornholm und Pommern in der römischen Kaiserzeit - die Beziehungen aufgrund der Trachtenbestandteile“.

Okruhu otázok súvisiacich s postavením rieky a poriečia Labe a prilahlých oblastí v praveku i ranej dobe historickej sa venovali autori: V. Salač (Praha): „Die Archäologie der Elbe“; H. U. Voß (Berlin): „Die Fürstengräber von Hagenow und die Elbe in der älteren Römischen Kaiserzeit“; M. Hardt (Leipzig): „Zur Konzeption der Elbe als Reichsgrenze im frühen und hohen Mittelalter“; R. Schniek (Schleswig): „Zur slawischen und sächsischen Besiedlung im Gebiet der Schwentine und der oberen Trave“.

Na problémy prírodného prostredia v kontexte vodných tokov sa sústredili: E. Schultze (Berlin): „Mensch und Umwelt im Odergebiet - Ergebnisse des Projektes zur Römischen Kaiserzeit“; D. Heinrich (Kiel): „Flüsse als paläo-ökonomische und paläo-ökologische Archive“; M. Freudenberg/M. K. Holst (Schleswig/Århus): „Das Wässern von Grabhügeln der älteren Nordischen Bronzezeit“.

Z pohľadu bádateľa doby rímskej za mimoriadne prínosné považujem príspevky: Th. Fischer (Köln): „Handelswege vom Rhein zur Donau in römischer Zeit“ a R. Bockius (Mainz): „Die Römische Flußschiffahrt“.

S veľkým ohlasom bola prijatá prednáška rakúskeho historika staroveku G. Dobescha (Wien) „Wassergrenzen und Wasserwege aus römischer Sicht“. V nej účastníci sympózia našli prijateľnú odpoveď na kardinálnu otázku konferencie: Boli vodné cesty hranicami, deliacimi líniami, alebo spojnícami a životnými tepnami? Rímsky pohľad možno generalizovať a prijať tézu, že v určitých fázach historického vývoja boli vodné cesty a rieky hranicami, v iných obdobiach zase mali funkciu dôležitej komunikácie. Problém treba vždy posudzovať individuálne, v kontexte konkrétneho historického i geografického pozadia.

Horným a stredným Podunajskom sa vo svojich príspevkoch zaoberali: H. Geisler (Straubing): „Die Donau in Bayern. Anmerkungen zur archäologischen und historischen Topographie“; M. Pollak (Wien): „Kombinierter Wasser-Land-Verkehr an der Oberen Traun, Oberösterreich“; O. Urban (Wien): „Keltische Archäologie an der mittleren Donau“; A. Stuppner (Wien): „Die Donau in Österreich während der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit“; S. Jílek (Wien): „Topographische Überlegungen zu den Kastellen am norisch-pannonischen Limes“.

V záverečnom bloku referátov odznali prednášky venované priestoru stredného a dolného Podunajska: E. Istvanovits/V. Kulcsár (Nyíregyháza/Aszód): „Die Donau in der ungarischen Tiefebene während der Römischen Kaiserzeit und in der Völkerwanderungszeit“; P. Tomka (Győr): „Die mittlere Donau in der Völkerwanderungszeit“;

R. Harhoihu (Bukarest): „Die untere Donau in der Römischen Kaiserzeit und in der Völkerwanderungszeit“.

Prednášková časť sympózia mala z môjho pohľadu jednu novú črtu. Ani jeden z čelných starších predstaviteľov z poriadateľských krajín nepredniesol referát. Možno to spôsobila ich časová zaneprázdnenosť, možno sa rozhodli poskytnúť väčší priestor mladším ambicióznym bádateľom. Každopádne priebeh sympózia to nijako negatívne nepoznačilo. Prednášky budú vypublikované v samostatnom zborníku.

Dôležitú, a pre stredoeurópanov určite najprínosnejšiu súčasť sympózia tvorili odborné exkurzie. Prvá viedla na Jutský polostrov, do Dánska. Bola zameraná na prehliadku významných nálezov z lokality Illerup Ädal v Moesgård Museum v Århuse a nálezov z lokality Ejsbøl v múzeu v Hadersleve. V oboch prípadoch ide o európsky známe lokality, ktoré poskytli bohaté obetné nálezy z močiarov (tzv. Moorfunde). Na nálezisku v údolí potoka Illerup, neďaleko Skanderborgu, bolo v rokoch 1950-1956 a 1975-1985 objavených viac ako 15 000 predmetov z obdobia medzi rokmi 200-450 po Kr. Boli to meče, kopije, oštepky, štíty, časti konských postrojov, ale i veľa predmetov osobnej výbavy, ako sú kovania opaskov, pracky, ocielky, hrebene či mince. Našli sa nielen kovové predmety (zo zlata, bronzu, železa), ale vo vlhkom prostredí močiara sa mimoriadne dobre zachovali aj ich drevené časti (torzá štítov, držadlá kopijí a oštepov, rúčky nástrojov, nožov, šidiel a pod.), aj výrobky z kože. Ide o predmety, ktoré Germáni po vojnových udalostiach obetovali do posvätného močiara. Dôležité pri prehliadke týchto nálezov bolo, že účastníci exkurzie mali možnosť pozrieť si ich v priamom kontakte, nie ako to zvyčajne býva - iba cez sklo vitrín. Zsvätený výklad k nálezom podával realizátor výskumov a autor početných monografií o jednotlivých druhoch nálezov Jorgen Ilkjaer (Illerup).

Neobyčajne poučná bola aj exkurzia k hraničnému monumentálnemu valovému opevneniu „Danewerk“ a zoznámenie sa s topografiou vikingského prístavného obchodného a remeselného centra z 9.-11. stor. - Haithabu. Súčasťou tejto exkurzie bola i prehliadka jedinečného, špecializovaného „Vikinger Museum Haithabu“, otvoreného v roku 1985. V troch pavilónoch, ktorých architektúra bola inšpirovaná podobou vikingskej lode, sú zhromaždené nálezy a výsledky viac ako 100 rokov trvajúcich výskumov na území jedné-

ho z najdôležitejších vikingských centier v severnej Európe. Moderným spôsobom sa tu prezentujú rôzne tematické okruhy k histórii mesta. Rekonštrukcie a modely približujú navštevníkovi urbanistiku mesta, jeho stavebné objekty i opevnenia. Rozmanité a bohaté nálezy poskytujú predstavu o každodennom živote, bývaní, strave, obliekaní a šperkoch obyvateľov mesta. Ďalšie zaujímavé okruhy nálezov približujú pohrebné zvyklosti, pohanské i kresťanské náboženstvo Vikingov. Hlavné ťažisko predstavujú však nálezy viažuce sa k remeslu a obchodu, ako aj k vývoju miest Haithabu a Schleswig. Súčasťou prehliadky múzea bola filmová prezentácia archeologických výskumov a sveta Vikingov. Účastníci sympózia mali príležitosť stručne sa oboznámiť aj s inšpiratívnym a náročným projektom budúcich výskumov v Haithabu, založených na komplexnom geomagnetickom prieskume.

Nesmierne prínosná bola prehliadka nedávno novoinštalovaných nálezov zo známych rašelinísk Thorsberg a Nydam v tzv. Nydamhalle, tvoriacej súčasť expozícií Landesmusea v Schleswigu. Impozantnú kulisu k tejto výstave tvorí povestný „Nydamsschiff“, výnimočne dobre zachované plavidlo vyhotovené z dubového dreva, datované do 3. stor. po Kr. Toto plavidlo, 23 m dlhé a 3,25 m široké, bolo určené pre 36-člennú posádku.

Drobné nálezy z oboch slávnych lokalít, objavených ešte v predminulom storočí, sú inštalované v novom funkčnom zoskupení. Vystavené garnitúry vojenského a jazdeckého výstroja dávajú podnety na novú funkčnú interpretáciu niektorých, iba neúplne a torzovite zachovaných súprav a predmetov bojovníckej výbavy aj z územia Slovenska.

Spoločenská stránka sympózia bola tiež organizovaná podľa dôkladne premyslenej koncepcie. Jej diskretným cieľom bolo nielen prehĺbenie doterajších vedeckých a osobných kontaktov účastníkov sympózia v príjemnom pohostinnom prostredí, ale aj budovanie nových intergeneračných a interdisciplinárnych mostov medzi odborníkmi zo zúčastnených krajín. Všetkým organizátorom sympózia, predovšetkým ale Clausovi von Carnap-Bornheimovi patrí za túto iniciatívu naše úprimné poďakovanie.

Budúce, 16. medzinárodné sympóziu „Grundprobleme ...“ by podľa poradia a doterajšej praxe mala organizovať slovenská strana, teda Archeologický ústav SAV. Musí byť našou ambíciou pripraviť túto konferenciu na porovnateľnej úrovni.

Medzinárodná výstava „Stred Európy okolo roku 1000“

Na Bratislavskom hrade bola od 21. júla do 20. októbra 2002 sprístupnená pre širokú verejnosť veľkolepá medzinárodná výstava „Stred Európy okolo roku 1000“. Naše hlavné mesto bolo po Budapešti, Berlíne, Mannheime a Prahe v poradí piatou zastávkou nemecko-česko-maďarsko-poľsko-slovenského výstavného projektu, s ktorým bolo bezprostredne spojené vydanie reprezentatívnych publikácií - esejí a katalógu. Keďže poľská strana bola nútená z organizačných príčin od realizácie výstavy v Poľsku odstúpiť, prezentácia v Bratislave bola súčasne aj záverom projektu.

Expozíciu v priestoroch Bratislavského hradu, za účasti vysokej medzinárodnej politickej a kultúrnej reprezentácie, otvoril premiér M. Dzurinda. Výstava sa zaradila medzi najvýznamnejšie kultúrne podujatia na Slovensku v uplynulom roku. Pútala pozornosť politikov, kultúrnych a vedeckých inštitúcií, vyzdvihli ju aj médiá. V porovnaní s ďalšími mestami, v ktorých sa výstava uskutočnila, Bratislava prekvapujúco zaznamenala najvyšší počet návštevníkov - vyše 125 tisíc! Aj popri pomerne vysokom vstupnom sa veľký záujem o výstavu prejavil návalom exkurzií a v posledných týždňoch dokonca aj hodinami čakania pri vstupe do expozície, čo je v našich podmienkach vcelku zriedkavé. Rozhodne to však nie je v súlade s názormi o absencii historického vedomia na Slovensku, o prevládajúcom konzumnom vzťahu k životu, o nezáujme a neúčte ku kultúrnym hodnotám najmä zo strany mladšej generácie. Všetko je v skutočnosti iné, a to je potešujúce.

Návštevníci boli nadšení bohatstvom kultúrneho dedičstva strednej Európy, ktoré sa k nám prihovára z dávnych stáročí. Obdivovali, hodnotili, porovnávali... Zamýšľali sa nad mnohými otázkami. V listoch adresovaných odborným inštitúciám, ale aj v médiách nastolili mnohé zaujímavé podnety. Najmä o zmysle dejín, o slovenskej stratégii ich výkladu a ich využitia vo výchovnom procese.

Pri zrode výstavného projektu stálo už v roku 1997 Reissmuseum v Mannheime (prof. Dr. Alfred Wiczorek) a Nemecké historické múzeum so sídlom v Berlíne (Dr. H.-M. Hinz). Mohli sa oprieť o finančnú dotáciu zo zdrojov Európskej únie a nemeckej vlády. Ideové východiská výstavy boli jasné od počiatku - v 10. stor. sa vytvorili predpoklady pre vznik a rozvoj štyroch stredovekých štátnych útvarov: Nemecka, Česka, Poľska a Uhorska. Významnú úlohu tu mala otónská nemecká ríša so silným vplyvom na vývoj v celej strednej Európe.

Na príprave koncepcie výstavy sa od úplných začiatkov veľmi aktívne angažovala tiež maďarská strana, najmä v súvisi s tisícim výročím korunovácie Štefana I., teda zrodu uhorského kráľovstva roku 1000. K programu sa čoskoro pripojili Česko a Poľsko. Projekt bol spoločne s výstavou „Oto Veľký, Magdeburg a Európa“ zaradený do kultúrneho programu Rady Európy ako jej 27. výstava. O vážnosti podujatia svedčí, že na otvorení všetkých etáp výstavy sa zúčastňovali predstavitelia Rady Európy a vstupný pozdrav v základných publikáciách je z pera Dr. W. Schwimmera, generálneho sekretára Rady Európy.

V roku 1998 boli stanovené mestá organizujúce výstavu v rokoch 2000-2002 v takomto poradí: Budapešť, Krakov, Berlín, Mannheim, Praha. Politickými a duchovnými patrónmi celého výstavného projektu boli prezidenti zúčastnených štátov a najvyšší cirkevní predstavitelia. Patronát za Slovenskú republiku prevzal prezident R. Schuster a nitriansky sídelný biskup kardinál J. Ch. Korec. Do čestného výboru výstavy boli zaradení premiéri vlád, ministri kultúry, reprezentanti akadémií vied a ďalších vrcholných vedeckých inštitúcií zúčastnených krajín.

Tvorcovia základnej ideovej koncepcie ani organizátori pôvodne nerátali s výstavou priamo na Slovensku, iba s prezentáciou vybraných nálezov z 10.-11. stor. a s malým autorským podielom slovenských vedcov v publikácii esejí a katalógu.

V tejto fáze príprav bola v rámci Slovenska na základe dlhodobých kontaktov a medzinárodnej akceptácie ponúknutá spolupráca Archeologickému ústavu SAV v Nitre. Na návrh nemeckej strany bol autor týchto riadkov zvolený do hlavnej komisie expertov a medzinárodného organizačného komitétu.

V rámci viacerých rokovaní sa podarilo účasť Slovenska na projekte postupne rozšíriť v troch smeroch:

1. Chronologický záber výstavy zahrnul aj 9. stor. s prezentáciou Veľkej Moravy a v rámci nej Nitrianskeho kniežatstva, resp. v 11. stor. Nitrianskeho vojvodstva, tzv. dukátu v počiatkoch Uhorska.

2. Vo zväzkoch esejí sa rozšíril počet slovenských autorov - archeológov a historikov, resp. tém dotýkajúcich sa Slovenska.

3. Medzi mestá, v ktorých sa uskutoční výstava, bola zaradená Bratislava za predpokladu súhlasu a garancie vlády SR a po stanovení hlavného realizátora na Slovensku, teda Slovenského národného múzea.

Myšlienka usporiadania výstavy aj na Slovensku nadobudla záväzný charakter v roku 1999. Iniciať sa ujalo Ministerstvo kultúry SR. Generálny riaditeľ sekcie Dr. P. Maráky, CSc., pripravil potrebné kroky v organizačnej a finančnej oblasti. Ustanovil sa slovenský národný komitét na čele s prof. PhDr. M. Kučerom, DrSc., generálnym riaditeľom Slovenského národného múzea, ktoré bolo poverené organizáciou výstavy. Na ďalšej schôdzke hlavnej komisie expertov v Mannoheime sa členovia zoznámili s hlavnými organizátormi výstavy na Slovensku - prof. M. Kučerom a Dr. Š. Holčíkom, CSc., ktorý sa stal hlavným komisárom. Z Archeologického ústavu SAV v Nitre bol na rokovaní prítomný Dr. P. Šalkovský, CSc., ktorý v rámci prípravy slovenskej prezentácie spracoval základné libreto aj scenár a najmä navrhol zoznam exponátov zo Slovenska. Bolo ich viac ako mali napokon možnosť vidieť návštevníci samotnej výstavy.

Snahou bolo dosiahnuť, aby sa na výstave prezentoval kultúrny a spoločenský vývoj, resp. štátoprávne problémy územia Slovenska v dvoch chronologických a organizačných polohách. V 9. stor. to bolo Nitrianske kniežatstvo - jedna z dvoch základných častí Veľkej Moravy so zachovaním územného i mocenského statusu a od polovice 10. do začiatku 12. stor. Nitrianske vojvodstvo - osobitný teritoriálny a mocenský údel v rámci uhorského kráľovstva.

Prof. Kučerovi sa podarilo priebežnými rokovaniami skvalitňovať koncepciu slovenskej účasti na výstave. V septembri vláda vyjadrila definitívny súhlas s usporiadaním výstavy v Bratislave a zaviazala sa ju financovať v potrebnom rozsahu. Výstava mala potom na Slovensku jednoznačnú podporu. Na jej jednotlivých zastávkach sa zúčastňoval minister kultúry M. Kňažko.

Prvé otvorenie výstavy bolo v auguste roku 2000 v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti. Už vtedy vyšla reprezentatívna, v Nemecku redigovaná dvojzväzková publikácia štúdií v nemčine (obsahuje 8 štúdií slovenských autorov) a maďarská mutácia textu. Slovensko malo vyčlenený samostatný priestor na prezentáciu Nitrianska - kniežatstva, neskôr vojvodstva. V praxi sa však prejavili známe terminologické diskrepancie pri prekladoch výrazov z dejín Slovenska do nemčiny a angličtiny (termíny Nitrland a Country of Nitra), ktoré si všimli napokon aj návštevníci v Bratislave.

Nasledujúci organizátor výstavy - poľský Krakov - sa tejto úlohy zriekol. Výstava sa z Budapešti preniesla do Berlína, kde čakala na svoje otvorenie v máji 2001 v známom Gropius-Hause. Hlavným organizátorom tu bolo Nemecké historické múzeum. Po ďalšej prezentácii výstavy v Mannoheime, kde pripravilo tamojšie Reissmuseum program

zodpovedajúci postaveniu hlavného gestora celého projektu, sa rozšírila expozícia v závere roka 2001 presťahovala do Prahy. Pôsobivosť a vypovedáciu schopnosť prameňov o dávných dejinách podčiarklo miesto konania - autentické historické priestory Pražského hradu a veľká pozornosť, ktorú výstave venovali hlavní organizátori - Národné múzeum a Akadémia vied Českej republiky.

Vláda Slovenskej republiky v rozpočte na rok 2002 na tento účel podstatne zvýšila pôvodne stanovený finančný limit. Slovenské národné múzeum, ktoré v plnom rozsahu pripravilo samotnú výstavu, disponovalo celkom 95% finančných prostriedkov. Ostatok sa stal súčasťou rozpočtu SAV. Archeologický ústav edične a redakčne zabezpečil publikačné aktivity súvisiace s výstavou a finančne uhradil náklady spojené s vydaním dohodnutej časti vydania troch zväzkov esejí a katalógu v nemeckom jazyku a slovenskej mutácie česko-slovenského zväzku týchto publikácií. Veľmi účinná bola spolupráca s českými organizátormi. Najmä doc. Dr. Petr Sommer, CSc., z Archeologického ústavu AV ČR, poskytol výdatnú pomoc pri spolupráci s vydavateľstvom Mladá fronta, a. s., v Prahe, ktoré vydalo v rekordnom čase aj slovenskú časť dohodnutej českej a slovenskej mutácie esejí a katalógu. Príkladná bola priateľská a pragmatická spolupráca s Mgr. Jánom Papcom, ktorý vo funkcii generálneho riaditeľa SNM v záverečných - práve najvypätejších - fázach prípravy výstavy vystriedal v tejto funkcii prof. M. Kučera.

Z náčrtu osudov výstavy vyplýva, že v bratislavskej expozícii nebolo možné ovplyvniť ideovú náplň a výber exponátov, keďže tu mal rozhodujúce slovo hlavný investor. Odborníkom i verejnosti tu v slovenských súvislostiach kdečo chýbalo - písomné a výtvarné pramene, niektoré špičkové archeologické predmety, viac modelov... Výber bol teda selektovaný napriek tomu, že napríklad model stredovekej osady, spracovaný v Archeologickom ústave SAV, reprezentoval túto sídliskovú formu za všetky zúčastnené štáty.

Bez možnosti aktualizácie sa dostali do rúk záujemcom aj hlavné oficiálne sprievodné publikácie. Texty esejí a katalóg sú kryté plnými autorskými právami nemeckého vydavateľstva Theiss v Stuttgarte. Mutácie nemeckého vydania v národných jazykoch (bez obrázkov) sú prekladmi, t. j. prílohou nemeckej publikácie.

Za tejto situácie sa vynorila možnosť vydať aj ďalšie, s tematikou výstavy súvisiace publikácie, ktoré by prezentovali či už formou propagácie, alebo odbornej prezentácie poznatky o Slovensku vo včasnem stredoveku v širších stredoeurópskych kontextoch. Takýmto cieľom zodpovedalo v roku 2001 vydanie vedeckej monografie P. Šalkovského

o slovanskom dome v Európe. Cieľom rozsiahlej eseje M. Kučeru „Slovensko okolo roku 1000“ z produkcie Slovenského národného múzea bolo zas pútavou formou odpovedať na základné otázky o Slovensku v „magickom čase“ prechodu dvoch tisícročí.

Publikáciu nadväzujúcu na projekt výstavy s názvom „Slovensko vo včasnom stredoveku“ pripravil aj autorský kolektív Archeologického ústavu SAV v Nitre. Je to výber z výsledkov dosiahnutých pri riešení grantových projektov SAV a projektov v rámci medzinárodnej spolupráce. Forma spracovania nových faktov - v rámci päťnástich výberových kapitol - však čiastočne zodpovedá aj potrebe stručného syntetického náčrtu kultúrnych a hospodárskych dejín územia Slovenska rámcovo v rozpätí od 5. do 12. stor.

Výstava „Stred Európy okolo roku 1000“ bola okrem iného aj previerkou možností rýchlej a pružnej medzinárodnej spolupráce v oblasti kultúry. Slovenská strana obstála v tejto previerke vcelku úspešne.

Organizácia výstavy v Bratislave a jej vysoká návštevnosť boli veľmi dobre hodnotené zo strany zahraničných partnerov. No a vo vzťahu nás, odborníkov, k početným návštevníkom a záujemcom o archeológiu a históriu predstavuje táto výstava výzvu intenzívne skúmať málo známe úseky dávnych dejín Slovenska a v rôznych publikačných a mediálnych žánroch, ale napríklad aj uplatnením moderných metód prezentácie - exaktné faksimile, modely, virtuálna prezentácia lokalít a situácií a podobne - využívať vedecké poznatky aj na výchovnú a vzdelávaciu činnosť.

Alexander T. Ruttkay

RECENZIE

Mária Novotná: Die Fibeln in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XIV, Band 11. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2001. 109 strán, 31 tabuliek.

Európskej odbornej archeologickej verejnosti sa dostáva do rúk ďalšia práca *Márie Novotnej*, venovaná určitému druhu bronzovej industrie na Slovensku. Autorka spracovala veľmi atraktívny druh funkčného šperku. Boli to bronzové spony z doby bronzovej a z počiatku doby železnej. Táto práca začala druhú desiatku monografií, ktoré sa zaoberajú bronzovými sponami v rámci edície *Prähistorische Bronzefunde* (PBF). Takmer na sto tlačných stranách a na vyše tridsiatich kresbových tabuľkách je prezentovaných 303 bronzových spôn, respektíve ich zlomkov, datovaných od mladšej doby bronzovej až po staršiu dobu železnú.

Bronzové spony sú na rozdiel od iných pravekých kovových okrás predsa len špecifickou kategóriou funkčného šperku. Ich význam a osobitosť spočíva predovšetkým v tom, že sú z chronologického hľadiska mimoriadne citlivým predmetom. Ich zložité charakteristické tvary a pravidla aj náročné remeselné vyhotovenie umožňujú nielen celkom jednoznačné a relatívne úzko ohraničené chronologické zaradenie, ale aj úspešné riešenie otázok geografickej proveniencie toho-ktorého typu spony. Odpovede na tieto otázky sa napokon dajú prakticky využiť pri určovaní smerov a spôsobov interakcií a kontaktov diaľkového obchodu.

Zo Slovenska pochádza relatívne vysoký počet bronzových spôn z obdobia od počiatku mladšej doby bronzovej až po koniec doby halštatskej. Zo zverejnených 303 exemplárov, zachovaných v celosti alebo v zlomkoch, pochádza 17,5% spôn z hrobov, 25,7% z hromadných nálezov bronzových predmetov, 30% zo sídlisk a 1% z jaskýň. Zvyšok predstavujú buď spony s neznámymi nálezovými okolnosťami (17,2%), alebo ojedinelé nálezy (5,6%).

Aj keď sú hrobové nálezy bronzových spôn mimoriadne významným fenoménom, prevládajúci žiarový spôsob pochovávaní v čase používania tohto funkčného šperku predsa len podstatne znížil a limitoval ich vypovedaciu schopnosť. Napriek tomu sa zaujímavé poznatky dosiahli najmä vďaka výsledkom antropologických analýz prepálených ľudských kostí na pohrebisku pilinskej a kyjatickej kultúry v Radzovciach. Zistilo sa, že spony, respektíve ich zvyšky, sa nachádzali prevažne v tých hrobkách, v ktorých boli pochovaní jedinci mužského pohlavia. Tieto poznatky však príliš neprekvapujú, pretože bronzová spona, najmä v čase počiatku výroby a používania tohto funkčného šperku, patrila k charakteristickým atribútom významného postavenia jej nositeľa.

Relatívne vysoký podiel bronzových spôn objavených v sídliskových aglomeráciách zapríčinili predovšetkým veľké počty spôn pochádzajúcich z preskúmaného halštatského hradiska v Smoleniciach. Pravda, ich jednoznačné typologické a predovšetkým chronologické vyhodno-

tenie naráža v súčasnosti na problém stavu publikovania celého materiálu z tohto dlhoročného systematického výskumu, jeho nálezových okolností a súvislostí.

Mária Novotná pri spracovávaní a vyhodnotení pravekých spôn z územia Slovenska mala určitú výhodu v tom, že tento predmet bol s výnimkou Maďarska spracovaný v edícii PBF už skôr v tých oblastiach, ktoré sú pre riešenie problematiky obdobia popolnicových polí a doby halštatskej na Slovensku kľúčové (južné Nemecsko, Rakúsko, Morava, Rumunsko). Hoci z Maďarska zatiaľ neexistuje porovnateľné spracovanie bronzových spôn, predsa len početné monografie o bronzovej industrii a čiastkové štúdiá zapodievané sa sponami predstavujú dobrý porovnávaci materiál pre riešenie obdobnej problematiky na Slovensku. Bronzovým sponám sa na Slovensku venovala zaslúžená pozornosť. Svedčia o tom nielen monotematické štúdiá o sponách, ale aj parciálne časti v širšie koncipovaných prácach. Z autorov týchto prác treba menovite uviesť predovšetkým Jozefa Paulíka, ktorého štúdiu mali v čase svojho vzniku európske parametre a sú inšpirujúce doteraz.

V oblasti typologickej terminológie sa autorka snažila pridržiavať existujúcich pojmov názvoslovia spôn. Len vo výnimočných prípadoch zaviedla nové názvy niektorých, prevažne novodefinovaných typov. Tiež v oblasti chronologickej terminológie aplikovala, možno povedať už klasickú relatívnu chronológiu a synchronizáciu, ktorú prvýkrát zverejnila v edícii PBF v monografii o slovenských bronzových ihliciach v roku 1980. Túto synchronizáciu spracovala na základe svojich mimoriadne závažných predchádzajúcich štúdií, respektíve použila vnútornú periodizáciu slovenskej vetvy lužickej kultúry, ako ju vypracoval už v roku 1978 vo svojej kandidátskej dizertácii L. Veliačik.

Celý súbor vyše 300 bronzových spôn prezentovala autorka v katalógu, starostlivo spracovanom podľa zásad edície PBF. Základné skupiny boli pomenované spravidla v zhode s používanou európskou typologickou terminológiou. Tieto skupiny boli ďalej rozdelené do jednotlivých typov a variantov. Z doby bronzovej to boli spony jednodielne drôtené, jednodielne štítové, dvojdielne štítové, jednodielne - typu Velem, sedlovité, harfovité, ružicové, jednodielne okuliarovité a oblúkovité. Z doby halštatskej išlo o spony dvojdielne okuliarovité, štvoružicové, oblúkovité, lodkovité, hadovité, bubienkovité a spony typu Certosa.

Najstaršie bronzové spony používané na spínanie odevu sa na území Slovenska objavili v juhozápadnej časti krajiny v žiarových hrobkách bohatších jedincov v kultúrnom prostredí stredodunajských popolnicových polí, v súvekom prostredí slovenskej vetvy lužickej kultúry a v staršej fáze juhovýchodných popolnicových polí. Najstaršie spony boli aj v depotoch bronzových predmetov, a to už v horizonte Ožďany, čiže zo záveru strednej doby bronzovej, a neskôr súbežne vo všetkých horizontoch hromadných nálezov bronzových predmetov z mladšej a z neskoršej doby bronzovej.

Mimoriadne závažným prínosom recenzovanej práce sú závery súvisiace s provenienciou jednotlivých druhov spôn. Spony typu Čaka, považované za import z východného Rakúska a Moravy, mali svoj pôvod v maďarskom Zadunajsku. Zaslúženú pozornosť venovala autorka analýze honosných ružicových spôn. V čase finalizácie rukopisu ich bolo známych takmer päťdesiat. Ich počet je v súčasnosti podstatne vyšší. Žiaľ, zásluhu na tom majú najmä objavy amatérskych hľadačov pokladov, ktoré sú pre vedecké vyhodnotenie prakticky bezcenné. Ružicové spony boli typickým výrobkom Karpatskej kotliny. Na Slovensku sa spravidla objavili až ich vyvinutejšie varianty a prevažná väčšina z nich pochádza z nálezových celkov v oblasti rozšírenia slovenskej vetvy lužickej kultúry, kde oprávnené možno hľadať aj výrobné centrá tohto honosného šperku. Niektoré typy bronzových spôn objavených na Slovensku ukazujú na silný vplyv sedmohradských dielní. Sú to najmä rôzne varianty a typy okuliarovitých spôn.

Kultúrochronologická situácia sa na území Slovenska v období prechodu od doby bronzovej k dobe železnej podstatne zmenila. Aj keď sa spočiatku tzv. kultúrna tripartita zachovávala, predsa len v priebehu doby halštatskej sa zvýraznili rozdiely medzi západom a východom krajiny. Udiali sa aj ďalšie zmeny. Niektoré oblasti, napríklad juh dnešného stredného Slovenska, sa takmer vyľudnili. Nepochybne veľký podiel na týchto zmenách mali aj vpády cudzích, spravidla nomádskych etníc, ktoré sa v archeologickej terminológii pre dané obdobie nazývajú kultúra Mezőcsát a Vekerzug. Táto zmenená kultúra, ale aj etnická situácia sa prejavila aj v proveniencii a frekvencii výskytu bronzových spôn. Neporovnateľne vyššia frekvencia ich výskytu bola v západnej časti krajiny. Tu sa markantne prejavoval vplyv z oblasti východohalštatského kultúrneho okruhu, ktorý sa prejavoval nielen formou malých migrácií a osobných kontaktov, ale aj v oblasti výmeny a diaľkového obchodu. Miestna produkcia bronzových spôn bola ovplyvňovaná impulzmi zo susedných vyspelejších oblastí, čo sa markantne prejavilo na hradisku Molpír v Smoleniciach. Pregnantné dôkazy o intenzívnych kontaktoch s územím severného Talianska predstavujú predovšetkým loďkovité spony s charakteristickým typom rytej výzdoby. Iné spony zase dokladajú kontakty s južným Tirolskom, Korutánskom, Štajerskom a Bavorskom. V závere doby halštatskej sa aj na bronzových sponách prejavujú prvky vznikajúceho ranolaténskeho štýlu, ktorý na území Slovenska preniká prostredníctvom údolia Dunaja zo západu.

Záverom by som si dovoľil osobnú poznámku, respektíve malý prínos autora recenzie k tejto problematike. Recenzovaná práca je vynikajúcou štúdiou o bronzovej industrii nielen v rámci Slovenska, ale aj v rámci európskeho poznania doby bronzovej. Nasledujúce riadky nie sú adresované autorke recenzovanej monografie, sú skôr chápané ako malý metodický impulz pre nastupujúcu generáciu mladých slovenských archeológov. Už desaťročia poznám unikátny a nesmierne zaujímavý súbor šiestich oblúkovitých spôn typu Golinjevo, ktorý M. Novotná publikovala už v roku 1968 a znova zverejnila v recenzovanej knihe (s. 65). Z chronologického hľadiska predstavujú prvú generá-

ciu spôn tohto typu, datovanú od konca 11. stor. pred n. l. do 10. stor. pred n. l. Spony sú uložené v zbierkach Slovenského národného múzea (Múzeum Betliar). Keďže jedným z majiteľov kaštieľa Betliar bol gróf Gejza Andrassy, zanietený zberateľ starožitností z celého Uhorska, bolo isté, že tieto spony síce tvoria nálezový celok, avšak o mieste ich nálezu (Drnava, ako je napísané na jednej sponke) sa oprávnené pochybovalo. Bolo preto celkom reálne, že pochádzajú pravdepodobne z územia západného Balkánu a náruživému zberateľovi archeologických pamiatok sa dostali do zbierky azda kúpou. O grófovi Andrassym bolo známe, že predmety nielen kupoval, ale niektoré aj sám našiel.

Vďaka podnetu J. Bártu, ktorému aj touto cestou ďakujem, som získal informáciu o možnosti existencie pravého hradiska v katastri obce Drnava. Obec som navštívil v roku 1988 a zistil som, že nad obcou na dominantnej solitérnej kóte 804,3 metrov, ktorá sa nazýva Drieňovec, sa nachádza monumentálne opevnenie asi 20 ha plochy z obdobia popolnicových polí. Toto hradisko je súčasťou fortifikačného systému kyjatickej kultúry, do ktorého ešte patria neďaleké hradiská Vrania skala a Zádielske hradisko v katastri obce Bôrka. Tieto hradiská boli v mladšej, a napokon aj v neskej dobe bronzovej, kam oblúkovité spony z Drnavy patria, nielen strediskami miestnej správy, ekonomických aktivít a kultu, ale aj strediskami výmeny a diaľkového obchodu. Z toho teda vyplýva, že spony uvádzané ako spony z Drnavy sa v jej katastri, pravdepodobne na hradisku Drieňovec naozaj našli. Dokladajú zložité, mnohoraké a doteraz ani nepoznané interakcie severnej časti Karpatskej kotliny s južnejšie položenými oblasťami.

Václav Furmánek

Josef Unger: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě v 1.-16. století). Masarykova univerzita. Brno 2002. 151 strán, 73 obrázků v textě.

V rámci edície „Panoráma biologickej a sociokultúrnej antropológie“ vychádza už jej 9. zväzok. Redaktor J. Malina poníma antropológiu v americkom slova zmysle ako vedu študujúcu človeka v čo najširších súvislostiach, ktorá zjednocuje prírodné i spoločenské disciplíny. Za cieľ si kládie predstaviť súčasný stav poznania v akýchsi modulových učebných textoch pre študentov archeológie, histórie, filozofie, psychológie, etnológie, medicíny a ďalších odborov.

Autor recenzovanej práce sa podujal na neľahkú úlohu predstaviť pohrebný ritus v strednej Európe v rozpätí 16 storočí. Pri zámerne obmedzenom rozsahu učebných textov to občas nutne viedlo k istej skratkovitosti a stručnosti. Napriek tomu sa J. Ungerovi podarilo podať túto širokú problematiku s prehľadom a so znalosťou veci. Už len výber použitej literatúry (vyše 500 titulov) si zasluhuje pozornosť. Množstvo zhromaždených faktov iste zaujme nielen študentov, ale i odborníkov hľadajúcich diachrónny pohľad na oblasť pohrebného ritu.

Práve tu je najväčší prínos publikácie. Existuje síce pomerne dosť odbornej literatúry venovanej jednotlivým obdobiam či kultúram, no s takto široko koncipovaným dielom sme sa v našom regióne zatiaľ nestretli.

Ťažiskom práce sú tri kapitoly. V prvej podáva autor prehľad hlavných trendov pohrebného ritu v danom období. Postupuje pritom chronologicky v menších časových úsekoch, zohľadňujúc aj geograficko-kultúrny aspekt. Nachádzame tu napríklad majoritný spôsob pochovávaní u niektorých etník (Rimania, Germáni, Huni, Avari, Slovania) či charakteristiky pohrebného ritu v stredoveku v jednotlivých geografických regiónoch.

Cenné poznatky zhromažďuje kapitola o zvláštnostiach pohrebného ritu. J. Unger sa venoval odlišnému spôsobu pochovávaní jedincov z rôznych sociálnych vrstiev (panovníci, veľmoži, kupci a pod.), etník (Rómovia), náboženstiev (kresťanskí mníši a duchovní, židia, novokrstenci a i.), rôzneho veku a pohlavia.

Medzi zvláštnosti pohrebného ritu by sme mohli zaradiť aj ďalšiu kapitolu - o neobvyklom zaobchádzaní s telom pri epidémiách, vojenských udalostiach, ale aj v prípadoch vampirizmu či delikventov.

V závere knihy je zaradený užitočný slovník dôležitých odborných termínov a kapitola (od neznámeho autora) o sochárovi Miroslavovi Hudečkovi, ktorého tri výtvarné diela sú použité ako ilustrácie. To by nebolo na škodu, lepšie by však bolo, keby súviseli s témou. Posledná kapitola síce s témou korešponduje, avšak trochu zvláštnym spôsobom. Je to úryvok z príbehu Mítvy z Tollundu z pera J. Malinu, ktorý zakomponoval mená významných archeológov (v tomto prípade I. Hoddera) do svojich archeologických detektívok uverejnených pred pár rokmi. Myslím, že spomenutý autor nepotrebuje takúto reklamu. Navyše, podľa jeho vlastných slov majú všetky učebné texty rovnakú štruktúru. V danom prípade sa posledná kapitola nazýva „Rozvolňenie problému“ a téma by sa mala objaviť v širšom filozofickom či kultúrnom rámci. Pokiaľ by kultúrnym rámcom mal byť iba detektívny príbeh s tematikou smrti, je to trochu málo. Mimochodom, ani ďalšia „povinná“ kapitola „Zaostrenie problému“ nespĺňa celkom stanovený cieľ. Tým by mala byť štúdia o teoretických či empirických inováciách daného problému. Namiesto štúdie tu však nachádzame úryvok z „Kroniky rožmberské“ s opisom úmrtia Petra Voka a následného pohrebného rituálu. Je to síce zaujímavé a poučné, no nemalo by to suplovať teoretickú štúdiu. Tá napokon pri takomto type práce nie je nevyhnutná. Ako vysokoškolská učebnica vyhovuje aj bez teoreticko-metodologickej stati, napokon, dielo nemá ani poznámkový aparát, iba zoznam literatúry za jednotlivými kapitolami.

Ku kladom publikácie, okrem už uvedených predností, patrí aj skutočnosť, že poskytuje širokospektrálny porovnávaci pohľad, v ktorom opäť vystupuje do popredia známy fenomén o neexistencii úplne unifikovaného spôsobu pochovávaní v žiadnej komunite. Celkove však jednotlivé kapitoly a ich časti pôsobia trochu nevyvážené. Niektorému javu je venovaná väčšia pozornosť, inému len niekoľko riadkov. Napriek tomu, že podľa názvu má ísť predovšetkým o české zeme, niekedy výrazne prevládajú tzv. analógie z iných oblastí. Týka sa to napríklad časti o pochovávaní v dobe rímskej - Rimania

sú tu preferovaní na úkor tzv. slobodnej Germánie a pod. Pri encyklopedickom poňatí práce by bolo vhodnejšie rovnomernejšie zastúpenie jednotlivých kultúr, etník, regiónov či sociálnych vrstiev. V obdobiach, ktoré sú vzdialenejšie autorovej špecializácii, nachádzame aj niekoľko nepresností. Gerulata nebola vojenskou stanicou, ale táborom (v tomto prípade je to terminus technicus). Z kontextu kapitoly o hrobách vládcov vzniká dojem, že Romulus, ktorého hrobka stojí na Via Appia, bol tiež rímskym cisárom (str. 52). Bol však iba synom vtedy už abdikovaného cisára Diokleciána. Menej pochopiteľná je zmienka o longobardskom osídlení východného Slovenska (str. 26).

Napriek niektorým výhradám, týkajúcich sa skôr marginálnych častí práce, sa tu stretávame s užitočnou príručkou nielen pre študentov, ale aj pre odborníkov, prípadne aj vzdelanejších laikov. Treba jednoznačne uvítať snaženie J. Malinu aj o organizačné začlenenie archeológie do rámca antropológie v americkom poňatí, pretože podľa slov L. Binforda „archeológia je buď antropológiou, alebo nie je ničím“. Nemusíme s týmto konštatovaním úplne súhlasiť, nemožno však poprieť veľkú mieru príbuznosti oboch disciplín, najmä z hľadiska spoločných cieľov. Po historickom materializme a naivnom evolucionizme potrebujeme aj my teoretické východiská neznásilňujúce archeologický materiál. Tieto východiská poskytuje do veľkej miery práve sociokultúrna antropológia.

Eduard Krekovič

Eva Lenneis und Jens Lüning: Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strögen. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 82. Aus dem Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien und dem Seminar für Vor- und Frühgeschichte der Universität Frankfurt/M. Dr. Rudolf Habelt GmbH. Bonn 2001. 443 strán, 125 obrázkov v texte, 30 tabuliek a 5 fototabuliek.

Rozsiahly zväzok pozostáva z dvoch hlavných častí. 1. Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strögen. Das Fundgut. Studien zu Struktur und Entwicklung frühneolithischer Siedlungen im östlichen Mitteleuropa von E. Lenneis mit Beiträgen von D. Gronenborn, J. Lüning, A. Kreutz, E. Pucher a P. Stadler (str. 1-275). 2. Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strögen. Die Befunde. Neckenmarkt von J. Lüning. Strögen von H. Stäuble mit Beiträgen von J. Schlich (str. 317-443).

Výskumy na ranoneolitických sídliskách v Neckenmarkte a v Strögene sa uskutočňovali v rámci veľkého medzinárodného výskumného projektu zameraného na riešenie otázok rozšírenia prvých agrárnych kultúr v strednej Európe. Ťažisko projektu síce spočívalo v preskúmaní viacerých sídlisk v Nemecku, avšak obidve rakúske náleziská vhodne a cielavedome predĺžili os projektu až na okraj Karpatskej kotliny. Z hľadiska celkového zamerania projektu je to určite dôležité a prínosné.

E. Lenneis sa vo svojej časti knihy venuje najprv dejinám bádania o staršej lineárnej keramike, podrobnejšie

v Maďarsku a v Rakúsku. Po následnej konfrontácii názorov jednotlivých bádateľov k tejto téme v porovnávačej tabuľke chronologických a terminologických systémov sa napokon rozhodla používať termín „ältere Linearbandkeramik“.

Autorka po opise topografie sídlisk načrtáva paleoekologické podmienky a zvažuje možnosti stanovenia existencie súvekých neolitických sídlisk a ich „site territory“, ako aj agrárne využiteľných priestorov (Nutzungsräume). V kotline okolo mesta Horn, v okolí s polomerom cca 5 km, sa našlo 14 sídlisk z obdobia staršej lineárnej keramiky, a to boli sotva všetky objavené. Aj keď sa nevie, ktoré zo sídlisk skutočne súčasne existovali, ide o pozoruhodnú hustotu osídlenia. Ukazuje sa, že staroneolitické osady boli založené v optimálnych ekologických podmienkach na miestach, ktoré aj počas nasledujúcich období boli frekventované vyhľadávané a osídľované. Dlhodobu mohli patriť k jednej sídliskovej komore, v ktorej sa nachádza aj skúmané a v knihe spracované sídlisko Strögen. Táto kotlina prekvapujúco patrí k najsúchšej zóne Rakúska. Priemerné zrážky predstavujú len 500-600 mm ročne, čo je o 100 mm menej ako v prípade druhého sídliska - Neckenmarkt v oblasti 15 km južne od Neziderského jazera. Oblasť okolotrögen, s terajšími priemernými teplotami 7-8 °C, patrí k najchladnejším zónam osídľovaným v neolite na území dnešného Rakúska. Napriek tomu kotlina okolo Hornu patrí k oblastiam s najhustejšou sieťou nálezísk, čo čiastočne mohla ovplyvniť aj mimoriadne efektívna aktivita mnohých miestnych zberateľov. V tejto kotline existovalo súčasne asi viacej osád kultúry so staršou lineárnou keramikou, ako sú autorkou skúmané sídliská v Molde a Rosenburgu. Išlo možno o menšie osady a v Strögene predpokladá E. Lenneis len viackrát obnovovaný dvorec s jedinou kolovou stavbou.

Podrobne sú prezentované nálezy, predovšetkým najpočetnejšia keramika. V tabelárnom súpise nálezov z obidvoch lokalít sú podľa jam a ich častí registrované počty a hmotnosť zdobenej i nezdobenej keramiky a prepalenej mazanice, počty sílexov, brúsených kamenných nástrojov, zvieracích kostí a z vybraných jam aj počty paleobotanických nálezov. V spolupráci s P. Stadlerom autorka s využitím kvantifikovaného mapovania na plánoch sídliska podrobne analyzovala distribúciu jednotlivých druhov inventára v jamách. Jedným z výsledkov je, že na sídlisku v Neckenmarkte sa zvyšky zdobenej keramiky najčastejšie vyskytovali v stavebných jamách pri juhovýchodnom konci domu, a to častejšie vo východnej jame. Zaujímavé je, že do veľkej miery sa prekrývajú ťažiská distribúcie zvieracích kostí a sílexových artefaktov. Príčinná súvislosť takejto koncentrácie z hľadiska procesov tafonómie nie je celkom zrejímá. Štiepané nástroje sa totiž mohli používať pri primárnom spracovaní a porciovaní mäsa, počas prípravy a konzumovania mäsa, pri spracovávaní kože alebo kostí, pričom zvieracie kosti nachádzané v jamách, pokiaľ sa nezistia zvláštne stopy po nejakej výrobnej činnosti a opracovávaní, predstavujú s najväčšou pravdepodobnosťou konečný odpad po kuchynskej úprave a konzumovaní. V tomto štádiu vzniku odpadu sa príčinná súvislosť medzi výskytom zvieracích kostí a sílexov minimalizuje. Úvahy v tomto smere by bolo potrebné podporiť funk-

cionálnou analýzou sílexových artefaktov. Tesnejšiu príčinnú súvislosť medzi výskytom sílexov a zvieracích kostí spochybňuje skutočnosť, že sa viažu na miesta s najhustejším výskytom keramického odpadu, teda ide pravdepodobne o tie časti bezprostredného okolia domov, v ktorých sa prirodzene kumulovala najväčšia časť odpadu každého druhu, teda aj zvieracích kostí a sílexov.

Rozsiahla časť knihy je venovaná podrobnej viacúrovňovej analýze keramiky, nádob a ich ornamentu. Pre opis a klasifikáciu nádob autorka použila dosť podstatne modifikovaný numerický kód, ktorý bol pôvodne pre celý projekt vypracovaný v archeologickom seminári frankfurtskej univerzity. Ako sa ukázalo, kód nádob a ornamentu bol koncipovaný príliš podrobne a v procese nasledujúcej seriácie bolo potrebné prikróčiť k podstatnej redukcii kódovaných znakov. Samotnej typologickej analýze keramiky predchádzal zaujímavý pokus zistiť a dokumentovať k sebe patriace a spolu zlepené črepy v rámci jednotlivých jam. Touto jednoduchou, ale registračne náročnou metódou možno testovať stratigrafickú a chronologickú pozíciu jednotlivých častí stavebných jam a súčasnosť týchto jam pri jednej stavbe. Zistenie spolupatričnosti črepov z jednej nádoby vo veľkej stavebnej jame dovoľuje posudzovať i mechanizmus a tempo zaplnenia jednotlivých stavebných jam pri dome.

Samotnú typologickú analýzu, orientovanú na stratigrafiu a chronológiu sídliska, E. Lenneis urobila tromi krokmi. Najprv na základe typologicky definovateľných keramických jednotiek podrobila analyzovaný súbor konvenčnej typologickej analýze. Druhým krokom bola prezentácia štatistickej analýzy všetkých registrovaných znakov celého súboru keramiky. Napokon z porovnania výsledkov obidvoch analýz autorka konštruuje relatívnu chronológiu a vývoj sídliska. Každé zo sídlisk analyzovala osobitne, a to vždy najprv Neckenmarkt a potom Strögen, hoci vzhľadom na to, že sídlisko v Strögene je staršie, bolo by bývalo vhodnejšie postupovať opačne. Autorka však zrejme uprednostnila nálezisko Neckenmarkt s väčším počtom pôdorysov i bohatším náleзовým fondom.

Na sídlisku v Neckenmarkte sa zachovalo úplné minimum rekonštruovateľných nádob, nezachovali sa dokonca ani celé profily. Neobvykle a nepresvedčivo zdôvodnene autorka hodnotí a analyzuje tenkostennú i hrubostennú keramiku ako jedinú kategóriu. Takýto postup je sotva prípustný. Ide o dve samostatné, technologicky i tvarovo rozdielne typy nádob, s osobitnou aplikáciou technických prvkov (pupčky, plastické pásiky, úprava povrchu, aplikácia rytého ornamentu). V tvaroch tenkostenných nádob tu jednoznačne prevládajú otvorené formy, teda kónické misy so široko otvoreným ústím. V samotných tvaroch misy sa nedajú zistiť chronologicky významné druhy. Autorka ako dôležitú skutočnosť zdôrazňuje vysoký podiel výzdoby na misách z Neckenmarktu, čo sa zvlášť nápadne prejavuje v porovnaní so stavom na lokalite Strögen, kde mala rytá výzdoba na misách celkom marginálne postavenie. Druhou najpočetnejšou kategóriou keramických tvarov sú nádoby guľovitého alebo bombovitého tvaru (der Kumpf). Zlúčením tenkostenných a hrubostenných nádob do jednej kategórie si autorka uzatvorila cestu

k jednoznačnému definovaniu jednotlivých subtypov. Celkom jednoznačne sa vyčleňujú hrubostenné guľovité tvary definované najmä podľa početných a pre hrubostennú keramiku charakteristických výčnelkov. Analýzu skresľujú aj zjavne málopočetné nádoby guľovitého tvaru s typickou notovou výzdobou mladej lineárnej keramiky a vrypami na keramike skupiny Želiezovce, lebo primárne je rozbor keramiky orientovaný na staršiu lineárnu keramiku. Do rámca staršej lineárnej keramiky sa dobre zaraďujú guľovité nádoby s mierne vyhnutým okrajom a podľa fragmentárnych a nepočetných náleзов z Neckenmarktu možno od nich len ťažko oddeliť dvojkónickú nádobu, ako to naznačuje autorka. Typické dvojkónické nádoby s lomom na vydutíne sa však nenašli. Zriedkavé sú aj fľašovitité nádoby a okrem jediného fragmentu chýbajú aj nádoby na kónickej dutej nožke.

Otvorené formy nádob i guľovité nádoby možno presnejšie klasifikovať zapojením ich výzdoby do typologickej a chronologickej analýzy. E. Lenneis hneď v úvode kapitoly o výzdobe konštatovala prítomnosť mladej lineárnej keramiky skupiny Keszthely so starobylými prvkami vo vyhotovení pomerne širokými žliabkovými ryhami. Starobylá technika tohto ornamentu môže spôsobovať ťažkosti pri stanovení príslušnosti konkrétnych nádob a fragmentov k staršej lineárnej keramike alebo ku skupine Keszthely.

Vo výzdobe keramiky z Neckenmarktu autorka rozlíšila motívy na báze špirály, pravouhlé výzdobné motívy, troj- a štvoruholníkovité vzory, ako aj kombinácie týchto motívov. Prezentované, nie veľmi početné nálezy podrobila takmer individuálnej charakteristike a analýze. Významné postavenie v relatívnej chronológii pripadá trojlineárnemu vlnicovitému pásu (č. kódu 19). Recenzent poznamenáva, že autorkou citované podobné vlnicové vzory neboli nikdy vyhotovené nástrojom s viacerými hrotmi, ale opakovane jednohrotým nástrojom. Po porovnaní s analogickými motívami na viacerých náleziskách sa autorka priklonila k synchronizácii s podobnými vzormi na keramike fázy Milanovce. Na základe početných analógií hľadala tiež pri ostatných výzdobných motívoch možnosti synchronizácie a datovania keramiky aj sídliska v Neckenmarkte. Analýza výzdoby keramiky je uzavretá konštatovaním, že tak ako v tvaroch, aj v ornamente sa síce objavujú početné starobylé elementy, ale ide o dlho prežívajúce znaky. Okrem toho prevaha otvorených foriem, ktoré boli aj hlavnými nositeľmi ornamentu, indikuje, že keramika z tohto náleziska môže byť zaradená do neskoršej fázy kultúry so starou lineárnou keramikou. Nestratifikované nálezy mladej lineárnej keramiky s jamkami v tvare notovej hlavičky a keramiky želiezovskej skupiny dokladajú osídlenie náleziska s odstupom času aj po zániku kultúry so starou lineárnou keramikou. Nie je celkom jasné, aký bol kvantitatívny a chronologický pomer a vzťah týchto keramik voči keramike skupiny Keszthely, ktorá podľa výzdobných kompozícií bola so staršou lineárnou keramikou možno i na tomto sídlisku tesnejšie spätá než mladá lineárna keramika s archaickým notovým ornamentom.

Tou istou metódou bola klasifikovaná stará lineárna keramika zo sídliska Strögen. Na rozdiel od nálezov

z predchádzajúcej lokality tu keramika pochádza prevažne z dvoch stavebných jám. V zastúpení jednotlivých keramických foriem sú rozdiely voči frekvencii tvarov nádob v Neckenmarkte. Najviac to platí o tzv. otvorených formách ako sú misy, na ktorých sa v Neckenmarkte viazal svojrázny rytý ornament. V Strögene sú len dve zdobené misy, ostatné sú skôr z kategórie hrubej keramiky. Na tejto lokalite sa však častejšie vyskytli kónické duté nohy. Aj tu zvlášť rušivo pôsobí typologická klasifikácia guľovitých nádob, keď na jednej typologickej tabuľke (obr. 48 na strane 141) v typologických radoch sú vedľa seba tvary tenkostennej a hrubostennej keramiky. V porovnaní so starou lineárnou keramikou z Maďarska a zo Slovenska ani jediná z nádob, ktoré E. Lenneis klasifikuje ako bikónické (č. kódov 02, 03), by som za typickú bikónickú nepovažoval, ale skôr za nádobu guľovitú. Chýba na nich totiž jednak výraznejší lom na najväčšej vydutíne, jednak čo i len náznak odsadeného okraja, čo sú charakteristické znaky bikónických nádob starej lineárnej keramiky. S autorkou však možno plne súhlasiť, že guľovitá nádoba (der Kumpf) je najdôležitejším nositeľom ornamentu, a možno dodať, že je i priamym pokračovaním pôvodnej bikónickej formy. Treba však pripomenúť, že pravé dvojkónické nádoby sa mimo Karpatskej kotliny doteraz nenašli a i transformácia bikónickej nádoby do guľovitej (der Kumpf) sa podľa všetkého odohrávala v Karpatskej kotline skôr ako sa staršia lineárna keramika začala šíriť do ostatnej strednej Európy. Vo výzdobe keramiky zo Strögen dominuje špirálovitá ornamentika nad pravouhlou. Najreprezentatívnejšia je dvojdielna zrkadlová špirála. V dôsledku veľkej fragmentárnosti nádob sa nedá rozhodnúť, či dvoj- a trojlineárne oblúkovité vzory (č. kódov 33-35) predstavujú tento vzor len v hornej časti nádoby, ako je to u nádob z Bíne či Bicske, alebo ide skôr o dvoj- a trojlineárny pás obiehajúci po najväčšej vydutíne nádoby, ktorý platí ako charakteristický pre takmer guľovité nádoby starej lineárnej keramiky fázy Milanovce, teda pre neskorú fázu starej lineárnej keramiky.

Typologické analýzy a triedenie keramiky dopĺňa seriácia nádob a jám. Seriácia nálezových súborov z každej zo skúmaných lokalít nepriniesla uspokojivý výsledok. Až v spoločnej seriácii nádob z Neckenmarktu a Strögen po viacerých pokusoch a postupnej, v konečnom štádiu až drastickej redukcii údajov a znakov sa získal želaný a jasný výsledok - dve zoskupenia nádob. Staršiu skupinu dominantne tvorili guľovité nádoby doplnené o putne a fľaše, mladšiu skupinu charakterizovali misy. Nakoniec sa ukázalo, že typické výzdobné motívy v dôsledku zriedkavého výskytu sa v týchto zoskupeniach nádob len zriedkavo vyskytli, čím sa ich vypovedacia hodnota obmedzila. Z ďalšej seriácie 23 inventárov jám a 33 znakov vyplynuli tri zoskupenia typologických znakov, ktoré majú pre konštruovanie relatívnej chronológie len okrajový význam, lebo v druhej skupine sa nevyskytujú žiadne znaky typické len pre ňu, takže aj táto seriácia priniesla vlastne len dve zoskupenia, podobné ako pri seriácii nádob. Ako vyplýva z podrobného hodnotenia stratigrafie a typologickej homogénnosti či sekundárnej heterogenosti inventárov jednotlivých jám, pre značnú kontamináciu obsahu mnohých jám a pri malom počte dobre kla-

sifikovateľných fragmentov nádob sú podmienky na dosiahnutie optimálneho výsledku elektronického spracovania dát veľmi obmedzené, teda nepriaznivé. V konečnom výsledku autorka v analýze keramiky z jamových inventárov z Neckenmarktu konštatovala len osídlenie z hypoteticky formulovanej ranej fázy staršej lineárnej keramiky a ťažiskové osídlenie z neskorej fázy staršej lineárnej keramiky, ktoré mali trvať počas troch sídliskových fáz. Štvrtú sídliskovú fázu s dvoma subfázami by reprezentovala nestratifikovaná mladá lineárna a železovská keramika, pričom so železovskou skupinou by podľa autorky mala byť súčasná aj tamojšia keramika skupiny Keszthely.

Na sídlisku Strögen zistila E. Lenneis homogénnu keramiku s minimálnymi rozdielmi z hľadiska jemnejšej chronológie medzi dvomi najbohatšími jamovými inventármi. Staršiu keramiku z jamy 5 na základe dvojkónických tvarov, dutých nôžok a trojlineárnych oblúkových vzorov by autorka chcela považovať za súčasnú s fázou Biňa na Slovensku a podľa menej početného výskytu dvojkónických tvarov a kónických dutých nôžok i podľa výskytu radu jamôk pod okrajom v jame 6 nachádza doklad existencie osídlenia na začiatku neskorej fázy staršej lineárnej keramiky, a to na úrovni fázy Milanovce. Z usporiadania jamových inventárov v sériácii vo všetkých troch skupinách viedlo autorku k záveru, že aj v Strögene existovali tri sídliskové fázy. Tretia sídlisková fáza však nebola nálezmi priamo doložená, ale vyplynula zo spoločnej synchronizácie s keramikou zo sídliska v Neckenmarkte počas pokročilej neskorej fázy staršej lineárnej keramiky. Záverom chronologickej orientovanej analýzy autorka považuje za neočakávané doplnenie relatívnej chronológie prekvapujúce zistenie, že na obidvoch sídliskách existovali tri približne súčasné sídliskové fázy. Prvá z nich bola dobre dokumentovaná jamou 5 v Strögene a ďalšie dve dvomi úsekmi neskorej fázy staršej lineárnej keramiky v Neckenmarkte. Celý tento vývoj sa mal odohrať počas dvoch hlavných vývojových fáz. Prvá, raná fáza staršej lineárnej keramiky (Ia), ktorej začiatok by mali dokladať nálezy z lokality Brunn, nálezisko II, a pokračovanie v jej druhej polovici by mala reprezentovať keramika zo sídliskových fáz I v Strögene a v Neckenmarkte. Druhá, neskorá fáza staršej lineárnej keramiky (Ib) je charakterizovaná nástupom zdobených misovitých foriem. Na obidvoch analyzovaných sídliskách počas staršej lineárnej keramiky prebiehal asi plynulý vývoj, lebo pri analýze sa podľa autorky nezistil žiadny významný zlom vo vývoji keramiky. Autorka sa vlastne stotožnila s výsledkom spoločnej seriácie jamových inventárov z obidvoch lokalít, avšak pohľad na typologickú tabuľku (obr. 54 na str. 177) signifikantnej keramiky ukazuje dosť zásadné rozdiely medzi tvarmi nádob i ornamentom na nádobách z obidvoch sídlisk. Vynára sa otázka, do akej miery tieto sídliská existovali súčasne a či by sa zjavné difference dali vysvetliť odlišným regionálnym vývojom.

Pri hľadaní chorologickej pozície analyzovaných sídlisk E. Lenneis na základe tvarov nádob a ich ornamentu zistila kontakty a vzťahy náleziska v Strögene severným i západným smerom, ale za významné pokladá aj spojenie na juhovýchod, k náleziskám na Slovensku

a v Maďarsku. Už samotná geografická poloha Neckenmarktu na západnom okraji Zadunajska predestinovala toto nálezisko k užšiemu vzťahu s vývojom v západnom Maďarsku. Podľa keramického materiálu mu však pripadla voči staršej lineárnej keramike v Transdanubii skôr len okrajová pozícia.

Výraznejšie ako v keramike sa potvrdzuje väzba na Zadunajsko vo využívaní sílexových surovín. Až 91% predstavuje rádiolarit typu Szentgál z ložísk v Bakonskom lese, ktorý je celou štvrtinou zastúpený aj v Strögene, vzdialenejšom o 200 km. V tejto časti publikácie E. Lenneis zaujala stanovisko k aktuálnemu problému existencie a rozšírenia skupiny Keszthely vo východnom Rakúsku. Na samotnom sídlisku v Neckenmarkte rozlíšila viac ako tucet fragmentov, ktoré priradila do tejto skupiny v zmysle definície N. Kalicza. Výskyt tejto keramiky v Neckenmarkte nepovažuje len za doklad a výsledok kontaktov tohto územia so samostatnou regionálnou skupinou Keszthely, ale oprávnené uvažuje o rozšírení tejto skupiny aj v časti východného Rakúska. Domnievam sa, že v tomto smere bolo treba ísť ešte ďalej, lebo podľa výzdoby na fragmentoch nádob z Neckenmarktu možno rozpoznať ďalšie motívy pripomínajúce principiálne ornament keramiky skupiny Keszthely (tab. 2: 1-157/813; 3: 1-289/422, 1-287/714; 4: 1-4/141; 5: 1-8/814; 6: 1-403/911, 1-38/36; 13: 102-42/16; 14: 102-55/177; 16: 113-3/43), takže nie je vylúčené, že množstvo keramiky tejto skupiny je na sídlisku väčšie ako stanovila samotná autorka. To by bola jedna stránka problému, teda, že prezencia skupiny Keszthely po zániku osídlenia z obdobia staršej lineárnej keramiky mohla byť ešte intenzívnejšia. Druhá stránka by mala súvisieť s hlbším hodnotením presnejšej typologickej a chronologickej pozície, ale i genetického vzťahu staršej lineárnej keramiky z Neckenmarktu ako reprezentanta hlavného osídlenia z doby kultúry so starou lineárnou keramikou k nasledujúcemu vývoju, predovšetkým ku skupine Keszthely. Otvára sa tým pomerne háklivá otázka klasifikácie a datovania staršej lineárnej keramiky z Neckenmarktu a jej chronologického a genetického vzťahu práve ku skupine Keszthely. Podľa novších poznatkov recenzenta o triedení a synchronizácii staršej lineárnej keramiky sa ukazuje, že staršia lineárna keramika mimo Karpatskej kotliny pochádza až z obdobia fázy Milanovce a že z týchto území nie sú nálezy, ktoré by sa dali bez problémov považovať za súčasné s keramikou fázy Biňa. Fáza Milanovce nepredstavuje len nejakú epizódnu transformačnú periódu, ale relatívne dlhé obdobie po zániku kultúry Starčevo v južnom Zadunajsku už počas ranej kultúry Vinča A, ktorému v strednej Európe odpovedá minimálne 7 až 9 stavebných fáz starolineárneho sídliska na sekcii F v Bylanoch. Sídlisko v Strögene podľa recenzenta existovalo len počas fázy Milanovce, chýbajú tam znaky typické pre starú lineárnu keramiku fázy Biňa. Naproti tomu v Neckenmarkte dominujú nízke široko otvorené nádoby - kónické misy, ktoré v širokom stredoeurópskom priestore vo vývoji celej kultúry s lineárnou keramikou, okrem ďalších inovácií, sprevádzajú začiatok mladej lineárnej keramiky na úrovni tzv. A-keramiky v Čechách, stupňa Flomborn v Nemecku či typu Zofipole v Malopoľsku. Nedávno zverejnená keramika

z pohrebiska vo Vedroviciach so všetkou pravdepodobnosťou dobre dokladá archaickú periódu počiatku mladšej lineárnej keramiky aj na Morave (V. Podoborský a kolektív: Dvĕ pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě. Brno 2002, tab. I; IV; V: 2, 4). V priebehu tejto ranej periódy mladšej lineárnej keramiky sa aj mimo Karpatskej kotliny postupne objavovala na línii jamka v tvare notovej hlavičky. Kultúrna a chronologická klasifikácia keramiky z Neckenmarktu je o to zložitejšia, že nálezisko, ako to dobre doložila E. Lenneis, sa nachádza na území skupiny Keszthely a keď nepredstavuje jej najstaršiu fázu, tak určite bola nejakým finálnym štádiom regionálnej skupiny kultúry so staršou lineárnou keramikou, z ktorej skupina Keszthely bezprostredne vznikla. V tomto kontexte bude potrebné skúmať, ktorá lineárna keramika z rakúskych nálezísk je totožná so staršou lineárnou keramikou horizontu odpovedajúcemu fáze Milanovce a ktorá typologicky i chronologicky odpovedá súboru keramiky z Neckenmarktu, typologicky i kultúrnochronologicky už spätou so skupinou Keszthely, ktorej pozíciu na území východného Rakúska bude potrebné podrobne študovať a interpretovať.

V krátkej kapitole o absolútnej chronológii autorka zaujala stanovisko k doteraz publikovaným dátam C¹⁴ z obidvoch lokalít z hľadiska stratigrafie a konštatovala, že sotva odpovedajú dobe staršej lineárnej keramiky. Za hodnovernejšie považuje novšie merania ďalších vzoriek dreva a skupinovú kalibráciu P. Stadlera, z ktorej vyplynulo datovanie troch starolineárnych sídliskových fáz s 53,6% pravdepodobnosťou v rozpätí 5380-5200 BC (Lenneis/Stadler: ¹⁴C-Daten und Seriation altbandkeramischen Inventare. Arch. Rozhledy 54, 2002, 191-201). Vzhľadom na to, že viaceré dáta dokladajú, že v dobe okolo 5000 BC kultúra s lineárnou už končila alebo i zanikla, aj tieto novšie dáta sa zdajú pre dobu kultúry so starou lineárnou keramikou pomerne neskoré a sotva ich možno pokladať za reprezentatívne pre obdobie šírenia staršej lineárnej keramiky z Karpatskej kotliny do strednej Európy.

Podľa výsledku analýzy stratigrafie objektov, pôdorysov domov a najmä sídliskových jám a ich inventárov autorka dospela k interpretácii sídliskových fáz vo vývoji obidvoch sídlisk, predovšetkým na základe seriácie inventára z jám pozdĺž domov. V Neckenmarkte do prvej sídliskovej fázy zaradila domy 4 a 6, do druhej pôdorysy domov 5 a 7 a do tretej sídliskovej fázy domy 1 a 3. Všetky tri fázy spadajú do obdobia staršej lineárnej keramiky. Štvrtú sídliskovú fázu reprezentujú len nestratifikované črepy skupín Keszthely a Želiezovce, ako i mladšej lineárnej keramiky a nedali sa s nimi spojiť žiadne pôdorysy domov. Vôbec teda nie je jasné, koľko skutočných sídliskových fáz by mohli predstavovať.

Tri pôdorysy domov zo Strögeny, doložené len jednou a raz tromi priečnymi radmi kolových jám, sa dali podľa seriácie keramiky usporiadať do troch stavebných fáz v poradí domov 2 - 3 - 4. Autorka sa domnieva, že na tejto lokalite možno už počas staršej lineárnej keramiky predpokladať existenciu dvorca, teda sídliskovej jednotky pozostávajúcej z jedinej stavby a s ňou súčasných jám.

Jednu krátku kapitolu venovala autorka kosteným a parohovým artefaktom, mramorovej perle a aplikácii ľudského obličaja na hrdle malej nádoby.

Ako prílaha sú publikované špecializované analýzy. E. Lenneis urobila výťah z monografie D. Gronenborna v časti týkajúcej sa štiepanej industrie z Neckenmarktu a Strögeny. V Neckenmarkte absolútne prevláda rádiorarit z Bakonských vrchov, najmä surovina typu Szentgál. Pripojený je aj zoznam zvieracích zvyškov z obidvoch sídlisk, ktoré určil E. Pucher. Podľa neho v Strögene chýbal domestikovaný tur, doložený je len lovený. V Neckenmarkte bol tur domestikovaný. Na obidvoch sa najčastejšie vyskytovali kosti ovce/kozy. Základné údaje o paleobotanických makrozvyškoch sú prevzaté z monografie, v ktorej sa A. Kreuz venovala obdobiu staršej lineárnej keramiky.

Druhá hlavná časť knihy je venovaná dokumentácii a analýze sídlisk, najmä ich kolovým stavbám. J. Lünig je autorom časti o sídlisku v Neckenmarkte. Dve skúmané plochy spolu merali len 2400 m². Skúsený autor z pomerne neúplne zachovaných pôdorysov domov a prilahlých, prevažne stavebných jám po dôkladnej analýze objektov a stratigrafických situácií s využitím dobrej terénnej dokumentácie načrtnol dosť podrobný obraz o štruktúre skúmanej časti sídliska. Podľa overeného postupu opísal a rekonštruoval sedem fragmentárne zachovaných pôdorysov domov, z niektorých sa zachovalo len minimum kolových jám. K jednotlivým domom sa usiloval pripísať kolové jamy, jednotlivé stavebné jamy, ako aj iné jamy patriace k domu. Hneď pri charakteristike prvého domu s vymedzením k nemu patriacich stavebných jám narázil J. Lünig na rozpor medzi výsledkami seriácie jám, ktoré prezentovala E. Lenneis, a poznatkami o stratigrafii medzi jamami a v rámci jám samotných. Autor uviedol mimoriadne podrobný opis jednotlivých jám, ich tvaru, veľkosti a stratigrafie s cieľom rekonštruovať mechanizmus a postupnosť ich hĺbenia a zaplnenia, a určiť vzťahy k súvekým domom. Vo viacerých komplexoch jám zistil okrem separovania jednotlivých stavebných jám aj ich chronologickú postupnosť. Viackrát rozpoznal ako stratigraficky najmladšie jamy a objekty tie, ktoré boli datované keramikou skupiny Keszthely. Dobrým príkladom jeho metodického postupu je mimoriadne detailný opis a analýza jamy 16.

V poznámkach k typom stavieb J. Lünig zdôrazňuje, že v piatich zo šiestich stavieb je doložený trapézovitý pôdorys, hoci v niektorých domoch (2, 3, 5) sa zachovalo príliš málo kolov na to, aby sa dalo spoľahlivo usudzovať na tvar pôdorysu domu. Aj pri veľmi fragmentárne zachovaných pôdorysoch autor, verný jemu blízkej téme odkvapov striech domov, len na základe štyroch kolových jám zrekonštruoval pri dome 5 koly podopierajúce okraj strechy. Skúsenému oku J. Lüniga neunikli ani dve dvojice kolových jám pri severozápadnom konci domu 1, ktoré by mali indikovať ohradu pri tejto časti domu. Pri troch domoch sa mali nájsť aj zvyšky postranných žlabov, typických pre stavby obdobia starej lineárnej keramiky. Autor sa krátko zmieňuje aj o problematike vzniku a zachovania stôp po koloch v kolových jamách a nevylučuje, že koly boli z nejakých dôvodov vytiahnuté zo zeme.

Podobne ako E. Lenneis, aj J. Lünig konštatuje, že domy boli budované tesne vedľa seba a po sebe. Počíta s plánovitou výstavbou domov a spája s ňou malú uhlovú odchýlku pozdĺžnej osi mladšej stavby voči predchádzajúcej. Malo to zabezpečiť lepší prístup k čistej sprašovej hline v prilahlých stavebných jamách. Tak isto sa domnieva, že plánovito boli jednotlivé stavby lokalizované tak, že juhovýchodné konce domov zachovávali tú istú líniu. Vzhľadom na to, že južné konce stavieb sa nedali vždy presne stanoviť, netreba tento fakt preceňovať, hoci to bolo možné. Nie je totiž vylúčené, že pri predpokladanom dvorcovom systéme v štruktúre sídlisk kultúry s lineárnou keramikou sa nasledujúci dom staval vtedy, keď predchádzajúci, pokiaľ nezhorel, ešte stál. Tomu bola prispôbená aj lokalizácia stavebných jam. Pretínanie sa stavebných jam by som skôr vzťahoval buď na nedostatok miesta medzi ešte stojacim a už budovaným novým domom, alebo na veľký časový odstup v hĺbení jam, než na vedomé lipnutie na rodinnej tradícii či na rodinnej parcele, čo by malo prerastať do rituálneho aktu symbolického významu.

Pri záverečnom hodnotení a interpretácii postupu zástavby sídliska v Neckenmarkte J. Lünig podrobnejšie na viacerých miestach zdôvodnil protirečenia medzi výsledkami chronologicky orientovanej seriácie E. Lenneis a svojimi chronologickými výsledkami založenými na podrobnej analýze a interpretácii stratigrafie stavebných jam. Rozdielne výsledky chronologického vývoja najmarkantnejšie vynikli z usporiadania postupnosti domov v Neckenmarkte. Podľa E. Lenneis domy na severnej ploche boli budované v poradí: 6-5-1 a na južnej 4-7-3 a podľa J. Lüniga nasledovali v poradí 5-1-6 na severnej a 2-3-4 na južnej ploche. Možno len ľutovať, že obaja autori sa týmito otázkami nezaoberali spoločne podrobnejšie už počas prípravy monografie a pred formulovaním svojich záverov o chronológii osídľovania v Neckenmarkte. Vzhľadom na zložitú problematiku analýzy keramiky s pomerne úzkou škálou jednoznačne definovateľných typologických znakov, ktorá okrem toho pochádza z nie optimálneho stratigrafického prostredia, nie je dosť záruk, že konečný výsledok akokoľvek intenzívnej spolupráce by bol optimálne jednoznačný. Je otázne, či by podrobnejšia analýza keramiky po testovaní uzavretosti jednotlivých náleзовých kontextov a po novom kódovaní nosných typologických vlastností tvarov a ornamentu nádob pri kvantite i kvalite tohto náleзовého súboru bola zárukou jednoznačnejšieho a transparentnejšieho výsledku seriácie.

V záverečnej časti publikácie H. Stäuble zhodnotil pôdorysy domov a jamy na sídlisku v dolnorakúskom Strögene, v kotline okolo mesta Horn. Aj tu bola pri nepriaznivých pôdnych pomeroch, ktoré zhodnotil J. Schlich, preskúmaná plocha 2400 m². Zo štyroch domov sa v dôsledku silnej erózie pôdy zachovalo vlastne len po jednom priečnom rade troch kolových jam. Iba v najlepšie zachovanom pôdoryse 4 sa našli tri takéto priečne rady. Pri tomto pôdoryse sa našli aj vonkajšie úzke žlaby, charakteristické práve pre stavby kultúry so staršou lineárnou keramikou. Vzhľadom na to, že na odkrytej ploche sa nenašli žiadne iné nálezy ako staršia lineárna keramika a že pri dvoch stavbách sa zistili von-

kajšie úzke žlaby, sídlisko trvalo len počas kultúry so staršou lineárnou keramikou. Dôležité je zistenie, že tak pôdorysy domov, ako aj nálezy vôbec, sa vyskytovali len na ploche okolo 900 m². To nasvedčuje, že tu ide o malú sídliskovú formu, reprezentovanú iba jedinou stavbou tak, ako to na základe chronologickej analýzy keramiky predpokladala E. Lenneis.

Recenzovaná publikácia je čiastkovým výsledkom medzinárodného strategického projektu zameraného na riešenie otázky rozšírenia prvých roľníckych kultúr v strednej Európe. Vydavateľia knihy A. Lippert a J. Lünig v úvode konštatovali, že sa skutočne dosiahli zásadné poznatky o stavbe domov, o sociálnej štruktúre, ako aj o viacerých hospodárskych aspektoch. Obidve náleziska v Rakúsku, hlavne Neckenmarkt, mali priniesť najmä poznatky o transfere princípov neolitickéj civilizácie z juhovýchodnej Európy a zvlášť z Karpatskej kotliny, kde sa kultúra s lineárnou keramikou primárne sformovala. V niektorých aspektoch sa tento projekt nemohol výsledkami naplniť, lebo z Karpatskej kotliny, teda zo západného Maďarska a z juhozápadného Slovenska nie sú zatiaľ známe žiadne stavby z obdobia staršej lineárnej keramiky, ktoré by poslúžili ako prototyp dnes už dobre známych kolových stavieb obdobia staršej lineárnej keramiky na území jej rozšírenia, práve západne od Karpatskej kotliny. Keď berieme do úvahy ešte veľké sídlisko kultúry so staršou lineárnou keramikou na lokalite Brunn am Gebirge, ktoré skúmal P. Stadler, ešte viac vynikne manko vo výskume tejto kultúry tak v Maďarsku, ako aj na Slovensku.

Recenzovaná publikácia od renomovaných autorov znamená priekopnícky čin a tvorí dôležitý základ ďalšieho štúdia otázok vzniku a šírenia neolitu v strednej Európe. Prvá prezentácia väčších náleзовých súborov staršej lineárnej keramiky z moderne vedených vykopávkov v Rakúsku poskytuje príležitosť v kontexte súčasných poznatkov vecne a kriticky posudzovať aj samotný mechanizmus formovania a šírenia najstaršej agrárnej kultúry v stredoeurópskom priestore. Tiež sa však potvrdzuje, že súčasný stav poznatkov o osídlení prvých roľníkov a chovateľov v tomto priestore skôr umožňuje spresniť formulovanie otázok, než dávať platnejšie odpovede.

Juraj Pavúk

Petr Sommer: Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury. Nakladatelství Garamond. Edice Historica. Praha 2001. 176 strán.

Autor, popredný český bádateľ v oblasti cirkevnej archeológie, v úvode publikácie charakterizuje svoje dieło, ktoré je súborom štúdií zaoberajúcich sa problematikou christianizácie stredovekej spoločnosti.

Prvá kapitola „Duchovní svět raně středověké české laické společnosti“ vyšla ako článok v zborníku Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa (Praha 1998, 133-166) a v nemeckej verzii „Heidnische und christliche Normen im Konflikt - Die Vorstellungswelt der böhmischen Gesellschaft im frühen Mittelalter“. In: Doris Ruhe/Karl-

Heinz Spie (Hrsg.): Prozesse der Normbildung und Normveränderung im mittelalterlichen Europa (Stuttgart 2000, 161-186).

Autor v tejto kapitole prezentuje pohľad na duchovnú kultúru ranostredovekej spoločnosti v prvých dvoch storočiach existencie českého stredovekého štátu, pričom pojem duchovná kultúra chápe ako systém myšlienok a predstáv, ako doklad myslenia jednotlivca alebo komunity vo vymedzenom časovom úseku.

Na základe jedinečného syntetického pohľadu na problematiku P. Sommer rekonštruje duchovný svet raného stredoveku v Čechách. Prostredníctvom písomných správ a archeologických hmotných prameňov poukazuje na charakteristický znak vtedajšej spoločnosti, na dvojviera a zápas starého pohanského náboženstva so šíriacim sa kresťanstvom. Prichádza k záveru, že ranostredoveká duchovná kultúra laikov bola spojením predkresťanského a kresťanského chápania sveta. Pragmaticky ju podporovala cirkev v strete s javmi, ktoré nebolo možné zo života spoločnosti odstrániť. P. Sommer používa na pomenovanie tohto fenoménu termín „*interpretatio christiana*“. V recenzovanej knihe uvádza viaceré prvky, resp. doklady diskutovaného problému, napríklad budovanie kaplniek nad hrobmi významných mŕtvych, predkresťanské a neskôr aj kresťanské vkladanie stavebných obiet do základov nových budov a pod.

Druhá kapitola „*Raně středověká ecclesia lignea a archeologie*“ bola uverejnená v zborníku Z pravěku do středověku (Brno 1997, 276-278) a zaoberá sa drevenými kostolmi ako jedným zo znakov začínajúceho kresťanstva. Autor upozorňuje na písomné pramene podávajúce svedectvo o ich existencii, ale aj na archeologické pramene, ktoré môžu priniesť poznatky o konkrétnej podobe takýchto budov. Možno tu nájsť opis jednotlivých drevených sakrálnych stavieb na území Čiech. Autor spomína dedinský drevený kostol v Zahrádke pri Havlíčkovom Brode, kostol v zaniknutej dedine Nesvětice u Mostu, drevený chrám v prostredí novozaloženého stredovekého mesta, v priestore Starého Mýta a drevený konventný kostol v benediktínskom kláštore na Ostrove u Davle, spolu s príslušnou literatúrou k jednotlivým kostolom. Za dôležitý prameň k poznávaniu drevených kostolov považuje P. Sommer penitenciály inzulárneho pôvodu, ktoré sa v oblasti Čiech v ranom stredoveku používali a ktoré sa zmieňujú o drevených kostoloch ako o hnutelných objektoch. Tieto kostoly sa teda mohli premiestniť na nové miesto a jednoduchou benedikciou znovu začať používať. Autor v tejto súvislosti upozorňuje na otázky vzťahu týchto sakrálnych stavieb k sídliskám a pohrebiskám.

Tretia kapitola „*Calami argentei pro sumendo sanguine christi* (poznámka k dějinám církevní kultury v Čechách)“, bola pôvodne publikovaná v Septuaginta Paulo Spunar oblata (Praha 2000, 162-165). Autor sa tu venuje štúdiu drobných predmetov, ktoré mali z hľadiska liturgie určitý význam. Upozorňuje na tzv. calamus, čiže trubičku vyrobenú obvykle zo zlata alebo zo striebra, ktorá patrila medzi liturgické náčinie užívané pri prijímaní laikov a kňazov. Autor sa snaží dokázať na príklade spomínaného predmetu zmenu liturgie, ktorá súvisí s pozdvihnutím postavenia kňazov. V ranom stredove-

ku prijímali „pod obojím“ nielen kňazi, ale aj laici, čo dokladajú okrem písomných prameňov aj nálezy spomínaných trubičiek. Neskôr začalo byť prijímanie tela a krvi výhradou kňazov, pričom laici prijímali len telo. Ako dôvod obmedzenia laického prijímania sa uvádza učenie Alexandra Halesia o reálnej konkomitancii, podľa ktorej je Kristus prítomný v každej časti konsekrovaného vína alebo hostie celý. Ako ďalší dôvod uvádza autor obavu zo znesvätenia vína, ktoré mohlo pri prijímaní kvapnúť.

Ako zdroj informácií k dožívaniu liturgických predmetov spojených s prijímaním laikov autor uvádza najstarší inventár svätovítskeho pokladu, strieborné calami, kalich s dvoma uchami (kalix ansatus) a klieštiky, ktoré pravdepodobne slúžili k podávaniu hostie namočenej do konsekrovaného vína. Autor ďalej uvádza niekoľko nálezov spomínaného predmetu zo 16. stor. v súvislosti s reformovanou cirkvou, ktorá myšlienky prijímania „pod obojím“ pomocou trubičky znovu prijala, ale v 17. stor. ju opäť zakázala.

„*Quod domum super tumulum beate Ludmille statuerent in modum basilice*“ je názvom štvrtej kapitoly, ktorá bola uverejnená v Českom časopise historikom (98, 2000/2, 229-260) pod názvom „*Smrt křehny Ludmily a začátky české sakrální architektury*“. Na objasnenie zložitej archeologickej situácie na hradisku Tetín autor využíva písomný prameň pasu zákonníka *Lex Salica Karolina* v texte legendy tzv. Kristiána. Spomínaný písomný prameň zachytáva zvyk budovať nad hrobmi významných mŕtvych sakrálnu stavbu. Autor poukazuje na nesprávny výklad, podľa ktorého na Tetíne vznikol Ludmilin chrám z domu, ktorý svätica pôvodne obývala. Tento omyl podľa neho vznikol zo snahy o doslovný preklad pasu tzv. Kristiána. Vysvetlenie spočíva v tom, že čoskoro po vzniku legendy *Lex Salica* upadla a prestala sa používať, preto stredovekí opisovači prevzatej pasáži nerozumeli. Nezrozumiteľnú pasáž vykladali v tom zmysle, že na Tetíne vznikol Ludmilin chrám z jej domu. V súvisi s opravou nesprávneho výkladu poukazuje autor na množstvo nových zistení. Upresňuje historickú topografiu hradiska, charakterizuje Chrám sv. Michaela, jeho lokalizáciu, dobu vzniku, archeologické pramene a písomné správy súvisiace s danou sakrálnou stavbou.

Piata kapitola „*Základová obětina a lapis primarius v českém raně středověkém stavitelství*“ vyšla v zborníku Život v archeologii středověku (Praha 1997, 586-595) v nemeckej verzii pod názvom „*Der Grundstein der Rundkirche von Levý Hradec*“ a osvetľuje problematiku zakladania stredovekých sakrálnych stavieb. Autor v úvode sleduje proces zmeny predkresťanskej rituálnej obete v symbolickú obeť kresťanstva, pričom poukazuje na predkresťanskú tradíciu, ktorá ovplyvňovala postupy pri zakladaní kresťanských svätýň. Každú svätýňu sa snažil človek chrániť pred rôznymi nepriaznivými silami a pred možným zánikom, pričom najdôležitejšou formou ochrany zostala základová obeť, ktorá sa zmenila z účelových predmetov, alebo dokonca živých obetí na predmety symbolizujúce väzbu na základné vieroučné články. V tejto súvislosti autor upozorňuje na jednotlivé rituálne kroky súvisiace s uložením obete do základov novej sakrálny stavby. Pri spomínaní

nom obrade okrem modlitieb možno predpokladať na základe archeologických nálezov a písomných prameňov aj iné aktivity, napríklad vkladanie nití, ktorými sa vymierali základy, vytyčovanie základov sadrou, vkladanie plakety so symbolmi evanjelistov pod nárožia budov. Za dôležitý krok pri zakladaní sakrálnych stavby, ktorý sa vytvoril a ustálil v 10.-13. stor., považuje autor uloženie a posvätenie základného kameňa ako symbol Krista, ktorý nesie celú stavbu cirkvi na svojich bedrách.

V kontexte s danou problematikou sa autor v ďalšej časti tejto kapitoly venuje otázke levohradeckej rotundy, ktorú pri archeologickom výskume tunajšieho Kostola sv. Klimenta objavil I. Borkovský v rokoch 1939-1940. Pri severnom ramene apsidy sa našiel žltohnedý pieskovec s vyrytým krížom, ktorý patrí do pôvodného muriva základu rotundy. Spomínaný kameň autor pokladá za *lapis primarius*, základný kameň rotundy, ktorý sa nezvykne nájsť pri archeologickom výskume orientovanom na zachované murivo základov sakrálnych stavby, pretože je obvykle zliaty v hmote dochovaného muriva. Keďže tento kameň sa nachádzal v líci základu, čo nie je obvyklá pozícia, autor považuje levohradecký nálež za vzácnosť. V súvislosti so základným kameňom autor vyzdvihuje otázku datovania rotundy. I. Borkovský pôvodne zaradil rotundu z Levého Hradca medzi typické české rotundy 11.-12. stor., neskôr svoj názor pod tlakom objavov veľkomoravských kostolov zmenil a rotundu označil ako prvý Bořivojov kostol. P. Sommer s novým datovaním I. Borkovského nesúhlasí a svoj názor opiera o výskyt *lapis primarius*, nájdený v rotunde, ktorý sa v bežnom liturgickom úze objavuje až v 13. stor. a začiatok jeho výskytu v Európe (ale nie v Čechách) sa kladie do 10. stor. Na základe tohto poznatku rotunda nemohla v 9. stor. existovať. Svoje tvrdenie podopiera aj o skutočnosť, že v líci základu kruhovej lodi rotundy sa objavili nepravidelné malé kvádre, ktoré tu museli byť sekundárne použité. Z tohto poznatku autor vyvodzuje záver, že rotunda nebola prvou kamennou stavbou na Levém Hradci a prikláňa sa k pôvodnému datovaniu rotundy I. Borkovským do 11.-12. stor. Zároveň však poukazuje na fakt, že na Levém Hradci skutočne vznikol prvý český kostol a predpokladá, že bol jednoduchou drevenou stavbou, ktorej zvyšky archeologický výskum nezachytil.

Autor v recenzovanej knihe poukazuje na problematiku počiatkov kresťanstva v Čechách z rôznych uhlov pohľadu. Napriek rôznorodým témam a charakteru jednotlivých štúdií má práca ako celok spoločného menovateľa, ktorým je otázka duchovnej kultúry ranostredovekého štátu v Čechách.

P. Sommerovi sa podarilo vytvoriť štúdiu, ktorá pôsobí ako celok aj vďaka metodickým postupom používaným v jednotlivých statiach. Ide hlavne o porovnávacie štúdium archeologických prameňov s písomnými prameňmi, ale aj s umeleckohistorickými a ikonografickými.

Recenzovaná kniha svojou obsahovou i metodickou stránkou zaujme nielen archeológov a historikov či študentov týchto odborov, ale aj širšiu verejnosť zaujímajúcu sa o oblasť cirkevnej archeológie.

Zuzana Slivenská

Bogusław Gediga/Danuta Piotrowska (Ed.): Kultura symboliczna kręgu pół popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej (Die symbolische Kultur des Urnenfelderkreises in der Bronze- und frühen Eisenzeit Mitteleuropas). Prace Komisji Archeologicznej 13. Biskupińskie Prace Archeologiczne 1. Warszawa - Wrocław - Biskupin 2000. 356 str.

Zborník obsahuje referáty z medzinárodnej konferencie, ktorá sa pod rovnakým názvom uskutočnila v júni 1998 v Biskupine. Vedecké podujatie bolo zároveň príležitosťou na ocenenie dlhoročnej bádateľskej a organizačnej práce prof. Z. A. Rajewského, v podstatnej miere spätý s týmto slávnym archeologickým náleziskom. Jeho pamiatke je recenzovaná knižná publikácia venovaná. Zhodnotenie prínosu tohto bádateľa nielen pre výskum Biskupina, ale aj pre štúdium dávnovekých prejavov symboliky tvorí obsah referátu D. Piotrowskej „Prof. Zdzisław Rajewski (1907-1974) - badacz Biskupina i jeden z pionierów badań dawnej kultury symbolicznej w Polsce“ (s. 17-44).

Termín „symbolická kultúra“ je v slovenskej archeologickej literatúre málo zaužívaný, v širšom poňatí významovo nahrádza pojem duchovná kultúra. Tento stav nie je len dôsledkom jazykových špecifik, ale vypovedá predovšetkým o nedostatočnej pozornosti, ktorá sa v našom prostredí venuje ideovému obsahu, ale aj posolstvu dávnovekých tvorcov a ich produktov z oblasti duchovného života. Organizátorov podujatia zaujímalo, ako vnímajú prejavy pravekého symbolizmu rôzne generácie stredoeurópskych archeológov, aké oblasti kultúry na základe archeologických prameňov považujú za súčasť symbolickej kultúry a tiež akými cestami je možné jej poznanie. Štúdie v zborníku prinášajú aspoň čiastkové odpovede na tieto otázky.

Napriek nedostatočnej intenzite štúdia pravekého symbolizmu odmietol B. Gediga vo svojom úvodnom referáte „Wokół badań kultury symbolicznej kręgu pół popielnicowych w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza“ (s. 9-15) skepsu o možnostiach archeológie preniknúť do tejto sféry duchovného života pravekej spoločnosti. Pod pojmom „symbolická kultúra“ chápe širokú škálu spoločenských aktivít a ich kultúrnych prejavov, ktoré nepatria do technicko-užitkovej kultúry. Rozlišuje dve nerovnako veľké oblasti duchovnej kultúry. K prvej by mala patriť väčšina nadstavbových javov, ako sú jazyk, umenie, zvyky, politicko-právne spoločenské vedomie. Druhá sa týka svetonázorovej oblasti, zahŕňajúcej najmä náboženstvo a mágiu. Práve táto oblasť sa dostala do centra pozornosti organizátorov i účastníkov sympózia.

Vo výskume symbolickej kultúry rozlišuje B. Gediga tri smery. Prvý vychádza z teórie kultúry, prihlíada na výsledky vied o náboženstve a umení a formuluje teoretické predpoklady a spôsoby výskumu symbolickej kultúry pravekých spoločností. Reprezentanti tohto smeru sa nepokúšajú o ich praktickú realizáciu. Druhý prúd je rôznorodejší a prínosnejší, keďže vychádza z teoretických postulátov, ale pri rekonštrukcii a interpretácii symbolickej kultúry v určitom období využíva konkrétne archeologické pramene. Tretí smer predstavujú podľa autora bádatelia stavajúci na pozitivistických tradíciách, často sa

obmedzujúci na starostlivú typologickú, kultúrnu a chronologickú klasifikáciu bez širšej interpretácie a ich ambície spravidla končia vyčlenením skupiny pamiatok, ktoré sú potenciálnymi nositeľmi informácie z oblasti symbolického kultúry.

Dominantné teoreticko-metodologické zameranie charakterizuje referát D. Minta-Tworzowskej „Symbole i symbolika z perspektywy badań archeologicznych“ (s. 45-54), orientovaný najmä na sémantickú a semiotickú interpretáciu predmetov a znakov. Autorka chápe symbol ako vec, resp. znak, ktorý evokuje v mysli predstavu nejakého iného predmetu alebo situácie. Definuje ho ako psychický jav, ktorý sa realizuje v ľudskom vedomí, pričom najčastejšie súvisí s náboženskými predstavami. Základným východiskom vo výskume symboliky je pochopenie zmyslu, obsahu a účinku určitých činností, napríklad rituálov, kresieb a pod. Rituál charakterizuje ako uzákonený systém obradov a praktík – prikázaných či zakázaných, spojených s vierou, ceremóniami, ale aj s reálnym svetom – majúci celospoločenský charakter. Zmena priebehu vykonávania jednotlivých rituálnych činností mení význam rituálu a tiež jeho symboliku. Autorka zdôraznila dôležitosť výskumu priestorových systémov, v akých sa objavujú materiálne pozostatky (rozmiestnenie zvyškov stavieb, spojitost či súvislosť predmetov), ako aj vzťahov medzi posvätnou (*sacrum*) a svetskou (*profanum*) zónou.

Z rôznych hľadísk sa jednému z najdôležitejších a najčastejších posvätných okrskov – pohrebiskám venovali viacerí autori. J. Woźny v príspevku „W poszukiwaniu wzorów narratywizacji przestrzeni cmentarzysk ciałopalnych w polskiej archeologii“ (s. 55-72) pripravil prehľad vývoja názorov na výskyt žiarových pohrebísk v poľskej archeológii – od ich chápania ako výsledku prírodných procesov prebiehajúcich v pôde, cez pamätníky pohanského ľudu dávnehoku, miesto špecifických posmrtných slávností, až po dnešné vnímanie ako dôležitého javu sociálnej a sídliskovej štruktúry s premyslene zorganizovaným vymedzeným priestorom, charakterizovaným určitými objektmi a znakmi, ktoré sú nositeľmi dôležitých informácií.

Pohrebisko a zvlášť niektoré prejavy pohrebného rituálu ostávajú predmetom záujmu aj v referáte M. Mogielnickej-Urbánovej „Elementy doktryny religijnej w świetle obrządku pogrzebowego na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Maciejowicach, woj. siedleckie“ (s. 73-94). Autorka okrem charakteristík mnohých základných pojmov (náboženská doktrína, kult, mýtus, rituál, mágia) zdôraznila význam pohrebisk nielen ako prameňov pre poznanie pohrebného rituálu či spoločenskej štruktúry, ale aj ako miest kultových obradov. Ich materiálom prejavom na pohrebisku v Maciejowicach sú symbolické hroby, výskyt zvieracích kostí a úštepov z kremeňa v hrobách i symbolika niektorých výzdobných prvkov či predmetov. Objekty alebo nádoby, ktoré neobsahovali zvyšky ľudského pohrebu, boli na okrajoch skupín hrobov. Vzhľadom na zistenú prítomnosť masitých produktov, výskyt hrčálok či zvieracej plastiky ich autorka považuje za schránky na obety – zvierat i predmetov (napr. zoomorfnej plastiky). Spolu s prímiesami zvieracích kostí v hrobách (len málo masité dolné časti končatín a lebky spravidla chovaných zvierat, zis-

tené iba v hrobách dospelých osôb) sú dokladom kultovej činnosti na pohrebiskách, spojené s obetami tak chotníckym, ako aj astrálnym božstvám.

Posvätné zóny pohrebísk sa venuje aj referát C. Eibnera „Die geistige Sphäre des HaB - zeitlichen Gräberfeldes von St. Andrä v. d. Hgt. in Niederösterreich, ein Beispiel der Mitteldanubischen Urnefelder Kultur“ (s. 95-114). Vďaka prepracovanej metodike terénneho odkryvu žiarových hrobov bolo možné na pohrebisku v St. Andrä už dávnejšie rozpoznať etapovitost a pravidelnosť v rituálnom rozmiestňovaní milodarov v hrobách. Dochádzalo k nemu pri opakovaných pohrebných slávnostiach nielen v čase pohrebu, ale aj s časovým odstupom presahujúcim život jednej generácie. Dodatočne vkladané predmety do hrobov boli umiestnené len z jednej strany, diferencované podľa pohlavia. Pripisuje sa im kultová, resp. magická funkcia pri pohrebných obradoch, prípadne slúžili k označeniu odlišne orientovaných hrobov.

Zvýšená dynamika civilizačného vývoja vo východo-halštatskom kultúrnom okruhu, ktorá vo veľkej miere využívala úzke kontakty s vyspelou širšou alpskou a najmä stredomorskou oblasťou, našla svoj odraz v kultúrnom vývoji aj vo vzdialenejšej lužickej kultúre v Poľsku. M. Gedl vo svojom referáte „Elementy halsztackie w budowie i wyposażeniu grobów ludności kultury łużyckiej na Śląsku“ (s. 115-128) konštatoval, že silné vplyvy východo-halštatského kultúrneho okruhu sa v severných oblastiach, najmä na území sliezskej skupiny lužickej kultúry, prejavili viac vo využití nových technických poznatkov (metalurgia železa, výroba maľovanej keramiky), v početných importoch a len v obmedzenej miere vo sfére duchovného života, zvlášť v pohrebnom rite. Ako nový fenomén vystupujú komorové hroby, určité zákonitosti v rozmiestnení hrobového inventára, napodobujúce rozmiestnenie v kostrových hrobách, i niektoré predmety spojené s kultovými obradmi. Okrem nových tvarov sa objavujú aj nové výzdobné - geometrické i figurálne - motívy na keramike, spojené predovšetkým so solárnou symbolikou. Ich pomerne krátky výskyt spája autor s migráciou z juhu len v staršom stupni doby halštatskej.

Posvätného okrsku sa týka aj príspevok jediných zástupcov slovenskej archeológie na tejto konferencii V. Furmáňka a O. Ožďániho „Urnenfelderzeitliche Kultstelle aus Jablonovce in der Slowakei“ (s. 279-292). Autori prinášajú základné informácie o pozoruhodnom objave kultových objektov (kamenného oltára, kamennej skrinky) situovaných na temene návršia ohraničeného hradbou z nasucho kladených kameňov. Absencia nálezov sfažuje chronologické zaradenie objektu. Predbežne sa radí do mladšej doby bronzovej len na základe výskytu zhodného typu a orientácie kamenných skriniek, najmä v prostredí kyjatickej kultúry.

Blok referátov venovaných symbolike a magickej funkcii niektorých predmetov otvorila A. Eibner „Zu den Gürtelblechen von Stična - ein machtgeladenes Symbol der Kriegerausrüstung?“ (s. 129-156) Vo svojom príspevku autorka venuje pozornosť figurálne zdobeným plechovým opaskom, ktorým na základe podrobnej, najmä ikonografickej analýzy troch exemplárov zo Stičny pripísala nielen praktickú, ale aj symbolickú funkciu. Považujú sa za znak čarodejníckej moci, práva, lásky

i nevinnosti a slúžili na ochranu i obranu proti zlým silám. Nepovšimnuté nezostali ani sekundárne opravy opaskov a ich častý výskyt v pároch s útočnými zbraňami a inými symbolmi spoločenského postavenia pochovaného.

J. Bąbel sa v referáte „Rytualne znaczenie niektórych północnoeuropejskich brzytw z epoki brązu“ (s. 157-182) zaoberal okrem základnej, teda toaletnej funkcie britiev aj možnosťou ich uplatnenia pri magických, iniciálnych a pohrebných obradoch. Keďže vlasy sa považovali za zdroj životnej sily, odvahy a magickej moci, v dlhej histórii ľudstva nemohli chýbať ani snahy o ich elimináciu (napr. skalpovanie). Už samotný akt skracovania vlasov mal charakter obradu, bol posvätný a súvisel so symbolickou smrťou. Vo viacerých prípadoch už osobitý tvar britiev a ich bohatá výzdoba obsahujú náboženskú symboliku, ktorá podľa autora vyjadruje najmä prechod duše do záhrobia.

Na figurálne zdobenú halštatskú keramiku sústredila svoju pozornosť H. van den Boom v referáte „Ceramika jako nošnik znaczenia: rozważania nad zdobnictwem ceramiki“ (s.183-200). Chápe ju ako jeden z prejavov symbolickej komunikácie spoločnosti. Výzdoba figurálnymi motívmi sa v dobe halštatskej objavuje na rozľahlom území a charakterizuje ju prísna štylizácia. Dominuje geometrická výzdoba a v nej najmä šrafované trojuholníky a pásy lomenice, ktorými končí línia postupnej abstrakcie a štylizácie ľudských postáv. Autorka konštatuje plynulý prechod od abstraktno-figurálnych motívov k motívu geometricko-ornamentálnym, čo ukazuje nedeliteľnosť oboch spôsobov stvárnenia. Zatiaľ čo tvar nádoby je determinovaný jej praktickou funkciou, práve vo výzdobe môžu byť zakódované informácie o charaktere spoločnosti, resp. o stave, vlastnostiach či zvláštnostiach vymedzených skupín, prípadne ide o zhmotnenie náboženských alebo politických ideí. Zosilnenie či zoslabenie intenzity výzdoby sa spája s dynamikou vývoja spoločnosti, s charakterom vzťahov medzi spoločenskými jednotkami. Zánik výzdoby znamená aj zánik tradície. Zmeny štýlu môžu byť ukazovateľmi zmien v spoločenskej rovnováhe.

Zhodnou problematikou sa zaoberá aj príspevok W. Zajęczkowského „Naczynie kultury łużyckiej ze sceną figuralną z Wenecji Górnej, woj. bydgoskie“ (s. 201-208), v ktorom zverejňuje nálež figurálne zdobenej amfory. Viackrát opakované, silne schematizované vyobrazenie tancujúcej alebo žiariacej postavy môže predstavovať výjav z pohrebných rituálov.

Podobný, no ešte viac štylizovaný antropomorfny motív na amfore, spolu s ďalšími svojráznymi keramickými náležmi s predpokladanou magickou funkciou a bohatou, predovšetkým solárnou symbolikou, sú obsahom príspevku A. Grossmanovej „Ceramika grobowa i świat wierzeń na przykładzie cmentarzyska w Gąsawie“ (s. 209-226). Význam misy so zobákovitou výlevkou a výzdobou pravidelne usporiadanými nechtovými vrypami, podobne zdobenej vaničkovitej misy, kadidla a ďalších tvarov spájaných predovšetkým s rituálom očistného dažďa, narastá vzhľadom na možnú spätosť pohrebiska s neďaleko ležiacim hradiskom v Biskupine.

T. Węgrzynowicz sa vo svojom referáte „Uwagi o figurkach i wizerunkach ptaków ze stanowisk kultury

wysockiej“ (s. 227-236) venuje vtáčim plastikám a vyobrazeniam vo vysokej kultúre. Najbližšie paralely k nim nachádza v okruhu ulvovieckej skupiny, pričom zaznamenáva aj ich mierny časový predstih v porovnaní so západnejšou oblasťou ich výskytu.

S. Górka je autorom príspevku „Naczynia w kształcie buta jako przykład figuralnej plastyki kultowej“ (s. 237-258). Na základe rozboru hrobov s výskytom drobnej figurálnej plastiky, najmä nádob v tvare topánky, zisťuje ich dôležitú kultovú funkciu počas pohrebných rituálov a popiera názor, že boli znakom vyššieho spoločenského postavenia nebožtíka. Pozná doposiaľ 60 exemplárov, ktoré sa vyskytli prevažne v detských a ženských hroboch (zo Slovenska okrem známeho exemplára z Chotína sem patria aj nádoby z hrobu lužickej kultúry z Belej a kultového objektu z Topolčian). Keďže sa spravidla objavuje len jeden exemplár, domnieva sa, že tento jav symbolicky naznačuje stav porušenia rovnováhy a harmónie v prelomových životných situáciách. Nádoby v tvare topánky sa objavujú buď v okrajových, alebo v oddelených častiach pohrebísk, čo svedčí o existencii určitých spoločenských mikroštruktúr, ktoré sa v rámci danej komunity vyčlenili na základe veku, pohlavia a snád aj spôsobu úmrtia.

Ďalším predmetom s predpokladanou kultovou funkciou sú hlinené hrkálky, ktorým J. T. Nowiński venuje pozornosť v referáte „Grzechotki ludności kultury łużyckiej w kontekście przestrzeni sakralnej“ (259-278). Nezisťuje žiadne zákonitosti v rozmiestnení či zoskupení hrobov, v ktorých sa tieto predmety objavujú od stredného stupňa kultúr popolnicových polí až do doby laténskej. Jednoznačne sa nedá vymedziť ani ich funkcia. Autor predpokladá, že našli uplatnenie pri magických úkonoch počas pohrebných rituálov.

Magickú úlohu a symbolickú funkciu štiepanej kamennej industrie v hroboch kultúr popolnicových polí hodnotila D. Piotrowska v príspevku „Krzemienie w grobach z pól popielnicowych: przypadek czy rytuał?“ (s. 293-331). Konštatuje, že okrem prípadov jej výskytu ako stôp staršieho osídlenia sú bezpečne doložené prípady intencionálneho uloženia výrobkov z kremeňa v hroboch, kde sa dostali ako predmety používané pri kultových obradoch a magických praktikách (mohli sa používať pri krvavých ľudských či zvieracích obetách i pri iniciálnych obradoch). Staršie - neolitické a eneolitické výrobky mohli symbolizovať kult predkov. Iným dôvodom výskytu starších výrobkov môže byť sakralizácia miest pohrebísk, ktorá sa vzťahovala aj na tam nájdené predmety.

V posledných dvoch referátoch si autori opäť zvolili širšiu, viac teoreticky zameranú tematiku, týkajúcu sa miery vyspelosti náboženskej doktríny vo forme uceleňného, vnútorne štruktúrovaného systému, najmä v pokročilej dobe bronzovej.

B. Hänsel sa v referáte „Die Götter Griechenlands und die südost- bis mitteleuropäische Spätbronzezeit“ (s. 331-344) zaoberal otázkou či vôbec a v akej miere sa uctievali božstvá v ľudskej podobe už v pokročilej dobe bronzovej v strednej a severnej Európe. Vzhľadom na mnohostranné a intenzívne kontakty strednej Európy s Egejskou oblasťou, kde sa mená väčšiny známych bohov gréckej mytológie objavujú na hlinených tabuľkách už od strednej

doby bronzovej, pripúšťa postupnú personifikáciu božstiev už v období kultúr popolnicových polí a ilustruje ich najznámejšími európskymi kultovými nálezmi s ľudskými postavami. Odlišná skladba mnohých depotov votívneho charakteru mohla byť zapríčinená obetovaním bronzových predmetov, ktoré boli určené konkrétnym božstvám, alebo sa stali už ich atribútmi.

Podobne aj J. Bouzek vo svojom príspevku „Versuch einer Rekonstruktion des Pantheons der Urnenfelderzeit“ (s. 345-354) sledoval dôležitú úlohu oblasti Blízkeho Východu a Grécka pri zásadnom prerode náboženských predstáv od starých chtónických božstiev, ktoré vládli nad silami prírody, úrodnosti a plodnosti ešte v staršej dobe bronzovej, k božstvám nebeským. Aj v oblasti symbolickej kultúry zistil úzke kontakty a paralely so stredoeurópskym vývojom. V období 14.-13. stor. pred n. l. vystupuje v symbolizme strednej Európy a Škandinávie do popredia boh Slnka, resp. slnečné božstvo (častý motív vtácej loďky aj so Slnkom, prípadne slnečný voz), k čomu v Egejskej oblasti existujú početné analógie. Okrem tohto hlavného božstva sú vo viacerých podobách, znázorňovaných opäť prevažne symbolicky, známe mnohé príklady existencie ženského božstva (napr. božstvu plodnosti sa dávali obety z jedla - v období kultúr popolnicových polí často do zásobných jám) i ďalších božstiev spätých s oslavnými alebo dramatickými udalosťami (napr. keramické depoty picích nádob, zbrane nachádzané na rôznych exponovaných miestach - priesmyky, vodné toky, pramene). Razantný nástup kremácie hodnotí J. Bouzek aj ako ostrú hranicu medzi svetom živých a mŕtvych v mnohých starých kultúrach. Nasmerovaná bola aj ako ochrana proti ne-

bezpečenstvu účinkov čiernou mágiou využívaného mŕtveho tela.

Devätnásť referátov, ktoré tvoria obsah recenzovaného zborníka, prináša ucelený, aj keď zďaleka nie úplný pohľad na stav poznania jednej z kľúčových oblastí duchovného života populácií v období kultúr popolnicových polí. Charakterizuje ich nezriedka odlišný metodologický prístup k riešenej problematike i rozdielna úroveň vedeckých výpovedí, ktoré autori v jednotlivých príspevkoch prinášajú. Vo väčšine príspevkov je evidentná snaha preniknúť do psychiky prehistorického človeka, do jeho videnia a vnímania sveta, v ktorom dôležité miesto pripadlo náboženským predstavám, viere v nadprirodzené sily i v posmrtný život a nádej pozitívne ovplyvniť ich pôsobenie a kvalitu. Zvýšená pozornosť je venovaná kultu a rituálu, vymedzeniu a definovaniu ich - v archeologickom výskume postihnuteľných - prejavov a znakov, ale aj závislosti a väzieb s inými oblasťami aktivít ľudských spoločenstiev. Rovnocenné miesto však pripadlo aj pamiatkam materiálnej kultúry, ktorých tvar alebo ornament je v symbolickej podobe nositeľom informácií o vtedajšom vnímaní sveta, o postavení a osudoch človeka v ňom. Zborník je zároveň dôkazom, že v tomto snažení sa archeológia nemôže obísť bez využitia výsledkov mnohých vedných disciplín, najmä kultúrnej antropológie, filozofie, teológie a mnohých ďalších spoločenských i prírodovedných disciplín.

Vďaka organizátorom konferencie a zostavovateľom zborníka sa odbornej verejnosti dostáva nanajvýš potrebná a vedecky aktuálna publikácia, navyše v kvalitnom technickom i grafickom vyhotovení.

Ladislav Veliačik

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK
ABKÜRZUNGEN VON ZEITSCHRIFTEN UND PERIODIKA
ABBREVIATIONS OF JOURNALS AND PERIODICALS

- Acta Arch. (København) = Acta Archaeologica. København
 Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
 Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków
 Alba Regia = Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Székesfehérvár
 Antaeus = Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
 Anthropologie (Brno) = Anthropologie. Brno
 Antiquity = Antiquity. Cambridge - Oxford
 Arch. Ausgr. Baden-Württemberg = Archäologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg
 Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien
 Arch. Deutschland = Archäologie in Deutschland
 Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
 Arch. Hist. = Archaeologia Historica. Brno
 Arch. Korbl. = Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter. Mainz am Rhein
 Arch. Polona = Archaeologia Polona. Wrocław - Warszawa - Kraków
 Arch. Polski = Archeologia Polski. Warszawa - Wrocław
 Arch. Rozhledy = Archeologické Rozhledy. Praha
 Arch. Technica = Archeologia Technica. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Brno
 Archeolohija (Kyjiv) = Archeolohija. Kyjiv
 Arrabona = Arrabona. A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve
 Ausgr. u. Funde = Ausgrabungen und Funde. Nachrichtenblatt für Vor- und Frühgeschichte
 AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
 Baltic-Pontic Stud. = Baltic-Pontic Studies. Poznań
 Beitr. Mittelalterarch. Österreich = Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich
 Ber ROB = Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Amersfoort
 Bonner Jahrb. = Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege im Landschaftsverband Rheinland und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande. Bonn
 Castrum Novum = Castrum Novum. Zborník Okresného múzea. Nové Zámky
 Commun. Arch. Hungariae = Communicationes Archaeologicae Hungariae
 Časopis Moravského Mus. Zemského Brno = Časopis Moravského Musea Zemského. Brno
 Časopis Vlasteneckého Spolku Mus. Olomouc = Časopis Vlasteneckého Spolku Musejního v Olomouci. Olomouc
 Český Lid = Český Lid. Praha
 Dunai Rég. Közl. = Dunai Régészeti Közlemények. Budapest
 Egri Múz. Évk. = Az Egri Múzeum Évkönyve. Eger
 Euroasia Ant. = Euroasia Antiqua. Euroasien Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts. Berlin
 Eurasia Septentrionalis Ant. = Eurasia Septentrionalis Antiqua. Helsinki
 Fundber. Baden-Württemberg = Fundberichte aus Baden-Württemberg. Stuttgart
 Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Wien
 Geogr. Čas. = Geografický časopis. Časopis Geografického ústavu Slovenskej akadémie vied. Bratislava
 Germania - Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts
 Hieron. = Hieron. Religionistická ročenka. Bratislava
 Hist. Carpatica = Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice
 Hist. Demogr. = Historická demografia. Praha
 Inf. SAS = Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV. Nitra
 Inst. Arch. Bull. = Institute of Archaeology Bulletin. London
 Jahrb. Männer Morgenstern = Jahrbuch der Männer vom Morgenstern. Bremerhaven
 Jahrb. RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
 Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. = Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte. Halle/Saale - Berlin
 Janus Pannonius Múz. Évk. = A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs
 Kratkie Soob. Inst. Arch. = Kratkie Soobščenija Instituta Archeolohiji AN USSR. Kyjiv
 Kuml = Kuml. Arbog for Jysk Arkaeologisk Selskab. Århus
 Mat. Arch. = Materiały Archeologiczne. Kraków
 Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad. = Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
 Mitt. Berliner Ges. Anthr. = Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin
 Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. = Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien. Wien
 Móra Ferenc Múz. Évk. Stud. Arch. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged
 Národopis. Sbor. = Národopisný sborník. Turčiansky Svätý Martin
 Nyíregyházi Jós András Múz. Évk. = A Nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve. Budapest

- Palaeohistoria = Palaeohistoria. Acta et communicationes Instituti bio-archaeologici Universitatis Groninganae. Bussum
- Pam. Arch. = Památky Archeologické. Praha
- Pam. Arch. Místopisné = Památky archeologické a místopisné. Praha
- PaS = PaS. Príroda a spoločnosť. Populárno-vedecký dvojtyždenník. Bratislava
- Praehist. - Praehistorica. Praha
- Pravěk = Pravěk. Ústřední List pro Praehistorii a Anthropologii Zemí Českých
- Pravěk (N. Ř.) = Pravěk. Nová Řada. Sborník Příspěvků Moravských a Slezských Archeologů. Brno
- Prähist. Zeitschr. = Prähistorische Zeitschrift. Leipzig - Berlin
- Proc. Prehist. Soc. = Proceedings of the Prehistoric Society. Cambridge
- Przegląd Arch. = Przegląd Archeologiczny. Poznań - Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk
- Rad Vojvodanskih Muz. = Rad Vojvodanskih Muzeja. Novi Sad
- Radiocarbon = Radiocarbon. Published annually by The American Journal of Science. New Haven
- Rég. Füzetek = Régészeti Füzetek. Budapest
- Regensburg. Beitr. Prähist. Arch. = Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie. Regensburg - Bonn
- Sbor. MSS = Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Martin
- Sborník Československé Společnosti Arch. = Sborník Československé Společnosti Archeologické při ČSAV. Brno
- Sborník Národ. Muz. Praha - Sborník Národního Muzea v Praze. Praha
- Sborník Prací Fil. Fak. Brno = Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University. Brno
- Sborník Národ. Muz. Praha = Sborník Národního Muzea v Praze. Praha
- Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
- Slov. Národopis = Slovenský národopis. Časopis Slovenskej akadémie vied. Bratislava
- Slovensko = Slovensko. Magazin Matice slovenskej a nadácie MS. Martin
- Somogyi Múz. Közl. = Somogyi Múzeumok Közleményei. Kaposvár
- Soob. Gosud. Ermitaža = Soobščenija Gosudarstvennogo Ermitaža. Leningrad
- Sovetskaja Arch. = Sovetskaja Archeologija. Moskva
- Sprav. Múz. (Komárno) = Spravodaj Oblastného podunajského múzea v Komárne. Komárno
- Starohrvatska Prosvjeta = Starohrvatska Prosvjeta. Muzej hrvatskih starina Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti.
- Zagreb
- Stud. Arch. Slov. Mediaev. = Studia archaeologica Slovaca mediaevalia. Bratislava - Nitra
- Stud. Comitatusia = Studia Comitatusia. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szentendre
- Stud. Muz. Kroměříž = Studie Muzea Kroměřížska. Kroměříž
- Stud. Slavica = Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
- Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied. Nitra
- Tapolcai Városi Múz. Közl. = A Tapolcai Városi Múzeum Közleményi
- Thracodacica = Thracodacica. București
- Vlastivědný Věstník Moravský = Vlastivědný Věstník Moravský. Brno
- Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra - Košice
- Výtvarný Život = Výtvarný život. Bratislava
- Vznik a Počátky Slovanů = Vznik a počátky Slovanů - Origine et debuts des Slaves. Praha.
- Wiadości Arch. = Wiadości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego. Warszawa
- World Arch. = World Archaeology. London and Southampton
- Wosinsky Mór Múz. Évk. = A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve
- Zalai Múz. = Zalai Múzeum. Zalaegerszeg
- Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
- Zbor. SNM. Etnogr. = Zborník Slovenského národného múzea. Etnografia. Bratislava
- Zbor. SNM. Hist. = Zborník Slovenského národného múzea. História. Bratislava
- Zpravodaj Krajského Mus. Východních Čech = Zpravodaj Krajského musea pro východní Čechy v Hradci Králové. Hradec Králové